

07
GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK. 7577

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

A. GELLIUS
„ATTIKAI ÉJSZAKÁK“

(LATINUL ÉS MAGYARUL)

I. KÖTET.

I—IX. KÖNYV.

FORDITOTTÁK

BARCZA JÓZSEF ÉS SOÓS JÓZSEF

FŐGYMN. TANÁROK

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1905.

Ára 8 K.

A Franklin-Társu'at kiadásában Budapestén megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

Kiadja a M. Tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil**.

Ára füzve 3 K 20 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CATULLUS VERSEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János**.

Ára füzve 2 K 60 f. — Latinul és magyarul 4 K.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János**.

Ára füzve 2 K. — Latinul és magyarul 3 K 20 f.

CICERO A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSZRÓL.

Szövegét megállapította, ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri J.**

Ára füzve 3 K. — Latinul és magyarul 5 K.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓI

Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte **Dr. Bozóky Alajos**.

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

THUKYDIDES.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő**.

I. kötet. I., II. és III. könyv --- 2 K 80 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.
II. kötet. IV. és V. könyv --- 1 K 60 f. Görögül és magyarul 2 K 80 f.
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 2 K — f. Görögül és magyarul 4 K — f.

Mind a három kötet egy kötetbe füzve magyarul, iskolai kiadás 4 K 80 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Fordította és jegyzetekkel kísérte

Dr. Barna Ignác.

Bevezetéssel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

Folytatás a boríték harmadik oldalán.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

GÖRÖG ÉS LATIN
REMEKÍRÓK

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

A. GELLIUS
„ATTIKAI ÉJSZAKÁK“

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1905.

220.02

A. GELLIUS

„ATTIKAI ÉJSZAKÁK“

(LATINUL ÉS MAGYARUL)

I. KÖTET.

I—IX. KÖNYV.

FORDITOTTÁK

BARCZA JÓZSEF és SOÓS JÓZSEF

FŐGYMN. TANÁROK

BUDAPEST.

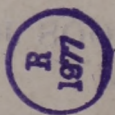
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1905.

291985

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A FORDÍTÓK ELŐSZAVA.

Egyetemi éveink alatt az előadások folyamán gyakran került eléink Gellius neve. Már ekkor támadt bennünk a vágy, hogy ezt a művében található annyi és oly sokféle, az ókori életre becses följegyzéseért érdemes író magyarul is megszólaltassuk. Tudatában voltunk annak, hogy töretlen úton járunk s az irtatlan erdő össze-vissza nőtt hajtásai: a más-más tárggyal foglalkozó fejezetek szövevényes mondatai nemcsak a mi, hanem a tapasztaltabbak képességeit is próbára teendik. Íme szándékunkat kivittük; ha sikert nem értünk is el: «Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.»

Nem állván rendelkezésünkre írónk életrajzára itt közlendő művén kívül forrásmunka, kiváló német fordítójának, Weiss Frigyesnek a: «Die Attischen Nächte des Aulus Gellius, Leipzig, Fues's Verlag (R. Reisland) 1876» lelkiismeretes munkájában közölt életrajzot adjuk. Magát a szöveg értelmezését illetőleg is igen sok esetben adott fölvilágosítást ugyanezen, valamint a «Petron, Apulée, Aulugelle. Oeuvres complètes, Avec La Traduction En Français. Publiées Sous La Direction De M. Nisard, Paris, Librairie

De Firmin Didot et Cie 1882» mű. A szöveghez írt magyarázó jegyzetek is nagyobbára ezek után készültek.

A mi a szövegben nagy számmal található verseket illeti, a miket magyarra fordítva — czélunknak megfelelően — megtalálhattunk, az illető fordítókól átvettük, a többiek saját fordításunk.

Szövegül az: «A. Gellii Noctium Atticarum libri XX. ex recensione Martini Hertz. Editio Minor Altera. Lipsiæ In Aedibus R. G. Teubneri MDCCCLXXXVI» kiadást használtuk.

Kedves kötelességünknek ismerjük e helyen Hegedüs István egyetemi tanár úrnak fordításunkra több helyütt tett alapos, jóakarató megjegyzéséért hálás köszönetünket nyilvánítani. Ugyancsak hálával adózunk P. Thewrewk Emil úrnak hozzánk több ízben intézett buzdító és útbaigazító szavaiért. Legyen munkánk az ő nevének szentelve.

Kisujszállás, 1899 november 25.

Barcza József,
Soós József.

A. GELLIUS ÉLETRAJZA.

Aulus Gellius, vagy a mint előneve kezdőbetűjének családi nevével való összeolvasztása révén némely régibb kézirat nevezi: Agellius, egy 20 könyvből álló, Attikai éjszakák cz. irodalomtörténeti jegyzetgyűjtemény szerzője.

A samnit eredetű Gellius név a történelemben tekintélynek örvend, s az előttünk fekvő mű is említi (VIII, 14; XIII, 23 (22), 13; XVIII, 12, 6) a censor L. Gelliust. Mint-hogy szerzőnk életviszonyairól a saját művében előadottakon kívül közelebbről semmit sem tudunk, nem dönthetjük el, vajjon a tekintélyes patriciusi Gellius-családdal tényleg rokonságban állott-e, vagy hogy csupán szerénységből nem hivatkozott-e nyíltan származására.

Bizonyára nemes volt, mivel saját szavai szerint a toga praetexta-t, melyet az előkelő római gyermekek körülbelől 17 éves korukig viseltek, ő is hordta s aztán a római ifjak ruhájával, a toga virilis-sel cserélte föl (XVIII, 4, 1).

Nem szegény származása mellett szólanak hosszú, költséges utazásai, s az, hogy módjában volt kitűnő, előkelő tanítók oktatásait élveznie s drága könyveket vásárolnia. Hol s mikor született s mely évben hunyta szemét örök álmra, biztosan nem tudhatni.

Születése valószínűleg Trajanus uralkodásának (+ Kr. u. 117) végére, ifjúkora pedig Hadrianus (117—138) kormányzására esik; ez utóbbi azonban, mikor az «Attikai éjszakák» elkészültek, valószínűen már nem volt életben, mert szerzőnk őt a halála után istenített egyénre szokásos kifejezéssel: «divus»-nak (dicsőült) nevezi (III, 16, 12; XI, 15, 3; XIII, 22 (21), 1; XVI, 13, 4). Virágát Antoninus Pius (138—161) alatt élte s halála M. Aurelius Antoninus Philosophus (161—180) és Lucius Verus (+ 169) kormánya kezdetén, még pedig 165 előtt következett be. Egyáltalán nem emlékezik meg ugyanis Peregrinus Proteus különös haláláról, a ki részint föltünési viselkedésgből, részint Hercules utánzása céljából azt az ostobaságot követte el, hogy a Kr. u. 165-ben tartott olympiai játékon (236. olympias) magát nyilvánosan elégette.

Föltéve tehát, hogy Gellius kevéssel az előtt halt meg s akkor úgy 50 éves volt, Trajanus alatt (98—117), körülbelől 113-ban született s Hadrianus halálakor 25 éves volt. Erre az időre utal azon társalgás említése is, a melyet egy Valerius Probus-sal személyes baráti és tanítványi viszonyban álló tudóssal folytatott (I, 15, 18; XIII, 10, 1; v. ö. III, 1, 5; VI (VII), 7, 3). Tegyük föl tehát, hogy körülbelől, Valerius Probus halálakor:

88 Kr. u. tanítványa:

25- és Gellius (sz. 113) a társalgás idejében szintén:

25, e tanítvány pedig ekkor már úgy 50 éves volt, az

eredmény — 138 Kr. u., vagyis a dicsőült Hadrianus halálozási éve; ha most már föltesszük,

hogy Gellius 27 évvel később, Peregrinus önkéntes
 halála
 előtt: 165 Kr. u. halt volna meg, még nem lett
 volna
 egészen 52 éves, vagyis fentebbi megjegyzésünk
 szerint 113-ban született volna.

Tanítói a nyelvészetben Sulpicius Apollinaris (VII (VI),
 6, 12; XII, 13; XIII, 17, 3), a szónoklatban a jelleme és
 tudományossága miatt Hadrianus előtt nagy tekintélyben
 álló (*in mores atque literas spectatus*) Titus Castricius
 rhetor (XIII, 22 (21), 1), ez a Hadrianus és Antoninus Pius
 alatt tündöklő két kiemelkedő szellem voltak.

Mint egészen fiatal ember, mielőtt magasabb kiképez-
 tetése végett Athénbe ment volna, bizalmas viszonyban ál-
 lott idősebb, magasabb állású, igen művelt gondolkozókkal
 (V, 13, 1), mint péld.: Antoninus Philosophus tanítójával,
 Cornelius Frontóval, kinek előadásait szorgalmasan láto-
 gatta (II, 26, 1; XIII, 28; XIX, 8; XIX, 10 és 13; v. ö.:
 Antoninus: Önszemlélődés 1, 11).

A vagyonos ifjak akkori szokása szerint A. Gellius is
 Athénbe utazott (I, 2, 1), hogy magát ezen híres, Másák-
 nak szentelt helyen a bölcsészetben és széptudományokban
 tökéletesbitse. Itt minden haszontalan szórakozás s aljas
 kicsapongás ellenségeként viselkedett s pihenő óráit csakis
 erényes, a mellett azonban élénk szellemű, élczes barátok
 társaságában, vidám tréfa s tudományos szórakozások közt
 töltötte.

Ezen első athénei tartózkodása alatt, mikor munkája
 írásába belekezdett, kiváló tisztelettel szól Tiberius Clau-
 dius Herodes Atticusról, e híres szónokról, a ki megmér-
 hetetlen vagyonnal rendelkezett, szónoklataival igen nagy

eredményeket ért el s később Rómába jöve, itteni tartózkodása alatt L. Verus (+ 169) és a kormányon levő M. Aurelius Antoninus Philosophus (161—180) tanítója lön, egyzersmind több magas államhivatalt, mint péld.: Antoninus Pius uralkodásának 6-ik évében (Kr. u. 143) Gaius Bellicus Torquatus-sal a consulságot viselte; ez után azonban a tudományok nyugodt ápolhatása czéljából szülőhelyére, Athénbe ismét visszatért s ott is halt meg Kr. u. 180-ban. Athénben élvezte szerzőnk a világhírű Taurus előadásait is, nemkülönben hallgatója volt a Lucianus-ból ismeretes Peregrinus Proteus cynicus bölcsésznek is (VIII, 3; XII, 11; l.: Lucianus: Peregrinus Proteus halála). Kezdetben kiválóan szónoklattal foglalkozott, s ennek következtében Taurus (XVII, 20, 3) egy alkalommal rhetoriscus-nak (ifjú szónok) nevezi; később azonban, a mint maga beismeri (XI, 3, 1), inkább a nyelvtudományra adta magát. Athénből Rómába visszatérve nem henyélkedett, hanem, mihelyt hivatalos teendői után egy kis szabad időre tett szert (Előszó 12), folyton tudományokkal foglalkozott (XII, 13, 1; XIII, 13, 1; XVI, 10, 1; v. ö.: I, 22, 1, 6). E mellett azonban sohasem hanyagolta el a tudós és erényes férfiakkal való társalgást, s a mennyire idő és alkalom engedte, figyelmét a kitűnő s Hadrianus alatt a legnagyobb virágzásban s tekintélyben álló s ezzel a császárral szoros baráti viszonyban levő Favorinus bölcsész előadásaira s beszédeire fordította (l. Spartianus: Hadrianus élete 14); róla kiváló szeretettel s tisztelettel nyilatkozott s utána egész csomó hasznos megjegyzést jegyzett föl az utókor számára, mint péld. egy előadást XI. könyve 1-ső fejezetében. Hogy ismeretei öregbitésében soha fáradságot nem ismert, nyilván kitetszik művéből, melyben csaknem minden tudományág,

így péld.: bölcsészet, történelem, jogtudomány, nyelvészet, szónoklattan, mértan, mennyiségtan, csillagjóslás, orvostan, zene képviselve van. Hasonlóképen becses följegyzéseket tartalmaz műve a főpapi, papi és hadügyről. Egyszerűen Gellius munkája a legkülönbélebb s legérdekesebb vegyes tartalmú czikkekből áll. Különös buzgalommal és komolysággal azonban (XIV, 2, 1) arra törekedett, hogy főleg a bírói tisztról adjon utasítást, mivel Rómába való visszatértekor a praetor magánügyi bírói tisztelet ruházott rá.

Hogy ezen állásában mily lelkiismeretesen nézett utána hivatalos kötelességeinek, az épen előbb említett részből eléggé kitűnik. Vajjon volt-e s mikor Athénben másodszor is, bár a legnagyobb valószínűség szerint föltehető, de határozottan ki nem mutatható, valamint annak másodszori megemlítéséből sem következtethető bizonyosan, hogy Athénben való tartózkodása alatt a Saturnaliák ünnepe mind több-több napig tart (XVIII, 2 és 13).

Körülbelől ennyi az, a mi szerzőnk külső életkörülményeiről bizonyossággal mondható.

Mielőtt azonban még tovább menve rövid, de elkerülhetlenül szükséges fejtegetésbe bocsátkoznám, A. Gelliust, mint embert és írórt illetőleg, legyen szabad A. W. Teuffelnek, e híres irodalomtörténésznek következő, Gelliusra vonatkozó, meglehetősen szigorú bírálatát előrebocsátanom: «Gellius szolgálélek: a csodálkozás, uszályhordozás, tetszés nyilvánítás előtte oly szükség, a mely nála a legellentétebb álláspontokkal szemben is nyilvánul; így péld.: Fronto- és Ciceróval szemben (v. ö.: XVII, 1, 1) egyidejűleg. Kiválasztottjaihoz való ragaszkodása, kivéve, a hol a más iskolákhoz tartozókról becsmérően nyilatkozik, valami megindító jelleggel bír. Ép' oly jószívű, mint kor-

látolt közepszerűségében híven tükröződik vissza kora jellege: a komoly cél nélkül való fontoskodó foglalkozás, a sok hühé semmiért, a saját szellem, teremő erő, ítélet, értelmesség hiánya, tudományossága ép' úgy, mint pedantériája. Kora életéről gyakran igen szemléltető (önkéntelen), gyönyörködtető képeket tud rajzolni. Különben elveszett könyvekből kijegyzett egész halmaz kivonata ránk nézve annál nagyobb becsű, mert ott, a hol szemtanú volt, teljes hitelt érdemel. Természetesen ő is rabja kora törekvésének: tudósabbnak látszani, mint a milyen tényleg; így némely másodkézből vett adatokról azt állítja, hogy az eredeti forrásokból merítette (v. ö.: Mercklin S. 641 s kk; Kretschner p. 13 kk).»

Részemről a Gellius iránti, a vele való hosszas és beható foglalkozásom folytán támadt vonzalmamból, ezen kiváló tudós ítéletét — kivált, minthogy szerzőnktől ő sem vitat el egészen minden jobb és dicséretes tulajdonságot — minden pontjában alá nem írhatom. Véleményem szerint mindenekelőtt Gellius jellemének — és pedig különösen hangsúlyoznom kell — hátrahagyott műve alapján csak tisztelettel kell adóznunk, mivel abból szerénysége, jósága, becsületessége, lelkiismeretessége, az erény iránti vonzalma, a tudományok iránt való szeretete, arra való becsületes törekvése, hogy izlését fejleszsze, s azon igyekezete tűnik ki igen tisztán, hogy magának kiváló szellemű tanítók erkölcsi befolyása s vezetése mellett tudományos oktatás útján szerezzen fölvilágosodást. Ezen ifjúkori nemes törekvéseit később sem téveszté szem elől. Minden elfoglaltsága mellett is, mely — mint gyermekei nevelése — nemes gondként nehezedett rá, a széptudományoknak mindig barátja maradt. Bár egyes eseteket némelyek megragadtak s

szemére szerénytelenséget, túlkapást s szívtelenséget vetettek, mivel (12, 2) Annæus Seneca felett valami szigorúan s talán igen keményen ítélte. De minden szemrehányást s a feddhetetlen gondolkozásmódjában való összes kételyt könnyen és alapjában megdönthetnek következő helyei: IV, 9, 9; XVII, 1, 1; XVIII, 20. 7; Előszó 14; s épen az ítéletmondásban tanúsított szerény tartózkodását illetőleg utalok: I, 18, 6; X, 22, 3; XI, 13, 10; s így Seneca iránti méltányos érületéről tanuskodik: XII, 2, 13. Ezenkívül erre vonatkozólag lehetne még egyes mentőkörülményeket felhozni. Nevezetesen nem idézhette-e elő félig-meddig bizonyos részrehajlás lehetőségét az a körülmény, hogy Seneca a stoikus, Gellius pedig a platói iskolához tartozott? Vajjon e tekintetben tulajdonképen nem az az eset forog fönn itt is, a mit Gellius (XIV, 3) maga Xenophon és Plato tanítványai versengéséről említett föl? Vagy talán épen Ennius s Cicero iránt érzett szeretetéből és tiszteletéből kifolyólag nem kellett oly felindulásba jönnie, midőn Seneca nem átalotta ezen két hatalmas, Gelliustól nagyrabecsült szellemi nagysághoz ócsárlólag közeledni? Hiszen mi magunk is nem vagyunk-e magunkon kívül, ha ma valaki, legyen bár költői nagyság, Schillerünkről, vagy Goethénkről gyalázólag nyilatkozik? Továbbá nem indokolható-e épen azzal ez a keménynek látszó ítélet, hogy Gellius nem akarta szépíteni Seneca azon jellemvonását, hogy szigorú erkölcsi prédikációi az aljas vágyaknak és szenvedélyeknek hódoló, általánosan ismeretes életmódjával nyílt ellenmondásban állottak? E mellett egyáltalán nem tagadja, hogy Seneca tehetséges és szellemes ember volt. Végre fontolóra veendő még az a körülmény is, hogy Seneca irmodora felette csipős, élczes, tömör s nehezen érthető volt.

A mi aztán A. Gellius gyűjteményét illeti, ennek, minthogy hozzá följegyzéseit a legjobb görög és római írókból atheni tartózkodása alatt, a hosszú téli éjeken (Előszó 4) gyűjtötte, az «Attikai éjszakák» címet adta. Az egész, mint maga mondja (Előszó 22), 20 könyvből áll. Sajnos azonban, valami szerencsétlenség folytán a nyolczadik könyv a tartalomjegyzék kivételével — melyet a szerző, Plinius *Természetrája* mintájára műve elé bocsátott — teljesen elveszett.

A munka kutatókat és bírálókat érdeklő egész csomó érdekes és kellemesen mulattató följegyzést tartalmaz, különféle római és görög szerzők, történetírók, nyelvészek, szónokok, bölcsesek, jogászok stb. nevezetesebb helyeiből, melyek tudományos emberre nézve nem csekélylendő fontosságúak, mivel bennük mindenféle régiség- s oly művekből, melyek részben elvesztek, a melyekre épen napjainkban legkiválóbb filologusaink különös figyelmet fordítottak, nagyszámú szép részlet van megörökítve. A mű egyéb forrásokon kívül nem kevesebb, mint 275 írot említ (l. Th. Vogel: A. Gellius élete). Irott forrásokon kívül azonban közöl még némely tudóssal folytatott beszélgetésére való emlékeztetéseket is, miket semmi esetre sem mellőzhetünk s értük igen sok okunk van hálásoknak lennünk a szerző iránt, mivel ezek más íróknál elő nem fordulnak. Habár be kell is vallanunk, hogy művében nem minden egyenlő értékű, s hogy némely följegyzéseket kevesebbre becsülünk, mint hajdan a rómaiak, mégis mindenesetre sokoldalú felvilágosítást ad e gyűjtemény a római törvényekről és régiségekről s ezenkívül közben a történelemből, bölcészetből oly vonzó részleteket közöl, hogy ezek egyetlen művelt embert sem hagyhatnak érdeklődés nélkül. Gellius eszménye Merck-

lin Lajos találó nyilatkozata szerint épen: «egy alak s tartalom tekintetében legszabadabb nemű encyclopädia; egy kaleidoskop, mely, bárhol nézzük is, mindig haszonnal és gyönyörrel jár.»

Ha szerzőnk nyelvén többé már nem érzik is Cicero s Plinius finomsága, mivel néha-néha homályos s el van árasztva szokatlan, kemény elavult szókkal és kifejezésekkel, úgy, hogy benne az aranykori latin nyelv jellegét föl nem találhatjuk, mentségül hozhatók föl (XX, 1. 4) saját szavai; s a szemrehányás inkább korát, mint magát illeti; részben azt sem volna lényegtelen fölemlíteni, hogy épen mely forrásokból kölcsönözte följegyzéseit (Előszó 18).

Mindent összevéve, Gellius irálya — nem tekintve némely ismétléseket — egészben véve mégis meglehetősen egyszerű, fölfogható, sőt gyakori benne a találó elmés fordulat; ha pedig inkább főként a becses anyaghalmazt, mint csak stylusát vesszük tekintetbe, talán egész bizvást tehetjük az első s legjobb római írók mellé (l. Th. Vogel: A. Gellius élete). Ennek következtében sem a hitoktató Augustinus, sem a nagy Erasmus nem jogtalanul említették dicsérőleg. Nonius Marcellus és különösen Macrobius nem csináltak maguknak lelkiismereti kérdést abból, hogy Gellius művét szószerint leírják és kizsákmányolják, a nélkül, hogy bárhol jelezték volna a forrást.

A mi végül az anyag terv nélküli csoportosítását illeti, méltán érheti a legnagyobb kifogás, mivel a mű, a mint nagy valószínűséggel látszik, szándékosan szétszórt s különösebben csak később osztályozott oly följegyzésekből áll, melyeknek épen keresett célzatosságukkal kell a szórakozást és érdekességet előmozdítaniok. A. Gellius kiadásaiból a következők említendőek:

- 1469 Editio princeps v. Romana I. fol. — 1472 edit. Rom.
II. fol.
- 1472 Veneta I. fol. — 1477 II-da. — 1500 XII-ma.
- 1503 Bononiensis s. Beroaldina I. fol.
- 1509 Veneta nova Feretrii fol.
- 1515 Aldina. Parisina I. Connelli 4.
- 1519 Parisina V. cum scholiis Jodoci Radii Ascensii.
- 1526 Coloniensis I. fol. — 1526 II. cum annot. Petri
Mosellani.
- 1585 Parisina ed. L. Carrionis et H. Stephani.
- 1666 ed. Ant. Thysii IC et Jac. Oselii, IC.
- 1706 Főkiadás Joh. Fried. Gronov és Jacob Gronov. Lugd.
B. 4., 1762 Leipzig ujonnan J. L. Conraditól 2 kötet.
- 1741 Paul Daniel Longolius (Longueil) Curia Regnitiana 8.
- 1824 ed. Alberti Lion. Gotting. 2 köt.
- 1853 ex recens. Martini Herz, Lips. (Teubner).

A. GELLII
NOCTES ATTICÆ.

PRÆFATIO.

1 *** iucundiora alia reperiri queunt, ad hoc ut liberis
quoque meis partae istiusmodi remissiones essent, quando
animus eorum interstitutione aliqua negotiorum data laxari
2 indulgerique potuisset. Vsi autem sumus ordine rerum for-
tuito, quem antea in excerpendo feceramus. Nam proinde
ut librum quemque in manus ceperam seu Græcum seu
Latinum vel quid memoratu dignum audieram, ita quæ
libitum erat, cuius generis cumque erant, indistincte atque
promisce annotabam eaque mihi ad subsidium memoriæ
quasi quoddam litterarum penus recondebam, ut, quando
usus venisset aut rei aut verbi, cuius me repens forte oblivio
tenuisset, et libri, ex quibus ea sumpseram, non adessent,
facile inde nobis inventu atque depromptu foret.

3 Facta igitur est in his quoque commentariis eadem rerum
disparilitas, quæ fuit in illis annotationibus pristinis, quas
breviter et indigeste et incondite (ex) eruditionibus lectio-
4 nibusque variis feceramus. Sed quoniam longinquis per
hiemem noctibus in agro, sicuti dixi, terræ Atticæ commen-

ELŐSZÓ.

Mivel engem jelen munkám megírásánál csupán az a 1
cél vezérelt, hogy gyermekeimnek szabad óráikra, midőn
lelkük rendes foglalkozásuktól menten megpihenhet, föl-
üdítő, szórakoztató olvasmányt nyújtsak, nála kellemesebb
olvasni való található. A benne foglalt egyes dolgokat azon- 2
ban nem szigorú, hanem csak oly esetleges rendben sorol-
tam elő, a mint kivonatolásuk közben följegyeztem. A mint
ugyanis valamely latin, vagy görög könyvet kezembe vet-
tem, vagy valamely említésre méltó dolgot hallottam, ép'
úgy mindent, a mit jónak láttam, tekintet nélkül minémü-
ségükre, rendezetlenül és vegyesen följegyeztem s emlé-
kezetem támogatására mintegy irodalmi éléskamrába félre-
raktam, hogyha valamely oly tárgyra, vagy szóra lesz
szükségem, a mely hirtelen nem jut eszembe, s a forrás-
könyvek nem lesznek kéznél, ebből könnyen megtalálhas-
sam és elővehessem.

Itt is oly tarkán vannak tehát az egyes részletek föl- 3
sorolva, mint azon előbbi följegyzéseimben, melyeket egyes
különféle tanulságos olvasmányaimból röviden, rendezet-
lenül és mesterkélttség nélkül szerkesztettem egybe. *Attikai* 4
éjszakáknak pedig azért neveztem el, mert irásába a hosszú

tationes hasce ludere ac facere exorsi sumus, idcirco eas
 inscripsimus *noctium* esse *Atticarum*, nihil imitati festivi-
 tates inscriptionum, quas plerique alii utriusque linguae
 5 scriptores in id genus libris fecerunt. Nam quia variam et
 miscellam et quasi confusaneam doctrinam conquisiverant,
 eo titulos quoque ad eam sententiam exquisitissimos indi-
 6 derunt. Namque alii «*Musarum*» inscripserunt, alii «*silva-*
rum», ille πέπλον, hic Ἀμαλθείας κέρας, alius κηρία, partim
 λειμῶνας, quidam «*lectionis suae*», alius «*antiquarum lectio-*
 7 *nium*» atque alius ἀνθηρῶν et item alius εὐρημάτων. Sunt
 etiam, qui λόχνους inscripserint, sunt item, qui σρωματεῖς,
 sunt adeo, qui πανδέκτας et Ἑλικῶνα et προβλήματα et ἐγχει-
 8 ρίδια et παραξιφίδας. Est qui memoriales titulum fecerit, est
 qui πραγματικά et πάρεργα et διδασκαλικά, est item qui
historiae naturalis, est παντοδαπῆς ἱστορίας, est præterea qui
pratum, est itidem qui πάγκαρπον, est qui τόπων scripsit;
 9 sunt item multi, qui *coniectanea*, neque item non sunt, qui
 indices libris suis fecerint aut *epistularum moralium* aut
epistolicarum quaestionum aut *confusarum* et quædam alia
 inscripta nimis lepida multasque prorsum concinnitates redo-
 10 lentia. Nos vero, ut captus noster est, incuriose et immedi-
 tate ac prope etiam subrustice ex ipso loco ac tempore
 hibernarum vigiliarum *Atticas noctes* inscripsimus, tantum
 ceteris omnibus in ipsius quoque inscriptionis laude ceden-
 tes, quantum cessimus in cura et elegantia scriptio-
 nis.

téli éjszakák alatt, az attikai mezei jószágon, saját szó-
 koztatásomra kezdtem belé, s egyáltalában nem azért,
 mintha ezzel a több más latin és görög írótól ily fajta
 műveiknek adott furcsa címeket akartam volna utánozni.
 Mivel ugyanis ezek különféle vegyes és innen-onnan össze- 5
 szedett tanokat keresgéltek össze, jelölésükre is ép oly kü-
 lönös címeket választottak. Némelyek ugyanis könyvük- 6
 nek: «*Músák*», mások: «*Erdők*» címet adtak; egyik:
 «*Fátyol*»-nak, másik: «*Amaltheia szarvá*»-nak (bőszégszarú),
 ismét egy másik: «*Lép*»-nek, a negyedik: «*Szőnyeg*»-nek
 címezte, némelyik: «*Saját gyűjtemény*», másik: «*Ósdi*
kifejezések», ez: «*Virágok*», amaz: «*Találmányok*» névvel
 nevezte. Vannak olyanok is, a kik: «*Fáklyák*», s ismét, 7
 kik: «*Tarka-barkaság*»-nak, s olyanok is, a kik: «*Mindenes*
gyűjtemény»-nek, vagy pedig: «*Helikon*», vagy: «*Fejtvé-*
nyek», vagy: «*Tőr*»-nek címezték. Van, a ki: «*Nevezetes-* 8
ségek»-nek s a ki: «*Főmű*»-nek, «*Mellékmű*»-nek, vagy:
 «*Tudnivalók*»-nak, úgyszintén, a ki: «*Természetrajz*»-nak,
 vagy: «*Sokféle történet*»-nek, azonkívül, a ki: «*Mező*»-nek,
 nemkülönben, a ki: «*Egyveleg*»-nek, s a ki: «*Közhelyek*»-
 nek nevezte. Sokan: «*Hasznos tudnivalók*»-nak, némelyek: 9
 «*Erkölcsei levelek*»-nek, vagy: «*Kutató levelek*»-nek, vagy:
 «*Szórványos kutatások*»-nak, s találhatunk még egyéb más
 elmés címeket is, a melyeken éppen a cikornyás mester-
 kélttség izlik. Én azonban szerény képességem tudatában 10
 keresettség, vagy fontolgatás nélkül, csaknem pórias egy-
 szerűséggel az «*Attikai éjszakák*» címet választottam a
 téli éjszakák alatti tanulmányaim helye és ideje után, s
 annyira mögötte maradok minden többi írónak magában a
 címválasztás dicsőségében is, a mennyire ők munkájuk
 gondosságában és finomságában megelőznek.

- 11 Sed ne consilium quidem in excerpendis notandisque rebus idem mihi, quod plerisque illis, fuit. Namque illi omnes et eorum maxime Græci, multa et varia lectitantes, in quas res cumque inciderant, «alba», ut dicitur, «linea» sine cura discriminis solam copiam sectati converrebant, quibus in legendis ante animus senio ac tædio languebit quam unum alterumve reppererit, quod sit aut voluptati
- 12 legere aut cultui legisse aut usui meminisse. Ego vero, cum illud Ephesii viri summe nobilis verbum cordi haberem. quod profecto ita est «πολυμαθίῃ νόον οὐ διδάσκει, ipse quidem volvendis transeundisque multis admodum voluminibus per omnia semper negotiorum intervalla, in quibus furari otium potui, exercitus defessusque sum. sed modica ex his eaque sola accepi, quæ aut ingenia prompta expeditaque ad honestæ eruditionis cupidinem utiliumque artium contemplationem celeri facilique compendio ducerent aut homines aliis iam vitæ negotiis occupatos a turpi certe agrestique rerum atque verborum imperitia vindicarent.
- 13 Quod erunt autem in his commentariis pauca quedam scrupulosa et anxia, vel ex grammatica vel ex dialectica vel etiam ex geometria, quodque erunt item paucula remotiora super augurio iure et pontificio, non oportet ea defugere, quasi aut cognitu non utilia aut perceptu difficilia. Non enim fecimus altos nimis et obscuros in his rebus quæstionum sinus, sed primitias quasdam et quasi libamenta ingenuarum

De az egyes tárgyak kiválasztásában és följegyzésében 11 sem ugyanaz volt a szándékom, mint amazoknak. Mivel ugyanis mindazok, különösen pedig a görögök sok tarkabarka dolgot olvastak, s mindazt, a mire csak akadtak, úgyszólván: szénnel kéménybe írva, megrostálatlanul és meggondolatlanul csak a bőségre törekedve gyűjtötték össze, olvasásuk közben az olvasó lelke már előbb elkábul a fáradságtól s az unalomtól, mielőtt bennök valami gyönyörködtető, épületes, vagy hasznos részletet találhatna. Én 12 így annak a nagyhirű ephesusi bölcsnek következő mondasát: «A tudákosság az értelmet nem neveli» szivembe vésve, valahányszor csak foglalkozásomat abban hagyva szabad időt lophattam magamnak, kitartóan és nagy fáradtsággal meglehetősen sok könyvet átforgattam s keresztül néztem; mindezekből azonban csak keveset, még pedig azokat irtam ki, melyek a fogékony és hajlandósággal bíró elmét gyors és könnyű szerrel rávezérlik a valódi műveltség utáni vágyra, s a hasznos ismeretek vizsgálatára, vagy pedig az oly embereket, a kiket már más élethivatás tart lekötve, attól megóvnak, hogy egyes dolgok és kifejezések felől nyers és durva tudatlanságban maradjanak.

S azért, hogy e művemben egynéhány szörszálhasogató 13 aprólékosság található akár a nyelvtan és dialektika, akár a mértan köréből, úgyszintén kissé távolabb eső részletek a jós és főpapi jogról, ezeket nem kell úgy figyelmen kívül hagyni, mintha szót sem érdemelnének, vagy nehéz volna őket felfogni. Ezeknek fejtegetésében ugyanis nemcsak hogy nem ereszkedtem túlságos mélyre s homályos részletekbe, sőt inkább alapelemekül és csak mintegy százízleltetőül adtam a szabad művészetekről, mert ezek elhanyagolása csak a közönséges műveltségű polgárnak is, a mennyiben

artium dedimus, quæ virum civiliter eruditum neque audisse
umquam neque attigisse, si non inutile, at quidem certe
14 indecorum est. Ab his igitur, si cui forte nonnumquam
tempus voluptasque erit lucubratiunculas istas cognoscere,
petitum impetratumque volumus, ut in legendo quæ pridem
15 scierint non aspernentur quasi nota invulgataque. Nam
ecquid tam remotum in litteris est, quin id tamen com-
plusculi sciant? et satis hoc blandum est, non esse hæc
neque in scholis decantata neque in commentariis protrita.
16 Quæ porro nova sibi ignotaque offenderint; æquum esse
puto, ut sine vano obtrektatu considerent, an minutæ istæ
admonitiones et pauxillulæ nequaquam tamen sint vel ad
alendum studium vescæ vel ad oblectandum fovendumque
animum frigidæ, sed eius seminis generisque sint, ex quo
facile adolescant aut ingenia hominum vegetiora aut me-
moriam adminiculator aut oratio sollertior aut sermo incor-
ruptior aut delectatio in otio atque in ludo liberalior. Quæ
17 autem parum plana videbuntur aut minus plena instruc-
taque, petimus, inquam, ut ea non docendi magis quam
admonendi gratia scripta existiment et, quasi demonstra-
tione vestigiorum contenti, persequantur ea post, si libebit,
18 vel libris repertis vel magistris. Quæ vero putaverint repre-
hendenda, his, si audebunt, succenseant, unde ea nos acce-
pimus; sed enim, quæ aliter apud alium scripta legerint,
ne iam statim, tempere obstrepant, sed et rationes rerum

sohasem hallott róluk, vagy sohasem foglalkozott velük, ha épen kárára nincs is, de bizonyára szégyenére válik. Azokat tehát, kiknek véletlenül idejük és kedvük lesz eze- 14 ket az én éjjeli munkáscskáimat valamikor olvasni, kérve kérem, hogyha olvasás közben valamely előttük már régtől fogva ismert dologra akadnak, ne vessék meg, mint ismeretes és közönségesen elterjedt dolgot. Tekintetbe kell itt 15 vennünk egyfelől azt, hogy van-e a tudományoknak oly rejtett része, a miről már többen ne tudnának; más oldalról pedig eléggé hizelgő rám nézve, hogy e följegyzéseim nem olyanok, melyeket az iskolákban egész az unalomig daráltak, vagy egyes magyarázatokban elcsépeltek. Ha to- 16 vábbá új, ismeretlen dologra akadnak, hallgassák meg azon méltányos kérésemet, hogy alaptalan irigységből ne azt vizsgálják, vajjon ezek a rövidke kis följegyzések épen nem soványak-e arra, hogy a tudományt táplálják, vagy nem szárazak-e arra, hogy a lelket gyönyörködtessék, vagy fölmelegítsék, hanem hogy megvan-e bennük az a csira és képesség, hogy általuk az emberi szellem erősebb fejlődjék, vagy az emlékezet támaszt nyerjen, a beszéd művészebbé váljék, a kifejezés tisztábbá, vagy a gyönyör úgy a köz- napi, mint a tudományos társalgásban nemesebbé legyen. Ismételten kérem, hogy a kevésbbé világosaknak, teljese- 17 nek és kidolgozottaknak látszó részleteket inkább csak figyelemkeltés, mint tanítás céljából irottaknak tekintsék, s mintegy megelégedve a források megnevezésével, később, ha úgy tetszik, könyvekből, vagy mesterek útján egészítsék ki. Ha pedig valamit megrovandónak tartani lesz bátor- 18 ságuk, azokra nehezteljenek, a kiktől ezeket vettem; azok fölött pedig, a miket más írónál másként találtak följegyezve, ne törjenek azonnal, egy pillanat alatt pálczát,

et auctoritates hominum pensitent, quos illi quosque nos secuti sumus.

- 19 Erit autem id longe optimum, ut qui in lectitando, percontando, scribendo, commentando, numquam voluptates, numquam labores ceperunt, nullas hoc genus vigilias vigilarunt neque ullis inter eiusdem Musæ æmulos certationibus disceptationibusque elimati sunt, sed intemperiarum negotiorumque pleni sunt, abeant a noctibus his procul, atque alia sibi oblectamenta quærant. Vetus adagium est:

«Nil cum fidibus graculost, nihil cum amaracino sui».

- 20 Atque etiam, quo sit quorundam male doctorum hominum scævitas et invidentia irritatior, mutuabor ex Aristophanæ choro anapæsta pauca et quam ille homo festivissimus fabulæ suæ spectandæ legem dedit, eandem ego commentariis his legendis dabo, ut ea ne attingat neve adeat profestum et profanum vulgus, a ludo musico diversum. Versus
21 legis datæ hi sunt:

Εὐφημεῖν χρὴ καλίστασθαι τοῖς ἡμετέροισι χοροῖσιν
 Ὅστις ἄπειρος τοιῶνδε λόγων ἢ γνώμῃ μὴ καθαρεύει
 Ἡ γενναίων ὄργια Μουσῶν μὴτ' εἶδεν μὴτ' ἐχόρευσεν,
 Τοῦτοῖς αὐδῶ, καὶσις ἀπαυδῶ, καὶσις τό τρίτον μάλ' ἀπαυδῶ
 Ἐξίστασθαι μύσταισι χοροῖς, ὑμεῖς δ' ἀνεγείρετε μολπὴν
 Καὶ παννυχίδας τὰς ἡμετέρας, αἱ τῇδε πρέπουσιν ἑορτῇ.

hanem egyfelől a viszonyokat, másfelől azoknak az íróknak tekintélyét mérlegeljük, a kiket ők és a kiket én követtem.

Az olyan embereknek azonban, a kiknek sem az olvasás-¹⁹ban, sem a kutatásban, sem az írásban, sem a dolgok magyarázásában soha örömük nem telt, a kik hasonlóképen soha éjszakát át nem virrasztottak, sem semmiféle szellemes társaságban magukat vitatkozásokkal és eszmecserékkel nem képezték, hanem egészen rabjaik lettek mértéktelen foglalkozásaiknak, legjobb lesz, ha soha bele sem néznek ezekbe az «Éjjeli munkák»-ba s más gyönyöröket szereznek maguknak. Így szól ugyanis egy régi közmondás:

«Nem ért a csóka lanthoz és malacznak gyömbér nem való.»

Hogy még inkább fölingereljek némely tudományos ítélő-²⁰képességgel nem bíró, balga és irigy embert, itt közlök Aristophanes kardalából néhány anapæstus sort s azt a szabályt, a melyet ez a rendkívüli szellemes író darabja nézőinek adott. Ugyanezt a szabályt adom én is ezen följegyzéseimre vonatkozólag, hogy ezeket az a tömeg, mely előtt semmi szent és sérthetetlen nincs, s a mely a tudományos szórakozásoktól elfordul, meg se érintse, s meg se közelítse. Ezek a szabályadást magukban foglaló versek így²¹ hangzanak:

«Csend és figyelem, térjen ki hamar, s távol legyen a mi karunkból,
Ki az ily szentségbe avatatlan s nincs megtisztulva szívében;
Ki a szűz Muzsák orgia-tánczát soha nem lejtette, se látta,
Ezeket tiltom másodszor is, harmadszor is újra tiltom,
Távozzanak az avatott körből! Ti pedig riadozzatok immár
Vigan egész éjjel szent dalokat, mint illik ez ünnepi naphoz.»¹

22 Volumina commentariorum ad hunc diem viginti iam
23 facta sunt. Quantum autem vitae mihi deinceps deum volun-
tate erit quantumque a tuenda re familiari procurandoque
cultu liberorum meorum dabitur otium, ea omnia subsiciva
et subsecundaria tempora ad colligendas huiusmodi me-
24 moriarum delectatiunculas conferam. Progredietur ergo nu-
merus librorum diis bene iuvantibus cum ipsius vitæ quan-
tuli quique fuerint progressibus, neque longiora mihi dari
spatia vivendi volo quam dum ero ad hanc quoque faculta-
tem scribendi commentandique idoneus.

Ezekből a jegyzetekből a mai napig már husz könyvet 22 állítottam össze. De a mily hosszúra nyúlik még ezután az 23 istenek jóakaratából életem, s a mennyi szabad időm marad családi ügyeim gondozásából s a gyermekeim nevelésére való felügyelésből, mindazt hasonló emlékezet gyönyörködtető kis följegyzések gyűjtésére fordítom. E szerint e könyvek 24 száma az istenek jóakarató támogatása mellett életem számával — már a milyen hosszú lesz — lépést fog tartani s nem is kívánom, hogy életem hosszabbra terjedjen, mint a meddig képes leszek ily jegyzetek írására.

LIBER PRIMVS.

I.

Quali proportionē quibusque collectionibus Plutarchus ratiocinatum esse Pythagoram philosophum dixerit de comprehendenda corporis proceritate, qua fuit Hercules, cum vitam inter homines viveret.

- 1 Plutarchus in libro, quem de Herculis quantum inter homines fuit animi corporisque ingenio atque virtutibus conscripsit, scite subtiliterque ratiocinatum Pythagoram philosophum dicit in reperienda modulandaque status longi-
2 tudinisque eius præstantia. Nam cum fere constaret, curriculum stadii, quod est Pisis apud Iovem Olympicum, Herculem pedibus suis metatum idque fecisse longum pedes sescentos, cetera quoque stadia in terra Græcia ab aliis postea instituta pedum quidem esse numero sescentum, sed tamen esse aliquantulum breviora, facile intellexit, modum spatiumque plantæ Herculis, ratione proportionis habita, tanto fuisse quam aliorum procerius, quanto Olympicum
3 stadium longius esset quam cetera. Comprehensa autem mensura Herculani pedis, quanta longinquitas corporis ei mensuræ conveniret secundum naturalem membrorum omnium inter se competentiam modificatus est atque ita id collegit, quod erat consequens, tanto fuisse Herculem corpore excelsiorem quam alios, quanto Olympicum stadium ceteris pari numero factis anteiret.

ELSŐ KÖNYV.

I. FEJEZET.

Plutarchus¹ véleménye Pythagoras bölcsésznek Hercules testi nagyságának megállapítására vonatkozó elméletéről.

Plutarchus könyvében előadván, hogy a meddig Hercules¹ az emberek között élt, mily nagy szellemi tehetségekkel és mily kiváló tulajdonságokkal bírt, azt mondja, hogy Pythagoras² bölcsész elmésen és finoman számította ki Hercules alakjának és magasságának nagyságát. Mivel ugyanis csak² nem bizonyos, hogy a Pisában³ az olympusi Juppiter temploma mellett lévő versenytér futó pályáját Hercules saját lábával mérte ki, s ennek hosszúsága hatszáz lábnyi volt, s mivel a görög földön később létesített többi versenyterek is ugyancsak hatszáz lábnyiak, de az előbbinél valamivel rövidebbek, könnyen arra az eredményre jutott, hogy Hercules talpának hosszúsága a megállapított arány szerint annyival volt nagyobb többi kortársaiénál, mint a mennyivel az olympusi versenytér hosszabb a többinél. Hercules³ láb hosszának mértékét így megállapítván, kifejtette azt is, hogy az összes testrészeknek egymás közti aránya szerint⁴ mily testi terjedelem felelhetett meg ama méretnek s így a következő eredményre jutott: Hercules annyival volt magasabb kortársainál, amennyivel az olympiai versenytér volt hosszabb a többi hasonló méret szerint készülnél.

II.

Ab Herode Attico C. V. tempestive deprompta in quendam iactantem et gloriosum adolescentem, specie tantum philosophiae sectatorem, verba Epicteti Stoici, quibus festiviter a vero Stoico seiunxit vulgus loquacium nebulonum, qui se Stoicos nuncuparent.

- 1 Herodes Atticus, vir et Græca facundia et consulari honore præditus, accersebat sæpe, nos cum apud magistros Athenis essemus, in villas ei urbi proximas me et clarissimum virum Servilianum compluresque alios nostrates, qui Roma in Græ-
- 2 ciam ad capiendum ingenii cultum concesserant. Atque ibi tunc, cum essemus apud eum in villa, cui nomen est Cephisia, et æstu anni et sidere autumnii flagrantissimo, propulsabamus incommoda caloris lucorum umbra ingentium, longis ambulaeris et mollibus, ædium positu refrigeranti, lavacris nitidis et abundis et collucentibus totiusque villæ venustate, aquis undique canoris atque avibus personante.
- 3 Erat ibidem nobiscum simul adolescens philosophiæ sectator, «disciplinæ», ut ipse dicebat, «stoicæ», sed loquacior
- 4 inpendio et promptior. Is plerumque in convivio sermonibus, qui post epulas haberi solent, multa atque inmodica de philosophiæ doctrinis intempestive atque insubide disserebat præque se uno ceteros omnes linguæ Atticæ principis gentemque omnem togatam, quodcumque nomen Latinum rudes esse et agrestes prædicabat atque interea vocabulis haut facile cognitis, syllogismorum captionumque dialecticarum laqueis strepebat, *κωπίζοντας* et *ῥαυχάζοντας* et *σωπείτας* aliosque id genus griphos neminem posse dicens nisi se dissolvere. Rem vero ethicam naturamque humani ingenii virtutumque ori-

II. FEJEZET.

A híres Herodes Atticus⁵ alkalmoszerű idézete a stoicus Epictetusból egy hányaveti, dicsekvő ifjura, ki csak színleg volt a bölcsészet követője; e szavakkal szokta maga Epictetus elmésen megkülönböztetni a valódi stoicusoktól azon fecsegő ingyenélők csapatát, akik magukat csak nevezik stoicusoknak.

A görög ékesszólásban kiváló, s consuli hivatalt viselt¹ Herodes Atticus Athenben való tanulásom idején gyakran meghítt a városhoz közel eső nyaralóiba a híres Serviliussal s több más honfitársainkkal, szóval mindazokkal egyetemben, a kik Rómából Görögországba szellemünk kiművelésére összesereglettünk. Ez alkalommal is, midőn² Cephisia nevű villájában voltunk, a forró évszakban, a Canicula hevében, a kiállhatatlan hőséget a rengeteg erdők árnyékában igyekeztünk hosszas és enyhítő sétákkal tovaűzni, fürdöttünk a bő vizű, kristálytiszta fürdők ragyogó tükrében, delettünk a nyári lak hűs árnyékában, míg körültünk mindenfelől a vizek csobogása s a madárcák csi-cseregése hangzott vissza kellemesen.

Gyakran volt ott szerencsénk egy ifjú bölcsészhez, a ki³ saját szavai szerint a stoicus⁶ bölcsészet híve volt s ennek daczára roppantúl fecsegett és tolakodott. Ebéd után a szo-⁴ kásos társalgás alatt rendszerint időszerűtlenül s mértéktelenül sok mindenfelét összefecsegett s azt állítgatta, hogy hozzá képest az attikai ékesszólás többi összes kiváló képviselői, az egész római nemzet, valamint mindaz, a mi csak római névvel nevezhető, nyers és durva paraszt, s ezen közben csak úgy dobálózott alig ismert kifejezésekkel, syllogistikai és logikai fogásokkal, hirdetvén, hogy semmiféle talányt, legyen az *κατεύοντες, ήσυχάζοντες, σπεύται*,⁷ senki úgy, mint ő, meg nem tud oldani. Erősítgette, hogy az erkölcs-
tant, az emberi szellem lényegét, a különféle erényeket s

gines officiaque earum et confinia aut contra morborum vitiorumque fraudes animorumque labes, pestilentias asseverabat nulli esse ulli magis ea omnia explorata, comperta
5 meditataque. Cruciatibus autem doloribusque corporis et periculis mortem minitantibus habitum statumque vitæ beatæ, quem se esse adeptum putabat, neque lædi neque inminui existimabat, ac ne oris quoque et vultus serenitatem stoici hominis umquam ulla posse ægritudine obnubilari.

6 Has ille inanes glorias cum flaret iamque omnes finem cuperent verbisque eius defetigati pertæduissent, tum Herodes Græca, uti plurimus ei mos fuit, oratione utens «permitte», inquit «philosophorum amplissime, quoniam respondere nos tibi, quos vocas idiotas, non quimus, recitari ex libro, quid de huiuscemodi magniloquentia vestra senserit dixeritque Epictetus, Stoicorum maximus» iussitque proferri dissertationum Epicteti digestarum ab Arriano primum librum, in quo ille venerandus senex iuvenes, qui se «Stoicos» apellabant, neque frugis neque operæ probæ, sed theorematis tantum nugalibus et puerilium isagogarum commentationibus deblaterantes, obiurgatione iusta incessuit.

7 Lecta igitur sunt ex libro, qui prolatus est, ea quæ addidi; quibus verbis Epictetus severe simul et festiviter seiunxit atque divisit a vero atque sincero Stoico, qui esset procul dubio ἀκώλυτος, ἀνανάγκαστος, ἀπαραπόδιστος, ἐλεύθερος, εὐπορῶν, εὐδαιμονῶν, vulgus aliud nebulonum hominum, qui se «Stoicos» nuncuparent atraque verborum et argutiarum fuligine ob oculos audientium iacta sanctissimæ disciplinæ nomen ementirentur:

a belőlük eredő vagy velük rokon kötelességeket, vagy a betegségekből s bűnökből származó hátrányokat, a lélek elfajzását s elposványosodását nálánál jobban senki sem ismeri és senki sem tapasztalt és gondolkozott azokról többet. Véleménye szerint a nyugodt életpálya csendjét és biztonságát, a melyet hite szerint ő már elért, sem gyötrelmek, sem testi fájdalmak, sőt még halálos veszélyek is, nem hogy megsérthetnék, de még meg se zavarhatják s nincs az a betegség, mely egy stoicus bölcs tekintetének vagy arczának derüjére árnyat vonna.

A mint szónokunk eme hiú dicsbeszédét elzengte, s már mindenki végét óhajtotta, s fecsegésével az unalomig jólaktunk, egyszerre Herodes szokása szerint görögül így szólt: «Engedd meg óh bölcssek bölcse, hogy mivel neked mi magunk, kiket magadhoz képest együgyűeknek tartasz, megfelelni nem tudunk, hadd idézzük Epictetus⁸ könyvéből, mint vélekedett s mit tartott ő maga, a legnagyobb stoicus, az ilyen te fajta, fennhéjázó beszédekről;» egyszersmind előhozatta Epictetus *Értekezéseinek* Arrianus⁹-féle gyűjteményéből az első könyvet, melyben ama tisztas öreg azokat az ifjakat támadja meg, a kik magukat stoicusoknak nevezgetik s a helyett, hogy derék és érdemes munkát végeznének, csak kákán keresnek csomót s gyermekeknek való tanokat magyarázva fecsegnek.

A mint a könyvet előhozták, olvasni kezdte Epictetusnak⁷ ez alább idézett szavait, a melyekkel a valódi és hivatásos, kétségkívül megrendíthetetlen, szilárd és megingathatatlan, szabad, gazdag és valóban boldog stoicus bölcstől ama másik csapatot, a szélhámusokéit választotta és különböztette meg szigorúan, de egyúttal szellemesen is, a kik csak nevezik magukat stoicusoknak s hallgatóik szemei előtt a szőrszálhasogató okoskodások ködébe burkolózva a szent tan nevét hamisan hordozzák szájukon.

8 «Εἰπέ μοι περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἄκουε.

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσε.

9 Τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστὶν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δὲ ἀδιάφορα. Ἀγαθὰ μὲν οὖν ἀρεταὶ καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῶν, κακὰ δὲ κακία καὶ τὰ μετέχοντα κακίας, ἀδιάφορα δὲ τὰ μεταξὺ
10 τούτων, πλοῦτος, ὑγεία, ζωὴ, θάνατος, ἡδονή, πόνος. Πόθεν οἶδας; Ἑλλάνικος λέγει ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς. Τί γὰρ διαφέρει τοῦτο εἰπεῖν. ἢ ὅτι Διογένης ἐν τῇ ἡθικῇ ἢ Χρύσιππος ἢ Κλεάνθης; βεβασάνικας οὖν (τι) αὐτῶν καὶ δόγμα σαυτοῦ πεποίησαι.
11 Δείκνυε πῶς εἴωθας ἐν πλοίῳ χειμάζεσθαι· μέμνησαι ταύτης τῆς διαιρέσεως, ὅταν φοφήσῃ τὸ ἰστίον καὶ ἀνακραυγᾶς. Ἄν σοί τις κακόςχολός πως παραστὰς εἴπῃ, λέγε μοι, τοὺς θεοὺς σοι, ἃ πρόφῃν ἔλεγες, μή τι κακία ἐστὶν τὸ ναυαγῆσαι; μή τι κακίας μετέχον; οὐκ ἄρα ἔϋλον ἐνσεΐσεις αὐτῷ; τί ἡμῖν
12 καὶ σοί, ἄνθρωπε; ἀπολλόμεθα, καὶ σὺ ἐλθὼν παίζεις. Ἐάν
13 δέ σε ὁ Καῖσαρ μεταπέμψῃται κατηγορούμενον» *** His ille auditis insolentissimus adulescens obticuit, tamquam si ea omnia non ab Epicteto in quosdam alios, sed ab Herode in eum dicta essent.

III.

Quod Chilo Lacedaemonius consilium anceps pro salute amici cepit; quodque est circumspecte et anxie considerandum, an pro utilitatibus amicorum delinquendum aliquando sit; notataque inibi et relata, quae et Theophrastus et M. Cicero super ea re scripserunt.

1 Lacedaemonium Chilonem, virum ex illo incluto numero sapientium, scriptum est in libris eorum, qui vitas resque

Szólj nekem a jóról meg a rosszról! Halld ime szómat : 8
Engem a szél Ilionból a kikonokhoz űzött el.

A világi dolgok közül némelyik jó, némelyik rossz, né- 9
 melyik közömbös. Jók az erények s minden, a mi velök
 összeköttetésben van, rosszak a vétkek és a vétkek körébe
 tartozó dolgok. A mi ezek között van, mint pl. a gazdagság,
 egészség, élet, halál, élvezet és munka, valamennyi közöm-
 bös. Honnan tudod ezt? Hellanicus¹⁰ mondja az *«Egyiptomi 10*
történetek»-ben. De hát mi közöm nekem ehhez a nyilat-
 kozathoz, ha ezt erkölctanában Diogenes,¹¹ vagy Chrysip-
 pus¹² vagy épen Cleanthes¹³ mondja? Hiszen csak talán
 jól átvizsgáltad őket és határozott véleményt formáltál ma-
 gadnak róluk. Mutasd meg nekem, hogy hogy viseled ma- 11
 gad vihar alkalmával a hajón; emlékezzél vissza arra a
 különös esetre, mikor az árbocz csikorog és panaszban törsz
 ki. Hátha ilyenkor valami gonosz ember melléd állna, s így
 szólna: «Most mondd hát az égre, hogy a hajótörés rossz
 dolog-e? Nincs-e összeköttetésben a rosszal? Csak tán nem
 hajítod utána a botot? Ember, mi van velünk és veled? 12
 Elveszünk s te még most is tréfálsz? Hátha a császár meg-
 idéz, mert vádolva vagy?» A felfuvalkodott ifjú ennek hal-
 latára elhallgatott, mintha mindezt nem Epictetus másra,
 hanem Herodes neki mondta volna.

III. FEJEZET.

Milyen furfangot eszett ki (tervet szőtt) a lacedaemoni Chilo egy 1
barátja megmentésére; továbbá mily körültekintően és mily gond-
dal kell megfontolni, ha vajjon barátaink érdekében szabad-e bár-
mikor törvénysértést követnünk el; s mit mond e tárgyra nézve
Theophrastus és Cicero?

A kiváló férfiak életét és tetteit az utókor számára meg- 1
 örökítő írók könyveiben föl van említve ama híres bölcsek

gestas clarorum hominum memoriæ mandaverunt, eum Chilonem in vitæ suæ postremo, cum iam inibi mors occu-
paret, ad circumstantis amicos sic locutum :

2 «Dicta» inquit «mea factaque in ætate longa pleraque omnia fuisse non pænitenda, fors sit ut vos etiam sciatis.

3 Ego quidem in hoc certe tempore non fallo me, nihil esse quicquam commissum a me, cuius memoria [mihi] ægritudini sit, ni illud profecto unum sit, quod rectene an perperam fecerim, nondum mihi plane liquet.

4 Super amici capite iudex cum duobus aliis fui. Ita lex fuit, uti eum hominem condemnari necessum esset. Aut amicus igitur capitis perdendus aut adhibenda fraus legi

5 fuit. Multa cum animo meo ad casum tam ancipitem medendum consultavi. Visum est esse id quod feci præquam erant

6 alia toleratu facilius : ipse tacitus ad condemnandum sententiam tuli, is qui simul iudicabant, ut absolverent, persuasi.

7 Sic mihi et iudicis et amici officium in re tanta salvum fuit.

Hanc capio ex eo facto molestiam, quod metuo, ne a perfidia et culpa non abhorreat, in eadem re eodemque tempore inque communi negotio, quod mihi optimum factu duxerim, diversum eius aliis suasisse.»

8 Et hic autem Chilo, præstabilis homo sapientiæ, quonam usque debuerit contra legem contraque ius pro amico pro-

9 gredi, dubitavit eaque res in fine quoque vitæ ipso animum eius anxit et alii deinceps multi philosophiæ sectatores, ut in libris eorum scriptum est, satis inquisite satisque sollicitè quæsierunt, ut verbis, quæ scripta sunt, ipsis utar, εἰ δὲ βοηθεῖν τῷ φίλῳ παρὰ τὸ δίκαιον καὶ μέχρι πέρους καὶ ποῖα.

egyikéről, a lacedaemoni Chilóról,¹⁴ hogy életének utolsó pillanatában, midőn a halál kiterjesztette már fölé szárnyait, ágya körül álló barátaihoz így szólt:

«Hogy nekem legtöbb beszédemet és hosszú életemben 2 véghez vitt tetteimet meg nem kell bánnom, azt hiszem, ti is tudjátok. Bizonyára én épen ebben a pillanatban nem áltatom 3 magam, ha azt mondom, hogy soha semmi olyat nem követtem el, a minek emléke bánthatna, ha csak épen azt az egyet olyannak nem veszem, a miről még most sem tudom bizonyosan, hogy helyesen vagy helytelenül cselekedtem-e? Egy 4 barátom életéről kellett ugyanis két más bírótársammal ítéletet hoznom. A törvény értelmében a vádlottat feltétlenül el kellett volna itélni. Tehát vagy barátomnak kellett volna halállal lakolnia, vagy a törvény alól valami kibúvót keresni. Sokat vívódva magamban, hogy hogyan segítek e 5 veszedelmes kérdésben, minden egyéb eljárásnál ez látszott legtűrhetőbbnek: magam hallgatagon halálra ítéltém, de 6 bíró társaimat rávettem, hogy felmentésére szavazzanak. Így tettem eleget ebben a nehéz helyzetben magam előtt 7 mind birói, mind baráti köteletségemnek. Most azonban ebből a tényből kifolyólag attól tartván, hogy a hitszegés hibájától nem eléggé volt ment, az bántja lelkemet, hogy egy ugyanazon dologban, ugyanegy időben egy félremagarázhatlan jogügyben, míg magam véleményem szerint a leg-helyesebben ítéltém, másokat homlokegyenest ellenkező határozatra birtam.»

Tehát maga e kiváló bölcsész, Chilo sem volt tisztában s azzal, hogy mennyire mehetünk valamely barátunk érdekében a törvény és jog megsértésében s az említett eset még életének végpillanatában is gyötörte. Utána sok más bölcsész 9 is — a mint könyveik tanúskodnak — igen mélyrehatóan és nagy gonddal foglalkozott e kérdéssel, még pedig, hogy saját szavaikat használjam, így: «Vajjon szabad-e barátunk-

Ea verba significant, quæsisse eos, an nonnumquam contra ius contrave morem faciendum pro amico sit et in qualibus causis et quemnam usque ad modum.

- 10 Super hac quæstione cum ab aliis, sicuti dixi, multis, tum vel diligentissime a Theophrasto disputatur, viro in philosophia peripatetica modestissimo doctissimoque, eaque disputatio scripta est, si recte meminimus, in libro eius de
11 amicitia primo. Eum librum M. Cicero videtur legisse, cum ipse quoque librum *de amicitia* componeret. Et cetera quidem, quæ sumenda a Theophrasto existimavit, ut ingenium facundiaque eius fuit, sumpsit et transposuit commodissime
12 aptissimeque; hunc autem locum, de quo satis quæsitum esse dixi, omnium rerum aliarum difficillimum strictim atque cursim transgressus est, neque ea, quæ a Theophrasto pensiculate atque enucleate scripta sunt, executus est, sed anxietate illa et quasi morositate disputationis prætermissa,
13 genus ipsum rei tantum paucis verbis notavit. Ea verba Ciceronis, si recensere quis vellet, apposui: «His igitur finibus utendum esse arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sunt, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas, ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ voluntates amicorum adiuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum de via sit, modo ne summa turpitudine sequatur; est enim, quatenus amicitiae venia dari possit.»

- «Cum agetur» inquit «aut caput amici aut fama, declinandum est de via, ut etiam iniquam voluntatem illius
14 adiutemus. »Sed cuiusmodi declinatio esse ista debeat qua-

nak a törvény ellenére segítségére menni, s mily mértékben és hogyan tehetjük azt?» E szavak értelme szerint ők azt kutatták, hogy vajjon néha a törvény és jogszokás ellenére felléphetünk-e barátunk érdekében s mily esetekben s mily fokig lehetséges ez?

Erről a kérdésről, mint említém, sok más, de leglelkiismeretesebben a szerény és nagytudományú peripateticus bölcsész, Theophrastus értekezett s idevágó értekezése, ha jól emlékszem, a barátságról szóló művének első könyvében foglaltatik. Úgy látszik, hogy M. Cicero is olvasta e könyvet, mikor a *Barátságról* című művét írta; ő ugyanis mindazt, a mit Theophrastustól átvehetőnek tartott, a mint az az ő ékes-szólo szellemével talált, nagy ügyességgel át is vette és helyes érzékkel be is illesztette művébe; de ezt a már annyi-szor megvitatott helyet, ezt a legfogósabb kérdést, csak futólag érintette, s mindazt, a mit Theophrastus pontról-pontra kifejtett, nem magyarázta, hanem annak aprólékos, jobban mondva fárasztó vizsgálódási módszerét mellőzve, magának ennek a kérdésnek a lényegéről csak úgy oda vetve pár szóval nyilatkozott. Ha valaki talán Cicero szavait szeretné figyelmesen átvizsgálni, ime ide iktatom: «Véleményem szerint oly meghatározással kell élnünk, hogy míg a barátok jelleme feddhetlen, addig egymásközt minden törekvésükben, szándékukban és óhajukban egyek legyenek, úgy hogy, ha véletlenül az következnek be, hogy oly esetekben, a midőn életük, vagy becsületük forogna kockán, kissé méltánytalan kívánságaikat kellene támogatnunk, az igaz útról le lehet térni, csak hogy elviselhetetlen szégyen ne következék be; mert van egy bizonyos határ, a meddig a barátokkal szemben elnézők lehetünk».

«Ha — mondja Cicero — barátunk élete vagy becsülete forog kockán, letérhetünk az igaz útról, hogy még nem egészen méltányos kívánságát is támogassuk. De arról, hogy

lisque ad adiuvandum digressio et in quanta voluntatis
 15 amici iniquitate, non dicit. Quid autem refert scire me in
 eiusmodi periculis amicorum, si non magna me turpitudi-
 insecutura est, de via esse recta declinandum, nisi id quoque
 me docuerit, quam putet magnam turpitudinem, et cum
 decessero de via, quousque degredi debeam? «Est enim»
 16 inquit «quatenus dari amicitiae venia possit.» Hoc immo
 ipsum est, quod maxime discendum est quodque ab his, qui
 docent, minime dicitur, quatenus quaque fini dari amicitiae
 17 venia debeat. Chilo ille sapiens, de quo paulo ante dixi,
 conservandi amici causa de via declinavit. Sed video, quous-
 que progressus sit; falsum enim pro amici salute consilium
 18 dedit. Id ipsum tamen in fine quoque vitae, an iure posset
 reprehendi culparique dubitavit.

«Contra patriam», inquit Cicero, «arma pro amico su-
 19 menda non sunt.» Hoc profecto nemo ignoravit, et «prius-
 quam Theognis», quod Lucilius ait, «nasceretur.» Set id
 quæro, id desidero: cum pro amico contra ius, contra quam
 licet, salva tamen libertate atque pace, faciendum est et
 cum de via, sicut ipse ait, declinandum est, quid et quantum
 20 et in quali causa et quonam usque id fieri debeat. Pericles
 ille Atheniensis, vir egregio ingenio bonisque omnibus di-
 sciplinis ornatus, in una quidem specie, set planius tamen,
 quid existimaret, professus est. Nam cum amicus eum roga-
 ret, ut pro re causaque eius falsum deiuraret, his ad eum
 verbis usus est: Ἀεὶ μὲν συμπράττειν τοῖς φίλοις, ἀλλὰ μέχρι
 τῶν θεῶν.

mily természetű lehet ez az igaz útról való lelépés, s mennyire csűrhetjük-csavarhatjuk a törvényt azért, hogy az illetőt megvédhessük és hogy meddig mehet barátunk jogtalan kivánsága, egy szót sem szól. De mit ér nekem azt tudnom, 15 hogy a barátimat érhető ily nagy veszélyekben, ha csak magamat nagy gyalázat nem fenyeget, az igaz útról letérhetek, ha egyszersmind arra is meg nem tanított, mit tart ő nagy gyalázatnak és arra sem, hogy ha az igaz utat el akarom hagyni, mily mértékben lehetek igazságtalan?» «Mert — úgymond — van egy határ, a meddig a barátokkal szemben elnézők lehetünk.» Épen ez volna az, a mit legjobban kel- 16 lene tudnunk, s egyáltalán épen ezt nem mondják meg azok, a kik tanítják, hogy meddig s mily mértékben lehetünk elnézők barátainkkal szemben? Maga az a fent emli- 17 tett bölc, Chilo is letért az igaz útról, hogy barátját megmentse. De látom, mennyit engedett meg magának; ugyanis barátja érdekében csalárd tanácsot adott. Mégis élete végső 18 pillanatában, hánykolódott lelkében: joggal szemére hányhatják-e vagy bűnül róhatják-e fel ezt neki.

«A haza ellen — úgymond Cicero — barátunk érdekében nem szabad fegyvert fognunk.» Valóban ezt mindenki tudta Lucilius¹⁵ szava szerint: «mielőtt még Theognis¹⁶ megszületett volna». Hanem én azt kérdelem s azt óhajtom tudni: ha 19 a közszabadság és általános béke megsértése nélkül, barátunk érdekében a jog és közmegegyezés ellenére tehetünk, vagy Cicero saját szavaival: «Az igaz útról letérhetünk», hogyan, mennyire, mily ügyben és mily pontig lehetséges az. Az a fen- 20 költ szellemű és minden nemes tudományban kiváló athenæi Perikles, az igaz, hogy csak egy esetben, de teljes határozottsággal megmondta a maga véleményét. Midőn ugyanis egy barátja arra kérte, hogy az ő kedvéért egy peres ügyben tegyen hamis esküt, ezekkel a szavakkal válaszolt neki: «Barátainkat segíteni kötelességünk, de nem az Istenek ellenére».

21 Theophrastus autem in eo, quo dixi, libro inquisitius
quidem super hac ipsa re et exactius pressiusque quam
22 Cicero disserit. Set is quoque in docendo non de uno-
quoque facto singillatim existimat neque certis exemplo-
rum documentis, set generibus rerum summatim univer-
simque utitur ad hunc ferme modum :

23 «Parva» inquit «et tenuis vel turpitudine vel infamia sub-
eunda est, si ea re magna utilitas amico quæri potest.
Rependitur quippe et compensatur leve damnum delibatæ
honestatis maiore alia gravioreque in adiuvando amico
honestate, minimaque illa labes et quasi lacuna famæ muni-
24 mentis partarum amico utilitatum solidatur. Neque nomi-
nibus» inquit «moveri nos oportet, quod paria genere ipso
non sunt honestas meæ famæ et rei amici utilitas. Ponde-
ribus hæc enim potestatibusque præsentibus, non vocabulo-
rum appellationibus neque dignitatibus generum diiudicanda
25 sunt. Nam cum in rebus aut paribus aut non longe secus
utilitas amici aut honestas nostra consistit, honestas procul
dubio præponderat; cum vero amici utilitas nimio est am-
plior, honestatis autem nostræ in re non gravi levis iactura
est, tunc quod utile amico est, id præ illo, quod honestum
nobis est, fit plenius, sicuti est magnum pondus æris parva
lamna auri pretiosius.»

Verba adeo ipsa Theophrasti super ea re adscripsi:
26 «Ὅκ, εἰ δὴ που τοῦτο τῷ γένει τιμιώτερον, ἤδη καὶ ὅτιον ἂν
ἦ μέρος τούτου πρὸς τὸ τηλικόν θατέρου συγκρινόμενον αἴρε-
τὸν ἔσται. Λέγω δὲ οἶον, ὅκ, εἰ χρυσίον τιμιώτερον χαλκοῦ,
καὶ τηλικόν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸ τηλικόν χαλκοῦ μέγεθος ἀντι-
παραβαλλόμενον πλεόν δόξει· ἀλλὰ ποιήσει τινὰ ῥοπήν καὶ τὸ
πληθὺς καὶ τὸ μέγεθος».

27 Favorinus quoque philosophus huiuscemodi indulgentiam

Theophrastus¹⁷ fentemlített könyvében e dologgal alapo- 21
san, s Ciceronál lelkiismeretesebben és nyomósabban érte-
kezik. De értekezéseiben ő sem egyes tényekből állítja fel 22
véleményét külön-külön, sem felhozott példákkal nem bizo-
nyít határozottan, hanem csak röviden és általában a lehet-
séges esetekről beszél körülbelül ilyenénképen:

«Egy kis szégyent, vagy hírnevünkre eső foltot felvállal- 23
hatunk, ha ezáltal barátunknak nagy hasznót tehetünk.
Hiszen bő kárpótlást nyerünk s fényesen letörli a becsüle-
tünkön esett foltot az a másik nagyobb és jelentősebb tisz-
tesség, hogy barátunkat cserben nem hagytuk s az a piczike
folt, vagy úgyszólván hírnevünkön esett csorba annak tuda-
tában, hogy barátunkkal nagy jót tettünk, leköszörülődik.
S nem szabad az olyan szavaknak hitelt adnunk, hogy az 24
én nevem és barátom becsülete semmi összeköttetésben
nincsenek egymással, mert ezt a körülmények fontossága
alapján s a kényszerítő nyomás hatása alatt, nem pedig
szóvirágokból s méltóságos beszédekből kell eldöntenünk.
Mert, ha egyenlő vagy kevésbé különböző dolgokban bará- 25
tunk haszna vagy becsületünk jó szóba, mindenesetre saját
becsületünké az elsőség; de ha barátunk érdeke igen messze-
ható, míg saját becsületünket alig-alig fenyegeti egy kis ve-
szély, akkor barátunk boldogulása a mi becsületünkkel szem-
ben épúgy fontosabb, mint becsesebb egy nagy tömeg ércz
egy parányi aranylemeznél.»

Ráadásul im közlöm Theophrastusnak ide vágó szavait:
«Ha valami dolognak magában véve nagy értéke lehet is, 26
ennek egy része, egy más dolog egy részével összehason-
lítva, érték tekintetében még nem sokkal több. Az arany pl. ma-
gában véve értékesebb a réznél és egy darabka aranyat egy
csomó réznél értékesebbnek fognak-e tartani? A tömeg és
nagyság dönti el a dolgot».

Favorinus bölcsész is egészen mereven nem vizsgálva s 27

gratiæ, tempestive laxato paulum remissoque subtili iustitiæ examine, his verbis definivit: Ἡ καλουμένη χάρις παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, τοῦτό ἐστιν ὕφεσις ἀκριβείας ἐν δέοντι.

28 Post deinde idem Theophrastus ad hanc ferme sententiam disseruit: «Has tamen» inquit «parvitates rerum et magnitudines atque has omnes officiorum æstimationes alia nonnumquam momenta extrinsecus atque aliæ quasi appendices personarum et causarum et temporum et circumstantiæ ipsius necessitates, quas includere in præcepta difficilè, moderantur et regunt et quasi gubernant et nunc ratas efficiunt, nunc inritas.»

29 Hæc taliaque Theophrastus satis caute et sollicitè et religiose, cum discernendi magis disceptandique diligentia quam cum decernendi sententia atque fiducia scripsit, quoniam profecto causarum ac temporum varietates discriminumque ac differentiarum tenuitates directum atque perpetuum distinctumque in rebus singulis præceptum, quod ego nos in prima tractatus istius parte desiderare dixeram, non capiunt.

30 Eius autem Chilonis, a quo disputatiunculæ huius initium fecimus, cum alia quædam sunt monita utilia atque prudentia, tum id maxime exploratæ utilitatis est, quod duas ferocissimas adfectiones amoris atque odii intra modum cautum coercuit. «Hæc» inquit «fini ames, tamquam forte fortuna et osurus, hæc itidem tenus oderis, tamquam fortasse post amaturus.»

31 Super hoc eodem Chilone Plutarchus philosophus in libro περὶ φυγῆς primo verbis his ita scripsit: Χείλων ὁ παλαιός, ἀκούσας τινὸς λέγοντος, μηδὲνα ἔχειν ἐχθρόν, ἡρώτησεν, εἰ μηδὲνα φίλον ἔχει, νομίζων, ἐξ ἀνάγκης ἐπακολουθεῖν καὶ συνεμπλέκεσθαι ταῖς φιλίαις ἀπεχθείας.

nem tekintve a túlszigorú igazságosságot az alkalomszerű jóindulatú támogatásnak ily szavak kíséretében helyt ad: «Az emberileg úgynevezett segélynyújtás nem egyéb, mint a törvény szigorának enyhítése szükség alkalmával».

Végül ugyancsak Theophrastus ugyanerre az eredményre²⁸ jut értekezése következő szavaiban: «E dolgok kis vagy nagy horderejét, vagy pedig szolgálattételüknek összes erre vonatkozó értékét, néha más kívüleső mozzanatok s különféle személyi, idői és esetleges körülmények s magának a fenforgó esetnek kényszerítő hatása, s szabályba nehezen foglalható lehetőségek szabályozzák, vagy épen szabják meg s most helyesnek, majd helytelennek nyilvánítják».

Ilyen és ehhez hasonló olyannyira körültekintő pontos és²⁹ lelkiismeretes elméleteket Theophrastus inkább csak azért írt, hogy támpontokat adjon és véleményét nyilvánítsa, mintsem hogy teljesen meghatározza a dolgot. Az esetek és körülmények változatai, a meg nem egyező és egészen különböző dolgok árnyalatai ugyanis nem engedik, hogy oly határozott, változatlan és minden egyes esetre illő szabályt állítsunk fel, a melyet én jelen elmefuttatásom elején közóhajunkként említék.

Ugyanennek a Chilónak, a ki erre a kis értekezésre az³⁰ ösztönt adta, egyéb hasznos és bölcs intelmei közt van főleg egy különösen áldásos, a mely két legféktelenebb szenvedélyünkkel, a szeretettel és gyűlölettel való óvatos bánásmódra tanít: «Úgy szeress — úgymond —, mintha a sors játékából majdan ismét gyűlölnöd kellene és viszont úgy gyűlölj, mintha később szeretned kellene».¹⁸

Ugyanerről a Chilóról Plutarchus bölcsész a «*Lélekről*»³¹ című művének első könyvében azt mondja: «Az öreg Chilo hallván valakinek azt az állítását, hogy neki nincs ellensége, azt kérdezte tőle, hogy e szerint egyetlen barátja sincs; véleménye szerint ugyanis a gyűlölet a barátságnak szükségképpen társa és azzal szoros összeköttetésben van».

IV.

*Quam tenuiter curioseque exploraverit Antonius Iulianus in oratione
M. Tullii verbi ab eo mutati argutiam.*

- 1 Antonius Iulianus rhetor perquam fuit honesti atque
amoeni ingeni. Doctrina quoque ista utiliore ac delectabili
veterumque elegantiarum cura et memoria multa fuit; ad
hoc scripta omnia antiquiora tam curiose spectabat et aut
virtutes pensitabat aut vitia rimabatur, ut iudicium esse
factum ad amussim diceret.
- 2 Is Iulianus super eo enthymemate, quod est in oratione
M. Tullii, quam *pro Cn. Plancio* dixit, ita existimavit —
3 sed verba prius, de quibus iudicium ab eo factum est, ipsa
ponam: Quamquam dissimilis est pecuniæ debitio et gratiæ.
Nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod red-
didit, qui autem debet, is retinet alienum, gratiam autem
ei qui refert habet, et qui habet in eo ipso quod habet refert.
Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero, nec
minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc molestiæ non
4 accidisset — «crispum sane» inquit «agmen orationis rotun-
dumque ac modulo ipso numerorum venustum, sed quod
cum venia legendum sit verbi paulum ideo inmutati, ut sen-
6 tentiæ fides salva esset. Namque debitio gratiæ et pecuniæ
conlata verbum utrobique servari postulat. Ita enim recte

IV. FEJEZET.

Mily finoman és mily éleselmjűleg kutatta ki Antonius Julianus¹⁹ Marcus Tulliusnak egy beszédéből a benne rejlő elmés álokoskodást, amely egy tőle elmagyarázott szóból származott.

Antonius Julianus igen becsületes és megnyerő kedélyű¹ férfi volt. Kitüntette magát nagy tudományával is, a mely-lyel másoknak igen nagy hasznára és gyönyörűségére volt s a régi finomságok iránt való nagy gondjával s bámulatos emlékező tehetségével; s e mellett pedig minden régi iro-dalmi művet oly éles szemmel bírált meg, hogy elmondhat-juk, akár jelességeikről elmélkedett, akár hibáikat kutatta, az ő ítélete zsinórmértékül szolgálhatott.

Ez a Julianus Cicerónak a *Cn. Plancius érdekében* mon-² dott beszédében lévő következő okoskodásról: «Azonban két³ külön dolog a pénz és hálaadósság (*pecunia debitis et gratia*). Mert a ki a kölcsönvett pénzt visszafizette, rögtön meg-szűnt adós lenni (*non habet*), a ki azonban adós maradt, (*qui autem debet = habet*) más javát visszatartja: míg a ki a vett jóért hálával megfizet is, a hála érzete még akkor is megmarad benne, valamint az is, a ki meg nem fizet (*qui habet*), éppen azért érzi magát lekötve, mert meg nem fizetett. Éppen azért én is adósa maradok továbbra is Plan-ciusnak, még ha most megfizetek is, s nem kevésbé fizet-nék neki akkor sem hálaérzetemmel, ha ez a szomorú ese-mény közbe nem jött volna» — így vélekedett: «Valóban a⁴ beszéd menete sima és gördülékeny s a mondatok *rhythmu*-sánál fogva igen kellemes, de magát a kifejezést elnézés-sel kell olvasnunk, mivel azért van elváltoztatva, hogy a gondolat következetessége megmaradjon. Mert a *debitio*nak⁵ a hálára és a pénzre való együttes alkalmazása azt követeli, hogy ez a kifejezés mindkét részen megtartassék. A hála és

opposita inter sese gratiæ pecuniæque debitio videbitur, si et pecunia quidem deberi dicatur et gratia, sed quid eveniat in pecunia debita solutave, quid contra in gratia debita redditave, debitionis verbo utrimque servato, disseratur.

6 Cicero autem inquit «cum gratiæ pecuniæque debitionem dissimilem esse dixisset eiusque sententiæ rationem redderet, verbum debet in pecunia ponit, in gratia habet subicit pro debet; ita enim dicit: gratiam autem et qui refert, 7 habet, et qui habet in eo ipso quod habet refert. Sed id verbum habet cum proposita comparatione non satis convenit. Debitio enim gratiæ, non habitio, cum pecunia confertur, atque ideo consequens quidem fuerat sic dicere: «et qui debet in eo ipso quod debet, refert»; sed absurdum et nimis coactum foret, si nondum redditam gratiam eo 8 ipso redditam diceret, quia debetur. Immutavit ergo, inquit «subdidit verbum ei verbo, quod omiserat, finitimum, ut videretur et sensum debitionis conlatæ non reliquisse et concinnitatem sententiæ retinuisse.» Ad hunc modum Iulianus enodabat diiudicabatque veterum scriptorum sententias, quæ apud eum adulescentes delecti lectitabant.

pénzadósságra, ez egymással ellenkező két fogalomra ugyanis csak úgy alkalmazható helyesen e szó, ha úgy a hálát, mint a pénzadósságot közösen mondhatjuk «debitio»-nak. Azt kell azonban megvizsgálnunk, mi történik akkor, ha vissza nem fizetett pénzről, vagy ezzel szemben, ha vagy tartozó vagy lerótt háláról van szó, megtartván mindkét esetben a «debitio» kifejezést. Mikor azonban Cicero — folytatja tovább — a hála és pénzadósságot két különböző dolognak tartja és bizonyítja, a pénzre vonatkoztatva a «debet» igét használja, míg a hálánál a «debet»-et «habet»-tel cseréli fel (habet = még birtokában van, tehát tartozik = debet). Cicero szavai szerint ugyanis: «Azonban ha valaki a hálát visszafizeti is, megmarad benne mégis (habet = debet), valamint az is, a kinek még birtokában van, épen ezért érzi magát lekötve». Azonban a most fölvetett esetben a «habet» nem fedi teljesen a «debet»-et. A hálaadósság ugyanis, nem pedig annak a szívben való érzése van a pénzadóssággal összehasonlítva; ezért tehát következetesen így kellett volna szólnia: «S a ki tartozik is (habet), épen azért, mert adós, (debet) lefizeti. De izléstelen és igen keresett lenne, ha azt mondta volna, hogy a még vissza nem fizetett hálaadósság épen azért van visszatérítve, mert még szívünkben érezzük tartozásunkat. Cicero tehát — folytatja tovább Julianus — megváltoztatta a szót (debere) s ama elhagyott ige helyére egy más rokon jelentésűt, a «habet»-et tette, hogy úgy látszassék, mintha ő az összehasonlításban nemcsak hogy a szó jelentését feláldozta, hanem még a gondolat kerekedségének is eleget tett volna». Így fejtette ki s így vette vizsgálat alá Julianus ama régi iratok szavait, melyeket nála ifjú hallgatói olvasgattak.

V.

Quod Demosthenes rhetor cultu corporis atque vestitu probris obnoxio infamique munditia fuit; quodque item Hortensius orator ob eiusmodi munditias gestumque in agendo histrionicum Dionysiae saltatriculae cognomento compellatus est.

- 1 Demosthenen traditum est vestitu ceteroque cultu corporis nitido venustoque nimisque accurato fuisse. Et hinc ei τὰ κομψὰ illa χλανίσκια et μαλακοὶ χιτωνίσκοι ab æmulis adversariisque probro data, hinc etiam turpibus indignisque in eum verbis non temperatum, quin parum vir et ore quoque polluto diceretur.
- 2 Ad eundem modum Q. Hortensius omnibus ferme oratoribus ætatis suæ, nisi M. Tullio, clarior, quod multa munditia et circumspecte compositeque indutus et amictus esset manusque eius inter agendum forent argutæ admodum et gestuosæ, maledictis compellationibusque probris iactatus est multaque in eum, quasi in histrionem, in ipsis causis
- 3 atque iudiciis dicta sunt. Sed cum L. Torquatus, subagresti homo ingenio et infestivo, gravius acerbiusque apud consilium iudicum, cum de causa Sullæ quæreretur, non iam histrionem eum esse diceret, sed gesticulariam Dionysiamque eum notissimæ saltatriculæ nomine appellaret, tum voce molli atque demissa Hortensius «Dionysia», inquit «Dionysia malo equidem esse quam quod tu, Torquate, ἄμουςος, ἀναφρόδιτος, ἀπροσδιόνυσος».

V. FEJEZET.

Mennyire szemére hányták Demosthenesnek,²⁰ hogy testét és ruházatát nagy gondnal ápolta s mily rossz hirbe keverték keresett tisztaságáért; s ugyszintén hogy rótták meg Hortensiust²¹ ép ezért s hogy illették Dionysia tánczosnő gúnynévvel a miatt, hogy előadása közben a színészek taglejtését utánozta.

Beszélik, hogy Demosthenes öltözködésében s egész külső¹ megjelenésében ragyogó, csinos és igen keresett volt. Ezért vágytársai és ellenfelei pompás köpenyéért és puha alsó ruhájáért gúnyolták, sőt annyira nem tartóztatták vele szemben magukat a gyalázó és őt meg nem illető szavakban, hogy nemcsak pipogya embernek, hanem mosdatlan szájúnak is nevezték.

A korának csaknem minden szónokánál, az egy Cicero² kivételével, híresebb Hortensiust is épen így üldözték rossz-akarató szemrehányásokkal és bántalmakkal, csak azért, mert igen tisztán, gondosan és izlésesen öltözködött: azonkívül mert előadása alatt kezeit, magukon a tárgyalásokon és törvényszéki üléseken igen élénken és igen gyakran mozgatta, reá, mint valami színészre, sokféle szidalmat szór-³ tak. De midőn egyszer Sulla ügyének nyilvános tárgyalása alkalmával az igen tekintélyes és szigorú törvényszék előtt L. Torquatus, egy durva és ellenszenves alak, már nemcsak színész névvel illeté, hanem némajátékosnőnek és egy akkor hirhedt tánczosnő nevével Dionysianak nevezte, Hortensius mérsékelt és nyugodt hangon így válaszolt: «Dionysia, igen Dionysia örömeosebbs vagyok, Torquatus, mint olyan ostoba, durva és otromba ficzkó, mint te.»

VI.

Verba ex oratione Metelli Numidici, quam dixit in censura ad populum, cum eum ad uxores ducendas adhortaretur; eaque oratio quam ob causam reprehensa et quo contra modo defensa sit.

- 1 Multis et eruditis viris audientibus legebatur oratio Metelli Numidici, gravis ac disertis viri, quam in censura dixit ad populum de ducendis uxoribus, cum eum ad matrimonia
2 capessenda hortaretur. In ea oratione ita scriptum fuit: «Si sine uxore (vivere) possemus, Quirites, omni ea molestia careremus: set quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo vivi possit, salutis perpetuæ potius quam brevi voluptati consulendum est».
- 3 Videbatur quibusdam, Q. Metellum censorem, cui consilium esset ad uxores ducendas populum hortari, non oportuisse de molestia incommodisque perpetuis rei uxoriæ confiteri, neque id hortari magis esse quam dissuadere abstertereque; set contra in id potius orationem debuisse sumi dicebant, ut et nullas plerumque esse in matrimoniis molestias adseveraret et, si quæ tamen accidere nonnumquam viderentur, parvas et leves facilesque esse toleratu diceret maioribusque eas emolumentis et voluptatibus obliterari easdemque ipsas neque omnibus neque naturæ vitio,
4 set quorundam maritorum culpa et iniustitia evenire. Titus autem Castricius recte atque condigne Metellum esse locutum existimabat. «Aliter», inquit, «censor loqui debet, aliter rhetor. Rhetori concessum est, sententiis uti falsis, audaci-

VI. FEJEZET.

Metellus Numidicus censor szavai a népet nősülésre buzdító beszédéből; miért támadták meg e beszédet és e támadással szemben hogy védelmezték ?

Egyszer sok művelt férfi jelenlétében olvasták fel Metellus Numidicusnak,²² e tiszteletreméltó s kiváló szónoknak ama beszédét, a melyet censor korában a nősülésről azon czélból intézett a néphez, hogy őket a házasságkötésre buzdítsa. E beszédnek egyik pontja így hangzik: «Polgárok, ha feleség nélkül megélhetnénk, ezt az egész kellemetlenséget szívesen elengednők, de mivel a természet úgy alkotott bennünket, hogy velük kellemesen nem, nélkülök pedig semmifélekép nem élhetünk, inkább a tartós közjólétet, mint a saját ideig-óraig tartó kellemes életünket kell szem előtt tartanunk».

Némelyeknek úgy tetszett, hogyha Metellusnak, mint censornak az volt a szándéka, hogy a népet a nősülésre buzdítsa, nem kellett volna a házasság kellemetlenségeiről és örökös bajairól szólnia, mert ezzel nem hogy rá, hanem még inkább lebeszélte és visszariasztotta volna őket. Épen ellenkezőleg — mondják ezek — inkább annak a biztosítását kellett volna tartalmaznia beszédének, hogy a házasságban többnyire nincsenek is kellemetlenségek és ha néha látszólag előfordulnának is, ő állítja, hogy azok jelentéktelenek, pillanatnyiak és könnyen elviselhetők s hogy azokat sok jelentősebb örömök és kellemes érzelmek elfeledtetik, s hogy e bajok nem is minden házasságban fordulnak elő s nem is a természet hibájából, hanem egyik-másik férj csökönységéből és hajthatatlanságából származnak. Titus Castricius²³ ellenben úgy vélekedett, hogy Metellus egész helyesen és állásához méltóan beszélt; véleménye szerint ugyanis: «Másként kell beszélni a censornak és másként a

bus, versutis, subdolis, captiosis, si veri modo similes sint et possint movendos hominum animos qualicumque astu inrepere». Præterea turpe esse ait rhetori, si quid in mala causa destitutum atque inpropugnatum relinquat. «Sed enim
5 Metellum», inquit «sanctum virum, illa gravitate et fide præditum cum tanta honorum atque vitæ dignitate apud populum Romanum loquentem, nihil decuit aliud dicere quam quod verum esse sibi atque omnibus videbatur, præsertim cum super ea re diceret, quæ cotidiana intellegentia
6 et communi pervolgatoque vitæ usu comprehenderetur. De molestia igitur cunctis hominibus notissima confessus fidem sedulitatis veritatisque commeritus, tum denique facile et procliviter, quod fuit rerum omnium validissimum atque verissimum, persuasit, civitatem salvam esse sine matrimoniorum frequentia non posse».

7 Hoc quoque aliut ex eadem oratione Q. Metelli dignum esse existimavimus adsidua lectione non hercle minus quam quæ a gravissimis philosophis scripta sunt. Verba Metelli
8 hæc sunt: «Di immortales plurimum possunt; sed non plus velle nobis debent quam parentes. At parentes, si pergunt liberi errare, bonis exheredant. Quid ergo nos (ab immortalibus dis) divinitus expectemus, nisi malis rationibus finem faciamus? Is demum deos propitios esse æcum est, qui sibi adversarii non sunt. Dii immortales virtutem adprobare, non adhibere debent».

szónoknak. A szónoknak ugyanis meg van engedve, hogy hamis, ravasz és furfangos bizonyításhoz folyamodjék, ha rajta az igazságnak csak némi látszata van is, és az ilyes csellel a hallgatók lelkét megnyerni és behálózni képes. Aztán szégyenére volna a szónoknak, ha még a nem igazságos ügyben is valami körülményt figyelmen kívül hagyna és küzdelem nélkül vonulna vissza. De oly erélyes férfú-⁵ hoz, mint Metellus, a ki erkölcsösségénél és igazságszereteténél fogva oly nagy hírnek örvendett s szavának hivatala és életmódja következtében oly nagy súlya volt, egyáltalában nem illett volna, hogy egyebet mondjon, mint a mi saját maga és mindenki előtt igaznak látszik, főleg mikor oly dologról beszél, mely a mindennapi tapasztalat és az életben való elterjedettségénél fogva mindenki előtt ismeretes. Midőn tehát az általánosan ismert kellemetlenségekről⁶ nyílt vallomást tőn, a tiszta igazság bajnokának tűnve fel, minden nehézség nélkül, könnyen meggyőzte polgártársait arról a minden körülmények közt legfontosabb és legigazabb tényről, hogy az állam tömeges házasság nélkül nem virágozhatik.

Q. Metellus ugyanezen beszédében van még egy más hely⁷ is, a melyet — lelkemre mondom — ép oly méltónak tartok minél gyakrabbi olvasásra, akárcsak a legnevesebb bölcsészek iratait. E szavai így szólnak: «A halhatatlan istenek kezében van a legnagyobb hatalom, de ők nem tartoznak nagyobb szeretettel lenni irántunk, mint szüleink. Hiszen a szülők gyermekeiket, ha rossz útra térnek, kizárják az örökségből. Ugyan hogy várhatnánk hát a halhatatlan istenektől elnézést, ha megátalkodásunknak véget nem vetünk. Az a méltányos, hogy egyedül azok iránt legyenek kegyesek, a kik parancsaikkal nem ellenkeznek. Az örök isteneknek elvégre az erényt is ápolni, nem pedig gátolni kötelességük.

VII.

In hisce verbis Ciceronis ex oratione quinta in Verrem «hanc sibi rem praesidio sperant futurum», neque mendum esse neque vitium errareque istos, qui bonos libros violant et «futuram» scribunt; atque ibi de quodam alio Ciceronis verbo dictum, quod probe scriptum perperam mutatur; et aspersa pauca de modulis numerisque orationis, quos Cicero avide sectatus est.

- 1 In oratione Ciceronis quinta in Verrem, libro spectatæ fidei, Tironiana cura atque disciplina facto, scriptum fuit:
- 2 Homines tenues, obscuro loco nati, navigant; adeunt ad ea loca, quæ numquam antea adierant. Neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt, hac una tamen fiducia civitatis, non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur, neque apud cives solum Romanos, qui et sermonis et iuris et multarum rerum societate iuncti sunt, fore se tutos arbitrantur, sed quocumque venerint, hanc sibi rem præsidio sperant futurum.
- 3 Videbatur compluribus in extremo verbo menda esse. Debuisset enim scribi putabant non futurum, sed «futuram», neque dubitabant, quin liber emendandus esset, ne, ut in Plauti comœdia mœchus, sic enim mendæ suæ inludiabant, ita in Ciceronis oratione solœcismus esset «manifestarius».
- 4 Aderat forte ibi amicus noster, homo lectione multa exer-

VII. FEJEZET.

Cicero Verres ellen tartott 5-ik beszédének ezen szavaiban «hanc sibi rem praesidio sperant futurum» (= azt hitték, ennek birtoka oltalmukra lesz) se írás. se nyelvhiba nincs s tévednek azok, kik a helyes szöveget megrontják s «futuram»-ot írnak; aztán egy más Cicero féle kifejezés, amelyet, habár helyesen van írva, tévesen megváltoztatnak; végül egy pár szó azokról az ódságokról, melyeket Cicero az irály zengzetessége és arányossága érdekében keresve keresett.

Cicero Verres ellen tartott 5-ik beszédében egy oly kiadás-¹ban, a melyet kétségtelenül megbizhatónak tarthatunk, mivel a lelkiismeretes és tudós Tiro²⁴ állította össze, a következő hely van: «Jelentéktelen és alacsony származású emberek hajóra szállnak, s eljutnak oly helyekre, a melyeknek² soha hírért sem hallották. Természetesen azok, a kikhez érkeznek, nem ismerik őket, s nem mindig találkoznak emberek, a kik igazolják, hogy tényleg azok, a kiknek magukat vallják; mindazáltal ebben az egy polgár voltukba vett erős bizodalomban azt tartják, hogy nemcsak a törvény és közvélemény szigorától lekötött saját hatáságaik, s nemcsak az egy nyelv, egy jog és sok közös érdektől egymáshoz fűzött római polgárok előtt lesznek biztonságban, hanem a hova csak kerülnek, ez a polgárjoguk mindenütt oltalmukra lesz». (Hanc sibi rem praesidio sperant futurum).

Sokaknak úgy tetszett, hogy ebben az utolsó szóban³ «futurum» hiba van. Mert véleményük szerint nem «futurum», hanem «futuram» lett volna irandó s a szöveg feltétlenül kijavítandó, hogy valamint Plautus vígjátékában a «házasságtörő» — így gúnyolódtak ugyanis e hiba fölött —, ép úgy a Cicero beszédében se legyen kézzelfogható nyelvbottlás.

Véletlenül ott volt egy nagyolvasottságú barátom, a ki a 4

citus, cui pleraque omnia veterum litterarum quæsitæ, medi-
 5 tata evigilataque erant. Is libro inspecto ait, nullum esse
 in eo verbo neque mendum neque vitium et Ciceronem
 probe ac vetuste locutum. «Nam futurum» inquit «non
 6 refertur *ad rem*, sicut legentibus temere et incuriose videtur,
 neque pro participio positum est, set verbum est indefini-
 tum, quod Græci appellant «ἀπαρέμψατον», neque numeris
 7 neque generibus præserviens, set liberum undique et impro-
 miscum, quali C. Gracchus verbo usus est in oratione, cuius
 titulus est de «*P. Popilio circum conciliabula*», in qua ita
 scriptum est: «Credo ego inimicos meos hoc dicturum. Ini-
 8 micos dicturum» inquit, non «dicturos»; videturne ea ra-
 tione positum esse aput Gracchum *dicturum*, qua est aput
 Ciceronem *futurum*? sicut in Græca oratione sine ulla vitii
 suspitione omnibus numeris generibusque sine discrimine
 tribuuntur huiuscemodi verba: «ἐρεῖν», «ποιήσειν», «ἔσεσθαι»
 9 et similia. In Claudii quoque Quadrigarii tertio annali verba
 hæc esse dixit: I dum conciderentur, hostium copias ibi
 occupatas *futurum*; in duodevicesimo annali eiusdem Qua-
 drigarii principium libri sic scriptum: Si pro tua bonitate et
 nostra voluntate tibi valitudo subpetit, est quod speremus,
 10 deos bonis *bene facturum*; item in Valerii Antiatii libro
 quarto vicesimo simili modo scriptum esse: Si eæ res divi-
 næ factæ recteque perlitatæ essent, haruspices dixerunt,

régi irodalmi művek legtöbbjét átkutatta, rajtuk tűnődött s
 felettük virrasztott. Ez a könyvbe pillantva annak a véle- 5
 ményének adott kifejezést, hogy a kérdéses szóban se írás-,
 se nyelvhiba nincs, s hogy Cicero helyesen és régies kellem-
 mel szól: «Mert a «futurum» szó — mondá — nem vonat- 6
 kozik a «rem»-re, mint a felületes és figyelmetlen olvasók gon-
 dolják, sem participiumnak nem veendő, hanem oly pusztá
 infinitivusnak, a melyet a görögök ἀπαρέμφατον-nak (vonat-
 kozás nélkülinek) neveznek és nem függ sem számtól, sem
 nemtől, hanem minden tekintetben független és vonatkozás
 nélküli; ily kifejezést használt C. Gracchus²⁵ is a «P. Popi- 7
 liusról a gyülekező helyeket illetőleg» című beszéde követ-
 kező szavaiban: «Credo ego inimicos meos hoc dicturum»
 (azt hiszem, hogy ellenségeim ezt fogják mondani). *Inimi-*
cos dicturum-ot és nem *dicturost* mond; s így nem világos-e 8
 ebből, hogy Gracchusnál épen azon szabálynál fogva áll a
dicturum, mint Cicerónál a *futurum*? ép úgy, mint a görög-
 ben a nélkül, hogy valaki hibának tartaná, minden szám-
 ban és nemben, alaki változás nélkül előfordulnak ily és 9
 hasonló kifejezések: ἐπεὶ, ποιῆσειν, ἔσσεσθαι. Szerinte Clau-
 dius Quadrigarius²⁶ 3-ik könyvében is ily szavak olvasha-
 tók: I dum conciderentur, hostium copias occupatas *futu-*
rum (míg ezeket felkonczolják, azalatt az ellenség csapatain
 rajta fognak ütni). Ugyanezen Quadrigarius 22-ik *Évkönyvé-*
 ben a szöveg így kezdődött: «Si pro tua bonitate et nostra
 voluntate tibi valitudo subpetit, est quod speremus: deos
 bonis bene *facturum*. (Ha saját jószívűséged és a mi óha-
 junk szerint elég egészséges leszesz, ez bennünk azt a meg-
 győződést erősíti meg, hogy az istenek a jók iránt jó szán-
 dékkal vannak); ehhez hasonlóan Valerius Antias²⁷ 24-ik 10
 könyvében ez áll: si ea res divinæ factæ recteque perlitatae
 essent, haruspices dixerunt, *omnia ex sententia processu-*
rum esse: (Ha ezen szent szokásokat teljesítették és az áldo-

11 *omnia* ex sententia *processurum* esse. «Plautus etiam in *Casina*, cum de puella loqueretur, *occisurum* dixit, non «*occisuram*», his verbis:

S. (*Set*) *etiamne habet Casina gladium?*

P. *Habét, sed duós. S. Quid duós? P. Alteró te Occisurum aút, alteró vilicum.*

12 Item Laberius in *Gemellis*:

Nón putavi, inquit, hoc eám facturum.

13 Non ergo isti omnes, solæcismus quid esset, ignorarunt, sed et «Gracchus *dicturum* et Quadrigarius *futurum* et *facturum* et Antias *processurum* et Plautus *occisurum* et

14 Laberius *facturum*» indefinito modo dixerunt, qui modus neque in numeros neque in personas neque in tempora neque in genera distrahitur, sed omnia istæc una eademque
15 declinatione complectitur, sicuti M. Cicero *futurum* dixit non virili genere neque neutro, solæcismus enim plane foret, sed verbo usus est ab omni necessitate generum absoluto».

16 Idem autem ille amicus noster in eiusdem M. Tullii oratione, *quæ est de imperio Cn. Pompei*, ita scriptum esse a Cicerone dicebat atque ipse ita lectitabat: Cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem sciatis, neque solæcismum
17 esse aiebat «*in potestatem fuisse*», ut vulgus semidoctum putat, sed ratione dictum certa et proba contendebat, qua

zás helyesen ment végbe, az áldozó papok azt mondták, hogy minden kívánságuk, óhajuk szerint fog beteljesedni). Plautus is *Casinájában*, midőn leányról szól, *occisurum*-ot, 11 nem *occisuram*-ot mond e szavaiban:

S. *Casinának most is van kardja még?*

P. *Van, még pedig kettő!*

S. *Kettő? Hogyan?*

P. *Azt mondja, egyikével téged öl meg. A másikával meg a majorost.*

Ép így szól Laberius²⁸ is az *Ikrek*-ben:

12

— *«Nem gondoltam, hogy ezt fogja tenni»*. (*Hoc eam facturum — inquit — non putavi*).

Ezek az írók bizonyára tisztában voltak azzal, hogy mi 13 az idegenszerűség (*soloecismus*), de Gracchus a *dicturum*-ot, Quadrigarius a *futurum*-ot és *facturum*-ot, Antias *processurum*-ot, Plautus az *occisurum*-ot, Laberius is a *facturum*-ot olyan módon mondták, a mely mint határozatlan se számra, 14 se személyre, se időre, se nemre nem vonatkozik, hanem mindezen viszonyokat egy és ugyanazon alakkal fejezi ki; így Cicero se veszi a *futurum*-ot him vagy semleges ne- 15 műnek, a mennyiben így valóban idegenszerű lett volna, hanem minden vonatkozástól függetlennek nézi.

Ugyanez a barátom azt állította, hogy ugyancsak M. 16 Tulliusnak a *Gn. Pompeius fővezérsége érdekében* tartott beszédében maga a szónok, az ő mostani előadása szerint, így írta meg e részt: *«Noha tudjátok, hogy kikötöitek, még pedig azon kikötöitek, a melyekből életetek tartjátok fenn, a kalózok hatalmában vannak (in prædonum fuisse potestatem); s azt erősítette, hogy az «in potes- 17 tatem fuisse» egyáltalában nem idegenszerűség, a mint a tudákos csapat tartja, hanem határozott és helyes nyelvtörvény szerint van alkalmazva, a hogy a görög közbeszédben is divatban van, s a hogy a latin kifejezések hasz-*

et Græci ita uterentur et Plautus verborum Latinorum elegantissimus in Amphitruone dixit: número mihi in mentém fuit, non, ut dici solitum est «in mente».

- 18 Sed enim præter Plautum, cuius ille in præsens exemplo usus est, multam nos quoque apud veteres scriptores locutionum talium copiam offendimus atque his vulgo adnotamentis inpersimus. Vt et rationem autem istam missam facias et auctoritates, sonus tamen et positura ipsa verborum satis declarat, id potius ἐπιμελεία τῶν λέξεων modulamentisque orationis M. Tullii convenisse, ut, quoniam utrumvis dici Latine posset, *potestatem* dicere mallet, non
20 «*potestate*». Illud enim sic compositum iucundius ad aurem completiusque, insuavius hoc imperfectiusque est, si modo ita explorata aure homo sit, non surda nec iacenti; sicuti est herele, quod *explicavit* dicere maluit quam «*explicuit*», quod esse iam usitatus cœperat.

Verba sunt hæc ipsius ex oratione, *quam de imperio Cn. Pompei* habuit: Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit. At si «*explicuit*» diceret, imperfecto et debili numero verborum sonus clauderet.

VIII.

Historia in libris Sotionis philosophi reperta super Laide meretrice et Demosthene rhetore.

- 1 Sotion ex peripatetica disciplina haut sane ignobilis vir fuit. Is librum multæ variæque historiæ refertum composuit
2 eumque inscripsit κέρας Ἀμάλθειας. Ea vox hoc ferme valet, tamquam si dicas «*cornum Copiæ*».

nálatában legnagyobb ízléssel bíró Plautus is mondja Amphitruo-ja következő soraiban: «Épen jókor jutott eszembe» (in mentem fuit), nem pedig, a mint mondani szokás: «in mente fuit».

De Plautuson kívül, a kinek e példáját barátom most¹⁸ érvül használta, én magam is sok régi írónál akadtam ily kifejezésre, s ezekre mindenütt megtettem megjegyzéseimet. De hogy ezt a szabályt s a tekintélyeket mellőzzük, maguk-¹⁹ nak a szavaknak hangja és helye nyiltan mutatja, hogy Cicero beszédének zengzetességéhez és nagy gonddal válogatott kifejezéséhez, minthogy latinul mindkét kifejezés helyes, inkább illett, hogy «*potestatem*»-et, mintsem *potestate*-t mondjon. Mert az előbbi kifejezés a fülnek kellemesebb²⁰ hangzású és kifejezőbb, míg a másodikban nincs annyi kellem és kevesebbet is mond, föltéve, hogy a hallgatónak van finom hallása s füle nem siket és érzéketlen. Véleményem szerint épen így van azzal is, hogy inkább «*explicavit*»-ot mond az akkoriban már használtabb «*explicuit*» helyett.

Ide vonatkozó szavai ugyancsak a *Gn. Pompeius fővezér-sége érdekében* tartott beszédében így hangzanak: «Tanúm Sicilia, a melyet, midőn mindenfelől veszély környezett, nem a háború borzalmával, hanem gyors elhatározásával szabadított meg (explicavit). Ha «*explicuit*»-ot mondott volna, a beszéd rhythmusa a tökéletlen és hitvány kifejezés miatt döcögős lett volna.

VIII. FEJEZET.

Egy, Sotion²⁹ bölcsész könyvében olvasható, *Lais rimára és Demosthenes szónokra vonatkozó történet.*

A peripateticus Sotion valóban nem épen érdemetlen¹ férfiú volt. Egy *Amaltheia szarva* című sok különféle történetet magában foglaló könyvet írt. Ez a név (*Amaltheia*

3 In eo libro super Demosthene rhetore et Laide meretrice
 historia hæc scripta est: «Lais» inquit «Corinthia ob ele-
 gantiam venustatemque formæ grandem pecuniam demere-
 bat conventusque ad eam ditiorum hominum ex omni Græ-
 cia celebres erant, neque admittebatur nisi qui dabat quod
 4 poposcerat; poscebat autem illa nimium quantum». Hinc
 ait natum esse illud frequens apud Græcos adagium: Οὐ
 παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἔσθ' ὁ πλοῦς, quod frustra iret
 Corinthum ad Laidem qui non quiret dare quod posceretur.
 5 «Ad hanc ille Demosthenes clanculum adit et ut sibi copiam
 sui faceret petit. At Lais μυριάς δραχμὰς poposcit», hoc facit
 6 nummi nostratis denarium decem milia. «Tali petulantia
 mulieris atque pecuniæ magnitudine ictus expavidusque
 Demosthenes avertitur et discedens «ego» inquit «pænitere
 tanti non emo». Sed Græca ipsa, quæ fertur dixisse.
 lepidiora sunt: «οὐκ ὠνοῦμαι» inquit «μυρίων δραχμῶν μετα-
 μέλειαν».

IX.

*Quis modus fuerit, quis ordo disciplinae Pythagoricae, quantumque
 temporis imperatum observatumque sit discendi simul ac tacendi.*

1 Ordo atque ratio Pythagoræ ac deinceps familiæ succes-
 sionis eius recipiendi instituendique discipulos huiusmodi
 2 fuisse traditur: Iam a principio adulescentes, qui sese ad
 discendum obtulerant, «ἐφυσιογνωμόνει». Id verbum signifi-

szarva) körülbelül annyit jelent, mint a latin «bőség szaruja» (cornu copiae).

Ezen könyvben Demosthenes szónokról és Lais rimáról³ a következő történetke van feljegyezve: «A korinthusi Lais csinos testével és ígéző alakjával igen nagy kincsre tett szert, s tömegesen keresték fel a gazdag férfiak Görögországból. Ő azonban csak azt bocsátotta maga elé, a ki megfizette azt, a mit látogatójától követelt. A követelt bér azonban igen nagy volt». Azt mondja, hogy innen eredt a⁴ görögöknél elterjedt mondás: «Minden legény Korinthusba nem hajózhat el», mert hiába ment hozzá Korinthusba az, a ki nem volt képes lefizetni a kívánt összeget. «Titkon⁵ ellátogatott hozzá Demosthenes is s kérte, hogy részesítse kegyében. Lais azonban 10,000 drachmát követelt, a mi a mi pénzlábunk szerint 10,000 dénárnak felel meg». Demos-⁶ thenes a nőnek ily szemtelen követelésétől s az összeg nagyságától megdöbbenve és elrémülve elfordult tőle s távoztában így szólt: «Nem veszek ily nagy pénzért bánatot». De ezen állítólagos szavai görögben sokkal elmésebben hangzanak. «Nem fizetek én — mondá — 10,000 drachma bánatpénzt» (ὅκ ὄνουμει μυρίων δραχμῶν μεταμέλεια).

IX. FEJEZET.

Micsoda eljárás és sorrend érvényesült a pythagoristáknál a bölcsészet tanításában, s meddig kellett ott kinek-kinek, mint hallgatónak, tanulnia?

Azt mondják, hogy Pythagorasnak s később társainak és¹ követőinek a tanítványok fölvételénél és oktatásánál, következő szigorú rendszere és eljárási módja volt: A ta-² nulásra jelentkező ifjakat tüstént megvizsgálta külsőleg (ἐφουσιονομῶναι). Ennek az «ἐφουσιονομῶναι» kifejezésnek je-

cat, mores naturasque hominum coniectatione quadam de
 oris et vultus ingenio deque totius corporis filo atque ha-
 3 bitu sciscitari. Tum qui exploratus ab eo idoneusque [de-
 claratus] fuerat, recipi in disciplinam statim iubebat et
 tempus certum tacere: non omnes idem, sed alios aliud
 4 tempus pro æstimato captu sollertiæ. Is autem qui tacebat
 quæ dicebantur ab aliis audiebat, neque percontari, si parum
 intellexerat, neque commentari quæ audierat fas erat; sed
 non minus quisquam tacuit quam biennium: hi prorsus
 appellabantur intra tempus tacendi audiendique «ἀκουστικοί».
 5 Ast ubi res didicerant rerum omnium difficillimas, tacere
 audireque, atque esse iam cœperant silentio eruditi, cui
 erat nomen «ἐχρησθία», tum verba facere et quærere quæ-
 que audissent scribere et quæ ipsi opinarentur expromere
 6 potestas erat; hi dicebantur in eo tempore «μαθηματικοί»,
 ab his scilicet artibus, quas iam discere atque meditari
 inceptaverant: quoniam geometriam, gnomonicam, musi-
 cam ceterasque item disciplinas altiores «μαθήματα», vete-
 res Græci appellabant; vulgus autem, quos gentilicio voca-
 bulo «Chaldaeos» dicere oportet, «mathematicos» dicit.
 7 Exinde his scientiæ studiis ornatī ad perspicienda mundi
 opera et principia naturæ procedebant ac tunc denique no-
 minabantur «φυσικοί».

8 Hæc eadem super Pythagora noster Taurus cum dixisset:
 «nunc autem», inquit, «isti, qui repente pedibus inlotis

lentése: az emberi jellemet és természetet bizonyos hozzávetéssel az arcz és tekintet kifejezéséből s az egész test alakjából és külsejéből kutatni ki. Ha valakit így megvizsgált, s³ alkalmasnak talált, azonnal felvette tanítványai közé és bizonyos ideig hallgatásra kötelezte: azonban nem mindet egy ugyanazon, hanem kit-kit szellemi tehetségéhez mérten más-más ideig. A ki hallgatott, figyelt a mások szavaira, ⁴ de a hallottak után, ha kevésbé értette is meg, nem volt szabad kérdezősködni, sem pedig azokat magyaráznia; de legalább két évig mindenki hallgatásra volt kötelezve; ezeknek, a kik a hallgatás és figyelés szakában voltak, egy szóval: «hallgatók» (ἀκουστικοί) volt a nevük. Midőn ezt a min- ⁵ den dolgok közt legnehezebb feladatot: hallgatni és figyelni megtanulták és a hallgatás folytán szellemük erősödni kezdett, az «ἐχρησθία»-nak (a beszéd-től való tartózkodás) nevezett állapotba jutottak, engedélyt kaptak a közbeszólásra és kérdezősködésre, valamint a hallottak leírására s véleményük nyilvánítására; ezen állapotukban matematikusok (tanu- ⁶ lók) (μαθηματικοί) nevet nyertek, azon tudományoktól, a miket már tanulni kezdtek, mivel a régi görögök a geometriát, gnoszomikát, zenét és egyéb magasabb tudományokat «μαθήματα»-nak nevezték; míg a köznép azokat hívja matematikusoknak, a kiket népük neve után *chaldeusoknak* kellene nevezni. Miután a tudományokban kiképezték ma- ⁷ gukat, a világalkotmány s a természet alapelveinek vizsgálatára emelkedtek, s ekkor végre «φυσικοί» (természetbúvár) lón a nevük.

Midőn mesterem, Taurus,³⁰ Pythagorasról ezeket elmondta, így folytatta: «Manapság azonban azoknak, a kik⁸ hirtelenében teljesen tudatlanul bölcsészekhez fordulnak, nem elég, hogy teljesen terv- és czél nélküliek, hogy semmi tudományos előképzettségük nincs, s hogy a geometriáról még halvány fogalommal sem bírnak, hanem még ők ma-

ad philosophos devertunt, non est hoc satis, quod sunt omnino ἀθεώρητοι, ἄμουςτοι, ἀγεωμέτρητοι, sed legem etiam 9 dant, qua philosophari discant. Alius ait «hoc me primum doce», item alius «hoc volo» inquit «discere, istud nolo»; hic a symposio Platonis incipere gestit propter Alcibiadæ 10 comisationem, ille a Phædro propter Lysiae orationem. Est etiam» inquit «pro Iuppiter! qui Platonem legere postulet non vitæ ornandæ, sed linguæ orationisque comendæ gratia, 11 nec ut modestior fiat, sed ut lepidior». Hæc Taurus dicere solitus, novicios philosophorum sectatores cum veteribus Pythagoricis pensitans.

12 Sed id quoque non prætereundum est, quod omnes, simul atque a Pythagora in cohortem illam disciplinarum recepti erant, quod quisque familiæ, pecuniæ habebat, in medium dabat et coibatur societas inseparabilis, tamquam illud fuit anticum consortium, quod iure atque verbo Romano appellabatur «ercto non cito».

X.

Quibus verbis compellaverit Favorinus philosophus adolescentem casce nimis et prisce loquentem.

1 Favorinus philosophus adolescenti veterum verborum cupidissimo et plerasque voces nimis priscas et ignotas in cotidianis communibusque sermonibus expromenti; «Curius» inquit «et Fabricius et Coruncanius, antiquissimi viri, et his antiquiores Horatii illi trigemini plane ac dilucide cum suis fabulati sunt neque Auruncorum aut Sicanorum aut Pelasgorum, qui primi coluisse Italiam dicuntur, sed 2 ætatis suæ verbis locuti sunt; tu autem, proinde quasi cum matre Euandri nunc loquare, sermone abhinc multis annis

guk szabják meg a módszert, a mely szerint a bölcsészetet tanulni akarják. Az egyik így szól: «Erre taníts először», a 9 másik ezzel állít be: «Ezt akarom tanulni, de azt nem»; emez a Plato méltóságos lakomájával akarja kezdeni Alciades vig vendégsége helyett, amaz Phædrussal Lysias beszéde helyett. Sőt Istenemre! akad olyan is, a ki Platót 10 nem azért olvassa, hogy életmódját megjavítsa, hanem csak, hogy nyelvét és kifejezéseit csinosítsa; nem azért, hogy szerényebb, hanem hogy könnyedebb társalgó legyen.» Így 11 szokott Taurus beszélni, ha a jelenkori bölcsészeket a régi pythagoristákkal hasonlította össze.

Még azt se hagyhatom említés nélkül, hogy mindazok, a 12 kiket Pythagoras növendékei közé fölvelt, minden vagyonukat, pénzüket együvé tették, s így egy olyan szétválaszthatatlan társulatban egyesültek, mint a milyen az a régi szövetkezet lehetett, a melyet római jog és nyelv szerint: «szétoszthatatlan örökség»-nek (herctum non citum) nevezték.

X. FEJEZET.

Mily szavakkal rótt meg Favorinus egy szerfelett régiesen és ósdiasan beszélő ifjút?

Egyszer Favorinus bölcsész egy ifjúhoz, a ki bolondja 1 volt a régies kifejezéseknek s mindennapi, szokott beszédében igen sok elavult, ismeretlen szót használt, így szólt: «Curius; ³¹ Fabricius; ³² Coruncanius, ³³ ezek az igen régi emberek, s az a három ezeknél még régibb Horatius testvér, tisztán és világosan beszélgettek övéikkel s nem Italia mondaszerű első lakói, az auruncusok, ³⁴ Sicanusok, ³⁵ vagy a Pelasgok ³⁶ nyelvén, hanem saját korukén; te azonban, 2 épen mintha csak Evander ³⁷ anyjával beszélnél e pillanatban, már ezelőtt számos évvel divatból kiment hangokon

iam desito uteris, quod scire atque intellegere neminem vis quæ dicas. Nonne, homo inepte, ut quod vis abunde consequaris, taces? Sed antiquitatem tibi placere ais, quod honesta et bona et sobria et modesta sit. Vive ergo moribus præteritis, loquere verbis præsentibus atque id, quod a C. Cæsare, excellentis ingenii ac prudentiæ viro, in primo de *analogia* libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tamquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens verbum».

XI.

Quod Thucydides, scriptor inclitus, Lacedaemonios in acie non tuba, sed tibiis esse usos dicit verbaque eius super ea re posita; quodque Herodotus Alyattem regem fidicinas in procinctu habuisse tradit; atque inibi quaedam notata de Gracchi fistula contionaria.

- 1 Auctor historiæ Græcæ gravissimus Thucydides, Lacedæmonios, summos bellatores, non cornuum tubarumve signis, sed tiliarum modulis in præliis esse usos refert, non prorsus ex aliquo ritu religionum neque rei divinæ gratia neque autem ut excitarentur atque evibrarentur animi, quod cornua et litui moliuntur, sed contra, ut moderatiores modulatioresque fierent, quod tibicinis numeris [vis] temperatur.
- 2 Nihil adeo in congregiendis hostibus atque in principiis præliorum ad salutem virtutemque aptius rati quam si per-
- 3 mulcti sonis mitioribus non inmodice ferocirent. Cum procinctæ igitur classes erant et instructa acies cœptumque in hostem progredi, tibicines inter exercitum positi canere

szólasz, mert azt akarod, hogy senki se tudja és értse beszéded. Ugyan te félkótyó, mért nem hallgatsz, hogy teljesen elérd célodat. De persze erre az a válaszod, hogy neked tetszik az a régi jó idő, mert becsületes, jó, mértékletes és szerény. Hát csak élj azok szerint a régi erkölcsök szerint, hanem beszélni beszélj korunk nyelvén s annak a lángeszű és nagytudományú Cæsarnak az *analogiáról* írt műve első könyvében fenmaradt eme mondását: «A divatból kiment és szokatlan kifejezést úgy került, akárcsak a zátont», egyszersmindenkorra szivedbe és elmédbe vésd.

XI. FEJEZET.

A híres Thucydides szerint a lacedaemonok a csatában nem trombitát, hanem fuvolát használtak; erre vonatkozó saját szavai; továbbá Herodotus azt állítja, hogy Alyattes király környezetében hárfás nőket tartott; végül egy pár szó Gracchus népgyűléseken használt sípjáról.

A görögök nagytekintélyű történetírója, Thucydides³⁸ beszéli, hogy a kiválóan harczra termett lacedaemonok ütközet alkalmával nem kürtökkel, sem harsonákkal, hanem fuvolahanggal adták a jeleket és pedig egyáltalán nem valami vallási szokásból, vagy isteni tiszteletből, sem pedig azért, hogy vele a kürtök és harsonák célja szerint a harczosok bátorságát fölkeltsék vagy fokozzák, hanem ellenkezőkép azért, hogy kedélyüket lecsillapítsák és nyugodttá tegyék, mivel a fuvola hangjának csillapító hatása van.

Úgy vélekedtek ugyanis, hogy az ellenséggel való összecsapásban és az ütközet kezdetén semmi sem inkább alkalmas a harczolók biztonságára és bátorságára, mintha szelid hangoktól lecsendesedve, nem zabolátlanul dühöngenek. A mint tehát a sereg rendezve volt s a hadsorok³⁹ csatára s

4 inceptabant. Ea ibi præcentione tranquilla et delectabili
 atque adeo venerabili ad quandam quasi militaris musicæ
 disciplinam vis et impetus militum, ne sparsi dispalatique
 5 proruerent, cohibebatur. Sed ipsius illius egregii scriptoris
 uti verbis libet, quæ et dignitate et fide graviora sunt:
 «Καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ξύνοδος ἦν Ἀργεῖοι μὲν καὶ οἱ σύμμαχοι
 ἐντόνως καὶ ὀργῇ χωροῦντες, Ασκεδαιμόνιοι δὲ βραδέως καὶ
 ὑπὸ αὐλητῶν πολλῶν, νόμου ἐγκαθεστῶτων, οὗ τοῦ θεοῦ χάριν,
 ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ ῥυθμοῦ βαίνοντες προσέλθοιεν καὶ μὴ
 διασπασθεῖν αὐτοῖς ἡ τάξις, ὅπερ φιλεῖ τὰ μεγάλα στρατόπεδα
 ἐν ταῖς προσόδοις ποιεῖν».

6 Cretenses quoque prælia ingredi solitos memoriæ datum
 7 est præcinente ac præmoderante cithara gressibus; Alyattes
 autem, rex terræ Lydiæ, more atque luxu barbarico prædi-
 tus, cum bellum Milesiis faceret, ut Herodotus in historiis
 tradit, concinentes habuit fistulatores et fidicines atque fe-
 minas etiam tibicinas in exercitu atque in procintu habuit,
 8 lascivientium delicias conviviorum. Sed enim Achæos Home-
 rus pugnam indipisci ait non fidicularum tibiæarumque, sed
 mentium animorumque concentu conspiratuque tacito niti-
 bundos:

Οἱ δ' ἄρ' ἴσαν σιγῇ μένεα πνεῖοντες Ἀχαιοί,

Ἐν θυμῷ μεμαῶτες ἀλεξέμεν ἀλλήλοισιν.

9 Quid ille vult ardentissimus clamor militum Romanorum,
 quem in congressibus præliorum fieri solitum scriptores
 annalium memoravere? contrane institutum fiebat antiquæ
 disciplinæ tam probabile? an tum et gradu elementi et si-
 lentio est opus, cum ad hostem itur in conspectu longinquo

készen álltak, s már az ellenségre készültek törni, a seregbe osztott fuvolások egyszerre rázendítettek hangszerükön. Ez az ütközet előtti nyugodt, kellemes, sőt mintegy vallásos dallam a harczosok tömegét és támadó oszlopait összetartotta, hogy ne szakadozott és hézagos sorokban, hanem akárcsak valami fegyvelmező katonazenére rohanjanak előre. De hadd idézzem magának e kiváló írónak saját szavait, melyek mind méltóságuknál, mind hihetőségüknél fogva igen becsesek. Íme: «Erre megkezdődött a támadás. Az argivok és szövetségeseik gyorsan és hevesen nyomultak előre, míg a lacedaemonok lassan és a soraik közé szabályszerűen beosztott fuvolások dalára; s ez nem istentiszteletből, hanem azért volt így, hogy az ütemnek megfelelőleg lépve zárkózott sorokban nyomuljanak előre, a mi a legjobb támadási mód az ellenféllel szemben.»

A történelem állítása szerint a krétaiak is hárfahang ütemre lépve kezdték meg a csatát; Lydia királya, Alyattes⁴⁰ pedig, a barbár szokásoknak és fényűzésnek ez a kiváló képviselője, Herodotus történelmi följegyzése szerint, a miletusiakkal vívott harcza alkalmával táborában és környezetében egy síposokból és lantosokból álló zenekart tartott, sőt dorbézoló vendégei gyönyörűségére még cziterás női is voltak. Ellenben az achaiok, a mint Homerus mondja, nem lant és fuvolahangra, hanem teljes testi és lelki összhangban s a legmélyebb csendben kezdték meg az ütközetet:

Hangtalanúl nyomulának elő a bátor Achájok
S szívök vágyakozott bajtársuk védni a harczban.

De mit jelent a római katonáknak az a hatalmas rivallgása, a mibe a történetírók említése szerint minden ütközet kezdete előtt kitörtek? nem volt ez vétség az annyira helyes régi fegyelem ellen? vagy midőn oly messze van az ellenség, hogy alig látható, nem halk lépésre s csendre van-e

procul distantem, cum vero prope ad manus ventum est, tum iam e propinquo hostis et impetu propulsandus et clamore terrendus est?

- 10 Ecce autem per tibicinia Laconica tibiæ quoque illius
contionariæ in mentem venit, quam C. Graccho cum populo
11 agente præisse ac præministrasse modulos ferunt. Sed ne-
quaquam sic est, ut a vulgo dicitur, canere tibia solitum,
qui pone eum loquentem staret, et variis modis tum de-
12 mulcere animum actionemque eius, tum intendere. Quid
enim foret ista re ineptius, si, ut planipedi saltanti, ita
Graccho contionanti numeros et modos et frequentamenta
13 quædam varia tibicen incineret? Sed qui hoc compertius
memoriæ tradiderunt, stetisse in circumstantibus dicunt
occultius, qui fistula brevi sensim graviusculum sonum in-
spiraret ad reprimendum sedandumque inpetus vocis eius
14 effervescentes; namque impulsu et instinctu extraneo natu-
ralis illa Gracchi vehementia indiguisse, non, opinor, exi-
15 stimanda est. M. tamen Cicero fistulatorem istum utrique
rei adhibitum esse a Graccho putat, ut sonis tum placidis
tum citatis aut demissam iacentemque orationem eius eri-
16 geret aut ferocientem sævientemque cohiberet. Verba ipsius
Ciceronis apposui: Itaque idem Gracchus, quod potes audire,
Catule, ex Licinio cliente tuo, litterato homine, quem ser-
vum sibi habuit ad manum, cum eburnea solitus est ha-
bere fistula, qui staret occulte post ipsum cum contionare-
tur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum,
qui illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret.
17 Morem autem illum ingrediendi ad tibicinum modulos

szükség, hogy megközelítsük, midőn pedig már csaknem kéztusára kerül a dolog, közvetlen közelünkből rohammal üzendő el s harczy rivallgással rémitendő meg?

De im a lacedæmoni fuvola hang útján eszembe jut 10 Gracchus népgyűlésen, a néphez szólóban használt ama fuvalájának a hangja, mely a hagyomány szerint beszédét kísérte s hangja árnyalatainak megállapítására szolgált. De 11 a dolog semmi esetre sem úgy van, a mint közönségesen állítják, hogy t. i. a mögötte álló fuvalás folyton játszott volna, s szenvedélyét és előadásmódját a különféle dallamokkal majd lecsendesítette, majd felkorbácsolta volna. Mert ugyan lehetne-e valami ízléstelenebb, minthogy egy 12 fuvalás a néphez szónokló Gracchus beszédéhez ép úgy adta volna meg fuvalájával az emelkedettséget s a sokféle hangszinezetet, mint valami mezitelen lábú tánczosnak? S tény- 13 leg, a kik erről a dologról megbizhatóbban írtak, azt állítják, hogy ez a fuvalás környezetében elrejtve állott, azért, hogy rövid fuvaláján alkalmilag kissé mély hangot adjon dörgő hangjának mérséklésére s elaltatására; hiszen véle- 14 ményem szerint nem is hihető, hogy Gracchusnak az a természetűtől adományozott hevedése külső ingerre és ösztönzésre szorult légyen. Cicero mindazáltal úgy vélekedik, hogy 15 Gracchus azt a fuvalást mind a két célra használta, vagy azért, hogy most szelid, majd heves hangjaival elgyengült és vontatottá vált szavait erősebbekké tegye, vagy más oldalról, hogy szilaj és viharos kitörését mérsékelje. Íme 16 Cicero saját szavai: «Tehát ennek a Gracchusnak, Catulus barátom, a mint tudós védenczedtől, akkori rabszolga irnokától, Liciniustól hallhattad, volt egy művészi játéku fuvalása, s ez, mikor gazdája a néphez beszélt, elefántcsont fuvalával titokban háta mögé állott, hogy a helyes hangot megadva, ha halkán szólott, magasabb hangra bírja, vagy ha igen harsogott, mérsékletre intse.» Az említett menet 17

prælii institutum esse a Lacedæmonis, Aristoteles *in libris problematon* scripsit, quo manifestior fieret exploratioque
 18 militum securitas et alacritas. «Nam diffidentiae» inquit «et
 timori cum ingressione huiuscemodi minime convenit et
 mæsti atque formidantes ab hac tam intrepida ac tam de-
 19 cora incedendi modulatione alieni sunt». Verba pauca Ari-
 stotelis super ea re apposui: «Διὰ τί, ἐπειδὴν κινδυνεύειν
 μέλλωσιν, πρὸς αὐλὸν ἐμβαίνουσιν; ἵνα τοὺς δειλοὺς ἀσχημο-
 νοῦντας γινώσκωσιν». ***

XII.

*Virgo Vestæ quid ætatis et ex quali familia et quo ritu quibusque
 caerimoniis et religionibus ac quo nomine a pontifice maximo ca-
 piatur et quo statim iure esse incipiat simul atque capta est; quod-
 que, ut Labeo dicit, nec intestato cuiquam nec eius intestato quis-
 quam iure heres est.*

1 Qui de virgine capienda scripserunt, quorum diligentis-
 sime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex,
 maiorem quam annos decem natam, negaverunt capi fas
 2 esse; item quæ non sit patrima et matrima; item quæ
 3 lingua debili sensuve aurium deminuta aliave qua corporis
 4 labe insignita sit; item quæ ipsa aut cuius pater emanci-
 5 patus sit, etiamsi vivo patre in avi potestate sit; item cuius
 parentes alter ambove servitutem servierunt aut in negotiis
 6 sordidis versantur. Set [et] eam, cuius soror ad id sacerdo-

szabályozó szokást, hogy az ütközetben a fuvolások ütemeire mozogjanak, Aristotelesnek *fejtvényekről* írott könyve szerint azért hozták be a lacedæmonok, hogy a katonák rettenthetetlensége és harczvágya annál valódibbnak és világosabbnak lássék. «Mert az ily menet — szerinte — a bi- 18
zalomhiánynyal és csüggetésséggel egyáltalán nem egyeztetethető össze, s a gyávák és félénkek semmikép se képesek ily rettegésnélküli, szép ütemes menetre.» Ide iktatom Aristoteles idevágó pár szavát: «Miért lépnek a katonák a fu- 19
vola ütemei szerint a harcz veszélyeiben? Azért, hogy az anyám-asszony harczosokat megismerjék.»

XII. FEJEZET.

A lányokat Vesta szűzeknek hiny éves korukban, mily családból, micsoda szokás, miféle szertartások és mily vallási ténykedés szerint s mily névvel választotta be a pontifex maximus, s beválásuk esetén, rögtön mily jog birtokába jutottak; továbbá, hogy Labeo szerint oly egyéntől nem örökölhettek, ki végrendelet nélkül halt meg, s viszont ő tőlük sem örökölhettett senki, ha végrendeletet nem tettek.

Mindazok,⁴¹ a kik a Vesta szűzek választásáról írtak, 1
köztük a feljegyzéseiben legpontosabb Labeo, azt állítják, hogy Vesta szüzzé 6 évesnél fiatalabb és tíz évesnél idő- 2
sebb leány nem volt választható, atyjának és anyjának életben kellett lennie; a belga nyelvű vagy rossz hallású sem 3
lehetett és az sem, a kinek bárminemű testi fogyatkozása 4
volt; nemkülönben, a ki vagy maga, vagy a kinek atyja felszabadított volt, vagy ha vele még atyja életében nagy-
atyja rendelkezett; épen így az sem, a kinek szülei, akár 5
az egyik, akár mindkettő rabszolga-munkát végeztek, vagy pedig szennyes üzletekkel foglalkoztak. Más oldalról, a mint mondják: «Az a leány megmenekedhetett a bevételtől, a ki- 6

tium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut quindecimvirum sacris faciundis aut septemvirum epulonum aut Salius est. Sponsæ quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae vacatio a sacerdotio isto tribui solet. Præterea *Capito Ateius* scriptum reliquit, neque eius legendam filiam, qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet.

9 Virgo autem Vestalis simul est capta atque in atrium Vestæ deducta et pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione ac sine capitis minutione e patris potestate exit et ius testamenti faciundi adipiscitur,

10 De more autem rituque capiundæ virginis litteræ quidem antiquiores non extant, nisi quæ capta prima est a Numa rege esse captam.

11 Sed *Papiam legem* invenimus, qua cavetur, ut pontificis maximi arbitrato virgines e populo viginti legantur sortitioque in contione ex eo numero fiat et cuius virginis ducta
12 erit, ut eam pontifex maximus capiat eaque Vestæ fiat. Sed ea sortitio ex lege *Papia* non necessaria nunc videri solet. Nam si quis honesto loco natus adeat pontificem maximum atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius dumtaxat salvis religionum observationibus ratio haberi possit, gratia *Papiæ* illæ legis per senatum fit.

13 «Capi» autem virgo propterea dici videtur, quia pontificis maximi manu presa ab eo parente, in cuius potestate

nek nővére már erre a papi szolgálatra el volt választva ;
 úgyszintén az is, a kinek atyja flamen (főpap), vagy augur
 (jós), vagy a szent szertartások teljesítésére választott tizen-
 ötös papi testület (quindecim viri sacris faciundis),⁴² vagy az
 isteni lakoma rendező hetes bizottság tagja (epulum sep-
 tem viri),⁴³ vagy saliusi pap volt.⁴⁴ Valamely pap arájának, 7
 vagy áldozati zenész leányának is szoktak fölmentést adni.
 Azonkívül *Ateius Capito*⁴⁵ iratai szerint olyannak a leánya 8
 se volt beválasztható, a kinek Itáliában lakása nem volt,
 valamint föl volt menthető az oly apa leánya is, a kinek
 három gyermeke volt.

Attól a percztől fogva, mihelyt valamely leányt Vesta 9
 papnénak választottak, s a Vesta templom Atriumába be-
 vezetve, a Vesta papnőknek átadtak, törvényes felszabadí-
 tás nélkül és a nélkül, hogy családi jogát elvesztette volna,
 rögtön kiszabadult atyja hatalma alól s szabadon rendel-
 kezhett vagyonával.

A Vesta szüzek választásának módjáról s a vele járó 10
 szertartásról azonkívül, hogy az először felvett szüzet Numa
 király választotta, egyéb régi irat fönn nem maradt.

Hanem ott találjuk még a *papiusi* törvényt, a melynek 11
 rendelete szerint a pontifex maximus véleménye alapján
 húsz szüz választandó a népből, s ezek között nyilvános
 ülésen sors húzandó, a kire aztán a sors esik, azt a ponti-
 fex maximus azonnal ragadja meg, s avassa fel rögtön Vesta
 szüzzé. De ezt a papiusi törvény rendelte sorsolást mos- 12
 tanában szükségtelennek szokták tartani. Ha mostaná-
 ban ugyanis valamely tisztességes származású apa a ponti-
 fex maximust felkéri, s leányát Vesta szüznek felajánlja,
 s ajánlata különben a vallás parancsolta követelményekkel
 össze nem ütközik (t. i. a leány megfelelő), a senatustól
 megkapja a papiusi törvények alóli felmentést.

A szüz választására valószínűleg azért használják az «el- 13

14 est, veluti bello capta abducitur. In libro primo Fabii Pictoris, quæ verba pontificem maximum dicere oporteat, cum virginem capiat, scriptum est. Ea verba hæc sunt: «Sacerdotem Vestalem, quæ sacra faciat, quæ ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quæ optima lege fuit, ita te, Amata, capio.»

15 Plerique autem «capi» virginem solam debere dici putant. Sed flamines quoque Diales, item pontifices et augures «capi» dicabentur.

16 L. Sulla *rerum gestarum* libro secundo ita scripsit: P. Cornelius, cui primum cognomen Sullæ impositum est, 17 flamen Dialis captus. M. Cato de Lusitanis, cum Servium Galbam accusavit: Tamen dicunt deficere voluisse. Ego me nunc volo ius pontificium optime scire; iamne ea causa pontifex capiar? si volo augurium optime tenere, ecquis me ob meam [augurii scientiam] augurem capiat?

18 Præterea in commentariis Labeonis, quæ ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: «Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatæ quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur.»

«Amata» inter capiendum a pontifice maximo appellatur, 19 quoniam quæ prima capta est hoc fuisse nomen traditum est.

ragadtatik» (capi) ígét, mert attól az atyától, kinek hatalmában volt, a pontifex maximus kezével kiragadva, mint egy hadi foglyot viszi magával. Fabius Pictor első könyvében¹⁴ fenmaradt a pontifex maximus azon beszéde, a mit a szűz megragadásánál mondani kell. Ez a beszéd a következő: «Azon feltétel alatt ragadlak el *Amata*,⁴⁶ Vesta papnőjévé, hogy szent kötelességet teljesíts, hogy jogod legyen a római nép, az össz-polgárság üdvére, a mi a legfőbb, Vesta szüzet nevelni.»

Sokan azt tartják, hogy ez a kifejezés «elragadtatni»¹⁵ (capi) egyedül a Vesta szűzek választásánál volt alkalmazható. De Jupiter papjai⁴⁷ s a pontifexek, úgyszintén a jósök választásánál is ugyancsak: «capi» kifejezést használtak.

L. Sulla ugyanis «*Hadi tettek*» című művének második¹⁶ könyvében így ír: «P. Cornelius, a ki először nyerte el a Sulla nevet, Jupiter papjává választatott (Flamen dialis cap-tus)». Továbbá Marcus Cato, midőn Servius Galbát a lusi-¹⁷ tánok érdekében bevádolta, így szólt: «Mégis azt mondják, hogy a lusitánok el akartak pártolni. Ha én most a pontifex maximusok jogát alaposan meg akarnám tanulni, már csak azért megválasztanának (capiar) pontifex maximussá, s ha a jósök tudományát a lehető legjobban szándékoznám elsajátítani, ugyan megválasztana-e (ecquis me capiat?) engem valaki csak azért jóssá?»

Azonkívül Labeonak a 12 táblás törvény magyarázására¹⁸ szerkesztett jegyzeteiben ez áll: «A Vesta szűz sem maga nem lehet örököse oly embernek, a ki végrendelet nélkül halt el, sem senki nem örökölhet oly Vesta szűz után, a ki végrendeletet nem tett, hanem ennek vagyona az államkincstárra száll. Hogy ez mi jögon van így, nincs eldöntve.»

A választásnál a pontifex maximus azért használja az¹⁹ «*Amata*» megszólítást, mert a hagyomány szerint az először választott szűznek ez volt a neve.

XII.

Quaesitum esse in philosophia, quidnam foret in recepto mandato rectius, idne omnino facere, quod mandatum est, an nonnumquam etiam contra, si id speres ei, qui mandavit, utilius fore; superque ea quaestione expositae diversae sententiae.

1 In officiis capiendis, censendis iudicandisque, quæ «καθή-
 2 κοντα» philosophi appellant, quæri solet, an, negotio tibi
 dato et quid omnino faceres definito, contra quid facere
 debeas, si eo facto videri possit res eventura prosperius
 exque utilitate eius, qui id tibi negotium mandavit. Anceps
 3 quæstio et in utramque partem a prudentibus viris arbitrata
 est. Sunt enim non pauci, qui sententiam suam una in parte
 defixerint et re semel statuta deliberataque ab eo, cuius id
 negotium pontificiumque esset, nequaquam putaverint contra
 dictum eius esse faciendum, etiamsi repentinus aliqui casus
 rem commodius agi posse polliceretur, ne, si spes fefellisset,
 culpa impatientiæ et pœna indeprecabilis subeunda esset,
 4 si res forte melius vertisset dis quidem gratia habenda, sed
 exemplum tamen intromissum videretur, quo bene consulta
 5 consilia religione mandati soluta corrumpèrentur. Alii existi-
 maverunt, incommoda prius, quæ metuenda essent, si res
 gesta aliter foret quam imperatum est, cum emolumento
 spei pensitanda esse et, si ea leviora minoraque, utilitas
 autem contra gravior et amplior spe quantum potest firma
 ostenderetur, tum posse adversum mandata fieri censuerunt,
 ne oblata divinitus rei bene gerendæ occasio amitteretur.

XIII. FEJEZET.

Az a philosophiai kérdés, hogy mi a helyesebb a magunkra vállalt megbízatásban: teljesen úgy cselekedni, a mint megbízatásunk szól, vagy néha el is térhetünk tőle, ha véleményünk szerint ezzel megbízónknak inkább használunk; az ezen kérdés feletti különféle vélemények.

A kötelességek magunkra vállalásánál s azoknak mérle-¹gelésénél s megítélésénél, a mit a bölcészek «καθήκοντα»-nak neveznek, föl szokott merülni az a kérdés: vajjon, ha valami dolgot magunkra vállalunk, s teendők szorosan meg van határozva, szabad-e bármit is ez ellen cselekednünk, abban az esetben, ha e tettünkkel látszat szerint megbízónkra szerencsésebben üt be a dolog, s csak hasznára lesz. A kérdésben kétfelé oszolnak a vélemények, s² mindkét oldalról kiváló elmék vitatják. Igen sokan ugyanis,³ a kik a dolgot egy oldaláról mereven vizsgálták, úgy vélekedtek, hogy ha az e megbízás fölött teljhatalommal bíró egyén az ügyet már egyszer megfontolva meghányta-vetette, akkor annak parancsa ellenére semmiképen sem szabad tenni, még ha valami váratlan eset azt sejtetné is, hogy az ügy jobban végződhetik; még pedig azért nem, hogy csalódásunk esetén az engedetlenség bűnébe ne essünk; ha pedig⁴ véletlenül a dolog jól sikerül, azért az isteneknek ugyan hálával tartozunk, mind az által e példa semmit sem változtathat azon a véleményen, hogy a jól megfontolt tervek, figyelembe nem vévén a megbízatás szentségét, megsemmisülhetnek. Mások véleménye szerint elébb össze kell vet-⁵nünk a remélhető haszonnal azon károkat, melyektől abban az esetben, ha a dolgot a vett parancs ellenére oldjuk meg, félnünk kell, s akkor, ha a kár elenyésző csekély, a haszon ellenben lehető legbiztosabb reményünk szerint sokkal jelentősebb és nagyobb, lehet a vett parancs ellenére csele-

6 neque timendum exemplum non parendi crediderunt, si
7 rationes dumtaxat huiuscemodi non abessent. Cum primis
autem respiciendum putaverunt ingenium naturamque illius,
cuius res præceptumque esset: ne ferox, durus, indomitus
inexorabilisque sit, qualia fuerunt Postumiana imperia et
8 Manliana. Nam si tali præceptori ratio reddenda sit, nihil
faciendum esse monuerunt aliter quam præceptum est.

9 Instructius *deliberatiusque* fore arbitramur theorematium
hoc de mandatis huiuscemodi obsequendis, si exemplum quo-
que P. Crassi Muciani, clari atque incluti viri, apposuerimus.

10 Is Crassus a Sempronio Asellione et plerisque aliis
historiæ Romanæ scriptoribus traditur habuisse quin-
que rerum bonarum maxima et præcipua: quod esset
ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus, quod
11 iurisconsultissimus, quod pontifex maximus. Is cum in
consulatu obtineret Asiam provinciam et circumsedere
oppugnareque *Leucas* pararet opusque esset firma atque
procera trabe, qui arietem faceret, quo muros eius oppidi
quateret, scripsit ad ἀρχιτέκτονα Mylattensium, sociorum
amicorumque populi Romani, ut ex malis duobus, quos
apud eos vidisset, uter maior esset, eum mittendum curaret.

12 Tum ἀρχιτέκτων comperto, quamobrem malum desideraret,
non, uti iussus erat, maiorem, sed quem esse magis
idoneum aptioremque faciendo arieti facilioremque portatu
13 existimabat, minorem misit. Crassus eum vocari iussit et,
cum interrogasset, cur non quem iusserat misisset causis
rationibusque quas dictitabat spretis, vestimenta detrahi
imperavit virgisque multum cecidit, corrumpi atque dissolvi

kednünk «azért, hogy a mintegy isteni jó akaratból mutatott alkalmat a sikeres munkára el ne szalaszszuk; s hitük szerint nem kell attól félni, hogy ez engedetlenségre nyújt példát, ha különben ily indító okok szerepeltek: különösen azonban szerintök a megbízó vagy parancsadó kedélyére és jellemére kell tekintettel lenni, hogy benne oly vad, kemény, féktelen és engesztelhetetlen egyénre ne akadjunk, mint a minők azok a Postumius és Manlius-féle hadi rendszabályok szerzői. Mert ha ily parancsnoknak kell eljárásunkról számot adnunk, arra intenek, hogy semmit se tegyünk másképp, mint a hogy a parancs szólt.»

Meggyőződésem szerint ez az ily fajta megbiztatások teljesítésére vonatkozó kis értekezés tanulságosabb és gyümölcsözőbb lesz, ha annak a kiváló hírű P. Crassus Mucianusnak ⁴⁸ példáját is ide iktatom.

Ez a Crassus Sempronius Asellio ⁴⁹ s több római történetíró tanúsága szerint öt igen kiváló jeles tulajdonsággal bírt: igen gazdag, igen előkelő, híres szónok, nagy jogtudós és pontifex maximus volt. Midőn consul korában Azsia provinciát kormányozta, s *Leucæ* város körülszárolására és megostromlására készült, a város falainak törésére készítendő faltörő koshoz egy erős és hosszú gerendára volt szüksége. Levelet küldött tehát a római nép szövetségesei és barátjai, a mylassabeliek építő mesterének, hogy a közül a két árbocz közül, a melyeket náluk látott, a nagyobbikat küldesse el neki. A mint az építész megtudta, hogy miért kívánja az árboczot, nem a parancs szerint a nagyobbikat, hanem a saját véleménye szerint a koskészítésre sokkal alkalmasabb és a szállításra könnyebbet, a kisebbiket küldte el. Crassus erre magához hívatta és megkérdezvén tőle, hogy miért nem a parancsolt gerendát küldte el, mentegőzéseit figyelembe nem véve, ruháit lehuzatta és erősen megvesszőztette, abban a véleményben lévén, hogy a parancs-

officium omne imperantis ratus, si quis ad id quod facere iussus est non obsequio debito, sed consilio non desiderato respondeat.

XIV.

Quid dixerit feceritque C. Fabricius, magna vir gloria magnisque rebus gestis, sed familiae pecuniaeque inops, cum ei Samnites tamquam indigenti grave aurum donarent.

- 1 Iulius Hyginus in libro de vita rebusque inlustrium virorum sexto legatos dicit a Samnitibus ad C. Fabricium, imperatorem populi Romani, venisse et memoratis multis magnisque rebus, quæ bene ac benivole post redditam pacem Samnitibus fecisset, obtulisse dono grandem pecuniam, orasseque, uti acciperet utereturque, atque id facere Samnites dixisse, quod viderent multa ad splendorem domus atque victus defieri neque pro amplitudine dignitateque lautum
2 paratum esse. Tum Fabricium planas manus ab auribus ad oculos et infra deinceps ad nares et ad os et ad gulam atque inde porro ad ventrem imum deduxisse et legatis ita respondisse: dum illis omnibus membris, quæ attigisset, obsistere atque imperare posset, numquam quicquam defuturum; propterea se pecuniam, qua nihil sibi esset usus, ab his, quibus eam sciret usui esse, non accipere.

adó iránt való feltétlen engedelmesség teljesen megszűnik, ha valaki a vett parancsot nem a megkívántató engedelmességgel, hanem saját belátása szerint hajtja végre.

XIV. FEJEZET.

*Mit mondott és mit tett a dicsőségben és nagy tetteiben gazdag, de az anyagi javakban szegény C. Fabricius, midőn a samnitok neki, mint szegény embernek nagy tömeg aranyat akartak aján-
dézni?*

Julius Hyginus⁵⁰ a *Kiváló férfiak életéről és tetteiről*¹ cz. művének hatodik könyvében beszéli, hogy C. Fabricius⁵¹ a római nép fővezéréhez a samnitoktól követek jöttek, s miután megemlékeztek arról a sok nagy, fontos szolgálatról, melyet ő a béke megkötése után nekik jószívűen és jóindulatúlag tett, nagy összeg pénzt ajánlottak föl neki s kérve-kérték, hogy fogadja el; beszédük további folyamán úgy nyilatkoztak, hogy ezt azért teszik, mivel látják, hogy neki a fényes háztartásból és életmódból sok hiányzik, s méltóságához és állásához illő fénynyel nem rendelkezik.

Erre Fabricius két tenyerét fülétől szeméhez, majd aztán² orrához és szájához, nemkülönben torkához és innen tovább gyomra aljához csusztatva így felelt: «Mig mindezen tagjaimnak, melyeket érintettem, ellentállani és parancsolni tudok, soha semmim sem fog hiányzani, azért azt a pénzt, a mire nekem szükségem nincs, tőletek, a kikről tudom, hogy hasznotokra van, nem fogadom el.»

XV.

Quam inportunum vitium plenumque odii sit futilis inanisque loquacitas et quam multis in locis a principibus utriusque linguae viris detestatione iusta culpata sit.

1 Qui sunt leves et futtiles et importuni locutores quique nullo rerum pondere innixi verbis uvidis et lapsantibus diffuunt, eorum orationem bene existimatum est in ore nasci, non in pectore, linguam autem debere aiunt non esse liberam nec vagam, sed vinclis de pectore imo ac de
2 corde aptis moveri et quasi gubernari. Sed enim videas quosdam scatere verbis sine ullo iudicii negotio cum securitate multa et profunda, ut loquentes plerumque videantur
3 loqui sese nescire. Vlixen contra Homerus, virum sapienti facundia præditum, vocem mittere ait non ex ore, sed ex pectore. quod scilicet non ad sonum magis habitumque vocis quam ad sententiarum penitus conceptarum altitudinem pertineret, petulantiaëque verborum coercendæ vallum esse oppositum dentium luculente dixit, ut loquendi temeritas non cordis tantum custodia atque vigilia cohibeatur, sed et quibusdam quasi excubiis in ore positis sæpiatur.

4 Homerica, de quibus supra dixi, hæc sunt:

Ἄλλ' ὅτε δὴ ὅπα τε μεγάλην ἐκ στήθεος εἶη, . . . et :
ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων.

5 M. Tullii quoque verba posui, quibus stultam et inanem
6 dicendi copiam graviter et vere detestatus est: Dummodo,

XV. FEJEZET.

Mily otromba és gyűlöletes hiba a hiu és üres fecsegés, s mily sok alkalommal sujtották ezt megérdemlett büntetéssel kiváló görög és római férfiak.

Helyesen tartják a tartalmatlan, hiu és kiállhatatlan fecsegők beszédéről, mivel semmiféle alapos ismeretre nem támaszkodhatva, semmit mondó és bizonytalan jelentésű szavakban áradoznak, hogy az csak szájukból, nem pedig szívükből ered; pedig a közfelfogás szerint nem szabad a nyelvet szabadjára s korlátlan kóborolni hagyni, hanem oly fékkel kell igazgatni és rajta mintegy uralkodni, a mely lelkünk mélyével s szívünkkel összeköttetésben van. Láthatunk ugyanis oly embereket, kik minden megfontolás nélküli szavakban a lehető legnagyobb biztonsággal fecsegnek, úgy, hogy az a gondolatunk támad, hogy e fecsegők többnyire magok sem tudják, mit beszélnek. Ezekkel szemben állítja Homerus, hogy a bölcsbeszédű Ulixes nem szájából, hanem szívéből beszél; ez az állítás természetesen nem annyira hangjára s szavainak külalakjára, hanem lelke mélyén fogant gondolatainak méltóságára vonatkozik, s helyesen mondja, hogy a fogsáncz a kifejezések meggondolatlanságának megátalására van felállítva, azért, hogy a meggondolatlan beszédet ne csak a szív tartsa éjjel-nappal féken, hanem bizonyos a szájba állított őrségféle is elsánczolja.

Homerus fent említett szavai így hangzanak:

4

Amde mikor riadó hangját szabadon megereszté . . . és:
Gyerme kem óh mi beszéd röppent ki fogaid sövényén át.

Im itt közlöm M. Tullius ama szavait is, a melyekkel a botor és tartalmatlan szódagályt komolyan és szíve mélyéből elítélte. «(Nincs semmi ellenvetésem), ha különben két-

6

inquit, hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed em explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, cui res non subpetat, verba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam
 7 prudentiam quam stultam loquacitatem. Item in libro *de oratore* primo verba hæc posuit: Quid enim est tam furiosum quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? Cumprimis autem M. Cato atrocissimus huiusce vitii insectator est.
 8 Namque in oratione, quæ inscripta est *si se Caelius tribunus*
 9 *plebis appellasset*, numquam, inquit, tacet, quem morbus tenet loquendi tamquam veternosum bibendi atque dormiendi. Quod si non conveniatis, cum convocari iubet, ita cupidus orationis conducat, qui auscultet. Itaque auditis, non
 10 auscultatis, tamquam pharmacopolam. Nam eius verba audiuntur, verum se (ei) nemo committit, si æger est. Idem Cato in eadem oratione eidem M. Cælio tribuno plebi vilitatem obprobrans non loquendi tantum, verum etiam tacendi: frusto, inquit, panis conducì potest, vel uti taceat vel uti
 11 loquatur. Neque non merito Homerus unum ex omnibus Thersitam «ἀμετροεπῇ» et «ἀκριτόμορον» appellat verbaque illius multa et «ἄκοσμα» strepentium sine modo graculorum si-
 12 milia esse dicit. Quid enim est aliud «ἐκολῶα» Eupolidis quoque versus de id genus hominibus consignatissime factus est: «Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν», quod Sallustius noster
 13 imitari volens sic scribit: loquax, inquit, magis quam facundus.
 14 Quapropter Hesiodus, poetarum prudentissimus, linguam

ségtelenül igaznak vesszük azt, hogy sem annak némasága nem érdemel dicséretet, a ki a dolgot ismeri, de azt szavakban kifejezni nem képes, sem annak tudatlansága, a ki beszélni tud, ha a dolgot nem is ismeri, de ha a kettő közt szabad választásom volna, szívesebben választanám a néma tudást, mint a beszédes tudatlanságot.» Ép ily értelemben 7 mondja «*A szónokról*» című művének első könyvében: «Ugyan mi lobbanthat annyira dühre, mint a lehető legjobb és legdiszesebb kifejezések üres hangzása, ha bennök semmi ész és értelem nincs.» Főleg azonban Cato volt az 8 e fajta hibának üldözője, ugyanis: «*Ha őt Caelius, a néptribunus megidézi*» című beszédében így szólt: «Soha sem hallgat az, a kit a fecsegés betegsége úgy gyötör, mint az álomkórost az ivás és alvás utáni beteges vágy. Mert ha nem mentek hozzá, midőn utánatok küld, annyira betege a beszédnek, hogy pénzért fogad magának hallgatót. Tehát hallgatni hallgatjátok, de meg nem hallgatjátok, akárcsak a kuruzslót. Mert ennek a szavait ugyan hallgatja az ember, de senki se bizza rá magát betegségében». Ugyanez a 10 Cato ugyanezen beszédében ugyancsak ezt a Caelius néptribunt gúnyolva, hogy mily olesóba számítja ő nemcsak a beszédet, hanem a hallgatást is, így szól: «Egy darab kenyérért meg lehet vásárolni akár arra, hogy hallgasson, akár arra, hogy beszéljen». Joggal nevezi Homerus mindenek 11 közül egyedül Thersitest szünetlen és meggondolás nélküli fecsegőnek, s méltán mondja, hogy sok ízléstelen beszéde a minden rhythmus nélküli holló krákogáshoz hasonlít. Mert mi volna más az «ἐκλογία» szó jelentése? Eupolisnak⁵² ez a verse is igen talpra esett az ily fajta emberekre: 12 «*Fecsegni szer, beszélni képtelen.*» Ezt a verset szándé- 13 kozva utánozni, mondja Sallustius: «Inkább fecsegő, mint beszédes».

Ezért nyilatkozik Hesiodus, ez az igen böcs költő úgy, 14

non vulgandam, sed recondendam esse dicit proinde ut thesaurum, eiusque esse in promendo gratiam plurimam, si modesta et parca et modulata sit:

Γλώσσης τοι θησαυρός ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστος,
Φειδωλῆς πλείστη δὲ χάρις κατὰ μέτρον λόγου.

15 Epicharmium quoque illud non inscite se habet:

Οὐ λέγειν τύγ' ἔσσι δεινός,
ἀλλὰ σιγᾶν ἀδύνατος,

16 ex quo hoc profecto sumptum est: qui cum loqui non posset, tacere non potuit.

17 Favorinum ego audiui dicere versus istos Euripidi:

Ἀχαλίνων στομάτων
Ἀνόμου τ' ἀφροσύνας
Τὸ τέλος δυστυχία,

non de his tantum factos accipi debere, qui impia aut inlicita dicerent, sed vel maxime de hominibus quoque posse dici stulta et inmodica blaterantibus, quorum lingua tam prodiga infrenisque sit, ut fluat semper et æstuet conluvione verborum tæterrima, quod genus homines a Græcis significantissimo vocabulo «κατάγλωσσοι» appellantur. Valerium Probum, grammaticum inlustrem, ex familiari eius, docto viro, comperi, Sallustianum illud: «satis eloquentiæ, sapientiæ parum» brevi antequam vita decederet, sic legere cœpisse et sic a Sallustio relictum affirmavisse: «satis loquentiæ, sapientiæ parum», quod «loquentia» novatori verborum

hogy a nyelv ne legyen mindig nyílt színen, hanem inkább rejtegezzük, mint a kincset, s csak akkor érdemel kiváló hálát szerepléséért, ha megfontolt, nem áradozó, hanem alkalmazkodó:

Nincsen az emberi nemnek drágább kincse a nyelvnel,
Hogy ha jól vezet az, nincs hálásb birtokod ennél.

Epicharmusnak ⁵³ következő verse is ügyesen mondja: 15

Te nem beszélni tudsz,
Hanem hallgatni nem!

Bizonyára ez a mondás is innen ered; «A ki beszélni nem 16 tud, a hallgatáshoz sem ért.»

Én magam hallottam Favorinus szájából, hogy Euripides 17 ezen verseit:

A zabolátlan nyelvnek,
Korlátlan ostobaságnak
Vége szerencsétlenség

nem úgy kell venni, mintha csak oly emberekre mondta volna, a kik istentelen, vagy tiltott dolgokat cselekszenek, hanem teljes joggal alkalmazhatók azokra is, a kik válogatás nélkül tücsköt-bogarat összefecsegnek, mert ezek nyelve annyira pereg és annyira nem ismer semmi féket, hogy szünet nélkül a legundokabb szókeveréket árasztja magából. Itt megjegyzem, hogy az ily fajta embereket a görögök egy igen jellemző szóval «nyelvcséplők»-nek (καταλωσοί) nevezték. Valerius ⁵⁴ Probusról, a jeles grammatikusról egy 18 tudós rokona révén hallottam, hogy kevés halála előtt azt állította, hogy Sallustius végakarata szerint kezdte eme Sallustiusi mondást: «Elég szónoki képesség, kevés bölcsesség» (satis eloquentiae, sapientiae parum) így olvasni: «Elég fecsegés, kevés bölcsesség» (satis eloquentiae, sapientiae parum), mert Sallustiusnak, a szó felelevenítőjének sokkal

Sallustio maxime congrueret, «eloquentia» cum insipientia minime conveniret.

- 19 Huiusmodi autem loquacitatem verborumque turbam magnitudine inani vastam facetissimus poeta Aristophanes insignibus vocabulis denotavit in his versibus :

Ἀνδρῶπον ἀγριοποιόν, αὐθαδέστομον,
ἔχοντ' ἀχάλινον, ἀκρατές, ἀπύλωτον στόμα,
Ἀπεριλάλητον, κομποφακελορρήμονα,

- 20 neque minus insigniter veteres quoque nostri hoc genus homines in verba proiectos «locutuleios» et «blaterones» et «linguaces» dixerunt.

XVI.

Quod verba istaec Quadrigari ex annali tertio «ibi mille hominum occiditur», non licenter, neque de poetarum figura, sed ratione certa et proba grammaticae disciplinae dicta sunt.

- 1 Quadrigarius in tertio annalium ita scripsit : «Ibi occiditur
2 mille hominum.» «Occiditur», inquit, non «occiduntur». Item Lucilius in tertio satirarum :

- 3 *Ad portam mille a porta est, sex inde Salernum,*
mille, inquit, est, non «mille sunt.» Varro in XVII. humanarum : *Ad Romuli initium plus mille et centum annorum est.*

- 4 M. Cato in primo *originum* : Inde est ferme mille passum.

- 5 M. Cicero in *sexta in Antonium* : Itane Ianus medius in L. Antonii clientela est? quis umquam in illo Iano inventus est, qui L. Antonio mille nummum ferret expensum?

jobban megfelelt a «loquentia» szó az insipientia (sapientiae parum) ellenében, mint az «eloquentia».

Az e fajta fecsegést s ezt a széllel-bélelt szóhalmazt a leg-¹⁹ élczesebb költő, Aristophanes⁵⁵ e nevezetes szavakkal róttá meg következő verseiben:

«Goromba költő és erőszakos
A szája fékezhetlen, tárt kapú.
Letorkolhatlan szó pöff-puff beszédű.»

Nem kevésbbé jelesen nevezték a mi régi íróink is az e²⁰ fajta szabású szavakban szertelen embereket: fecsegőknek, locsogóknak és nyelvseplőknek.

XVI. FEJEZET.

Quadrigarius 3-dik évkönyvének ezen szavai: «ibi mille hominum occiditur» nem merészen, sem költői szabadsággal, hanem határozott és helyes grammatikai szabály szerint vannak írva.

Quadrigarius 3-ik könyvében így ír: «Ibi occiditur mille¹ hominum.» Tehát «Occiditur»-t, nem «occiduntur»-t mond. Ép így Lucilius 3. satirájában:²

A kapuig s onnan Salernum újra ezer még,
«mille est»-et, nem: «mille sunt»-ot ír. Varro az emberi³ dolgokról szóló művének 17-dik könyvében így szól: «Ad Romuli initium plus mille et centum annorum est.» (Romulus születéséig több mint 1100 év folyt le.)

M. Cato «Östörténet» című művének első könyvében ezt⁴ mondja: «Inde est ferme mille passum» (innen körülbelül 1000 lépés). M. Cicero szavai Antonius elleni hatodik beszé-⁵ dében: «A középső Janus templom annyira függ L. Antoniustól? Volt-e valaki valaha ebben a templomban, a ki neki ezer sestertiust (mille nummum) kölcsönzött volna?»

6 In his atque in multis aliis «mille» numero singulari dic-
 7 tum est; neque hoc, ut quidam putant, vetustati concessum
 est aut per figurarum concinnitatem admissum est, sed sic
 8 videtur ratio poscere. «Mille» enim non pro eo ponitur,
 quod Græce «χίλιον» dicitur, sed quod «χιλιάς», et sicuti una
 «χιλιάς» et duæ «χιλιάδες», ita «unum mille» et «duo milia»
 certa atque directa ratione dicitur.

9 Quamobrem id quoque recte et probabiliter dici solitum
 «mille denarium in arca est» et «mille equitum in exercitu
 10 est.» Lucilius autem, præterquam supra posui, alio quoque
 11 in loco id manifestius demonstrat, nam in libro XV. ita dicit:

Hunc, milli passum qui vicerit atque duobus,
 Campanus sonipes succussor nullus sequetur
 Maiore in spatio ac diversus videbitur ire;

12 item alio libro:

Non milli nummum potes uno quærere centum;

13 «milli passum» dixit pro «mille passibus» et «uno milli (duo)
 nummum» pro «unis mille nummis» aperteque ostendit
 «mille» et vocabulum esse et singulari numero dici eiusque
 plurativum esse «milia» et casum etiam capere ablativum.
 14 Neque ceteros casus requiri oportet, cum sint alia pleraque
 vocabula, quæ in singulos tantum casus, quædam etiam,
 quæ in nullum inclinentur.

15 Quapropter nihil iam dubium est, quin M. Cicero *in ora-*
tione, quam scripsit pro Milone, ita scriptum reliquerit:
 Ante fundum Clodi, quo in fundo propter insanas illas
 substructiones facile mille hominum versabatur valentium,

Ezekben és sok mai műben a «mille» egyes számban áll; 6
s ez nem azért van megengedve, mert régies — mint néme- 7
lyek hiszik — sem pedig azért van elfogadva, mert így a
beszéd fordulatossabb, hanem úgy látszik, hogy az észszerű- 8
ség követeli így. Mert a «mille» nem a görög «χίλια» (töb-
besszám, hanem a «χίλις» (egyes szám) helyett áll és a
mint szabályosan una «χίλις» és duæ χιλιάδες-t, ép így
«unum mille»-t és «duo milia»-t helyesen mondhatunk.

Épen azért helyesen és hibátlanul mondják közönsége- 9
sen: «mille denarium in arca est» (ezer dénár van a kincs-
tárban) s «mille equitum in exercitu est» (ezer lovas van a
hadseregben). Lucilius pedig a fentebb említett helyen kívül 10
másutt is igen világos tanubizonyyságot tesz arról; a meny- 11
nyiben XV. könyvében ezt mondja:

«Hogyha e háromezer lépéssel (milli passum atque duobus) azt meg-
Egy dobogó rosz campán ló sem fogja követni, [előzte
Oly nagy távolban fog másfele messze robogni»

ép így egy más helyen :

12

«Ezer fillérrel száz ezért szerezhetsz»

«milli passum»-ot mond «mille passibus» helyett s ezzel 13
világosan bizonyítja, hogy a «mille» mint főnév van hasz-
nálva s egyes számban áll, többese «milia», s hogy ablati-
vusban is állhat. — Semmi szükség arra, hogy más esete- 14
ket is keressünk, ha egyszer több más oly szó van, amely
csak egyes esetekben, s több olyan is, a mely egyben sem
ejtegethető.

Ebből kétségtelen, hogy M. Cicero a *Milo érdekében tar-* 15
tott beszédében így irt: «Clodius telkén, a mely telken az
esztelen építkezés következtében ezer erős ember könnyen
tartózkodhatott» (mille hominum versabatur), nem pedig
«ezren tartózkodhattak» (versabantur), a mint kevesebb

non «versabantur», quod in libris minus accuratis scriptum est; alia enim ratione «mille (homines)», alia «mille) hominum» dicendum est.

XVII.

Quanta cum animi aequitate toleraverit Socrates uxoris ingenium intractabile; atque inibi, quid M. Varro in quadam satura de officio mariti scripserit.

- 1 Xanthippe, Socratis philosophi uxor, morosa admodum fuisse fertur et iurgiosa, irarumque et molestiarum mulie-
- 2 brium per diem perque noctem scatebat. Has eius intemperies in maritum Alcibiades demiratus, interrogavit Socraten, quatenus ratio esset, cur mulierem tam acerbam domo non
- 3 exigeret. «Quoniam,» inquit Socrates, «cum illam domi talem perpetior, insuesco et exerceor, ut ceterorum quoque foris petulantiam et iniuriam facilius feram.»
- 4 Secundum hanc sententiam quoque Varro *in satura Menippea*, quam de officio mariti scripsit: vitium, inquit, uxoris aut tollendum aut ferendum est. Qui tollit vitium, uxorem commodiorem præstat, qui fert, sese meliorem facit.
- 5 Hæc verba Varronis «tollere» et «ferre» lepide quidem composita sunt, sed «tollere» apparet dictum pro «corrigere».
- 6 Id etiam apparet, eiusmodi vitium uxoris, si corrigi non possit, ferendum esse Varronem censuisse, quod ferri scilicet a viro honeste potest; vitia enim flagitiis leviora sunt.

gonddal megállapított szövegben van; mert más értelemben mondandó «mille homines» és ismét másban «mille hominum».

XVII. FEJEZET.

Mily lelki nyugalommal tűrte Socrates feleségének szenvedhetetlen természetét; ezzel kapcsolatban mit mondott Varro a férj kötelességéről?

Azt mondják, hogy a bölcS Socrates felesége, Xantippe, 1 igen szeszélyes és czivakodó volt s asszonyi pörpatvarával se éjjel, se nappal föl nem hagyott. Ezen a férje elleni 2 kiméetlenségén való csodálkoztában Alcibiades megkérdezvén Socratest, mi az oka annak, hogy ezt a pörlekedő asszonyt magától el nem űzi, ezt a választ kapta: «Az, hogy 3 ha én ezt az asszonyt saját házamban ily állapotában megtűröm, hozzászokom és belegyakorolom magam abba, hogy házamon kívül másoknak az arczátlanságát és bántalmait könnyebben tűrjem.»

E felfogás értelmében mondja Varro is a férj kötelességéről 4 írt *Menippusi satirájában*: «Feleségünk hibáját vagy meg kell szüntetni, vagy pedig el kell tűrni. A ki a hibát megszünteti, feleségét teszi magának alkalmasabbá, ha pedig tűri, maga magát jobbá.» Valóban elmésen van egy- 5 más mellé állítva Varronak e két szava: «tollere» és «ferre», de a «tollere» nyilván «corrigere» helyett áll. Az is nyilvánvaló, hogy Varro véleménye szerint feleségünk javítha- 6 tatlan hibáját el kell tűrnünk, de természetesen csak annyiban, a mennyiben az a férfibecsülettel nem ellenkezik; mert a hiba könnyebben elviselhető, mint a bűn.

XVIII.

Quod M. Varro in quarto decimo humanarum L. Aelium magistrum suum (et) in ἐτυμολογία falsa reprehendit; quodque idem Varro in eodem libro falsum furis ἔτυμον dicit.

- 1 In XIV. rerum divinarum libro M. Varro doctissimum tunc civitatis hominem L. Aelium errasse ostendit, quod vocabulum Græcum vetus traductum in linguam Romanam, proinde atque si primitus Latine fictum esset, resolverit in voces Latinas ratione etymologica falsa.
- 2 Verba ipsa super ea re Varronis posuimus: In quo L. Aelius noster, litteris ornatissimus memoria nostra, erravit aliquotiens. Nam aliquot verborum Græcorum antiquiorum, proinde atque essent propria nostra, reddidit causas falsas. Non «leporem» dicimus, ut ait, quod est levipes, sed quod est vocabulum anticum Græcum. Multa vetera illorum ignorantur, quod pro his aliis nunc vocabulis utuntur; et illorum esse plerique ignorent «Græcum», quod nunc nominant «Ἑλλῆνα», «puteum», quod vocant «φρέαρ», «leporem», quod «λαγῶν» dicunt. In quo non modo Aelii ingenium non reprehendo, sed industriam laudo: successus enim fortunæ, experientiam laus sequitur.
- 3 Hæc Varro in primore libro scripsit, de ratione vocabulorum scitissime, de usu utriusque linguæ peritissime, de ipso Aelio clementissime.
- 4 Sed in posteriore eiusdem libri parte «furem» dicit ex eo dictum, quod veteres Romani «furvum» atrum appellaverint
- 5 et fures per noctem, quæ atra sit, facilius furentur. Nonne

XVIII. FEJEZET.

Hogy M. Varro az emberi dolgokról írt művének 14-ik könyvében mesterét, L. Aeliust megrójjá hibás szószármaztatásáért; s hogy ő maga ugyanezen művében a «fur» szót hibásan származtatja.

M. Varro *Az isteni dolgokról* cz. művének 14-ik köny-¹ vében L. Aeliusnak,⁵⁶ a római állam akkori legnagyobb tudósának egy hibájára mutat rá, hogy t. i. egy régi görög-²ből latinba átvett szót, mintha az már eredetileg latin lett volna, hibás származtatással két latin szóra bontott fel.

Ime erre vonatkozó saját szavai: «Ebben nem egyszer² tévedett mesterem, L. Aelius, korunk legtudósabb férfia. Néhány görög szót ugyanis sajátunknak tekintvén, hibásan származtat. Így a «lepus»-t (nyúl) mi nem származtatjuk, mint ő, «levi pes»-ből (könnyű lábú), mert hisz az régi görög szó. Sok régi görög kifejezést elfeledtünk már, mert helyet-³tük ma másokat használunk; sokan azt sem sejtetik, hogy maga a «Græcus» szó is azok közé tartozik, mert ma «Ἑλλην» van használatban, ép úgy a «puteus» (kút), mint-hogy ma «φρέαρ» a neve, továbbá a «lepus (nyúl), mit most «λαγώς»-nak mondunk. Ebben azonban nemcsak hogy megrónám Aelius tehetségét, sőt szorgalmát dicsérem, mint-hogy a sikert szerencse, a vizsgálódást dicséret követi.»

Varro⁵⁷ ezeket a származtatásra vonatkozó dolgokat a³ legnagyobb finomsággal, mindkét nyelv használatának leg-alaposabb ismeretével s Aeliussal szemben a legnagyobb gyöngédséggel, könyvének elején írta meg.

De ugyanezen könyvének végén a «fur» (tolvaj) szót on-⁴nan származtatja, hogy a régiek az «atrum» (fekete) fogal-mat «furvum»-nak (setét színű) mondták, a tolvajok meg épen sötét éjjel üzik könnyebben tolvajlásukat. Vajjon nem⁵ úgy járt itt el ő is a «fur»-ral, mint Aelius a «lepus»-sal

sic videtur Varro de fure, tamquam Aelius de lepore? Nam quod a Græcis nunc «κλέπτης» dicitur, antiquiore Græca lingua «φῶρ» dictum est. Hinc per adfinitatem litterarum, qui «φῶρ» Græce, est Latine «fur.» Sed ea res fugeritne tunc Varronis memoriam, an contra aptius et cohærentius putarit, «furem» a «furvo», id est nigro, appellari, in hac re de viro tam excellentis doctrinæ non meum iudicium est.

XIX.

Historia super libris Sibyllinis ac de Tarquinio Superbo rege.

1 In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis
 2 hæc prodita est: Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit, novem libros ferens, quos esse
 3 dicebat divina oracula; eos velle venundare. Tarquinius pretium percontatus est. Mulier nimium atque inmensum
 4,5 poposcit; rex, quasi anus ætate desiperet, derisit. Tum illa foculum coram cum igni apponit, tris libros ex novem deurit et, ecquid reliquos sex eodem pretio emere vellet, regem
 6 interrogavit. Sed enim Tarquinius id multo risit magis
 7 dixitque, anum iam procul dubio delirare. Mulier ibidem statim tris alios libros exussit atque id ipsum denuo placide
 8 rogat, ut tris reliquos eodem illo pretio emat. Tarquinius ore iam serio atque attentiore animo fit, eam constantiam confidentiamque non insuper habendam intellegit, libros tris reliquos mercatur nihilo minore pretio quam quod erat
 9 petatum pro omnibus. Sed eam mulierem tunc a Tarquinio

szemben? A görögök ugyanis a mai «κλέπτης» (tolvaj) fogalmat régi nyelvünkben «φώρα»-sal fejezték ki. Ezért a betűk rokonsága folytán lett a görög «φώρα»-ból a latin «fur». De hogy ez a dolog akkor vajjon nem jutott Varro eszébe, vagy ellenkezőleg alkalmasabbnak és megfelelőbbnek tetszett neki a «fur»-nak «furvus»tól,⁵⁸ az az a feketétől való származtatása, azt ez alkalommal én oly kitűnő készségű tudóssal szemben el nem dönthetem.

XIX. FEJEZET.

A Sibylla-féle könyvek és Tarquinius Superbus király.

A régi évkönyvekben a Sibylla-féle könyvekről a következő történet maradt fenn: «Egykor egy idegen, ismeretlen 2 anyóka állított be Tarquinius Superbus királyhoz, kezében kilencz könyvvvel, azt állítván róluk, hogy isteni jóslatokat foglalnak magukban s túl akar rajtok adni. Tarquinius áruk 3 után tudakozódott. Ez hallatlan nagy összeget kért, mire a 4 király azt gondolván, hogy az anyóka elméje koránál fogva meghibbant, kinevette. Erre ez egy lángoló serpenyőt tett 5 elébe, s a kilenczből hármat elhamvasztván, ismét kérdezte, hogy megveszi-e ugyanazon árért a megmaradt hatot. Erre 6 még jobban nevetett Tarquinius s azt mondá, hogy a vén asszony most már kétségkívül nincs magánál. Most ez ismét 7 hármat azonnal elpusztított s egész szeliden ismételte, hogy ugyanazért a pénzért vegye meg a megmaradt hármat. Ekkor már a király arcza komoly lett s jobban figyelme- 8 zett; belátta, hogy ebben az állhatatosságban és önbizalomban kell valaminek lenni s a fenmaradt három könyvet megvette ugyanazért az árért, mint a mennyit az anyóka az egészért kért volt. Általánosan ismert tény, hogy ezt az 9 asszonyt azután, mikor Tarquiniustól ez alkalommal eltávo-

10 digressam postea nusquam loci visam constitit. Libri tres.
 11 in sacrarium conditi, «Sibyllini» appellati; ad eos quasi ad
 oraculum quindecimviri adeunt, cum di immortales publice
 consulendi sunt.

XX.

*Quid geometrae dicant ἐπίπεδον, quid στερεόν, quid κύβον quid
 γράμμην; quibusque ista omnia Latinis vocabulis appellentur.*

- 1 Figurarum. quæ «σχήματα» geometræ appellant, genera
 2 sunt duo, «planum» et «solidum». Hæec ipsi vocant «ἐπί-
 πεδον» καὶ «στερεόν». «Planum» est, quod in duas partis
 solum lineas habet, qua latum est et qua longum: qualia
 sunt triquetra et quadrata, quæ in area fiunt, sine altitudine.
 3 «Solidum» est, quando non longitudines modo et latitudi-
 nes planas numeri linearum efficiunt, sed etiam extollunt
 altitudines, quales sunt ferme metæ triangulæ, quas «pyra-
 midas» appellant, vel qualia sunt quadrata undique, quæ
 4 «κύβους» illi, nos «quadrantalia» dicimus. «Κύβος» enim est
 figura ex omni latere quadrata, quales sunt, inquit M. Varro,
 tesseræ, quibus in alveolo luditur, ex quo ipsæ quoque appel-
 5 latæ «κύβοι». In numeris etiam similiter «κύβος» dicitur,
 cum omne latus eiusdem numeri æquabiliter in sese solvi-
 tur, sicuti fit, cum ter terna ducuntur atque ipse numerus
 triplicatur.
 6 Huius numeri cubum Pythagoras vim habere lunaris cir-
 culi dixit, quod et luna orbem suum lustret septem et viginti

zott, többé sehol se látták. Ezt a három könyvet pedig a 10 Juno szentélyében helyezték el s «sibyllini»-nek nevezték; 11 s mindannyiszor mint jósdához zarándokolnak hozzájuk a tizenötös papi testület tagjai, valahányszor a halhatatlan istenektől az egész állam érdekében kell tanácsot kérniök.»

XX. FEJEZET.

Mit neveznek a mérnökök «ἐπίπεδον»-nak (síknak), «στερεόν»-(testnek), «κύβος»-nak (kockának) s «γραμμή»-nak (vonalnak); s mind e fogalmakat hogy fejezik ki latinul?

Az alakoknak, vagyis a mérnökök szerint: σχήματα-nak 1 két neme van: a sík és a test. Amazt ἐπίπεδον-nak (sík), ezt 2 στερεόν-nak (test) nevezik. A sík az olyan alak, a mely csak két irányban bir kiterjedéssel, t. i. szélességben és hosszúságban; ilyenek a síkon alkotott háromszög és négyszög, a vastagságot nem tekintve. Test az oly ábra, a melyet a vo- 3 nalak száma nemcsak szélességben és hosszúságban határol, hanem magasságban is; ilyenek körülbelül a pyramisoknak nevezett három oldalú gulák vagy a minden oldalról négyzetlappal határolt alakok, a melyeket ők «κύβος»-nak (kockának), mi pedig «quadrantalia»-nak mondunk. Mert a 4 «κύβος» egy minden oldalról négyszögű lapokkal határolt alak, a milyenek Varro szerint a kockajátéokban használt tessera-k (kockák), a honnan azoknak a nevük is «κύβος». Az eredmény összeszámolásánál hasonlóképen a «κύβος» 5 kifejezés használatos (köbre emelés), mivel minden egyes test ugyanannyi irányú (3) kiterjedéssel bir, mintha háromszor hármat veszünk és ugyanazt a számot még hárommal szorozzuk.

Pythagoras tanítása szerint a hármás kockaszám a hold 6 pálya kifejezője, mivel a hold is huszonhét nap alatt futja

diebus et numerus ternio, qui «τριάς» Græce dicitur, tantundem efficiat in cubo. «Linea» autem a nostris dicitur, quam «γραμμὴν» Græci nominant. Eam M. Varro ita definit: «Linea est, inquit, longitudo quædam sine latitudine et altitudine.» Εὐκλείδης autem brevius, prætermissa altitudine: «γραμμὴ» inquit «est μήκος ἀπλατές», quod exprimere uno Latino verbo non queas, nisi audeas dicere «inlatabile».

XXI.

Quod Iulius Hyginus affirmatissime contendit, legisse se librum P. Vergilii domesticum, [ubi] scriptum esset «et ora Tristia temptantum sensus torquebit amaror», non quod vulgus legeret «sensu torquebit amaror».

1 Versus istos *ex georgicis* Vergilii plerique omnes sic legunt:

At sapor indicium faciet manifestus et ora
Tristia temptantum sensu torquebit amaror.

2 Hyginus autem, non hercle ignobilis grammaticus, *in commentariis, quæ in Vergilium fecit*, confirmat et perseverat, non hoc a Vergilio relictum, sed quod ipse invenerit in libro, qui fuerit ex domo atque ex familia Vergilii:

— — — — — et ora
Tristia temptantum sensu torquebit amaror,

3 neque id soli Hygino, sed doctis quibusdam etiam viris complacitum, quoniam videtur absurde dici «sapor sensu

meg pályáját s a görögöktől «*τρίαις*»-nak nevezett hármas számnak ugyanez a szerepe a koczkában (mivel $27 = 3 \cdot 3 \cdot 3$). A görögök «*γραμμή*» (vonal) fogalmát a mi tudósaink «*linea*» 7 szóval jelölik. Ezt a fogalmat M. Varro így határozza meg: 8

«A vonal egy szélesség és magasság nélküli hosszúság.» Euclides pedig ⁵⁹ elhagyva a magasságot, még rövidebben 9 így: «A vonal egy szélesség nélküli hosszúság»; ezt mi egyetlen latin szóval ki nem fejezhetjük, ha csak arra nem vete-medünk, hogy «*inlatabile*»-nek (szélesség nélküli) mondjuk.

XXI. FEJEZET.

Julius Hyginus határozottan vitatja, hogy olvasott egy a költő családjának birtokában levő Vergiliusi szöveget s abban így volt ez a rész: «et ora Tristia temptantum sensus torquebit amaror» (a kószolók arcát szomorúvá torzítja a keserű íz), nem pedig mint közönségesen olvassák: «sensus torquebit amaro».

Vergilius *Georgicájának* következő sorait sokan így olvassák:

At sapor indicium faciet manifestus et ora
Tristia temptantum sensu torquebit amaro.
(Ámde az íz bizonyít s keserű ízével a száját
Majd keserűre csavarja a belőle ivóknak.)

Azonban Hyginus, ez a nem csekély érdemű nyelvész, *Vergiliushoz írt magyarázatában* erősen állítja és bizonyítja, hogy ezt Vergilius nem így írta, hanem, így a mint ő olvasta egy a költő családjának birtokában levő szövegből:

— — — — — et ora
Tristia temptantum sensu torquebit amaror.
(Majd a belőle ivóknak a száját a keserűség félre csavarja)

S ez nem egyedül Hyginusnak, hanem több tudósnak is a véleménye, mert izetlenül hangzik így: «sapor sensu amaro

amaro torquet». «Cum ipse» inquit «sapor sensus sit, non alium in semet ipso sensum habeat ac proinde sit quasi
 4 dicatur «sensus sensu amaro torquet». Sed enim cum Fav-
 rino Hygini commentarium legissem atque ei statim displi-
 cita esset insolentia et insuavitas illius sensu torquebit
 amaro, risit et: «Iovem lapidem» inquit «quod sanctissimum
 iusiurandum habitum est, paratus ego iurare sum, Vergilium
 hoc numquam scripsisse, sed Hyginum ego verum dicere
 5 arbitror. Non enim primus finit hoc verbum Vergilius in-
 solenter, sed in carminibus Lucreti invento usus est, non
 aspernatus auctoritatem poetæ ingenio et facundia præcel-
 lentis.»

6 Verba ex IV. Lucreti hæc sunt:

— — — — — dilutaque contra

Cum tuimur misceri absinthia, tangit amaror

7 Non verba autem sola, sed versus prope totos et locos quo-
 que Lucreti plurimos sectatum esse Vergilium videmus.

XXII.

*An qui causas defendit, recte Latineque dicat, «superesse se» is, quos
 defendit; et «superesse» proprie quid sit.*

1 Inroboravit inveteravitque falsa atque aliena verbi signi-
 ficatio, quod dicitur «hic illi superest», cum dicendum est,
 advocatum esse quem cuipiam causamque eius defendere.
 2 Atque id dicitur non in compitis tantum neque in plebe

torquet» (az ízlés kínozza keserű érzettel). Mivel szerintük maga az ízlés is érzet s így nem foglal magában más érzetet s annyi volna, mintha csak ezt mondanók: «sensus sensu amaro torquet» (az érzet keserű érzettel kínozza). A mint egyszer Favorinusnak felolvastam Hyginus ezen magyarázatát, rögtön nemtetszését nyilvánítván ama «sensus torquebit amaro» kifejezés szokatlansága s rossz hangzása fölött, mosolyogva így szólt: «A legszentebb esküre, Jupiter köszobrára ⁶⁰ merek esküdni, hogy ezt Vergilius sohasem írta, hanem erősen hiszem, hogy Hyginusnak igazsága van. Mert nem Vergilius használta ezt (a keserűség) az amaror kifejezést először ily szokatlanul, hanem mivel már Lucretius műveiben úgy találta, támaszkodva e nagytehetségű és gazdag költői erű költő tekintélyére, már csak ő utána,»

Lucretius saját szavai 4-dik könyvében így hangzanak.

— — — — — dilutaque contra
Cum tuimur misceri absinthia, tangit amaror
(És a hogyan látjuk higítani az ürmöt előttünk,
A keserű szag megcsap.)

Hiszen láthatjuk, hogy Vergilius Lucretiusnak nemcsak egyes szavait, hanem egész sorait s igen sok részletét is utánozta.

XXII. FEJEZET.

Vajjon helyes és latinos-e az a védő ügyvédi szólás, hogy: ő fölös azoknak, akiket véd (superesse se iis, quos defendit); e kifejezés tulajdonképeni jelentése.

Nagyon megerősödött és régi keletű már a «hic illi super-¹ est» kifejezés ama téves s idegenszerű jelentése, mikor azt kell kifejeznünk, hogy «az ügyvéd oly ember, a ki bárkit, magát vagy annak ügyét védelmezi». Már nemcsak úton-² útfélen beszélnek így, sem pedig csak az alsóbb néposztály

3 vulgaria, sed in foro, in comitio, apud tribunalia. Qui integre autem locuti sunt, magnam partem «superesse» ita dixerunt, ut eo verbo significarent superfluere et superva-
 4 care atque esse supra necessarium modum. Itaque M. Varro in satura, quæ inscripta est nescis quid vesper vehat,
 5 superfuisse dicit immodice et intempestive fuisse. Verba ex eo libro hæc sunt: In convivio legi nec omnia debent et ea potissimum, quæ simul sint βιωφελῆ et delectent, potius ut id quoque videatur non defuisse magis quam
 6 superfuisse. Memini ego prætoris, docti hominis, tribunali me forte assistere atque ibi advocatum non incelebrem sic postulare, ut extra causam diceret remque, quæ agebatur, non attingeret. Tunc prætorem ei, cuius res erat, dixisse, advocatum eum non habere, et cum is, qui verba faciebat, reclamasset «ego illi V. C. supersum», respon-
 disse prætorem festiviter «tu plane superes non ades».
 7 M. autem Cicero in libro, *qui inscriptus est de iure civili in artem redigendo* verba hæc posuit: «nec vero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit.» In quo loco superfuit significare videtur «supra fuit et præstitit superavitque maiores suos doctrina sua, superfluenti tamen et nimis abundanti», disciplinas enim
 8 Tubero stoicas et dialecticas percalluerat. In libro quoque *de republica* secundo id ipsum verbum Cicero ponit non temere transeundum. Verba ex eo libro hæc sunt: «Non gravarer, Læli, nisi et hos velle putarem et ipse cuperem, te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere,

nyelvén, hanem a törvényszéken, a nyilvános gyűlésen s bármely törvényszéki tárgyaláson is. A kiknek azonban ép 3 nyelvérzékük van, a «superesse» kifejezést úgy használják, hogy e szólammal túláradást, túlbőséget és a szükségelt mértéken felülvalóságot fejeznek ki. Így mondja M. Varro 4 is a «Nem tudhatod, mit hoz rád az este» című satirájában: «superfuisse immodice et intempestive fuisse» (túlsok volt, azaz: mértéktelen és időszerűtlen volt). Könyvének 5 eme szavai így hangzanak: «Lakoma alkalmával nem kell mindent összehordani, hogy tápláló erejű s kívánatos étkek legyenek s azokról is inkább az látszik, hogy nem hogy szűken, sőt még túlbőségben vannak.» Emlékszem, hogy 6 egykor egy tudós praetor emelvénye előtt megjelentem s ott egy nem rossz nevű ügyvéd megengedte magának, hogy saját ügyét nem is érintve, oda nem tartozó dolgokról beszéljen. Erre a praetor a védő ügyfeléhez így szólt: «Neked nincs védőd» s midőn erre a fecsegő ügyvéd hangosan odaszólt: «Tisztelt bíró úr, neki én vagyok fölös» (ego illi supersum), tréfásan ezt válaszolta: «Valóban fölösleges (superes), nem pedig fölös vagy» (akárcsak itt se volnál). M. Cicero is kö- 7 vetkezőleg szól «A polgárjog tudományos rendszerbe foglalásáról» című művében: «Aelius Tubero nem állott a jogismeretekben hátrább egyáltalán elődeinél, sőt tudományos tekintetben fölöttük» (superfuit). E helyütt a «superfuit» annyi, mintha e jelentésben állana: «supra fuit», vagyis kimagaslott felettük, előttük állott s legyőzte elődeit, túláradó s bőséges tudásával, mert Tubero a stoicusok és dialecticusok tanait teljesen magáévá tette. «Az államról» 8 című művének második könyvében ugyanezt a szót használja Cicero s a mellett csak úgy vaktában nem mehetünk el. E könyvének szavai így szólnak: «Nem terhelnélek Laeliusom,⁶¹ ha abban a hitben nem volnék, hogy mindnyájan velem együtt forrón óhajtjuk, hogy te is végy részt

præsertim cum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te
 9 rogamus. Exquisite igitur et comperte Iulius Paulus dicebat, homo in nostra memoria doctissimus, «superesse» non simplici ratione dici tam Latine quam Græce: Græcos enim «περισσὸν» in utramque partem ponere, vel quod supervacaneum esset ac non necessarium, vel quod abun-
 10 dans nimis et affluens et exuberans; sic nostros quoque veteres «superesse» alias dixisse pro superfluenti et vacivo neque admodum necessario, ita ut supra posuimus Varro- nem dicere, alias ita, ut Cicero dixit, pro eo, quod copia quidem et facultate ceteris anteiret, super modum tamen
 11 et largius prolixiusque flueret quam esset satis. Qui dicit ergo «superesse se» ei, quem defendit, nihil istorum vult dicere, sed nescio quid aliud indictum inscitumque dicit ac
 12 ne Vergilii quidem poterit auctoritate uti, qui in *georgicis* ita scripsit:

Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit.

Hoc enim in loco Vergilius ἀνυπότρεπον eo verbo usus vide-
 tur, quod supersit dixit pro «longinquius diutiusque adsit»,
 13 illudque contra eiusdem Vergili aliquanto est probabilius:

Florentisque secant herbas fluviosque ministrant
 Farraque, ne blando nequeat superesse labori;

significat enim supra laborem esse neque opprimi a labore.
 14 An autem «superesse» dixerint veteres pro «restare et

némileg társalgásunkban, főleg, mivel tegnap saját magad mondtad, hogy te még felül is múltál bennünket (te notis superfuturum). De ha ez még lehetetlen is: mindannyian kérünk, ne hagyj fel szándékkal.» Ennélfogva Julius Paulus,⁶² korunk legnagyobb tudósa azt a gondos és alapos megjegyzést teszi, hogy a «superesse» szónak nemcsak egy jelentése van, sem a latinban, sem a görögben. A görögök ugyanis mindkét értelemben használják «περισσόν» kifejezésüket, akár így: «túl sok» s ezért hasztalan, akár így: «bőséges, túláradt és igen gazdag»; ép így mondják a mi régi íróink is a «superesse»-t részben: túlsok, erőtlén és teljesen szükségtelen értelemben, a mint fentebbi idézetem szerint Varro használta, részben úgy, a mint Cicero mondja, a helyett, a mi mást teljesség és erő tekintetében felülmúl, de mégis mértéken felül áradozó és terjedősebb, mint a hogy elég volna. A ki tehát védenczéről azt mondja: «superesse se», ezen jelentések közül egyiket sincs szándéka mondani; így hát én nem tudom, micsoda ismeretlen és szokatlan jelentést ad neki s nem takarózhatik Vergilius tekintélyével, a ki *Georgicá*-jában így ír:

Hogyha talán élek, legalább a hazámba magammal
(Én viszem);

úgy látszik ugyanis, hogy Vergilius ott e szót nem valódi értelmében használta, mert ő «supersit»-et ily értelemben mond: «ha életem tartósabb és hosszabb leend», ezzel szemben már eme mondása sokkal helyesebb:

«Vágnak zöld füvet és lisztet s forrásvizet adnak,
Hogy győzhessenek így az édes munka fölött majd»;

itt ugyanis a «superesse» a fáradság fölötti diadalmaskodást, nem pedig az attól való elnyomást jelenti.

Többször tünődtem azon, vajjon őseink használták-e a

15 perficiendæ rei deesse», quærebamus. Nam Sallustius in
significatione ista non «superesse», sed «superare» dicit.

Verba eius in Iugurtha hæc sunt: «Is plerumque seorsum a
rege exercitum ductare et omnis res exequi solitus erat,
quæ Iugurthæ fesso aut maioribus astricto superaverant.
16 Sed invenimus in tertio Enni annalium in hoc versu:

Inde sibi memorat unum super esse laborem,

id est reliquum esse et restare, quod, quia id est, divise
pronuntiandum est, ut non una pars orationis esse videatur,
17 sed duæ. Cicero autem in *secunda Antonianarum*, quod
18 est relicum, non «superesse», sed «restare» dicit. Præter
hæc «superesse» invenimus dictum pro «superstitem esse».
19 Ita enim scriptum est in libro epistularum M. Ciceronis
ad L. Plancum et in epistula (M.) Asini Pollionis ad Cicero-
nem verbis his: «Nam neque deesse reipublicæ volo neque
superesse», per quod significat, si respublica emoriatur et
20 pereat, nolle se vivere. In Plauti autem *Asinaria* manife-
stius id ipsum scriptum est in his versibus, qui sunt eius
comœdiæ primi:

Sicûť tuum vis únicum gnatúm tuæ
Superésse vitæ sóspitem et supérstitem.

21 Cavenda igitur est non inproprietas sola verbi, sed etiam
pravitas ominis, si quis senior advocatus adulescenti «su-
peresse se» dicat.

«superesse»-t, «fennmaradni» (terhére van) és «a dolog teljesítése alól kibúvni» értelemben. Sallustius ugyanis ily jelentésben nem «superesse»-t mond.

Szavai Jugurtháról szóló művében a következők: «Ez többnyire egy, a királytól kikülönített sereget szokott vezérelni s minden oly dolgot végzett, a melyet Jugurthának, ha fáradt volt, vagy pedig fontosabb dolgok vették igénybe, terhére voltak (superaverant)! Ennius⁶³ *Évkönyvei* harmadikában a következő versben:

«Úgy mondá: ezután már egy munkája maradt fenn.»

«a superesse»-t: «fennmaradni» és a «cselekvésre fennmaradni» jelentésben találjuk s azért, mivel ezt teszi, külön kell ejtenünk (super esse), hogy ne egy, hanem két beszéd-résznek lássék. Cicero pedig az *Antonius elleni 2-ik beszédben* a «fennmaradni» fogalmát nem «superesse»-vel, hanem «restare»-vel fejezi ki. A «superesse»-t ezenkívül 18 találjuk még a «superstitem esse» (túlélni) jelentésben. Így 19 van használva M. Cicero L. Plancushoz és a M. Asinius Pollio⁶⁴ Cicerohoz intézett levelében a következő szavakkal: «Mert a köztársaságot sem cserben hagyni, sem túlélni nem akarom.» S ezzel azt akarja mondani, hogy ha a köztársaság megdől és elpusztul, ő se kíván tovább élni. Ez Plautus 20 *Asinaria* című darabjának ezen kezdő soraiban még világosabban van kifejezve:

Ha kívánod, hogy egyszülött fiad
Túléljen téged, épen s boldogan.⁶⁵

Óvakodni kell tehát e szótól nemcsak különös, hanem rossz²¹ jelentése miatt is oly esetben, ha valamely idősebb ügyvéd egy fiatalabbnak akarja mondani: «se superesse ei».

XXIII.

Quis fuerit Papirius Praetextatus; quae istius causa cognomenti sit; historiaque ista omnis super eodem Papirio cognitu incunda.

1 Historia de Papirio Prætextato dicta scriptaque est a. M.
 Catone *in oratione*, qua usus est ad milites *contra Galbam*,
 cum multa quidem venustate atque luce atque munditia
 2 verborum. Ea Catonis verba huic prorsus commentario in-
 didissem, si libri copia fuisset id temporis, cum hæc dictavi.
 3 Quod si non virtutes dignitatesque verborum, sed rem ipsam
 4 scire quæris, res ferme ad hunc modum est: Mos antea se-
 natoribus Romæ fuit, in curiam cum prætextatis filiis in-
 5 troire. Tum, cum in senatu res maior quæpiam consultata
 eaque in diem posterum prolata est placuitque, ut eam rem,
 super qua tractavissent, ne quis enuntiaret priusquam de-
 creta esset, mater Papirii pueri, qui cum parente suo in
 curia fuerat, percontata est filium, quidnam in senatu pa-
 6 tres egissent. Puer respondit, tacendum esse neque id dici
 7 licere. Mulier fit audiendi cupidior; secretum rei et silen-
 tium pueri animum eius ad inquirendum everberat: quærit
 8 igitur compressius violentiusque. Tum puer matre urgente
 lepidi atque festivi mendacii consilium capit. Actum in se-
 natu dixit, utrum videretur utilius exque republica esse,
 unusne ut duas uxores haberet, an ut una apud duos nupta
 9, 10 esset. Hoc illa ubi audivit, animus compavescit, domo tre-
 pidans egreditur, ad ceteras matronas [adfert]. Pervenit ad
 senatum postridie matrum familias caterva. Lacrimantes
 atque obsecrantes orant, una potius ut duobus nupta fieret
 11 quam ut uni duæ. Senatores ingredientes in curiam, quæ
 illa mulierum intemperies et quid sibi postulatio istæ vel-

XXIII. FEJEZET.

*Ki volt Papirius Praetextatus; mi okból kapta ezt a melléknevet;
és ez az egész rá vonatkozó jóízű történet.*

M. Cato a katonákhoz *Galba ellen tartott beszédében* 1
Papirius Praetextatusról egy történetet mond el és örökít
meg számunkra sok kellemmel, világosan és díszes szavak-
ban. Csakis Cato saját szavait iktattam volna e följegyzé- 2
sembe, ha akkor, mikor összeállítottam, könyve kezemben
lett volna. De ha az olvasó nem vágyik méltóságos leírás 3
után, hanem megelégszik magával a történettel, ime körül-
belül így történt: Régebben Rómában a tanácsosok serdülő 4
fiaikkal szoktak a tanácsülésekre járni. Egy oly tanácsülés 5
után, melyben valami fontosabb dologról tanácskoztak, de
a végzést másnapra halasztották és azt határozták, hogy a
tárgyalás alatt levő ügyről a végleges döntés előtt senki
egy szót se szóljon, a tanácsban atyjával együtt részt vett
Papirius anyja faghatta fiát, hogy mit végeztek. A fiú azt 6
felelte, hogy hallgatnia kell, meg van tiltva beszélnie. Az 7
asszony még kíváncsibb lett, a dolog titokzatossága, fiának
hallgatása lelkét kutatásra ingerlék: tehát még erősebben
és hevesebben kérdezte. Erre a gyermek anyjától zaklattatva, 8
egy ügyes és jóízű hazugságot koholt ki. Arról volt szó, úgy-
mond, hogy vajjon mi volna hasznosabb és üdvösebb az
államra, hogy egy férjnek legyen két felesége vagy pedig egy
asszonynak két ura. Alig hallja ezt az asszony, lelke megbor- 9
zad, reszketve távozik hazulról s viszi a hírt a többi család- 10
anyának. Másnap a családanyák testületileg a tanács elébe
járulnak. Könyezve és könyörögve rimázkodnak, hogy in-
kább két férfinak legyen egy felesége, mint két felesége egy-
nek. A tanácsosok, a mint a tanácsházba léptek, csodálkozva 11
nézték, hogy mit jelent ez az asszonyi izgatottság és köve-

12 let, mirabantur. Puer Papirius in medium curiæ progressus,
 quid mater audire institisset, quid ipse matri dixisset, rem,
 13 sicut fuerat, denarrat. Senatus fidem atque ingenium pueri
 exosculatur, consultum facit. uti posthac pueri cum patri-
 bus in curiam ne introeant, præter ille unus Papirius, atque
 puero postea cognomentum honoris gratia inditum «Præ-
 textatus» ob tacendi loquendique in ætate prætextate pru-
 dentiam.

XXIV.

*Tria epigrammata trium veterum poetarum, Nævii, Plauti, Pacuvii,
 quæ facta ab ipsis sepulcris eorum incisa sunt.*

1 Trium poetarum inlustrum epigrammata, Cn. Nævii,
 Plauti, M. Pacuvii, quæ ipsi fecerunt et incidenda sepulcro
 suo reliquerunt, nobilitatis eorum gratia et venustatis scri-
 benda in his commentariis esse duxi.

2 Epigramma Nævi plenum superbiæ Campanæ, quod testi-
 monium esse iustum potuisset, nisi ab ipso dictum esset :

Inmórtalés mortáles sí forét fas flére,
 Flerént divaé Caménæ Naéviúm poétam.
 Itáque póstquam est Órchi tráditús thesaúro,
 Oblíti súnť Romæé loquiér linguá Latína.

3 Epigramma Plauti, quod dubitasset an Plauti foret,
 nisi a M. Varrone positum esset *in libro de poetis* primo :

Postquam est mortem aptus Plautus, Comœdia luget,
 Scœna est deserta, dein Risus, Ludus Iocusque
 Et Numeri innumeri simul omnes conlacrimarunt.

Epigramma Pacuvii verecundissimum et purissimum di-
 4 gnumque eius elegantissima gravitate :

telődés. Erre a gyermek Papirius a terem közepére lépve, ¹² az egész dolgot úgy, a hogy volt, előadta; mint kényszerítette anyja, hogy tőle valamit megtudjon s ő mit válaszolt. A tanács a gyermeket megbízhatóságaért és lélekjelenléte- ¹³ ért hízlgően megdicséri s azt a határozatot hozza, hogy ezután a gyermekek atyjukkal a tanácsba nem jöhetnek az egy Papiriuson kívül s ez a gyermek aztán a gyermek korában (in ætate prætextæ) ⁶⁶ tanúsított okos hallgatásáért és elmés beszédéért, tiszteletből a Prætextatus melléknevet kapta.

XXIV. FEJEZET.

Három régi költőnek: Naeviusnak, Plautusnak és Pacuviusnak sírkövéükbe vésett, önmaguk készítette sírfelirata.

Úgy gondoltam, hogy a három kiváló költőnek, Cn. Næ- ¹ viusnak, ⁶⁷ Plautusnak és M. Pacuviusnak önmaguktól sírkövékre szerzett sirverseit nemes hangjukért és bájos voltukért eme jegyzeteimbe fel kell vennem.

Naevius felirata tele van campaniai büszkeséggel, azon- ² ban csak akkor érdemelne hitelt, ha nem maga írta volna.

Ha istenekhez illenék siratni embert,
Siratnák Næviust az isteni Caménák.
Mióta ő leszállott a holtak árnyihoz,
Latinul jól beszélni Rómában elfeledtek. ⁶⁸

Plautusé, ⁶⁹ a melyről nem hinnők, hogy Plautus maga ³ írta, ha M. Varro nem állitaná a költőkről írt művének első könyvében, a következő:

Gyászol a vigjáték, hogy Plautus a sírba leszállott,
A színpad megürült, nevetés meg a tréfa s a játék
Számptalan énekes is mind könnyre fakadtak utána.

Pacuviusé ⁷⁰ igen szerény, nagyon egyszerű s egészen méltó ⁴ az ő komoly méltóságához.

Adulésceus, tametsi próperas, te hoc saxúm rogat,
 Vt sése aspicias, deínde quod scriptum ést legas.
 Hic súnt poetæ Pácuvi Marci sita
 Ossa. Hóc volebam néscius ne essés. Vale.

XXV.

Quibus verbis M. Varro indutias definierit; quaesitumque inibi curiosius, quænam ratio sit vocabuli indutiarum.

- 1 Duobus modis M. Varro *in libro humanarum*, qui est de bello et pace, «indutiæ» quid sint. definit. Indutiæ sunt, 2 inquit, pax castrensis paucorum dierum; item alio in loco: 3 indutiæ sunt, inquit, belli feriæ. Sed lepidæ magis atque iucundæ brevitatis utraque definitio quam plana aut proba 4 esse videtur. Nam neque pax est indutiæ — bellum enim manet, pugna cessat — neque in solis castris neque «paucorum» 5 tantum «dierum» indutiæ sunt. Quid enim dicemus, si indutiis mensum aliquot factis in oppida castris concedatur? 6 nonne tum quoque indutiæ sunt? aut rursus quid esse id dicemus, quod in primo annalium Quadrigarii scriptum est. C. Pontium Samnitum a dictatore Romano sex horarum indutias postulasse, si indutiæ «paucorum» tantum «dierum» appellandæ sunt? «belli» autem «ferias» festive magis dixit quam aperte atque definite.
- 8 Græci autem significantius consignatiusque cessationem istam pugnae pacticiam «ἐκσεύριπλαν» dixerunt exempta littera 9 una sonitus vastioris et subdita lenioris. Nam quod eo

Habár sietsz is ifjú, e szikla kér,
Tekints reá és olvasd, mi rajta írva van,
Itt nyugszik a költő, Marcus Pacuvius,
Ennyit kívántam én, hogy tudj. Élj boldogul.

XXV. FEJEZET.

Micsoda szavakkal határozta meg M. Varro a fegyverszünetet (indutiæ); egyszersmind tüzetesebb vizsgálása e szó jelentésének.

M. Varro *Az emberi dolgokról* cz. művének a háborúról 1 és békéről szóló könyvében az «indutiæ» (fegyverszünet) szót kétféleképen határozza meg. Az «indutiæ» mondja, «pár 2 napig tartó tábori béke»; ép így egy másik helyen az «indutiæ a háborútól való szünetelés». De úgy tetszik, hogy e 3 két meghatározás mindegyike inkább csinos és kellemesen rövid, mint világos és megfelelő. Az «indutiæ» ugyanis sem 4 nem béke, mivel a háború megmarad, csak a csatározás szünetel, s nemcsak egyedül a táborban s nemcsak egy pár napig lehetséges. Mert akkor minek nevezhetjük, ha hóna- 5 pokra kötik s a tábor helyett városokra szól? Nemde akkor is fegyverszünetnek mondjuk? Vagy továbbá mit szóljunk Quadrigarius első könyvének következő följegyzéséhez: 6 «Hogy a samnit C. Pontius a római dictátortól hat órai fegyverszünetet (indutiæ) kért», ha «indutiæ»-nak csak a pár napi fegyverszünetet nevezhetjük? A másik «belli feriæ» 7 meghatározását pedig inkább elmésen, mint világosan és határozottan mondja.

Hanem a görögök már jellemzőbben és világosabban fejezik ki ezt a csatározástól való szerződészerű tartózkodást az «ἐνεχσιρία» (ἐχω + χσιρ) szóval, kihagyván belőle az egyik betűt (χ) nehézkes hangzása miatt (tekintve azt, hogy rá ismét («χ») következett volna), s helyére egy könnyebb hangzásút («α») téven. Mert azt az időtartamot, a melytől fogva 9

tempore non pugnetur et manus cohibeantur, «ἐκ χειρὶα»
10 appellarunt. Sed profecto non id fuit Varroni negotium, ut
indutias superstitione definiret et legibus rationibusque om-
11 nibus definitionum inserviret. Satis enim visum est, eiusmodi
facere demonstrationem, quod genus Græci «τύπους» magis
et «ὀπογραφὰς» quam «ὀρισμὸς» vocant.

12 Indutiarum autem vocabulum qua sit ratione factum,
13 iam diu est, cum quærimus. Sed ex multis, quæ vel audi-
14 mus vel legimus, probabilius id, quod dicam, videtur. «In-
dutias» sic dictas arbitramur, quasi tu dicas «inde uti iam».
15 Pactum indutiarum eiusmodi est, ut in diem certum non
pugnetur nihilque incommodetur, sed ex eo die postea uti
16 iam omnia belli iure agantur. Quod igitur dies certus præ-
finitur pactumque fit, ut ante eum diem ne pugnetur atque
is dies ubi venit «inde uti iam» pugnetur, idcirco ex his
quibus dixi vocibus, quasi per quendam coitum et copulam
nomen indutiarum conexum est.

17 Aurelius autem Opilius in primo librorum, quos *Musarum*
inscripsit, indutiæ inquit dicuntur, cum hostes inter sese
utrimque utroque alteri ad alteros inpune et sine pugna
ineunt; inde adeo inquit nomen factum videtur, quasi
18 initia, hoc est initus atque introitus. Hoc ab Aurelio scrip-
tum propterea non præterii, ne cui harum noctium æmulo
eo tantum nomine elegantius id videretur, tamquam id nos
originem verbi requirentes fugisset.

nem csatároztak s kezük kötve volt «ἐχέγραφα»-nak nevezték. Hanem Varronak bizonyára nem az volt a szándéka, 10 hogy e fogalmat (fegyverszünet) aprólékosan határozza meg, s a meghatározás minden szabályainak és követelményeinek megfeleljen. Elégnek tetszett itt neki az oly fajta meghatá- 11 rozás, a mit a görögök inkább «τύπος»-nak (körüírás) vagy «ὁπογραφαί»-nak (megjegyzés), mint «ὁρισμός»-nak (meghatározás) neveztek.

Magam is régóta kutatom már ezen kifejezés eredetét. — 12 De abból a sok, akár hallottam, akár olvastam fejtegetésből az 13 alábbi tetszik legelfogadhatóbbnak. Hitem szerint nevezete- 14 sen az «indutiæ» olyan jelentésű, mintha azt mondanók: «inde uti iam» (ettől kezdve már). Mert a fegyverszünetben 15 való megegyezés oly természetű, hogy egy bizonyos napig nem harcolnak s egymást semmiképen nem háborgatják, de azon a napon túl aztán már mindent a hadijog szerint intéznek. Véleményem szerint tehát, mivel egy napot hatá- 16 roznak meg előre s kikötik, hogy az előtt nem szabad harczolni, de mihelyt ez elérkezik, azonnal ismét dúlhat a harcz, az említett három szó mintegy összekötve és egyesítve, együttesen alkotja az «indutiæ» (fegyverszünet) szó fogalmát.

Aurelius Opilius⁷¹ azonban a «*Musák*» című művének első 17 könyvében így szól: «Az «indutiæ» azt az állapotot jelenti, midőn az ellenfelek egyik a másikkal, mindkét részről szabadon és csatározás nélkül közlekedhetik; azért ez a kifejezés úgy látszik annyi, mint «initia» (bemenetel) vagy más szóval «initus» vagy «introitus» (bemenés).» Aurelius ezen 18 feljegyzését azért nem hagyom említetlen, hogy könyvem valamely bírálója csak azért ne találja finomabbnak e nyilatkozatot az enyimnél, mintha e szó eredetének kutatása közben elkerülte volna figyelmemet.

XXVI.

*Quem in modum mihi Taurus philosophus responderit percontanti,
an sapiens irasceretur.*

1 Interrogavi in diatriba Taurum, an sapiens irasceretur.
2 Dabat enim sæpe post cotidianas lectiones quærendi quod
3 quis vellet potestatem. Is cum graviter, copiose de morbo
affectuve iræ disseruisset, quæ et in veterum libris et in
ipsius commentariis exposita sunt, convertit ad me, qui
interrogaveram, et «hæc ego» inquit «super irascendo sentio:
4 sed, quid et Plutarchus noster, vir doctissimus ac pruden-
5 tissimus, senserit, non ab re est, ut id quoque audias. «Plu-
tarchus» inquit «servo suo, nequam homini et contumaci,
sed libris disputationibusque philosophiæ aures inbutas
habenti, tunicam detrahi ob nescio quod delictum cædique
6 eum loro iussit. Cœperat verberari et obloquebatur, non
meruisse, ut vapulet, nihil mali, nihil sceleris admisisse.
7 Postremo vociferari inter vapulandum incipit, neque iam
querimonias aut gemitus eiulatusque facere, sed verba seria
et obiurgatoria: non ita esse Plutarchum, ut philosophum
deceret; irasci turpe esse; sæpe eum de malo iræ disserta-
visse, librum quoque περὶ ἀοργησίας pulcherrimum conscrip-
sisse; his omnibus, quæ in eo libro scripta sint, nequaquam
convenire, quod provolutus effususque in iram plurimis se
plagis multaret. Tum Plutarchus lente et leniter «quid
8 autem», inquit «verbero, nunc ego tibi irasci videor? ex

XXVI. FEJEZET.

Hogyan válaszolt Taurus azon kérdésünkre, hogy a bölcsharagudhatik-e?

Egyszer a bölcsészeti iskolában azt kérdeztem Taurustól, ¹ hogy haragudhatik-e a bölcsharag? A napi feladatok elvégzése után ugyanis gyakran megengedte, hogy ki-kinek tetszése szerint kérdést intézzem hozzá. Ekkor tehát előbb behatóan és kimerítően elmondván a harag betegségéről és szenvedélyéről ² mindazt, a mi erről a kérdésről a régiek könyveiben és saját értekezéseiben fel van említve, hozzám fordulva így szólt: «Ez az én véleményem a haragvásra vonatkozólag; ³ de nem lesz kár azt sem hallanod, hogy mesterem, Plutarchus, ez a kiváló és nagyeszű férfiú mit tartott a dologról». «Plutarchus — mondá — egy semmirekelő és makacs szolgájáról, a ki azonban olvasásból és a mi vitatkozásaink hallgatásából a bölcsészethez valamit értett, nem tudom mi vétkeért, egyszer lehúzatta ruháját s meghagyta, hogy korbácsolják meg. A mint az illetőt csapdosni kezdték, tiltakozott, hogy ő nem érdemli a verést, mert semmi rosszat, semmi bűnt nem követett el. Később az ütlegetés közben ⁴ hangosan kezdett kiabálni, s már nem panaszkodott, nem nyögött s nem hallatta jajkiáltásait, hanem e komoly és szemrehányó szavakra fakadt: «Plutarchus nem úgy viseli magát, mint a harag egy bölcshöz illenék; haragudni csunya- ⁵ ság; ő maga gyakran értekezett a harag rossz voltáról s egy igen szép könyvet is írt a harag lecsillapításáról; mindazzal a tanítással, a mi ebben a könyvben van, semmiképen sem egyezik meg az, hogy ily nagy haragra lobbanva, őt ily sok korbácsütéssel büntesse.» Erre Plutarchus szeliden és nyugodtan így szólt: «Hát azért, hogy verlek, azt hiszed, harag- ⁶ szom rád? Arczomból vagy hangomból, vagy színemből vagy

vultune meo an ex voce an ex colore an etiam ex verbis correptum esse me ira intellegis? mihi quidem neque oculi, opinor, truces sunt neque os turbidum neque inmaniter clamo neque in spumam ruboremve effervesco neque pudenda dico aut pænitenda neque omnino trepido ira et gestio.

9 Hæc enim omnia, si ignoras, signa esse irarum solent». Et simul ad eum, qui cædebat, conversus, «interim», inquit «dum ego atque hic disputamus, tu hoc age».

10 Summa autem totius sententiæ Tauri hæc fuit: Non idem esse existimavit ἀοργησίαν et ἀναλγησίαν aliudque esse non iracundum animum, aliud «ἀνάλγητον» et «ἀναίσθητον»,
11 id est hebetem et stupentem. Nam sicut aliorum omnium, quos Latini philosophi «affectus» vel «affectiones», Græci «πάθη» appellant, ita huius quoque motus animi, qui cum est ulciscendi causa sa vior «ira» dicitur, non privationem esse utilem censuit, quam Græci «στέρησιν» dicunt, sed mediocritatem, quam «μετριότης» illi appellant.

csak szavaimból is veszed észre, hogy a harag magával ragad? Én magam azt hiszem, hogy sem szemeim nem forognak vadul, sem arczom nem mutat háborodottságra s nem is ordítózok, sem tajtékot nem túrok, sem arczom nem lán-gol, hozzá még olyat sem mondok, a mit szégyenlenem vagy megbánnom kellene s még csak nem is reszketek s nem is hadonázok a haragtól. Mert, ha még nem tudnád, ezek 9 együttléve szoktak a harag jelei lenni.» Egyszersmind a korbácsolóhoz fordulva így szólt: «Azalatt, míg mi ketten vitatkozunk, te csak folytasd!»

Taurus egész véleménye végeredményében ez: «A harag-10 talan és szenvtelen állapot nem egyugyanaz; s két külön-böző dolog a haragtalan meg a szenvtelen és érzéketlen, vagyis «hebes» és «stupens» (tompá és merev) kedély. Mert 11 valamint minden többi állapot közt, a mit a latin bölcsek «affectus»-nak vagy «affectiones»-nek (szenvvedélyek, indu-latok), a görögök pedig «πάθη»-nak (behatás) neveznek, ép úgy annál a kedélymozgalomnál is, a mikor bosszúállás cél-jából hevesebben lépünk fel, ennek az állapotnak «harag» a neve; s úgy tanította, hogy nem a görögöktől σέψεις-nek (hiány) nevezett teljes szenvvedélyhiány, hanem a görög «μετριότης» (mérseklés), vagyis a középút (mediocritas) a hasznos.»

LIBER SECVNDVS.

I.

Quo genere solitus sit philosophus Socrates exercere patientiam corporis; deque eiusdem viri temperantia.

- 1 Inter labores voluntarios et exercitia corporis ad fortuitas patientiæ vices firmandi id quoque accepimus Socraten
- 2 facere insuevisse: stare solitus Socrates dicitur pertinaci statu perdius atque pernox a summo lucis ortu ad solem alterum orientem inconivens, immobilis, isdem in vestigiis et ore atque oculis eundem in locum directis cogitabundus, tamquam quodam secessu mentis atque animi facto
- 3 a corpore. Quam rem cum Favorinus de fortitudine eius viri ut pleraque disserens attigisset, «πολλάκις» inquit «ἐξ ἡλίου εἰς ἥλιον εἰστήκει ἀστραβέστερος τῶν πρέμνων».
- 4 Temperantia quoque fuisse eum tanta traditum est, ut omnia fere vitæ suæ tempora valitudine inoffensa vixerit.
- 5 In illius etiam pestilentiae vastitate, quæ in belli Peloponnensiaci principis Atheniensium civitatem internecivo genere morbi depopulata est, is parcendi moderandique rationibus dicitur et a voluptatum labe cavisse et salubritates corporis retinuisse, ut nequaquam fuerit communi omnium cladi obnoxius.

MÁSODIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Hogy szokta a bölcS Socrates testét a türelemben gyakorolni, s mily önmérsékletet tanusított?

Hallottam, hogy Socrates azok közül a fáradalmak és 1
gyakorlatok közül, melyeket testének a szerencsétlenségek
eshetőségei elleni megerősítésére önként vállalt magára, a
következőt is szokta üzni. Köztudomás szerint egész napon
és éjen át, egyik napkeltétől a másnap hajnalhasadtáig, me-
reven, nyitott szemekkel szokott állani, meg sem mocczant 2
ugyanazon ponton, tekintetét és szemeit egy és ugyanazon
helyre függesztve, gondolatokba merülve, mintha szellemi
világa testétől elvált volna. Mikor egy ízben Favorinus ki- 3
tartásáról beszélve, róla többek közt ezt a körülményt is
felemlítette, így szólt: «Gyakran állott ő egyik nap keltétől
másnapig szilárdabban a fatörzseknél.»

Mondják, annyira meg is tudta magát tartóztatni, hogy 4
csaknem egész életén keresztül háborítatlan egészsége volt.
Állítólag annak a dögvésznek a pusztítása alatt is, mely a
peloponnesusi háború kezdetén öldöklő kaszájával az athe- 5
nei állam lakosait megtizedelte, ő szigorú önmegtartóztató
szabályaival mind a gyönyörökben rejlő veszedelmektől óva-
kodott, mind pedig testi egészségét annyira megőrizte, hogy
ennek a közcsapásnak egyáltalán nem volt alávetve.

II.

Quae ratio observatioque officiorum esse debeat inter patres filiosque in discumbendo sedendoque atque id genus rebus domi forisque, si filii magistratus sunt et patres privati; superque ea re Tauri philosophi dissertatio et exemplum ex historia Romana petitum.

1 Ad philosophum Taurum Athenas visendi cognoscendique
eius gratia venerat V. C., præses Cretæ provinciæ, et cum
2 eo simul eiusdem præsidii pater. Taurus sectatoribus
commodum dimissis sedebat pro cubiculi sui foribus et
3 cum assistantibus nobis sermocinabatur. Introivit provinciæ
4 præses et cum eo pater; assurrexit placide Taurus et post
5 mutuam salutationem resedit. Allata mox una sella est,
quæ in promptu erat, atque, dum aliæ promebantur,
apposita est. Invitavit Taurus patrem præsidis, uti sederet.
6 Atque ille ait «Sedeat hic potius qui populi Romani ma-
7 gistratus est». «Absque præiudicio», inquit Taurus, «tu
interea sede, dum inspicimus quærimusque, utrum con-
veniat, tene potius sedere, qui pater es, an filium, qui
8 magistratus est». Et, cum pater assedisset appositumque
esset aliud filio quoque eius sedile, verba super ea re Taurus
facit cum summa, dii boni, honorum atque officiorum per-
pensatione.

9 Eorum verborum sententia hæc fuit: In publicis locis
atque muneribus atque actionibus patrum iura cum filiorum,
qui in magistratu sunt, potestatibus collata interquiescere
paululum et conivere, sed cum extra rempublicam in dome-
stica re atque vita sedeatur, ambuletur, in convivio quoque
familiari discumbatur, tum inter filium magistratum et

II. FEJEZET.

A tisztelet adásban micsoda szabálynak és figyelemnek kell érvényesülni az atya és fia közt, az asztalnál és leülésnél és akár a családi, akár a nyilvános életben előforduló hasonló esetekben, ha a fiuk állami hivatalt viselnek, atyjuk pedig magán ember; Taurus bölcsnek vizsgálódása e kérdést illetőleg; egy példa a római történelemből.

Egyszer Taurus bölcs meglátogatására és vele való megismerkedésre Athénbe jött atyjával együtt Créta tartomány consuli hivatalt viselt helytartója. Taurus épen akkor becsátván el hallgatóit, lakása ajtaja előtt ült s velünk, környezetével társalgott. Egyszerre csak odalépett atyjával az említett tartományi helytartó. A mester nyájasan felemelkedett, és miután kölcsönösen üdvözölték egymást, ismét letelepedett. Erre egy üres széket hoztak s addig, míg többet keritettek, középre tették. Taurus megkínálta a kormányzó atyját, hogy üljön le. Ez azonban így válaszolt: «Hadd üljön le ez, ki a római nép tisztviselője.» Csak minden vesze-delem nélkül foglalj te helyet addig — viszonzá a bölcs — míg mi megvitatjuk és eldöntjük, hogy vajjon téged, az atyát illet-e meg inkább az ülés, vagy fiadat, az államhivatalnokot. S midőn az atya helyet foglalt s fiának is más széket hoztak, Taurus szólni kezdett erről a megbecsülésre és tiszteletadásra vonatkozó kérdésről — istenemre — a legszabatosabb körülményekintéssel.

Beszéde tartalma ez volt: «Az atyák jogai állami hivatalt viselő fiúk méltóságával vetve össze, nyilvános helyeken, törvényes eljárásoknál s nyilvános tárgyalásoknál kissé hátrább szorulnak és csekélyebbek, de midőn a hivatalon kívül, magánéletünkben, a családi körben ülünk, sétálunk, úgyszintén családi lakomák alkalmával is a hivatalt viselő fiú és a magánzó apa között megszűnik a közhivatalt viselő

patrem privatum publicos honores cessare, naturales et
 10 genuinos exoriri. «Hoc igitur», inquit «quod ad me venistis,
 quod colloquimur nunc, quod de officiis disceptamus, privata
 actio est. Itaque utere apud me his honoribus prius, quibus
 domi quoque vestræ te uti priorem decet».

11 Hæc atque alia in eandem sententiam Taurus graviter
 12 simul et comiter disseruit. Quid autem super huiusmodi
 patris atque filii officio apud Claudium legerimus, non esse
 13 ab re visum est, ut adscriberemus. Posuimus igitur verba
 ipsa Quadrigarii *ex annali* eius sexto transscripta: Deinde
 facti consules Sempronius Gracchus iterum, Q. Fabius
 Maximus, filius eius qui priore anno erat consul. Ei consuli
 pater proconsul obviam in equo vehens venit neque de-
 scendere voluit, quod pater erat, et, quod inter eos sciebant
 maxima concordia convenire, lictores non ausi sunt descen-
 dere iubere. Vbi iuxta venit, tum consul ait «quid postea?»
 lictor ille, qui apparebat, cito intellexit, Maximum procon-
 sulem descendere iussit. Fabius imperio paret et filium
 collaudavit, cum imperium, quod populi esset, retineret.

III.

*Qua ratione verbis quibusdam vocabulisque veteres immiserint h
 litteræ spiritum.*

1 H litteram sive illam spiritum magis quam litteram dici
 oportet, inserebant eam veteres nostri plerisque vocibus
 verborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset
 viridior vegetiorque; atque id videntur fecisse studio et
 2 exemplo linguæ Atticæ. Satis notum est, Atticos «ἰχθύν» et

fiú elsősége, s a természetes és születési jogok lépnek előtérbe. Így van ez most is, mikor hozzám jöttetek, mikor 10 társalkodunk s mikor a kötelességekről mondjuk el véleményünket, mert ez magánügy. Tehát legyen nálam az elsőség a tied azon megtisztelésekben, a melyek saját házában is téged illetnek első sorban.»

Ezeket és több ily értelmű dolgokat hozott fel tanítónk, 11 hol komolyan, hol enyelegve. Azt hiszem, nem hibázom, ha 12 azt is felemlítem, mit olvashatunk Claudiusnál az ily, apa és fiú közt fenálló tiszteletnyilvánításról. Im itt közlöm 13 tehát Quadrigarius saját szavait hatodik *Évkönyvéből*: «Erre consulokká választották Sempronius Gracchust másodízben és Qu. Fabius Maximust, ki az előző évi consul fia volt. Ezzel a tényleges consullal szembe jött atyja, a mult évi consul, lóháton, s nem akart lováról leszállani; mivel pedig a lictorok tudták, hogy köztük a legnagyobb egyetértés áll fenn, nem merték parancsolni neki, hogy szálljon le. A mint közelebb ért, a tényleges consul rászólt: «Mi lesz?» A szolgálatot tevő lictor rögtön észretért s ráparancsolt az atyára, Maximusra, hogy szálljon le. Fabius, az öreg, engedelmeskedett a parancsnak s fiát dicsérettel halmozta el, hogy azt a méltóságot, a mi a római nép tulajdona, úgy megőrzi.»

III. FEJEZET.

Micsoda szabálynál fogva szurják közbe a régi írók némely igéknél és névszóknál a h betűt, a mi tulajdonképen hehezet.

A h betűt, vagy a mit inkább hehezetnek, mint betűnek 1 kellene mondani, régi íróink egyes szók hangjainak, nyomatékositás és erősbités kedvéért közibe szúrták, hogy hangzásuk élénkebb és erőteljesebb legyen; s úgy látszik, hogy ezt szántszándékkal az attikai nyelv mintájára tették. Elégge 2

«*l*» pronomen et multa itidem alia contra morem gentium
 3 Græciæ ceterarum inspirantis primæ litteræ dixisse. Sic
 «lachrumas», sic «sepulchrum», sic «ahenum», sic «vehe-
 mens», sic «incohare», sic «helluari», sic «halucinari», sic
 4 «honera», sic «honustum» dixerunt. In his enim verbis
 omnibus litteræ seu spiritus istius nulla ratio visa est, nisi
 ut firmitas et vigor vocis quasi quibusdam nervis additis
 intenderetur.

5 Sed quoniam «aheni» quoque exemplo usi sumus, venit
 nobis in memoriam, Fidum Optatum, multi nominis Romæ
 grammaticum, ostendisse mihi librum Aeneidos secundum
 mirandæ vetustatis emptum in sigillariis viginti aureis, quem
 ipsius Vergili fuisse credebatur. In quo duo isti versus cum
 ita scripti forent:

«Vestibulum ante ipsum primoque im limine Pyrrus
 Exultat, telis et luce coruscus aena,»

6 additam supra vidimus *h* litteram et «ahena» factum. Sic
 in illo quoque Vergili versu in optimis libris scriptum in-
 venimus:

«Aut foliis undam trepidi despumat aheni.»

IV.

Quam ob causam Gavius Bassus genus quoddam iudicii «divinationem» appellari scripserit; et quam alii causam esse eiusdem vocabuli dixerint.

1 Cum de constituendo accusatore quæritur iudiciumque
 super ea re redditur, cuinam potissimum ex duobus pluri-
 busque accusatio subscriptiove in reum permittatur, ea res

ismeretes, hogy az attikaiak «ἰχθῶς»-t a ἰ(ό) névmást és sok más ily szót a többi görög törzsek szokásával ellenkezőleg hehezetes kezdőbetűvel mondták. Így pl. lachrumas-t mond-³ tak (lacrumas = könnyeket helyett), sepulchrum-ot (sepulcrum = sír helyett), ahenumot (aënum = ércz helyett), vehemens-et (vemens = heves helyett), incohare-t (inchoare = kezdeni helyett), helluari (dózsöl), így hallucinari-t (félrebeszél); így honera-t (onera = terhek helyett) s honustum-ot (onustum = terhes helyett). Mindezekben a sza-⁴ vakban ugyanis arra a betűre, vagy hehezetre semmi szükség nincs, ha csak nem az, hogy bizonyos erő hozzáadásával a hang ereje fokozódjék.

De minthogy az «ahenum» szót példaként idéztem,⁵ eszembe jut, hogy egy jónevű római nyelvész, Fidus Optatus mutatott nekem az *Aeneis*nek egy csodálatos régi második könyvét, a melyet a képpiacon¹ 20 aranyért vett, s a mely hir szerint magáé Vergiliusé volt. Minthogy ebben ez a két verssor így volt írva:

«A csarnok küszöbén legelől tör elő maga Pyrrhus,

Ércz(aena) pánczélya ragyog, kelevészén csillog a holdfény»,

az «aena» szó felett h-t láttam, vagyis «ahena»-nak volt⁶ igazítva. Így Vergilius ama verssorában és a legjobb kiadásokban ez van írva:

«A buzogó üstnek(aheni) vagy lombbal sepri le habját.»

IV. FEJEZET.

Gavius feljegyzése a birói vizsgálat egyik fajáról: a divinatio-ról (ihletés, vádló kijelölés); mit mondanak mások ugyane kifejezés létrehozójának?

Midőn a vádló (illetékes) kijelöléséről van szó s a felett¹ folyik a birói elővizsgálat, hogy két vagy három panaszos közül melyikre bizassék a vádlottal szemben a vádolás és a

2 atque iudicum cognitio «divinatio» appellatur. Id vocabulum
quam ob causam ita factum sit, quæri solet.

3 Gavius Bassus in tertio librorum, quos *de origine voca-*
bulorum composuit, divinatio, inquit, iudicium appellatur,
quoniam divinet quodammodo iudex oportet, quam senten-
4 tiam sese ferre par sit. Nimis quidem est in verbis Gavi
5 Bassi ratio imperfecta vel magis inops et ieiuna. Sed vide-
tur tamen significare velle, idcirco dici «divinationem»,
quod in aliis quidem causis iudex ea, [quæ] didicit quæque
argumentis vel testibus demonstrata sunt, sequi solet, in hac
autem re, cum eligendus accusator est, parva admodum et
exilia sunt, quibus moveri iudex possit, et propterea, qui-
nam magis ad accusandum idoneus sit, quasi divinan-
dum est.

6 Hæc Bassus. Sed alii quidam «divinationem» esse appel-
latam putant, quoniam, cum accusator et reus duæ res quasi
cognatæ cuniunctæque sint neque utra sine altera constare
possit, in hoc tamen genere causæ reus quidem iam est,
sed accusator nondum est, et idcirco quod adhuc usque
deest et latet divinatione supplendum est, quisnam sit accu-
sator futurus.

V.

*Quam lepide signateque dixerit Favorinus philosophus, quid intersit
inter Platonis et Lysiae orationem.*

1 Favorinus de Lysia et Platone solitus dicere est: «Si ex
Platonis» inquit «oratione verbum aliquod demas mutesve

vádlevél benyújtása, ennek az eljárásnak és a bírák e feletti vizsgálatának «divinatio» a neve. Gyakran képezi beszéd tárgyat, hogy miért használták ezt a kifejezést erre az eljárásra.

Erre nézve Gavius Bassus,² «A szók eredetéről» cz. 3 értekezéseinek 3-dik könyvében így szól: «A birói eldöntés azért neveztetik divinatiónak (előre sejtés, ihletés), mert a bírónak mintegy valahogy előre kell sejténie, hogy mily döntés esetén lesz méltányos.» Azonban ez a szerző szavai-⁴ ban rejlő okadatolás, nem hogy nem teljes, sőt inkább szegényes és sovány. Mindazáltal látszólag azt akarja kifejezni,⁵ hogy divinatiónak azért nevezzük, mert míg egyéb ügyekben azokhoz szokott alkalmazkodni, a miket már tapasztalt és a miket érvek és tanuk már eldöntöttek, addig az esetben, mikor a vádlót kell kijelölnie, csak kevés és csekély oly támasztéka van, a mi elhatározásra birhatná; ép azért, mintegy előre kell sejténie, hogy ki inkább jogosult a vád beterjesztésére.»

Így Bassus. Némely más tudósok véleménye szerint azonban divinatiónak azért nevezték, mert noha a vádló és a vádlott két, mintegy rokon és szorosan összetartozó fogalom; s egyik a másik nélkül nem is létezhetik, mindazáltal épen ebben az ügyben a vádlott ugyan kétségtelenül meg van határozva, de a vádló még nincs s ezért, mivel ez még hiányzik és lappang, előre sejtéssel kell (a vizsgálatot) kiegészíteni, hogy ki legyen a vádló.

V. FEJEZET.

Favorinus bölcsész szeretetreméltó s jellemző véleménye a Plato és Lysias előadásmódja közti különbségről.

Favorinus Lysiasról és Platoról így szokott beszélni: «Ha 1 Plato beszédéből valamely szót kiveszünk, vagy fölcseré-

atque id commodatissime facias, de elegancia tamen detraxeris; si ex Lysiae, de sententia».

VI.

Quibus verbis ignaviter et abiecte Vergilius usus esse dicatur; et quid his, qui improbe [id] dicunt, respondeatur.

- 1 Nonnulli grammatici ætatis superioris, in quibus est Cornutus Annæus, haut sane indocti neque ignobiles, qui commentaria in Vergilium composuerunt, reprehendunt quasi incuriose et abiecte verbum positum in his versibus:

Candida succinctam latrantibus inguina monstris

Dulichias vexasse rates et gurgite in alto

A! timidos nautas canibus lacerasse marinis;

- 2 vexasse enim putant verbum esse leve et tenuis ac parvi incommodi, nec tantæ atrocitati congruere, cum homines repente a belua immanissima rapti laniatique sint.

- 3 Item aliud huiuscemodi reprehendunt:

Quis aut Eurysthea durum

Aut inlaudati nescit Busiridis aras?

Inlaudati parum idoneum verbum esse dicunt, neque id satis esse ad faciendam scelerati hominis detestationem, qui, quod hospites omnium gentium immolare solitus fuit, non laude indignus, sed detestatione execrationeque totius generis humani dignus esset.

- 4 Item aliud verbum culpaverunt:

«Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum,»

lünk, bárha ezt a legnagyobb vigyázattal tesszük is, mégis ártunk finomságának; ha pedig Lysias beszédével tesszük ugyanezt, neki is ártunk, de értelmének.»

VI. FEJEZET.

Mely szavakról mondják, hogy Vergilius gondatlanul és hanyagul használta; s mit kell ezeknek hibás állítására válaszolni?

Az előző kor némely épen nem tudomány és érdem nélküli nyelvészei, kik Vergiliushoz magyarázatokat szerkesztettek, köztük Annaeus Cornutus is azt a megrovást teszik, hogy gondatlanul és hanyagul használt egy szót a következő verssorokban:

«Mondják, hó derekán ugató szörnyekkel övezve
Tépte hajóit Ulyssesnek s a rengeteg árban
Tengeri szörnyekkel tépette alélt evezősit.»

Szerintök ugyanis a «vexasse» (tépdés) ige gyönge, erőtlen és kevésbé fejezi ki azt a csapást, s nem felel meg annak a szörnyű kegyetlenségnek, mikor az embereket az a roppant szörnyeteg (Scylla) hirtelenében megragadja és izekre tépi.

Ép így róják meg a következő kifejezéseket is:

«Óh ki ne ismerné a zord Eurysthest,³
Vagy pedig oltárát a pokolra való Busirisnek.»⁴

Azt mondják ugyanis, hogy az *inlaudati* (dicstelen, pokolra való) szó kevésbé alkalmas s nem elég az azon bűnös ember iránti utálat felköltésére, a ki, minthogy minden nemzetiségű idegent föl szokott áldozni, nem csak dicséretre méltatlan, hanem az egész emberiség utálására és átkára méltó.

Ép így hibáztatták ezt a mondását is:

«Derekán szúrja keresztül:
Pikkelyes ércz ingén s aranyos himzésű mezén át.»⁵

tamquam si non convenerit dicere «auro squalentem», quoniam nitoribus splendoribusque auri squaloris inlucies sit contraria.

5 Sed de verbo vexasse ita responderi posse credo: Vexasse grave verbum est factumque ab eo videtur, quod est «vehere», in quo inest vis iam quædam alieni arbitrii; non enim sui potens est, qui vehitur. «Vexare» autem, quod ex eo inclinatum est, vi atque motu procul dubio vastiore est. Nam qui fertur et rapsatur atque huc atque illuc distrahitur, is vexari proprie dicitur, sicuti «taxare» pressius crebriusque est quam «tangere», unde id procul dubio inclinatum est, et «iactare» multo fusius largiusque est quam «iacere», unde id verbum tractatum est, et «quassare» quam «quaterere» gravius violentiusque est.

6 Non igitur, quia vulgo dici solet «vexatum esse» quem fumo aut vento aut pulvere, propterea debet vis vera atque natura verbi deperire, quæ a veteribus, qui proprie atque signate locuti sunt, ita ut decuit, conservata est.

7 M. Catonis verba sunt ex oratione, quam de Achæis scripsit: Cumque Hannibal terram Italiam laceraret atque vexaret; «vexatam» Italiam dixit Cato ab Hannibale, quando nullum calamitatis aut sævitæ aut immanitatis genus reperiri queat, quod in eo tempore Italia non perpessa sit; 8 M. Tullius IV. in Verrem: Quæ ab isto sic spoliata atque direpta est, non, ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionem et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris prædonibus vexata esse videatur.

Mintha nem volna helyes az «auro squalentem» (aranytól merev), mivel a squalor (szenny) «inluvies» (piszok) jelentése egészen ellenkezik az arany fényének ragyogásával.

Szerintem a «vexasse» igét illetőleg következőleg válaszolhatunk: A «vexasse» nyomatékos kifejezés s úgy látszik, a «vehere» (húz, ragad) igétől származik, a melyben már benne van valami idegen hatás jelentése; mert a kit húznak (ragadnak), nem ura magának. Az attól származó «vexare» ige pedig minden kétségen kívül erősebb az erő és erőszak fogalmával. Tulajdonképen arról mondják ugyanis, hogy «vexari,» a kit húznak és elragadnak s ide-oda rángatnak (erőszakkal elhurczol), valamint a «taxare» nyomatékosabb és erősebb törzs-szavánál, a «tangere»-nél s a «jactare» a «iacere»-nél tágasabb jelentésű és többetmondó, ép így jelentősebb és erőteljesebb a «quassare» a «quaterere»-nél.

Azért tehát, mivel a mindennapi beszédben széltére mondják, hogy «ezt vagy azt az embert a füst, a szél vagy a por háborgatja», nem volna jogos veszni hagyni a szónak azt az igazi jelentését és természetességét, a melyet önmagukhoz illően, találóan és jellemzetesen beszélő őseink ránk hagytak.

Ime állításomra egy pár példa. M. Cato saját szavai az Achaiok érdekében írt beszédében így hangzanak: «Midőn Hannibál Itáliát pusztította és zaklatta (cum Hannibal terram Italiam laceraret et vexaret).» Hannibálról e szerint azt mondja, hogy Itáliát zaklatja (Italiam ab Hannibale vexatam), minthogy nem akadhat az ember oly csapásra, oly kegyetlenségre, s oly szörnyűségre, a melyet akkor Itália át ne szenvedett volna. M. Tullius a Verres elleni beszédében ezt mondja: «Ezt (a syracusai Minervatemplomot) annyira kifosztotta és kirabolta, hogy úgy látszott, mintha nem is ellenség dúlta volna fel (vexata esse videatur), a ki a háborúban a vallás parancsait és a szokásjogot mégis megtartja,

9 De «inlaudato» autem duo videntur responderi posse. Vnum est eiusmodi: Nemo quisquam tam efflictis est moribus, quin faciat aut dicat nonnumquam aliquid, quod laudari queat. Vnde hic antiquissimus versus vice proverbii celebratus est:

Πολλάκι (γὰρ) καὶ μωρὸς ἀνὴρ μάλα καίριον εἶπεν.

10 Sed enim qui omni in re atque omni tempora laude omni vacat, is «inlaudatus» est isque omnium pessimus deterri-
musque est, sicuti omnis culpæ privatio «inculpatum» facit. «Inculpatus» autem instar est absolutæ virtutis; «inlauda-
11 tus» quoque igitur finis est extremæ malitiæ. Itaque Homer-
us non virtutibus appellandis, sed vitiis detrahendis lau-
dare ampliter solet. Hoc enim est:

τὼ δ' οὐκ ἄχοντες πετέσθην,

et item illud:

Ἔνς οὐκ ἔν βρίζοντα ἴδοις Ἀγαμέμνονα δῖον,
Οὐδὲ καταπτώσσοντ', οὐδ' οὐκ ἐξέλοντα μάχηςσθαι.

12 Epicurus quoque simili modo maximam voluptatem priva-
tionem detractionemque omnis doloris definivit his verbis:

Ὅρος (τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἢ παντός) τοῦ ἀλγοῦντος ὅπεξ-
13 αἴρεσις. Eadem ratione idem Vergilius «inamabilem» dixit
14 Stygiam paludem. Nam sicut «inlaudatum» κατὰ στέρησιν
laudis ita «inamabilem» κατὰ amoris στέρησιν detestatus
15 est. Altero modo «inlaudatus» ita defenditur: «Laudare»
16 significat prisca lingua nominare appellareque. Sic in ac-
tionibus civilibus auctor «laudari» dicitur, quod est nomi-
17 nari. Is «inlaudatus» autem est, quasi inlaudabilis, qui
neque mentione aut memoria ulla dignus neque umquam

hanem barbár kalózok.» Az «*inlaudatus*»-t illetőleg kétféle- 9
képen válaszolhatunk. Egyik ez: «Senki se annyira elvete-
mült erkölcsű, hogy néha olyat ne tenne, vagy ne beszélne,
a miért dicséret illeti. Erre vonatkozik ez az ősrégi, köz-
mondásként használt vers:

«Néha egész okosat még ostoba ember is állít.»⁶

De ha mégis valaki minden körülmények közt s minden 10
időben, minden dicséret híjával van, «*inlaudatus*» (dicstelen)
s az emberiség leggonoszabbja s legelvetemültebbje; vala-
mint a minden bűntől mentesség «*inculpatus*»-sá (feddhe-
tetlen) tesz. A feddhetetlen ember a teljes erény kifejezője;
ép így a dicstelen a legnagyobb gonoszság legvégső pont-
ján áll. Így Homerus sem úgy szokta alakjait dicsérettel 11
elhalmozni, hogy erényeiket sorolná fel, hanem akként, hogy
hibáikból levon:

«Ám ezek önszántukból megfutamodtak»,

ép így:

«Ekkor a hős Agamemnontól tova szálla az álom,

Nem félt, nem habozott többé, ki a harcza rohanni.»

Hasonló módon határozta meg Epicurus a legfőbb gyönyört, 12
a fájdalomhiányt s minden bajtól való megszabadulást kö-
vetkező szavaiban: «A legfőbb gyönyör végczélja a minden
fájdalomtól való megszabadulás.» Nemkülönben így mondta 13
Vergilius a Styx mocsarat «*inamabilis*»-nek (gyűlöletes, sze-
retetlen). A mint ugyanis a dicsőség hiánya miatt dicstelen 14
névvel róttá meg az illetőt, úgy ezt a szeretet hiánya miatt
gyűlöletesnek nevezte. De az «*inlaudatus*» (dicstelen) kifeje- 15
zés másképp is védhető. A «*laudare*» (dicsérni) ige t. i. a 16
régí nyelvben azt is teszi, hogy «megnevezni, felszólítani.»
Így a polgári jogügyekben a kezesre azt mondják «*laudari*»,
vagyis megnevezni. Maga az «*inlaudatus*» (dicstelen) pedig 17
annyi, mint «*inlaudabilis*» (meg nem dicsérhető), azaz, ki

18 nominandus est, sicuti quondam a communi consilio Asiæ
decretum est. uti nomen eius, qui templum Dianæ Ephesi
incenderat, ne quis ullo in tempore nominaret.

19 Tertium restat ex is, quæ reprehensa sunt, quod tunicam
20 squalentem auro dixit. Id autem significat copiam densita-
temque auri in squamarum speciem intexti. «Squalere»
enim dictum a squamarum crebritate asperitateque, quæ in
21 serpentium pisciumve coriis visuntur. Quam rem et alii et
hic quidem poeta locis aliquot demonstrat:

Quem pellis, inquit, ahenis

In plumam squamis auro conserta tegebat,

22 et alio loco:

Iamque adeo rutilum thoraca indutus ahenis

Horrebat squamis.

23 Accius in *Pelopidis* ita scribit:

Eius serpentis squámæ squalido aúro et purpurá pertextæ.

24 Quicquid igitur nimis inculcatum obsitumque aliqua re erat,
ut incuteret visentibus facie nova horrorem, id «squalere»
25 dicebatur. Sic in corporibus incultis squamosisque alta con-
geries sordium «squalor» appellabatur. Cuius significationis
multo assiduoque usu totum id verbum ita contaminatum
est, ut iam «squalor» de re alia nulla quam de solis inqui-
namentis dici cœperit.

sem arra nem méltó, hogy valahogy felemlítsék vagy emlékezzünk reá, sem soha meg nem nevezhető; a mint egykor 18 az ázsiaiak közösen megállapodtak abban, hogy annak nevét, a ki Diana ephesusi templomát felgyújtotta, soha senki ki ne ejtse.

A megrótt kifejezések közül hátra van még a harmadik, 19 hogy t. i. Vergilius «tunicam squalentem auro» (aranytól duzzadó ing) mondott. Ez a kifejezés azonban a pikkely- 20 szerűen szőtt arany bőségét és sűrűségét jelenti. Mert ezt, hogy «squalere» (érdes, pikkelyes, piszkos) azon pikkelyek sűrűségéről és érdességéről mondják, a melyek a kígyók és halak bőréen láthatók. Erről úgy mások, mint maga emlí- 21 tett költőnk több helyt tanúságot tesz:

Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta
Tegebat. «(Tajtékzó lovon ül) vadbőr csótárral aranyzott
Pikkelyes ércztolluk díszítményével a följén.»⁷

S másutt:

22

Iamque adeo rutilum thoraca indutus ahenis,
Horrebat squamis.

«Már ragyogó aranyos pánczélját mellire ölté,
Im érczpikkelyes inge ragyog már.»

Accius⁸ *Pelopidáiban* így szól:

23

Eius serpentis squamæ squalido auro et purpura pertextæ
«A kígyó bibor és arany pikkelyi
Földduzzadáinak.»

Mindarról tehát, a mi valami anyaggal oly annyira meg 24 volt rakva és be volt fedve, hogy nem várt kinézésével a reá pillantókban félelmet gerjesztett, azt mondták: «squalere» (érdes, duzzadt). Nevezték így az eldurvult és pikkelyes tes- 25 tekben felhalmozódott piszoktömeget is (squalornak). Ebben az értelemben való gyakori és folytonos használata annyira rúttá tette e szót, hogy már csakis szennyes dolgokkal kapcsolatban szokás mondani.

VII.

De officio erga patres liberorum; deque ea re ex philosophiae libris, in quibus scriptum quaesitumque est, an omnibus patris iussis obsequendum sit.

1 Quæri solitum est in philosophorum disceptationibus, an
2 semper inque omnibus iussis patri parendum sit. Super ea
re Græci nostrique, qui de officiis scripserunt, tres senten-
tias esse, quæ spectandæ considerandæque sint, tradiderunt
3 easque subtilissime diiudicarunt. Earum una est: omnia,
4 quæ pater imperat, parendum; altera est: in quibusdam
5 parendum, quibusdam non obsequendum; tertia est: nihil
necesse esse parti obsequi et parere.

6 Hæc sententia quoniam primore aspectu nimis infamis
7 est, super ea prius quæ dicta sunt dicemus «Aut recte»
inquiunt «imperat pater aut perperam. Si recte imperat, non
quia imperat parendum, sed quoniam id fieri ius est, facien-
dum est; si perperam, nequaquam scilicet faciendum quod
fieri non oportet».

8 Deinde ita concludunt: «numquam igitur est patri paren-
9 dum quæ imperat». Set neque istam sententiam probari ac-
cepimus, argutiola quippe hæc, sicuti mox ostendemus, frivola
10 et inanis est, neque autem illa, quam primo in loco diximus,
vera et proba videri potest, omnia esse, quæ pater iusserit,
parendum.

VII. FEJEZET.

A gyermekeknek atyjok iránti kötelességéről; vélemények e kérdést illetőleg az arról szóló és azt vitató bölcsészeti könyvekről, hogy vajjon az atya minden parancsának kell-e engedelmeskedni.

Gyakran felmerül a bölcészek vitatkozásai közben az a 1 kérdés, hogy vajjon atyánknak mindig s minden parancsában 2 kell-e engedelmeskednünk. Ezt illetőleg azon görög és 2 római írók, a kik a kötelességekről írtak, azt tartották, hogy három figyelemre méltó és megfontolandó vélemény van s 3 azért ezeket igazi alapos vizsgálat alá vették. Egyik ez: 3 «Mindenben engedelmeskednünk kell, a mit atyánk parancsol»; 4 másik: «Némelyekben igen, másban nem kell engedelmeskednünk»; 4 harmadik: «Egyáltalán nem szükséges 5 atyánknak engedelmeskedni».

Mivel ez az utolsó vélemény első tekintetre szerfölött 6 becstelennek látszik, a benne foglaltakról szóljunk elsőben is: «Atyánk — mondják — vagy jót parancsol, vagy rosszat 7 Ha jót parancsol, akkor nem azért kell engedelmeskednünk, mert ő parancsol. hanem mert a köztörvény parancsa szerint 8 kell úgy cselekednünk; ha pedig rosszat parancsol, természetesen 9 nem kell azt tennünk, a minek megtörténnie nem szabad.»

Végre így fejezik be okoskodásukat: «Soha sem kell tehát 8 atyánk parancsainak engedelmeskednünk.» De mi sem ezt 9 a véleményt nem tehetjük magunkévá, mert hiszen az, a mint alább kimutatjuk, hiú és könnyelmű elménczkedés; 10 sem pedig az elsőt nem tekinthetjük helyesnek és igaznak, 10 hogy t. i. mindabban, a mit atyánk parancsol, engedelmeskednünk kell.

Mert hátha azt parancsolná, hogy áruljuk el hazánkat, 11

11 Quid enim ? si prodicionem patriæ, si matris necem, si
alia quædam imperabit turpia aut impia ?

12 Media igitur sententia optima atque tutissima visa est,
13 quædam esse parendum, quædam non obsequendum. Sed ea
tamen, quæ obsequi non oportet, leniter et verecunde ac sine
detestatione nimia sineque obprobatione acerba reprehensionis
declinanda sensim et relinquenda esse dicunt quam
14 respuenda. Conclusio vero illa, qua colligitur, sicuti supra dictum
est, nihil patri parendum, imperfecta est refutarique ac
15 dilui sic potest : Omnia quæ in rebus humanis fiunt, ita ut
16 docti censuerunt, aut honesta sunt aut turpia. Quæ sua vi
recta aut honesta sunt, ut fidem colere, patriam defendere, ut
amicos diligere, ea fieri oportet, sive imperet pater sive non
17 imperet ; sed quæ his contraria quæque turpia, omnino
18 iniqua sunt, ea ne si imperet quidem. Quæ vero in medio
sunt et a Græcis tum « μέσσα », tum « ἀδιάφορα » appellantur,
ut in militiam ire, rus colere, honores capessere, causas
defendere, uxorem, ducere, ut iussum proficisci, ut accersitum,
venire, quoniam et hæc et his similia per sese ipsa
neque honesta sunt neque turpia, sed, proinde ut a nobis
aguntur, ita ipsis actionibus aut probanda fiunt aut reprehendenda :
propterea in eiusmodi omnium rerum generibus patri parendum
esse censent, veluti si uxorem ducere imperet aut causas pro reis
19 dicere. Quod enim utrumque in

vagy öljük meg anyánkat, vagy pedig más istentelen, ocsmány dolgot.

A közbülső vélemény látszik tehát a legjobbnak és legelfogadhatóbbnak, hogy tudniillik némely parancsainak engedelmeskedjünk, másoknak nem. De mégis az oly parancsok alól, a mikben nem kell engedelmeskednünk, szerintük szeliden és tiszteletteljesen, minden lenézés és megrovó keserű szemrehányás nélkül kell kibújnunk, azokat inkább nyájasan hárítsuk el magunktól, mint durván utasítsuk vissza. Az a következtetés pedig, mely a fentebiek szerint azt foglalja magában, hogy egyáltalában nem kell engedelmeskednünk, nem teljes s a következőképen czáfolható és dönthető meg: «Mindaz, a mi a világon történik, a tudósok véleménye szerint vagy tisztességes, vagy tisztességtelen. Azok a dolgok, a mik önmagukban helyesek és tisztességesek, mint az adott szó szentsége, a haza védelmezése, vagy barátunk iránti szeretetünk, teljesítendőek, akár parancsolja atyánk, akár nem; de ezeknek ellentétei, a tisztességtelen és teljesen méltánytalan követelmények még abban az esetben sem hajtandók végre, ha atyánk parancsolja. Azok pedig, a melyek két fogalom közé esnek, s a mit a görögök majd közvetítő (μέσα), majd átmeneti (ἀδιάφορα) fogalomnak neveznek, mint a katonai szolgálat, földművelés, hivatal vállalás, jogügyek védelme, nősülés, parancsra utra kelni, felszólításra megjelenni, minthogy ezek és a hozzájuk hasonlóak, önmagukban se tisztességesek, se tisztességtelenek, hanem a szerint, a mint végrehajtjuk, maga a végrehajtás szerint lesznek dicséretesekké vagy pedig megrovásra méltókká, azért véleményük szerint minden ily fajta dologban engedelmeskednünk kell atyánknak, ha például azt parancsolja, hogy nősüljünk, vagy vádlottakat védjünk. Mivel ez a két eset önmagában sem nem tisztességes, sem nem tisztességtelen, ugyanazért atyánk paran-

genere ipso per sese neque honestum neque turpe est. id-
 20 circo, si pater iubeat, obsequendum est. Sed enim si impe-
 ret uxorem ducere infamem, propudiosam, criminosam aut
 pro reo Catilina aliquo aut Tubulo aut P. Clodio causam
 dicere, non scilicet parendum, quoniam accedente aliquo
 turpitudinis numero desinunt esse per sese hæc media
 21 atque indifferentia. Non ergo integra est propositio dicen-
 tium «aut honesta sunt, quæ imperat pater, aut turpia»,
 22 neque ὀγιῆς et νόμιμον διεξευγμένον videri potest. Deest enim
 diiunctioni isti tertium: «aut neque honesta sunt neque
 turpia». Quod si additur, non potest ita concludi: «num-
 quam est igitur parti parendum».

VIII.

*Quod parum aequa reprehensio Epicuri a Plutarcho facta sit in
 synlogismi disciplina.*

- 1 Plutarchus secundo librorum, quos *de Homero* compo-
 suit, imperfecte atque præpostere atque inscite synlogismo
 esse usum Epicurum dicit verbaque ipsa Epicuri ponit: Ὁ
 θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δὲ
 2 ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. «Nam prætermisit» inquit
 «quod in prima parte sumere debuit, τὸ θάνατον εἶναι ψυχῆς
 3 καὶ σώματος διάλυσιν, tum deinde eodem ipso, quod omise-
 rat, quasi posito concessoque ad confirmandum aliud utitur.
 4 Progredi autem hic» inquit «synlogismus, nisi illo prius
 posito, non potest».

csának kötelességünk engedelmeskedni. De ha már azt pa-
 rancsolná, hogy valami rosszhirű, szemérmetlen és bűnös
 személyt tegyünk nőnké, vagy pedig hogy valami Catilina-
 féle ⁹ bűnösért vagy Tubulusért, ¹⁰ vagy P. Clodiusért ¹¹ száll-
 junk mint védők sikra, természetesen nem kell engedelmes-
 kednünk, mivel ha ezekre az önmagukban sem tisztességes,
 sem tisztességtelen dolgokra a bectelenségnek csak leg-
 kisebb árnyéka esik is, megszűnnek olyanoknak maradni.
 Tehát azoknak következtetése, a kik azt állítják: «Azok a ²¹
 dolgok, a miket atyánk parancsol vagy tisztességesek, vagy ²²
 tisztességtelenek», hiányos s nem tarthatjuk épnek és he-
 lyesnek állításukat. Mert az előzményből hiányzik a harma-
 dik megkülönböztetés: «vagy pedig sem nem tisztességesek,
 sem nem tisztességtelenek.» Mert ha még azt felvesszük,
 nem juthatunk erre a következtetésre (végeredményre):
 «tehát sohasem kell atyánknak engedelmeskednünk.»

VIII. FEJEZET.

*Mily kevéssé illeti meg Epicurust az a megrovás, a mivel Plutar-
 chus egy következtetésének felállításáért illette?*

Plutarchus a *Homerusról* írt műveinek második köny- 1
 vében azt állítja, hogy Epicurus egy nem teljes, fonák és
 ügyetlen syllogismust használt s erre a megrovottnak saját
 szavait így idézi: «A halál közömbös reánk nézve, mert ha
 megsemmisültünk, semmit se érezünk; a mit pedig nem
 érezünk, ránk nézve teljesen mindegy.» «Mert — úgy- 2
 mond — elhallgatja azt, a mit az előrészben (a következ-
 tetés első részében) mondania kellett volna, hogy a halál
 a test és lélek szétválása (felbomlása) s ugyanazt az el- 3
 hagyott állítását, mintha állítva lett volna és el volna fogadva,
 egy másik állítása megerősítésére használja. Ez a követ- 4

5 Vere hoc quidem Plutarchus de forma atque ordine syn-
 logismi scripsit. Nam si, ut in disciplinis traditur, ita colli-
 gere et ratiocinari velis, sic dici oportet: «ὁ θάνατος ψυχῆς
 καὶ σώματος διαλυσίς· τὸ δὲ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δὲ ἀναι-
 6 σθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς». Sed Epicurus, cuiusmodi homost,
 non insecitia videtur partem istam synlogismi prætermis-
 7 neque id ei negotium fuit, synlogismum tamquam in scho-
 lis philosophorum cum suis numeris omnibus et cum suis
 finibus dicere, sed profecto, quia separatio animi et corpo-
 ris in morte evidens est, non est ratus, necessariam esse
 eius admonitionem, quod omnibus prosus erat obvium.
 8 Sicuti etiam, quod coniunctionem synlogismi non in fine
 posuit, set in principio: nam id quoque non inperite fac-
 9 tum, quis non videt? Aput Platonem quoque multis in locis
 reperias synlogismos, repudiato conversoque ordine isto,
 qui in docendo traditur, cum eleganti quadam repren-
 sionis contemptione positos esse.

IX.

*Quod idem Plutarchus evidenti calumnia verbum ab Epicuro dictum
 insectatus sit.*

1 In eodem libro idem Plutarchus eundem Epicurum re-
 prehendit, quod verbo usus sit parum proprio et alienæ si-
 2 gnificationis. Ita enim scripsit Epicurus: Ὅρος τοῦ μεγέθους
 τῶν ἡδονῶν ἢ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. «Non» inquit
 «παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος», sed «παντὸς τοῦ ἀλγεῖν οὐ» dicere

keztetés azonban így nem végződhetik, ha csak annak állítását az előrészbe föl nem vettük.»

Ezt ugyan helyesen mondja Plutarchus, ha a következtetés külsejét és alaki szabályosságát tekintjük. Mert ha tudományos rendszer szerint akarunk következtetni és okoskodni, így kell szólnunk: «A halál a test és lélek szétválása; az ily szétválás alkalmával megszűnünk érezni, — az érzéstelen állapot pedig teljesen közömbös ránk nézve.» De Epicurusról fel se tehetjük, hogy tudatlanságból hagyta volna ki a következtetésből ama részt s nem is volt feladata, hogy olyan philosophiai iskolákban szokásos következtetést nyújtson, melynek minden alkatrésze megvan s teljesen ki van magyarázva, hanem, mivel a test és lélek szétválása a halálban oly szemmel látható, bizonyára úgy vélekedett, hogy nem szükség arra felhívni a figyelmet, a mi mindenki előtt ismeretes. Épúgy ki ne látná be, hogy akkor se tudatlanságból cselekedett így, mikor a következtetés zárlatát nem az utolsó helyre, hanem a syllogismus elejére tette. Platonál¹² is több helyen találhatunk oly következtetéseket, a melyekben a sorrendet nem tartja úgy be, a mint az iskolákban tanítják, hanem megváltoztatja, mintegy könnyedén lenézve a megrovást.

IX. FEJEZET.

Mily feltűnő rosszakarattal támadta meg ugyancsak Plutarchus Epicurusnak egy más kifejezését?

Ugyancsak Plutarchus említett könyvében ugyancsak Epicurust megrójjá, hogy egy nem egészen találó, sőt mást jelentő szóval élt. Epicurus ugyanis így írt: «A legfőbb gyönyör czélja a megszabadulás mindattól, a mi bánt» (τοῦ ἀλγοῦντος). Szerinte: «Nem παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος, hanem

3 oportuit; detractio enim significandi est doloris, non » inquit «dolentis».

4 Nimis minute ac prope etiam subfrigide Plutarchus in
5 Epicuro accusando λεξιθηρεῖ. Has enim curas vocum verborumque elagantias non modo non sectatur Epicurus, sed etiam insectatur.

X.

Quid sint favisae Capitolinae; et quid super eo verbo M. Varro Servio Sulpicio quarenti rescripserit.

1 Servius Sulpicius, iuris civilis auctor, vir bene litteratus, scripsit ad M. Varronem rogavitque, ut rescriberet, quid significaret verbum, quod in censoriis libris scriptum esset.
2 Id erat verbum «favisæ Capitolinae». Varro rescripsit, in memoria sibi esse, quod Q. Catulus curator restituendi Capitolii dixisset, voluisse se aream Capitolinam deprimere, ut pluribus gradibus in ædem conscenderetur suggestusque pro fastigii magnitudine altior fieret, sed facere id non
3 quisse, quoniam «favisæ» impedissent. Id esse cellas quasdam et cisternas, quæ in area sub terra essent, ubi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo templo collapsa essent, alia[que] quædam religiosa e donis consecratis. Ac deinde eadem epistula negat quidem, se in litteris invenisse, cur «favisae» dictæ sint, sed Q. Valerium Soranum solitum dicere ait, quos «thesauros» Græco nomine appellaremus, priscos Latinos «favisas» dixisse, quod in eos non rude æs argumentumque, sed flata signataque pecunia conderetur.

«παντὸς τοῦ ἀλγεῖνοῦ»-t (minden, a mi fáj) kellett volna mondani»; «mert — úgymond — a fájdalomtól, nem pedig a 3 fájdalomtól való megszabadulást kell hangsúlyozni.»

Mint láthatjuk, Epicurus vádolásában Plutarchus igen 4 kicsinyesen és a mellett igen izetlenül járt el. Epicurus 5 ugyanis nem csak hogy nem hajhászsza a legodaillőbb szokat és legékesebb kifejezéseket, hanem inkább üldözi.

X. FEJEZET.

Mit jelent a «favisae capitolinae» (capitoliumi földalatti raktárak); mit válaszolt M. Varro Servius Sulpiciusnak, a ki ebben a dologban kérdést intézett hozzá?

Servius Sulpicius, a polgárjog összeállítója, ez a magas 1 műveltségű férfiú levelet intézett M. Varrohoz s ebben arra kérte, hogy írja meg neki, mit jelent egy kifejezés, a mit a censori könyvekben talált. Ez a kifejezés a «favisae Capito- 2 linæ» volt. Varro azt válaszolta, hogy emlékszik, a Capitolium újjáépítésére való felügyelettel megbízott A. Catulus azon nyilatkozatára, hogy a capitoliumi teret mélyíteni akarta azért, hogy több lépcsőn kelljen a templomba föllépni s hogy az építmény az orom nagyságához képest mélyebb legyen, de ezt nem vihette ki, mivel a «favisae» (földalatti raktárak) akadályozták. Ezek az említett téren oly földalatti 3 fülkék és üregek voltak, a melyekbe ama templomból a tönkre ment régi képeket és egyéb más áldozati ajándékokból fennmaradt szent tárgyakat szokták félretenni. Továbbá ugyanezen levelében alább azt mondja, hogy semmiféle írásban nem talált arra, miért nevezik ezeket *favisae*-knak, ellenben Q. Valerius Soranus többször mondotta, hogy azt, a mit a görögök «kincstárnak» neveztek, a latinok «*flavisæ*»-nak hívták, mert azokba az érczet és az ezüstöt nem nyer-

4 Coniectare igitur se, detractam esse ex eo verbo secundam litteram et «favisas» esse dictas cellas quasdam et specus, quibus æditui Capitolii uterentur ad custodiendas res veteres religiosas.

XI.

De Sicinio Dentato egregio bellatore multa memoratu digna.

1 L. Sicinium Dentatum, qui tribunus plebi fuit Sp. Tarpeio, A. Aternio consulibus, scriptum est in libris annalibus plus quam credi debeat strenuum bellatorem fuisse nomenque ei factum ob ingentem fortitudinem appellatum-
 2 que esse Achillem Romanum. Is pugnassee in hostem dicitur centum et viginti præliis, cicatricem aversam nullam, adversas quinque et quadraginta tulisse, coronis donatus esse aureis octo, obsidionali una, muralibus tribus, civicis quattuordecim, torquibus tribus et octoginta, armillis plus centum sexaginta, hastis duodeviginti; phaleris item donatus
 3 est quinquies viciesque; spolia militaria habuit multiuga,
 4 in his provocatoria pleraque; triumphavit cum imperatoribus suis triumphos novem.

XII.

Considerata perpensaque lex quaedam Solonis, speciem habens primorem iniquae iniustaeque legis, sed ad usum et emolumentum salubritatis penitus reperta.

1 In legibus Solonis illis antiquissimis, quæ Athenis axibus ligneis incisæ sunt quasque latas ab eo Athenienses, ut sempiternæ manerent, pœnis et religionibus sanxerunt, le-

sen, hanem megolvastva és pénzzé verve rakták el. Ő tehát azt gyanítja, hogy a «flavisæ» szóból elhagyták a második betűt s «favisæ»-nek egyes olyan fülkéket és üregeket neveztek, a melyeket a templomőrök régi vallásos tárgyak megőrzésére használtak.

XI. FEJEZET.

Sok említésre méltó dolog Sicinius Dentatusról, a kiváló harczosról.

L. Sicinius Dentatusról, a ki Sp. Tarpeius és A. Aternius 1 consulok alatt néptribun volt, azt mondják az évkönyvek, hogy szinte hihetetleniségig bátor katona volt, s hogy retenthetetlen vitézségeért külön nevet nyert, a mennyiben római Achillesnek nevezték. Azt beszélnek róla, hogy száz-2 húsz ütközetben harczolt ellenség ellen s hátán egyetlen sebet sem hozott, míg mellén negyvenötöt, kitüntetésül kapott nyolcz arany, egy ostrom, három bástyás és tizen- négy polgári koszorút, nyolczvanhárom nyaklánczot, százhatvannál több karpereczet, tizenhatsz dárdát; úgyszintén huszonötször sügyellőt; hadizsákmánya igen sokféle volt s 3 ezek közt a legtöbbet párviadalban nyert diadalaiért kapta; főparancsnokaival kilencz ízben vett részt diadalmenetben. 4

XII. FEJEZET.

Solonnak egy okos és megfontolt törvénye, a mely első tekintetre helytelennek és igazságtalannak látszik ugyan, de közelebbről nézve egészen hasznos és előnyös mentő eszközül tűnik fel.

Aristoteles szavai szerint Solon¹³ ama régi törvényei 1 közt, a melyeket kortársai Athénben fatáblákba vésve, hogy örök érvényűek legyenek, büntetésekkel és szent esküvel

gem esse Aristoteles refert scriptam ad hanc sententiam :
« Si ob discordiam dissensionemque seditio atque discessio populi in duas partes fiet et ob eam causam irritatis animis utrimque arma capientur pugnabiturque, tum qui in eo tempore in eoque casu civilis discordiæ non alterutræ parti sese adiunxerit, sed solitarius separatusque a communi malo civitatis secesserit, is domo, patria fortunisque omnibus careto, exul extorrisque esto ».

2 Cum hanc legem Solonis, singulari sapientia præditi, legissemus, tenuit nos gravis quædam in principio admiratio, requirens, quam ob causam dignos esse pœna existimaverit, qui se procul a seditione et civili pugna removissent.
3 Tum, qui penitus atque alte usum ac sententiam legis introspexerant, non ad augendam, sed ad desinendam seditionem
4 legem hanc esse dicebant. Et res prorsum se sic habent, Nam si boni omnes, qui in principio coercendæ seditioni impares fuerint, populum percitum et amentem non deseruerint, ad alterutram partem dividi sese adiunxerint, tum eveniet, ut cum socii partis seorsum utriusque fuerint eæque partes ab his, ut maioris auctoritatis viris, temperari ac regi cœperint, concordia per eos potissimum restitui conciliarique possit, dum et suos, apud quos sunt, regunt atque mitificant et adversarios sanatos magis cupiunt quam perditos.

5 Hoc idem Favorinus philosophus inter fratres quoque aut amicos dissidentis oportere fieri censebat, ut qui in medio sunt utriusque partis benivoli si in concordia adnitenda parum auctoritatis quasi ambigui amici habuerint, tum al-

megmásíthatatlanoknak nyilvánítottak, egy ily tartalmú czikk van: «Ha valami viszálykodás és egyenetlenkedés következtében zendülés támad s a nép két pártra szakadva ennek következtében a fölzaklatott kedélyek mindkét részen fegyvert ragadnak s egymással csatára kelnek, akkor az, a ki ebben az időben, e polgári villongásban egyik párthoz sem csatlakozik, hanem félre vonulva és magát elkülönítve az állam közbajától félrehúzódik, veszítse el hazáját, házat s minden vagyonát, vettessék számkivetésbe s legyen földönfutóvá.»

A páratlan bölcS Solon ezen törvényének olvasásakor² kezdetben nagy csodálkozás lepett meg bennünket s én kutatni kezdettem, miért tartja azokat megbüntetendőknek, a kik a lázongástól s a polgári villongástól magukat távol tartják. Erre azok, a kik a törvény célját s értelmét alaposan és mélyrehatóan vizsgálták, azt állíták, hogy e törvény nem a lázadás növelésére, hanem csillapítására szolgál. S valóban így is áll a dolog; ha ugyanis mindazon jó³ érzelmű polgárok, kik az első pillanatban a lázadást megakadályozni képtelenek voltak, a fölingerelt és elvakult tömeget cserben nem hagyják, hanem szétoszolva valamelyik párthoz csatlakoznak, akkor, hogy ha mindkét párthoz külön-külön állanak be s azokat mint nagyobb tekintélyűek mérsékelni s kormányozni kezdik, az lesz az eredmény, hogy ép ezek állítják helyre az egyetértést s csendesítik le az egyenetlenkedést, miközben mind saját párthiveiket irányítják és csendesítgetik, mind pedig arra fognak törekedni, hogy ellenfeleiket is inkább kigyógyítsák, mintsem hogy elpusztítsák. X

Favorinus bölcSész szerint a testvérek vagy barátok közötti czivakodás esetén is ugyanennek kell történnie, hogy t. i. azok, a kik a két czivakodó fél között mint jóindulatú barátok állanak, abban az esetben, ha kétkulacsosságuk

teri in alteram partem discedant ac per id meritum viam
 6 sibi ad utriusque concordiam muniant. «Nunc autem ple-
 rique» inquit «partis utriusque amici, quasi probe faciant,
 duos litigantes destituunt et relinquunt deduntque eos advo-
 catis malivolis aut avaris, qui lites animasque eorum in-
 flamment aut odii studio aut lucri».

XIII.

*Liberos in multitudinis numero etiam unum filium filiamve veteres
 dixisse.*

1 Antiqui oratores, historiæque aut carminum scriptores
 etiam unum filium filiamque «liberos» multitudinis numero
 2 appellarunt. Idque nos, cum in complurium veterum libris
 scriptum aliquotiens adverterimus, nunc quoque in libro
 Sempronii Asellionis *rerum gestarum* quinto ita esse positum
 3 offendimus. Is Asellio sub P. Scipione Africano tribunus
 militum ad Numantiam fuit resque eas, quibus gerendis
 4 ipse interfuit, conscripsit. Eius verba de Tiberio Graccho,
 tribuno pl., quo in tempore interfectus in Capitolio est, hæc
 sunt: «Nam Gracchus domo cum proficiscebatur, numquam
 5 minus terna aut quaterna milia hominum sequebantur.» At-
 que inde infra de eodem Graccho ita scripsit: «Orare cœpit,
 id quidem ut se defenderent liberosque suos, eum[que],
 quem virile secus tum in eo tempore habebat, produci ius-
 sit populoque commendavit prope flens.»

miatt tekintélyük kevés a béke helyreállítására, egyik egy, másik a másik párthoz csatlakozzék s így ez érdemes cselekedetük által biztosítsanak maguknak befolyást a két fél kibékítésére. «Most azonban — mondá — sokan, minthogy 6 mindkét czivódó félnek barátai, mintha helyesen cselekednének, a két czivódót magukra hagyják s roszakaratú és kapzsi ügyvédek kezei közé adják, kik gyűlölet vagy pénzvágyból azok viszályát és szenvedélyeit még jobban fel-tüzelik.»

XIII. FEJEZET.

A régiek, ha egy fiúról, vagy egy leányról szólottak is, a «liberi» (gyermek) többes számú nevet használták.

A régi szónokok, történetírók és költők még egy fiút vagy 1 leányt is a «liberi» többes számú névvel jelöltek. Ezt a sok 2 régi szerző könyveiben több ízben alkalmazva talált kifejezést így használja Sempronius Asellio is «*Hadi tettek*» cz. művének 5-ik könyvében. Ez az Asellio P. Scipio Africanus 3 alatt katonai tribun volt Numantiánál s azon hadi tettek-ről, melyeknek végrehajtásában maga is részt vett, egy munkát írt. Nevezett művében Tiberius Gracchus néptribun-4 nak a Capitoliumon való megölésére vonatkozólag így ír: «Mert mikor Gracchus hazulról elindult, sohasem volt kíséretében 3—4 ezer embernél kevesebb.» Ugyancsak itt ugyan-5 erről a Gracchusról alább így ír: «Könyörögni kezdett, hogy védjék meg őt és gyermekét (liberos), egyszersmind azt az egyetlen fiúgyermekét, a kinél akkor több gyermeke nem volt, előhozatta s majdnem sírva ajánlotta a nép jóindulatába.»

XIV.

Quod M. Cato in libro, qui inscriptus est contra Tiberium exulem, «stitisses vadimonium» per i litteram dicit, non «stetisses»; eiusque verbi ratio reddita.

- 1 In libro vetere M. Catonis, qui inscribitur *contra Tiberium exulem*, scriptum sic erat: «Quid si vadimonium capite ob-
2 voluto stitisses?» Recte quidem ille stitisses scripsit: sed falsa et audax*** emendatores «e» scripto et per libros «stetisses» fecerunt, tamquam stitisses vanum et nihili ver-
3 bum esset. Quin potius ipsi nequam et nihili sunt, qui ignorant, *stitisses* dictum a Catone, quoniam «*sisteretur*» vadimonium, non «staretur».

XV.

Quod antiquitus aetati senectae potissimum habiti sint ampli honores; et cur postea ad maritos et ad patres idem isti honores delati sint; atque ibi de capite quaedam legis Iuliae septimo.

- 1 Apud antiquissimos Romanorum neque generi neque pecuniae praestantior honos tribui quam aetati solitus, maioresque natu a minoribus colebantur ad deum prope et parentum vicem atque omni in loco inque omni specie
2 honoris priores potioresque habiti. A convivio quoque, ut scriptum in antiquitatibus est, seniores a iunioribus domum deducebantur, eumque morem accepisse Romanos a Lacedaemoniis traditum est, apud quos Lycurgi legibus maior omnium rerum honos aetati maiori habebatur.
3 Sed postquam suboles civitati necessaria visa est et ad

XIV. FEJEZET.

Hogy M. Cato: «A száműzött Tiberius ellen» című művében «i» betűvel mondja e kifejezést: «stitisses vadimonium» (megjelentél volna a törvényszék előtt), nem pedig: «stetisses»; ennek a kifejezésnek indokolása.

M. Cato: «A száműzött Tiberius ellen» cz. régi könyvében egy helyt így szól: «Mit? ha te beburkolt fejjel megjelentél volna (stitisses) a törvényszék előtt?» Valóban ő helyesen írt «stitisses»-t, de a javítók tévesen és merészen «e»-t tévén «i» helyett, stetisses-re változtatták, mintha a stitisses helytelen és mit sem érő kifejezés volna. Ellenkezőleg; inkább azok a tudatlan s mit sem érő egyének, kik nem értik a Cato használta «stitisses»-t, minthogy vadimonium «sisteretur»-t szabad csak mondani s «vadimonum staretur»-t nem.

XV. FEJEZET.

Mily nagy tiszteletet tanusítottak hajdanta az öregkor iránt? Miért ment át később e megtiszteltetés a férjekre és családapákra? Ezzel kapcsolatban egy pár szó a Juliusi törvény 7-ik cikkéről.

A régi rómaiaknál sem az előkelő származás, sem a vagyonosság iránt nem viseltettek nagyobb tisztelettel, mint az öreg kor iránt; az öregebbeket a fiatalság úgy tisztelte, mintha istenek vagy szüleik lettek volna s minden helyen, mindenféle hivatalos állásban az övéké volt az elsőség és a nagyobb hatalom. Régi írások szerint az ifjak az öregeket a lakomákról is haza kísérték s ezt a szokást a hagyomány szerint a lacedæmoniaiktól vették, a kiknél Lycurgus törvényei értelmében minden körülmények közt az öreg kort illette meg a nagyobb tisztesség. De miután belátták, 3

prolem populi frequentandam præmiis atque invitamentis
 usus fuit, tum antelati quibusdam in rebus, qui uxorem
 quique liberos haberent, senioribus neque liberos neque
 4 uxores habentibus. Sicuti capite VII. legis Iuliæ priori ex
 consulibus fasces sumendi potestas fit, non qui pluris annos
 natus est, sed qui pluris liberos quam collega aut in sua
 5 potestate habet aut bello amisit. Sed si par utrique nume-
 rus liberorum est, maritus aut qui in numero maritorum
 6 est præfertur; si vero ambo et mariti et patres totidem
 liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauratur et qui
 7 maior natu est prior fasces sumit. Super his autem, qui
 aut cælibes ambo sunt et parem numerum filiorum habent
 aut mariti sunt et liberos non habent, nihil scriptum in
 8 lege de (ea) ætate est. Solitos tamen audio, qui lege potio-
 res essent fasces primi mensis collegis concedere aut longe
 ætate prioribus aut nobilioribus multo aut secundum con-
 sulatum ineuntibus.

XVI.

*Quod Caesellius Vindex a Sulpicio Apollinari reprehensus est in
 sensus Vergiliani enarratione.*

1 Vergilii versus sunt e libro sexto:

Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
 Proxima sorte tenet lucis loca. Primus ad auras
 Aetherias Italo commixtus sanguine surget
 2 Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,

hogy az államnak a gyermekekre igen nagy szüksége van, s a népesség szaporítására jutalmakat s serkentő díjakat tűztek ki, némely esetekben a nős és gyermekes férfiakat az oly idősebbeknek, kiknek se feleségük, se gyermekük nem volt, elébe helyezték. Így a Juliusi törvény 7-ik czikke értelmében a consulok közül nem az idősebbet illette előbb a végrehajtó hatalom, hanem azt, a melyiknek több gyermeke volt, már akár még apai hatalmában voltak, akár pedig a harczmezőn vesztette el őket. Ha pedig gyermekeik száma egyenlő volt, akkor azé lőn az elsőség, a ki még nős volt, vagy még férfi számba volt sorozható; ha pedig mindkét nősök s egyforma számú gyermekek atyái voltak, akkor az előbbi megtiszteltetés állott be, a mennyiben, a melyik öregebb volt, az viselte előbb a méltóságot. Azokról azonban, kik vagy mindketten nőtlenek s egyenlő számú gyermekük van, vagy pedig nősök s gyermektelenek, a törvényben semmi sincs említve a kort illetőleg. Mindazáltal, s hallom, többször megtörtént, hogy olyanok, kiket a törvény értelmében elsőség illetett volna meg, átengedték a végrehajtó hatalmat az első hónapra oly társuknak, kik vagy idősebbek, vagy előbbkelő származásuak voltak, vagy már másodízben léptek consuli hivatalba.

XVI. FEJEZET.

Hogy róttá meg Sulpicius Apollinaris Caesellius Vindexet egy Vergiliusi részlet fejtegetéséért?

Vergilius 6-ik könyvében olvashatók e sorok:

1

«Ott amaz ifjú hős egy pusztá gerelyre hajolva
Sorsa szerint legelőbb foglal helyet a földön,
Holtod utáni fiad, ki először szállt ki a légre,
Trójai és italus vérség, neve albai: Silvius

Quem tibi longævo serum Lavinia coniunx
 Educet silvis regem regumque parentem:
 Vnde genus Longa nostrum dominabitur Alba.

2 Videbantur hæc nequaquam convenire: «tua postuma proles,» et:

Quem tibi longævo serum Lavinia coniunx
 Educet silvis.

3 Nam si hic Silvius, ita ut in omnium ferme annalium monumentis scriptum est, post mortem (Aeneæ) natus est ob eamque causam prænomen ei Postumo fuit, qua ratione subiectum est:

Quem tibi longævo serum Lavinia coniunx
 Educet silvis? —

4 hæc enim verba significare videri possunt, Aenea vivo ac
 5 iam sene, natum ei Silvium et educatum. Itaque hanc sententiam esse verborum istorum Cæsellius opinatus *in commentario lectionum antiquarum*, «postuma», inquit, «proles» non eum significat, qui patre mortuo, sed qui postremo loco natus est, sicuti Silvius, qui Aenea iam sene tardo seroque
 6 partu est editus. Sed huius historiæ auctorem idoneum nul-
 7 lum nominat; Silvium autem post Aeneæ mortem, sicuti diximus, natum esse multi tradiderunt.

8 Idcirco Apollinaris Sulpicius inter cetera, in quibus Cæsellium reprehendit, hoc quoque eius quasi erratum animadvertit errorisque istius hanc esse causam dixit. «Quod scriptum itast «Quem tibi longævo», inquit «non seni significat, hoc enim est contra historiæ fidem, sed in longum iam
 9 ævum et perpetuum recepto immortalique facto. Anchises enim, qui hæc ad filium dicit, sciebat eum, cum hominum vita discessisset, immortalem atque indigetem futurum et

Ezt majdan fejedelmül és fejedelmek ükéül
 Hitvesed erdőben nevelendi, Lavinia néked
 Aggnak, s Alba felett innen fog eredni uralmunk.»¹⁴

Ezek a szavak: «tua postuma proles» (a te utószülött 2
 fiad) semmiképen se egyeztethetők ezzel össze:

«Quem tibi longævo Lavinia coniunx
 Educet silvis.»

3

Mert ha ez a Silvius, a mint csaknem valamennyi évkönyv
 vallja, Aeneas halála után született s azért lőn mellékneve
 Postumus, hogy lehet róla ezt mondani:

Quem tibi longævo serum Lavinia coniunx
 Educet silvis?

E kifejezés ugyanis látszólag itt arra enged következtetni, 4
 hogy Silvius még Aeneas életében, még pedig öreg korában
 született s nevelkedett föl. Ezért Cæsellius «*Ósdi kifejezé- 5
 sek magyarázata*» czimű művében ily értelműeknek vévén
 e szókat, így ír: «Nem azt jelenti a «postuma proles» (utó-
 szülött), ki atyja halála után, hanem a ki legutoljára szü-
 letett, ép úgy, mint Silvius, a ki már Aeneas öreg korában,
 igen későn jött a világra.»

Csakhowy oly szavahihető kútfőt, a ki e történetet így 6
 adná elő, egyáltalán nem nevez meg; míg olyanok — fen- 7
 tebbi szavaim szerint — sokan vannak, kik Silvius születé-
 sét Aeneas halála után teszik. Ezért Sulpicius¹⁵ Apollinaris 8
 azon többi hibák közt, melyekért Cæsellust megróttá, ezt
 is mintegy tévedésének tartja s szerinte e hibának oka ez:
 «Ez a kifejezés: «quem tibi longævo» nem azt jelenti, hogy
 öregnek, mert hiszen az ellenkeznék a történeti hűséggel,
 hanem azt, hogy olyannak, a ki késő századokig és örökké
 fentartván nevét, halhatatlanná lőn. Anchises ugyanis, ki 9
 fiához szól így, tudja róla, hogy, midőn a halandó életet
 bevégzi, halhatatlanná lesz, s mint istent fogják tisztelni, s

10 longo perpetuoque ævo potiturum». Hoc sane Apollinaris argute. Sed aliud tamen est «longum ævum», aliud «perpetuum», neque dii «longævi» appellantur, sed «inmortales».

XVII.

Cuiusmodi esse naturam quarundam præpositionum M. Cicero animadverterit; disceptatumque ibi super eo ipso, quod Cicero observaverat.

- 1 Observate curioseque animadvertit M. Tullius «in» et «con» præpositiones verbis aut vocabulis præpositas tunc produci atque protendi, cum litteræ sequerentur, quæ primæ sunt in «sapiente» atque «felice», in aliis autem omnibus correpte pronuntiari.
- 2 Verba Ciceronis hæc sunt: Quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? «indoctus» dicimus brevi prima littera; «insanus» producta, «inhumanus» brevi, «infelix» longa et, ne multis, quibus in verbis hæ primæ litteræ sunt, quæ in «sapiente» atque «felice», producte dicuntur, in ceteris omnibus breviter; itemque «conposuit», «consuevit», «concrepuit», «confecit». Consule veritatem, reprehendet; refer ad auris, probabunt; quære, cur ita sit? dicent iuvare. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio.
- 3 Manifesta quidem ratio suavitatis est in his vocibus, de quibus Cicero locutus est. Sed quid dicemus de præpositione

hosszú és örökké tartó életben lesz része.» Így szól Apolli- 10
naris igazán elmésen. Azonban más a «hosszú életkor»
(longum ævum) és ismét más az «örökké tartó élet» (per-
petuum) s az istenekről nem mondják, hogy «hosszú életűek»
(longævi), hanem «halhatatlanok» (immortales).

XVII. FEJEZET.

*M. Cicero észrevétele némely előjáró sajátosságáról; egyszersmind
vizsgálódás ezen észrevétele fölött.*

M. Tullius azt a gondos és lelkiismeretes megjegyzést 1
teszi, hogy az «in» és «con» előjárók oly szók és igék elé-
téve, a melyek mint a «sapiens» «s»-el, vagymint a «felix»
«f» betűvel kezdődnek, hosszan és nyújtva, más minden
szóban azonban röviden hangzanak.

Íme Cicero saját szavai: «Ugyan hát mi hangozhatik kel- 2
lemesebben annál, mint a mit nem a nyelvtani szabály,
hanem a közmegállapodás szerint mondunk? Az «indoc-
tus»-t (tudatlan) rövid kezdő szótaggal, az «insanus»-t (esz-
telen) hosszúval mondjuk; az «inhumanus» (műveletlen)
kezdő «i»-je rövid, az «infelix»-é pedig hosszú, s hogy a
szót ne szaporítsam, mindazon szavakban, melyeknek kezdő
betűje «s», mint a «sapiens»-é vagy «f», mint a «felix»-é, a
velük összetett «in» vagy «con» előjáró hosszú, minden
másban pedig rövid; így van ez a «conposuit», «consuevit»,
«concrepuit» és «confecit» igéknél is. Ha ebben a nyelv-
tantól kérünk felvilágosítást, gúnynyal felel, ha fülünkhöz
fordulunk, igazat fog adni; ha azt kérjük, miért van így?
azt mondja, mert jól esik; mert beszédünknek a fül gyö-
nyörködtetésére kell szolgálnia.»

E Cicero említette szavakban nyilván a jóhangzás játzsza 3
a főszerepet, de mit mondjunk a «pro» előjáróról, a mely-

«pro», quæ, cum produci et corripi soleat, observationem
 4 hanc tamen M. Tullii aspernata est? Non enim semper
 producitur, cum sequitur ea littera, quæ prima est in verbo
 «fecit», quam Cicero hanc habere vim significat, ut propter
 5 eam rem «in» et «con» præpositiones producantur. Nam
 «proficisci» et «profugere» et «profundere» et «profanum»
 et «profestum» correpte dicimus, «proferre» autem et profligare»
 6 et «proficere» producte. Cur igitur ea littera, quam
 Cicero productionis causam facere observavit, non in omni-
 bus consimilibus eandem vim aut rationis aut suavitatis
 tenet, sed aliam vocem prodi facit, aliam corripi? Neque
 vero «con» particula tum solum producitur, cum ea littera,
 7 de qua Cicero dixit, insequitur. Nam et Cato et Sallustius:
 8 sœnoribus inquirunt copertus est. Præterea «coligatus» et
 9 «conexus» producte dicitur. Sed tamen videri potest in his,
 quæ posui, ob eam causam particula hæc produci, quoniam
 eliditur ex ea *n* littera: nam detrimentum litteræ produc-
 10 tione syllabæ compensatur. Quod quidem etiam in eo ser-
 11 vatur, quod est «cogo»; neque re pugnat, quod «coegi»
 correpte dicimus: non enim salva id ἀναλογία dicitur a
 verbo, quod est «cogo».

XVIII

*Quod Phædon Socraticus servus fuit; quodque item alii complusculi
 servitutem servierunt.*

1 Phædon Elidensis ex cohorte illa Socratica fuit Socraticque
 2 et Platoni per fuit familiaris. Eius nomini Plato librum illum
 3 divinum de immortalitate animæ dedit. Is Phædon servus
 fuit forma atque ingenio liberali et, ut quidam scripserunt,

ről, noha hol hosszan, hol röviden ejtjük, még sem hozott fel ily észrevételt. Mert a «pro» nem hangzik mindig hosszú- 4
nak, ha «f», vagyis az a betű következik reá, a melynek Cicero szerint az a hatása van, hogy miatta az «in» és «con» elő-
járók hosszúnak hangzanak. Mert a «proficisci» «*profugere* 5
profundere és profanum» szókban rövidnek, a «*proferre*,
«*profligare* és «*proficere*» igékben pedig hosszúnak ejtjük.
Miért nem hat tehát akár nyelvtani szabálynál, akár a jóhang- 6
zásnál fogva ez a — Cicero véleménye szerint — meghosz-
szabbodást okozó betű minden hasonló szóban hasonlóan,
s miért nem teszi egyik szót hosszúvá, másikat röviddé?
Különben a «con» szócska sem csak abban az esetben nyu- 7
lik meg, ha a Cicero említette betű következik reá. Mert
mind Cato, mind Sallustius szólnak így: «*fænoribus cōper-*
«*tus est*» (adósságba süllyedt). Azonkívül *cōligatus* és *cōne-* 8
xus is hosszan hangzanak. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek- 9
ben a tölem felhozott szavakban azért nyúlik meg ez a
szócska, mert kimaradt belőlük az «n» betű; egy betűnek
elveszését ugyanis a szótag megnyulása szokta pótolni. Ez 10
a szabály a «*cōgo*»-ra is vonatkozik; s az egyáltalán nem 11
szól ellenünk, hogy a «*cœgi*»-ben rövidnek ejtjük; mert ez
az alak nem egészen szabályosan van képezve a «*cogo*»-ból.

XVIII. FEJEZET.

*Hogy a Socratest követő Phædo és sok más nevezetes ember szol-
gaságban sínylett.*

Socrates tanítványa, az elisi Phædo¹⁶ úgy Socratesnek, 1
mint Platonak igen bizalmas barátja volt. Az ő nevéről ne- 2
vezte el Plato a lélek halhatatlanságáról szóló örökszép-
ségű könyvét. Ez a Phædo származására rabszolga, de tes- 3
tére és lelki tehetségére nézve nemes volt, s némely tudó-

4 a lenone domino puer ad merendum coactus. Eum Cebes
Socraticus hortante Socrate emisse dicitur habuisseque in
5 philosophiæ disciplinis. Atque is postea philosophus inlustris
fuit sermonesque eius de Socrate admodum elegantes le-
guntur.

6 Alii quoque non pauci servi fuerunt, qui post philosophi
7 clari extiterunt. Ex quibus ille Menippus fuit, cuius libros
M. Varro in satiris æmulatus est, quas alii «cynicas», ipse
appellat «Menippeas».

8 Sed et Theophrasti Peripatetici servus, Pompylus et Ze-
nonis Stoici servus, qui Persæus vocatus est, et Epicuri,
cui Mys nomen fuit, philosophi non incelebres vixerunt.

9 Diogenes etiam Cynicus servitute servivit. Sed is ex
libertate in servitutem venum ierat. Quem cum emere vel-
let *Ξενιάδης Κορίνθιος* et, ecquid artificii novisset, (esset)
percontatus, «novi» inquit Diogenes «hominibus liberis im-
10 perare». Tum *Ξενιάδης* responsum eius demiratus emit et
manu emisit filiosque suos ei tradens «accipe» inquit «libe-
ros meos, quibus imperes».

De Epicteto autem philosopho nobili, quod is quoque ser-
vus fuit, recentior est memoria, quam ut scribi quasi oblit-
teratum debuerit.

XIX.

*Rescire verbum quid sit; et quam habeat veram atque propriam
significationem.*

1 Verbum «rescire» observavimus vim habere propriam
quandam, non ex communi significatione ceterorum ver-
borum, quibus eadem præpositio imponitur; neque ut «re-

sítások szerint gazdája, egy kerítő, mint gyermeket fajtalan keresetmódra kényszeríté. Azt mondják, hogy a Socratest 4 követő Cebes¹⁷ Socrates buzdítására megvette s philosphiai oktatásban részesíté. S e gyermek később kiváló bölcsész lett s Socratesről tartott szerfölkött izléses értekezéseit 5 ma is örömmel olvassák.

Mások is, még pedig nem kevesen, kik később nagynevű 6 bölcsekké lettek, rabszolga születésűek voltak. Közülök való 7 az a Menippus¹⁸ is, kinek műveit M. Varro a másoktól «cynicus»-oknak, önnönmagától «menippusi»-aknak nevezett satiráiban utánozta.

De ép ily nagy nevű bölcész volt Pompylus is, a peripateticus Theophrastus rabszolgája, valamint Persaeus, a stoicus Zenóé és Mys, az Epicurusé.

A cynicus Diogenes is rabszolgaságban sánylett. Hanem 9 ő szabad születésű volt s csak később adták el rabszolgaként. Midőn e vásáron a korinthusi Xenia des meg akarván venni, azt kérdezte tőle, hogy miféle mesterséghez ért, így válaszolt: «Tudok szabad embereknek parancsolni». Erre 10 Xenia des a válaszon elcsudálkozva megvette, rögtön felszabadította és saját fiait neki átadván így szólt: «Fogadd az én szabad gyermekeimet, hogy nekik parancsolj.»

Epictetus-ra, a híres bölcse re azonban, hogy ő is rabszolga volt, sokkal jobban emlékszünk, minthogy róla, mintegy már-már elfeledett egyénről írunk kellene.

XIX. FEJEZET.

A «rescire» ige mit jelent és mi a tulajdonképeni jelentése?

A «rescire»-nél arra az észrevételre jutottunk, hogy benne 1 egy sajátos értelem van, nem pedig az a közös jelentés, a mi egyéb ugyanazon előljáróval ellátott igékben; hogy azt

scribere», «relegere», «restituere» *** substituere dicimus,
 2 itidem dicimus «rescire»; nam qui factum aliquod occultius
 aut inopinatum insperatumque cognoscit, is dicitur proprie
 «rescire».

3 Cur autem in hoc uno verbo «re» particula huius sen-
 4 tentiæ vim habeat, equidem adhuc quæro. Aliter enim dictum
 esse «rescivi» aut «rescire» apud eos, qui diligenter locuti
 sunt, nondum invenimus quam super is rebus, quæ aut con-
 sulto consilio latuerint contra spem opinionemve usu vene-
 5 rint, quamquam ipsum «scire» de omnibus communiter re-
 bus dicatur vel adversis vel prosperis vel insperatis vel ex-
 6 pectatis.

Nævius in *Triphallo* ita scripsit:

[Set] si umquam quicquam filium rescivero,
 Argéntum amoris caúsa sumpse mútuum,
 Extémpla illo te dúcam, ubi non déspuas.

7 Claudius Quadrigarius in primo *annali*: Ea Lucani ubi re-
 8 sciverunt, sibi per fallacias verba data esse. Item Quadrigarius
 in eodem libro in re tristi et inopinata verbo isto ita utitur:
 Id ubi rescierunt propinqui obsidum, quos Pontio traditos
 supra demonstravimus, eorum parentes cum propinquis
 9 capillo passo in viam provolarunt. M. Cato in quarto *ori-
 ginum*: Deinde dictator iubet postridie magistrum equitum
 arcessi: «mittam te, si vis, cum equitibus». «Sero est», in-
 quit magister equitum, «iam rescivere».

a mellékjelentést, a mi a «rescribere», «relegere», «restituere»-nél van, nála úgy nem használjuk; arról mondják 2
ugyanis, hogy «rescire» (fölfedez, megtud), a ki valami rejtve
rejtett, nem sejtett s nem is remélt ténynek jön tudatára.

De hogy miért éppen ebben az igében van a «re» elől- 3
járónak ez a jelentése, most még magam is kutatom. Mert 4
még a teljes szabadosággal beszélőknél sem találtam más-
kép használva se cselekvő, se szenvedő alakját, mint oly
esetek megtudására, melyek vagy határozott terv szerint
titkosak, vagy pedig remény és sejtelem ellenére történnek
meg; holott maga az egyszerű «scire» egyformán használá- 5
tos minden esetben, legyen az szerencsétlen, vagy szeren-
csés, nem is remélt vagy várva várt.

Nævius így ír *Triphallusában*:

6

Ha megtudom (rescivero), hogy a fiam talán
Kölcsönt vett föl szerelmi ügy miatt,
Rögtön bíró elé állítalak.

Továbbá Claudius Quadrigarius első *Évkönyvében* így szól: 7
«Mikor a lucanusok rájöttek (resciverunt), hogy őket csa-
lárdul rászédtek.» Ugyancsak Quadrigarius ugyanezen művé- 8
ben egy szomorú és váratlan esetre így alkalmazza ez igét:
«A mint erről azon kezesek rokonai, kiket fentebbi szavaim
szerint Pontiusnak adtak, megbizonyosodtak (resciverunt),
szüleik, hozzátartozóikkal együtt, felbontott hajjal az útra
rohantak.» Végül M. Cato ¹⁹ *Östörténet* című művének 4-ik 9
könyvében következőleg szól: «Erre a dictator más napra
magához hivatja a lovagok parancsnokát s így szól hozzá:
«Elküldlek téged, ha kívánod, a lovagokkal.» Már késő —
válaszolt ez — mert megtudták (rescire)».

XX.

*Quae volgo dicuntur «vivaria», id vocabulum veteres non dixisse; et quid pro eo P. Scipio in oratione ad populum, quid postea M. Varro in libris de re rustica dixerit. ****

1 «Vivaria», quæ nunc dicuntur sæpta quædam loca, in
 quibus feræ vivæ pascuntur. M. Varro in libro *de re ru-*
 2 *stica* III. dicit «leporaria» appellari. Verba Varronis subieci:
 Villaticæ pastionis genera sunt tria, ornithones, leporaria,
 (piscinæ. Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra
 parietes villæ solent pasci. Leporaria) te accipere volo, non
 ea, quæ tritavi nostri dicebant, ubi soli lepores sint, sed
 omnia sæpta, adfecta villæ quæ sunt et habent inclusa ani-
 3 malia, quæ pascuntur. Is item infra eodem in libro ita
 scribit: Cum emisti fundum Tusculanum a M. Pisone, in
 4 leporario apri multi fuere. «Vivaria» autem quæ nunc vul-
 gus dicit, quos «παράδεισους» Græci appellant (quæ «lepo-
 raria» Varro dicit), haut usquam memini apud yetustiores
 5 scriptum. Sed quod apud Scipionem, omnium ætatis suæ
 purissime locutum, legimus «roboraria», aliquot Romæ doctos
 viros dicere audivi id significare, quod nos «vivaria» dici-
 mus, appellataque esse a tabulis roboreis, quibus sæpta
 essent; quod genus sæptorum vidimus in Italia locis ple-
 6 risque. Verba ex oratione eius contra *Claudium Asellum*
 quinta hæc sunt: Vbi agros optime cultos atque villas ex-
 politissimas vidisset, in his regionibus excelsissimo loco
 grumum statuere aiebat; inde corrigere viam, aliis per

XX. FEJEZET.

A ma közönségesen használt «vivaria» (vadaskert) kifejezéssel a régiek nem éltek; mit használt a helyett P. Scipio a néphez tartott beszédében s mit mondott helyette M. Varro a gazdálkodásról írt művében?

M. Varro *A gazdálkodásról* ez. műve harmadik könyvében 1 azt mondja, hogy bizonyos elkerített helyeket, a ma úgy-nevezett «vivaria»-t, melyekben vadállatokat tenyésztene, «leporaria» (nyulas)-nak kell nevezni. Íme Varro saját szavai: «A mezei tenyésztésre háromféle hely van: a madár-2 telep, a vadaskert s a halastavak. Itt madártelepen mindazon szárnyasok telepét értem, melyeket a tanya falán belül szokás nevelni. «Leporaria»-nak pedig szeretném, ha nem csak oly helyeket tartanál, a melyeneket dédapáink neveztek annak, a melyekben t. i. csak nyulak vannak, hanem a tanyához tartozó minden oly bekerített tért, melyekbe állatok vannak zárva és tenyésztésre befogva.» Ugyancsak e művében alább így ír: «Midőn M. Pisó-tól a 3 tusculumi telket megvetted, a leporariumban (vadaskert) sok vadkan volt.» Nem emlékszem, hogy a ma közönségesen 4 használt «vivaria» szó, a mit a görögök παράδεισος (park)-nak s Varro «leporaria»-nak mond, régibb írók művében valahol előfordulna. Scipiónál azonban, ki kortársai közt a leg-5 tisztábban beszélt nyelvünket, «roboraria»-t (vadaskert) olvastam, s Rómában egynéhány tudóstól hallottam, hogy ez a mi «vivaria»-nknek felel meg és onnan ered, hogy e helyek tölgyfagerendákkal voltak bekerítve; a milyen beke-6 ritett tért Itáliában több helyütt láttunk. Szavai a *Claudius Asellus* ellen mondott 5-ik beszédében így hangzanak: «A mint a kitünően művelt földeket s a meglepően csinos nyaralókat megpillantotta, azt a kívánságát nyilvánította,

vineas medias, aliis per roborarium atque piscinam, aliis
 7 per villam. Lacus vero aut stagna, (quæ) piscibus vivis
 coercentur clausa, suo atque proprio nomine «piscinas»
 nominaverunt.

8 «Apiaria» quoque vulgus dicit loca, in quibus siti sunt
 alvei apum; sed neminem ferme, qui incorrupte locuti sunt,
 9 aut scripsisse memini aut dixisse. M. autem Varro in libro
de re rustica tertio: μελισσῶνας inquit ita facere oportet,
 quæ quidam «mellaria» appellant. Sed hoc verbum, quo
 Varro usus est, Græcum est; nam «μελισσῶνες» ita dicuntur,
 ut «ἀμπελῶνες» et «δαφνῶνες».

XXI.

*Super eo sidere, quod Græci «ἄμαξαν», nos «septentriones» vocamus;
 ac de utriusque vocabuli ratione et origine.*

1 Ab Aegina in Piræum complusculi earundem disciplina-
 rum sectatores Græci Romanique homines eadem in navi
 2 transmittabamus. Nox fuit et clemens mare et anni ætas
 cælumque liquide serenum. Sedebamus ergo in puppi simul
 3 universi et lucentia sidera considerabamus. Tum, qui eodem
 in numero Græcas res eruditi erant, quid «ἄμαξα» esset
 (quid «βρώτης») et quænam maior et quæ minor, cur ita
 appellata et quam in partem procedentis noctis spatio
 moveretur et quamobrem Homerus solam eam non occidere
 dicat, cum et quædam alia (scilicet non occidant), scite ista
 omnia ac perite disserebant.

hogy a vidéken, a legemelkedettebb helyen egy halmot rakjanak, s innen egy jó úthálózatot rendezzenek be, hogy ez utak egyike a szőlőtelepeken, a másika a vadaskerten át és a halas tó mellett, a harmadika a majoron keresztül vezessen.» Azokat a tavakat, vagy álló vizeket pedig, melyeket a halak számára kerítettek körül, egy hozzá illő és sajátos névvel «piscina»-nak (halastónak) nevezték. Azon helyeket is, a melyekbe méhkasok vannak elhelyezve, közönségesen «apiaria»-nak mondják; de nem emlékszem, hogy azok közül, a kik helyesen beszéltek, akár csak egy is így írta, vagy így nevezte volna. Ellenben M. Varro *A gazdálkodásról* 9 cz. műve 3-ik könyvében így ír: «A méheseket, a melyeket némelyek «mellaria»-nak neveztek, így kell berendezni.» Hanem ez a Varro-tól használt kifejezés görög s oly értelmű a méhes kifejezésben, mint ἀμπελών (szőlőshegy) és δαφνών (babérliget).

XXI. FEJEZET.

A görög ἑπτά, vagyis a mi «septentriones»-nek nevezett csillagzatunk jelentése és eredete (szekér, vagy nagy medve, vagy hetes csillagzat, gönczölszekér).

Egy ízben több ugyanazon bölcsészeti iskolához tartozó görög és római ifjúval ugyanazon hajón eveztünk Aeginából Piraeusba. Éj volt, a tenger mozdulatlan, az évszak nyá-² rias s az égboltozat teljesen derült. Ott ültünk mindnyájan a hajó hátsó részén egy csoportban s szemeinket a ragyogó csillagokra szegeztük. Ez alatt egyesek, kik közülünk a gö-³ rög tudományban igen jártasok voltak, elmésen és tudományos készültséggel társalogni kezdtek arról, hogy mi az a «ἑπτά» (mi a βωότης), melyik a nagy és melyik a kis medve, miért nevezik így, melyik oldalra fordul a muló éj egyes idejeiben s hogy miért csak erről az egyről állítja Homerus, hogy mindig fönnragyog, holott még több más

4 Hic ego ad nostros iuvenes converto et «quid» inquam
 «vos opici dicitis mihi, quare quod «*ἑπτάσταν*» Græci vocant
 5 nos «septentriones» vocamus? non enim satis est, quod
 septem stellas videmus, sed quid hoc totum quod «septen-
 triones» dicimus, significet, scire» in inquam «id prolixius
 6 volo». Tum quispiam ex his, qui se ad litteras memoriasque
 veteres dediderat: «vulgus», inquit, «grammaticorum «sep-
 7 tentriones» a solo numero stellarum dictum putat. «Triones»
 enim per sese nihil significare aiunt, sed vocabuli esse
 supplementum; sicut in eo, quod «quiquatrus» dicamus,
 quod quinque ab Idibus dierum numerus sit, «atrus» nihil.
 8 Sed ego quidem cum L. Aelio et M. Varrone sentio, qui
 «triones» rustico ceterum vocabulo boves appellatos scribunt,
 quasi quosdam «*terriones*», hoc est arandæ colendæque
 9 terræ idoneos. Itaque hoc sidus, quod a figura posituraque
 ipsa, quia simile plaustrum videatur, antiqui Græcorum *ἑπτάσταν*
 dixerunt, nostri quoque veteres a bubus iunctis «septen-
 triones» appellarunt, id est septem stellis, ex quibus quasi
 10 iuncti «triones» figurantur. Præter hanc» inquit «opinionem
 id quoque Varro addit, dubitare sese, an propterea magis
 hæ septem stellæ «triones» appellatæ sint, quia ita sunt
 sitæ, ut ternæ stellæ proximæ quæque inter sese faciant
 «trigona», id est triquetras figuras».

11 Ex his duabus rationibus, quas ille dixit, quod posterius
 est, subtilius elegantiusque est visum. Intuentibus enim
 nobis in illud, ita propemodum res erat, ut forma esse(t ut)
 triquetra viderentur.

sem nyugszik le. Erre én ifjú honfitársaimhoz fordulék s 4
 így szólék hozzájuk: «Nos ti tudatlanok, mondjátok meg
 nekem, miért hívjuk mi a görögöktől ἀμαξά-nak nevezett
 csillagzatot septentrionesnek? Ám engem az a magyarázat 5
 ki nem elégít, hogy azért, mert hét csillagot látunk, hanem
 azt akarom egész apróra tudni, hogy mi a jelentése egész-
 ben.» Erre egyikőjük, a ki egészen a szépirodalom s a régisé- 6
 gek tanulmányozására adta magát, így válaszolt: «A nyelv-
 szek szerint általában a «septentriones» elnevezés egyedül
 a csillagok számát jelenti. Szerintük ugyanis a «triones» 7
 önmagában semmit sem jelent s a «septem»-nek csak tol-
 daléka; ép úgy, mint a «quinguatrus»-ban, melyben a quin-
 que (öt) az Idustól visszafelé eső napok számát jelöli, s az 8
 «atrus» csak épen hozzá van függesztve. Én azonban L. Aelius
 és M. Varro véleményén vagyok, a kik szerint az ökröket
 póri nyelven másként «triones»-nek is hívják, mintegy
 «terriones» (cséplők, szántók)-nak, vagyis oly ökröknek, a
 melyek a föld szántására és megművelésére valók. Tehát ezt 9
 a csillagzatot, a melyet a régi görögök saját alakja és hely-
 zete után, a mennyiben látszólag szekérhez hasonlított, ἀμαξά
 (szekér) névvel neveztek, a mi őseink is a befogott ökrökhöz
 való hasonlósága, vagyis azután a hét csillag után nevezték
 septentrionesnek, melyek mintegy járomba fogott *triones*
 képét mutatják. Ezen a felfogáson kívül — folytatá — még 10
 Varro azon megjegyzést is oda tette, hogy maga sincs tisz-
 taban vele: talán azért nevezték «triones»-nek, mivel benne
 a csillagok úgy vannak elhelyezve, hogy három egymáshoz
 legközelebb eső tagjuk háromszöget (*trigona*), vagyis három-
 szögű alakot képez.»

Ebből a töle felhozott két véleményből az utóbbi fino- 11
 mabbnak és izlésesebbnek tetszett. A mint ugyanis tekin-
 tetünket a mondott csillagképre emeltük, majdnem egészen
 úgy tűnt fel, mintha háromszögű alakokból állana.

XXII.

De vento iapyge deque aliorum ventorum vocabulis regionibusque accepta ex Favorini sermonibus.

- 1 Apud mensam Favorini in convivio familiari legi solitum erat aut vetus carmen melici poetæ aut historia partim
- 2 Græcæ linguæ, alias Latinæ. Legebatur ergo ibi tunc in carmine Latino «iapyx» ventus quæsitumque est, quis hic ventus et quibus ex locis spiraret et quæ tam infrequentis vocabuli ratio esset; atque etiam petebamus, ut super ceterorum nominibus regionibusque docere nos ipse vellet, quia vulgo neque de appellationibus eorum neque de finibus
- 3 neque de numero conveniret. Tum Favorinus ita fabulatus est: «Satis» inquit «notum est, limites regionesque esse cæli quattuor: «exortum», «occasum», «meridiem», «sep-
- 4 tentriones». Exortus et occasus mobilia et varia sunt, meridies septentrionesque statu perpetuo stant et manent.
- 5 Oritur enim sol non indidem semper, sed aut «æquinoctialis» oriens dicitur, cum in circulo currit, qui appellatur «ἱσημερινός», aut solstitialis» (aut «brumalis»), quæ sunt «θερινὰ τροπαί», aut «brumalis», quæ sunt «χειμερινὰ τροπαί». Item cadit sol non in eundem semper locum. Fit enim similiter occasus eius aut «æquinoctialis aut «sol-
- 7 stitialis» aut «brumalis». Qui ventus igitur ab oriente verno, id est æquinoctiali, venit, nominatur «eurus», ficto vocabulo, ut isti ἐτυμολογικοὶ aiunt, «ὁ ἀπὸ τῆς ἡρῶς ῥέων».
- 8 Is alio quoque a Græcis nomine «ἀφελιώτης», Romanis

XXII. FEJEZET.

Az *iapyx* és más egyéb szelek neve és iránya Favorinus beszéde alapján.

Favorinus asztalánál barátságos lakoma alkalmával szobában volt vagy valamely régi lyrai költeményt, vagy valami régi történetet, hol görögből, hol latinból felolvasni. Egy ily alkalommal egy római költeményben az «*iapix*» szél neve fordult elő s erre azt kérdezték, hogy miféle szél ez, mely tájakról fú s honnan ered és mit jelent ez oly ritka szó; egyszersmind még arra is kértük a házi gazdát, legyen oly jó, adjon nekünk felvilágosítást a többi szelek nevééről és irányáról is, minthogy általában sem nevükről, sem irányukról, sem számukról nem egyeznek meg a vélemények. Erre Favorinus így kezdett beszélni: «Eléggé ismeretes, ³ hogy négy főirány,²⁰ vagyis négy napszak van: napkelte, napnyugta, dél és éjfél. A napkelte és napnyugta nem ⁴ mindig ugyanaz, vagyis különböző, míg a dél és éjfél mindig szilárdul egy helyben állanak és nem ingadoznak. A nap ugyanis nem mindig egy és ugyanazon helyen ⁵ kél fel és ezért vagy «*æquinocialis*»-nak (éjnap-egyesi) mondjuk, mikor is oly körpályán mozog, melynek «*ἡμερινός*» (éjnapegyeni) neve, vagy *solstitialis* (nyári térítő), mint a nyári napforduláskor, vagy *brumalis* (téli térítő), mint téli napforduláskor. Ép így leszállani se mindig ugyan- ⁶ azon helyen száll le. Ugyanis a napszállta is a napkeltéhez hasonlóan vagy *æquinocialis*, vagy *solstitialis*, vagy *brumalis*. E szerint annak a szélnek, mely a tavaszi, vagyis az *æqui-* ⁷ *noctialis* nap felkelési helye felől fú, *eurus* a neve, a szófejtők szerint az «*ἀπὸ τῆς ἡρῆς ῥέων*» (hajnal felől lengedező) kifejezésből képzett szó után. Ugyancsak ezt a görögök más s néven «*ἀφελιώτης*»-nak (naptól feljövő), a római hajósok

9 nauticis «subsolanus» cognominatur. Sed qui ab æstiva et
solstitiali orientis meta venit, Latine «aquilo», «βορέας»
Græce dicitur, eumque propterea quidam dicunt ab Homero
«αἰθρηγενέτην» appellatum; boream autem putant dictum
10 «ἀπὸ τῆς βοῆς», quoniam sit violenti flatus et sonori. Ter-
tius ventus, qui ab oriente hiberno spirat — «vulturnum»
Romani vocant —, eum plerique Græci mixto nomine, quod
11 inter notum et eurum sit, «εὐρόνοτον» appellant. Hi sunt
igitur tres venti orientales: «aquilo», «vulturnus», «eurus»,
12 quorum medius *eurus* est. His oppositi et contrarii sunt
alii tres occidui: «caurus», quem solent Græci appellare
«ἀργεστήν»: is adversus aquilonem flat; item alter «favo-
nius», qui Græce ζέφυρος vocatur: is adversus eurum flat;
tertius «africus», qui Græce «λίψ»: (is) adversus vulturnum
13 facit. Hæ duæ regiones cæli orientis occidentisque inter sese
14 adversæ sex habere ventos videntur. Meridies autem, quo-
niam certo atque fixo limite est, unum meridiale ventum
habet: is Latine «auster», Græce «νότος» nominatur, quo-
niam est nebulosus atque umectus; «νοτὶς» enim Græce
15 umor nominatur. Septentriones autem habent ob eandem
causam unum. Is obiectus directusque in austrum, Latine
16 «septentrionarius», Græce «ἀπαρκτίας» appellatus. Ex his
octo ventis alii quattuor ventos detrahunt atque id facere
se dicunt Homero auctore, qui solos quattuor ventos noverit:
17 *eurum, austrum, aquilonem, favonium*, a quattuor cæli par-
tibus quas quasi primas nominavimus, oriente scilicet atque
18 occidente latioribus atque simplicibus, non tripertitis. Par-
tim autem sunt, qui pro octo duodecim faciant, tertios

pedig «subsolanus»-nak (keleti szél) is nevezik. Annak pe- 9
 dig, a mely a napnak nyári napfordulati felkelési irányából
 fú, latinul, *aquilo*, görögül βορέας (északi szél) a neve, s né-
 melyek szerint Homerus azért nevezi αἰθρηγενέτης-nek (felső
 levegő szülötte); mások szerint azonban a βορέας nevezet a
 βοή (ordítás) szótól származik, mivel fuvása erős és harsogó.
 A harmadik szél a téli napfordulati napkelte felől fú, s a 10
 rómaiak vulturnusnak nevezik; ezt a görögök, mivel a no-
 tus és eurus közt fú, egy összetett szóval «εὐρόνοτος»-nak
 mondják. Ez a három, t. i. az *aquilo*, *vulturnus* és az *eurus*, 11
 tehát keleti szél; s köztük középen az *eurus* áll. Ezekkel 12
 szemtől-szembe van három más nyugati szél: a *caurus*
 (észak-nyugati szél), melyet görögül ἀργεστής-nek szoktak
 nevezni; ez az *aquilo*-val fú szembe; ép így a másik, a
favonius (nyugati szél), görög neven ζέφυρος, az eurussal
 ellentétes irányú; a harmadik, az *africus*, görögül λίψ (esőt-
 hozó), a vulturnus ellenlábasa. E szerint ennek a két világ- 13
 tájnak, keletnek és nyugatnak, együttesen hat egymással
 szembe fuvó szele van. A dél azonban, minthogy biztos és 14
 változhatatlan irányú, csak egyetlen-egygyel, az *auster*-rel
 (déli szél), görögül νότος-sal rendelkezik, s a görögben azért
 nyerte e nevet, mert felleget és csapadékot, vagyis görögül
 szólva νοτίς-t hoz. Az északnak ugyanezen oknál fogva 15
 is egy szele van. Ez az *auster*-rel épen ellentétes irányú
 s neve latinul «septentrionarius» (északi szél), görögül
 «ἀπαρχτίας» (északfelőli, a medve csillagzat felől fuvó). Eb- 16
 ből a nyolczból némelyek négyet elvesznek, azt állítva, hogy
 Homerus szerint cselekszenek, ki csak négy szelet ismert:
 az *eurust*, *austert*, *aquilot* és *favoniust*, a beszédem elején 17
 említett négy fővilágtáj után, tudniillik az egész keleti és
 nyugati irányból csak egyet-egyét véve fel s figyelmen kívül
 hagyva a három mellékszelet. Ismét mások nyolcz helyett 18
 tizenkettőt számitanak, egy harmadik négyes csoportot

quattuor in media loca inserentes circum meridiem (et) septentriones eadem ratione, qua secundi quattuor intersiti sunt iter primores duos apud orientem occidentemque.

- 19 Sunt porro alia quædam nomina quasi peculiarium ventorum, quæ incolæ in suis quisque regionibus fecerunt aut ex locorum vocabulis, in quibus colunt, aut ex alia qua
20 causa, quæ ad faciendum vocabulum acciderat. Nostri namque Galli ventum ex sua terra flantem, quem sævissimum patiuntur «circium» appellant a turbine, opinor, eius ac
21 vertigine; (ex) Ἰαπυγίας ipsius ore proficiscentem quasi sinibus Apuli eodem, quo ipsi sunt, nomine «iapygem» dicunt.
22 Eum esse propemodum caurum existimo; nam et est occi-
23 dentalis et videtur exadversum eorum flare. Itaque Vergilius Cleopatram e navali proelio in Aegyptum fugientem vento iapyge ferri ait, eum quoque Apulum eodem, quo ventum, vocabulo «iapygem» appellavit.

- 24 Est etiam ventus nomine «cæcias», quem Aristoteles ita flare dicit, ut nubes non procul propellat, sed ut ad sese vocet, ex quo verum istum proverbiale factum ait:

Ἐλκων ἐφ' αὐτὸν ὥστε κακίας νέφος.

- Præter hos autem, quos dixi, sunt alii plurifariam venti
25 commenticii et suæ quisque regionis indigenæ, ut est Horatianus quoque ille «atabulus», quos ipsos quoque exsecutus fui; addidissemque eos, qui «etesiae» et «prodromi» appellitantur, qui certo tempore anni, cum canis oritur, ex alia atque alia parte cæli spirant, rationesque omnium voca-

szúrva közbe a dél és észak közé, ugyanazon eljárás szerint, a mely szerint a második négyes csoportot illesztették be a két első főirány, a keleti és nyugati közé.

Vannak még azonkívül a szeleknek bizonyos más saját-¹⁹ szerű elnevezéseik is, melyeket a nép egyes különböző vidékeken, vagy saját lakóhelyeik nevei után alkotott, vagy valami más, szóalkotásra igen erős befolyással bíró ok be-
hatása alatt keletkeztek. Így nevezik például a mi gallusaink²⁰ a saját földjük felett fuvó szelet, a melynek dühét alig tud-
ták kibírni, «circius»-nak, véleményem szerint, kavargó for-
gataga miatt; a magának Iapygiának széléről, mintegy²¹ a tengeröbölből kiáramló szelet pedig az apuliaiak saját nem-
zeti nevükön «iapyx»-nak mondják. Azt hiszem, hogy ez²² körülbelül egy az eurussal (észak-nyugati szél), a mennyi-
ben ez is nyugati irányú és látszólag az eurussal szemben
fú. Azért mondja Vergilius, hogy a tengeri ütközetből Eryp-²³
tomba menekülő Cleopatrát az iapyx szél hajtotta; ugyan-
így egy apuliai lovat származási helyéről szintén iapyx-nak
nevez.

Van egy «cæcias» nevű szél is, a mely Aristoteles szerint²⁴
úgy fú, hogy a fellegeket nem hogy távol űzné magától,
hanem még maga körül gyűjti, a mire aztán ezt a közmon-
dásossá vált verset készítették :

«Magához húzva, mint a kaikias a felhőt.»

Ezen említetteken kívül van még többféle, más új elne-²⁵
vezésű szél is, melyeknek származására rávall saját vidékük,
mint a horatiusi *atabulus* (apuliai forró déli szél) is, s eze-
ket is mind szándékom volt veletek megismertetni; meg-
toldtam volna még az «*etesia*» és «*prodromus*» nevűekkel,
melyek az évnek bizonyos szakában, a kutyacsillag feltün-
tekor, más-más irányból fúnak; továbbá, minthogy már kel-
leténél jobban belejöttem a beszédbe, eldarálnám mindezen

bulorum, quoniam plus paulo adbibì, effutissem, nisi multa
iam prosus omnibus vobis reticentibus verba fecissem, quasi
26 fieret a me ἀκρόασις ἐπιδεικτική. In convivio autem frequenti
loqui solum unum, neque honestum est» inquit «neque com-
27 modum». Hæc nobis Favorinus in eo, quod dixi, tempore
apud mensam suam summa cum elegantia verborum totius-
28 que sermonis comitate atque gratia denarravit. Sed, quod ait,
ventum, qui ex terra Gallia flaret, «*circium* appellari, M.
Cato in libris *originum* eum ventum «*cercium*» dicit, non
29 «*circium*». Nam cum de Hispanis scriberet, qui citra Hibe-
rum colunt, verba hæc posuit: Set in his regionibus ferra-
reæ, argentifodinæ pulcherrimæ, mons ex sale mero magnus:
quantum demas, tantum adcrescit. Ventus cercius, cum
loquarè, buccam implet, armatum hominem, plaustrum
30 oneratum percellit. Quod supra autem dixi, ἐτησίας ex alia
atque alia cæli parte flare, haut scio an secutus opinionem
31 multorum temere dixerim. P. enim Nigidii in secundo
librorum, quos de vento composuit, verba hæc sunt: Εὐ-
ἐτησίαι et austri anniversarii secundo sole flant. Conside-
randum igitur est, quid sit secundo sole.

XXIII.

*Consultatio diiudicatioque locorum facta ex comoedia Menandri et
Caecilii, quæ Plocium inscripta est.*

1 Comœdias lectitamus nostrorum poetarum sumptas ac
versas de Græcis, Menandro aut Posidippo aut Apollodoro
2 aut Alexide et quibusdam item aliis comicis. Neque, cum
legimus eas, nimium sane displicent, quin lepide quoque e

kifejezések jelentését, ha csak — míg ti mindnyájan hallgattatok — sokat nem beszéltem volna, épen mintha valami dicsbeszédet tartanék. Már pedig oly lakománál, a hol sokan vannak, sem nem illik, sem nem tapintatos, hogy folytonosan csak egy beszéljen.» Az említett alkalommal asztalánál ezeket beszélte nekünk Favorinus választékos szavakban, egész beszédén elömlő nyájassággal és lekötelező módon. De a Gallia földéről fuvó s tőle *circius*-nak nevezett szelet M. Cato «*Östörténet*» című művében *cercius*nak, nem *circius*-nak mondja. Az Ebrón inneni hispánokról szólóban ugyanis e szavakat írja: «Ám ezeken a tájakon igen szép vasbányák és ezüst telepek vannak s egy hatalmas tiszta sóhegy, a mely ugyanannyit nő, a mennyit elvesznek belőle. (Itt van a *cercius* szél is.) Ha a *cercius* szél, a mint beszélük, fel-fújja pofáját, egy fegyveres embert s egy megrakott szekeret felborít.» Arra nézve, a mit fentebb az *etesia*-ról mondtam, hogy t. i. más-más irányból fú, nem tudom, vajjon, bár sokaknak véleményét követtem, nem balgaságot mondtam-e. Nigidius ugyanis a szelekről írott műveinek második könyvében így szól: «Az *etesia*k és az évi déli szelek a nap irányában fúnak.» A fölött kell tehát gondolkoznunk, hogy mit jelent a «*secundo sole*.»

XXIII. FEJEZET.

Egy Menander után Caeciliustól feldolgozott Plocium (nyaktláncz) cz. vígjáték egyes helyeinek vizsgálata és bírálata.

Gyakran olvastattam saját költőinknek egyes görög vígjátékiróktól: Menandertól,²¹ Posidippustól,²² Apollodorus-tól,²³ Alexistől²⁴ és másoktól vett vagy fordított vígjátékait. S a mint így lapozgattam bennük, valóban nem hogy épen nem tetszettek, sőt pajzán és kellemes hangjukkal azt a benyo-

venuste scriptæ videantur, prorsus ut melius posse fieri nihil
 3 censeas. Set enim si conferas et componas Græca ipsa, unde
 illa venerunt, ac singula considerate atque apte iunctis et
 alternis lectionibus committas, oppido quam iacere atque
 sordere incipiunt quæ Latina sunt; ita Græcarum, quas
 æmulari nequiverunt, facetiis atque luminibus obsolescunt.

4,5 Nuper adeo usus huius rei nobis venit. Cæcili Plocium
 legebamus; hautquaquam mihi et qui aderant displicebat.

6 Libitum est Menandri quoque Plocium legere, a quo istam
 7 comœdiam verterat. Sed enim postquam in manus Menander
 venit, a principio statim, di boni, quantum stupere atque
 frigere quantumque mutare a Menandro Cæcilius visus est!
 Diomedis hercle arma et Glauci non dispari magis pretio
 8 existimata sunt. Accesserat dehinc lectio ad eum locum, in
 quo maritus senex super uxore divite atque deformi quere-
 batur, quod ancillam suam, non inscito puellam ministerio
 et facie haut inliberali, coactus erat venundare, suspectam
 uxori quasi pælicem. Nihil dicam ego, quantum differat;
 versus utrimque eximi iussi et aliis ad iudicium faciundum
 9 exponi. Menander sic:

Ἐπ' ἀμφοτέρα νῦν ἐπικληρὸς ἡ κ(αλῆ)

Μέλλει καθευδῆσθαι. Κατείργασται μέγα

Καὶ περιβόητον ἔργον· ἐκ τῆς οἰκίας

Ἐξέβαλε τὴν λυποῦσαν, ἣν ἐβούλετο,

Ἴν' ἀποβλέπωσι πάντες εἰς τὸ Κρωβύλης

Πρόσωπον, ᾧ τ' εὐγνωστός οὔσ' ἐμὴ γυνή,

Δέσποινα καὶ τὴν ὄψιν, ἣν ἐκτήσατο.

Ὅνος ἐν πειθήκοις, τοῦτο δὲ τὸ λεγόμενον

Ἔστιν. Σιωπᾶν βούλομαι τὴν νύκτα τὴν

mást tettek rám, hogy tényleg nem is képzelhetnénk náluk jobban kidolgozott darabot. De ha a görög eredetivel egy-³ más mellé állítva összehasonlítjuk s egyes helyeket gondosan és figyelmesen egymás mellett, most görögül, majd latinul olvasva vetünk egybe, azonnal igen laposnak és zavarosnak tűnik fel a latin szöveg; így bennük a görög szellemesség és a gondolatok fénye, mit utánozni képtelenek, elhomályosul.

Ép a minap volt alkalmunk ezt tapasztalni. T. i. Cæcilius^{25 4,5} *Plociumát* olvastuk és sem nekem, sem társaimnak semmi kifogásunk nem volt ellene.

Majd kedvünk jött eredetijét, a Menanderét is átnézni.⁶ S édes istenem! — a mint ez utóbbit kezünkbe vettük, mind-⁷ járt az első sorokban, mily gyengének, mennyire hidegnek tetszett Cæcilius Menanderrel szemben, mily nagy különbség volt kettőjük között. Istenemre, Diomedes és Glaucus fegyverei között, érték tekintetében nem lehet nagyobb különbséget gondolni. Majd elértünk arra a helyre, a hol az⁸ öreg férj gazdag, de csúf feleségére panaszkodik, mert arra kényszerítette, hogy egy minden dologban ügyes és azonkívül kellemes arcú szolgáját adjon el, csakis azon gyanú miatt, hogy ez ágyasa. Én magam nem igyekszem kimutatni, mily nagy különbség van a kettő közt, hanem mindkét szöveget ide iktatom, hogy mindenki maga alkosson magának véleményyt felőle. Íme így szól Menander:⁹

«Nyugton nyugodhat gazdag hitvesem,
Nagy hírű tettét végbe vitte im:
Rég terve volt, kidobta a szegényt,
Hogy mennyi szem mind őt bámulja csak.
No most egész híres nőmé vagyok,
Juhok közt én számár a példaszó szerint,
Az éjről már nem is beszélek én,
Mi minden bumnak kutforrása volt.
Oh mért vevém én pénziért el őt:

Πολλῶν κακῶν ἀρχηγόν. Οἳ μοι Κρωβύλην
 Λαβεῖν ἔμ', ἐκκαίδεκα τάλαντ' ἄγειν ἔσω
 (Γύναιον) οὔσαν πηχέως· εἴτ' ἔστι τό
 Φρύαγμα (ΕΙ)πως (ΑΝ)υπόστατον; (μὰ τόν) Δία
 Τόν 'Ολύμπιον καί τήν 'Αθηνᾶν, οὐδαμῶς.
 Παιδισκάριον θεραπευτικόν δὲ καί λόγου
 † TAXION ΑΠΑΓΕCΘΩΔΕΤΙCΑΡΑΝΗΙCΑΓΑΓΟΙ.

10 Caecilius autem sic :

... Is démum miser est, qui aérumnam suám nequit
 Occultare ; férre ita me uxor (ét) forma et factis facit
 — Sí taceam tamen índicium (sim) — ,quaé nisi dotem ómnia
 Quaé nolis habét. Qui sapiet dé me discet... (...?)
 Quí quasi ad hostis cáptus liber sérvio salva úrbe atque arce.
 Quaé mihi quidquid plácet eo † privatu vim me servatum.
 Dum éius mortem inhio, égomet inter vívos vivo mórtuus.
 Éa me clam se cúm mea ancilla aít consuetum, id me árguit,
 Íta plorando, orándo, instando atque óbiurgando me óbtudit
 Eam utí venderém ; nunc credo ínter suás
 Aequális et cognátas sermoném serit :
 'Quís vestrarúm fuit íntegra ætátula,
 Quæ hóc idem a viro
 Ímpetrarít suo, quód ego anús modo
 Éffeci, pælice ut meúm privaréμ virum ?
 † Hæc erunt consília hodie, differor sermone miser.

11 Præter venustatem autem rerum atque verborum, in duo-
 bus libris nequaquam parem, in hoc equidem soleo animum
 attendere, quod quæ Menander præclare et apposite et
 12 facete scripsit, ea Cæcilius, ne qua potuit quidem, conatus
 est enarrare, sed quasi minime probanda prætermisit et alia
 nescio quæ mimica inculcavit et illud Menandri de vita
 hominum media sumptum, simplex et verum et delectabile,
 nescio quo pacto, omisit. Idem enim ille maritus senex cum
 altero sene vicino colloquens et uxoris locupletis superbiam
 deprecans, hæc ait :

A. Ἔχω δ' ἐπίκληρον Λάμψαν· οὐκ εἴρηκά σοι
 Τοῦτ' ; εἴτ' ἄρ' οὐχί ; κυρίαν τῆς οἰκίας

E száraz asszonyt, ezt a seprűnyélt,
 Olymplakó Zeüsz s szent Athené.
 Dölyfét alig hogy elviselhetem!
 Oh jajj te szolgálatra kész leány,
 Te gyorsabb voltál mint a gondolat,
 S kiüldözött házunkból mégis ő,
 Téged megint ki hoz házamba meg?

Cæcilius pedig így:

10

Oh jajj, kinek baját elrejteni nem lehet!
 Így tűrök én magam nőm arcza s tettiért!
 Bár hallgatok, tudják kelengyéjén kívül
 Rut benne minden. Oh tanulj tőlem te böles,
 Ki foglyaként szabad helyt rabjaként vagyok.
 Mi jól esnék, nem ad: egészségem miatt?!
 Mig pusztultát várom, élők közt holt vagyok
 Szememre hányja, hogy a rableány maczám,
 Sirt, kért, rimánkodott s szitokkal arra birt,
 Hogy elbocsássam ezt s most szinte hallok őt,
 Barát s rokon körben, hogy ily szókat darál:
 Ki ért ilyen sikert, mint ifjú asszony el
 Közületek férjétől, mint ma én, a vén
 Hogy ágyasától megfosztám ma férj uram.
 Ma így a szóbeszéd; a célpont én vagyok.

Nem tekintve a gondolatokban és kifejezésben nyilvánuló 11
 szellemet, a mely a két műben semmiképen sem nyilatko-
 zik egyformán, csak azt figyelgettem meg, hogy Cæcilius,
 Menander ügyes, helyénvaló és elmés mondásait, még ha
 tudta volna, sem próbálta visszaadni, hanem mintegy figye- 12
 lemre sem méltatva elhagyta s helyettük mit tudom én mi-
 féle bohóságokat szőtt közbe s nem értem, miért hagyott
 fordítatlanul mintaképének egy valódi emberi életből vett
 egyszerű, igaz és gyönyörű mondását. Azt tudniillik, a mit
 az említett öreg férj, másik öreg szomszédjával beszélgetve
 s gazdag nejének dölyfösségét kárhóztatva így mond:

A. Hitves társam, a gazdag Lámia
 Nem mondtam még neked? Igen! nőm ő,

Καὶ τῶν ἀγρῶν + ΚΑΙ ΠΑΝΤΩΝ ΑΝΤ ΕΚΕΙΝΕC

Ἔχομεν, Ἄπολλον, ὥς χαλεπῶν χαλεπώτατον.

Ἄπασι δ' ἀργαλῆα ἴσθιν, οὐκ ἐμοὶ μόνῳ,

Υἱῷ, πολὺ μᾶλλον θυγατρὶ.

B. πρᾶγμ' ἄμαχον λέγεις, εὖ οἶδα.

13 Cæcilius vero hoc in loco ridiculus magis quam personæ isti, quam tractabat, aptus atque conveniens videri maluit. Sic enim hæc corruptit:

A. Sed túa morosane úxor, quæso, est?

B. Quám rogas?

A. Qui tándem?

B. Tædet méntionis, quæe mihi,

Vbí domum adveni, adsédi, extemplo sávium

Dat iéiuna anima.

A. Níl peccat de sávio.

Vt dévomas vult, quód foris potáveris.

14 Quid de illo quoque loco, in utraque comœdia posito, existimari debeat, manifestum est, cuius loci hæc ferme
15 sententia: Filia hominis pauperis in pervigilio vitiata est.
16, 17 Ea res clam patrem fuit, et habebatur pro virgine. Ex eo
18 vitio gravida mensibus exactis parturit. Servus bonæ frugi, cum pro foribus domus staret et propinquare partum erili
filiae atque omnino vitium esse oblatum ignoraret, gemitum et ploratum audit puellæ in puerperio enitentis: timet, ira-
19 scitur, suspicatur, miseretur, dolet. Hi omnes motus eius affectionisque animi in Græca quidem comœdia mirabiliter acres et illustres, apud Cæcilium autem pigra istæc omnia
20 et a rerum dignitate atque gratia vacua sunt. Post, ubi idem servus percontando quod acciderat repperit, has apud Me-
nandrum voces facit:

Ω τρὶς κακοδαίμων, ὅσος ὢν πένης ἀνὴρ

Καὶ παιδοποιεῖ. Ὡς ἀλόγιστός ἐστ' ἀνὴρ,

Övé a ház, mező s mit lát szemed
 Az égre, ő a legnagyobb teher.
 Mindenkinek teher, nem csak nekem,
 Fiának s még inkább leányának.

B. Tudom, megdönthetetlen tényt beszélsz.

Cæcilius e helyen sokkal inkább bohóskodni akart, mint-¹³ sem a szereplő személyekhez alkalmazkodni és annak meg-
 felelni. Ezt a részt ugyanis így rontotta el:

A. Zsémbses tehát, barátom, asszonyod?

B. Még kérdeheted?

A. Mit tett tehát?

B. Nevét is gyűlölöm, alig érek haza

S ülök le, ő rögtön mellettem fog helyet,

S ajkamra egy hideg csókot tapaszt.

A. A csókkal jót akar: hogy add ki azt a bort,

Mit künn torkod lenyelt.

Továbbá mindenki előtt világos, hogy mit kell tartanunk¹⁴ arról a mindkét vígjátékban előforduló helyről is, melynek
 körülbelül ez az értelme: Egy szegény ember leányát egy¹⁵ éjjeli ünnepen megbecstelenítették. Ez az apa előtt titokban¹⁶ maradván, leányát szűznek tartotta. A leány e botlás kö-¹⁷vetkeztében terhes lett s hónapok lefolytával beállt a va-
 judás.

Egy a kapu előtt álló becsületes szolga, nem gondolva,¹⁸ hogy házi kisasszonya szülés előtt áll, vagy hogy egyáltalá-
 ban ily botlást elkövethetett volna, megijed, haragra lob-
 ban, gyanakszik, szánakozik, fájdalomba tör ki. A szolga¹⁹ ezen lelki vívódásai a görög vígjátékban csodálatos elevenen
 és kitűnően vannak leírva, míg Cæciliusnál mindez lanyha
 s a kifejezésben nyilvánuló minden méltóság és kellem
 hiányzik belőle. Majd ugyanezen szolga, tudakozódás után²⁰ megtudván, mi történt, Menandernél ily szavakra fakad:

Megverte Isten; a ki koldusul

Nemz gyermeket, bajára nem tekint,

Ὅς μήτε φυλακὴν τῶν ἀναγκαίων ἔχει,
 Μήτ', ἂν ἀτυχήσῃ εἰς τὰ κοινὰ τοῦ βίου,
 Ἐπαμφιέσαι δύναίτο τοῦτο χρήμασιν,
 Ἄλλ' ἐν ἀκαλύπτῳ καὶ ταλαιπώρῳ βίῳ
 Χειμαζόμενος ζῇ, τῶν μὲν ἀνιαρῶν ἔχων
 Τὸ μέρος ἀπάντων, (τῶν δ') ἀγαθῶν οὐδὲν μέρος.
 Ὑπὲρ γὰρ ἑνὸς ἀλγῶν, ἅπαντας νουθετῶ.

21 Ad horum autem sinceritatem veritatemque verborum an adspiraverit Cæcilius, consideremus. Versus sunt hi Cæcili trunca quædam ex Menandro dicentis et consarcinantis verba tragici tumoris :

... Is demum infórtunatus ést homo,
 Paupér qui educit ín egestatem líberos,
 Cui fortuna et rés ut est continuó patet.
 Nam opulénto famam fáciie occultat fáctio.

22 Itaque, ut supra dixi, cum hæc Cæcili seorsum lego, neutiquam videntur ingrata ignavaque, cum autem Græca comparo et contendo, non puto, Cæcilium sequi debuisse, quod assequi (nequi)ret.

XXIV.

De vetere parsimonia; deque antiquis legibus sumptuariis.

1 Parsimonia apud veteres Romanos et victus atque cenarum tenuitas non domestica solum observatione ac disciplina, sed publica quoque animadversione legumque complurium sanctionibus custodita est. Legi adeo nuper in Capi-
 2 tonis Atei *coniectaneis* senatus decretum vetus C. Fannio et M. Valerio Messalla consulibus factum, in quo iubentur principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu «mutitarent», id est mutua inter sese dominia agitarent,

Ha megszorul, mi sines, mi mentse őt,
 S baj éri, mely kivel-kivel közös,
 Pénzzel magán nem tud segíteni,
 De sőt az élet ádáz tengerén
 Majd elmerül, minden baj részese,
 A jót pedig még meg sem izleli;
 Menyemről szólok, értse hugom is.

Nézzük, vajjon Cæciliust fellelkesítette-e ezen szavaknak 21
 őszinte igazsága. Az ő ide vonatkozó versei csonkán adják
 vissza Menanderéit, s egy össze toldott-foldott tragikus szó-
 dagály benyomását teszik reánk:

Sors üldözött az a szegény apa,
 Ki szükségben nevel föl gyermeket,
 Szegény ember sorsa rögtön napfényre jó,
 A gazdagnak pedig rossz hírét elfedik.

Tehát, mint fentebb mondtam, ha Cæciliust magában 22
 olvasom, semmikép se tűnik fel előttem kellemetlennek vagy
 bágyadtnak, ha azonban a görög eredetivel egymás mellé
 állítva összehasonlítom, arra az eredményre jutok, hogy nem
 kellett volna Cæciliusnak olyat utánoznia, a mit elérni kép-
 telen volt.

XXIV. FEJEZET.

A régi takarékoság s a régi fényűzés elleni törvények.

A régi rómaiaknál úgy az életmódban, mint a táplálko- 1
 zásban nyilvánuló takarékosagra és egyszerűsége nemcsak
 családias felügyelettel és rendszabálylyal, hanem állami el-
 lenőrzéssel s igen sok szigorú törvénnyel is örködtek. Ép 2
 a napokban olvastam Ateius Capito «*Innen-onnan*» című
 művéből egy régi, C. Fannius ²⁶ és M. Valerius Messala con-
 sulsága alatt hozott tanácshatározatot, a mely azokat a fő-
 hivatalnokokat, kik a megalesiai játékokon ősi szokás sze-

iurare apud consules verbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus (se) esse facturos quam centenos vice-nosque æris præter olus et far et vinum, neque vino alienigena, sed patriæ usuros, neque argenti in convivio plus pondo quam libras centum inlaturos.

3 Sed post id senatus consultum lex Fannia lata est, quæ ludis Romanis, item ludis plebeis et Saturnalibus et aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos æris insumi concessit decemque aliis diebus in singulis mensibus trice-nos, ceteris autem diebus omnibus denos. Hanc Lucilius poeta legem significat, cum dicit:

Fanni centussis misellus.

5 In quo erraverunt quidam commentariorum in Lucilium scriptores, quod putaverunt, Fannia lege perpetuos in omne 6 dierum genus centenos æris statutos. Centum enim æris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus eosque ipsos dies nominavit, aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumptum inclusit intra æris alias tricenos, alias denos.

7 Lex deinde Licinia rogata est, quæ cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos æris inpendi permisisset, nuptis ducenos indulisit ceterisque diebus statuit æris tricenos; cum et carnis autem et salsamenti certa pondera in singulos dies constituisset, quidquid esset tamen e terra, vite, 8 arbore, promisce atque indefinite largita est. Huius legis 9 Lævius poeta meminit in *Erotopaegniis*. Verba Lævii hæc sunt, quibus significat hædum, qui ad epulas fuerat adlatus,

rint fölváltva adják a lakomát, azaz egyik nap egyik, másik nap másik a házi gazda, egy erre az alkalomra szövegezett eskümintá szerint megesketteti, hogy egy-egy lakomára 120 asnál többet nem fognak költeni a főzelék, liszt és boron kívül s hogy nem külföldi, hanem csak hazai bort szolgálnak föl, s hogy a lakomán 100 fontnál több súlyu ezüst edényre nem terítenek.

De ez után a tanácsvégezés után hozták még a Fanniusi ³ törvényt, mely a római játékokra és népünnepélyekre, valamint a saturnaliákra s más egyéb (meghatározott) napokra, egy-egy napra 100—100 as költséget engedélyezett, ezen kívül az egyes hónapok más tiz napjára naponként 30—30, a többiekre pedig 10—10-et. Erre a törvényre czéloz Luci- ⁴ lius költő ezen szavaiban:

«A Fannius szegényke száz as-a».

Ezt a verset Lucilius némely magyarázói félreértették, ⁵ a mennyiben szerinte a Fanniusi törvény minden napra állandóan 100—100 ast rendelt. Száz ast ugyanis Fannius, ⁶ fentebbi szavaim szerint, csak bizonyos, névleg felsorolt ünnepnapokra állapított meg, a többiekre egyenként most 30—30, majd 10—10 as-on belül szabta meg a költséget.

Majd a Liciniusi törvényt terjesztették elő, mely, jóllehet ⁷ ép úgy, mint a Fanniusi, bizonyos napokra 100—100 asnyi költséget engedélyezett, a lakomákra 200—200-ig, egyéb napokra pedig 30—30 as-ig volt elnézéssel, s noha az egyes napokra a husból és a besózott halból bizonyos súlyt állapított meg, mindazáltal a föld terményeiből, a szőlőből, gyümölcsből, különbség nélkül, határozatlan mennyiséget engedélyezett. Erre a törvényre gondol Lævius költő «*Szerelmi s* ⁸ *vers*»-eiben. Ide vonatkozó szavai, melyekkel azt fejezi ki, ⁹ hogy a lakomára szánt kecskét szabadon eresztették s hogy így az ebédet egészen a szigoru Licinius-i törvény parancsa

dimissum cenamque ita, ut lex Licinia sanxisset, pomis ole-
ribusque instructam:

Lex Licinia, inquit, introducitur,
Lux liquida hædo redditur.

10 Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis:

Legem vitemus Licini.

11 Postea L. Sulla dictator, cum, legibus istis situ atque
senio obliteratis, plerique in patrimoniis amplis elluaren-
tur et familiam pecuniamque suam prandiorum convivio-
rumque gurgitibus proluissent, legem ad populum tulit,
qua cautum est, ut Kalendis, Idibus, Nonis diebusque ludo-
rum et feriis quibusdam sollemnibus sestertios trecenos in
cenam insumere ius potestasque esset, ceteris autem diebus
omnibus non amplius tricenos.

12 Præter has leges Aemiliam quoque legem invenimus qua
lege non sumptus cenarum, sed ciborum genus et modus
præfinitus est.

13 Lex deinde Antia præter sumptum æris id etiam sanxit,
ut qui magistratus esset magistratumve capturus esset, ne
quo ad cenam, nisi ad certas personas, itaret.

14 Postrema lex Iulia ad populum pervenit Cæsare Augusto
imperante qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur,
Kalendis, Idibus, Nonis et aliis quibusdam festis trecenti,
nuptiis autem et repotiis sestertii mille.

15 Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, divine Augusti
an Tiberii Cæsaris non satis commemini, quo edicto per
dierum varias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque
duo sestertia sumptus cenarum propagatus est, ut his sal-
tem finibus luxuriæ effervescentis æstus coerceretur.

szerint, gyümölcsből és főzelékből állították ki, így hangzanak:

«Licinius törvénye szent, s a kecske
Imé szabad leszen».

Luciliusnak is ez a törvény van eszében e szavaiban: 10

Hagyd el Licin törvényét,

Később, midőn ama törvények régiségök és ósdi voltak 11 miatt feledésbe mentek és sokan rengeteg örökségükhöz képest pazarlókká lőnek s összes vagyonukat az ebédek és vacsorák emésztő torkába dobálták, L. Sulla dictator egy törvényjavaslatot terjesztett a nép elé, a melynek rendelete szerint a hónap fő napjain, a játék és bizonyos évi ünnepnapokon 300—300 sestertiust volt szabad lakomára költeni, egyéb napokon azonban 30—30-nál többet nem.

Ezen törvényeken kívül ott találjuk még az Aemiliusit; 12 ez azonban nem a lakomákra fordítható költséget, hanem az étel minőségét és mennyiségét határozza meg.

Később az Antiusi törvény a lakomára fordítható költség- 13 gen kívül abban az irányban is szigoruan rendelkezik, hogy a tényleges állami hivatalnok, vagy a ki ily hivatalra pályázik, csakis bizonyos személyekhez járhasson vendégségbe.

Végül Augustus Cæsar uralkodása idejében, a Julusi tör- 14 vény került a nép elé, mely a köznapokra 200, a hónap fő napjaira s más egyéb ünnepnapokra 300, a lakodalmakra s az ezt követő napokra 1000 sestertiust szab meg.

Ateius Capito szerint van még egy rendelet, biztosan nem 15 emlékszem, Augustus vagy Tiberius Cæsar idejéből-e, a mely különféle ünnepnapokra 300 sestertiustól 2000-ig terjedhető költséget engedett meg egy-egy lakomára, azért, hogy legalább e két gát közé szorítsák az örületes pazarlás hullámaait.²⁷

XXV.

Quid Graeci ἀναλογίαν, quid contra ἀνωμαλίαν vocent.

1 In Latino sermone, sicut in Græco, alii «ἀναλογίαν» se-
 2 quendam putaverunt, alii «ἀνωμαλίαν». «Ἀναλογία» est simi-
 lium similis declinatio, quam quidam Latine «proportionem»
 3 vocant. «Ἀνωμαλία» est inæqualitas declinationum, consue-
 4 tudinem sequens. Duo autem Græci grammatici illustres
 Aristarchus et Crates summa ope, ille ἀναλογίαν, hic ἀνωμαλίαν
 5 defensitavit. M. Varronis *liber* ad Ciceronem *de lingua La-*
tina octavus nullam esse observationem similium docet
 inque omnibus pæne verbis consuetudinem dominari osten-
 6 dit: Sicuti cum dicimus, inquit, «*lupus lupi*», «*probus probi*»
 et «*lepus leporis*», item «*paro paravi*» et «*lavo lavi*», «*pungo*
 7 «*pupugi*», «*tundo tutudi*» et «*pingo pinxi*». Cumque, inquit,
 a «*ceno*» et «*prandeo*» et «*poto*», et «*cenatus sum*» et
 «*pransus sum*» et «*potus sum*» dicamus, a «*destringor*» ta-
 men et «*extergeor*» et «*lavor*», «*destrinxi*» et «*extersi*» et
 8 «*lavi*» dicimus. Item cum dicamus ab «*Oscos*», «*Tuscos*».
 «*Graecos*», «*Osce*», «*Tusce*», «*Graece*», a «*Gallo*» tamen et
 «*Mauro*» «*Gallice*» et «*Maurice*» dicimus; item a «*probus*»
 «*probe*», «*doctus*» «*docte*», sed a «*rarus*» non dicitur «*rare*»,

XXV. FEJEZET.

Mit neveznek a görögök «*analogia*»-nak és mit ezzel szemben «*anomalia*»-nak.

Némelyek szerint úgy a latin, mint a görög beszédben az 1 analogiát, mások szerint az anomaliát kell követni: Az «*ἀναλογία*» hasonló szavaknak hasonló ragozása, a mit la- 2 tinul «*proportio*»-nak (arány, egyezőség) neveznek. Az «*ἀνωμαλία*» a ragozásban való különbözőség, a mely a szokást tekinti irányadónak. Két kiváló görög grammatikus, Aristar- 4 chus²⁸ és Crates²⁹ igen nagy tüzzel védték álláspontjukat, amaz az «*ἀναλογία*»-t, emez az «*ἀνωμαλία*»-t.

M. Varro a latin nyelvről Ciceróhoz írott művének nyol- 5 ezadik könyvében arra tanít, hogy a szavak hasonlóságára a ragozásban semmi figyelem nincs, s kimutatja, hogy csak- nem minden szólásban a szokás uralkodik: «Valamint — 6 mondja — a hogy a *lupus*-tól (farkas) *lupi*-t, a *probus*-tól (jámbor) *probit*, de a *lepus*-tól (nyul) *leporis*-t, úgy mon- dunk a *paro*-tól (szerzek) *paravit*, de a *lavo*-tól (mosok) *lavi*-t, a *pungo*-tól *pupugi*-t, a *tundo*-tól (ütök) *tutudi*-t, de a *pingo*-tól (festek) *pínxi*-t. S noha — folytatja tovább — a 7 *ceno* (ebédelek), *prandeo* (reggelizek), *poto* (iszom) igéktől *cenatus sum*, *pransus sum*, és *potus sum* alakokat képezünk, mégis a *destringor* (lehuzok), *extergeor* (letörülök) és *lavor*-tól (mosdom) így mondjuk *destrinxi* t, *extersi*-t, *lavi*-t. S éps 8 így, bár *Oscus*-tól (oszk), *Tuscus*-tól (tuszk), *Graecus*-tól (görög) mondunk *Osce*, *Tusce*, *Graece*-t, mindazáltal a *Gallus*-tól (gallus) és a *Maurus*-tól is *Gallice*-t és *Maurice*-t képe- zünk, s míg a *probus*-tól *probe*-t, a *doctus*-tól (tudós) *docte*-t mondanak, a *rarus*-tól (ritka) nem hallunk *rare*-t, hanem némelyek *raro*-t, mások *rarenter*-t mondanak». Majd így folytatja: «*sentior*»-t senki se mond, mivel az magában sem-

9 sed alii «*raro*» dicunt, alii «*rarenter*». Inde M. Varro in eodem libro: «*Sentior*», inquit, nemo dicit et id per se nihil est, «*adsentior*» tamen fere omnes dicunt.

Sisenna unus «*adsentio*» in senatu dicebat et eum postea
10 multi secuti, neque tamen vincere consuetudinem potuerunt.

Sed idem Varro in aliis libris multa pro ἀναλογία tuenda
11 scripsit. Sunt igitur ii tamquam loci quidam communes, contra ἀναλογίαν dicere et item rursum pro ἀναλογία.

XXVI.

Sermones M. Frontonis et Favorini philosophi de generibus colorum vocabulisque eorum Graecis et Latinis; atque inibi color spadiæ cuiusmodi sit.

1 Favorinus philosophus, cum ad M. Frontonem consular-
rem pedibus ægrum visum iret, voluit me quoque ad eum
2 secum ire. Ac deinde, cum ibi apud Frontonem plerisque
viris doctis præsentibus sermones de coloribus vocabulisque
eorum agitarentur, quod multiplex colorum facies, appella-
tiones autem incertæ et exiguæ forent, «*plura*» inquit «*sunt*»
3 Favorinus «*in sensibus oculorum quam in verbis vocibus-*
4 *que colorum discrimina. Nam, ut alias eorum concinnitates*
omittamus, simplices isti rufus et viridis colores singula
quidam vocabula, multas autem species differentis habent.
5 Atque eam vocum inopiam in lingua magis Latina video
quam in Græca. Quippe qui «*rufus*» color a *rubore* quidem
appellatus est, sed cum aliter rubeat ignis, aliter sanguis,
aliter crocum, has singulas rufi varietates Latino oratio sin-
gulis propriisque vocabulis non demonstrat omniaque ista
significat una «*ruboris*» appellatione, cum *** ex ipsis rebus

mit se jelenthet, mégis összetételben csaknem mindenki így használja: «*Adsentior*».

Egyedül Sisenna³⁰ ejtette egy tanács-ülésben: *adsentio*-nak, a mit bár később sokan utánoztak, a szokást mégsem tudták megváltoztatni.

Ám ugyanez a Varro más műveiben is sokat írt az analogia védelmében. A tőle felhozott helyek tehát mint általános példák úgy tekintendők, hogy most az analogiának ellene, majd mellette szólnak.

XXVI. FEJEZET.

M. Fronto és Favorinus beszélgetése a különféle színekről s azoknak görög és latin neveiről; s egyszersmind miféle szín a spadix?

Midőn egyszer Favorinus bölcsész a lábujjában szenvedő 1
M. Fronto,³¹ volt consul látogatására ment, felkért, hogy 2
vele együtt menjek el én is. Mikor aztán a gyengélkedőhöz 2
érkezve több tudós jelenlétében a színekről s azok elnevezéséről kezdtek társalogni, hogy t. i. szín igen sok van, de az elnevezések bizonytalanok és elégtelenek, Favorinus így 3
szólt: «Több különbség van a színekben, látószervünk érzé- 3
kenységét tekintve, mint a hogy szavakban kifejezni képesek vagyunk. Mert, hogy más finom színvegyületeket ne is 4
említsék, arra a két egyszerű színre, a vörösre és a zöldre, bár árnyalatuk sok, kifejezésünk csak egy-egy van. S én 5
ezt a kifejezésben való szegénységet inkább a latin nyelvben tapasztalom, mint a görögben. Mert hiszen a vöröset a «*rubor*» (vörösszín, vörheny) szóval nevezzük: s noha másképen vöröslik a tűz, máskép a vér s ismét máskép a sáfrány, nyelvünk mégsem nevezi külön-külön szavakkal ezen változatokat, hanem valamennyit «vörös»-(*rubor*)-sel jelöli, vagy pedig a színek kifejezésére maguktól a tárgyak-

vocabula colorum mutuatur et «igneum» aliquid dicit et «flammeum» et «sanguineum» et «croceum» et «ostrinum» et «aureum». «Russus» enim color et «ruber» nihil a vocabulo «rufi» diversi dicuntur neque proprietates eius omnes declarant. «ξανθός» autem et «ἐρυθρός» et «πυρρός» et «κίρρος» et «φοινῆς» habere quasdam distantias coloris rufi videntur, vel augentes eum vel remittentes vel mixta quadam specie «temperantes».

7 Tum Fronto ad Favorinum «non infitias» inquit «imus, quin lingua Græca, quam tu videre elegisse, prolixior fusiorque sit quam nostra; sed in his tamen coloribus, quibus modo dixisti, denominandis, non proinde inopes sumus, ut
8 tibi videmur. Non enim hæc sunt sola vocabula rufum colorem demonstrantia, quæ tu modo dixisti, «russus» et «ruber», sed alia quoque habemus plura quam quæ dicta abs te Græca sunt: «fulvus» enim et «flavus» et «rubidus» et «poeniceus» et «rutilus» et «luteus» et «spadix» appellationes sunt rufi coloris, aut acuentes eum, quasi incendentes, aut cum colore viridi miscentes aut nigro infuscantes
9 aut virenti sensim albo illuminantes. Nam «poeniceus», quem tu Græce «φοινίχα» dixisti, noster est et «rutilus» et «spadix», pœnicei συνώνυμος, qui factus [e] Græco noster est, exuberantiam splendoremque significant ruboris, quales sunt fructus palmæ arboris non admodum sole
10 incocti, unde *spadici* et *poeniceo* nomen est: «σπάδιχα» enim δρωριῶτι vocant avulsum e palma termitem cum fructu.
11 «Fulvus» autem videtur de rufo atque viridi mixtus in aliis plus viridis, in aliis plus rufi habere. Sic poeta verborum

tól kölcsönöz szavakat, s tűz-, láng-, vér-, sáfrány-, bibor- és aranszínről beszél. Mert a «russus» és a «ruber» szin-
 elnevezések mit se különböznek a «rufus»-tól, s nem is fe-
 jezik ki annak minden sajátságát, míg a görög «ξανθός» (sárga, aranszín) s az «ερυθρός» (vörös, sötét vörös), «πυρρός»
 (tűzvörös), «κίρρος» (sárga) és «φοινίξ» (biborvörös) látszólag
 a vörös színben bizonyos eltéréseket jelölnek, a mennyiben
 vagy erősebb, vagy gyengébb árnyalatban tüntetik fel, vagy
 valami módon vegyítve mérséklék».

Erre a házi gazda így válaszolt Favorinusnak: «Nem ta-
 gadom, a görög nyelv, melyet látszólag kedvencz nyelveddé
 választottál, kifejezőbb és gazdagabb a mienknél, de épen
 ezekben a tőled említett szin-elnevezésekben még sem va-
 gyunk annyira szegények, a milyeneknek előtted látsunk.
 Hiszen nem egyedül ezek a tőled ép most felhozott kifeje-
 zéseink vannak a vörös színre, tudniillik a «russus» és
 «ruber», sőt még több szavunk van rá, mint a mennyit te
 a görögből említél, t. i. a *fulvus* (vörössárga), *flavus* (arany-
 sárga), *rubidus* (sötét vörös), *poeniceus* (biborvörös), *rutilus*
 (tűzszínű), *luteus* (rózsaszín), *spadix* (gesztenye szín), mind
 a vörös szín jelölésére szolgálnak, s azt vagy erősebben,
 mintegy lángolóbban fejezik ki, vagy zöld színnel, vagy fe-
 ketével vegyítve sötétítik, vagy élénk fehérrel keverve vilá-
 gossá teszik. Mert a tőled görögül «φοινίξ»-nak nevezett szín,
 a *poeniceus*, sajátunk, valamint a *rutilus* és a görögből szár-
 mazott *spadix*, a poeniceus rokонтársa is a mi szavaink, s
 a vörös szín erősebb árnyalatát s ragyogását fejezik ki, mint
 a milyen a pálmafának a naptól még egészen meg nem
 perzselt gyümölcsei, a mitől a *spadix* és a *poeniceus* elne-
 vezés ered. A dór nyelvjárásban ugyanis *spadix*-nak a pálma-
 fáról leszakított gyümölcsös galyat nevezik. A «fulvus» pe-
 dig látszólag a vörös és zöld színek keverékét jelenti s egyes
 tárgyagnál inkább a vörös érvényesül jobban benne. Így a

diligentissimus «fulvam» aquilam dicit et iaspidem, «fulvos» galeros et «fulvum» aurum et arenam «fulvam» et «fulvum» leonem, sicque Ennius *in annalibus* ære fulva dixit.

- 12 «Flavus» contra videtur e viridi et rufo et albo concretus: sic «flaventes comæ» et, quod mirari quosdam
13 video, frondes olearum a Vergilio «flavæ» dicuntur, sic multo ante Pacuvius aquam «flavam» dixit et «fulvum» pulverem. Cuius versus, quoniam sunt iucundissimi, libens commemini:

Cédo tuum pedém mi, lymphis flávis fulvum ut púlverem
Mánibus isdem, quíbus Vlixí sáepe permulsi, ábluam,
Lássitudinémque minuam mánuum mollitúdine.

- 14 «Rubidus» autemst rufus atrior et nigrore multo inustus,
15 «luteus» contra rufus color est dilutior; inde ei nomen
16 quoque esse factum videtur. Non igitur», inquit «mi Favorine, species rufi coloris plures aput Græcos quam aput nos
17 nominantur. Sed ne viridis quidem color pluribus a vobis
18 vocabulis dicitur, neque non potuit Vergilius, colorem equi significare viridem volens, *caerulum* magis dicere eum
quam «*glaucum*», sed maluit verbo uti notiore Græco quam
19 inusitato Latino. Nostris autem veteribus «*caesia*» dicta est, quæ a Græcis «*γλαυκῶπις*», ut Nigidius ait, de colore cæli
20 quasi cælia. Postquam hæc Fronto dixit, tum Favorinus scientiam rerum uberem verborumque eius elegantiam exosculatus, «absque te» inquit «uno forsitan lingua profecto Græca longe anteisset, sed tu, mi Fronto, quod in versu Homérico est, id facis:

legválasztékosabb költő a sást és a jaspist «fulva»-nak (sárga-vörös) mondja, nem különben evvel jelöli a bőr-süveget, az aranyat, a fővényt, az oroszlánt, s Ennius is így nevezi *Évkönyveiben* a rezet.

Ezzel szemben a «flavus» látszólag a zöld, vörös és fehér 12
vegyülekéből van összetéve; így nevezi Vergilius a haját
(flavæ comæ = aransárga haj), továbbá az olajfa lombját,
némelyek előtt csodálatosan «flavæ»-nak (sárgás); ilyennek
mondta sokkal régebben Pacuvius a vizet, a port pedig 13
«fulvus»-nak. Verseit, minthogy igen kellemesek, felemlítem.

Adsza lábad, sárga vízzel (lymphis flavis) hadd mosom le
Róla ezt a sárga port (fulvum pulverem)
Két kezemmel, mikkel gyakran
Én Ulyssest simogattam,
Lágy tenyérrel hadd enyhítsem
Ezt a te nagy fáradságod.

A «rubidus» pedig a sok feketével barnított sötétebb vöröset 14
jelenti, a «luteus» ellenben a halványabb vöröset; úgy látszik,
neve is innen származik. Nincs tehát — kedves Favorinusom — 15
a görögöknél a vörös szín változásaira több elnevezés, mint 16
nálunk. De meg a zöld színt sem tudjátok többféleképen ki- 17
fejezni; s maga Vergilius is, midőn egy lónak zöldes színét 18
akarta jelölni, inkább mondhatta volna *caerulus*-nak (ég-
színű) mint *glaucus*-nak (kékes zöld), mégis inkább akart
egy ismertebb görög szót, mint egy szokatlan latint hasz-
nálni. Őseink azonban «*Caesia*»-nak mondták a görögben: 19
«*γαλαοπικς*»-nak (kékes szürke) nevezett színt, a mint Ni-
gidius ³² mondja az égszínéről, mintha csak ezt tenné: «égi»
(*cælia*). Frontonak eme szavaira Favorinus bő tárgyismere- 20
tét, s kifejezései választékosságát dicsérettel halmozva el, így
válaszolt: «Ha te nem szólsz, talán felülmulhatatlannak tet-
szett volna a görög nyelv előtttem, hanem kedves Frontom
te úgy teszesz, mint a homerusi vers mondja:

«καί νύ κεν ἦ παρέλασσας ἦ ἀμφήριστον ἔσῃκας»

21 Sed cum omnia libens audiui, quæ peritissime dixisti, tum maxime, quod varietatem flavi coloris enarrasti fecistique, ut intellegerem verba illa ex annali quarto decimo Ennii amœnissima, quæ minime intellegebam :

«Verrunt extemplo placidum mare marmore flavo
Caeruleum, spumat mare conferta rate pulsum;»

22 non enim videbatur cæruleum mare cum marmore flavo
23 convenire. Sed cum sit, ita ut dixisti, flavus color e viridi et albo mixtus, pulcherrime prorsus spumas virentis maris «flavom marmor» appellavit.

XXVII.

Quid T. Castricius existimarit super Sallustii verbis et Demosthenis, quibus alter Philippum descripsit, alter Sertorium.

1 Verba sunt hæc gravia atque illustria de rege Philippo Demosthenis: 'Εώρων δ' αὐτὸν (τὸν) Φίλιππον, πρὸς ὃν ἦν ἡμῖν ὁ ἀγών, ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον, πᾶν ὃ τι βουληθείη μέρος ἢ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προιέμενον, ὥστε τῷ λοιπῷ μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν. Hæc æmulari volens Sallustius de Sertorio duce in historiis ita scripsit:

«Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usui bello Marsico paratu militum et armo-

«Vagy leveréd, vagy kétesse tetteted diadalmát».

Bár mindazt, mit oly nagy jártassággal adtál elő, öröm-²¹ mel hallgattam, főleg a sárga szín sokféleségére vonatkozó szavaidat élveztem. Azt a szolgálatot tetteted ugyanis, hogy most már Ennius 14-dik könyvének ezt a pompás helyét, melyet eddig nem értettem, teljesen megértettem :

*«Lassan a sárga, (flavo) nyugodt víztükröt szeldeli karjuk,
S rögtön a zöld (caeruleum) tenger tajtékzani kezd a hajóktól,*

a mennyiben nekem úgy tetszett, hogy a kék színű tenger²² (zöld) sehogy sem egyezik meg a sárga víztükörrel. De mivel a sárga víz szerinted a zöld és fehér keveréke, igazán²³ gyönyörűen nevezte a zöldes tenger tajtékát sárga víztükörnek.»

XXVII. FEJEZET.

T. Castricius véleménye Sallustius és Demosthenes azon szavairól, melyekkel emez Fülöpöt, amaz Sertoriust irta le.

Demosthenesnek Fülöp királyról mondott ide vonatkozó¹ jelentős és kitűnő szavai így hangzanak : «Láttam, hogy ennek a Fülöpnek, kivel mi a hatalomért és uralomért küzdöttünk, egyik szeme ki volt ütve, vállperece el volt törve, fél keze és fél lába ki volt ficzamodva, de azért elhatározta, hogy mégha a sors többi tagját is mind elragadná tőle, feláldozza, csak azért, hogy azzal, a mi megmarad, becsületben és tekintélyben éljen». E szavakat akarva utánozni, így² ír történeteiben Sertorius³³ vezérről Sallustius :

«Nagy dicsősége miatt T. Didius parancsnoksága alatt Hispaniában katonai tribunná lőn s a mariusi háboruban sokat használt a csapatszervezésben és fegyverszerzésben, s itt az ő vezérlete alatt kivivott sok sikert az írók először alacsony származása miatt, majd irigységből eltitkolták, a

rum fuit, multaque tum ductu eius coerata primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celata sunt, quæ vivus facie sua ostentabat aliquot adversis cicatricibus et effosso oculo. Quin ille dehonestamento corporis maxime lætabatur, neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.»

3 De utriusque his verbis T. Castricius cum iudicaret, «nonne» inquit «ultra naturæ humanæ modum est, dehonestamento corporis lætari? siquidem lætitia dicitur exultatio quædam animi gaudio efferventior eventu rerum expetitarum.» Quanto illud sinceriusque et humanis magis rationibus conveniens: πᾶν ὃ τι ἂν βουληθεῖη μέρος ἢ τύχη
5 τοῦ σώματος παρελῆσθαι, τοῦτο προιέμενον. Quibus verbis inquit «ostenditur Philippus, non, ut Sertorius, corporis dehonestamento lætus, quod est» inquit «insolens et immodicum, set præ studio laudis et honoris, iacturarum damnorumque corporis contemptor, qui singulos artus suos fortunæ prodigendos daret quæstu atque compendio gloriarum».

XXVIII.

Non esse compertum, cui deo rem divinam fieri oporteat, cum terra movet.

1 Quænam esse causa videatur, quamobrem terræ tremores fiant, non modo his communibus hominum sensibus opinionibusque compertum, sed ne inter physicas quidem philosophias satis constitit, ventorumne vi accidant specus hiatusque terræ subeuntium an aquarum subter in terrarum cavis undantium pulsibus fluctibusque, ita uti videntur

miket azonban ő maga, mint önmagának élőszobra, bizonyított saját arczával, a melyen több vágás volt s egy szeme ki volt ütve. Sőt teste megcsonkításának igen örült s egy cseppet se bántódott rajta, a mennyiben többi tagjait csak dicsősége öregbítésére őrizte meg».

T. Castricius a két író eme sorairól, mondott ítéletében így szól: «Nemde az emberi természetet meghaladja, hogy valaki teste megcsonkításának örüljön? Ha ugyan örömet vesszük azt a lelki ujjongást, a mely csak hevesebben tör ki, ha vállalatunkat siker koronázza». Mennyivel egyszerűbb 4 és mennyivel inkább megfelel az emberi gondolkozásnak Demosthenes eme szavaiban: «Ha a sors testének többi részét is el akarná venni, feláldozza azt.» Mert ezek a szavak 5 nem olyannak tűntetik fel előttünk Fülöpöt, mint Sertoriust, hogy teste megcsonkításának örül, a mi szerinte szokatlan és túlhajtott állítás, hanem olyannak, a ki a dicsőség- és becsületvágygyal szemben a testi sanyaruságot és sebeket megveti, s a ki azért dobta oda egyes tagjait a sorsnak, hogy ezért cserébe a dicsőségben nyerjen.»

XXVIII. FEJEZET.

Nem bizonyos, hogy a földrengés alkalmával mely istennek kell áldozni.

Hogy mi lehet az oka a földrengésnek, nemcsak általában a közönséges emberek nem tudják s nem is gyanítják, hanem még a természettudománnyal foglalkozó bölcsek előtt sem elég világos, hogy vajjon ez a természeti tűnemény a barlangokba és a föld üregeibe behatoló szelek áramától, vagy pedig lenn, a föld mélyében hullámozó vizek csapkodó árjától származik-e? Ez utóbbit hitték látszólag a régi görögök is, a mennyiben Neptunust földrengetőnek nevezték,

existimasse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum «νεῖτον-
χθονα» appellaverunt, an cuius aliæ rei causa alteriusve dei
vi ac numine, nondum etiam, sicuti diximus, pro certo
creditum.

- 2 Propterea veteres Romani, cum in omnibus aliis vitæ
officiis, tum in constituendis religionibus atque in dis in-
mortalibus animadvertendis castissimi cautissimique, ubi
terram movisse senserant nuntiatumve erat, ferias eius rei
causa edicto imperabant, sed dei nomen, ita uti solet, cui
servari ferias oporteret, statuere et edicere quiescebant, ne
alium pro alio nominando falsa religione populum alliga-
3 rent. Eas ferias si quis polluisset piaculoque ob hanc rem
opus esset, hostiam «si deo, si deæ» immolabant, idque ita
ex decreto pontificum observatum esse M. Varro dicit, quo-
niam et qua vi et per quem deorum dearumve terra treme-
4 ret incertum esset. Sed de lunæ solisque defectionibus, non
5 minus in eius rei causa reperienda sese exercuerunt. Quippe
M. Cato, vir in cognoscendis rebus multi studii, incerta ta-
6 men et incuriose super ea re opinatus est. Verba Catonis
ex originum quarto hæc sunt: «Non lubet scribere quod in
tabula apud pontificem maximum est, quotiens annona cara,
quotiens lunæ aut solis lumine caligo aut quid obstiterit.»
7 Vsque adeo parvi fecit rationes veras solis et lunæ deficien-
tium vel scire vel dicere.

vagy talán valami más okból s valamely más isteni erőből és akaratból származtatták. Mind ez fentebbi szavaim szerint még maig sem bizonyos.

Ezért úgy az életben előforduló minden más kötelességükben, mint a vallásos szertartások rendezésében és a halhatatlan istenek tisztelésében igen kegyes és igen lelkiismeretes régi rómaiak, ha földrengést észleltek, vagy arról hírt hallottak, azonnal ünnepet rendeltek el, hanem annak az istennek a nevét, kinek tiszteletére az ünnepet tartották, megnevezni és kihirdetni a szokás ellenére elmulasztották, hogy valahogy a népet a téves isteni tiszteletben, a mennyiben nem a valódi istent neveztek volna meg, bűnössé ne tegyék. Ha valaki az ünnepet megszejtelenítette, úgy³ hogy e miatt engesztelő áldozatot kellett bemutatni, az áldozást e szavak kíséretében hajtották végre: «vagy istennek, vagy istennőnek», úgy hogy M. Varro szerint a papi testületnek kiadott rendelet szerint erre pontosan kellett ügyelni, mivel nem lehetett tudni, micsoda erő következtében, vagy melyik isten, vagy istennő akaratából rendült meg a föld. De a hold és napfogyatkozásból sem kevésbé próbá-⁴ bálkoztak a dolog okát kifürkészni. M. Catonak, bár a⁵ bűvárkodásban igen nagy buzgalmat fejtett ki, e dologról még is bizonytalan és felületes fogalmai voltak. Szavai «Östörténet» cz. művének 4-ik könyvében így hangzanak: «Nem foglalkozhatom hosszasabban azzal, a mi a főpapoknál⁶ jegyzékbe van foglalva, hogy hányszor drágul meg a gabona, hányszor áll be a nap és a holdfény miatt sötétség, vagy valami más baj.» Oly kevésre tartotta azt, hogy a nap és⁷ holdfogyatkozás igazi okait akár maga megtudja, akár arról nekünk véleményét elmondja.

XXIX.

Apologus Aesopi Phrygis memoratu non inutilis.

1 Aesopus ille e Phrygia fabulator haut inmerito sapiens
existimatus est, cum, quæ utilia monitu suasuque erant,
non severe neque imperiose præcepit et censuit, ut philo-
sophis mos est, sed festivos delectabilesque apologos com-
mentus, res salubriter ac prospicienter animadversas in-
2 cebra induit. Velut hæc eius fabula de aviculæ nidulo lepide
atque iucunde promonet, spem fiduciamque rerum, quas
efficere quis possit, haut umquam in alio, sed in semetipso
3 habendam. «Avicula» inquit «est parva, nomen est cassita.
4 Habitat nidulaturque in segetibus, id ferme temporis, ut
5 appetat messis pullis iam iam plumantibus. Ea cassita
in sementes forte congesserat tempestiviores; propterea
frumentis flavescentibus pulli etiam tunc involucres erant.
6 Dum igitur ipse iret cibum pullis quæsitum, monet eos,
ut, si quid ibi rei novæ fieret dicereturve, animadver-
7 terent idque uti sibi, ubi redisset, nuntiarent. Dominus
postea segetum illarum filium adolescentem vocat et «vi-
desne» inquit «hæc ematuruisse et manus iam postulare?
idcirco die crastini, ubi primum diluculabit, fac amicos eas
et roges, veniant operamque mutuam dent et messim hanc
8 nobis adiuvent». Hæc ubi ille dixit, et discessit. Atque ubi
redit cassita, pulli tremibundi, trepiduli circumstrepere ora-
reque matrem, ut iam statim properet inque alium locum
sese asportet: «nam dominus» inquiunt «misit, qui amicos

XXIX. FEJEZET.

A phrygiai Aesopus egy említésre méltó meséje.

A phrygiai meseíró Aesopust³⁴ nem érdemetlenül tartották bölcsnek. Mindazon tanait ugyanis, melyek hasznos tanácsot, vagy intést foglaltak magukban, nem a bölcsészeknél szokásos parancsoló hangon adta elő, vagy mondott fölölük véleményt, hanem tetszetős és mulattató meséket költve, józan és tanulságos eszméit valami fülbe mászó varázsszal lopta be az emberi szívek mélyébe. Így például egy kis madár fiókáiról szóló meséje szeretetre méltóan és kellemesen arra int, hogy saját erőnkől elvégezhető dolgokban sohasse vessük másba reményünket és bizodalmunkat, hanem csak önmagunkba. «Van egy kis madárka — így kezdi meséjét —, a neve bóbitás pacsirta. Ott lakik, s ott rakja fész-⁴két a vetések közt, körülbelől oly időben, hogy az aratás akkor éri, midőn fiókái már-már tollasódnak. Ez a pacsirta⁵ egyszer véletlenül egy meglehetősen érett vetés közé rakta fész-⁶két; s így, mikor a kalászhok megsárgultak, fiókái még poczosok voltak. Ezért, mikor számukra eleséget keresni ki-⁶repült, meghagyta nekik, hogyha otthon valami ujság történ-⁷nék, vagy valamit hallanának, figyeljék meg; s mikor visszatér, adják neki hírül. Egy ilyen alkalommal a neve-⁷zett vetés tulajdonosa magához szólítá serdülő fiát s így szólt hozzá: «Látod-e, ez a vetés már egészen megérett, csak learatásra vár? Azért holnap, a mint pitymallani kezd, kelj útra, s kérd meg barátaidat, jöjjenek el kölcsönbe munkára, s legyenek segítségünkre.» A mint ezeket elmondta el is tá-⁸vozott. A mint az anya pacsirta hazaérkezik, fiókái remegve s reszketve csipogják körül, s kérik, hogy most már rögtön siessen, s szállítsa őket más helyre: mert az úr elküldte fiát barátai felkeresésére, hogy hajnal hasadtával jöjjenek el a

9 roget, uti luce oriente veniant et metant». Mater iubet eos
otioso animo esse: «si enim dominus» inquit «messim ad
amicos reicit, crastino seges non metetur neque necessum
est, hodie uti vos auferam». «Die» inquit «postero mater
10 in pabulum volat. Dominus, quos rogaverat, opperitur. Sol
11 fervit, et fit nihil; it dies, et amici nulli eunt. Tum ille
rursum ad filium «amici isti magnam partem» inquit «ces-
satores sunt. Quin potius imus et cognatos adfines(amicos)-
que nostros oramus, ut assint cras tempori ad metendum?»
12 Itidem hoc pulli pavefacti matri nuntiant. Mater hortatur,
ut tum quoque sine metu ac sine cura sint, cognatos ad-
finesque nullos ferme tam esse obsequibiles ait, ut ad labo-
rem capessendum nihil cunctentur et statim dicto obœdiant:
«vos modo» inquit «advertite, si modo quid denuo dicetur».
13 Alia luce orta avis in pastum profecta est. Cognati et ad-
14 fines operam, quam dare rogati sunt, supersederunt. Ad
postremum igitur dominus filio «valeant» inquit «amici
cum propinquis. Afferes primo luci falces duas; unam ego-
met mihi et tu tibi capies alteram et frumentum nosmetipsi
15 manibus nostris cras metemus». Id ubi ex pullis dixisse
dominum mater audivit, «tempus» inquit «est cedendi et
abeundi; fiet nunc dubio procul quod futurum dixit. In
ipso enim iam vertitur cuius res est, non in alio, unde pe-
16 titur». Atque ita cassita nidum migravit, seges a domino
17 demessa est». Hæc quidem est Aesopi fabula de amicorum
18 et propinquorum levi plerumque et inani fiducia. Sed quid
aliud sanctiores libri philosophorum monent quam ut in no-
19 bis tantum ipsis nitamur, alia autem omnia, quæ extra nos
extraque nostrum animum sunt, neque pro nostris neque
20 pro nobis ducamus? Hunc Aesopi apologum Q. Ennius in
satiris scite admodum et venuste versibus quadratis com-

vetést learatni.» Anyjuk ily szavakkal nyugtatja meg őket: 9
«Hiszen ha ez az úr az aratást barátaira bizza, holnap semmi
se lesz belőle s nem szükséges, hogy ma elszállítsalak ben-
neteket.» Másnap — szól a mese tovább — az anya eleség 10
után repült. A tulajdonos várakozik azokra, a kiket felkért.
A nap égetően süt, semmi sem történik; az idő múlik, egy
barátja sem érkezik. Erre ismét ekként szól fiához: «Ezek 11
a barátaink nagyrészből lusta emberek, azért is inkább
menjünk atyafiainkhoz és rokonainkhoz, s őket kérjük meg,
hogy holnap idejében jelenjenek meg az aratásra.» Ezt 12
ugyanúgy megjelentik anyjuknak a remegő fiókák. Ez báto-
rítja őket, hogy így se bántsa őket félelem és gond, hiszen
rendszerint az atyafiak és rokonok se annyira szolgálat-
készek, hogy haladéktalanul munkához fogjanak, s rögtön
hajoljanak a szóra: «Ti csak figyeljetek, mit fognak ismét
beszélni.» Másnap hajnalban újra eleség után repült. A ro- 13
konok és atyafiak nem adták meg a gazdának a kért segít-
séget. Ezért végre így szólt fiához: «Maradjanak maguknak 14
barátaink, rokonainkkal egyetemben. Hozz holnap hajnal-
hasadáskor magaddal két sarlót; egyiket én magam, má-
sikát te veszed kezédbe, s a gabonát mi magunk, saját ke-
zünkkel fogjuk learatni.» Midőn az anya-pacsirta fiókáitól 15
az úr eme szavait hallotta, így szólt: «Itt az idő a távo-
zásra és a menekülésre; most már kétségtelenül megtörté-
nik, a mit kilátásba helyezett. Most már ugyanis magán a 16
tulajdonoson, nem pedig másokon fordul meg a dolog.»
S így a pacsirta fészket elhagyta, s a gazda vetését learatta.
Így szól tehát Aesopus meséje a barátainkba és rokonainkba 17
helyezett ingatag és többnyire hiú bizalomról. De mi másra 18
intenek a bölcsészek szentséges tanai is, mint hogy csak ön-
magunkra támaszkodjunk, minden mást pedig, a mi tehet- 19
ségünkön és szabad akaratunkon kívül van, se sajátunk, se
bennünket megillető gyanánt ne tekintsük. Aesopus ezen 20

posuit. Quorum duo postremi isti sunt, quos habere cordi et memoriæ operæ pretium esse hercle puto :

Hoc erit tibi argumentum sémper in promptú situm :

Né quid expectés amicos, quód tute agere pössies.

XXX.

Quid observatum sit in undarum motibus, quae in mari alio atque alio modo fiunt austris flantibus aquilonibusque.

1 Hoc sæpenumero in undarum motu, quas aquilones venti
 quique ex eadem cæli regione ær fluit, faciunt *** in mari
 2 austri atque africi. Nam fluctus, qui flante aquilone ma-
 ximi et creberrimi excitantur, simul ac ventus posuit, ster-
 3 nuntur et conflaccescunt et mox fluctus esse desinunt. At
 non idem fit flante austro vel africo ; quibus iam nihil spi-
 rantibus undæ tamen factæ diutius tument et a vento qui-
 dem iamdudum tranquilla sunt, sed mare est etiam atque
 4 etiam undabundum. Eius rei causa esse hæc coniectatur,
 quod venti a septentrionibus ex altiore cæli parte in mare
 incidentes deorsum in aquarum profunda quasi præcipites
 deferuntur undasque faciunt non prorsus impulsas, sed imi-
 tus commotas, quæ tantisper erutæ volvuntur, dum illius
 5 infusi desuper spiritus vis manet. Austri vero et africi, ad
 meridianum orbis circulum et ad partem axis infimam de-
 pressi, inferiores et humiles, per suprema æquoris euntes
 protrudunt magis fluctus quam eruunt, et ideo non de-

meséjét Q. Ennius *Satiráiban* igen izléseesen és kellemesen írta le. E versek közül a két utolsó, melyek, istenemre, megérdemlik, hogy szívünkbe és elménkbe véssük, így hangzik:

Ez elv vezessen az életnek útain:

Ne várd barátaidtól, magad mit megtehetsz.

XXX. FEJEZET.

Mit észleltek a tengeri hullámok mozgását illetőleg, hogy az más meg más a szerint, a mint déli vagy északi szél fú.

Gyakran van alkalom azon hullámok mozgását illető 1 megfigyelésre, melyeket vagy az északi szelek és az ugyanazon égtájról fuvó légáramlat, vagy a déli és afrikai szél okoz a tengerben. Azok a hullámok ugyanis, melyek az 2 északi szél fúvására szertelen nagy mértékben és igen sűrűn tornyosulnak fel, a szél elültével azonnal lecsendesednek és elsimulnak, s a tenger ismét sima lesz. De nem így van 3 abban az esetben, ha a déli szél vagy az africanus fú; ha ezek már nem is fúnak, a felkavart hullámok még tovább tornyosulnak s ha a szél már régen nyugtot is hagyott nekik, a tenger újból és újból hullámokat hányn. E jelenség okául 4 azt gyanítják, hogy azok a szelek, melyek az északi, magasabb égtájról rohannak a tengerre, mintegy fékevesztetten törnek le a víz legmélyére s nem a vízfölület felborzásával képeznek hullámokat, hanem a víz legmélyéről kavarnak fel, s így azok csak addig hömpölyögnek ingadozva, míg azon felülről lefele fuvó léghullámzás ereje hat. Ellenben a 5 déli és afrikai szelek, melyek a déli égöv felől és a föld tengelyének alsó részéről fúnak és ezért fúvások alacsonyabb és mélyebb, a tenger felszínén surrannak tova, a hullámokat inkább tolják maguk előtt, mintsem hogy alólról kavarnak föl, s ezért, mivel a szél nem lefelé fú a vízre, hanem

super læsæ, sed propulsæ in adversum aquæ, etiam desistente flatu, retinent aliquantisper de pristino pulsu impetum. Id autem ipsum, quod dicimus, ex illis quoque Homericis versibus, si quis non incuriose legat, adminiculari potest. Nam de austri flatibus ita scripsit:

Ἐνθα νότος μέγα κῦμα ποτὶ σκαῖον ῥίον ὤθει,

s contra autem de borea, quem «aquilonem» nos appellamus, alio dicit modo:

Καὶ βορέης αἰθρηγενέτης μέγα κῦμα κυλίνδων.

Ab aquilonibus enim, qui alti supernique sunt, fluctus excitatos quasi per prona volvi dicit, ab austris autem, his qui humiliores sunt, maiore vi quadam propelli sursum atque subici. Id enim significat verbum ὤθει, sicut alio in loco: Ἀἶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον. Id quoque a peritissimis rerum philosophis observatum est, austris spirantibus mare fieri glaucum et cæruleum, aquilonibus obscurius atriusque. Cuius rei causam, cum Aristotelis libros *problematorum* præcerperemus, notavi.

LIBER TERTIVS.

I.

Quaesitum atque tractatum, quam ob causam Sallustius avaritiam dixerit non animum modo virilem, sed corpus quoque ipsum effeminare.

Hieme iam decedente apud balneas Titias in area subcalido sole cum Favorino philosopho ambulabamus; atque ibi inter ambulandum legebatur *Catilina* Sallustii, quem in

épen az ellenkező oldal felé hajtja, az előbbi mozgató
erőből keletkezett mozgást a hullámok egy kissé még a
szél ülte után is megtartják. Ezt az állításunkat Homerus 6
alábbi verseiből akármelyik figyelmes olvasó is megerősít-
heti. Ő tudniillik a déli szél fúvásáról így ír: 7

Nagy habokat ver a délszaki szél a baloldali szirthez, 8

a boreasról ellenben, a mit mi aquilonak (északi szél) ne-
vezünk, más képen nyilatkozik:

«Fellegűző Boreas hullámhegyeket vet a partra.»

Szerinte ugyanis a felső égtájakról jövő északi szelek a 9
felvert hullámokat mint egy meredek (felülről lefelé) irány-
ban hömpölyögtetik, a mélyebb irányu déli szelek ellenben
még nagyobb erővel korbácsolják fel s hajtják maguk előtt.
A görög «Ὠθεῖ» igének ugyanis ez a jelentése, a mint egy 10
más helyen olvasható: «Sziklát tolt föl a lejtőn». Más, kiváló 11
bölcsek azt az észrevételt is tették, hogy ha déli szél fú, a
tenger kékes-zöld színű lesz, míg az északi szél fúvására
sötétebbé és feketébbé válik. Ennek a dolognak az okát is
megjegyeztem magamnak, midőn Aristotelesnek a *Fejtvé-*
nyekről írt művét kivonatoltam.

HARMADIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

*Mi alapon állítja Sallustius, hogy a kapzsiság nem csak a férfias
lelkületet, hanem a testet is satnyává teszi?*

A tél vége felé, midőn a nap kellemesen kezdett sütni, 1
Favorinus bölcsészszel a titusi fürdők melletti sétatéren sé-
tálgattunk s e séta közben Sallustius *Catilináját* kezdtük

2 manu amici conspectum legi iusserat. Cumque hæc verba
ex eo libro lecta essent: «Avaritia pecuniæ studium habet,
quam nemo sapiens concupivit; ea quasi venenis malis
imbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infi-
nita et insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur,»
3 tum Favorinus me aspiciens «quo» inquit «pacto corpus
hominis avaritia effeminat? quid enim istuc sit, quod ani-
mum virilem ab ea effeminari dixit, videor ferme assequi.
set, quonam modo corpus quoque hominis effeminet, non-
4 dum reperio». «Et ego» inquam «longe iamdiu in eo ipse
quærendo fui ac, nisi tu occupasses, ultro te hoc rogassem».
5 Vix ego hæc dixeram cunctabundus, atque inibi quispiam
de sectatoribus Favorini, qui videbatur esse in litteris vete-
rator, «Valerium», inquit, «Probum audiavi hæc dicere: usum
esse Sallustium circumlocutione quadam poetica et, cum
dicere vellet hominem avaritia corrumpi, corpus et animum
dixisse, quæ duæ res hominem demonstrarent; namque
6 homo ex anima et corpore est». «Numquam», inquit Favo-
rinus «quod equidem scio, tam inportuna tamque audaci
argutia fuit noster Probus, ut Sallustium, vel subtilissimum
brevitatis artificem, periphrasis poetarum facere diceret».
7 Erat tum nobiscum in eodem ambulacro homo quispiam
8 sane doctus. Is quoque a Favorino rogatus, ecquid haberet
9 super ea re dicere, huiusmodi verbis usus est: «Quorum»,
inquit, «avaritia (mentem) tenuit et corrumpit quique sese
quærundæ undique pecuniæ dediderunt, eos plerosque tali
genere vitæ occupatos videmus, ut sicuti alia in his omnia
præ pecunia, ita labor quoque virilis exercendique corporis
10 studium relictui sit. Negotiis enim se plerumque umbraticis
et sellulariis quæstibus intentos habent, in quibus omnis

olvasni, mit mesterünk egy barátunk kezében pillantott meg s lapozgatni óhajtott. S mikor a következő szavak kerültek szemünk elé: «A kapzsiság nem egyéb, mint vágy a 2 pénz után, a mire még egy bölcs sem vágyódott, s mint egy pusztító méregtől áthatott dolog, a testet és férfias lelkületet satnyává teszi, soha sem ismer mértéket és mindig kielégíthetetlen, s nem csökken sem a bőségben, sem a szűkségben,» Favorinus rám pillantva ezt a kérdést tette: «Hogyan 3 satnyítja el a kapzsiság az emberi testet? Mert hogy a férfias lelkületet satnyává teszi, körülbelől értem, de azt, hogy mimódon satnyíthatja el az emberi testet is, nem tudom felfogni.» «Magam is régen kutatom már ezt — válaszolám — 4 és saját magam kértem volna ebben véleményedet, ha meg nem előztél volna.» Alig ejtém ki dadogva e szavakat, 5 Favorinus követői közül egy, ki látszólag az irodalom tanulmányozásában vénült meg, rögtön így válaszolt: «Valerius Probustól hallottam e nyilatkozatot: Sallustius ebben bizonyos költői körülírással élt, s a mikor azt akarta mondani, hogy az embert a kapzsiság megrontja, a testet és lelket, az emberi lény e két alkatrészét írta; — a mennyiben az ember testből és lélekből áll.» «Tudtommal soha se elmél- 6 kedett a mi Probusunk annyira esetlenül és oly merészen — válaszolt erre Favorinus —, hogy Sallustiusról, a rövid kifejezés-mód lehető legügyesebb mesteréről azt állította volna, hogy költői körülírással élt.» Ugyanezen sétánk közben volt 7 velünk egy valódi tudós is. Őt is megkérdezvén Favorinus, 8 mit szól a dologhoz, következőleg válaszolt: «A kinek lelkületét a kapzsiság hatalmába kerítve megrontotta, s kik csak arra törekeshnek, hogy mindenünnen pénzt szerezzenek, úgy látszik, többnyire oly életmód rabjai, hogy valamint a pénzen kívül minden egyebet, úgy a férfias munkát s a testgyakorlás iránti kedvet is egészen elhanyagolják. Legtöbb 10 esetben ugyanis titokzatos üzleteikre s mesterséggként üzött

eorum vigor animi corporisque elanguescit et, quod Sallustius ait, «effeminatur».

- 11 Tum Favorinus legi denuo verba eadem Sallustii iubet atque, ubi lecta sunt, «quid igitur» inquit «dicimus, quod multos videre est pecuniæ cupidos et eosdem tamen cor-
12 pore esse vegeto ac valenti?» Tum ille ita respondit: «Respondes non hercle inseite. Quisquis» inquit «est pecuniæ cupiens et corpore tamen est bene habito ac strenuo, aliarum quoque rerum vel studio vel exercitio eum teneri necessum est atque in sese colendo non æque esse parcum.
13 Nam si avaritia sola summa omnes hominis partes affectionesque occupet et si ad incuriam usque corporis grassetur, ut per illam unam neque virtutis neque virium (neque corporis neque animi) cura adsit, tum denique id vere dici potest effeminando esse et animo et corpori qui neque sese
14 neque aliud curent, nisi pecuniam». Tum Favorinus «aut hoc», inquit «quod dixisti, probabile est, aut Sallustius odio avaritiæ plus quam potuit eam criminatus est».

II.

Quemnam esse natalem diem M. Varro dicat, qui ante noctis horam sextam postve eam nati sunt; atque inibi de temporibus terminisque dierum, qui civiles nominantur et usquequaque gentium varie observantur; et praeterea quid Q. Mucius scripserit super ea muliere, quae a marito non iure se usurpavisset, quod rationem civilis anni non habuerit.

- 1 Quæri solitum est, qui noctis hora tertia quartave sive qua alia nati sunt, uter dies natalis haberi appellarique debeat, isne, quem nox ea consecuta est, an qui dies noctem consecutus est. M. Varro in libro rerum humanarum,
2

keresetükre figyelnek s ezekben minden testi és lelki erejük eltompul, vagy Sallustius szerint: satnyává lesz.»

Erre Favorinus ujjalag elolvastatván a kérdéses szavakat, 11 így szólt: «De hát mit szólunk ahhoz, hogy sokan, kik szemmelláthatólag a pénzvágó rabjai, ennek daczára testi- leg épek és erősek?» Erre amaz így válaszolt: «Istenemre, 12 ügyes a megjegyzésed. A ki pénzsóvár, s ennek daczára mégis testileg egészséges és erős, szükséges, hogy egyéb dolgokkal foglalkozni is legyen vágya és kitartása. Mert ha 13 ez igen veszedelmes szenvedély, a kapzsiság, az ember összes testi és lelki világát rabjává teszi, s odáig megy, hogy az illető testével nem törődik, úgy hogy e miatt az egy szenvedély miatt sem a becsülettel, sem képességeivel (testi és lelki erejével) nem gondol, joggal el lehet mondani, hogy az ilyenek mind testileg, mind lelkileg satnyák, mivel sem önmagukra, se más egyébre, csakis a pénzre van gondjuk.» Erre Favorinus így felelt: «Vagy ezt a te állítá- 14 sodat kell elfogadnunk, vagy pedig Sallustius a kapzsiság iránti gyűlöletből a lehető legrosszabb színben tüntette fel ezt a szenvedélyt.»

II. FEJEZET.

M. Varro szerint melyik nap azoknak a születésnapja, kik az éj hatodik órája (éjjél) előtt vagy azután születtek; egyszersmind a polgári napok tartamáról, határpontjairól, s hogy ezt, a hány nép, annyiféleképen osztotta be; végül Q. Mucius feljegyzése arról az asszonyról, ki törvényesen nem válhatott el férjétől, minthogy a polgári évre vonatkozó rendeletet figyelmen kívül hagyta.

Gyakran felvetik azt a kérdést, hogy azoknak, kik az éj 1 harmadik (esti 9), vagy a negyedik, vagy valamely más órájában születtek, a két nap közül melyik az igazi születésnapjuk, vajjon a kérdéses éjt megelőző vagy pedig a rákövetkező-é. Erre vonatkozólag M. Varro Az emberi dol- 2

quem de diebus scripsit,» homines, inquit, qui in (de a) media nocte ad proximam mediam noctem in his horis viginti quattuor nati sunt, uno die nati dicuntur». Quibus verbis ita videtur dierum observationem divisisse, ut qui post solem occasum ante mediam noctem natus sit, is ei dies natalis sit, a quo die ea nox cœperit; contra vero, qui in sex noctis horis posterioribus nascatur, eo die videri natum, qui post eam noctem diluxerit. Athenienses autem aliter observare, idem Varro in eodem libro scripsit, eosque a sole occaso ad solem iterum occidentem omne id medium tempus unum diem esse dicere. Babylonios porro aliter; a sole enim exorto ad exortum eiusdem incipientem totum id spatium unius diei nomine appellare; multos vero in terra Vmbria unum et eundem diem esse dicere a meridie ad insequentem meridiem; «quod quidem» inquit «nimis absurdum est. Nam qui Kalendis hora sexta apud Vmbros natus est, dies eius natalis videri debebit et Kalendarum dimidiarum et qui est post Kalendas dies ante horam eius diei sextam.» Populum autem Romanum ita, uti Varro dixit, dies singulos adnumerare a media nocte ad mediam proximam, multis argumentis ostenditur. Sacra sunt Romana partim diurna, alia nocturna, sed ea, quæ inter noctem fiunt, diebus addicuntur, non noctibus; quæ igitur sex posterioribus noctis horis fiunt, eo die fieri dicuntur, qui proximus eam noctem inlucescit. Ad hoc ritus quoque et mos auspicandi eandem esse observationem docet: nam magistratus, quando uno die eis auspicandum est et id, super quo auspicaverunt, agendum, (cum) post mediam noctem auspicantur et post meridiem sole magno (agunt), auspicatique esse et

gokról cz. művében a napokról szólóban ezt mondja: «Azokról az emberekről, kik egyik éjféltől a másikig terjedő 24 óra alatt születtek, azt mondják, hogy egy napon születtek.» Ezen nyilatkozata szerint ő a napok beosztását szemmel láthatólag úgy tekintette, hogy annak, a ki naplemente után, de éjfél előtt született, a kérdéses éj előtti nap; ellenben annak, a ki az éj más hat órájában jött a világra, a szóban forgó éjre virradó nap születésnapja. Ugyancsak Varro írja említett művében egy más helyen azt, hogy az atheniek máskép osztották be a napot, és pedig úgy, hogy egyik napnyugtától a következő másik napnyugtáig terjedő időt nevezték egy napnak. A babyloniak ismét máskép; ugyanis náluk a napkeltétől a másnapi napfeljöttéig tartó időköz, umbriában pedig általában az egyik déltől a másikig terjedő idő számított egyugyanazon napnak. «Ez ugyan — mondja ő — merőben képtelen. Ugyanis, ha valaki az umbriaiaknál (a mi számításunk szerint) a hónap első napján a hatodik nappali órában született (déli 12), születésnapja látszólag felerészben elsejére, felerészben pedig másodikának hatodik órája elé esik.» Varronak azon állítását, hogy a római nép az egyes napokat egyik éjféltől a másik legközelebbiig számította, sok bizonyíték támogatja. Így pl.: A római szent szertartások részben nappaliak, részben éjjeliek, de az éj közben végrehajtottakat nem az éjekhez, hanem a napokhoz számították, ezért azokról, a melyek az éj hat utolsó órája alatt mentek végbe, azt mondták, hogy a kérdéses éjszakára közvetlen virradó napon teljesítették. Így bizonyítja ezt a jóslásban szokásos szer- tartás is: ugyanis az államhivatalnokokról, ha egy nap alatt kellett madárjóslathoz fordulniok s azt be is végezniök, ha éjfél után kezdtek a megfigyeléshez s csak délután végezték be, midőn még a nap magasan állott, azt mondták, hogy a megfigyelést egyugyanazon napon kezdték meg és

11 egisse eodem die dicuntur. Præterea tribuni plebei, quos
nullum diem abesse Roma licet, cum post mediam noctem
proficiscuntur et post primam facem ante mediam sequen-
tem revertuntur, non videntur afuisse unum diem, quoniam,
ante horam noctis sextam regressi, parte aliqua illius in
12 urbe Roma sunt. (Q.) quoque Mucium iure consultum di-
cere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quæ, cum
Kalendis Ianuariis apud virum matrimonii causa esse cœ-
pisset, ante diem IV. Kalendas Ianuarias sequentes usur-
13 patum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod
abesse a viro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet,
quoniam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni
14 essent, qui inciperet ex Kalendis. Istæc autem omnia de
dierum temporibus et finibus ad observationem discipli-
namque iuris antiqui pertinentia cum in libris veterum
inveniremus, non dubitabamus, quin Vergilius quoque id
ipsum ostenderit, non exposite atque aperte, sed, ut homi-
nem decuit poeticas res agentem, recondita et quasi operta
veteris ritus significatione:

15 torquet, inquit, medios nox umida cursus
Et me sævus equis oriens afflavit anhelis.

16 His enim versibus oblique, sicuti dixi, admonere voluit,
diem, quem Romani «civilem» appellaverunt, a sexta noctis
hora oriri.

fejezték be. Azonkívül a néptribunokról, kiknek Rómából 11 egy egész napig távol lenniök nem volt szabad,¹ ha éjjel után keltek útra és az erre következő lámpagyújtás után éjjel előtt visszatértek, nem tartották, hogy egy napig távol voltak, mivel éjjel előtt térvén vissza, ugyanazon napnak még egy kis részét Rómában töltötték. Gyakran hallottam 12 továbbá Q. Muciustól,² a nagy jogásztól is azt a nyilatkozatot, hogy oly asszony, ki január 1-től kezdett valamely férfinél házasságkötés céljából tartózkodni, s tőle következő december 29-én, szabadsága visszaszerezhetése céljából eltá- 13 vózott, hiába járt; mert nem tölthetett három éjet külön; ennyi ideig pedig a férjétől való eltávoztatás céljából a tizenkét táblás törvény értelmében a férfitől távol kellett lennie; így pedig három éjet külön nem tölthetett, mert az utolsó 3-ik éjnek hat órája a következő elsején kezdődő évhez tartozott.

Midőn a régi művekben mindezekre a napok tartamát, 14 kezdő és végpontját illető, a régi jog megmagyarázására, s megérthetésére vonatkozó adatokra bukkantam, azonnal tisztán állt előttem, hogy Vergilius is ugyanerre a tényre szándékozott rámutatni, nem tisztán és világosan ugyan, hanem mint a hogy azt a költészettel foglalkozó egyén megteheti, a régi szokás valami homályos, mintegy rejtett jelzésével :

•Im közepén (medios) tuljár a harmatos éj már
És a kelet robogó paripái lehellelte rám fujt.»³

15

Ezekkel a versekkel ugyanis Vergilius, a mint mondám, 16 elburkolva arra akart figyelmeztetni, hogy a rómaiaktól «polgári napnak» nevezett nap az éj hatodik órájától (éjjel) kezdődik.

III.

De noscendis explorandisque Plauti comoediis, quoniam promisce verae atque falsae nomine eius inscriptae feruntur; atque inibi, quod Plautus et Naevius in carcere fabulas scriptitarint.

- 1 Verum esse comperior, quod quosdam bene litteratos homines dicere audivi, qui plerasque Plauti comoedias curiose atque contente lectitarunt, non indicibus Aelii nec Sedigiti nec Claudii nec Aurelii nec Accii nec Manilii super his fabulis, quæ dicuntur «ambiguæ», crediturum, sed ipsi Plauto moribusque ingeni atque linguæ eius.
- 2 Hac enim iudicii norma Varronem quoque usum videmus.
- 3 Nam præter illas unam et viginti, quæ «Varronianæ» vocantur, quas idcirco a ceteris segregavit, quoniam dubiosæ non erant, set consensu omnium Plauti esse censebantur, quasdam item alias probavit adductus filo atque facetia sermonis Plauto congruentis easque iam nominibus aliorum occupatas Plauto vindicavit, sicuti istam, quam nuperrime
- 4 legebamus, cui est nomen *Boeotia*. Nam cum in illis una et viginti non sit et esse Aquili dicatur, nihil tamen Varro dubitavit, quin Plauti fotre, neque alius quisquam non infrequens Plauti lector dubitaverit, si vel hos solos ex ea fabula versus cognoverit, qui quoniam sunt, ut de illius Plauti more dicam, Plautinissimi, propterea et meminimuseos et ascripsimus.
- 5 Parasitus ibi esuriens hæc dicit:

Vt illûm di perdant, primus qui horas répperit,
 Quique ádeo primus státuit hic solárium.
 Qui mîhi comminuit mísero articulatím diem,
 Nam (unúm) me puero vénter erat solárium

III. FEJEZET.

*Plautus vígjátékainak felismerése és kipuhatólása, minthogy az ő neve alatt vegyesen fordulnak elő igaziak és nem igaziak; egyzersmind hogy Plautus és Naevius fogságukban szindarabokat irtak.*⁴

Teljesen magamévá teszem azt a nyilatkozatot, a mit azon magas irodalmi műveltséggel bíró férfiaktól hallottam, kik Plautus legtöbb vígjátékát gondosan és figyelmesen átolvasták, hogy sem Aelius, sem Sedigitus, sem Claudius, sem Aurelius, sem Accius ama «kéteseknek» nevezett darabokról szóló lajstromainak nem kell hinnünk, hanem csakis magának Plautus szellemi és nyelvezeti sajáttságainak.

Úgy látjuk ugyanis, hogy Varro is ezzel a mértékkel élt² bírálatában. Mert azon a 21 «Varro féle»-nek nevezett³ darabon kívül, melyeket épen azért különített el a többiek-től, mivel valódiságukhoz kétség nem fért, sőt a közvélemény egyenesen Plautusénak tartotta, még néhányat szintén valódinak vett; ez ítéletre őt a szöveg sajátyszerű vonása és élczes volta indította, mely egészen Plautusra vallott, s így, noha már más írók neve alatt szerepeltek, Plautusnak tulajdonította, mint többek közt a «*Boeotia*» címűt, a mit a napokban olvastunk. Mert bár ez a darab nincs ama 21 közt⁴ s Aquiliusénak tartják, Varro határozottan Plautus művének tartja s ép így szerzőnk más figyelmes olvasója is így tesz vele, ha csak a következő pár sort olvassa is a darab-ból, melyeket, minthogy Plautus beszédmódja szerint, hogy úgy mondjam, a legplautusiabbak, fel is említek és ide írok.

E versekben az éhező elősdi így szól:

5

«Isten büntesse, ki az időbeosztást feltalálta

És legelőször itt napórát állított.

Vesztemre az egész napot ízekre darabolja.

Gyermek koromban hasam volt az egyedüli napóra,

Multo ómnium istorum óptimum et veríssimum:
 Vbivís ste monebat ésse, nisi quom níl erat.
 Nunc étiam quom est, non éstur, nisi solí libet;
 Itaque ádeo iam oppletum óppidum est soláriis,
 † Maior pars populi arida reptant fame.

- 6 Favorinus quoque noster, cum *Nervulariam* Plauti legerem, quæ inter incertas habita est, et audisset ex ea comædia versum hunc:

Scrattæ, scrupipedæ, stríttivillæ sórdidæ,

delectatus faceta verborum antiquitate, meretricum vitia atque deformitates significantium, «vel unus herele» inquit «hic versus Plauti esse hanc fabulam satis potest fidei fecisse».

- 7 Nos quoque ipsi nuperrime, cum legeremus *Fretum* — nomen est id comædiæ, quam Plauti esse quidam non putant — haut quicquam dubitavimus, quin ea Plauti foret, et omnium quidem maxime genuina. Ex qua duo hos versus exscripsimus, ut historiam quæreremus oraculi Arretini:

† Nunc illud est quod responsum

Arretini ludis magis dicitur:

Períbo, si non féceo, si fáxo, vapulábo.

- 9 M. tamen Varro in libro de comædiis Plautinis primo Accii verba hæc ponit: «Nam nec *Geminei lenones* nec *Condalium* nec Plauti *Anus* nec *Bis compressa* nec *Boeotia* umquam fuit, neque adeo *Agroecus* neque *Commorientes Maci Titi*.»

- 10 In eodem libro M. Varronis id quoque scriptum, et Plautium fuisse quempiam pœtam comædiarum. Quoniam fabulæ (eæ) «Plauti» inscriptæ forent, acceptas esse quasi Plautinas, cum essent non a Plauto Plautinæ, sed a Plautio Plautianæ.

Az idevalóknál mind pontosabban járt,
 Ebédre hitt, kivéve mikor nem volt mit,
 Most ha van is, dehogy eszünk, míg a nap nem akarja,
 Mióta napórakkal telve városunk,
 A nép nagyobbára lebzsel éhesen.»

A mi Favorinusunk is, midőn Plautusnak kétesek közé 6
 számított «*Nervularia*»-ját olvastam, s e vígjátékból a kö-
 vetkező verset hallotta:

«Köpnivalók, totyogósok, szórtépdelő moeskosok»,

elragadtatva ezeknek a kéjhölgyek bünére és fogyatkozá-
 saira vonatkozó kifejezésnek régies zamatától, így szólt:
 «Istenemre, maga ez az egy vers is elég arra, hogy ezt a
 darabot Plautusnak tulajdonítsuk».

Mi is a minapában, midőn a *Fretum*-ot olvastuk — egy 7
 oly vígjátéknak a neve, a melyet egyesek nem tartanak
 Plautusénak —, habozás nélkül Plautusénak tulajdonítottuk
 és pedig valamennyi műve között a legvalódibbnak. Ebből 8
 a vígjátékból a következő sorokat kiirtuk, midőn az arreti-
 numi jósa történetét kutattuk:

Ime tehát a szó, mit minden ünnepen

A kos jóslóhelye fenhangon emleget:

«Végem, ha megteszem, ha nem, verést kapok.»

M. Varro azonban a Plautus vígjátékairól írt művének 9
 első könyvében Accius következő sorait idézi: «Mert sem
 a *Kerítő pár* (Geminei lenones), sem a *Boszorka* (Anus), sem
 a *Kétszer szorongatott nő* (Bis compressa), sem a *Boeotiai nő*
 (Boeotia), még kevésbé a *Bárdolatlan* (Agroecus), s az *Együtt*
halók (Commorientes) nem Maccius Titus (Plautus) művei.»

M. Varro ugyanezen könyvében az is fel van jegyezve, 10
 hogy volt egy Plautius nevű vígjátékiró is. Minthogy ama
 darabokon: «Plauti» fölírás volt (Plautius-é), úgy vették,
 mintha Plautusiak lettek volna, noha ezek nem Plautinae
 (Plautustól), hanem Plautianæ (plautiusiak) voltak.

- 11 Feruntur autem sub Plauti nomine comœdiæ circiter cen-
 12 tum atque triginta; sed homo eruditissimus L. Aelius quinque
 13 et viginti eius esse solas existimavit. Neque tamen dubium
 est, quin istæ, quæ scriptæ a Plauto non videntur et nomini
 eius addicuntur, veterum poetarum fuerint et ab eo retrac-
 tatae, expolitæ sint ac propterea resipiant stilum Plautinum.
- 14 Sed enim *Saturionem* et *Addictum* et tertiam quandam,
 cuius nunc mihi nomen non subpetit, in pistrino eum
 scripsisse, Varro et plerique alii memoriæ tradiderunt,
 cum, pecunia omni, quam in operis artificum scænicorum
 pepererat, in mercatibus perdita inops Romam redisset et
 ob quærendum victum ad circumagendas molas, quæ «trusati-
 les» appellantur, operam pistori locasset.
- 15 Sicuti de Nævio quoque accepimus, fabulas eum in car-
 cere duas scripsisse, *Hariolum* et *Leontem*, cum ob assiduam
 maledicentiam et probra in principes civitatis de Græcorum
 poetarum more dicta in vincula Romæ a triumviris con-
 iectus esset. Vnde post a tribunis plebis exemptus est, cum
 in his, quas supra dixi, fabulis delicta sua et petulantias
 dictorum, quibus multos ante læserat, diluisset.

IV.

*Quod P. Africano et aliis tunc viris nobilibus ante aetatem senectam
 barbam et genas radere mos patrius fuit.*

- 1 In libris, quos de vita P. Scipionis Africani compositos
 legimus, scriptum esse animadvertimus, P. Scipioni, Pauli
 filio, postquam de Pœnis triumphaverat censorque fuerat,
 diem dictum esse ad populum a Claudio Asello tribuno

Plautus neve alatt körülbelül 130 vígjáték szerepel, de 11 L. Aelius, a kiváló tudós csak huszonötöt tulajdonít neki. 12 Minden kétségen felül áll, hogy azok a darabok, a melyek 13 látszat szerint nem Plautuséi, de mégis az ő neve alatt sorolják föl, régi költők művei s ő azokat csak átdolgozta s finomabbá tette s ezért érzik rajtuk a plautusi előadás-mód íze.

De Varro és több más író feljegyzése szerint a *Saturio*-t, 14 az *Addictus*-t (Sanyaru és Adós fogoly) és egy harmadik darabot, melynek nevére most nem emlékszem, Plautus egy malomban írta, midőn színpadi szolgálattal szerzett vagyonát kereskedői vállalatokban elvesztette s Rómába teljesen szegényen tért vissza, s hogy magának élelmet keressen, egy molnárhoz szegődött, egy kézi malomnak nevezett örlő eszköz forgatására.

Ép úgy Næviusról is hallottuk, hogy két művét: a *Jós*-t 15 és *Leon*-t börtönben írta, mikor a görög költők módjára az állam előkelő embereire szakadatlanul szórt boszantásaiért és bántalmaiért a triumvirek Rómában fogságba vetették. Innen később a néptribunok szabadították ki, midőn ebben a két fentebb említett darabjában azokat a hibáit és meg gondolatlanságait visszavonta.

IV. FEJEZET.

Hogy P. Africanus s azon kor több kiváló embere állukat és arcukat ősi szokás szerint már az öreg kor kezdete előtt borotváltatták.

A P. Scipio Africanus életéről írt könyvek olvasása közben arra a följegyzésre találtam, hogy P. Scipiót, Paulus fiát, a carthagóiak felett tartott diadalmenete s erkölcs-bírói hivataloskodása után törvényszék elé idézte Claudius Asellus néptribun, kitől lovát, mint censor elvette, s hogy,

plebis, cui equum in censura ademerat, eumque, cum esset reus, neque barbam desisse radi neque non candida veste
 2 uti neque fuisse cultu solito reorum. Sed cum in eo tempore Scipionem minorem (maiolem) quadraginta annorum fuisse constaret, quod de barba rasa ita scriptum esset mirabamur.
 3 Comperimus autem ceteros quoque in isdem temporibus nobiles viros barbam in eiusmodi ætate rasisse, idcircoque plerasque imagines veterum, non admodum senum, sed in medio ætatis, ita factas videmus.

V.

Deliciarum vitium et mollities oculorum et corporis ab Arcesila philosopho cuidam obprobata acerbè simul et festiviter.

1 Plutarchus refert, Arcesilaum philosophum vehementi verbo usum esse de quodam nimis delicato divite, qui in-
 2 corruptus tamen et a stupro integer dicebatur. Nam cum vocem eius infractam capillumque arte compositum et oculos ludibundos atque inlecebræ voluptatisque plenos videret, «nihil interest», inquit «quibus nembris cinædi sitis, posterioribus an prioribus».

VI.

De vi atque natura palmarum arboris, quod lignum ex ea ponderibus positis renitatur.

1 Per hercle rem mirandam Aristoteles in septimo *problematorum* et Plutarchus in octavo *symposiacorum* dicit. «Si
 2 super palmæ» inquirunt «arboris lignum magna pondera inponas ac tam graviter urgeas oneresque, ut magnitudo oneris sustineri non queat, non deorsum palma cedit nec intra

noha vádlott volt, szakállát lenyiratta, s nem vett magára szennyes ruhát,⁵ s viselkedésében egyáltalán nem úgy nézett ki, mint a vádlottak szoktak. De mivel köztudomás szerint² Scipio abban az időben 40 éves nem volt, csodálkoztam e fölött a szakállnyírási história fölött. De azután meggyő-³ ződtem, hogy abban az időben más ugyanoly koru előkelő férfiak is borotválkoztak, ezért találunk sok ily szakálltalan-nak ábrázolt régi képet, még pedig nem csak egész öreg, hanem középkoru férfiakét is.

V. FEJEZET.

Arcesilaus bölcsnek egy szemeivel és testével bujázkodási bűnre és elpuhultságra valló emberre tett éles és csintalan megjegyzése.

Plutarchus beszéli, hogy a bölcs Arcesilaus⁶ igen éles¹ kifejezést használt egy buja gazdag emberre, daczára annak, hogy az illetőt általában feddhetetlennek és parázna-ságtól mentnek tartották. A mint ugyanis selypitő hangját² hallotta s mesterségesen gondozott haját, enyelgő, csáb és gyönyörrel telt szemeit látta, így szólt: «Semmi különbség sincs abban, hogy valaki előlről, vagy pedig hátulról faj-talankodik-e».

VI. FEJEZET.

A pálmafa sajátágos erejéről, hogy ha levágják s rá súlyokat rak-nak is, ismét fölegyenesedik.

Valóban csodálatos dolgot beszél Aristoteles «*Fejtvények*»¹ című műve 7-dik s Plutarchus «*Asztali társalgások*» című munkája 8-dik könyvében. «Ha — mondják — a levágott² pálmára nagy súlyokat rakunk s oly erősen terheljük és nyomjuk, hogy a nagy terhet már nem bírhatja meg, nem

flectitur, sed adversus pondus resurgit et sursum nititur
 3 recurvaturque»; «propterea» inquit Plutarchus «in certami-
 nibus palmam signum esse placuit victoriæ, quoniam inge-
 nium ligni eiusmodi est, ut urgentibus opprimentibusque
 non cedat».

VII.

*Historia ex annalibus sumpta de Q. Cædicio tribuno militum; ver-
 baque ex originibus M. Catonis apposita, quibus Cædici virtutem
 cum Spartano Leonida æquiperat.*

1 Pulcrum, dii boni, facinus Græcarumque facundiarum
 magniloquentia condignum M. Cato libris *originum* de Q.
 2,3 Cædicio tribuno militum scriptum reliquit. Id profecto est
 ad hanc ferme sententiam: Imperator Pœnus in terra Sicilia,
 bello Carthaginiensi primo, obviam Romano exercitu progre-
 4 ditur, colles locosque idoneos prior occupat. Milites Romani,
 uti res nata est, in locum insinuant fraudi et perniciiei ob-
 5 noxium. Tribunus ad consulem venit, ostendit exitium de loci
 6 importunitate et hostium circumstantia maturum. «Censeo»,
 inquit «si rem servare vis, faciundum, ut quadringentos ali-
 quos milites ad verrucam illam», sic enim Cato locum editum
 asperumque appellat, «ire iubeas, eamque uti occupent impe-
 res horterisque; hostes profecto ubi id viderint, fortissimus
 quisque et promptissimus ad occursandum pugnandumque
 in eos prævertentur unoque illo negotio sese alligabunt atque
 7 illi omnes quadringenti procul dubio obtruncabuntur. Tunc
 interea occupatis in ea cæde hostibus tempus exercitus ex
 8 hoc loco educendi habebis. Alia nisi hæc salutis via nulla

lefelé hajt, sem befelé nem hajlik, hanem a teherrel szemben, mellette kétfelől felgörbül s fölfelé tör; azért rendelték — Plutarchus szerint — a versenyekben a pálmát győzelmi jelül, minthogy ennek a fának olyan természete van, hogy semmi nyomásnak és tehernek nem enged.

VII. FEJEZET.

Egy, az évkönyvekből vett, Q. Caedicius hadi tribunról szóló történet; s M. Cato Őstörténetének pár szava, melyekkel e Caedicius vítétségét a spártai Leonidaséhoz hasonlítja.

Óh kegyes istenek, mily gyönyörű s a görög ékesszólás¹ magasztaló szavaira érdemes jeles tettet jegyzett föl M. Cato Őstörténetében Q. Caedicius haditribunról. E feljegyzés hű² tartalma körülbelül ez: A pun fővezér Siciliában az első³ carthágói háboru alatt a római hadsereggel szemben előre nyomulva, előle a magaslatokat és kedvező helyeket elfoglalta. Ennek következtében a római katonák egy csapda⁴ szerű, veszedelemnek kitett helyre jutottak. Erre a nevezett⁵ tribun a consulhoz menvén, rámutat a hely alkalmatlansága és az ellenséges körgyűrűk miatt hamar bekövetkezhető veszélyre. «Véleményem szerint — mondá —, ha ügyünket⁶ veszni hagyni nem akarod, parancsot kell kiadnod, hogy körülbelül négyszáz katona vonuljon arra a terephullámra (verruca) — így nevezi ugyanis Cato a sziklás kiemelkedő helyet — s szigorúan meg kell hagynod, hogy foglalják el; mihelyt ezt az ellenség észreveszi, bizonyára legbátrabb s legvitézebb csapatait fogja ellenük harczra küldeni, s ez az egy támadás kötvén le figyelmüket, az a négyszáz emberünk kétségtelenül mind egy lábíg el fog esni. Te neked azon-⁷ban az alatt, míg az ellenség azzal az öldökléssel lesz elfoglalva, időd lesz seregünket innen kivezetni. Ezen az egyen⁸

est». Consul tribuno respondit, consilium quidem istud æque providens sibi viderier; «sed istos» inquit «milites quadringentos ad eum locum in hostium cuneos quisnam erit qui 9 ducat?» «Si alium» inquit tribunus «neminem repperis, me licet ad hoc periculum utare; ego hanc tibi et reipublicæ 10, 11 animam do». Consul tribuno gratias laudesque agit. Tribunus et quadringenti ad moriendum proficiscuntur. Hostes eorum audaciam demirantur, quorsum ire pergant, in expectando sunt. Sed ubi apparuit, (ad) eam verrucam occupandam iter intendere, mittit adversum illos imperator Carthaginiensis peditatum equitatumque, quos in exercitu 14 viros habuit strenuissimos. Romani milites circumveniuntur, 15 circumventi repugnant; fit prælium diu anceps. Tandem 16 superat multitudo. Quadringenti omnes cum uno perfossi 17 gladiis aut missilibus operti cadunt. Consul interim, dum 18 ibi pugnatur, se in locos tutos atque editos subducit. Sed quod illi tribuno, duci militum quadringentorum, divinitus in eo prælio usus venit, non iam nostris, sed ipsius 19 Catonis verbis subiecimus: «Dii immortales tribuno militum fortunam ex virtute eius dedere. Nam ita evenit: cum saucius multifariam ibi factus esset, tamen vulnus capiti nullum evenit, eumque inter mortuos, defetigatum vulneribus atque quod sanguen eius defluxerat, cognovere.

Eum sustulere, isque convaleuit, sæpeque post illa operam reipublicæ fortem atque strenuam præhibuit illoque facto, quod illos milites subduxit, exercitum ceterum servavit. Sed idem benefactum quo in loco ponas, nimium interest. Leonides Laco, qui simile apud Thermopylas fecit, propter eius

kívül nincs más út a szabadulásra.» A consul erre azt válaszolta, hogy úgy látja, a terv valóban igen jól van átgondolva; hanem — folytatá — ugyan ki fog vállalkozni arra, hogy azt a 400 harczost arra a helyre az ellenség sorai közé vezesse. «Ha senkit mást nem találsz — viszonzá a 9 tribun — küldj ki kérlek engem erre a veszélyes vállalatra, én felajánlom neked és hazámnak életemet.» — Erre a consul 10 a tribunnak köszönetet mondott s megdicsérte. A tribun és 11 a 400 bajnok elindulnak a (biztos) halálba. Az ellenség eles- 12 dalkozik bátorságukon s várja, merre veszik útjokat. Majd, a 13 mint világossá lőn, hogy arra a terephullámra igyekeznek, a carthagói fővezér hadserege legvitézebbnek tartott gyalog és lovas csapatait küldte ellenök. A római sereget körül- 14 zárják és azok körülzárolva küzdenek életre-halálra; az 15 ütközet sokáig eldöntetlen marad. Végre a tömeg győzedel- 16 meskedik felettük. Mind a 400 elesik vezérével együtt, kard- 17 tól keresztül döfve, vagy dárdáktól egészen beborítva. A con- 18 sul azonban ezalatt biztos és fedett helyre húzódik. De azt, 19 hogy ez a négyszáz bajnok vezérlő tribunusa mikép szabadult meg isteni beavatkozás folytán, már nem az én, hanem Cato saját szavaival mondom el. Ime: «A halhatatlan iste- 20 nek a hadi tribunt vitézségéhez mértén megszabadították. A dolog ugyanis így történt: Bár verekedés közben sok helyen megsebesült, mindazáltal fejét egy csapás sem érte s úgy találták meg sebeitől és vérveszteségtől ájulva.

Fölvették, fölépült és azután még gyakran tett az államnak vitéz és bátor szolgálatot, s azon tetteivel, hogy 400 bajnokot föláldozott, megmentette a sereg többi részét. De ugyanazt az érdemet más-más helyen egészen másképp nézik. Így tett például a spártai Leonidas, ki Thermopylaenél hasonló tettet vitt véghez; vitézségeért egész Görögország emlékjelekkel örökítendő meg dicsőségét és ragyogó hírneve iránt érzett nagy háláját: festményekkel, szobrokkal, felira-

virtutes omnis Græcia gloriam atque gratiam præcipuam claritudinis inclitissimæ decoravere monumentis: signis, statuīs, elogiis, historiis aliisque rebus gratissimum id eius factum habuere; at tribuno militum parva laus pro factis relictā, qui idem fecerat atque rem servaverat.»

20 Hanc Q. Cædici tribuni virtutem M. Cato tali suo testi-
21 monio decoravit. Claudius autem Quadrigarius *annalis* tertio non Cædicio nomen fuisse ait, sed Laberio.

VIII.

Litterae eximiae consulum G. Fabricii et Q. Aemilii ad regem Pyrrum a Q. Claudio scriptore historiarum in memoriam datae.

1 Cum Pyrrus rex in terra Italia esset et unam atque alteram pugnas prospere pugnasset satisque agerent Romani et pleraque Italia ad regem descivisset, tum Ambraciensis quispiam Timochares, regis Pyrri amicus, ad C. Fabricium consulem furtim venit ac præmium petivit et, si de præmio conveniret, promisit, regem venenis necare, idque facile esse factu dixit, quoniam filius suus pocula in convivio regi
2,3 ministraret. Eam rem Fabricius ad senatum scripsit. Senatus ad regem legatos misit mandavitque, ut de Timochare nihil proderent, sed monerent, uti rex circumspectius ageret atque a proximorum insidiis salutem tutaretur. Hoc ita,
4 uti diximus, in Valeri Antiatis historia scriptum est. Quadrigarius autem in libro tertio non Timocharem, sed Niciam adisse ad consulem scripsit, neque legatos a senatu missos, sed a consulibus, et (Pyrrum) populo Romano laudes atque gratias scripsisse captivosque omnes, quos tum habuit, vestivisse et reddidisse.

tokkal, elbeszélésekkel s más egyéb módon adtak kifejezést tette iránt érzett nagy hálájuknak; a mi hadi tribununknak ellenben, ki ugyanezt cselekedte s tettével a római hadsereget megmentette, alig jut valami elismerés.»

Q. Cædicius e vitézségét ily szép szavakban bizonyította. 20 Cato. Claudius Quadrigarius azonban 3. *Évkönyvében* azt 21 mondja, hogy a tribun neve nem Cædicius, hanem Laberius volt.

VIII. FEJEZET.

*C. Fabricius és Q. Aemilius consuloknak Pyrrhus királyhoz intézett,
Q. Claudius történetirótól megörökített levele.*

Midőn Pyrrhus király Itáliában való tartózkodása alatt 1 egymás után több szerencsés ütközetet vívott s a rómaiak már meglehetősen veszélyes helyzetbe kerültek, Itália legnagyobb része meg a királyhoz pártolt, egy ambraciai, valami Timochares nevű ember, Pyrrhus király barátja, érkezett lopva C. Fabricius consulhoz s pénzt kért tőle, azt igérvén, hogy ha a bér fölött megegyeznek, ő a királyt méreggel elpusztítja. Magát a dolgot igen könnyen kivihetőnek állította, a mennyiben fia vendégség alkalmával a király pohárnoka. Ezt Fabricius tudomására hozta a tanácsnak, 2 mire ez követeket küldött Pyrrhushoz, azzal a megbízással, 3 hogy Timocharesről egy áruló szót se ejtsenek, hanem figyelmeztessék, hogy körültekintőbb legyen s környezetének cseleitől életét biztosítani igyekezzék. Ez így, a mint el- 4 mondtam, Valerius Antias történetében van följegyezve. Quadrigarius azonban 3. könyvében azt mondja, hogy nem 5 Timochares, hanem Nicias ment a consulhoz, s hogy nem a tanács küldött követeket, hanem a consul s hogy Pyrrhus a római néphez egy dicsérő és köszönő levelet írt s minden akkori római foglyot kiöltöztetve haza bocsátott.

- 6,7 Consules tum fuerunt C. Fabricius et Q. Aemilius. Litteras, quas ad regem Pyrrum super ea causa miserunt, Claudius Quadrigarius scripsit fuisse hoc exemplo: «Consules
8 Romani salutem dicunt Pyrro regi. Nos pro tuis iniuriis continuis animo tenus commoti inimiciter tecum bellare studemus. Sed communis exempli et fidei ergo visum, ut te saluum velimus, ut esset, quem armis vincere possemus. Ad nos venit Nicias familiaris tuus, qui sibi præmium a nobis peteret, si te clam interfecisset. Id nos negavimus velle, neve ob eam rem quicquam commodi expectaret, et simul visum est, ut te certiolem faceremus, ne quid eiusmodi, si accidisset, nostro consilio civitates putarent factum, et quod nobis non placet pretio aut præmio aut dolis pugnare. Tu, nisi caves, iacebis.»

IX.

Quis et cuiusmodi fuerit qui in proverbio fertur equus Seianus et qualis color equorum sit, qui «spadices» vocantur; deque istius vocabuli ratione.

- 1 Gavius Bassus in *commentariis* suis, item Iulius Modestus in secundo *quaestionum confusarum* historiam de equo
2 Seiano tradunt dignam memoria atque admiratione: Gnæum Seium quempiam scribam fuisse eumque habuisse equum natum Argis in terra Græcia, de quo fama constans esset, tamquam de genere equorum progenitus foret, qui Diomedis Thracis fuissent, quos Hercules, Diomede occiso, e Thracia Argos perduxisset. Eum equum fuisse dicunt magnitudine invisitata, cervice ardua, colore pæniceo, flora et comanti iuba, omnibusque aliis equorum laudibus quoque longe præstitisse; sed eundem equum tali fuisse fato sive fortuna ferunt, ut quisquis haberet eum possideretque, ut

Az akkori consul C. Fabricius és Q. Aemilius voltak. 6
 Claudius följegyzése szerint a kérdéses levél így hangzott: 7
 «A római consulok üdvözik Pyrrhus királyt. Mi a te sza- 8
 kadatlan bántalmaidtól lelkünk mélyében felháborodva veled
 ellenséggépen akarunk küzdeni. De közpéldaadás és a becsü-
 let érdekében jónak látjuk, hogy egészségedet óhajtsuk, csak
 azért, hogy harczban győzhessünk le. Hozzánk jött egy
 bizalmas embered, Nicias, ki jutalmat kér tőlünk, arra az
 esetre, ha téged titokban eltesz láb alól. Mi azt válaszoltuk,
 hogy ezt nem kívánjuk, s tőlünk ily gonosz tettért jutalmat
 ne várjon s egyszersmind elhatározásunk szerint erről té-
 ged tudósítunk, hogy az államok ennek megtörténte esetére
 ne gondolják, hogy ily tett tőlünk származik, továbbá azért,
 mert mi nem akarunk sem pénzzel, sem bérrel, sem csel-
 vetéssel harczolni. Ha óvatos nem leszesz, veszni fogsz!»

IX. FEJEZET.

Mi volt az a közmondás: «Seius lova» s milyen a színük a «spadices»-nek (pej) nevezett lovaknak; e szó (spadix) eredete.

Gavius Bassus «Magyarázatai»-ban, úgyszintén Julius 1
 Modestus: «Szórványos kutatások» cz. művének 2. könyvé-
 ben egy említésre és csodálatra méltó történetet beszélnek
 a Seius lováról. Azt mondják, hogy valami Gnæus Seius 2
 nevű irnoknak volt egy lova, a mely Argosban, Görög-
 országban látta meg a napvilágot. Erről általában az a hír
 volt elterjedve, hogy abból a thrák lófajtából származott le,
 a melyeket Hercules, Diomedes megölése után Thraciából 3
 hozott Argosba. Azt mondják, hogy szokatlan nagyságu volt,
 fejét magasan hordta, pej színével s gyönyörűen hullámzó
 sörényével s több kiváló tulajdonságával a többi lovakat
 mind fölülmulta; de állítólag annyira végzetszerű volt

is cum omni domo, familia fortunisque omnibus suis ad
 4 internecionem deperiret. Itaque primum illum Gnæum
 Seium, dominum eius, a M. Antonio, qui postea triumvirum
 reipublicæ constituendæ fuit, capitis damnatum, miserando
 supplicio affectum esse; eodem tempore Cornelium Dola-
 bellam consulem in Syriam proficiscentem fama istius equi
 adductum Argos devertisse cupidineque habendi eius ex-
 arsisse emissequ eum sestertiis centum milibus; sed ipsum
 quoque Dolabellam in Syria bello civili obsessum atque
 interfectum esse; mox eundem equum, qui Dolabellæ fuerat,
 5 C. Cassium, qui Dolabellam obsederat, abduxisse. Eum Cas-
 sium postea satis notum est victis partibus fusoque exer-
 citu suo miseram mortem oppetisse, deinde post Antonium
 post interitum Cassii parta victoria equum illum nobilem
 Cassi requisisse et, cum eo potitus esset, ipsum quoque
 postea victum atque desertum, detestabili exitio interisse.
 6 Hinc proverbium de hominibus calamitosis ortum dicique
 solitum:

«Ille homo habet equum Seianum.»

7 Eadem sententia est illius quoque veteris proverbii, quod
 ita dictum accepimus: «aurum Tolosanum». Nam cum op-
 pidum Tolosanum in terra Gallia Quintus Cæpio consul
 diripuisset multumque auri in eius oppidi templis fuisset,
 quisquis ex ea direptione aurum attigit misero cruciabili-
 que exitu periit.

8 Hunc equum Gavius Bassus vidisse se Argis refert haut
 credibili pulcritudine vigoreque et colore exuberantissimo.
 9 Quem colorem nos, sicuti dixi, «pœniceum» dicimus, Græci
 partim «*ποίνικα*», alii «*σπάδιχα*» appellant, quoniam palmæ
 termes ex arbore cum fructu avulsus «spadix» dicitur.

koronkinti birtokosára, hogy ez egész házával s családjával s minden vagyonával együtt elpusztult. Így első gazdáját, 4 Gnaeus Seiust, Antonius, a később az államrend helyreállítására szövetkezett triumvirek egyike halálra ítélte, s nyomorult halállal végeztette ki. Ugyanezen időben Cornelius Dolabella⁷ consul Syriába utaztában az említett ló híretől vonzatva Argosba betért s igen megragadta a vágy, hogy az övé lehessen. 100.000 sestertiusért megvásárolta; hanem a syriai polgárháboruban ő maga is körülzároltatva, elveszett. Ennek halála után C. Cassius, Dolabella körülzárolója kerítette meg magának. Elégé ismeretes, hogy később párt- 5 hivei leveretése és hadserege megsemmisítése után ez is nyomorult halált halt. Majd a győzelem kivívása s Cassius veszte után Antonius vette magához; s mikor birtokába került, leveretve és elhagyatva, ő is borzasztó halállal mult ki. Innen eredt a szerencsétlen emberről ez a gyakran 6 használt közmondás:

«Seius lova ezé az emberé.»

Ugyanez az értelme van ennek a régi közmondásnak is: 7 «Tolosai arany». Midőn ugyanis Quintus Cæpio consul Galliában Tolosa városát feldulta, s a város templomaiban sok aranyra bukkantak, mindazok, kik ezen fosztogatás alkalmával e kincshez nyultak, nyomorú és kínos halált haltak.

Gavius Bassus azt mondja, hogy ő látta azt a lovat Argosban s szerinte szinte hihetetlen szép, tüzes és igen feltűnő színű volt. Ezt a színt mi, mint említém, peniceusnak (pej) 9 mondjuk, a görögök pedig most: «φοινίξ»-nak, majd: «παρόδι»-nak (vöröses-sárga), minthogy az ezen elnevezésre alkalmat adó pálmafa gyümölcsöstől leszakított galyát: «spadix»-nak nevezik.

X.

Quod est quaedam septenarii numeri vis et facultas in multis naturae rebus animadversa, de qua M. Varro in hebdomadibus disserit copiose.

- ¹ M. Varro in primo librorum, qui inscribuntur *hebdomades* vel de *imaginibns*, septenarii numeri, quem Græce «ἐβδομάδα» appellant, virtutes potestatesque multas variasque
- ² dicit. Is namque numerus, inquit, septentriones maiores minoresque in cælo facit, item vergilias, quas «πλειάδας» Græci vocant, facit etiam stellas, quas alii «erraticas»,
- ³ P. Nigidius «errones» appellat. Circulos quoque ait in cælo circum longitudinem axis septem esse; ex quis duos minimos, qui axem extimum tangunt, «πόλους» appellari dicit: sed eos in sphæra, quæ «κρικωτή» vocatur, propter brevita-
- ⁴ tem non inesse. Ac neque ipse zodiacus septenario numero caret; nam in septimo signo fit solstitium a bruma, in septimo bruma a solstitio, in septimo æquinoctium ab æqui-
- ⁵ noctio. Dies deinde illos, quibus aleyones hieme anni in
- ⁶ aqua nidulantur, eos quoque septem esse dicit. Præterea scribit, lunæ curriculum confici integris quater septenis diebus, nam: die (duo) detricesimo luna, inquit, ex quo vestigio profecta est, eodem redit, auctoremque opinionis huius Aristidem esse Samium; in qua re non id solum animad-
- verti debere dicit, quod quater septenis, id est octo et viginti diebus conficeret luna iter suum, sed quod is numerus septenarius, si ab uno profectus, dum ad semetipsum progreditur, omnes, per quos progressus est, numeros comprehendat ipsumque se addat, facit numerum octo et viginti, quot
- ⁷ dies sunt curriculi lunaris. Ad homines quoque nascendos vim numeri istius porrigi pertinereque ait: Nam cum in

X. FEJEZET.

A hetes számnak sok természeti jelenségben bizonyos befolyását és jelentőségét észlelték; M. Varro tűzetes értekezése erről a «Hetek» (*hebdomades*) című művében.

M. Varro a «Hetek» vagy «Életképek» című műve első 1 könyvében sok különféle kiválóságát és befolyását említi a görögöktől «ἑβδομαίης»⁸-nak nevezett hetes számnak. Ennyi 2 csillagból áll ugyanis — mondja ő — a nagy és a kis medve csillagzat; ugyancsak ennyiből a görögöktől «πλειάδες»⁹-nek nevezett fiastyúk és az a csoport, melyet némelyek *erraticae*, Nigidius pedig *errones*-nek nevez. «Kör is hét van az 3 égen — folytatja — a tengely hosszirányában; ezek közül a két legkisebbet, melyek a tengely végét érintik, sarkoknak nevezik; hanem ezek a görögöktől «κρικωτή»-nak nevezett 4 égbolton rövidségök miatt nincsenek benn. Maga az állatkör 4 is összeköttetésben van a hetes számmal, ugyanis a nyári napfordulat a télit a 7-dik jegyben váltja fel s a 7-dikben a téli a nyárit s ugyanabban az egyik éjnap egyenlőség a 5 másikat. «Ama napok száma is hét — szerinte —, a melyek 5 alatt a jégmadarak télen fészküket a vízben rakják.» Azon-6 kívül azt írja, hogy a hold 4×7 nap alatt futja be teljesen pályáját: «A hold ugyanis a huszonnyolczadik napon tér vissza ugyanazon helyre, a honnan elindult», a mely fel- fogás megalapítója a samosi Aristides. Majd szerinte e tekin- tetben nem csak arra kell figyelni, hogy a hold 4×7 , azaz 28 nap alatt végzi be útját, hanem arra is, hogy az a hetes szám az egytől indulva ki, míg önmagához ér, a közbe- eső számokat összeadva és maga-magát is hozzá számítva $(1+2+3+4+5+6+7=28)$ a 28-as számot adja, vagyis a hold körpályájának megfutási idejét. Ezen hetes szám sze- 7 rinte az emberek születésére is kiterjed és vonatkozással

uterum, inquit. mulieris genitale semen datum est, primis septem diebus conglobatur coagulaturque fitque ad capiendam figuram idoneum. Post deinde quarta hebdomade, quod eius virile secus futurum est, caput et spina, quæ est in dorso, informatur. Septima autem fere hebdomade, id est nono et quadragesimo die, totus, inquit, homo in utero absolvitur. Illam quoque vim numeri huius observatam refert, quod ante mensem septium neque mas neque femina salubriter ac secundum naturam nasci potest et quod hi, qui iustissime in utero sunt, post ducentos septuaginta tres dies, postquam sunt concepti, quadragesima denique hebdomade ita nascuntur. Pericula quoque vitæ fortunarumque omnium, quæ «climacteras» Chaldæi appellant, gravissimos quosque fieri septenarios. Præter hoc modum esse dicit summum adolescendi humani corporis septem pedes. Quod esse magis verum arbitramur quam quod Herodotus, homo fabulator, in primo *historiarum* inventum esse sub terra scripsit Oresti corpus cubita longitudinis habens septem, quæ faciunt pedes duodecim et quadrantem, nisi si, ut Homerus opinatus est, vastiora prolixioraque fuerunt, corpora hominum antiquiorum et nunc, quasi iam mundo senescente, rerum atque hominum decrementa sunt. Dentes quoque et in septem mensibus primis et septenos ex utraque parte gigni ait et cadere annis septimis et genuinos adnasci annis fere bis septenis. Venas etiam in hominibus, vel potius arterias, medicos musicos dicere ait numero moveri septenario, quod ipsi appellant «τὴν διὰ τεσσαρῶν συμφωνίαν», quæ fit in collatione quaternarii numeri. Discrimina etiam periculorum in morbis maiore vi fieri putat in diebus, qui conficiuntur ex numero septenario, eosque dies

van: «Midőn ugyanis az ondó az asszony méhébe behatol, az első hét nap alatt egy ponton összegyűl és összezsomósodik s alkalmassá lesz az alak fölvevésére. Majd azután a 4-dik héten, ha a férfimag kifejlődhetik, kialakul a fej és a hátgerincz. Körülbelül a hetedik héten pedig (a 7×7), azaz 49-dik napon az egész ember ki van fejlődve a méhben.» Azt mondja, hogy ennek a számnak befolyását abban is észlelték, hogy a hetedik hónap előtt sem férfi, sem nőnemű ivadék nem jöhet a világra épségben és a természet törvénye szerint, s hogy e magzatok, miután a fogantatástól kezdve, mint valódi magzatok, 273 napig voltak az anyai méhben, csak ekkor, vagy már az első hét napot is számítva a 40-dik héten (280 nap) születnek meg. Az emberi életben, a chaldeusoktól climacteranak nevezett életkorban dúló veszélyeknél is igen nagy befolyása van e hetes számnak. Azonkívül azt állítja, hogy a kifejlett emberi test legmagasabb mértéke 7 láb. Ezt inkább igaznak tartjuk, mint a meseíró Herodotus 1-ső *Történeti könyv*-ének azt az állítását, hogy Orestes testét megtalálták a föld alatt s az 7 rőf hosszú volt, a mi $12\frac{1}{4}$ lábnak felel meg; ha ugyan, a mint Homerus véli, az őseemberek teste szélesebb és magasabb nem volt; most pedig, mikor a világ mintegy vénülni kezd, a teremtetett dolgokban s az emberekben is satnyulás áll be. Szerinte a fog is a hét első hónap alatt nő ki, 7—7 mind a két oldalon s 7 év alatt ki is hull; s a zápfogak is 2×7 év alatt jönnek ki. Azt állítja, hogy az embernél a vérerek is, vagy még inkább az üterek, a zenével gyógyító orvosok szerint a hetes szám szerint vernek, s ezt a gyógymódot, mely a négyes szám egybevetéséből áll «τὴν διὰ τεσσαρῶν συμπωνίαν»-nak (négy húrból származó összhang) nevezik. Véleménye szerint a betegségekben a veszély is a hetes számból alakuló napokon lesz fenyegetőbb, s mindezen napok közt az orvosok szerint a legválságosabb (κρίσιμοι)-

omnium maxime, ita ut medici appellant, «*χρῆσιμους*» (Cui)
 15 videri primam hebdomadam et secundam et tertiam. Neque
 non id etiam sumit ad vim facultatesque eius numeri augen-
 das, quod, quibus inedia mori consilium est, septimo demum
 die mortem oppetunt.

16 Hæc Varro de numero septenario scripsit admodum con-
 quisite. Sed alia quoque ibidem congerit frigidiuscula: veluti
 septem opera esse in orbe terræ miranda et sapientes item
 veteres septem fuisse et curricula ludorum circensium sol-
 lemnia septem esse et ad oppugnandas Thebas duces sep-
 17 tem delectos. Tum ibi addit, se quoque iam duodecimam
 annorum hebdomadam ingressum esse et ad eum diem sep-
 tuaginta hebdomadas librorum conscripsisse, ex quibus
 aliquammultos, cum proscriptus esset, direptis bibliothecis
 suis non comparuisse.

XI.

*Quibus et quam frivolis argumentis Accius in didascalicis utatur,
 quibus docere nititur, Hesiodum esse quam Homerum natu anti-
 quorem.*

1,2 Super ætate Homeri atque Hesiodi non consentitur. Alii
 Homerum quam Hesiodum maiorem natu fuisse scripserunt,
 in quis Philochorus et Xenophanes, alii minorem, in quis
 3 L. Accius poeta et Ephorus historiæ scriptor. M. autem
 Varro in primo *de imaginibus*, uter prior sit natus parum
 constare dicit, sed non esse dubium, quin aliquo tempore
 eodem vixerint, idque ex epigrammate ostendi, quod in tri-
 4 pode scriptum est, qui in monte Helicone ab Hesiodo posi-
 tus traditur. Accius autem in primo didascalico levibus admo-
 dum argumentis utitur, per quæ ostendi putat, Hesiodum
 5 natu priorem: quod Homerus, inquit, cum in principio car-

nak az első, második és harmadik hetes szám látszik (1 hét = 7 nap, 14 nap = 2 hét, 21 nap = 3 hét). Azt is felhossa ama 15 szám erejének és befolyásának bizonyítására, hogy azok, kik éhhalálra szánták magukat, éppen a hetedik napon haltak meg.

Ezeket írta Varro gondos utánjárással a hetes számról. 16 De ugyanitt összeírt még több csekélyebb fontosságú dolgot is, mint pl. hogy hét csodamű van a föld kerekiségén, 7 a régi bölcsék száma, s a circusi játékoknál a rendes versenyt futásban hétszer kellett a tért megfutni, s Thebæ megszállására hét vezért választottak. Végül azt is hozzáfűzi, hogy 17 ő is már a 7×12 életévébe lép (84 év), s e napig 7×70 művet írt, melyek közül, míg maga száműzetésben volt, könyvtára kifosztatván, igen sok elpusztult.

XI. FEJEZET.

Mily jelentéktelen érveket hoz fel Accius színi jegyzékeiben annak bizonyítására, hogy Hesiodus Homerusnál előbb élt?

Homerus és Hesiodus korát illetőleg megoszlanak a vélemények. Némelyek, mint Philochorus¹⁰ és Xenophanes¹¹ 2 Homerust Hesiodusnál régibbnek tartották, míg mások, mint a költő L. Accius és a történetíró Ephorus¹² későbbinek, 3 M. Varro *«Életképek»* cz. művének első könyve szerint pedig nem lehet egész bizonyosan tudni, melyik volt a kettő közül idősebb, de az kétségtelen, hogy csaknem egy és ugyanazon időben éltek. Bizonyítja ezt azon a háromlábú széken olvasható fölírás, melyet a hagyomány szerint Hesiodus helyezett ajándékkul a Helicon hegyére. Accius azonban első 4 színi jegyzékében igen gyöngé érveket hoz föl abban a hiedelemben, hogy velük Hesiodus idősebb voltát bebizonyítja: «Mert, noha Homerus — úgymond — költeménye elején 5

minis Achillem esse filium Pelei diceret, quis esset Peleus, non addidit; quam rem procul, inquit, dubio dixisset, nisi ab Hesiodo iam dictum videret. De Cyclope itidem, inquit, vel maxime quod unoculus fuit, rem tam insignem non præterisset, nisi æque prioris Hesiodi carminibus invulgatum esset.

- 6 De patria quoque Homeri multo maxime dissensum est. Alii Colophonium, alii Smyrnæum, sunt qui Atheniensem, sunt etiam qui Aegyptium fuisse dicant, Aristoteles tradidit
7 ex insula Io. M. Varro in libro *de imaginibus* primo Homeri imagini epigramma hoc apposuit:

Capélla Homeri cándida hæc tumultum indicat,
Quod hác Ietæ mórtuo faciúnt sacra.

XII.

Largum atque avidum bibendi a. P. Nigidio, doctissimo viro, nova et prope absurda vocabuli figura «bibosum» dictum.

- 1 Bibendi avidum P. Nigidius in *commentariis grammaticis*
2 «*bibacem*» et «*bibosum*» dicit. «*Bibacem*» ego ut «*edacem*»
a plerisque aliis dictum lego; «*bibosum*» dictum nondum
etiam usquam repperi nisi apud Laberium, neque aliud est,
3 quod simili inclinatu dicatur. Non enim simile est, ut «*vinosus*» aut «*vitiosus*» ceteraque, quæ hoc modo dicuntur, quo-
4 niam a vocabulis, non a verbo, inclinata sunt. Laberius in
mimo, qui *Salinator* inscriptus est, verbo hoc ita utitur:

Nón mammosa, nón annosa, nón bibosa, nón procaz.

megmondja, hogy Achilles Peleus fia, azt, hogy ki az a Peleus, nem közli; e dolgot szerinte kétségen kívül feljegyezte volna, ha nem tudta volna, hogy már Hesiodus megmondta. Ép úgy — folytatja tovább — a Cyclopsról azt az igen feltűnő dolgot nem hagyta volna említetlenül, ha ez a régibb Hesiodus költeményei útján ép úgy elterjedve nem lett volna».

Homerus szülőföldjét illetőleg is igen-igen különbözők a vélemények. Némelyek colophonbelinek, mások smyrnainak, némelyek atheninek s még olyanok is vannak, kik ægyptominak mondják. Aristoteles pedig Ios szigetéről valónak állítja. M. Varro *«Életképek»* cz. művének első könyvében 7 Homerus jellemképéhez ezt az epigrammát írta:

E márvány kecske itt Homér sírján van itt,
Az iosbéliek szentelték ezt neki.

XII. FEJEZET.

Az igen sokat és mohón ivó embert a nagytudományu P. Nigidius egy új és csaknem elképzelhetetlen szóval «bibosus» (iszákos)-nak mondja.

Azt, a ki mohón ivott, P. Nigidius *Nyelvészeti magyarázataiban* *bibax*-nak és *bibosus*-nak nevezi. A *bibax* kifejezést az 2 *edax* (falánk) mintájára több más írónál is láttam használva; a *bibosus* azonban, az egy Laberius kivételével, még senkinél se, s nincs is hasonló képzésű szó. Mert nem tarthatjuk 3 hasonlóknak az olyat, mint a *vitiosus* (elvetemedett, bűnös), vagy a *vinosus* (iszákos, boroshordó), vagy a többi ily értelműek, minthogy ezek névszókából, nem pedig igékből származnak. Így használja e szót Laberius a *Sóárus* cz. balletjében:

«Nem nagysecsű, nem vén dajna, nem iszákos (non bibosa), nem buja.» 4

XIII.

Quod Demosthenes etiamtum adulescens, cum Platonis philosophi discipulus foret, audito forte Callistrato rhetore in contione populi destitit a Platone et sectatus Callistratum est.

1 Hermippus hoc scriptum reliquit, Demosthenen admodum
adulescentem ventitare in Academiam Platonemque audire
2 solitum. «Atque is» inquit «Demesthenes domo egressus, ut
ei mos erat, cum ad Platonem pergeret complurisque (e) po-
pulo concurrentes videret, percontatur eius rei causam
3 cognoscitque, currere eos auditum Callistratum. Is Callistra-
tus Athenis orator in republica fuit, quos illi «*δημαγωγός*»
4 appellant. Visum est paulum devertere experiri-que, an digna
5 auditio tanto properantium studio foret. Venit inquit «atque
audit Callistratum, nobilem illam τὴν περὶ Ὠρωποῦ δίκην
dicentem, atque ita motus et demultus et captus est, ut
Callistratum iam inde sectari cœperit. Academiam cum Pla-
tone reliquerit.»

XIV.

«Dimidium librum legi» aut «dimidiam fabulam audiui» aliaque huiuscemodii qui dicat, vitiose dicere; eiusque vitii causas reddere M. Varronem; nec quemquam veterem hisce verbis ita usum esse.

1 «Dimidium librum legi» aut «dimidiam fabulam audiui»
vel quid aliud huiuscemodi male ac vitiose dici existumat
2 Varro. Oportet enim, inquit, dicere «dimidiatum librum»,
non «dimidium» et «dimidiatam fabulam» non «dimidiam».
Contra autem si ex sextario hemina fusa est, non «dimi-

XIII. FEJEZET.

Hogy Demosthenes ifju korában, mikor még Plato tanítványa volt, véletlenül Callistratus szónokot egy népgyűlésen szónokolni hallván, ehhez szegődött hallgatóul.

Hermippus fenmaradt jegyzete szerint Demosthenes még 1 igen ifjú korában az Academiába járt s Platót szokta hallgatni. «Ez a Demosthenes — mondja ő — egy alkalommal 2 hazúlról elindúlva, a mint szokása szerint Plato felé tartott, nagy néptömeget látott összefutni, s ennek okát tudakolván, megtudta, hogy Callistratus¹³ meghallgatására sietnek. Ez 3 a Callistratus az atheni államban szónok, vagyis szerintök *δημαγωγός* volt. Erre Demosthenes elhatározta, hogy kissé 4 eltér útjától, megtudni: vajjon az előadás megérdemli-e a sietőknek azt a nagy érdeklődését. Oda ér, meghallgatja 5 Oropus fölötti híres beszédét s az annyira megindítja, annyira meghódítja, s úgy elragadja, hogy már ettől a pillanattól kezdve Callistratust követi, s az Academiát Platóval együtt odahagyja.»

XIV. FEJEZET.

Az, a ki így beszél: «dimidium librum legi» (a könyvet félig olvastam), vagy: «dimidiam fabulam audiui» (a történetet félig hallottam), vagy más ily kifejezést használ, hibásan beszél; M. Varro véleménye e hiba okáról; egy régi író sem használta e kifejezéseket így.

Varro azt tartja, hogy a «dimidium librum legi», vagy 1 «dimidiam fabulam audiui», vagy más e fajta kifejezés hibás és helytelen. Szerinte ugyanis dimidiatum librumot, nem 2 pedig dimidiumot, s dimidiatam fabulam-ot, nem dimidiamot kell mondani. Ha ellenben egy itczét félig töltünk, nem mondhatjuk: dimidiatus sextarius fususnak (félig tölt

diatum sextarium fusum» dicendum est, et qui ex mille nummum, quod ei debebatur, quingentos recepit, non
 3 «dimidiatum» recepisse dicemus, sed «dimidium». At si scyphus, inquit, argenteus mihi cum alio communis in duas partis disiectus sit, «dimidiatum» eum esse dicere scyphum debeo, non «dimidium», argenti autem, quod in eo scypho inest, «dimidium» meum esse, non «dimidiatum»,
 4 disseritque ac dividit subtilissime, quid «dimidium» «dimidiato» intersit, et Q. Ennium scienter hoc in *annalibus* dixisse ait:

Sicuti si quis ferat vas vini dimidiatum,

sicuti pars, quæ deest ei vaso, non «dimidiata» dicenda est, sed «dimidia».

6 Omnis autem disputationis eius, quam subtiliter quidem, sed suboscure explicat, summa hæc est: «dimidiatum» est quasi «dismediatum» et in partis duas pares divisum,
 7 «dimidiatum» ergo nisi ipsum, quod divisum est, dici haut s convenit; «dimium» vero est, non quod ipsum dimidiatum
 9 est, sed quæ ex dimidiato pars altera est. Cum igitur partem dimidiam libri legisse volumus dicere aut partem dimidiam fabulæ audisse, si «dimidiam fabulam» aut «dimidium librum» dicimus, peccamus; totum enim ipsum, quod
 10 dimidiatum atque divisum est, «dimidium» dicis. Itaque Lucilius eadem secutus:

«Vno oculo, inquit, pedibusque duobus dimidiatus
 Vt porcus»

itcze), s ha valaki kölcsönbe adott ezer sestericiust, s abból ötszázat visszakup, nem fogjuk azt mondani, hogy «dimidiatum», hanem «dimidium» — felét kapta vissza. Ellenben — 3 folytatja tovább —, ha nekem mással közösen egy ezüst serlegem van, s azt két részre osztjuk, arról a serlegről azt kell mondani, hogy dimidiatus, nem pedig dimidius, arról az ezüstről pedig, a miből a serleg készült, csakis azt mondhatom, hogy a «dimidium argenti» nem pedig, hogy a «dimidium argentum» az enyém. Így vitatja s különbözteti meg igen finoman a dimidium és a dimidiatum közti különbséget. Szerinte Ennius öntudatosan mondta ezt *Év-* 4 *könyvében* : 5

«Miként ki egy edényt borral csak félig hoz.»

Amennyiben «vas dimidiatum»-ot írt, mert ha arról a részről lett volna szó, a mi az edényből hiányzott, nem «dimidiata pars», hanem «dimidia pars» lett volna mondandó.

Különben egészen finoman, de kissé homályosan fejtegetett elméletének tartalma a következő: A dimidiatum (megfelezett) körülbelül annyi, mint dismediatum (közepett szét metszett), két egyenlő részre osztott; dimidiatumnak 7 ennél fogva épen csak az a tárgy mondható, a mi maga került felosztás alá; a dimidium (fél) ellenben nem mondható arról a tárgyról, a mit felosztunk, hanem a felosztottnak csak egy részét jelenti. Mikor tehát azt akarjuk mondani, hogy a könyvnek felét olvastuk, hogy a történetnek felét hallottuk, ha így mondjuk «dimidiam fabulam» vagy «dimidium librum», hibázunk, mert a megfelezett és elosztott egészet mondjuk dimidiumnak. Így mondotta ebben az 10 értelemben Lucilius:

«Csak félszemű s a lába kétfelé hasadt
(pedibusque duobus dimidiatus),
Miként a disznóé»

et alio loco :

Quidni ? et scruta quidem ut vendat et scrutarius laudat,
Præfractam strigilem, soleam improbus dimidiatam.

11 Iam in vicesimo manifestius «dimidiam horam» dicere studiose fugit, sed pro «dimidia» «dimidium» ponit in hisce versibus :

Tempestate sua atque eodem uno tempore et horæ
Dimidio et tribus confectis dumtaxat eandem
Ad quartam.

12 Nam cum obvium proximumque esset dicere : «dimidia
et tribus confectis», vigilate atque attente verbum non pro-
13 bum vitavit. Per quod satis apparet, ne «horam» quidem
«dimidiam» recte dici, sed vel «dimidiatam horam» vel
14 «dimidiam partem horæ». Propterea Plautus quoque in
Bacchidibus dimidium auri dicit, non «dimidiatum aurum» ;
15 item in *Aulularia* «dimidium obsoni», non «dimidiatum
obsonium», in hoc versu :

Ei ádeo obsoni hic iússit dimidiúm dari ;

16 in *Menaechmis* autem «dimidiatum diem», non «dimidium»,
in hoc versu :

Diés quidem iam ad úmbilicem dímidíatus mórtuust.

17 M. etiam Cato in libro, quem *de agricultura* conscripsit :
«Semen cupressi serito crebrum, ita uti linum seri solet. Eo
cribro terram incernito, dimidiatum digitum. Iam id bene
18 tabula aut pedibus aut manibus complanato.» Dimidiatum,
inquit, digitum, non «dimidium». Nam «digiti» quidem
«dimidium», digitum autem ipsum «dimidiatum» dici oportet.
19 Item M. Cato de Carthaginensibus ita scripsit : «Homines

s egy más helyen:

«Nem-e? Az ószeres dicséri rongyait:

Egy tört kefét s egy félsarút (soleam dimidiatam), hogy megvegyék.»

Már a 20. könyvben egész világosan és gondosan kerüli, ¹¹ hogy «dimidia hora»-t mondjon, hanem helyette dimidium horæ-t tesz következő verseiben:

«Abban az évszakban, napon, épen két negyed órán (horæ dimidio), Három egész múlván és négy is majdnem azonkép.»

Mert, noha önként kínálkozott és csaknem épenúgy használhatta volna ezt: «dimidia et tribus confectis», gondosan és nagy figyelemmel óvakodott attól, hogy helytelen kifejezést alkalmazzon. Ebből eléggé világos, hogy egyáltalában ¹³ nem helyesen mondunk: «dimidia hora»-t, hanem vagy «dimidiata hora», vagy «dimidia pars horæ» mondandó. ¹⁴ Ezért mond Plautus is *Bacchides*-ében «dimidium auri»-t (az arany fele), nem pedig «dimidiatum aurum»-ot; ép így ¹⁵ *Aulularia*-ja következő verseiben «dimidium obsoni»-ről (a főzelék fele), nem «dimidiatum obsonium»-ról szól:

«A főzelék felét ő kapja meg.»

Menechmi-jében pedig «dimidiatus dies»-t, nem «dimidium»-ot használ ebben a verssorban:

«A nap már félig, köldökig kimúlt.»

M. Cato is így szól a földművelésről írott könyvében: ¹⁷ «A ciprus magvát oly sűrűn vedd el, mint a hogy a lent szokás. Fölötte egy fél újjnyira szitával szitálj földet. S azután az egészet egy deszka lappal, vagy lábaddal, vagy kezede lügyesen egyenged el.» «Dimidiatum digitum»-ot, nem «di- ¹⁸ midium»-ot mond. Tehát digiti mellé «dimidium» tehető, de a digitum csakis «dimidiatum»-mal mondható. Ép így ír ugyanő ¹⁹ a carthagoiakról is: «Az embereket félig (dimidiatus) a földbe

defoderunt in terram dimidiatos ignemque circumposuerunt, 20 ita interfecerunt.» Neque quisquam omnium, qui probe locuti sunt, his verbis sequius quam dixi usus est.

XV.

Extare in litteris perque hominum memorias traditum, quod repente multis mortem attulit gaudium ingens insperatum interclusa anima et vim magni novique motus non sustinente.

- 1 Cognito repente insperato gaudio expirasse animam refert Aristoteles philosophus Polycritam, nobilem feminam Naxo
- 2 insula. Philippides quoque, comœdiarum poeta haut ignobilis, ætate iam edita, cum in certamine poetarum præter spem vicisset et lætissime gauderet, inter illud gaudium
- 3 repente mortuus est. De Rodio etiam Diagora celebrata historia est. Is Diagoras tris filios adulescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiasten, tertium luctatorem. Eos omnis vidit vincere coronarique Olympiæ eodem die et, cum ibi eum tres adulescentes amplexi coronis suis in caput patris positis saviarentur, cum populus gratulabundus flores undique in eum iaceret, ibidem in stadio inspectante populo in osculis atque in manibus filiorum animam efflavit.
- 4 Præterea in nostris annalibus scriptum legimus, qua tempestate apud Cannas exercitus populi Romani cæsus est, anum matrem nuntio de morte filii allato, luctu atque mærore affectam esse; sed is nuntius non verus fuit atque is adulescens non diu post ex ea pugna in urbem redit, anus repente filio viso copia atque turba et quasi ruina incidentis inopinati gaudii oppressa exanimataque est.

ásták, köréjük tüzet raktak s így pusztították el». Azon írók 20
közül, kiknek ép nyelvérzékük volt, senki se használta más-
képen e kifejezéseket, mint ahogy említettem.

XV. FEJEZET.

Könyvek bizonyítják és a szájhagyomány is állítja, hogy a váratlan nagy öröm sok embert rögtön megölt, mivel lelkük a hirtelen meglepetésben e nagy és szokatlan indulat erejét nem bírta kiállani.

Aristoteles bölcsész beszéli, hogy egy előkelő, Naxus szigetéről való nő, Polycrita egy váratlan örömhír hallatára egyszerre kilehelte lelkét. Philippides¹⁴ is, egy nem kevésbé híres vigjáték író, midőn hajlott korában a költői versenyen reménye ellenére győzött s ennek szerfölött megörült, ebben a nagy örömben hirtelen meghalt. Ismeretes a rhodusi Diagorasról szóló történet is. Három felnőtt fia volt, kiknek egyike ökölvívó, másika birkozó és ökölvívó bajnok, a harmadik pedig birkozó volt.¹⁵ Egy alkalommal megérte, hogy egy-ugyanazon napon mind a három fia, mint győztes, koszorút nyert az olympiai játékokon, s midőn ez alkalommal ezek átölelték s atyai fejét győzelmi koszorúkkal díszítve csókjaikkal illették, s a nép szerencsekívánatait nyilvánítva, mindenfelől virágot szórt reája, ott a versenytér színhelyén, a nép szemeláttára, fiai csókjai és karjai közt lehelte ki lelkét.

Azonkívül saját évkönyveinkben is olvashatunk egy följegyzést abból az időből, midőn a római sereg Cannänál felkonczoltatott. Egy öreg anyóka t. i. arra a hírre, hogy fia ott veszett, mélységes bánatba merült. A hír azonban nem volt igaz, s az említett ifjú nemsokára haza került. Ekkor az anya fiát hirtelen meglátva, a kitörő, váratlan öröm hatalmától, nagyságától, úgy szólva viharától elkábítva, azonnal megszűnt élni.

XVI.

Temporis varietas in puerperis mulierum quatenus sit a medicis et a philosophis tradita; atque inibi poetarum quoque veterum super eadem re opiniones multaque alia auditu atque memoratu digna; verbaque ipsa Hippocratis medici ex libro illius sumpta, qui inscriptus est περὶ τῶφης.

- 1 Et medici et philosophi inlustres de tempore humani partus quæsiverunt. Multa opinio est, eaque iam pro vero recepta, postquam mulieris uterum semen conceperit, gigni hominem septimo rarenter, numquam octavo, sæpe nono, sæpius numero decimo mense, eumque esse hominum gignendi summum finem: decem menses non inceptos, sed
2 exactos. Idque Plautum, veterem poetam, dicere videmus in comœdia *Cistellaria* his verbis:

tum illa, quam comprésserat,
Decumó post mense exácto hic peperit filiam.

- 3 Hoc idem tradit etiam Menander, poeta vetustior, humanarum opinionum vel peritissimus; versus eius super ea re de fabula *Plocio* posui;

Γυνή, καὶ δέκα μῆνας ***

- 4 sed noster Cæcilius, cum faceret eodem nomine et eiusdem argumenti comœdiam ac pleraque a Menandro sumeret, in mensibus tamen genitalibus nominandis non prætermisit octavum, quem præterierat Menander. Cæcilii versus hie sunt:

A. Insoletne mûlier decimo mênse parere?
B. Pól nonoque
Étiam septimo átque octavo.

- 5 Eam rem Cæcilius non inconsiderate dixisse neque temere

XVI. FEJEZET.

Az orvosok és bölcsészek mily különbözőnek mondják az asszonyi szülés időpontját, egyszersmind a régi költők erre vonatkozó véleményei, sok egyéb meghallgatásra és emlékezetre méltó dologgal; Hippocrates orvosnak erre vonatkozó szavai «A táplálkozásról» czimű művéből.

Mind az orvosok, mind a kiváló bölcsészek foglalkoztak az emberi magzat születési idejének kérdésével. Az a vélemény van legjobban elterjedve s igaznak elismerve, hogy a magzat az asszonyi méhben megfogamzása után a hetedik hónapban ritkán, a nyolczadikban soha, a kilencedikben gyakran, de a leggyakrabban a tizedikben jő a világra s ez a világra jöhetés legszélső határa, de a nevezett hónapnak nem kezdete, hanem vége. Ezt látjuk régi költőnknek, Plautusnak is *Cistellaria* cz. vígjátéka következő sorai-
raiban:

A megejtett leány

Tíz hold multán megszülte gyermekét.¹⁶

Ugyanezt állítja a még régibb Menander is, ki az emberek nézeteit a lehető legjobban ismerte; ime erre vonatkozó szavai *Plocium* cz. darabjából:

«Tíz óra szül az asszony.»

A mi Cæciliusunk azonban, noha egyugyanazon czimű és ugyanazon tartalmú vígjátékot s több mást is Menandertől vett át, azon hónapok felsorolásánál, melyekben a szülés bekövetkezhetik, a Menandertől föl nem hozott nyolczadikat még sem hagyja említetlenül. Ide vágó versei így hangzanak:

A. Szokott a nő tíz óra szülni?

B. Igen, kilenczre is, sőt hétre, nyolczra is.»

Arról, hogy ezt Cæcilius nem meggondolatlanul mondta, s

a Menandro atque a multorum opinionibus descivisse,
 6 M. Varro uti credamus facit. Nam mense nonnumquam octavo
 editum esse partum in libro quarto decimo *rerum divinarum*
 scriptum reliquit; quo in libro etiam undecimo mense
 aliquando nasci posse hominem dicit, eiusque sententiæ
 tam de octavo quam de undecimo mense Aristotelem aucto-
 7 rem laudat. Sed huius de mense octavo dissensionis causa
 cognosci potest in libro Hippocratis, qui inscriptus est *περὶ*
τροφῆς, ex quo libro verba hæc sunt: Ἔστιν δὲ καὶ οὐκ ἔστιν
 8 τὰ ὀκτάμηννα. Id tam obscure atque præcise (et) tamquam
 adverse dictum Sabinus medicus, qui Hippocratem commo-
 dissime commentatus est, verbis (his) enarravit: Ἔστιν μὲν
φαίνόμενα ὡς ζῶα μετὰ τὴν ἔκτρωσιν· οὐκ ἔστιν δέ, θνήσκοντα
μετὰ ταῦτα· καὶ ἔστιν οὖν καὶ οὐκ ἔστιν, φαντασίᾳ μὲν παρὰ
τῶντα ὄντα, δυνάμει δὲ οὐκέτι.

9 Antiquos autem Romanos Varro dicit non recepisse
 huiuscemodi quasi monstruosas raritates, sed nono mense
 aut decimo, neque præter hos aliis, partionem mulieris
 secundum naturam fieri existimasse idcircoque eos nomina
 Fatis tribus fecisse a pariendo et a nono atque decimo
 10 mense. Nam «*Parca*», inquit, inmutata una littera, a partu
 nominata, item «*Nona*» et «*Decima*» a partus tempestivi
 11 tempore. Cæsellius autem Vindex in *lectionibus* suis *anti-*
quis: tria, inquit, nomina Parcarum sunt: «*Nona*», «*De-*
cuma», «*Morta*», et versum hunc Livii, antiquissimi poetæ,
 ponit ex Ὀδυσσεΐᾳ:

Quandó diés advéniet, quéμ profáta Mórta est?

Sed homo minime malus Cæsellius «*Mortam*» quasi nomen
 accepit, cum accipere quasi Mœram deberet.

nem ok nélkül tért el Menander és sok más véleményétől, M. Varro tesz bizonyossá bennünket. Az *isteni dolgokról* 6 cz. művének 14. könyvében ugyanis van egy feljegyzése, mely szerint néha nyolczadik hónapban is jött gyermek a világra. Ugyanezen műve 11-ik könyvében mondja, hogy néha a 11-ik hónapban is születhetik emberi lény, s úgy a nyolczadik, mint a 11-ik hónapot illető vélemény megalapítójának Aristotelest említi. Ennek a nyolczadik hónapra 7 vonatkozó véleményeltérésnek okát Hippocrates¹⁷ «*A táplálkozás*»-ról cz. művéből lehet megmagyarázni. Ez a könyv ugyanis ezeket mondja: «Történik is, nem is szülés a nyolczadik hónapban». Ezt a homályos, rövid és csaknem önmagával ellenkező nyilatkozatot Sabinus orvos, Hippocrates legavatottabb magyarázója így fejtette ki: «Az elvetelés után életképeseknek látszanak, de nem úgy van, mert nem-sokára meghalnak. Azok is tehát, meg nem is, mert az első pillanatban látszólag olyanok, de erő tekintetében nem».

Varro szerint a régi rómaiak az ily szüléseket nem tartották természetellenes ritkaságoknak, hanem az asszonyok lebetegedését csak kilenczedik vagy tizedik hónapban s ezenkívül egyben sem vették természetesnek s azért nevezték a három sors-istent a szülésről, s a kilenczedik s a tizedik hónapról. A *Parca* ugyanis a partus szótól egy betű meg-10 változtatásával származik, úgyszintén a *Nona* és a *Decima* is a rendes szülés idejétől. Cæsellius Vindex azonban: «*Ósdi* 11 *kifejezések magyarázata*» cz. művében így szól: «A par-cáknak három neve van: ú. m. «*Nona, Decima, Morta*», egyszersmind idézi legrégibb költőnk, Livius¹⁸ *Odysea*-jából e verset:

«Mikor jövend a nap, mit Morta jósola.»

Cæsellius azonban, ki épen nem volt tudatlan ember, a «Mortát» határozott névnek vette, holott csak mint a görög Moira megfelelőjét kellett volna tekintenie.

12 Præterea ego de partu humano, præterquam quæ scripta
 in libris legi, hoc quoque usu venisse Romæ comperi: femi-
 nam bonis atque honestis moribus, non ambigua pudicitia,
 in undecimo mense post mariti mortem peperisse factum-
 que esse negotium propter rationem temporis, quasi marito
 mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem
 mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent;
 sed divum Hadrianum causa cognita decrevisse, in undecimo
 quoque mense partum edi posse; idque ipsum eius rei decre-
 tum nos legimus. In eo decreto Hadrianus id statuere se di-
 cit requisitis veterum philosophorum et medicorum senten-
 13 tiis. Hodie quoque in satura forte M. Varronis legimus, quæ
 inscribitur *Testamentum*, verba hæc: «Si quis mihi filius
 unus pluresve in decem mensibus gignantur, ii si erunt ὄνοι
 λύρας, exheredes sunt; quod si quis undecimo mense, κατ'
 Ἀριστοτέλην, natus est, Attio idem, quod Tettio, ius esto
 14 apud me». Per hoc vetus proverbium Varro significat, sicuti
 vulgo dici solitum erat de rebus nihil inter sese distantibus:
 «idem Atti, quod Tetti», ita pari eodemque iure esse in
 decem mensibus natos et in undecim.

15 Quod si ita neque ultra decimum mensem fetura mulie-
 rum protolli potest, quæri oportet, cur Homerus scripserit,
 Neptunum dixisse puellæ a se recens compressæ:

Λαῖρε γυνή φιλότῃτι· περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ
 Τῆξεις ἀγλαὰ τέκν', ἐπεὶ οὐκ ἀποφώλιοι εὐναί
 Ἀθανάτων.

Ezenfelül ezen könyvekből olvasott adatokon kívül ma-
 gamnak is tudomásom van egy dologról, a mi Rómában tör-
 tént. T. i. egy tisztességes és tiszta jellemű nő, kinek becsü-
 letességéhez szó sem férhetett, férje halála után a 11-ik
 hónapban hozott egy gyermeket a világra, s ebből baj ke-
 letkezett az idő miatt, mintha a fogantatás férje halála
 után történt volna, minthogy a tizes törvényhozó testület
 csak azt jegyezte föl, hogy a tizedik hónapban születhetik
 emberi lény, a 11-ikről pedig nem szól. De a dicsőült Had-
 rianus az eset megvizsgálása után úgy nyilatkozott, hogy a
 11-ik hónapban is történhetik szülés s erre vonatkozó dönt-
 vényét én magam is láttam. Ebben a döntvényében azt
 mondja Hadrianus, hogy ily értelemben csak azután hatá-
 rozott, miután a régi bölcsészek és orvosok nézeteit föl-
 kutatta. Épen ma is a következő szavakat olvastam M. Varro 12
Végrendelet czimű satirájában: «Ha nekem egy vagy több
 fiam halálom után a törvényes tizedik hónapban születik, s
 annyira értenek az okos dolgokhoz, mint a számár a lirához,
 tőlem ne örököljenek, ha ellenben még egy az Aristoteles-
 től törvényesnek tartott 11-ben jő a világra, olyan jogú le-
 gyen velem szemben, mint Attius vagy Tettius¹⁹ volna». Ezzel a régi közmondással «Annyi joga van Attiusnak, mint 14
 Tettiusnak», melyet az egymástól semmiben se különböző
 dolgokról szoktak használni, Varro azt akarja mondani, hogy
 teljesen egy és ugyanazon joga van a tizedik és 11-ik hó-
 napban szülötteknek.

Mert ha a dolog úgy van, hogy az asszonyok várandós 15
 állapota tíz hónapon túl nem terjedhet, azt a kérdést vet-
 hetjük fel, mért adja Homerus Neptunus szájába egy tőle
 épen teherbe ejtett leányhoz szólóban a következő szavakat:

«Lányom örülj s örvendj, hogy karjaid engem öleltek,
 Év multán két szép ivadékot szülsz a világra,
 A kik hősi fiak lesznek, mint isteni sarjak.»

16 Id cum ego ad complures grammaticos attulissem, partim eorum disputabant, Homeri quoque ætate, sicuti Romuli, annum fuisse non duodecim mensium, sed decem; alii convenisse Neptuno maiestatique eius dicebant, ut longiori tempore fetus ex eo grandesceret; alii alia quædam nugalia.

17 Sed Favorinus mihi ait, περιπλομένου ἐνιαυτοῦ non «confecto» esse «anno», sed «adfecto».

18 In qua re verbo usus est non vulgaris significationis.

19 «Adfecta» enim sicuti Marcus Cicero et veterum elegantissimi locuti sunt, ea proprie dicebantur, quæ non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deductave erant. Hoc verbum ad hanc sententiam Cicero in hac fecit, quam dixit de provinciis consularibus.

20 Hippocrates autem in eo libro, de quo supra scripsi, cum et numerum dierum, quibus conceptum in utero coagulum conformatur, et tempus ipsius partionis nono aut decimo mense definisset neque id tamen semper eadem esse fini dixisset, sed alias ocius fieri, alias serius, hisce ad postremum verbis usus est:

Γίνεται δὲ ἐν τούτοις καὶ πλείω καὶ ἐλάσσω καὶ ὅλον καὶ κατὰ μέρος · οὐ πολλὸν δὲ καὶ πλείω πλείω καὶ ἐλάσσω ἐλάσσω.

Quibus verbis significat, quod aliquando ocius fieret, non multo tamen fieri ocius, neque quod serius, multo serius.

21 Memini ego Romæ accurate hoc atque sollicitè quæsitum, negotio non rei tunc parvæ postulante, an octavo mense

Midőn ezt a verset több nyelvész előtt felhoztam, egy 16
részük azt vitatta, hogy Homerus korában is ép úgy, mint
Romuluséban az év nem 12, hanem tíz hónapból állott,
mások nyilatkozata szerint pedig az illik Neptunushoz és az
ő méltóságához, hogy a tőle származó magzat hosszabb idő
alatt fejlődjék ki; mások pedig más hiábavaló érveket hoz-
tak föl. Favorinus azonban úgy nyilatkozott előttem, hogy 17
a περιπλομένου ἐνιαυτοῦ nem bevégezt, hanem végéhez köze-
ledő évet jelent.

Ebben a magyarázatban az «adfectus» szót nem a mai 18
közönséges jelentésben használta. Ezt a kifejezést ugyanis 19
M. Cicero és a régi írók legjelesebbjei beszédje szerint
sajátképen az oly dolgokról mondták, a melyek még nem
végződtek be, hanem előrehaladva végükhöz már igen közel
értek. Ily értelemben használja Cicero «A consuli tartomá-
nyokról» mondott beszédében is.

De midőn Hippocrates fent említett művében azon napok 20
számát is meghatározza, melyek alatt a méhben megfogant
anyag alakot ölt s magát a születés idejét is a kilenczedik
vagy a 10-ik hónapra állapítja meg, s azt mondja, hogy
mindazáltal ez nem mindig egy-ugyanazon időben történik,
hanem némelykor hamarabb, máskor később, végre is
így fejezi ki magát:

«Úgy egészben véve, mint egyes esetekben, a szülés vagy
hosszabb, vagy rövidebb idő múlva következik be, de nem
sokkal több, mint a hosszabb s nem sokkal kevesebb időre,
mint a rövidebb.»

Ezzel azt akarja mondani, hogy ha a szülés olykor ha-
marabb következik is be, mindazáltal mégsem sokkal hama-
rabb, és abban az esetben, ha valamivel később, akkor se
sokkal később történik.

Emlékszem, hogy Rómában egy nem kis fontosságú jog- 21
eset fölmerülése alkalmával odaadóan és nagy gonddal vizs-

infans ex utero vivus editus et statim mortuus ius trium liberorum supplevisset, cum abortio quibusdam, non partus, videretur mensis octavi intempestivitas.

- 22 Sed quoniam de Homérico annuo partu ac de undecimo mense diximus, quæ cognoveramus, visum est non prætereundum, quod in Plinii Secundi libro septimo *naturalis*
 23 *historiae* legimus. Id autem quia extra fidem esse videri potest, verba ipsius Plinii posuimus: Masurius auctor est, L. Papirium prætorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se tredecim mensibus tulisse diceret, quoniam nullum
 24 certum tempus pariendi statutum ei videretur. In eodem libro Plini Secundi verba hæc scripta sunt: Oscitatio in nixu letalis est, sicut sternuisse a coitu abortivum.

XVII.

Id quoque esse a gravissimis viris memoriae mandatum, quod ris libros Plato Philolai Pythagorici et Aristoteles pauculos Speusippi philosophi mercati sunt pretiis fidem non capientibus.

- 1 Memoriae mandatum est, Platonem philosophum tenui admodum pecunia familiari fuisse atque eum tamen tris Philolai Pythagorici libros decem milibus denarium merca-
 2 tum. Id ei pretium donasse quidam scripserunt amicum eius Dionem Syracosum.

gálták, hogy vajjon az oly gyerek, ki anyja méhéből a nyolczadik hónapban elevenen jött a világra, de rögtön meg is halt: megadja-e az apának a három gyermekkel bíró szüléket illető kedvezményt s ekkor többen azon a véleményen voltak, hogy a nyolczadik hónapban történt rendetlen szülés ép magzatot nem, csakis idétlent eredményezhet.

De minthogy a Homerus féle születésről, a 11-ik hónap-²² ról előadtam mindazt, a mi csak tudomásomra jutott, jónak látom fölemlíteni azt is, a mit Plinius Secundus: *Természet-²³ rajzának* 7-ik könyvében olvastam. Mivel ez az eset hihetetlennek tetszhetik, im közlöm Plinius saját szavait: «Masurius²⁰ beszéli, hogy Lucius Papirius praetor, midőn egy másodrangú örökös az örökségre való igényét törvényesen bejelentette, nem ennek, hanem egy másiknak ítélte meg a vagyon feletti rendelkezést, noha az anya azt állította, hogy az utóbbi gyermekét a 13-ik hónapban szülte. Azért ítelt így Papirius, mert egyáltalában nem volt a szülés ideje biztosan megállapítva. Plinius Secundus ugyanezen²⁴ könyvében még a következő szavak vannak följegyezve: «A vajudás alatti ásitás vészthozó; ép így a közösülés utáni prüsszentés idétlen szülést okoz».

XVII. FEJEZET.

Kiváló férfiak följegyzése szerint Plato a pythagoreus Philolausnak 3 könyvét s Aristoteles Speusippusnak egy pár rövidke értekezését hihetetlen árért vásárolta meg.

A történet azt jegyezte föl, hogy Platonak igen szerény 1 családi vagyona volt, mindazonáltal a pythagoreus Philolausnak²¹ három könyvét 10,000 dénárért vette meg. Né- 2 melyek följegyzése szerint ezt az összeget barátja, a syracusaei Dio ajándékozta neki.

3 Aristotelem quoque traditum libros pauculos Speusippi
philosophi post mortem eius emisse talentis Atticis tribus;
ea summa fit nummi nostri sestertia duo et septuaginta
milia.

4 Τίμων amarulentus librum maledicentissimum conscripsit,
5 qui σίλλος inscribitur. In eo libro Platonem philosophum
(tenui admodum pecunia familiari fuisse) contumeliose
appellat, quod inpenso pretio librum Pythagoricæ disciplinæ
emisset exque eo Timæum, nobilem illum dialogum, con-
6 cinnasset. Versus super ea re Τίμωνος hi sunt;

Καὶ σύ, Πλάτων, καὶ γάρ σε μαθητεῖης πόσος ἔσχεν,
Πολλῶν δ' ἀργυρίων ὀλίγην ἠλλάξας βίβλον,
Ἐνθεν ἀπαρχόμενος (τιμαίο) γραφεῖν ἐδιδάχθης.

XVIII.

*Quid sint «pedari senatores» et quam ob causam ita appellati quam-
que habeant originem verba hæc ex edicto tralaticio consulum:*
«senatores quibusque in senatu sententiam dicere licet».

1 Non pauci sunt, qui opinantur, «*pedarios senatores*» ap-
pellatos, qui sententiam in senatu non verbis dicerent, sed
2 in alienam sententiam pedibus irent. Quid igitur? cum sena-
tusconsultum per discessionem fiebat, nonne universi sena-
3 tores sententiam pedibus ferebant? Atque hæc etiam voca-
buli istius ratio dicitur, quam Gavius Bassus in *commenta-*
4 *riis* suis scriptam reliquit. Senatores enim dicit in veterum
ætate, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos
honoris gratia in curiam vehi, in quo curru sella esset,
super quam considerent, quæ ob eam causam «*curulis*» ap-
pellaretur; sed eos senatores, qui magistratum curulem

Aristotelesről is beszélnek, hogy mikor Speusippus²² bölc³ meghalt, egy pár rövidke munkáját három attikai talentumért vette meg. Ez a mi pénzünk szerint 72 ezer sester-ciust tesz ki.

Itt megemlítem, hogy a kesernyés Timon²³ egy igen rossz⁴ akaratú, *Sillus* cz. művében Plato bölcsészről (kinek családi⁵ vagyona igen szerény volt) gyalázóan említi föl, hogy a pythagoreus bölcsészet tankönyvét rengeteg áron vette meg, s ebből tákolta össze ama híres párbeszédét, a Timæust.²⁴ Erre vonatkozó versei így hangzanak:

6

Vágy foga el Plato tudományos hírbe kerülni
S egy kicsi könyvecskét megvettél szörnyű nagy áron
S im már gondolatok, lám, késznek téged is írni.

XVIII. FEJEZET.

Mit értünk a «*pedarii senatores*» kifejezésen, s miért nevezték a senatorokat így; mi az eredete a consulok hagyományos rendeletében következően hangzó szavaknak: «a senatorok, kiknek a tanácsban szavazati joguk van».

Nem kevesen tartják, hogy «*pedarii senatores*»-nek az oly¹ tanácsosokat nevezték, kik a tanácsban véleményüket élőszóval nem nyilváníthatták, hanem csak egy más tanácsos mellé állva csatlakozhattak annak véleményéhez. Hogyan?² Ha szétválás (*discessio*) útján hozták meg a tanácshatározatot, vajjon az összes tanácsosok nem az egyik párthoz való lépésükkel fejezték-e ki véleményüket? E kifejezést a Gavius³ Bassus «*Magyarázat*»-aiban följegyzett jelentés szerint is magyarázzák. E szerint hajdanta a curulisi hivatalt vi-⁴selt tanácsosok kitüntetésből kocsin szoktak a senatusba menni, s ebben ülőhelyül egy szék volt, melyet ezért «*sella curulis*»-nak (kocsiszék) neveztek. Ellenben azok, kik még

nondum ceperant, pedibus itavisse in curiam: propterea senatores nondum maioribus honoribus «pedarios» nominatos. M. autem Varro in satira Menippea, quæ Ἰπποκῶν inscripta est, equites quosdam dicit «pedarios» appellatos, videturque eos significare, qui nondum a censoribus in senatum lecti senatores quidem non erant, sed, quia honoribus populi usi erant, in senatum veniebant et sententiæ ius habebant. Nam et curulibus magistratibus functi, si nondum a censoribus in senatum lecti erant, senatores non erant et, quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed, quas principes dixerant, in eas discedebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules (que), cum senatores in curiam vocant, servandæ consuetudinis causa tralaticio utuntur. Verba edicti hæc sunt: «Senatores quibusque in senatu sententiam dicere licet.»

Versum quoque Laberii, in quo id vocabulum positum est, notari iussimus, quem legimus in mimo, qui *Stricturae* inscriptus est:

† Caput sine lingua pedani sententia est.

Hoc vocabulum a plerisque barbare dici animadvertimus; nam pro «pedariis» «pedaneos» appellant.

XIX.

Qua ratione Gavius Bassus scripserit «parcum» hominem appellatum et quam esse eius vocabuli causam putarit; et contra, quem in modum quibusque verbis Favorinus hanc traditionem eius cluserit.

Apud cenam Favorini philosophi cum discubitu fuerat cœptusque erat apponi cibus, servus assistens mensæ eius legere inceptabat aut Græcarum quid litterarum aut nostra-

curulisi hivatalt nem viseltek, gyalog jártak. Innen ezeket a még magasabb tisztségeket nem viselt tanácsosokat «pedarii»-nek (gyalog) nevezték. M. Varro azonban ἵπποκώων cz. 5 menippiusi satirájában azt mondja, hogy egyes lovagokat neveztek pedarii-nak, s úgy tetszik olyakat akar mondani, a kiket a censorok ugyan még nem választottak be a tanácsba, de minthogy a néptől adott hivatalokat viseltek, a tanács ülésére jártak és szavazati joguk volt. Még azok sem 6 voltak ugyanis valódi tanácsosok, kik curulisi hivatalt viseltek, ha a censorok őket a tanácsosok sorába be nem választották, s minthogy nevök a névsor végén volt, véleményöket nem is kérdezték, hanem csatlakoztak a főtanácsosok véleményéhez. Ezt bizonyítja egy rendelet, melylyel a szo- 7 kás fentartása céljából ma is, mint hagyományos szöveggel élnek a consulok, midőn a tanácsosokat gyűlésre hívják. A rendelet eme sorai így hangzanak: «A tanácsosok, s mind 8 azok, kik a tanácsban szavazati joggal birnak».

Laberiusnak is följegyeztem egy versét *Stricturae* című 9 balletjéből, melyben e kifejezés előjön. Ime:

Pedarius tanácsban
Csak fejjel integet.

Ezt a szót — úgy vettem észre — sokan elferdítve ejtik, 10 a mennyiben *pedaneus*-t mondanak *pedarius* helyett.

XIX. FEJEZET.

Mi alapon lehet Gavius Bassus szerint valakit «*parcus*» (takarékos)-nak nevezni, s mi ennek a szónak az eredete; hogy gúnyolta ki Favorinus Bassus ezen nézetét?

Valahányszor Favorinusnál ebéd idején asztalhoz ültek, 1 s tálalni kezdtek, egy az ő asztala mellett álló szolgáló mindannyiszor valamit olvasni kezdett a görög vagy római iro-

tium; velut eo die, quo ego affui, legebatur Gavii Bassi,
2 eruditi viri, liber *de origine verborum et vocabulorum*. In
quo ita scriptum fuit: «Parcus» composito vocabulo est
dictus, quasi «par arcæ», quando, sicut in arca omnia recon-
duntur eiusque custodia servantur et continentur, ita homo
tenax parvoque contentus omnia custodita et recondita ha-
bet, sicuti arca. Quam ob causam «parcus» quasi «parar-
cus» est nominatus.

3 Tum Favorinus, ubi hæc audivit, «superstitiose» inquit
«et nimis moleste atque odiose confabricatus commolitusque
magis est originem vocabuli Gavius iste Bassus quam enar-
4 ravit. Nam, si licet res dicere commenticias, cur non proba-
bilis videatur, ut accipiamus «parcum» ob eam causam
dictum, quod pecuniam consumi atque impendi arceat et
5 prohibeat, quasi «pecuniarcus»? Quin potius inquit «quod
simplicis veriusque est, id dicimus?»

«*Parcus*» enim neque ab *arca*, neque ab *arcendo*, sed
ab eo, quod est «*parum*» et «*parvum*», denominatus est.»

dalomból. Ilyen felolvasás volt azon a napon is, melyen magam is ott voltam, a tudós Gavius Bassusnak «Az *igék és nevek eredeté*»-ről czímű művéből. E műben ez állott: 2
A «*parcus*» szó összetételből származik, mintegy ebből «*par arcæ*» azaz: szekrényhez hasonló, a mennyiben, valamint a szekrényben minden rejtve van s ily őrizet alatt biztonságban és együtt marad, ép így a takarékos és kevéssel megelégedett ember mindenét őrizet alatt és rejtve tartja, mint egy szekrény. Ezért a «*parcus*» mintegy a «*par arcus*» rövidített alakja.

E szavak hallatára Favorinus így szólt: «Ez a Gavius 3 Bassus inkább csodálatosan, nehézkesen és ellenszenvesen szedte össze s állapította meg e szó eredetét, mintsem hogy felvilágosított volna róla bennüeket. Ugyanis, ha szá- 4 bad sejtelmünket kifejezni, miért ne fogadnók azt el helyesebbnek, hogy a «*parcus*»-t véleményünk szerint azért mondták így, mivel az illető, mintegy «*pecuniarcus*», megakadályozza (*arcet*) és megtiltja, hogy pénzét elköltsék és elpazarolják. Miért ne tartanók inkább ezt egyszerűbbnek és 5 valóbbszínűnek?»

De szerintem a «*parcus*» sem az *arca*-tól sem az *arcendo*-tól nem származik, hanem csakis attól a gyöktől nyerte nevét, a mi a «*parum*»-ban és «*parvum*»-ban van.

LIBER QVARTVS.

I.

Sermo quidam Favorini philosophi cum grammatico iactantiore factus in Socraticum modum; atque ibi in sermone dictum, quibus verbis «penus» a Q. Scaevola definita sit; quodque eadem definitio culpata reprehensaque est.

- 1 In vestibulo ædium Palatinarum omnium fere ordinum multitudo opperientes salutationem Cæsaris constiterant; atque ibi in circulo doctorum hominum, Favorino philosopho præsentē, ostentabat quispiam grammaticæ rei ditior scholica quædam nugalia, de generibus et casibus vocabulorum disserens cum arduis superciliis vocisque et vultus gravitate composita, tamquam interpres et vultus gravitate composita,
 2 tamquam interpres et arbiter Sibyllæ oraculorum. Tum aspiciens ad Favorinum, quamquam ei nondum etiam satis notus esset, «penus quoque» inquit «variis generibus dictum et varie declinatum est. Nam et «hoc penus» et «haec penus» et «huius peni» et «penoris» veteres dictaverunt;
 3 mundum quoque muliebre Lucilius in *satirarum* XVI. non virili genere, ut ceteri, sed neutro appellavit his verbis:

«Legavit quidam uxori mundum omne penumque.

Atqui quid mundum, quid non? quis dividet istuc?»

- 4 Atque horum omnium et testimoniis et exemplis constrepebat; cumque nimis odiose blateraret, intercessit placide Favorinus et «amabo» inquit «magister, quicquid est nomen tibi, abunde multa docuisti, quæ quidem ignorabamus et scire haud sane

NEGYEDIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Favorinusnak egy socratesi módszer szerint folytatott társalgása egy igen nagyképű nyelvészszel; egyszersemind e társalgás folyamán felkerül, hogy mily szavakkal határozta meg Q. Scaevola a «penus»-t; hogy hibáztatták s rótták meg e meghatározást?

A császári palota előcsarnokában egy csaknem minden rangú emberekből álló nagy tömeg várakozott, hogy a császárt üdvözljék; s itt a tudósok csoportjában, kik közt Favorinus is ott volt, egy a nyelvészetben kissé otthonos úri ember holmi iskolás gyerekségeket fitogtatott, felhuzott szemöldökkel, tettetett komolysággal és arczkifejezéssel értekezvén a szók neméről és eseteiről, mintha Sibylla jóslatainak tolmácsa és ítélőbirája lett volna. Egyszerre rápillantván Favorinusra, noha közelebbről nem ismerte, így szólt: A «penus» (eleség) szót is most ebben, majd abban a nemben használják, s különféleképpen ejtegetik. A régiek ugyanis ép úgy mondtak *hoc penus-t* és *haec penus-t* valamint *huius peni-t* és *penoris-t*; az asszonyi ékszer (munda³) sem himnemüként használja Lucilius Satirái 16-ik könyvének következő szavaiban, mint mások, hanem semlegesként:

«Ékszer (mundum omne penumque) s enni valót egy férj mind nőjire Ám mi az ékszer, vagg nem az, arra volna-e bíró?» [hagyta.

Mindez állítására bizonyítékokat és példákat darált, s⁴ midőn fecsegése már szerfölött ellenszenvessé lőn, Favorinus szeliden közbe lépve így szólt: «Kérlek mester, bármi is a neved, igen bőségesen és igen sok oly dologról beszéltél, a mit mi ugyan nem ismerünk, de valóban tudni sem

- 5 postulabamus. Quid enim refert mea eiusque, quicum loquor,
quo genere «penum» dicam aut in quas extremas litteras
declinem, si nemo id non nimis barbare fecerimus? sed hoc
6 plane indigeo discere, quid sit «penus» et qua fini id voca-
bulum dicatur, ne rem cotidiani usus, tamquam qui in vena-
libus Latine loqui cœptant, alia quam oportet voce appellem.»
- 7 «Quæris» inquit «rem minime obscuram. Quis adeo igno-
rat, «penum» esse vinum et triticum et oleum et lentim et
8 fabam atque huiuscemodi cetera?» «Etiamne» inquit Favo-
rinus «miliū et panicum et glans et hordeum «penus»
est? sunt enim propemodum hæc quoque eiusdemmodi»;
- 9 cumque ille reticens hæreret, «nolo» inquit «hoc iam labo-
res, an ista, quæ dixi, «penus» appelletur. Sed potesne mihi
non speciem aliquam de penu dicere, sed definire genere
proposito et differentiis adpositis, quid sit «penus»? «Quod»
inquit «genus et quas differentias dicas, non hercle intel-
lego».
- 10 «Rem» inquit Favorinus «plane dictam postulas, quod
difficillimum est, dici planius; nam hoc quidem pervol-
gatum est, definitionem omnem ex genere et differentia
11 consistere. Sed si me tibi præmandare, quod aiunt, postu-
las, faciam sane id quoque honoris tui habendi gratia.»
- 12 Ac deinde ita exorsus est: «Si» inquit «ego te nunc ro-
gem, ut mihi dicas et quasi circumscribas verbis, cuiusmodi
«homo» sit, non, opinor, respondeas, hominem esse te
atque me. Hoc enim quis homo sit ostendere est, non, quid
homo sit dicere. Sed si, inquam, peterem, ut ipsum illud,

kivántunk. Mert mit érdekel engem s azt, a kivel beszélek, 5
 hogy mily nemben használom a «penus»-t, vagy, hogy ho-
 gyan ejtegetem, ha egyikünk sem ejti túlságosan idegenül?
 Hanem azt mindenesetre tudnom kell, mi az a «penus» s 6
 mily értelemben használják, hogy egy mindennapi dolgot
 helyes helyett más szóval ne fejezzek ki, mint azok a rab-
 szolgák szokták, kik a városokon latinul szoktak beszélni».
 «Egyáltalában nem ismeretlen dolgot kérdezesz tőlem», vá- 7
 laszolt amaz: «Ki volna annyira tudatlan, hogy ne tudná,
 miszerint a «penus»: bort, búzát, olajat, lencsét, babot és
 más egyéb ily fajta dolgokat jelent». «Jelent köleskását, 8
 haricskát, makkot és árpát is?» kérde tovább Favorinus»,
 hiszen ezek is majdnem megegyeznek azzal, a mit felhoz-
 tál». Midőn ez zavarba jöve elhallgatott, Favorinus így foly- 9
 tatá: «Nem akarnám, hogy a fölött törd fejedet, vajjon azt,
 a mit én felhoztam, penus-nak nevezzük-e? Hanem képes
 vagy-e nekem nem a «penus»-nak valamely fajtát jelölni
 meg, hanem azt az általános nemi fogalom felemlítésével
 és faji különbségek felsorolásával meghatározni, hogy mi
 az a penus? «Istenemre, nem értem — válaszolt amaz —
 micsoda nemi fogalomról és miféle különbségekről beszélsz».

Favorinus most így szólt: «Igen nehéz dolgot kívánsz, 10
 hogy egy egészen világos kérdést még világosabban fejez-
 zek ki; mindenki előtt ismert dolog ugyanis, hogy minden
 meghatározás az egyetemes nemi fogalom s faji külön-
 ségek felsorolásából áll. De ha azt kívánod, hogy — a mint 11
 mondják — szádba rágjam, istenemre, azt is megteszem,
 hogy irántad való tiszteletemnek kifejezést adjak.»

S erre így kezdett beszélni: «Ha én most téged arra 12
 kérnelek, hogy mondd meg, s mintegy írd le nekem sza-
 vakban, mi az ember, azt hiszem, hogy nem adnád azt a
 választ, hogy az ember én és te. Ez ugyanis csak azt mon-
 daná meg, hogy milyen az egyes ember, nem pedig, hogy

13 quod homo est, defines, tu profecto mihi diceres, hominem
esse animal mortale, rationis et scientiæ capiens, vel quo
alio modo diceres, ut eum a ceteris omnibus separares.
Proinde igitur nunc te rogo, ut, quid sit «penus», dicas,
non ut aliquid ex penu nomines». Tum ille ostentator voce
iam molli atque demissa «philosophias» inquit «ego non
didici neque discere adpetivi et, si ignoro, an hordeum
ex «penu» sit aut quibus verbis «penus» definiatur. non
14 ea re litteras quoque alias nescio.» «Scire» inquit ridens
iam Favorinus quid «penus» sit, non ex nostra magis
15 est philosophia quam ex grammatica tua. Meministi enim,
credo, quæri solitum, quid Vergilius dixerit, penum struere
vel longam vel longo ordine; utrumque enim profecto scis
16 legi solitum. Sed, ut faciam te æquiore animo ut sis,
ne illi quidem veteres iuris magistri, qui «sapientes»
appellati sunt, definisse satis recte existimantur, quid sit
17 «penus». Nam Quintum Scævola ad demonstrandam pen-
num his verbis usum audio: «Penus est, inquit, quod escu-
lentum aut posculentum est, quod ipsius patrisfamilias (aut
matris familias) aut liberum patrisfamilias (aut familiæ)
eius, quæ circum eum aut liberos eius est et opus non facit,
causa paratum est. ***, ut Mucius ait, «penus» videri debet.
Nam quæ ad edendum bibendumque in dies singulos prandii
aut cenæ causa parantur, «penus» non sunt; sed ea potius,

milyen az ember általában. Ha én tehát, mondom, arra kérnélek, hogy magát az ember fogalmát határozd meg, bizonyára azt válaszolnád, hogy az ember halandó, eszes és értelmes lény, vagy valami más módon mondanád, hogy minden más lénytől elkülönítsd. Most tehát ezek után határozd meg — kérlek — mi a «*penus*» általában és nem úgy, hogy csak egy alkatrészét nevezed meg.» Ekkor már 13

kérkedő úri emberünk szeliden és halk hangon így válaszolt: «Én bölcsészetet sohasem tanultam, s nem is volt hozzá kedvem, s ha azt nem is tudom, hogy az árpa a *penus*-hoz tartozik-e, vagy hogy mely szavakkal határozzák meg, azért értek én egyéb tudományos dologhoz.» «Azt 14

tudni — válaszolt Favorinus mosolyogva — hogy mi a *penus*, nem annyira a mi bölcsészetünkbe, mint inkább a te nyelvészetedbe vág. Emlékszel ugyanis — azt hiszem —, 15

hogy gyakran vetik fel azt a kérdést, mit akar Vergilius e szavaival mondani: *penum struere longum ordine* (hosszú ideig tartó élelmi cikket zárni el) vagy *penum struere longo ordine* (hosszú sorban rakni el az élelmi cikket), mert bizonyára tudod, hogy mind a kétféleképen szokták olvasni. De hogy egészen megnyugtassalak, még azok a 16

régi bölcseknek nevezett jogtudósok sem tudták helyesen meghatározni a «*penus*»-t. Hallom ugyanis, hogy Quintus 17

Scævola ezekkel a szavakkal élt meghatározására: «*Penus* minden, a mi ehető és iható», s a mint Mucius mondá: «*Penus*»-nak veendő mindaz, a mi magának a családatyának, vagy családanyának, vagy családatya gyermekének, vagy azoknak a cselédeknek van beszerezve, a kik körülte vagy gyermekei körül vannak és nem dolgoznak. Azok az enni- és innivalók ugyanis, melyeket külön-külön, napról-napra szereznek be ebédre és vacsorára, nem foglalhatók a *penus* név alá, hanem inkább az oly fajta cikkeket nevezük annak, a miket hosszú idei használatra hordanak össze

quæ huiusce generis longæ usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu est, sed intus et
18 penitus habeatur, «penus» dicta est. «Hæc ego,» inquit
«cum philosophiæ me dedissem, non insuper tamen habui
discere; quoniam civibus Romanis Latine loquentibus rem
non (suo) vocabulo demonstrare non minus turpe est quam
hominem non suo nomine appellare».

19 Sic Favorinus sermones id genus communes a rebus
parvis et frigidis abducebat ad ea, quæ magis utile esset
audire ac discere, non allata extrinsecus, non per ostenta-
tionem, sed indidem nata acceptaque.

20 Præterea de penu adscribendum hoc etiam putavi, Ser-
vium Sulpicium in reprehensis Scævola capitibus scripsisse,
Cato Aelio placuisse, non quæ esui et potui forent, sed
thus quoque et cereos in penu esse, quod esset eius ferme
rei causa comparatum.

21 Masurius autem Sabinus *in iuris civilis* secundo, etiam
quod iumentorum causa apparatus esset, quibus dominus
22 uteretur, penori attributum dicit. Ligna quoque et virgas et
23 carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait videri
esse in penu. Ex his autem, quæ promercialia et usuaria
isdem in locis (essent), esse ea sola penoris putat, quæ
satis sint usu annuo.

és tesznek zár alá, még pedig attól az élelmiszertől, a mi nem szemünk előtt, hanem bent (intus) a ház belsejében van (penitus: ebből penus). «Én — folytatá —, habár a 18 bölcsészetre adtam magam, mégsem tartottam feleslegesnek ezeket megtanulni, minthogy a latinul beszélő római polgárnak nem kevésbé válik szegényére, ha valamit nem tud a saját nevén megjelölni, mintha egy polgártársát nem tud a saját nevén nevezni.»

Igy ment át Favorinus ilyen fajta általános társalgásai-19 ban, kis és jelentéktelen dolgokról oly tárgyakra, melyeket nagyobb haszonnal lehetett hallgatni és belőlök okulni; nem hozott fel oda nem tartozó dolgokat, s nem nagyképűsködött, hanem csak magával a tárggyal szorosan összefüggő és belőlük vett körülményeket említett fel.

Azonkívül, úgy gondolom, azt is ide kell iktatnom, a 20 mit Servius Sulpicius, Scævola czikkeinek megrovásáról írt, hogy t. i. Catus Aelius¹ véleménye szerint, nemcsak az enni- s innivalókat, hanem a tömjént és a viaszt is a penus-hoz kell számítani, a mennyiben azokat is körülbelül oly célból szerezték be.

Masurius Sabinus pedig a *Polgári jogról* írott művének 21 2-ik könyvében azt mondja, hogy az is a penus fogalma alá foglalandó, a mit a gazda saját igavonó barmai számára szerzett be (takarmány). Némelyek úgy vélekednek — 22 folytatá —, hogy a fagalyak és a szén is, a melyekkel a penus-t készítik, szintén e fogalom alá tartoznak. Ezek 23 közül a meghatározott helyen található kereskedelmi és haszonélvezeti czikkek közül azonban szerinte csak azok tartoznak a penushoz, melyek elegendők egy évi használatra.

II.

Morbus et vitium quid differat; et quam vim habeant vocabula ista in edicto aedilium; et an eunuchus et steriles mulieres rethiberi possint; diversaeque super ea re sententiae.

- 1 In edicto aedilium curulium, qua parte de Mancipiiis vendundis cautum est, scriptum sic fuit: «Titulus (scriptorum) singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove si noxave
2 solutus non sit.» Propterea quæsierunt iure consulti veteres, quod «mancipium morbosum» quodve «vitosum» recte dice-
3 retur quantumque «morbus» a «vitio» differret. Cælius Sabinus in libro, quem de *edicto aedilium curulium* composuit, Labeonem refert, quid esset «morbus», hisce verbis definisse: «Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui
4 usum eius facit deteriolem. Sed «morbum» alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis «morbum» esse, veluti sit phthisis aut febris, partis
5 autem, veluti sit cæcitas aut pedis debilitas. Balbus autem, inquit, et atypus vitiosi magis quam morbosus sunt, et equus mordax aut calcitro vitiosus, non morbosus est. Sed cui morbus est, idem etiam vitiosus est. Neque id tamen contra fit; potest enim qui vitiosus est non morbosus esse. Quamobrem, cum de homine morbofo agetur, æque, inquit, ita dicetur: quanto ob id vitium minoris erit».
- 6 De eunucho quidem quæsitum est, an contra edictum

II. FEJEZET.

Miben különböznek a «morbus» (betegség) és a «vitium» (testi fogyatkozás) egymástól; micsoda jelentésük van e szavaknak az aedilis rendeletben; s vajjon a herélt férfi és a meddő nők visszautasíthatók-e; erre vonatkozólag több különféle vélemény.

A curulis aedilis rendeletnek a rabszolgaeladásra vonatkozó óvintézkedéseket magában foglaló részében a következő följegyzés van: «Minden egyes rabszolgáról olyan gondosan legyen vezetve a jegyzék, hogy belőle világosan kitűnjék, egyik vagy másik miféle betegségben vagy testi fogyatkozásban szenved, melyik szökevény, csavargó vagy áll még büntetés alatt.» Ezért a régi jogtudósok vizsgálat alá vették, hogy mit kell a beteg rabszolga (mancipium morbosum) s a testileg hibás rabszolga (mancipium vitiosum) fogalmon érteni, s miben különbözik a betegség (morbus), a testi fogyatkozástól (vitium). Caelius Sabinus a curulis aedilis rendeletről írott művében említi, hogy Labeo a betegségeket (morbus) a következő szavakkal határozta meg: «A betegség bármely testnek oly természetellenes állapota, mely annak munkaképességét nehézkessé teszi.» De hozzá teszi, hogy a betegség néha az egész testre, néha pedig annak csak egy részére terjed ki. Mikor aszkór vagy láz gyötri, olyankor az egész test beteg, egyes részében csak akkor, midőn vakság vagy rokkantság áll be. A dagó és selyp inkább csak testi hibában szenvednek, mint betegségben; ép úgy a harapós és rugdalózó lónak testi hibája van ugyan, de nem beteg. De a ki beteg, egyszersmind testileg hibás is. Ez azonban megfordítva nem áll; mert lehet valaki testileg hibás, de azért nem beteg. Ezért, ha beteg emberről van szó, joggal lehet mondani: «Mennyivel kevesebbet ér ezen testi hibája miatt (ob id vitium).»

Herélt rabszolgát illetőleg is fölvetették azt a kérdést,

ædiliū videretur venundatus, si ignorasset emptor, eum
7 eunuchum esse. Labeonem respondisse aiunt, rethiberi posse
8 quasi morbosum; sues etiam feminae si sterilae essent et
venum issent, ex edicto ædiliū posse agi Labeonem scri-
9 psisse. De sterila autem muliere, si nativa sterilitate sit,
10 Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum
rethiberi eam Labeo, quasi minus sanam, putasset, negasse
aiunt Trebatium ex edicto agi posse, si ea mulier a prin-
cipio genitali sterilitate esset. At si valitudo eius offendisset
exque ea vitium factum esset, ut concipere fetus non pos-
set, tum sanam non videri et esse in causa rethibitionis.
11 De myope quoque, qui «luscitiosus» Latine appellatur, dis-
sensum est; alii enim rethiberi omnimodo debere, alii
12 contra, nisi id vitium morbo contractum esset. Eum vero,
cui dens deesset, Servius rethiberi posse respondit, Labeo
in causa esse rethibendi negavit: «nam et magna, inquit,
pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines
morbosi sunt, et absurdum admodum est dicere, non sanos
nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes
gignuntur.»
13 Non prætereundum est, id quoque in libris veterum iuris-
peritorum scriptum esse, «morbum» et «vitium» distare,
quod «vitium» perpetuum, «morbus» cum accessu deces-
14 suque sit. Sed hoc si ita est, neque cæcus neque eunu-
chus morbosus est contra Labeonis, quam supra dixi, sen-
tentiam.

hogy abban az esetben, ha a vevő tudtán kívül került, 6
mint herélt árúba, fenforog-e az ædilisi törvény kijátszása?
A mint mondják, Labeo erre nézve úgy nyilatkozott, hogy 7
az ily rabszolgát, mint beteget vissza lehet adni; a koczák 8
is, ha meddők voltak, s mégis mint hibátlanok kerültek
eladásra, a vevő az ædilisi rendelet értelmében — Labeo
följegyzése szerint — panaszt emelhetett. De a meddő asz- 9
szonyt illetőleg, ha meddősége vele született — úgy mond-
ják — Trebatius Labeonak ellent mondott. Míg ugyanis 10
Labeo szerint az ily nőt, mint betegest vissza lehet adni,
Trebatius állítólag úgy nyilatkozott, hogy a rendeletre tá-
maszkodva, nem lehet panaszt emelni, ha a kérdéses nő
kezdetől fogva képtelen volt a megtermékenyülésre. De ha
egészsége rendült meg s ebből származott ez a fogyatko-
zása, akkor már tekinthető betegesnek s bele esik a vissza-
utasíthatás eshetőségébe. A rövidlátót, vagy latin néven 11
luscitiosus-t illetőleg is eltérők a vélemények. Némelyek
szerint ugyanis minden esetben visszautasíthatók, mások
szerint azonban csak akkor, ha ez a testi hibájuk betegség-
ből származott. Servius nyilatkozata szerint az is vissza- 12
utasítható, a kinek foga hiányzik, Labeo ellenben tagadja,
hogy itt fenforogna a visszautasíthatás eshetősége: «Hi-
szen — mondja ő — az emberek nagy részének hiányzik
valamely foga, s ezek azért többnyire mégsem betegek, s
nagy balgaság volna azt állítani, hogy az emberek nem
egészségesen látják meg a napvilágot, minthogy az újszü-
löttekkel nem születik meg egyszersmind foguk is.»

Azt a betegség és testi fogyatkozás közti különbségre 13
vonatkozó följegyzést sem hagyhatom említés nélkül, a mi
a régi jogtudósok könyveiben található, hogy t. i. «a testi
fogyatkozás maradandó, a betegség pedig mulékony.» De 14
ha ez áll, akkor Labeo fentebb említett véleményével szem-
ben sem a vak, sem a herélt rabszolga nem beteg.

- 15 Verba Masuri Sabini apposui ex libro *iuris civilis* secundo: «Furiosus mutusve cuius quod membrum lacerum læsumque est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosus sunt. Qui natura longe minus videt tam sanus est quam qui tardius currit.»

III.

Quod nullae fuerunt rei uxoriae actiones in urbe Roma ante Carvilianum divortium; atque inibi, quid sit proprie paellex quaeque eius vocabuli ratio sit.

- 1 Memoriae traditum est, quingentis fere annis post Romanam conditam nullas rei uxoriae neque actiones neque cautiones in urbe Roma aut in Latio fuisse, quoniam profecto nihil desiderabantur, nullis etiam tunc matrimoniis
 2 divertentibus. Servius quoque Sulpicius in libro, quem composuit *de dotibus*, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit, cum Spurius Carvilius, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis vitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo vicesimo tertio M. Atilio, P. Valerio consulibus. Atque is Carvilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, set iurisiurandi religionem animo atque amoris praeveruisse, quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberum quærundum gratia habiturum.
 3 «Paelicem» autem appellatam probrosamque habitam, quæ iuncta consuetaque esset cum eo, in cuius manu mancipioque alia matrimonii causa foret, hac antiquissima lege ostenditur, quam Numæ regis fuisse accepimus: «Paellex aram

Idézem itt Masurius Sabinustól *«Polgári jog»* cz. műve 15 két könyvének következő szavait is: «Mind beteg az, a ki vagy örült, vagy néma, vagy a kinek valamely tagja össze van ronsolva, vagy meg van sértve, vagy valami baj úg gátolja, hogy kevésbbé alkalmas a munkára. Az oly rab-szolga azonban, ki születésétől fogva kissé rövidlátó, ép oly egészséges, mint a ki kissé lomhán fut.»

III. FEJEZET.

*Rómában Carvilius elválása előtt hozomány miatt semmiféle perle-
kedés nem volt; egyszersmind mit jelent tulajdonképen a paelex
(ágyas), s honnan ered?*

Történelmi följegyzések szerint Rómában, sőt egész La- 1
tiumban a város alapítása után csaknem 500 éven át hozo-
mány miatt sem pörlekedés egyáltalában nem volt, sem
kezest nem kívántak, mivel ily dolgok szóba sem jöhettek,
a mennyiben akkor még elválások nem történtek. Servius 2
Sulpicius is azt jegyezte föl a *Hozomány*-ról írott művében,
hogy akkor tartották először szükségesnek a hozományt
illető biztosítékokat, midőn egy előkelő származású ember,
Spurius Carvilius Ruga, a város alapítása utáni 523. évben
M. Atilius és P. Valerius consulok idejében, feleségétől elvált,
bár forrón szerette, s erkölcsössége miatt igen kedvelte, de
az eskü szentségét vágyainak és szerelmének elébe helyezte,
mert az erkölcsbírók előtt meg kellett esküdnie, hogy gyer-
mekek nemzése céljából fog házasságot kötni.

Egy igen régi, tudomásunk szerint Numától hozott tör- 3
vény bizonyossága szerint azt az asszonyt, ki egy más nő
hites férjével volt szoros és bizalmas viszonyban, *paelex*-
nek (ágyas) nevezték és becstelennek tartották; a törvény
így szól: «Az ágyas Junó oltárát érinteni ne merje; ha

Iunonis ne tangito; si tangit, Iunoni crinibus demissis agnum feminam cædito.»

«Pælex» autem quasi πάλλαξ, id est quasi παλλακίς. Vt pleraque alia, ita hoc quoque vocabulum de Græco flexum est.

IV.

Quid Servius Sulpicius in libro, qui est de dotibus, scripserit de iure atque more veterum sponsaliorum.

- ¹ Sponsalia in ea parte Italiæ, quæ Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri, scripsit Servius Sulpicius in
- ² libro, quem scripsit *de dotibus*: «Qui uxorem, inquit, ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium + ducturum iri. Cui ducturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur «sponsalia». Tunc, quæ promissa erat, «sponsa» appellabatur, qui spoponderat ducturum, «sponsus». Sed si post eas stipulationis uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat. Iudices cognoscebant. Iudex, quamobrem data acceptave non esset uxor, quærebat. Si nihil iustæ causæ videbatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat eam uxorem accipi aut dari, eum, qui spoponderat, (ei), qui stipulatus erat, condemnabat.»
- ³ Hoc ius sponsaliorum observatum dicit Servius ad id tempus, quo civitas universo Latio lege Iulia data est.
- ⁴ Hæc eadem Neratius scripsit in libro, quem *de nuptiis* composuit.

mégis érinti, nevezett istennőnek leeresztett hajjal egy nőtény bárányt áldozzon.»

Maga a *pælex* szó pedig megfelel a *πάλλαξ*, vagyis a *παλλακίς* (ágyas)-nak s ez is, mint több más kifejezés, görögből képződött.

IV. FEJEZET.

Mit jegyzett fel Servius Sulpicius a hozományról írott művében a régi eljegyzéseknél követett jogi rendelkezésről és szokásról?

Servius Sulpicius a *Hozományról* írott művében azt jegyezte fel, hogy az eljegyzések Latiumban a következő szokás és jogi rendelkezés szerint szoktak végbemenni: «A házasulandó ifjú kötelező ígéretet vett a lányos apától, hogy leányát neki adja házastársul s maga szintén ígéretet tőn, hogy nejévé teendi. Ezt az ígéretheli és kötelezettségbeli szerződést *sponsalia*-nak (eljegyzés) nevezték. Ettől fogva az odaigért leányzó neve: *sponsa* (menyasszony) lőn, s azé, a ki kötelezte magát, hogy elveszi: *sponsus* (vőlegény). De ha az említett kötelező ígéret után, vagy a leányt nem adták oda, vagy a vőlegény lépett vissza, a kijátszott fél, az ígéret megszegése miatt panaszt emelt. A bírák fölvtették a panaszt. Vizsgálat indult meg, hogy mért nem adták oda a leányt, vagy mért nem vitte el a vőlegény. Ha semmi mentő körülmény nem volt, a bíró oly nagy pénzbírságot szabott ki a vőlegényre, illetőleg az örömapára, a menyire az illető a feleség elvevése vagy odaadása esetén érdekelve volt».

Servius szerint ez az eljegyzési jog egész addig az időig megmaradt, mikor a juliusi törvény értelmében egész Latium polgárjogot nyert. Ugyanezen dolgokat följegyezte Neratius is a *Lakodalomról* írott művében.

V.

Historia narrata de perfidia aruspicum Etruscorum; quodque ob eam rem versus hic a pueris Romae urbe tota cantatus est «Malum consilium consultori pessimum est».

1 Statua Romæ in comitio posita Horatii Coclitis, fortis-
2 simi viri, de cælo tacta est. Ob id fulgur piaculis luendum
aruspices ex Etruria acciti inimico atque hostili in populum
Romanum animo instituerant, eam rem contrariis religioni-
3 bus procurare, atque illam statuam suaserunt in inferiorem
locum perperam transponi, quem sol oppositu circum un-
4 dique aliarum ædium numquam illustraret. Quod cum ita
fieri persuasissent, delati ad populum proditique sunt et,
cum de perfidia confessi essent, necati sunt, constititque,
eam statuam, proinde ut veræ rationes post compertæ mo-
nebant, in locum editum subducendam atque ita in area
Volcani sublimiore loco statuendam; ex quo res bene ac
5 prospere populo Romano cessit. Tum igitur, quod in Etru-
scos aruspices male consulentis animadversum vindicatumque
fuerat, versus hic scite factus cantatusque esse a pueris urbe
tota fertur:

Malum consilium cónsultori péssimum est.

6 Ea historia de aruspicibus ac de versu isto senario scripta
est in *annalibus maximis* libro undecimo, et in Verri Flacci

V. FEJEZET.

Egy, az etruszk jósok megbizhatatlanságáról szóló történet, s hogy ezért a római gyermekek városszerte ezt a verset énekelték: «A rossz tanács leginkább — ki adja — annak árt.»

Egyszer a kiváló hős Horatius Cocles-nek² Rómában a¹ Comitiumon emelt szobrát villám sujtotta. Mikor Jupiter² ezen haragjának áldozatokkal való kiengesztelésére Etruriából jósokat hívtak, ezek a római nép iránt érzett gyűlölködő és ellenséges indulatuktól vezéreltetve abban egyeztek meg, hogy az áldozást egészen ellenkező szertartásokkal hajtják végre; ebből kifolyólag gonoszul azt tanácsolták, hogy a³ nevezett szobrot helyezték át egy mélyebb fekvésű helyre, a hová a napfény a köröskörül fekvő sok palota miatt sohasem hatolhatott be. Midőn a polgárokat erre már-már⁴ rávették, a nép elé idéztettek s ott leleplezték őket, s miután álnokságukról vallomást tettek, halállal lakoltak; később valódi okukról megbizonyosodván, ezek intelmei szerint határozatba ment, hogy az említett szobrot valamely magas helyre kell vinni, s így a Vulcanus templománál lévő szabad téren egy kiemelkedő ponton kell elhelyezni; s ettől az időtől fogva a római népnek minden vállalata jól és szerencsésen sikerült. Állítólag ezen alkalommal,⁵ mikor az etruszk jósok álnokságát fölfedezték s ezek bűntetésüket elvették, a római gyermekek a következő ügyesen szerzett verset énekelték:

«A rossz tanács leginkább — ki adja — annak árt.»

Ez a történet a *Főpapi évkönyvek* XI-ik könyvében és⁶ Verrius Flaccus *«Emlékezetre méltó dolgok»* cz. művének I-ső könyvében van följegyezve. Azonban úgy látszik, hogy⁷

libro primo *rerum memoria dignarum*. Videtur autem versus hic de Græco illo Hesiodi versu expressus :

Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλευέσσαντι κακίστη.

VI.

Verba veteris senatusconsulti sita, quo decretum est, hostiis maioribus expiandum, quod in sacrario hastae Martiae movissent; atque ibi enarratum, quid sint «hostiae succidaneae», quid item «porca praecidaneae»; et quod Capito Ateius ferias «praecidaneas» appellavit.

1 Vt «*terram movisse*» nuntiari solet eaque res procuratur, ita in veteribus memoriis scriptum legimus, nuntiatum esse
2 senatui, in sacrario in regia «*hastas Martias movisse*». Eius rei causa senatusconsultum factum est M. Antonio A. Postumio consulibus, eiusque exemplum hoc est: «*Quod C. Iulius, L. filius, pontifex nuntiavit, in sacrario (in) regia hastas Martias movisse, de ea re ita censuerunt, uti M. Antonius consul hostiis maioribus Iovi et Marti procuraret et ceteris dis, quibus videretur, lactantibus. (Ibus) uti procurasset satis habendum censuerunt. Si quid succidaneis opus esset, robiis succideret.*»

3 Quod «*succidaneas*» hostias senatus appellavit, quæri
4 solet, quid verbum id significet. In Plauti quoque comœdia, quæ Epidicus inscripta est, super eodem ipso verbo requiri audio in his versibus :

Mén piaculérem oportet fieri ob stultitiám tuam,
Vt meum tergum tuaé stultitiæ súbdas succidáneum ?

maga a vers Hesiodusnak ³ következő görög sora után készült:

«Rosszat akarsz, legelőbb téged fog sujtni tanácsod.»

VI. FEJEZET.

Egy régi tanácshatározatban található szavak, melyekkel azt rendelték el, hogy ha a Marsnak szentelt lándzsák a szentélyben megmozdulnak, nagyobb áldozati barmokkal mutatandó be engesztelő áldozat; egyszersmind a «hostiae succidaneae» s ugyancsak a «porca praecidanea» megmagyarázása; mit nevezett Ateius Capito p accidaneae ünnepélynek?

Valamint a földrengést be szokták jelenteni, s erre engesztelő áldozatot rendeltek el, ép így a régi történelmi művekben olvasható feljegyzés szerint azt is hírül adták a tanácsnak, ha a királyi palota szentélyében a Marsnak szentelt lándzsák megmozdultak. Erre a célra M. Antonius ² és A. Postumius consulsága alatt a következő tartalmú tanácshatározatot hozták: «Mivel C. Julius főpap, Lucius fia, azt jelentette, hogy a királyi palota szentélyében a Marsnak szentelt lándzsák megmozdultak, erre vonatkozólag határozatba ment, hogy M. Antonius consul Jupiternek, Marsnak és a többi isteneknek — a kiknek jónak látja — nagyobb áldozati barmokból álló engesztelő áldozatot mutasson be. Ha azt az áldozatot ezeknek meghozta, elégnek kell lennie. De ha mégis pótáldozati barmokra volna szükség, a vörös szőrűekből vágjon még le.»

Gyakran kutatták már a: «succidaneæ» kifejezés jelentését, ³ a mivel a tanács némely áldozati barmokat jelölt. Hallom, ⁴ hogy Plautus Epidicus cz. vígjátékában a következő verssorokban:

«S most balgaságod áldozatja én legyek?

S én adjam kölcsön hátamat bolondságodnak?» ⁴

ugyanaz a kifejezés vizsgálat tárgyát képezte.

- 5 «Succidaneæ» autem «hostiæ» dicuntur, «æ» littera per motum compositi vocabuli in (i) litteram (transmutata), quasi «succædaneæ», appellatæ, quoniam, si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur; quæ quia, prioribus iam cæsis, luendi piaculi gratia subdebantur et succidebantur, «succidaneæ» nominatæ, littera «i» scilicet tractim pronuntiata; audio enim, quosdam eam litteram in hac voce barbare corripere.
- 7 Eadem autem ratione verbi «præcidaneæ» quoque hostiæ dicuntur, quæ ante sacrificia sollemnia pridie cæduntur.
- 8 «Porca» etiam «præcidanea» appellata, quam piaculi gratia ante fruges novas captas immolare Cereri mos fuit, si qui familiam funestam aut non purgaverant, aut aliter eam rem, quam oportuerat, procuraverant.
- 9 Sed porcæ et hostias quasdam «præcidaneas», sicuti dixi, appellari, vulgo notum est, ferias «præcidaneas» dici, 10 id, opinor a vulgo remotum est. Propterea verba Atei Capitonis ex quinto librorum, quos *de pontificio iure* composuit, scripsi: «Tib. Coruncanio pontifici maximo feriæ præcidaneæ in atrum diem inauguratæ sunt. Collegium decrevit, non habendum religioni, quin eo die feriæ præcidaneæ essent.»

Ez áldozati barmokat azért nevezték succidaneæ-nak, 5 mert az «ae» betű a szóösszetételben szokásos mód szerint i-re változott, a mennyiben eredetileg *succadaneæ* volt a nevük; mivel, ha az első barmok feláldozása után kedvező 6 jelek nem mutatkoztak, utánuk másokat vezettek elő levágásra; s ezeket, mivel az előbbieket levágása után az engesztelő áldozat végrehajtására pótlólag hozták elő, s utólag vágták le, «succidaneæ» (utólag vágottak) névvel nevezték, természetesen az «i» betűt nyújtva ejtve. Ezt azért jegyzem meg, mert hallom, hogy némelyek ezt a betűt ebben a szóban hibásan röviden ejtik.

Az ezen szóban nyilvánuló ugyanezen szabálynál fogva 7 nevezik præcidaneæ-nak azon áldozati barmokat, melyeket az ünnepélyes áldozatot megelőző napon vágnak le.

Præcidaneæ-nak pedig az oly kocsát nevezték, melyet 8 engesztelő áldozatul az új termés betakarítása előtt szoktak Ceresnek bemutatni, abban az esetben, ha családi gyász miatt az áldozatot még be nem mutatták, vagy ha másképen hajtották végre, mint kellett volna.

Hogy kocsát és némely más áldozati barmokat, mint 9 említém, præcidaneæ-nak neveztek, általánosan ismert dolog, de hogy bizonyos ünnepélyekről is használták e kifejezést, úgy hiszem, a nagy tömeg előtt érthetetlen. Ezért 10 is közlöm Ateius Capito következő szavait a *Főpapi jogról* írott művének 5-ik könyvéből «Tib. Coruncanius főpap egy gyásznapi rendelt el feriae præcidaneæ-t. Az egész papi testület úgy döntött, hogy nem kell ebből lelkiismereti kérdést csinálni, hogy azon a napon előleges ünnepély (feriae præcidaneæ) legyen.»

VII.

De epistula Valerii Probi grammatici ad Marcellum scripta super accentu nominum quorundam Poenicorum.

1 Valerius Probus grammaticus inter suam ætatem præ-
2 stanti scientia fuit. Is «*Hannibalem*» «*Hamilcarem*» et
«*Hasdrubalem*» et ita pronuntiabat, ut pænultimam circum-
flecteret, teste epistula eius scripta ad Marcellum, in qua
Plautum et Ennium multosque alios veteres eo modo pro-
nuntiasse affirmat, solius tamen Ennii versum unum ponit
3 ex libro, qui *Scipio* inscribitur.

4 Eum versum quadrato numero factum subiecimus, in quo,
nisi tertia syllaba de Hannibalis nomine circumflexe pro-
5 matur, numerus clausurus est. Versus Ennii, quem dixit,
ita est:

Quá(que) propter Hállibalis cópias considerat.

VIII.

Quid C. Fabricius de Cornelio Rufino homine avaro dixerit, quem, cum odisset inimicusque esset, designandum tamen consulem curavit.

1 Fabricius Luscinus magna gloria vir magnisque rebus
2 gestis fuit. P. Cornelius Rufinus manu quidem strenuus et
bellator bonus militarisque disciplinæ peritus admodum fuit,
3 sed furax homo et avaritia acri erat. Hunc Fabricius non
probabat neque amico utebatur osusque eum morum causa
4 fuit. Sed cum in temporibus rei difficillimis consules creandi
forent et is Rufinus peteret consulatum competitoresque eius
essent inbelles quidam et futtiles, summa ope adnixus est

VII. FEJEZET.

Valerius Probus nyelvésznek egy Marcellushoz, némely pun szó hangsúlyozására vonatkozólag írt levele.

Valerius Probus nyelvész, saját korának kiváló tudósa, 1 a «Hannibalem», «Hamilcarem», «Hasdrubalem» szókat 2 úgy ejtette, hogy bennök az utolsó előtti szótagot hosszan nyújtva mondotta. Ezt azon Marcellushoz írt levele bizonyítja, melyben azt állítja, hogy Plautus és Ennius s több sok régi író ugyanúgy ejtették; de mégis csak Ennius 3 «Scipio» cz. verséből idéz egy verssort.

Ezt a négyes ütemben írt verssort közlöm, s abban, ha a 4 «Hannibal» név 3-ik szótagját nyújtva nem ejtjük, a rhythmus sántítani fog. Íme így hangzik: 5

(Quáque propter Hännibalis cópias considerat)

Ezért nézi Hannibálnak sergeit.

VIII. FEJEZET.

Hogy nyilatkozott C. Fabricius a fősvény Cornelius Rufinusról, a kit, noha lelke mélyéből gyűlölt, mégis consulnak jelöltetett?

Fabricius Luscinius nagy dicsőségű férfiú volt, s kiváló 1 dolgokat vitt véghez; Publius Cornelius Rufinust pedig bá- 2 tor és derék harczosnak, s a katonai tudományban igen képzett, hanem nem tiszta kezű, igen kapzsi természetű embernek ismerték. Ezt az embert Fabricius nem becsülte, 3 barátságát nem kereste, sőt jelleméért gyűlölte. De midőn 4 az állam súlyos helyzetében consulokat kellett választani, s Rufinus pályázott e tisztségre s a kik vele együtt pályáztak, gyenge és hitvány emberek voltak, Fabricius teljes erejével arra igyekezett, hogy Rufinus kezébe tegyék a

5 Fabricius, uti Rufino consulatus deferretur. Eam rem pleris-
 que admirantibus, quod hominem avarum, cui esset inimi-
 6 cissimus, creari (consulem peteret, «malo», inquit «civis
 7 me) compilet, quam hostis vendat». Hunc Rufinum postea
 bis consulatu et dictatura functum censor Fabricius senatu
 movit ob luxuriæ notam, quod decem pondo libras argenti
 8 facti haberet. Id autem, quod supra scripsi, Fabricium de
 Cornelio Rufino ita, uti in pleraque historia scriptum est,
 dixisse. M. Cicero non aliis a Fabricio, sed ipsi Rufino,
 gratias agent, quod (ope) eius designatus esset, dictum esse
 refert in libro secundo de oratore.

IX.

*Quid significet proprie «religiosus»; et in quæ diverticula signi-
 ficatio istius vocabuli flexa sit; et verba Nigidii Figuli ex commen-
 tariis eius super ea re sumpta.*

1 Nigidius Figulus, homo, ut ego arbitror, iuxta M. Varro-
 nem doctissimus, in undecimo *commentariorum grammaticorum*
versum ex antiquo carmine refert memoria hercle
dignum :

Religentem esse oportet, religiosus ne fuas,

2 cuius autem id carmen sit, non scribit. Atque in eodem
 loco Nigidius : «Hoc, inquit, inclinamentum semper huiusce-
 modi verborum, ut «vinosus», «mulierosus», «religiosus»,
 significat copiam quandam inmodicam rei, super qua dici-
 tur. Quocirca «religiosus» is appellabatur, qui nimia et
 superstitiosa religione sese alligaverat, eaque res vitio as-
 signabatur.»

3 Sed præter ista, quæ Nigidius dicit, alio quodam diver-

consuli méltóságot. Midőn ez eljárása fölött sokan csodálkoztak, hogy t. i. egy kapzsi embert kíván consullá választani, kire lelke mélyéből haragszik, így szólt: «Inkább fosztogasson egy polgártársam, mint hogy ellenség adjon el.» Ezt a Rufinust később, miután kétszer volt consul és dictator, Fabricius, mint censor törölte a tanácsosok közül dobzódási bűne miatt, mivel 10 font súlyú ezüst edénye volt. Fabricius azonban ezt a fent említett nyilatkozatát úgy, a mint több történeti könyvben föl van jegyezve, M. Cicero: «A szónokról» cz. művének 2-ik könyve szerint nem másoknak, hanem magának Rufinusnak tette, midőn ez neki köszönetet mondott azért, hogy az ő segítségével választották meg consullá.

IX. FEJEZET.

Mit jelent tulajdonképen a «religiosus»; s micsoda jelentésbeli változáson ment keresztül; végül Nigidius Figulus «Magyarázatai»-nak ide vonatkozó szavai.

Nigidius Figulus,⁵ ez a véleményem szerint M. Varro mellett legnagyobb tudós, «*Nyelvészeti magyarázatok*» cz. művének 11-ik könyvében, egy régi költeményből a következő valóban említésre méltó verset hozta föl:

«Vallásos légy, de nem szenteskedő.»

de azt, hogy kié ez a vers, nem jegyzi föl. Ugyanazon helyen így szól említett tudósunk: «A mindig egyforma végződésű szavak e képzője (—osus), mint a «vinosus», «mulierosus», «religiosus» szavakban, mindig a kérdéses fogalomban levő túltengést jelenti. Ezért *religiosus*-nak (szenteskedő) azt nevezték, ki szerfölötti és babonás jámborságra adta magát, s ezt az eljárást hibául rótták fel.»

De a Nigidius említette jelentésen kívül, bizonyos más s

ticulo significationis «religiosus» pro casto atque observanti
 4 cohibentique sese certis legibus finibusque dici cœptus. Si-
 mili autem modo illa quoque vocabula, ab eadem profecta
 origine, diversum significare videntur, «*religiosi dies*» et
 «*religiosa delubra*». «*Religiosi*» enim «*dies*» dicuntur tristi
 5 omine infames inpeditique, in quibus et res divinas facere
 et rem quampiam novam exordiri temperandum est, quos
 multitudo imperitorum prave et perperam «*nefastos*» ap-
 6 pellat. Itaque M. Cicero in libro epistularum nono ad Atti-
 cum, «maiores, inquit, nostri funestiores diem esse voluerunt
 Aliensis pugnae quam urbis captae, quod hoc malum ex illo.
 Itaque alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus igno-
 7 tus.» Idem tamen M. Tullius in oratione de accusatore con-
 stituendo «*religiosa delubra*» dicit non ominosa nec tristia,
 8 sed maiestatis venerationisque plena. Masurius autem Sabinus
 in *commentariis*, quos *de indigenis* composuit, «*religio-
 sum*», inquit, «est, quod propter sanctitatem aliquam remo-
 tum ac sepositum a nobis est, verbum a «*relinquendo*» dic-
 9 tum, tamquam «*caerimoniae*» a «*carendo*». Secundum hanc
 Sabini interpretationem *templa* quidem ac *delubra* — quia
 horum cumulus in vituperationem non cadit, ut illorum,
 quorum laus in modo extat, — quæ non volgo ac temere,
 sed cum castitate caerimoniaque adeundum, et reverenda
 10 et reformidanda sunt magis quam involganda: sed *dies*

jelentési árnyalatban is használták e szót oly emberről, a
 ki tiszta és szeplőtlen jellemű volt, s magát határozott tör-
 vényekkel és szabályokkal kormányozta. De úgy látszik, ez 5
 a két hasonló módon ugyanazon töből származó kifejezés is a
 «*religiosi dies*»-ben és a «*religiosa delubra*»-ban mást jelent.
 «*Religiosi dies*»-nek ugyanis azokat a baljóslatú voltuk
 miatt rossz hírű és veszedelmes napokat hívjuk, melyek alatt
 tartózkodni kell az áldozástól, vagy valami új foglalkozásba
 kezdéstől, s a melyeket a tudatlan tömeg tévesen és hely-
 telenül «*nefasti dies*»-nek nevez. Így mondja M. Cicero 6
 Atticushoz írott levelei 9-ik könyvében: «Öseink gyász-
 sabbnak tekintették az atticai csata napját, mint a város
 bevételét, mivel az utóbbi baj az előbbinek következménye
 volt. Így azt az előbbi napot most is gyásznapi (reli-
 giosus) tartják, míg az utóbbiról a nagy tömeg mit sem
 tud.» Mégis ugyanezen M. Tullius a vádló megválasztásá- 7
 ról szóló beszédében a «*religiosa delubra*» (méltóságteljes
 szentélyek) kifejezésben a «*religiosa*» szót sem baljóslatú,
 sem gyászos, hanem méltóság- és áhitatteljes jelentésben
 használja. Masurius Sabinus azonban az «*Eredeti szók*»-ról 8
 írt értekezéseiben így nyilatkozik: «A *religiosum* szó ép
 úgy származik a *relinquere*-től, valamint a *caerimoniae* a
carere igétől (hátra hagy), s oly dolgot jelent, a mely vala-
 mely szent tulajdonsága miatt tőlünk el van tiltva és el
 van zárva (megközelíthetlen).» Sabinus ezen magyarázata 9
 szerint a templomok és szent helyek azért *religiosák*, mert
 az ezekre való gyakori gondolás ép úgy nem esik meg-
 rovás alá, mint másoknál meg éppen az a dicséretre méltó
 dolog, ha csak mérsékelten gondolunk rájuk; s azért ezek-
 hez a szent épületekhez nem durván és vaktában, hanem
 tiszta lélekkel és áhitattal kell közeledni s inkább az isten-
 tisztelet és vallásos félelem számára szolgáló épületnek,
 mint gyülekező helynek tartandók. Ezzel szemben «*reli-10*

«*religiosi*» dicti, quos ex contraria causa, propter ominis
 11 diritatem, relinquimus. — Et Terentius :

† Tum, quod dem recte est.

Nám, nihil esse míhi, religio est dicere.

12 Quod si, ut ait Nigidius, omnia istiusmodi inclinamenta
 nimium ac præter modum significant et ideirco in culpas
 cadunt, ut «*vinosus*», «*mulierosus*», «*morosus*», «*verbosus*»,
 «*famosus*», cur «*ingeniosus*» et «*formosus*» et «*officiosus*»
 et «*speciosus*», quæ pariter ab ingenio et forma et officio
 inclinata sunt, cur etiam «*disciplinosus*», «*consiliosus*»,
 «*victoriosus*», quæ M. Cato ita affiguravit, cur item «*facun-*
diosa», quod Sempronius Asellio XIII. *rerum gestarum* ita
 scripsit: «*facta sua spectare oportere, non dicta, si minus*
facundiosa essent,» cur, inquam, ista omnia numquam in
 culpam, sed in laudem dicuntur, quamquam æcum incre-
 mentum sui nimium demonstrent? an propterea, quia illis
 quidem, quæ supra posui, adhibendus est modus quidam
 13 necessarius? Nam et gratia, si nimia atque inmodica, et
 mores, si multi atque varii, et verba, si perpetua atque in-
 finita et obtudentia, et fama, si magna et inquieta et invi-
 14 diosast, neque laudabilia neque utilia sunt; ingenium autem
 et officium et forma et disciplina et consilium et victoria

giosi dies»-nek az oly napokat nevezzük, melyeken vészt-hozó és baljóslatú voltuk miatt munkához nem kezdünk. Terentius is ily értelemben mondja:

11

«Tehát ígéretekkkel tartom őt,
Mert bánt magam koldusnak vallanom.»

Ha tehát Nigidius véleménye szerint minden ily (—osus) ¹² képzőjű szó a szertelenséget s a mértéken túlteltséget és pedig rossz értelemben jelenti, mint például a «vinosus» (iszákos), mulierosus (asszonyok bolondja, szoknya-kergető), morosus (szeszélyes), verbosus (szószátyár), famosus (hírhedt), miért van az, hogy az ingeniosus (szellemes), formosus (kecses), officiosus (szolgálatkész) és speciosus (elragadóan szép alakú), melyek az ingenium, forma és officium szóktól ugyanazon képzővel származtak, továbbá hogy a disciplinosus (böismeretű), consiliosus (nagy belátással bíró), victoriosus (győzelmes), melyeket Cato ép így alkotott, s végül, hogy a facundiosus (kiváló szónoki tehetségű), melyeket Sempronius Asellio «*Hadi tettek*» cz. művének 13-ik könyvében használt így: «Tetteit kell tekinteni, nem szavait, ha ezek kevésbbé ékesszólók (facundiosus dicta)», miért van, ismétlem, hogy mindezek sohasem rossz értelemben, hanem dicsérőleg vannak használva, noha alapszavuk jelentésének hasonlóan mértéken túli fokát mutatják: vagy talán azért, mivel a tőlem felhozott kifejezésekben valami határozott mértéket kell alkalmazni? Mert úgy ¹³ a jó akarat, ha tulságos és mértéktelen, mint az erkölcsi tulajdonságok, ha igen nagy számban és más-másképen jelentkeznek, valamint a szavak, ha folyton és vég nélkül kábitóan peregnek, úgyszintén a hír, ha nagy s így nyugtalanító és irigységet kelt, mindezek sem nem dicséretesek, sem nem hasznosak; azonban a szellemi tehetséget, a ¹⁴ kötelességet, alakot, tudományt, belátást, győzelmet, szó-

et facundia sicut ipsæ virtutum amplitudines nullis finibus cohibentur: sed quanto maiora auctioraque sunt, multo etiam tanto laudatiora sunt.

X.

Quid observatum de ordine rogandarum in senatu sententiarum; iurgiaque in senatu C. Caesaris consulis et M. Catonis, diem dicendo eximentis.

1 Ante legem, quæ nunc de senatu habendo observatur,
2 ordo rogandi sententias varius fuit. Alias primus rogabatur
qui princeps a censoribus in senatum lectus fuerat, alias
3 qui designati consules erant; quidam e consulibus, studio
aut necessitudine aliqua adducti, quem is visum erat hono-
4 ris gratia extra ordinem sententiam primum rogabant. Ob-
servatum tamen est, cum extra ordinem fieret, ne quis quem-
quam ex alio quam ex consulari loco sententiam primum
5 rogaret. C. Cæsar in consulatu, quem cum M. Bibulo ges-
sit, quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur.
Ex his quattuor principem rogabat M. Crassum; sed, post-
quam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum cœperat
Pompeium rogare.

6 Eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius,
M. Ciceronis libertus, refert, itaque se ex patrono suo audisse
7 scribit. Id ipsum Capito Ateius in libro, quem *de officio*
senatorio composuit, scriptum reliquit.

8 In eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: «C., in-
quit, Cæsar consul M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem,
quæ consulebatur, quoniam non e republica videbatur, per-

noki képességet, valamint általában a kiváló tulajdonságokat kiterjedésükben semmi gát nem korlátozza, sőt mennél nagyobb mértékben, s mentől kiválóbban jelentkeznek, annál nagyobb dicséretet érdemelnek.

X. FEJEZET.

Mit határoztak a tanácsban való véleménynyilvánítás sorrendjére nézve? C. Caesar pörlekedése M. Catoval a tanácsülés alatt, mivel ez utóbbi beszédével a napot lopta.

A mai tanácsülés tartását szabályozó törvény előtt más-¹ más volt a sorrend a véleménykérésben. Némelykor ugyanis² azt hívták fel először szólásra, a kit az erkölcsbírák a tanácsosok közé elsőnek választottak be, máskor meg a jövő évre kijelölt consulokat; némely consulok pedig va-³ lami hajlamtól vagy szoros baráti viszonytól indíttatva, megtisztelésből, sorrenden kívül valamely kedvelt hívüktől kértek először véleményt. Mindazáltal arra ügyeltek, hogy⁴ így sorrenden kívül csakis consuli rangú tanácsost szólítson fel elsőnek a consul. C. Caesar M. Bibulussal való consul-⁵ kodása alatt állítólag csak négy tanácsost szólított fel sorrenden kívül. Ezen négy közül legelsőben M. Crassust hívta fel, de miután leányát Gn. Pompeiusnak eljegyezte, ezt kezdte elsőnek szólítani.

Arról, hogy ennek az eljárásnak a tanács előtt okát adta,⁶ Tiro Tullius, M. Cicero szabadosa értesít bennünket, megjegyezvén, hogy ezt saját urától hallotta. Ugyanezt meg-⁷ örökítette Ateius Capito is: «A tanácsos kötelességéről» cz. művében.

Capito ugyanezen könyvében a következő történet is fel-⁸ van jegyezve: «C. Caesar consul M. Cato véleményét kérte. Cato nem akarta, hogy a kérdéses indítvány keresztül

fici nolebat. Eius rei ducendæ gratia longa oratione utebatur eximebatque dicendo diem. Erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret ante quicquid vellet aliæ rei et quoad vellet. Cæsar consul viatorem vocavit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit et prosequabatur Catonem in carcerem. Hac, inquit, invidia facta Cæsar destitit et mitti Catonem iussit.»

XI.

Quae qualiaque sint, quae Aristoxenus quasi magis comperta de Pythagora memoriae mandavit; et quae item Plutarchus in eundem modum de eodem Pythagora scripserit.

- 1 Opinio vetus falsa occupavit et convaluit, Pythagoram philosophum non esitavisse ex animalibus, item abstinuisse
- 2 fabulo, quem Græci «κύαμον» appellant. Ex hac opinione Callimachus poeta scripsit;

Καὶ κύαμων ἀπο χεῖρας ἔχειν, ἀνιῶντος ἐδεστοῦ,
Κἀγώ, Πυθαγόρας ὥς ἐκέλευε, λέγω.

- 3 Ex eadem item opinione M. Cicero in libro *de divinatione* primo hæc verba posuit: «Iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoreis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quæ res habet inflationem magnam. («Is cibus») tranquillitatem mentis quærentibus (constat esse) contrariam.»
- 5 Hæc quidem M. Cicero. Sed Aristoxenus musicus, vir lit-

menjen, a mennyiben az államra nézve kedvezőtlennek tartotta. Hogy tehát az ügyet húzza-halaszsa, hosszú szónoklatot tartott s beszédével lopta a napot. A szólásra felhívott tanácsosnak ugyanis joga volt előbb bármi más úgról beszélni, a mit jónak és a meddig jónak látta. Erre Cæsar a teremőrt szólítá és megparancsolta neki, hogy a szónokot, mivel a beszéddel fel nem hagy és tovább szónokol, ragadja meg és vezesse fogságba. Erre az egész tanács felemelkedett és Catót követni kezdte a börtönbe. Erre a nyílt rosszalásra a consul rendeletét visszavonván, Catót szabadon bocsátotta.»

XI. FEJEZET.

Mily nagyon valószínű dolgot örökitett meg Aristoxenus Pythagorusról; úgyszintén Plutarchus ugyanígy mit jegyzett fel ugyancsak Pythagorusról?

Egy régi téves nézet terjedt el és erősödött meg, hogy t. i. Pythagoras húst nem evett, továbbá, hogy tartózkodott a görögül *ζωσμος*-nak nevezett bahtól. E véleményre czé-²lozva irt Callimachus⁶ költő következőleg:

«Babbal, mint sulyos étikkel táplálkozni ne kívánj.
Pythagorasi szabály s én magam is tanítom.»

Ugyanezen nézetből kifolyólag M. Cicero a következő szavakat mondja a *Jóslás*-ról írott műve első könyvében: «Plato parancsa értelmében oly testi állapotban kell nyugalomra térni, hogy semmi se okozhasson lelkünkben káprázatot és zavart. Közhiedelem szerint innen van a pythagorisitáknak az a tilalmuk, hogy babbal ne táplálkozzanak, mert az nagy széldugulást okoz, s így azokkal, a kik nyugodni akarnak, ép az ellenkezőt teszi».

Így vélekedik tehát Cicero. Azonban Aristoxenus,⁷ Aristo-⁴

terarum veterum diligentissimus, Aristoteli philosophi auditor, in libro, quem de Pythagora reliquit, nullo sæpius legumento Pythagoram dicit usum quam fabis, quoniam is
 5 cibis et subduceret sensim alvum et levigaret. Verba ipsa Aristoxeni subscripsi: Πυθαγόρας δὲ τῶν ὀσπρίων μάλιστα τὸν κύαμον ἐδοκίμασεν· λειάντικόν τε γὰρ εἶναι καὶ διαχωρητικόν· διὸ καὶ μάλιστα κέχρηται αὐτῷ.

6 Porculis quoque minusculis et hædis tenerioribus victi-
 7 tasse, idem Aristoxenus refert. Quam rem videtur cognovisse e Xenophilo Pythagorico, familiari suo, et ex quibusdam aliis natu maioribus, qui ab ætate Pythagoræ (minus
 8 diu aberant). Ac de animalibus Alexis etiam poeta in comæ-
 9 dia, quæ Πυθαγορίζουσα inscribitur, docet. Videtur autem de κύαμῳ non esitato causam erroris fuisse, quia in Empedocli carmine, qui disciplinas Pythagoræ secutus est, versus hic invenitur:

Δειλοί πάνδελτοι, κύαμων ἅπο χειρὸς ἔχουσαι.

10 Opinati enim sunt plerique, «κύαμους» legumentum dici, ut a vulgo dicitur. Sed qui diligentius scitiusque carmina Empedocli arbitrati sunt, «κύαμους» hoc in loco testiculos significare dicunt eosque more Pythagoræ operte atque symbolice «κύαμους» appellatos, quod sint αἵτιοι τοῦ κρεῖν et genituræ humanæ vim præbeant; ideoque Empedoclen versu isto non a fabulo edendo, sed a rei veneriæ proluvio voluisse homines deducere.

11 Plutarchus quoque, homo in disciplinis gravi auctoritate, in primo librorum, quos de Homero composuit, Aristotelem philosophum scripsit eadem ipsa de Pythagoricis scripsisse, quod non abstinerint edundis animalibus, nisi pauca carne quadam.

teles bölcsésznek ez a zeneértő s a régi irodalomban igen jártas hallgatója, Pythagorusról írott könyvében azt mondja, hogy mestere semmi főzelékkel nem élt gyakrabban, mint babbal, minthogy az az étel könnyíti és simává teszi az ürüléket. Ime Aristoxenus saját szavai: «Pythagoras azonban a főzelékek között legtöbbször becsülte a babot, minthogy az emésztést elősegíti s egyszersmind könnyen emészthető; azért gyakran táplálkozott vele».

Ugyancsak Aristoxenus közli, hogy fiatal malaczok és gödöl-
 lyék húásával is táplálkozott. Úgy látszik, ezt a dolgot bizalmas barátjától, a Pythagorast követő Xenophilustól⁸ és több más, Pythagoras kora után nem későn élt embertől tudta. Az állathússal való táplálkozásról Alexis költő is tanúskodik *«Pythagoras élete»* cz. művében. Úgy látszik, a babbal való nem táplálkozásra a Pythagoras tanait követő Empedocles egy költeményének következő verse adott okot:

«Óvd kezeid meg a babtól mindig félve, remegve.»

Sokan ugyanis úgy vélekedtek, hogy a *κόσμος*-on itt a kö-
 zönségesen használt jelentés, a főzelék értendő. De a kik Empedocles⁹ költeményeit figyelmesebben és nagyobb szakértelemmel bírálták, úgy nyilatkoztak, hogy a *κόσμος* ezen a helyen heréket (nevezik babnak is) jelenti, mivel azokat Pythagoras módjára átvitten és jelképesen *κόσμος*-nak nevezték, a mennyiben ezek készítenek a nemzésre (*αἵτιοι τοῦ κόσμου*) s ezek adnak képességet az emberi szaporodásra. Ezért Empedocles ezen versében nem a babevéstől, hanem a nemi élvezetben való dobzódástól (kicsapongástól) akarta embertársait visszatartani.

A tudományos dolgokban nagytekintélyű Plutarchus, Ho-
 merusról szerzett művének első könyve tanúsága szerint is Aristoteles ugyanezt jegyezte föl a pythagoristákról, hogy azok — kivéven némely kis húsrészt — a húsevéstől nem tartózkodtak.

- 12 Verba ipsa Plutarchi, quoniam res inopinata est, subscripsi: Ἀριστοτέλης δὲ μήτρας καὶ καρδίας καὶ ἀκαλήφης καὶ τοιούτων τινῶν ἄλλων ἀπέχεσθαι φησιν τοὺς Πυθαγορικούς· χρῆσθαι δὲ τοῖς ἄλλοις.
- 13 «Ἀκαλήφη» autem est animal marinum, quod «urtica» appellatur. Sed et piscibus (mullis) abstinere Pythagoricos, Plutarchus in *Symposiacis* dicit.
- 14 Pythagoram vero ipsum (sicuti) celebre est, Euphorbum primo fuisse dictasse. Ita hæc. Remotiora sunt his, quæ Clearchus et Dicæarchus memoriæ tradiderunt, fuisse eum postea (Pyrrum) Pyranthium, deinde Aethaliden, deinde feminam pulchra facie meretricem, cui nomen fuerat Alco.

XII.

Notae et animadversiones censoriae in veteribus monumentis repertae memoria dignae.

- 1 Si quis agrum suum passus fuerat sordescere eumque indiligenter curabat ac neque araverat neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine pœna fuit, sed erat opus censorium censoresque ærarium faciebant. Item, quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum nitidum visus erat, «inpolitiae» notabatur; id verbum significat, quasi tu dicas «incuriae».
- 3 Cuius rei utriusque auctoritates sunt et M. Cato id sæpe numero adtestatus est.

Mivel a dolog egészen nem ismeretes, közlöm Plutarchus 12 saját szavait; ime: «Aristoteles azt mondja, hogy a pythagoristák a nőstényállat ivarszervén levő hústól, a szívtől, nemkülönben a bomlasztól (vagy tengeri csalántól) és némely más állatoktól tartózkodtak, de a többit ették.»

Az ἀκαλήφη egy tengeri állatot jelent, melynek latin neve: 13 urtica (csalán). Hanem Plutarchus: «*Asztali társalgás*»-ok című művében azt állítja, hogy a pythagoristák a halaktól (rózsa-halaktól) is tartózkodtak.

Végül Pythagoras, köztudomás szerint, azt szokta magáról 14 mondani, hogy ő már egyszer élt a világon, még pedig mint Euphorbus.¹³ Így ő. Ezeknél rejtélyesebbek azok a szavak, melyeket Clearchus¹⁰ és Dicæarchus¹¹ jegyezték föl, hogy t. i. Pythagoras halála után más testben, mint Pyrrus Pyrranthius,¹² majd mint Aethalides, végül mint egy szép testalkatú Alco nevű kéjhölgy járt-kelt a földön.

XII. FEJEZET.

Régi írásokban található híres erkölcsbírói megrovások és büntetések.

Ha valaki szántóföldét elhagyta vadulni, vagy nem igen 1 gondolt vele, se nem szántotta, se a gyomot róla nem irtotta, vagy ha gyümölcsösét és szőlőskertjét elhanyagolta: nem maradt büntetlenül, hanem erkölcsbírói büntetést vont magára, a mennyiben aerariussá (legalacsonyabb néposztályba tartozó) tehatték. Ép úgy, ha valamely római lovagról az 2 tűnt ki, hogy lova sovány, vagy kevésbé van gondozva, az illetőt a «rossz gondozás» jegyével bélyegezték meg; ez a szó (inpolitia) körülbelül annyit tesz, mintha ezt mondanók: incuria (elhanyagolás).

Mind e két eljárásra vannak hiteles példák, s M. Cato is 3 igen gyakran szolgáltatott rá bizonyítékot.

XIII.

Quod inentiones quaedam tibiærum certo modo factæ ischiæis mederi possunt.

- 1 Creditum hoc a plerisque esse et memoriæ mandatum, ischia cum maxime doleant, tum, si modulis lenibus tibicen
2 incinat, minui dolores, ego nuperrime in libro Theophrasti scriptum inveni. Viperarum morsibus tibicinium scite modulateque adhibitum mederi, refert etiam Democriti liber, qui inscribitur περὶ λοιμῶν, in quo docet plurimis hominum
3 morbidis medicinæ fuisse inentiones tibiærum. Tanta pro-
sus adfinitas est corporibus hominum mentibusque et prop-
terea vitiis quoque aut medellis animorum et corporum.

XIV.

Narratur historia de Hostilio Mancino aedilium et Manilia meretrice; verbaque decreti tribunorum, ad quos a Manilia provocatum est.

- 1 Cum librum VIII. Atei Capitonis coniectaneorum legere-
mus, qui inscriptus est *de iudiciis publicis*, decretum tribu-
2 norum visum est gravitatis antiquæ plenum. Propterea id meminimus, idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: «Aulus Hostilius Mancinus ædilis curulis fuit.
3 Is Maniliæ meretrici diem ad populum dixit, quod e tabu-
lato eius noctu lapide ictus esset, vulnusque ex eo lapide
4,5 ostendebat. Manilia ad tribunos plebi provocavit. Apud eos dixit, comessatorem Mancinum ad ædes suas venisse; eum sibi recipere non fuisse e re sua, sed cum vi inrumperet, lapidibus depulsum.»

XIII. FEJEZET.

Hogy bizonyos fuvolahangok gyógyító hatással bírnak a csípőbántalmakra.

A napokban Theophrastus könyvében azt az igen sokaktól 1 hitt följegyzést találtam, hogy midőn heves csípőfájdalmakban szenvednek, s egyszerre egy fuvolás gyöngéd hangon szólaltatja meg hangszerét, fájdalmuk csökken. Democritus:¹⁴ «Az összhangról» cz. könyve szerint is a finom és dallamo- 2 san hangzó fuvolajáték a viperamarás ellen használ; ugyanitt azt is állítja, hogy igen sok betegeskedő embert gyógyított már meg a fuvolahang. Ennyire szoros összefüggés levén 3 az emberi test és lélek között, mindkettőnek betegsége és gyógyszerei is csaknem ugyanazok.

XIV. FEJEZET.

Hostilius Mancinus aedilis és Manilia kéjhölgy története; mily szóbeli rendeletet hoztak a tribunok, mikor Manilia hozzájuk felebezett?

Ateius Capito «Nyilvános ítéletekről» cz. jegyzeteinek 1 8-dik könyve olvasása közben feltűnt előttem egy régi, komoly igazságszeretettel teljes tribunusi rendelet. Ezért 2 emlitem fel. Hozták pedig a következő okból s a következő értelemben: «Aulus Hostilius Mancinus, curulis ædilis, egy 3 Manilia nevű kéjhölgyet, mivel ennek bódéjából éjnek idején kövel megdobták, a nép elé idézett, s itt a ködobálástól származott sebeit felmutatta. Manilia a néptribunokhoz felebbe- 4 zett. Elmondta előttük, hogy Mancinus ittasan jött lakáához; 5 neki, ha elfogadta volna, semmi haszna se lett volna belőle; mikor pedig erőszakkal akart betörni, kövel üzte vissza».

- 6 «Tribuni decreverunt, ædilem ex eo loco iure deiectum, quo eum venire cum corollario non decuisset; propterea, ne cum populo ædilis ageret, intercesserunt.»

XV.

Defensa a culpa sententia ex historia Sallustii, quam iniqui eius cum insectatione maglini reprehenderint.

- 1 Elegantia orationis Sallustii verborumque fingendi et novandi studium cum multa prorsus invidia fuit, multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque et obtrectare. In quibûs plura inscite aut maligne vellicant. Nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione; quale illud in Catilinæ historia repertum est, quod habeat eam speciem, quasi parum adtente dictum.
- 2 Verba Sallustii hæc sunt: «Ac mihi quidem, tametsi hautquaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen inprimis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quod facta dictis exæquanda sunt; dein, quia plerique, quæ delicta deprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant. Vbi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra,
- 3 veluti ficta, pro falsis ducit». «Proposuit», inquiunt «dicturum causas, quamobrem videatur esse «arduum», «res gestas scribere»; atque ibi cum primum causam (aliquam
- 4 dixerit, dein non alteram causam), sed querellas dicit. Non enim causa videri debet, cur historiæ opus «arduum» sit,

«Erre a tribunusok úgy döntöttek, hogy az ædilitarról a helyről, a hova koszorúzott fejvel mennie nem illett volna, jogosan üzték el, s ebből kifolyólag megtiltották, hogy a nép előtt panaszt emeljen».

XV. FEJEZET.

Egy, a Sallustius történelmében előforduló gondolat védelme, a mely gondolatot ellenfelei rosszakaratúlag megtámadtak és kárhoztattak.

Sallustius kifejezésmódjának finomsága s a szóképzés és 1
nyelvújítás iránti hajlama sokféle irigységet támasztott és
sok nem közepes szellemi tehetségű férfiú több kifejezését
igyekezett megróni és pellengérre állítani. E kifejezések kö-
zül többet merő tudatlanságból vagy rosszakaratból csúfol-
tak meg. Mindazáltal egyes helyek látszólag megérdemlik
a megrovást; ilyen az a Catilina történetében előforduló ki-
tétel, a melyről azt tartották, hogy oly látszata van, mintha
kissé hanyagúl volna mondva. Sallustius e szavai így hang- 2
zanak: «Nekem, bár tudom, hogy semmi esetre sem egy-
forma dicsőség jut osztályrészül a tett leírójának s a tett
végrehajtójának, mindazáltal különösen nehéznek tetszik tör-
ténetet írni: először, mivel a szavak, kell, hogy megfelelje-
nek a tetteknek; továbbá, minthogy igen sokan, ha hibákat
sorolsz fel, úgy vélekednek, hogy azokat rosszakaratból és
gyűlöletből említéd. Mikor pedig kiváló egyéniségek nagy
érdeméről vagy dicsőségéről teszesz említést, az olvasó úgy
vélekedik, hogy ezeket önmaga is könnyen véghez vihette
volna s így egészen nyugodt lélekkel fogadja, azonfelül köl-
tött dolognak és hazugságnak tartja.» «Az volt a szándéka, 3
mondják gáncsolói, hogy okokat sorol föl, a miknek révén
kitünjék a történetírás nehéz volta; s míg először valódi
okot hoz fel, másodjára már csak panaszkodik. Azt az állí- 4
tását ugyanis, hogy azért volna nehéz történetet írni, mivel

quod hi, qui legunt, aut inique interpretantur quæ scripta sunt aut vera esse non credunt». Obnoxiam quippe et obiectam falsis existimationibus eam rem dicendam aiunt quam «arduum»; quia, quod est «arduum», sui operis difficultate est arduum, non opinionis alienæ erroribus.

6 Hæc illi malivoli reprehensores dicunt. Sed «arduum» Sallustius non pro difficili tantum, sed pro eo quoque ponit, quod Græci «χαλεπὸν» appellant, quod est cum difficile, tum molestum quoque et incommodum et intractabile. Quorum verborum significatio a sententia Sallustii supra scripta non abhorret.

XVI.

De vocabulis quibusdam a Varrone et Nigidio contra cotidiani sermonis consuetudinem declinatis; atque inibi id genus quaedam cum exemplis veterum relata.

1 M. Varronem et P. Nigidium, viros Romani generis doctissimos, comperimus, non aliter elocutos esse et scripsisse quam «senatuis» et «domuis» et «fluctuis», qui est patrius casus ab eo, quod est «senatus», «domus» «fluctus»; huic «senatui», «domui», «fluctui» ceteraque is consimilia pariter dixisse. Terentii quoque comici versus in libris veteribus itidem scriptus est:

Eius ánnis causa, opínor, quæ est emórtua.

3 Hanc eorum auctoritatem quidam e veteribus grammaticis ratione etiam firmare voluerunt, quod omnis dativus singularis *i* littera finitus, si non similis est genetivi singularis, «s» littera addita genetivum singularem facit, ut «patri

az olvasók nem őszintén ítélik meg, vagy pedig nem tartják igaznak a leírt eseményeket, oknak nem fogadhatjuk el.» Szerintök ugyanis az ily munkáról inkább azt mondhatjuk, 5 hogy téves megítélésnek van kitéve és alávetve, mintsem hogy nehéz feladat; mivel az, a mi nehéz, magában a kidolgozásban rejlő nehézség miatt nehéz, nem pedig a mások téves véleménye miatt.

Így azok a rosszakaratú gáncsolók. Hanem Sallustius az 6 «arduus» szót nemcsak a «nehéz» értelemben használja, hanem a görög χαλεπός helyett is, a mely a «nehéz» mellett bajos-t, kényelmetlent és alkalmatlan-t is jelent. Ezeknek a szóknak a jelentése pedig az író fentemlített gondolatával nem ellenkezik.

XVI. FEJEZET.

*Egyes főnevekről, melyeket Varro és Nigidius a mindennapi nyelv-
szokás ellenére ragoznak; egyszersmind több ilyen szónak régi
példákkal való megvilágítása.*

Bizonyosan tudjuk, hogy M. Varro és P. Nigidius, ez a 1 két kiváló római tudós, a *senatus* (tanács), *domus* (ház) és *fluctus* (hullám) szók birtokos esetét, *senatusis*, *domusis* és *fluctusis*-nak írták, s a részes-határozó esetben ezeket, valamint nekik megfelelően a velük rokon szókat «ui»-val mondták, mint: *senatui*, *fluctui*, *domui*. A vígjátékiró Terentius- 2 nak is ép így szól egy verssora egy régi szövegben:

«Eius anuis causa, opinor, quæ est emortua»
(Valószínű, a holt vén asszonyért).

Hogy ezek így helyesen beszéltek, némely régi nyelvészek 3 azzal a szabálylyal is igyekeztek bizonyítani, hogy minden i-ben végződő egyes számú részes-határozó eset, ha nem teljesen egyezik az egyes birtokos esettel, ez utóbbit magából

4 *patris*», «*duci ducis*», «*caedi caedis*». «Cum igitur» inquit
 «in casu dandi «*huic senatui*» dicamus, genetivus ex eo
 singularis «*senatuis*» est, non «*senatus*».

5 Set non omnes concedunt, in casu dativo «*senatui*» ma-
 6 gis dicendum quam «*senatu*». Sicuti Lucilius in eodem
 casu «*victu*» et «*anu*» dicit, non «*victui*» nec «*anui*», in
 hisce versibus :

Quod sumptum atque epulas victu præponis honesto
 et alio in loco :

«*Anu noceo*» inquit.

7 Vergilius quoque in casu dandi «*aspectu*» dicit, non
 «*aspectui*» :

teque aspectu ne subtrahe nostro

et in *georgicis* :

Quod nec concubitu indulgent.

8 C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in *Anticato*ne :
 unius, inquit, arrogantiae, superbiae *dominatuque*. Item in
 Dolabellam actionis I. lib. I. : «Isti, quorum in ædibus fanis-
 que posita et honori erant et *ornatu*».

9 In libris quoque *analogicis* omnia istiusmodi sine «*i*» lit-
 tera dicenda censet.

«s»-betűvel képezi, mint pl. *patri—patris, duci—ducis, caedi—caedis*. «Mikor tehát — folytatják — a részeshatározó esetben *huic senatui*-t mondunk, ettől az egyes birto-
kos eset *senatus*, nem pedig *senatus*.»

De nem mindenki alkalmazkodik ahhoz, hogy a részes-határozó esetben inkább *senatui*, mint *senatu* mondandó. Így pl. Lucilius «*victu*» és «*ami*»-t mond *victui* és *amui* helyett következő versében:

«Quod sumptum atque epulas victu præponis honesto».
(Mert néked pazarul elsőb, mint tisztelen élni),

s egy más helyen:

«Anu noceo»
(Ártok a vén asszonynak).

Vergilius is *aspectu*-t, nem *aspectui*-t mond a részeshatározó esetben, így:

«... aspectu ne subtrahe nostro»
(... ne vonúlj szemeimtől vissza).

s a *Georgic*ban:

«Quod nec concubitu indulgent».
(Hogy házasságra se lépnek).

Caius Cæsar is, ez a mintaszerű római író, így szól *Anticato*-jában:¹⁵ Egy ember felfuvalkodottságának, döllyének és uralomvágyának (*dominatu*).» Ép így a Dolabella elleni I-ső vádbeszédének első könyvében: «Azok, a kiknek házaiban és szentélyeiben dicsőségül és díszül (*ornatu*) voltak felállítva az elrablott tárgyak».

Az *analogia*-ról írott könyveiben is úgy vélekedik, hogy a részes határozó esetben minden ilyen szó «i» nélkül mondandó.

XVII.

De natura quarundam particularum, quae praepositae verbis intendi atque produci barbare et inscite videntur, exemplis rationibusque plusculis disceptatum.

1 Lucilii ex XI. versus sunt:

Scipiadae magno improbus obiciebat Asellus,
Lustrum illo censore malum infelixque fuisse.

Obiciebat «o» littera producta multos legere audio, idque
2 eo facere dicunt, ut ratio numeri salva sit. Idem infra:

Conicere in versus dictum praëconis volebam
Grani.

In hac quoque primi verbi praepositione ob eandem causam
3 producunt. Item XV.:

Subicit huic humilem et suffercitus posteriorem,

subicit «u» littera longa legunt, quia primam syllabam bre-
4 vem esse in versu heroico non convenit. Item apud Plau-
tum in *Epidico* «con» syllabam productam pronuntiant:

Age nūnciam orna te, Epidice, et palliolum in collum cōnice.

5 Apud Vergilium quoque *subicit* verbum produci a plerisque
audio:

— — — — — etiam Parnasia laurus
Parva sub ingenti matris se subicit umbra.

6 Sed neque «ob» neque «sub» praepositio producendi habet
naturam, neque item «con», nisi cum eam litterae secun-
tur, quae in verbis «constituit» et «confecit» secundum eam

XVII. FEJEZET.

Egyes igék elébe tett s hosszan és nyújtva ejtett előljárók idegen-szerűeknek és eselleneknek látszanak; ennek több példával és okkal való bizonyítása.

Lucilius 11 könyvéből valók a következő verssorok: 1

«A gonosz Asellus fölhányta (obiciebat) a nagy Scipionak:
Censori hivatalát, hogy megsínylette az állam».

Hallom, hogy itt sokan az *obiciebat* «o» betűjét hosszan olvassák, s állításuk szerint azért, hogy a versmérték ki-jöjjön. Alább ugyanígy van Luciliusnál: 2

«Már szavait versben kifejezni (conicere) akartam a hírnök Granusnak.»

Ugyanezen okból az első helyen álló igének előljárójában is nyújtva ejtik az «o» hangot. Ép így 15-ik könyvének: 3

«Egy rosszabb s kisebbet (subicit) tele szájjal utána»

verssorában a *subicit* ige «u»-ját is hosszúnak olvassák, azzal a megokolással, hogy a hősi versben nem szabad az első szótagnak rövidnek lennie. Nemkülönben Plautus *Epi- dicusa* ezen sorában a «con» szótagot hosszúnak: 4

«Szedd rendbe hát, Epidicus, magad,
Körítsd nyakadba a palástodat»¹⁶ (conice).

Hallom, Vergiliusnál is sokan hosszúnak ejtik itt a *sub- 5 icit* igét:

«Ime babércsemeték rejtőznek amottan (se subicit)
Rengeteg árnyán a párnassusi szent anya törzsnek.»

De sem az «ob», sem a «sub» előljáró természetüknél fogva nem hosszúk, valamint nem az a «con» sem, kivéve, ha rájok, mint a *constituit*, *confecit* igékben közvetlenül «s»

primæ sunt, vel cum eliditur ex ea «n» littera, sicut Sallustius: *faenoribus*, inquit, *copertus*.

7 In his autem, quæ supra posui, et metrum esse integrum potest et præpositiones istæ possunt non barbære protendi: secunda enim littera in his verbis per duo «i», non per unum
8 scribenda est. Nam verbum ipsum, cui supradictæ particulæ præpositæ sunt, non est «icio», sed «iacio» et præteritum non «icit» facit, sed «iecit». Id ubi compositum est, (ex) «a» littera in «i» mutatur, sicuti fit in verbis «insilio» et «incipio», atque «i» ita vim consonantis capit, et idcirco ea syllaba productius latiusque paulo pronuntiata priorem syllabam brevem esse non patitur, sed reddit eam positu longam, proptereaque et numerus in versu et ratio in pronuntiatu manet.

9 Hæc, quæ diximus, eo etiam conducunt, ut, quod apud Vergilium in sexto positum invenimus:

Eripe me his, invicte, malis aut tu mihi terram
Inice,

sic esse «inice», ut supra dixi, et scribendum et legendum sciamus, nisi quis tam indocilis est, ut in hoc quoque verbo «in» præpositionem metri gratia protendat.

10 Quærimus igitur, in «obicibus» «o» littera qua ratione intendatur, cum id vocabulum factum sit a verbo «obiicio» et nequaquam simile sit, quod a verbo «moveo» «motus»
11 «o» littera longa dicitur. Equidem memini Sulpicium Apollinarem, virum præstanti litterarum scientia, «obices» et «obicibus» «o» littera correpta dicere, in Vergilio quoque sic eum legere:

— — — — — qua vi maria alta tumescant
Obicibus ruptis;

vagy «f» mássalhangzó következik, vagy ha a con-ból kiesik az «n», mint Sallustius e szavaiban: «*fœnoribus copertus*» (adósságba merülve).

A fentemlitett szavakban továbbá mind a versmérték lehet 7 hibátlan, mind az említett előjárók ejthetők hosszán, a nélkül, hogy idegenszerűek volnának, mert az igéknek második szótagja nem egy, hanem két «i»-vel irandó. Maga az a fent- 8 említett előjárókkal ellátott ige ugyanis nem *icio*, hanem *iacio*, s végzett jelene nem *icit*, hanem *iecit*. Az összetételben az «a» «i»-re változik, akárcsak az *insilio* (in + salio) és az *incipio* (in + capio) igékben, s így az «i» mássalhangzói értéket vesz fel. Ezért ez a kissé hosszabban és nyújtottabban ejtett szótag nem engedi, hogy az előtte levő rövid legyen, hanem helyzeténél fogva hosszúvá teszi s ennek következtében megmarad mind a mérték a versben, mind a szabály a kiejtésben.

E vizsgálódásaim azt eredményezik, hogy szerintem Ver- 9 gilius 6-ik könyvének e helyén:

«Ments ki e nagy bajból, győzhetlen, vagy tetemimre
Hints földet» (inice),

fentebbi szavaim értelmében írni és olvasni is *iniice*-t kell, hacsak valaki nem annyira tudatlan, hogy az «in» előjárót ebben az igében is csak a versmérték kedvéért nyújtja meg.

Eszerint fölvehetjük azt a kérdést, hogy miért ejtik hosz- 10 szán az «o»-t az *obicibus* szóban, holott ez az *obiicio* igéből származik és egyáltalán nem hasonló a *moveo*-tól származó *motus* hosszú «o»-jához. Erre nézve emlékszem, hogy Sul- 11 picius Apollinaris, az a kiváló tudományú férfiú az *obices* és *obicibus* «o»-ját röviden mondta s Vergiliusnál is így ol-
vasta:

«Mily nagy erő duzzasztja föl a nagy tengerek árját
Szétrombolva a gátat» (*obicibus ruptis*),

- 12 sed ita, ut diximus «i» litteram, quæ in (hoc) vocabulo quo-
que gemina esse debet, paulo uberius largiusque pronun-
13 tiabat. Congruens igitur est, ut «*subices*» etiam, quod proinde
ut «*obices*» compositum est, «u» littera brevi dici oporteat.
14 Ennius in tragœdia, quæ «*Achilles*» inscribitur, *subices* pro
ære alto ponit, qui cælo subiectus est, in his versibus:

— — — — — per ego deûm sublimas súbices
Húmidas, unde óritur imber, sónitu sævo et † strepitu,

- plerosque omnes tamen legere audias «u» littera producta.
15 Id ipsum autem verbum M. Cato sub alia præpositione dicit
in oratione, quam de consulatu suo habuit; «ita hos», in-
quit, «fert ventus ad primorem Pyrenæum, quo proiicit in
altum». Et Pacuvius item in *Chryse*:

Íd(æ) promúnturium, cuius lingua in altum próiicit.

XVIII.

De P. Africano superiore sumpta quaedam ex annalibus memoratu dignissima.

- 1 Scipio Africanus antiquior quanta virtutum glória præ-
stiterit et quam fuerit altus animi atque magnificus et qua
sui conscientia subnixus, plurimis rebus, quæ dixit quæque
2 fecit, declaratum est. Ex quibus sunt hæc duo exempla
3 eius fiducia atque exuperantiæ ingentis: Cum M. Nævius
tribunus plebis accusaret eum ad populum diceretque,
accepisse a rege Antiocho pecuniam, ut condicionibus gra-
tiosis et mollibus pax cum eo populi Romani nomine
fieret et quædam item alia crimini daret indigna tali viro,
tum Scipio pauca præfatus, quæ dignitas vitæ suæ atque
gloria postulabat, «memoria», inquit «Quirites, repeto, diem

de az «i» betűt, melynek ebben a szóban is kettősnek kell lennie, kissé szélesebben és hosszasabban ejtette, úgy, a hogy fentebb említém. Tehát előbbi szavaimnak megfelelően a *subices* «u»-ja is röviden ejtendő, minthogy ép úgy van összetéve, mint az *obices*. Ennius «*Achilles*» cz. szomorú-14 játéka következő szavaiban a *subices* szót «az égbolt alatt elterülő magas légréteg» jelentésben használja:

«Isteneink felleg trónjára (*subices*) esküszöm ime,

Honnan a zápor ered mennydörgés s szörnyű robaj közt»,

mindazáltal hallani, hogy legtöbbször hosszúnak olvassák az 15 «u»-t. Ugyanezen igét használja M. Cato egy más előljárával kapcsolatban a saját consulságáról tartott beszédében így: «Ezeket a szél először a Pyrenæushoz hajtja, a hol a mély tengerre üzi ki» (*proiicit*). Ép így mondja Pacuvius is *Chryses*-ében:

«Idának hegyfokát, a mely nyelvével benyúl (*proiicit*) a mély tengerre».

XVIII. FEJEZET.

Az évkönyvek egyes említésre méltó adatai az öregebb P. Africanusról.

Hogy az idősebb P. Africanus mily kiváló erényekben tündökölt, s mily magasztos és fenkölt gondolkozású volt, s mennyire bizott önérzetében, sok szavából és cselekedetéből ismeretes. Ime önbizalmának és utólérhetetlen derékségének két példája: Midőn M. Nævius néptribun azzal vádolta a nép előtt, hogy Antiochus királytól pénzt fogadott el, azért, hogy vele a római nép nevében kedvező és enyhe feltételek alatt békét kössön, s más egyéb ily férfiúhoz nem illő vádak is szórt reá, Scipio, a mint azt a saját méltóság- teljes és dicsőséges élete megkövetelte, pár szót előrebocsátván, így szólt: «Most jut eszembe, polgárok, hogy ma van

esse hodiernum, quo Hannibalem Pœnum imperio vestro inimicissimum magno prælio vici in terra Africa pacemque et victoriam vobis peperit spectabilem. Non igitur simus adversum deos ingrati et, censeo, relinquamus nebulonem hunc, eamus hinc protinus Iovi optimo maximo gratulatum».

4,5 Id cum dixisset, avertit et ire ad Capitolium cœpit. Tum contio universa, quæ ad sententiam de Scipione ferendam convenerat, relicto tribuno Scipionem in Capitolium comitata atque inde ad ædes eius cum lætitia et gratulatione
6 sollemni prosecuta est. Fertur etiam oratio, quæ videtur habita eo die a Scipione, et qui dicunt eam non veram, non eunt infitias, quin hæc quidem verba fuerint, quæ dixi, Scipionis.

7 Item aliud est factum eius præclarum. Petilii quidam tribuni plebis a. M., ut aiunt, Catone, inimico Scipionis, comparati in eum atque inmissi, desiderabant in senatu instantissime, ut pecuniæ Antiochinæ prædæque in eo bello
8 captæ rationem redderet: fuerat enim L. Scipioni Asiatico, 9 fratri suo, imperatori in ea provincia legatus. Ibi Scipio exurgit et, prolato e sinu togæ libro, rationes in eo scriptas
10 esse dixit omnis pecuniæ omnisque prædæ; allatum, ut palam recitaretur et ad ærarium deferretur.

11 «Sed enim id iam non faciam» inquit «nec me ipse affi-
12 ciam contumelia», eumque librum statim coram discidit suis manibus et concepserit, ægre passus, quod cui salus imperii ac reipublicæ accepta ferri deberet rationem pecuniæ prædatae posceretur.

forduló napja annak, mikor birodalmatok halálos ellenségét, a pún Hannibalt egy véres háborúban, Afrikában levertem, s nektek békét s egy híres győzelmet vívtam ki. Ne-legyünk tehát hálátlanok az istenekkel szemben, indítványozom, hagyjuk itt ezt a pipogya embert, s induljunk azonnal a jó-ságos és fenséges Jupiternek hálát adni».

E szavak után megfordulva, megindult a Capitolium felé. 4 Erre az egész gyűlés, mely felette itélni gyűlt össze, ott 5 hagyva a tribunust, vele a Capitoliumra ment s innen öröm-újongások s ünnepélyes hálanyilatkozatok közt hazáig kísérte. Egy beszéd is közszájon forog, melyet látszólag Scipio 6 ezen a napon tartott, s még azok is, kik ezt valódinak nem tartják, nem tagadják, hogy legalább ama tölem idézett szavak ne Scipioéi lennének.

Ép ily kiváló egy más tette is. Bizonyos néptribunok, a 7 Petiliusok ugyanis állítólag M. Catonak, Scipio ellenségének felbujtására, hevesen követelték tőle a tanácsban, hogy az Antiochus elleni háborúban szerzett pénzről és zsákmányról számoljon be. Ez alkalommal ugyanis testvérének, L. Scipio 8 Asiaticus fővezérnek segédtisztje volt ama tartományban. Erre Scipio tógája öbléből egy könyvet vevén elő, fölemel- 9 kedett s azt mondta, hogy ebben az összes pénzről és zsákmányról számadás van vezetve s ezt azért hozta, hogy nyil- 10 vánosan olvassák föl s aztán helyezték a levéltárba.

«De most már — mondá — azért sem teszem s nem gya- 11 lázom meg önmagamat» s a könyvet saját kezével rögtön 12 eltépve, darabokra szakgatta, keserűséggel telvén el, hogy tőle, kinek a birodalom és a köztársaság megmentéseért hálával tartoznának, a zsákmányul esett pénzről számadást követelnek.

XIX.

Quid M. Varro in logistoria scripserit de moderando victu puerorum inpubium.

1 Pueros inpubes compertum est, si plurimo cibo nimioque
somno uterentur, hebetiores fieri ad veterni usque aut eluci
tarditatem, corporaque eorum inprocera fieri minusque
2 adolescere. Idem plerique alii medicorum philosophorumque
et M. Varro in «logistoria» scripsit, quæ inscripta est
«Catus aut de liberis educandis».

XX.

Notati a censoribus, qui audientibus iis dixerant ioca quaedam intempestiviter; ac de eius quoque nota deliberatum, qui steterat forte apud eos oscitabundus.

1 Inter censorum severitates tria hæc exempla in litteris
sunt castigatissimæ disciplinæ.
2,3 Vnum est huiuscemodi: Censor agebat de uxoribus sol-
lemne iusiurandum; verba erant ita concepta: «Vt tu ex animi
tui sententia uxorem habes»?; qui iurabat, cavillator quidam
4 et canicula et nimis ridicularius fuit. Is locum esse sibi ioci
dicundi ratus, cum ita, uti mos erat, censor dixisset «ut tu
5 ex animi tui sententia uxorem habes?», «habeo equidem»
inquit «uxorem, sed non hercle ex animi mei sententia».
6 Tum censor eum, quod intempestive lascivisset, in ærarios
rettulit, causamque hanc ioci scurrilis apud se dicti subscri-
7,8 psit. Altera severitas eiusdem sectæ disciplinæque est. Delibe-
ratum est de nota eius, qui ad censores ab amico advocatus

XIX. FEJEZET.

Mit jegyzett föl M. Varro «Elmés ötletei»-ben a kis gyermekek táplálásának mérsékléséről?

Ismert dolog, hogy ha a kis gyermekek igen sokat esznek¹ és alszanak, elbutúlnak egész az aluszékony vagy álmatag ember tunyaságáig, s testök törpe marad, s csak kevésbé fejlődik. Erről a kérdésről sok orvos és bölcész ír, köztük² Varro¹⁸ is «*Elmés ötletek*» cz. művében: «*Catus vagy a gyermekek neveléséről*» czim alatt.

XX. FEJEZET.

Hogy büntették az erkölcsbírók azokat, a kik előttük alkalmoszerűtlenül élceltek; s hogy egy szemük előtt ásitó emberen már-már végrehajtották a büntetést.

Az erkölcsbírák szigorú ítéletei közt három hajthatatlan¹ fegyelemről tanúskodó példa van följegyezve.

Az első ez: Az erkölcsbíró egy házasságkötésnél egy, a^{2,3} menyasszonyra vonatkozó ünnepélyes esküt kérdezett; az esküminta így hangzott: «Isten téged úgy segéljen, ezt a leányt szeretetből veszed hozzád?»; a kérdezett egy mókázó, szerfölött szemtelen élczkovács volt. Ez abban a hiszemben,⁴ hogy most alkalma van az élcelésre, az erkölcsbíró e hagyományos kérdésére így válaszolt: «Hozzám veszem való-⁵ban, de nem szeretetből». Erre az erkölcsbíró ezen alkalom-⁶szerűtlen tréfájáért az ærariusok közé fokozta le, s okúl azt jegyezte föl, hogy az ő jelenlétében bohóc módon tréfálko-⁷zott. A másik szigorú ítélet ugyanily eljárás módra és fegye-⁸lemre vall. Egy oly ember megfenyítésére hoztak t. i. hatá-⁹rozatot, kit barátja ügyvédjéül hitt a censorok elé s ott a

est et in iure stans clare nimis et sonore oscitavit, atque inibi ut plecteretur fuit, tamquam illud indicium esset vagi animi et alucinantis et fluxæ atque apertæ securitatis. Sed cum ille deiurasset, invitissimum sese ac repugnantem oscitatione victum tenerique eo vitio, quod «oscedo» appellatur, tum notæ iam destinatæ exemptus est.

10 Publius Scipio Africanus, Pauli filius, utramque historiam posuit in oratione, quam dixit in censura, cum ad maiorum mores populum hortaretur.

11 Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo *memoriali* severe factum: [Censores, inquit, Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum viderunt et «cur», inquit, «ita est, ut tu sis quam equus curatior»? «Quoniam», inquit, «ego me curo, equum Statius nihili servos». Visum est parum esse reverens responsum relatusque in ærarios, ut mos est.]

12 «*Statius*» autem servile nomen fuit. Plerique apud veteres
13 servi eo nomine fuerunt. Cæcilius quoque ille comædiarum poeta inclutus servus fuit et propterea nomen habuit «*Statius*». Sed postea versum est quasi in cognomentum, appellatusque est «*Cæcilius Statius*».

törvényszék előtt nagyon észrevehetően és hangosan ásított. Már csaknem oda jutott, hogy végrehajtják rajta a büntetést, mint olyan emberen, ki álmódzó, lanyha és nyilvánvaló közömbösségének adta tanujelét. De mikor esküdözött, hogy bármennyire akarata ellenére teszi is ezt, s bármennyire küzd ellene, ő a vesztes fél, s hogy az ásításvágy nevű betegségnek teljesen rabja, megszabadult a már kiszabott büntetéstől.

Publius Scipio Africanus, Paulus fia, mind e két történetet (esetet) fölhozta ama beszédében, melylyel erkölcsbiráskodása idején a népet az ősi erkölcsök követésére buzdította.

Masurius Sabinus szintén említ egy szigorú eljárást *Em-
lékiratá*-nak 7-ik könyvében, így: «Midőn az erkölcsbirák, Publius Scipio Nasica és Marcus Popilius a lovagok felett szemlét tartottak, megpillantottak egy igen sovány és rosszul gondozott lovat s rajta egy igen kövér és igen jól táplált lovagot. Erre e kérdést intézték hozzá: «Miért van az, hogy te gondozottabb vagy mint lovad?» «Minthogy én magam gondozom magamat — válaszolt emez — lovamat pedig egy semmirekellő rabszolga, Statius. A választ nem tartották eléggé tiszteletteljesnek s a lovagot szokás szerint az *aerariusok* közé vetették.»

12

A «*Statius*» különben rabszolga név volt. A régiek rabszolgáit legtöbbször így hívták. Az a híres vigjátékiró Cæcilius is rabszolga volt, s ezért hívták Statiusnak. De ez nála később mintegy melléknévvé változott s így maradt aztán «Cæcilius Statius».

LIBER QVINTVS.

I.

Quod Musonius philosophus reprehendit inprobavitque, laudari philosophum disserentem a vociferantibus et in laudando gestientibus.

- 1 *** Musonium philosophum solitum accepimus. «Cum philosophus» inquit «hortatur, monet, suadet, obiurgat aliudve quid disciplinarum disserit, tum, qui audiunt, si de summo et soluto pectore obvias vulgatasque laudes effutunt, si clamitant etiam, si gestiunt, si vocum eius festiuitatibus, si modulis verborum, si quibusdam quasi frequentamentis orationis moventur, exagitantur et gestiunt, tum scias, et qui dicit et qui audiunt frustra esse, neque illi
- 2 philosophum loqui, sed tibicinem canere». Animus» inquit «audientis philosophum, (dum) quæ dicuntur utilia ac salubria sunt et errorum atque vitiorum medicinas ferunt, laxamentum atque otium prolixè profuseque laudandi non
- 3 habet. Quisquis ille est, qui audit, nisi ille est plane perditus, inter ipsam philosophi orationem et perhorrescat necesse est et pudeat tacitus et pæniteat et gaudeat et
- 4 admiretur, varios adeo vultus disparilesque sensus gerat, proinde ut eum conscientiamque eius adfecerit utrarumque animi partium, aut sincerarum aut ægrarum, philosophi pertractatio».
- 5 Præterea dicebat, magnam laudem non abesse ab admiratione, admirationem autem, quæ maxima est, non verba

ÖTÖDIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Mennyire megróttá és helytelenítette Musonius bölcs azt, hogy a bölcsészt előadás közben hallgatói zajongva és elragadtatásukban tombolva éljenek.

Tudtommal Musonius¹ bölcsész így szokott nyilatkozni: ¹ «Ha oly alkalommal, mikor a bölcs buzdít, int, tanácsot ad, dorgál, vagy a tudományok köréből egy és más tárgyról értekezik, hallgatói meggondolatlanul, teli torokkal, hétköznapi és közönséges dicsérő szavakban áradoznak, s ha még ehhez kiabálnak, kezöket hányják-vetik, s a mester kifejezéseinek szellemessége, szavainak zengzetessége s beszédének egyes fordulatai megindítja, fölizgatja s elragadja őket, bizvást hihetjük, hogy ebből sem az előadónak, sem a hallgatóknak, semmi haszna sincs, s méltán gondolhatnók, hogy ott nem bölcs beszél, hanem valami fuvalás játszik. Ha² ugyanis az előadás hasznos és üdvös s a tévedések és hibák ellen gyógyszer nyújt, a mesterére hallgató lelkét nem ingerli, sem pedig időt nem enged neki, hogy fellengős és szertelen dicsérő szavakban áradozzék. Minden hallgató³ tehát, bárki legyen is, ha csak épen nem elvetemült, a mester előadása alatt meg legyen rendülve, hallgatva pirúljon és bánkódjék, mutasson örömet, vagy csodálkozzék, sőt a szerint változzék arcza, s mutasson más-más érzületet, a⁴ mint a mesternek, a lélek mindkét állapotára, az egészségesre vagy betegesre vonatkozó előadása, lelkületét megilleti.»

Azonkívül szerinte a nagyfokú elragadtatás s a csodálat⁵ közeli rokonok; a legnagyobb fokú csodálat azonban soha-

6 parere, sed silentium. «Idcirco» inquit «poetarum sapientissimus auditores illos Vlixi, labores suos inlustrissime narrantis, ubi loquendi finis factus, non exultare nec strepere nec vociferari facit, sed consiluisse universos dicit, quasi attonitos et obstupidos, delenimentis aurium ad origines usque vocis permanantibus :

“Ὡς φάτο· τοὶ δ’ ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ
Κηλῆρμῳ δ’ ἔσχοντο κατὰ μέγαρον σκυδόντα.»

II.

Super equo Alexandri regis, qui Bucephalas appellatus est.

- 1 Equus Alexandri regis et capite et nomine «Bucephalas» fuit.
- 2 Emptum Chares scripsit talentis tredecim et regi Philippo donatum; hoc autem æris nostri summa est sestertia tre-
- 3 centa duodecim. Super hoc equo dignum memoria visum, quod, ubi ornatus erat armatusque ad prælium, haud um-
- 4 quam inscendi sese ab alio, nisi ab rege passus sit. Id etiam de isto equo memoratum est, quod, cum insidens in eo Alexander bello Indico et facinora faciens fortia, in hostium cuneum non satis sibi providens inmisisset coniectisque undique in Alexandrum telis, vulneribus altis in cervice atque in latere equus perfossus esset, moribundus tamen ac prope iam exanguis e mediis hostibus regem vivacissimo cursu retulit atque, ubi eum extra tela extulerat, ilico concidit et, domini iam superstitis securus, quasi cum sensus humani solacio animam expiravit.
- 5 Tum rex Alexander, parta eius belli victoria, oppidum in isdem locis condidit idque ob equi honores «Bucephalon» appellavit.

sem szavakban, hanem hallgatásban nyilvánul. «Azért raj- 6
zolja úgy a költők fejedelme — folytatja — Ulixes hall-
gatóit, mikor ez fáradalmai megkapó ecsetelése után beszé-
dét bevégzi, hogy nem ujjonganak, nem zúgnak s nem
kiáltoznak, hanem mindannyian mintegy megrendülve és
hangjukat veszelve némaságba merülnek, mivel a fülükre
gyakorolt varázs lelkük mélyébe nyomul:

«Így szólott. Amazok mindnyájan csendbe merültek.
S elbájolva ülének az árnyasodó palotában.»

II. FEJEZET.

Nagy Sándor király Bucephalus nevű lova.

Sándor király lovának fejalkotása miatt Bucephalus volt 1
a neve (ökörfejű).

Ezt Chares² feljegyzése szerint Fülöp király ajándékba 2
kapta s értéke 13 talentum volt. Ez az összeg a mi pénz-
értékünk (római) szerint 312 ezer sestertiusnak felel meg.
Érdemesnek tartom felemlíteni e lóról, hogy mikor fölnyer- 3
gelve harcra készen állott, a királyon kívül senkit sem
hagyott magára ülni. Még azt is említik róla, hogy mikor 4
az indiai háborúban Sándor ült rajta s sok hősi tette után
elég vigyázatlanul az ellenség sorai közé nyomult, s min-
denfelől nyilakat lőttek reá, bár nyakán és oldalán mély
sebeket ejtettek, haldokolva s már-már végsőt lehelve, vág-
tatva hozta ki királyi gazdáját a halál torkából, s a mint a
nyilak közül megmentette, rögtön összerogyott s annak
tudatában, hogy ura már biztonságban van, mintha csak
emberi érzülettel bírna, megvigasztalódva lehelte ki páráját.

Ekkor Sándor e háborúban kivívott győzelme után az 5
említett helyen várost alapított s lova tiszteletére «*Buce-
phalon*»-nak nevezte el.

III.

Quae causa quodque initium fuisse dicatur Protagorae ad philosophiae litteras adeundi.

- 1 Protagoram, virum in studiis doctrinarum egregium, cuius nomen Plato libro suo illi incluto inscripsit, adulescentem aiunt victus quærendi gratia in mercedem missum
- 2 vecturasque onerum corpore suo factitavisse, quod genus Græci «ἀχθοφόρος» vocant, Latine «baiulos» appellamus.
- 3 Is de proximo rure Abdera in oppidum, cuius popularis fuit, caudices ligni plurimos funiculo brevi circumdatos portabat.
- 4 Tum forte Democritus, civitatis eiusdem civis, homo ante alios virtutis et philosophiæ gratia venerandus, cum egrederetur extra urbem, videt eum, cum illo genere oneris tam impedito ac tam incohibili facile atque expedite incedentem et prope accedit et iuncturam posituramque ligni scite periteque factam considerat petitque, ut paululum adquiescat.
- 5 Quod ubi Protagoras, ut erat petatum, fecit atque itidem Democritus acervum illum et quasi orbem caudicum brevi vinculo comprehensum ratione quadam quasi geometrica librari continerique animadvertit, interrogavit, quis id lignum ita composuisset, et, cum ille a se compositum dixisset, desideravit, uti solveret ac denuo in modum eundem
- 6 collocaret. At postquam ille solvit ac similiter composuit, tum Democritus, animi aciem sollertiamque hominis non docti demiratus, «mi adulescens», inquit «cum ingenium bene faciendi habeas, sunt maiora melioraque, quæ facere mecum possis», abduxitque eum statim secumque habuit et sumptum ministravit et philosophias docuit et esse eum
- 7 fecit, quantus postea fuit. Is tamen Protagoras insincerus

III. FEJEZET.

Mi adta Protagorasnak állítólag az első ösztönt és okot a bölcsészeti tudományokkal való foglalkozásra?

Azt mondják, hogy Protagoras³, ez a kiváló tudós, kinek 1 nevét Plato ama híres könyve címéül választotta, ifjúkorában napszámos munkával kereste kenyerét, azaz teherhordó volt s így azon emberek csoportjába tartozott, kiket görögül ἀχθοφόροι, latinul *baiuli* névvel neveznek. Ez a Protagoras^{2,3} egy ízben a közeli mezőről szülővárosába, Abderába egy rövid kötélkével átkötött hatalmas nyalábfát szállított. Tör- 4 ténetesen a szintén abderai Democritus, a ki kiváló tulajdonaiért s bölcseségeért általános tiszteletnek örvendett, ép akkor a városon kívül sétálván, megpillantotta, a mint súlyos és alkalmatlan terhével oly könnyedén és ügyesen haladt tova; erre közelebb lépett hozzá és szemlélgetni kezdte, mily ügyesen és művésziiesen van összekötve s elrendezve a nyaláb, egyszersmind felszólította, hogy kissé pihenjen meg. A mint Protagoras eleget tőn a felhívásnak s 5 Democritus észrevette, hogy azt a körszerűen összerakott csomó fából álló nyalábot bizonyos mértani törvény szerint csak egy rövid kötéldarab tartja egyensúlyban, kérdést intézett hozzá, hogy ki rakta úgy össze; Protagoras azt válaszolván, hogy önmaga, felkérte, hogy oldja szét és rakja össze még egyszer ugyanúgy. A mint ez kérését teljesítette, 6 Democritus csudálkozva, hogy iskolázatlan ember letére oly éles elméjű és annyira ügyes, így szólt hozzá: «Ifjú barátom, mivel neked jeles dolgok kivitelére képességed van, vannak nagyobb és becsesebb feladatok, miket velem együtt oldhatsz meg». Így rögtön elvitte s magánál tartotta, neveltette, bölcsészetre tanította, s ezzel odavitte a dolgot, hogy később oly jeles ember lett belőle. Mindazáltal 7

quidem philosophus, sed acerrimus sophistarum fuit; pecuniam quippe ingentem cum a discipulis acciperet annuam, pollicebatur se id docere, quam verborum industria causa infirmior fieret fortior, quam rem Græce ita dicebat: «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν».

IV.

De verbo duo(et)vicesimo, quod vulgo incognitum est, a viris doctis multifariam in libris scriptum est.

- 1 Apud Sigillaria forte in libraria ego et Iulius Paulus poeta, vir memoria nostra doctissimus, consideramus; atque ibi expositi erant Fabii *annales*, bonæ atque sinceræ vetustatis libri, quos venditor sine mendis esse contendebat.
- 2 Grammaticus autem quispiam de nobilioribus, ab emptore ad spectandos libros adhibitus, repperisse (se) unum in libro mendum dicebat; sed contra librarius in quodvis pignus
- 3 vocabat, si in una uspiam littera delictum esset. Ostendebat grammaticus ita scriptum in libro quarto: «Quapropter
- 4 tum primum ex plebe alter consul factus est, duo(et)vicesimo anno postquam Romam Galli ceperunt». «Non», inquit, «*duo(et)vicesimo*, sed «*duo et vicesimo*» scribi oportuit.
- 5 Quid enim est *duo(et)vicesimo*?» (** Varro *humanarum rerum* lib. XVI.) hic ita scripsit: «Mortuus est anno duo(et)vicesimo; rex fuit annos XXI.»

ez a Protagoras nem valódi bölcsész, hanem a legjelesebb elméjű álbölcsész volt. Tanítványaitól ugyanis nagy összeget szedett évenként s ezért kötelezte magát, hogy megtaníttja őket arra, mi módon lehet valamely veszendő ügyet bizonyos szócsavarással diadalra juttatni, a mely eljárást görögül így fejeznek ki: «τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν», vagyis a gonosz ügyet jónak tüntetni fel.

IV. FEJEZET.

A közönséges emberek előtt ismeretlen, de a tudósoktól sok helyütt alkalmazott «duo (et) vicesimo» kifejezés.

Én és korunknak legtudósabb költője, Julius Paulus, történetesen a képpiaczon egy könyvkereskedésben ültünk, a hol Fabiusnak egy régiségük miatt kiváló, eredeti példányoknak tartott *Évkönyvei* voltak kiállítva, melyekről a könyvkereskedő azt állította, hogy hibátlanok voltak.

Egy híres nyelvész azonban, kit egy vevő a könyvek megvizsgálására hozott magával, úgy nyilatkozott, hogy a könyvben hibát talált; a kereskedő ellenben bármiféle fogadást ajánlott fel arra az esetre, ha bárhol is egyetlen betűben hiba van. Erre rámutatott a nyelvész a négy könyv eme helyére: 3 «Ezért ekkor első ízben az egyik consult a népből választották, a 22-dik évben (duo(et)vicesimo) azután, mikor a gallusok Rómát elfoglalták». Nem *duo vicesimo*-nak, hanem *duo et vicesimo*-nak kellett volna írva lenni. Mert hát mit jelent a *duo vicesimo*? Erre vonatkozólag Varro «Az emberi dolgokról» cz. művében így ír: «Meghalt 22 éves korában (duo(et)vicesimo), uralkodott 21 évig.»

V.

Cuiusmodi ioco incavillatus sit Antiochum regem Poenus Hannibal.

1 In libris veterum memoriarum scriptum est, Hannibalem
 Carthaginiensem apud regem Antiochum facetissime cavil-
 2 latum esse. Ea cavillatio huiuscemodi fuit: Ostendebat ei
 Antiochus in campo copias ingentis, quas bellum populo
 Romano facturus comparaverat, convertebatque exercitum
 3 insignibus argenteis et aureis florentem; inducebat etiam
 currus cum falcibus et elephantos cum turribus equitatum-
 que frenis, ephippiis, monilibus, phaleris præfulgentem.
 4 Atque ibi rex, contemplatione tanti ac tam ornati exercitus
 gloriabundus, Hannibalem aspicit et «putasne» inquit «con-
 5 ferri posse ac satis esse (credo) Romanis hæc omnia?» Tum
 Pœnus, eludens ignaviam inbelliamque militum eius pretiose
 armatorum: «Satis, plane satis esse credo Romanis hæc
 6 omnia, etiamsi avarissimi sunt.» Nihil prorsum neque tam
 7 lepide neque tam acerbe dici potest; rex de numero exer-
 citus sui ac de æstimanda æquiperatione quæsiverat, re-
 spondit Hannibal de præda.

VI.

*De coronis militaribus; quæ sit earum triumphalis, quæ obsidio-
 nalis, quæ civica, quæ muralis, quæ castrensis, quæ navalis, quæ
 ovalis, quæ oleaginea.*

1,2 Militares coronæ multæ, variæ sunt. Quarum quæ nobi-
 lissimæ sunt, has ferme esse accepimus: «*triumphalem*,
 3 *obsidionalem*, *civicam*, *muralem*, *castrensem*, *navalem*»; est
 4 ea quoque corona, quæ «*ovalis*» dicitur, est item postrema

V. FEJEZET.

Mily csipős tréfával válaszolt Antiochus királynak a pun Hannibal?

A régi nevezetes történeti könyvek feljegyzése szerint, a 1
karthagoi Hannibal Antiochus királynak egy izben igen
elmésen és csipősen válaszolt. E csipős nyilatkozat így tör-
tént: Antiochus egy mezőn a római nép ellen indítandó 2
háborúra toborzott roppant csapatait akarván neki bemu-
tatni, felvonultatta előtte arannyal és ezüsttel pazarúl fel-
diszített hadseregét, azonkívül elővezettette kaszás szeke- 3
reit, tornyos elefántjait s kantarával és nyergével, valamint
nyaklánczával és melldíszével ragyogó fényben úszó lovas-
ságát.

Ekkor a király nagy és diszes serege láttára felfuvalkodva, 4
Hannibálra tekintve így szólt: «Gondolod, összehasonlí-
tható-e mindez a rómaiakkal, s elég lesz-e ez nekik?» Erre 5
a pun a király pazarúl felszerelt katonáinak gyávaságára
czélozva gúnyosan így válaszolt: «Elég, valóban azt hiszem,
elég lesz nekik, ha még annyira kapzsiak is.» Valóban nem 6
lehet könnyű oly elmésen és csipősen válaszolni. A király 7
ugyanis roppant hadseregére és az összehasonlítás ered-
ményének megbecsülésére vonatkozólag tette fel a kérdést,
Hannibal pedig csak a zsákmányra czélozva válaszolt.

VI. FEJEZET.

*A katonai koszorúkról; mi az a diadalmeneti-, ostrom-, polgári-,
bástyás-, tábori-, hajós-, kisebb diadalmeneti- és olajgályas koszorú?*

Sokféle katonai koszorú van. Tudtommal körülbelül a 1,2
legkiválóbbak: a diadalmeneti-, ostrom-, polgári-, bástyás-,
tábori- és hajós; ide tartozik az úgynevezett kisebb diadal- 3
meneti is, valamint végül az olajgályas is, melyet azok szok- 4

«*oleaginea*», qua uti solent, qui in prælio non fuerunt, sed triumphum procurant.

5 «*Triumphales*» coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob
6 honorem triumphi mittuntur. Id vulgo dicitur «*aurum coro-*
7*narium*» Hæc antiquitus e lauru erant, post fieri ex auro
8 cœptæ. «*Obsidionalis*» est, quam ii, qui liberati obsidione sunt,
9 dant ei duci, qui liberavit. Ea corona graminea est, obser-
vari que solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco gna-
10 tum esset, intra quem clausi erant, qui obsidebantur. Hanc
coronam gramineam senatus populusque Romanus Q. Fabio
Maximo dedit bello Pœnorum secundo, quod urbem Romam
obsidione hostium liberasset.

11 «*Civica*» corona appellatur, quam civis civi, a quo in
prælio servatus est, testem vitæ salutisque perceptæ dat.
12 Ea fit e fronde quærnea, quoniam cibus victusque antiquis-
simus quercus capi solitus; fuit etiam ex ilice, quod genus
superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam co-
mœdia Cæciliï:

+ Advehuntur, inquit, cum ilignea corona et chlamyde;
Di vostram fidem!

13 Masurius autem Sabinus in undecimo librorum *memori-*
alium civicam coronam tum dari solitam dicit, cum is,
qui civem servaverat, eodem tempore etiam hostem occi-
derat neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius civicæ
14 coronæ negat concessum. Tiberium tamen Cæsarem con-
sultum, an civicam coronam capere posset qui civem in
prælio servasset et hostes ibidem duos interfecisset, sed
locum, in quo pugnabat, non retinuisset eoque loco ho-

tak viselni, kik az ütközetben ugyan részt nem vettek, de a diadalmenetet rendezték.

A diadalmeneti koszorúk aranyból vannak s a fővezérek 5 kapják kitüntetésül a diadalmenetre. A közbeszédben «*aurum 6 coronarium*»-nak (arany koszorúnak) mondják. Hajdanta 7 babérlevélből készült, de később aranyból. *Ostrom* koszorút 8 az ostrom alól felszabadítottak adnak a felmentő vezérnek. Ezt fűszálakból kötötték s különösen arra voltak figyelem- 9 mel, hogy az ostromlottak bezárási körében nőtt fűből készüljön. Ily érdemjelt adott a tanács és a római nép Q. Fabius 10 Antoniusnak a két pún háború alatt, mivel Róma városát az ellenség ostroma alól felszabadította.

Polgárinak az oly koszorút nevezték, melyet valamely 11 polgár adott oly polgártársának, ki életét ütközetben megmentette, annak elismeréseül, hogy életét és megszabadulását neki köszönheti.

Ez tölgyfa-lombból volt, minthogy az őskorban a tölgy 12 gyümölcsét használták mindennapi élelmiszerül. Csinálták olyan fa lombjából is, mely amannak igen közeli rokona, t. i. cserből, a mint Cæcilius egy vígjátékában is előfordúl:

«Közelgnek diszköpenyben s cserkoszorúval (*iligne corona*).
Óh szent egek!»

Masurius Sabinus azonban «*Emlékirat*» cz. művének 13 11. könyvében azt mondja, hogy a polgári koszorút csak akkor szokták adni, ha az, a ki polgártársát megmentette, egyszersmind annak ellenfelét is levágta s ez összecsapásban helyét megállotta; s állítása szerint másképen nem ismerték el e koszorú jogosultságát. Mindazonáltal felemlíti, 14 hogy mikor Tiberius Cæsarhoz azt a kérdést intézték, vajjon az a polgár kaphat-e polgári koszorút, ki polgártársát az ütközetben megmenté s egyúttal két támadót levágott, de küzdterén nem maradhatott meg, sőt azt a helyet az ellen-

stes potiti essent, rescripsisse dicit, eum quoque civica dignum videri, quod appareret, e tam iniquo loco civem ab eo servatum, ut etiam a fortiter pugnantibus retineri non
 15 quiverit. Hac corona civica L. Gellius vir censorius, in senatu Ciceronem consulem donari a republica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinæ coniuratio detecta vindicataque.

16 «*Muralis*» est corona, qua donatur ab imperatore, qui primus murum subiit inque oppidum hostium per vim ascendit: ideirco quasi muri pinnis decorata est.

17 «*Castrensis*» est corona, qua donat imperator eum, qui primus hostium castra pugnans introivit; ea corona in-
 18 signe valli habet. «*Navalis*» est, qua donari solet, maritimo proelio qui primus in hostium navem vi armatus transiluit;
 19 ea quasi navium rostris insignita est. Et «*muralis*» autem et «*castrensis*» et «*navalis*» fieri ex auro solent.

20, 21 «*Ovalis corona*» murtea est; ea utebantur imperatores, qui ovantes urbem introibant.

Ovandi ac non triumphandi causa est, cum aut bella non rite indicta neque cum iusto hoste gesta sunt, aut hostium nomen humile et non idoneum est, ut servorum piratarumque, aut, deditione repente facta, «inpulverea», ut dici so-
 22 let, incruentaque victoria obvenit. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi
 23 Venerius quidam triumphus foret. Ac murteam coronam M. Crassus, cum bello fugitivorum confecto ovans rediret,

ség elfoglalta, Tiberius azt írta, hogy véleménye szerint az is megérdemli, minthogy társát szem melláthatóan oly kedvezőtlen terepen mentette meg, a hol még a legbátrabb harczosok sem maradhattak volna meg. L. Gellius, a volt¹⁵ erkölcsbíró, indítványozta a tanácsban, hogy Cicerot az állam ily koszorúval ajándékozza meg, mivel fáradozásával ő fedezte fel s ő torolta meg azt az irgalmatlan Catilina-féle összeesküvést.

Bástyás koszorú az, melylyel a fővezér azt a harczost¹⁶ ajándékozza meg, ki először hágja meg az ellenség várfalát s tör be erőszakosan az ellenséges városba. Ezért van ez a bástya párkányutánzáttal diszítve.

A *tábori koszorúval* azt tünteti ki a főparancsnok, ki elő-¹⁷ször hatol be harczolva az ellenség táborába. Ez a koszorú egy sáncz alakját mutatja. A *hajóskoszorút* az szokta jutal-¹⁸múl kapni, ki tengeri csatában először ugrott át erőszakosan és fegyveresen az ellenséges hajóra; s ez hajóorr-féle diszítványokkal van ellátva. A *bástyás, tábori, a hajós*¹⁹ koszorúk mind aranyból szoktak készülni.

A *kisebb diadalmeneti koszorút* myrtuslombból kötötték²⁰ s azokat a fővezéreket ékesítették, kik kisebb diadalmenet-²¹ben vonultak be a városba.

A kisebb, nem nagy diadalmenetre az oly háború adott alkalmat, melyet nem szertartásszerűen üzentek meg s nem jogos ellenséggel viseltek, vagy pedig, ha az ellenfél oly nemtelen s a római néppel nem egyenrangú volt, mint a rabszolgák vagy kalózok, vagy oly hirtelen megadták magukat, hogy mint mondani szokás — a nélkül arattak győzelmet, hogy az illetők magukat beporozták volna, vagy vér folyt volna. Úgy hitték ugyanis, hogy ily könnyű diadalért²² elég a Venusnak szentelt lombból font koszorú, mivel nem Mars, hanem mintegy Venus segítségével vívták ki. Mind-²³azonáltal M. Crassus, mikor a rabszolga-háború bevégezése

insolenter aspernatus est senatusque consultum faciundum per gratiam curavit, ut lauro, non murto, coronaretur.

24 Marcus Cato obicit M. Fulvio Nobiliori, quod milites per
 25 ambitum coronis de levissimis causis donasset. De qua re
 verba ipsa apposui Catonis: «Iam principio quis vidit, corona
 donari quemquam, cum oppidum captum non esset aut
 26 castra hostium non incensa essent?» Fulvius autem, in quem
 hoc a Catone dictum est, coronis donaverat milites, quia
 27 vallum curaverant, aut qui puteum strenue foderant. Præ-
 tereundum non est, quod ad ovationes attinet super quo
 dissensisse veteres scriptores accipio. Partim enim scri-
 pserunt, qui ovaret, introire solitum equo vehementem; set
 Sabinus Masurius pedibus ingredi ovantes dicit, sequentibus
 eos non militibus, sed universo senatu.

VII.

«*Personae*» vocabulum quam lepide interpretatus sit quamque esse
 vocis eius originem dixerit Gavius Bassus.

1 Lepide mi hercules et scite Gavius Bassus in libris, quos
de origine vocabulorum composuit, unde appellata «*persona*»
 sit, interpretatur; a *personando* enim id vocabulum factum
 2 esse coniectat. «Nam caput, inquit, et os coperimento per-
 sonæ tectum undique unaque tantum vocis emittendæ via
 pervium, quoniam non vaga neque diffusa est, (set) in unum
 tantummodo exitum collectam coactamque vocem ciet, magis
 claros canorosque sonitus facit. Quoniam igitur indumen-
 tum illud oris clarescere et resonare vocem facit, ob eam
 causam «*persona*» dicta est, «o» littera propter vocabuli
 formam productiore.»

után diadalmenetben tért vissza, a myrtuskoszorút büszkén visszautasította, s kivitte, hogy egy tanácsvégzés alapján kedvezésből nem azt, hanem babérkoszorút kapott. Marcus²⁴ Cato szemrehányást tett, M. Fulvius Nobiliornak, hogy ő katonáit hiúságból igen csekély okokból kitüntette koszorúval. Erre vonatkozólag közlöm Cato saját szavait: «Látott-e²⁵ már valaki olyat, hogy mindjárt a háború kezdetén, mielőtt az ellenség városát elfoglalták vagy táborát felgyújtották volna, valamely harczos koszorút kapjon?» Fulvius²⁶ ugyanis, ki ellen Cato így beszélt, koszorúval tüntette ki azokat is, kik a sánczot kitartóan hányták, vagy az aknákat buzgón ásták. Nem mellőzhetem el azt a kisebb diadal-²⁷menetre vonatkozó dolgot sem, a mi fölött tudtommal a régi írók sincsenek egy véleményen. Némelyik ugyanis azt állítja, hogy a kisebb diadalmenetet tartó vezér lóháton szokott bevonulni, Masurius Sabinus szerint azonban gyalog, s nem serege követte, hanem csak a teljes tanács.

VII. FEJEZET.

Mily szellemesen magyarázza s származtatja Gavius Bassus a persona (álarcz) szót?

Valóban szellemesen és ügyesen magyarázza Gavius¹ Bassus: A szók eredetéről írott művében a *persona* kifejezést. Véleménye szerint t. i. *personare* igéből (áthangzik, átharsog) származik. «A fej és arc az álarcczal mindenfelől² be lévén borítva — mondja ő — a hang kibocsájtására csak egy út van, s minthogy ez a nyílás nem nagy kerületű s azáltal, hogy a hangot csak egy útra kényszeríti tömörülni, azt eredményezi, hogy tisztává és érczessé lesz. Minthogy tehát ez az arcztakaró a hangot tisztává, kifejezővé, érczessé és erőteljessé teszi, innen van a *persona* kifejezés, melynek «o» betűje a szóképzés miatt hosszúvá lön.»

VIII.

Defensus error a Vergilii versibus, quos arguerat Iulius Hyginus grammaticus; et ibidem, quid sit lituus; deque ετυμολογία vocis eius.

- 1 Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
Subcinctus trabea lævaque ancile gerebat.

In his versibus errasse Hyginus Vergilium scripsit, tamquam non animadverterit deesse aliquid hisce verbis:

Ipse Quirinali lituo.

- 2 Nam, si nihil, inquit, deesse animadverterimus, videtur ita dictum, ut fiat «*lituo et trabea subcinctus*», quod est, inquit absurdissimum; quippe cum «*lituus*» sit virga brevis, in parte qua robustior est incurva, qua augures utuntur, quo-
3 nam modo «*subcinctus lituo*» videri potest? Immo ipse Hyginus parum animadvertit, sic hoc esse dictum, ut
4 pleraque dici per defectionem solent. Veluti cum dicitur «*M. Cicero homo magna eloquentia*» et «*Q. Roscius histrio summa venustate*», non plenum hoc utrumque neque perfectum est, sed enim pro pleno atque perfecto auditur.
5 Vt Vergilius alio in loco:

Victorem Buten inmani corpore,

id est corpus inmane habentem, et item alibi:

In medium geminos inmani pondere cæstus
Proiecit

ac similiter:

Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens.

VIII. FEJEZET.

Vergilius egy Julius Hyginus nyelvésztől hibáztatott versének igazolása, egyszersmind a lituus szó magyarázata és eredete.

«Ő maga is ott ül, derekán jós bottal övezve,
Balkönyökén kicsi pajzsos s kurta biborköponyegben.»

1

Hyginus szerint Vergilius, mintha nem vette volna észre, hogy valami hiányzik innen, hibázott e versében.

«Ipse Quirinali lituo.»

Mert ha úgy vesszük, mondja, hogy semmi sem maradt ki, azt kell tartanunk, hogy e mondásnak ez az értelme: «*lituo et trabea succintus*» (Görbe botjával és diszköntőssel övezve), a mi pedig szerinte hitetlen, a mennyiben ha ez a jósok használta bot egy az erősebb végén görbe vessző, hogyan képzelhető az, hogy ezzel a görbe pálczával van övezve? Sőt épen Hyginus nem figyelte meg eléggé, hogy ez a kifejezés ép oly kihagyással (est) van használva, mint sok másnál is szokásos. Ép úgy, mint mikor ezt mondják: «*M. Cicero homo magna eloquentia*» (est). (M. Cicero kiváló szónok), vagy «*Q. Roscius⁴ histrio summa venustate*» (est). (Q. Roscius igen kellemes színész); e két mondat se nem teljes, sem nem bevégezett, de mégis annak hangzik. Így mondja Vergilius egy más helyen:

5

(Victorem Butem immani corpore)

«A hatalmas testű Butes bajnokot»,

azaz hatalmas teste volt; s ugyanígy másutt.

In medium geminos immani pondere caestus
Proiecit.

Két szörnyű nagy bőrkeztűt kivetett a középre,

nemkülönben ehhez hasonlóan:

Domus sanie dapisque cruentis
Intus opaca ingens

6 Sic igitur id quoque videri dictum debet: «*Picus Quirinali*
 7 *lituo erat*», sicuti dicimus: «statua grandi capite erat». Et
 «est» autem et «erat» et «fuit» plerumque absunt cum ele-
 gantia sine detrimento sententiæ.
 8 Et, quoniam facta «*litui*» mentio est, non prætermitten-
 dum est, quod posse quæri animadvertimus, utrum lituus
 auguralis a tuba, quæ «*lituus*» appellatur, an tuba a lituo
 9 augurum «*lituus*» dicta sit; utrumque enim pari forma et
 10 pariter incurvum est. Sed si, ut quidam putant, tuba a so-
 nitu «*lituus*» appellata est ex illo Homérico verbo.

Αἰγῆε βιός,

necesse est ita accipi, ut virga auguralis a tubæ simili-
 11 tudine «*lituus*» vocetur. Vtitur autem vocabulo isto Ver-
 gilius et pro tuba:

Et lituo pugnæ insignis obibat et hasta.

IX.

Historia de Croesi filio muto ex Herodoti libris.

1 Filius Cræsi regis, cum iam fari per ætatem posset,
 infans erat et, cum iam multum adolevisset, item nihil fari
 2 quibat. Mutus adeo et elinguis diu habitus est. Cum in pa-
 trem eius, bello magno victum et urbe in qua erat capta,
 hostis gladio deducto, regem esse ignorans, invaderet, diduxit
 adulescens os, clamare nitens, eoque nisu atque impetu spi-

Hajléka setét s iszonyú nagy; az étke
Vér s evtől csepegő.⁵

Ép ily joggal mondható tehát ez: «*Picus Quirinali lituo* 6
erat» (Picus quirinali görbe bottal volt ellátva), mint ez: a
szobornak hatalmas feje volt (statua ⁶ *grandi capite erat*).
Hiszen úgy az *est*, mint az *erat* és *fuit* (van, vala, volt) 7
igen gyakran elmaradnak, a nélkül, hogy ezzel a kifejezés
csorbát szenvedne.

Minthogy a *lituus* szót említém, azt a felvethető kérdést 8
sem mellőzhetem el, hogy vajjon a jóspálcza elnevezés
származott-e a szintén *lituus*nak nevezett harczi kürttől,
vagy pedig a harczi kürt *lituus* neve-e a jóspálczától; mert 9
mindkettőnek ugyanaz az alakja, vagyis egyformán görbék.
De ha, mint némelyek hiszik, a harczi kürt hangja után 10
kapta a *lituus* nevét, Homerus e verse után

«Zúgott a nyíl»... (Διγχε βιός),

11

úgy kell felfognunk a dolgot, hogy a jóspálczát a harczi
kürthöz való hasonlatossága alapján nevezték el *lituus*nak. 12
Vergilius is használta e szót harczi kürt értelemben:

Et lituo pugnans insignis obibat et hasta:

«Forgott hősiezen fegyverrel s kürttel a harcban.»⁷

IX. FEJEZET.

Croesus néma fiának története Herodotus művei alapján.

Croesus király fia, noha koránál fogva beszélhetett volna, 1
meg se szólalt, s mikor már megglehetősen felserdült, akkor
se tudott beszélni. Azért sokáig némának és hangtalannak
tartották. Midőn egyszer atyját egy véres harcban legyőz- 2
ték s fővárosát, akkori tartózkodási helyét elfoglalták, s egy
ellenséges katona nem tudva, hogy ő a király, kivont fegy-
verrel rohant reá, az ifjú felnyitotta száját, teljes erejéből

- ritus vitium nodumque linguæ rupit planeque et articulate
 elocutus est, clamans in hostem, ne rex Cræsus occideretur.
 3 Tum et hostis gladium reduxit et rex vita donatus est et
 4 adulescens loqui prorsum deinceps incepit. Herodotus in
historiis huius memoriæ scriptor est eiusque verba sunt,
 quæ prima dixisse filium Cræsi refert: «Ἀνθρῶπε, μὴ κτείνε
 Κροῖσον».
- 5 Sed et quispiam Samius athleta, nomen illi fuit Ἐχέκλῳδς,
 cum antea non loquens fuisset, ob similem dicitur causam
 6 loqui cœpisse. Nam cum in sacro certamine sortitio inter
 ipsos et adversarios non bona fide fieret et sortem nominis
 falsam subici animadvertisset, repente in eum, qui id facie-
 bat, videre sese, quid faceret, magnum inclamavit. Atque
 is oris vincolo solutus per omne inde vitæ tempus non tur-
 bide neque adhæse locutus est.

X.

*De argumentis, quæ Graece ἀντιστρέφοντα appellantur, a nobis
 «reciproca» dici possunt.*

- 1 Inter vitia argumentorum longe maximum esse vitium
 2 videtur, quæ «ἀντιστρέφοντα» Græci dicunt. Ea quidam e
 nostris non hercle nimis absurde «reciproca» appellaverunt.
 3 Id autem vitium accidit hoc modo, cum argumentum pro-
 positum referri contra convertique in eum potest, a quo
 dictum est, et utrimque pariter valet; quale est pervulgatum
 illud, quo Protagoram, sophistarum acerrimum, usum esse
 ferunt adversus Euathlum, discipulum suum.
- 4 Lis namque inter eos et controversia super pacta mer-
 5 cede hæc fuit. Euathlus, adulescens dives, eloquentiæ di-

kiáltani akarván s ezzel az erőlködéssel és hatalmas lélek-
zéssel szervi hibáját és nyelve fékét szétszakította, s tisztán
és érthetően megszólalt, ráivalva az ellenségre, hogy Cræsus
királyt meg ne ölje. Erre az ellenséges katona kardot rej- 3
tett s így a király életben maradt, az ifjú pedig ezután
egészen tisztán tudott beszélni. Ezt a történetet Herodotus 4
beszéli el *Történeti könyvei*-ben s Cræsus fiának első sza-
vaiul ezeket az igéket adja szájába: «Ἄνθρωπε μὴ κτείνε
Κροῖσον» (Ember ne öld meg Cræsuszt).

Azt mondják, hogy egy Echeclus nevű, elébb néma 5
samosi bajnoknak is hasonló okból jött meg a hangja. Mikor 6
ugyanis egy szent verseny alkalmával a saját bajtársaira és
az ellenséges küzdő felekre nem lelkiismeretesen húztak
sorsot, s ez észrevette, hogy hamis névjegyet loptak be, a
csalóra nagy hangon rákiáltott, hogy látja, mit cselekszik.
Nyelvhibájától így megszabadulva, ettől fogva egész életén
keresztül tisztán és fennakadás nélkül beszélt.

X. FEJEZET.

A görögül ἀντιστρέφον-nak s latinul *reciproca*-nak (visszatérő)
nevezett következtetési alakzat.

A hibás következtetési módok közt legesleghibásabb a 1
görögül úgynevezett ἀντιστρέφον.^s Ezt az alakzatot saját tudó- 2
saink közül némelyek valóban nem helytelenül *reciproca*-
nak nevezték. Ez a hibás következtetés akkor áll elő, mikor 3
a felvett állítás visszafordítható az ellen, a ki mondta, és
mindkét módon egyaránt megáll; ilyen az az általános
ismert példa, melyet a hagyomány szerint Protagoras, a leg-
élesebb elméjű álbölcs használt tanítványa, Euathlus ellen.

Per és vita keletkezett ugyanis köztük a kikötött tandíj 4
felett. Euathlus, egy vágyonos ifjú, az ékesszólás megtanu- 5

6 scendæ causarumque orandi cupiens fuit. Is in disciplinam
Protagoræ sese dedit daturumque promisit mercedem gran-
dem pecuniam, quantam Protagoras petiverat, dimidiumque
eius dedit iam tunc statim priusquam disceret, pepigitque.
ut reliquum dimidium daret, quo primo die causam apud
7 iudices orasset et vicisset. Postea cum diutule auditor adsec-
tatorque Protagoræ fuisset (et) in studio quidem facundiæ
abunde promovisset, causas tamen non reciperet tempusque
iam longum transcurreret et facere id videretur, ne relicum
mercedis daret, capit consilium Protagoras, ut tum existi-
8 mabat, astutum: petere institit ex pacto mercedem, litem
cum Euathlo contestatur.

9 Et cum ad iudices coniciendæ consistendæque causæ
gratia venissent, tum Protagoras sic exorsus est: «Disce»,
inquit, «stultissime adulescens, utroque id modo fore, uti
reddas quod peto, sive contra te pronuntiatum erit sive
10 pro te. Nam, si contra te lis data erit, merces mihi ex
sententia debebitur, quia ego vicero, sin vero secundum
te iudicatum erit, merces mihi ex pacto debebitur, quia tu
11 viceris». Ad ea respondit Euathlus: «Potui», inquit, «huic tuæ
tam ancipiti captioni isse obviam, si verba non ipse face-
12 rem atque alio patrono uterer. Sed maius mihi in ista
victoria prolubium est, cum te non in causa tantum, sed in
13 argumento quoque isto vinco. Disce igitur tu quoque, ma-
gister sapientissime, utroque modo fore, uti non reddam
quod petis, sive contra me pronuntiatum fuerit sive pro
14 me. Nam, si iudices pro causa mea senserint, nihil tibi ex
sententia debebitur, quia ego vicero; sin contra me pronun-
tiaverint, nihil tibi ex pacto debebo, quia non vicero».

lására s a törvényszéki ügyek védelmének elsajátítására vágyódott. Ezért beiratkozott Protagoras iskolájába s kötelezte magát, hogy a mestertől követelt nagy tandíjat megfizeti s egyszersmind az összeg felét még a tanulás megkezdése előtt lefizette s ígéretet tőn, hogy a másik felét is kezéhez adja azon a napon, mikor a törvényszék előtt első perét megnyeri. Később, mikor már hosszú ideig volt hallgatója Protagorasnak, s már nagyon előrehaladt az ékes-szólásban, mindazáltal nem vállalt pert s már nagy idő telt el s így azt a látszatot keltette, hogy a tandíj második felét nincs szándékában megfizetni, a mester egy saját maga előtt ravasznak tetsző tervet koholt ki: elhatározta t. i., s hogy követeli tőle a kikötött összeget, s ezért pörre viszi a dolgot.

Midőn ügyük előadása és döntése végett a törvényszék előtt megjelentek, Protagoras így kezdett beszélni: «Tudd meg, te balgatag ifjú, mindenképen meg kell fizetned követelésemet, akár kedvezően, akár kedvezetlenül ítélnék is feletted (akár megnyered a pert, akár elveszted). Mert ha vesztessz, akkor az ítélet értelmében kell fizetned, ha pedig megnyered, egyezségünk szerint fizetsz, minthogy te győztél.» Ekkor Euathlus így válaszolt: «Úgyis ki tudnám ezt a te csalárd csapdátat kerülni, ha nem magam védeném magam, hanem valami más ügyvédet fogadnék fel. De nagyobb örömet okoz nekem a győzelem, ha veled szemben nemcsak peremet nyerem meg, hanem következtetésedben is megfoglak: Tudd meg hát te is bölcs mesterem, hogy semmiképen sem kapod meg a követelt összeget, akár ellenem szól az ítélet, akár mellettem. Mert, ha a bírák nekem adnak igazat, nem kell fizetnem az ítélet értelmében, mivel én győzök, ha pedig ellenem döntenek, nem leszek kötelezve tartozásomat, egyezségünk szerint, mint vesztés fél, leróni.»

- 15 Tum iudices dubiosum hoc inexplicabileque esse, quod
 utrimque dicebatur, rati, ne sententia sua utramcumque
 in partem dicta esset ipsa sese rescinderet, rem iniudicatum
 reliquerunt causamque in diem longissimam distulerunt.
- 16 Sic ab adolescente discipulo magister eloquentiæ inclutus
 suo sibi argumento confutatus est et captionis versute ex-
 cogitatae frustratus fuit.

XI.

Biantis de re uxoria syllogismum non posse videri ἀντιστρέφειν.

- 1 Existimant quidam, etiam illud Biantis, viri sapientis ac
 nobilis, responsum consimile esse atque est Protagorion
 illud, de quo dixi modo, ἀντιστρέφον.
- 2 Nam cum rogatus esset a quodam Bias, deberetne uxorem
 ducere, an vitam vivere cælibem, «ἦτοι» inquit «καλὴν ἄξεις
 ἢ αἰσχροῦ· καὶ εἰ καλὴν, ἔξεις κοινήν, εἰ δὲ αἰσχροῦ, ἔξεις
 ποινήν· ἐκάτερον δὲ οὐ ληπτέον· οὐ γαμητέον ἄρα».
- 3 Sic autem hoc rursum convertunt: «Εἰ μὲν καλὴν ἄξω,
 οὐχ ἔξω ποινήν· εἰ δὲ αἰσχροῦ, οὐχ ἔξω κοινήν· γαμητέον ἄρα».
- 4 Sed minime hoc esse videtur ἀντιστρέφον, quoniam ex altero
 5 latere conversum frigidius est infirmiusque. Nam Bias pro-
 posuit, non esse ducendam uxorem propter alterutrum in-
 commodum, quod necessario patiendum erit ei, qui duxerit.
- 6 Qui convertit autem, non ab eo se defendit incommodo,
 7 quod adest, sed carere se altero dicit, quod non adest. Satis
 est autem tuendæ sententiæ, quam Bias dixit, quod eum,

Erre a bírák úgy vélekedtek, hogy a két féltől felhozott 15
okok alapján az ügy kétes és eldönthetetlen, ítéletet nem
hoztak s a tárgyalást beláthatatlan időre elhalasztották,
hogy úgy ne lássék, mintha ítéletüket a két fél valamelyi-
kének érdekében hozták volna, s így újra felszínre ne kerül-
jön. Így fogta meg a szónoklat híres mesterét ifju növen- 16
déke saját következtetésével s így lőn hiábavalóvá ravaszúl
kieszelt fogása.

XI. FEJEZET.

*Biasnak a házasságra vonatkozó következtetése nem tekinthető
«ἀντιστρέφον»-nak.*

Némelyek úgy vélekednek, hogy a híres és bölcs Biasnak 1
alábbi nyilatkozata is egészen hasonló ahhoz a fent emlí-
tett Protagoras-féle ἀντιστρέφον-hoz. Ime a kérdéses mondás:

Mikor egy izben valaki azt kérdezte tőle, hogy megnősül- 2
jön-e vagy nem, így válaszolt: «*Vagy szép feleséget veszsz,*
vagy rútat; ha szépet veszsz, meg kell osztanod másokkal,
ha rútat, magadnak okozasz gyötrelmet; mindkét félért
azonban nem vehetsz, tehát nem kell megházasodnod.»

Azonban e nyilatkozatot ismét így fordítják meg: *Ha szé- 3*
pet veszek, nem lesz gyötrelmem, ha pedig rútat, nem fogom
mással megosztani, tehát házasodnom kell. De ez egyáltalá-
ban nem vehető ἀντιστρέφον-nak, a mennyiben itt a másik
oldalra való fordítás kissé izetlen és erőtlén. Bias ugyanis 5
azt állította, hogy a kettős kellemetlenség miatt nem kell
feleséget venni, mivel szükségképen szenvednie kell a háza-
sulandónak. Ha azonban valaki megfordítja ezt az okosko- 6
dást, nem menekül meg az egyik még fenmaradó kelle-
metlenségtől, hanem csak azt hiteti el magával, hogy
megszabadult a másiktól, a melyet megváltoztatott. Bias 7
véleményének megvédésére elég annyi, hogy a házasság ember-

qui duxit uxorem, pati necesse est ex duobus incommodis alterum, ut aut «κοινῇν» habeat aut «ποινήν».

8 Sed Favorinus noster, cum facta esset forte mentio syllogismi istius, quo Bias usus est, cuius prima πρότασις est, «ἦτοι καλὴν ἄξεις ἢ αἰσχράν», non ratum id neque iustum diiunctivum esse ait, quoniam non necessum sit, alterum
9 ex duobus, quæ diiunguntur, verum esse, quod in proloquio diiunctivo necessarium est.

Eminentia enim quadam significari formarum turpes et
10 pulchræ videntur. «Est autem» inquit «tertium quoque inter duo ista, quæ diiunguntur, cuius rationem prospectumque Bias non habuit.

11 Inter enim pulcherrimam feminam et deformissimam media forma quædam est, quæ et a nimie pulchritudinis
12 periculo et a summæ deformitatis odio vacat: qualis a Quinto Ennio in *Melanippa* perquam eleganti vocabulo *stata* dicitur, quæ neque κοινῇ futura sit neque ποινή».
13 Quam formam modicam et modestam Favorinus non mi
14 hercule inscite appellabat «uxoriam». Ennius autem in ista, quam dixi, tragœdia, eas fere feminas ait incolumi pudicitia esse, quæ stata forma forent.

XII.

De nominibus deorum populi Romani Diovis et Vediovis.

1 In antiquis præcationibus nomina hæc deorum inesse
2 animadvertimus: «Diovis» et «Vediovis»; est autem etiam
3 ædes Vediovis Romæ inter arcem et Capitolium. Eorum

nek az egyiket okvetetlen szenvednie kell a két kellemetlenség közül, mert vagy olyat vesz, a kit mással meg kell osztania, vagy olyat, a ki gyötrelmet okoz neki.

De a mi Favorinusunk egy izben, mikor véletlenül Biasnak említett következő kezdetű következtetéséről volt szó: «Vagy szépet veszsz, vagy rútat», úgy nyilatkozott, hogy ez se meg nem gondolt, se alaposan szét nem választott mondat, mert a jelen esetben nem feltétlenül szükséges, hogy a két szétválasztott fogalom közül csak az egyik legyen igaz, a minek pedig szétválasztó mondatban okvetetlenül meg kell lennie.

Itt ugyanis kiválóan csak a rút vagy a szép külsőről van szó: «Pedig — folytatá — a két szétválasztott fogalom közt 10 van egy harmadik is, a mire Bias nem gondolt és nem is figyelt.»

Mert az igen szép és az igen rút nő között van még 11 egy, a ki sem nagy szépsége miatt nem veszedelmes, sem rendkívüli csunyasága miatt nem visszataszító; az ily nőt Ennius *Melanippa* című darabjában egy igen válasz- 12 tékos kifejezéssel *stata*-nak (középszerű, arányos) mondja, a kit sem mással meg nem kell osztani, sem gyötrelmünkkel nem lesz. Valóban az ily középszerű és szerény nőt nem 13 helytelenül nevezte Favorinus *uxoria*-nak (középszerű, nőies). Ennius pedig fentemlített szomorújátékában azt mondja, 14 hogy körülbelül azok az asszonyok szüziesek, kiknek arányos termetük van.

XII. FEJEZET.

A rómaiak Diovis és Vediovis istennevei.

A régi könyörgésekben Diovis és Vediovis istenekre talál- 1 tam, azonkívül Rómában a vár és a Capitolium között 2 Vediovisnak temploma ³ is van. Tudomásom szerint ezek a 3

4 nominum rationem esse hanc comperi: «*Iovem*» Latini
 veteres a «*iuvando*» appellavere, eundemque alio vocabulo
 5 iuncto «*patrem*» dixerunt. Nam quod est, (in) elisis aut
 inmutatis quibusdam litteris, «*Iupiter*», id plenum atque
 integrum est «*Iovispater*». Sic et «*Neptunuspater*» coniuncte
 dictus est et «*Saturnuspater*» et «*Ianuspater*» et «*Marspater*»,
 hoc enim est «*Marspiter*», itemque *Iovis* «*Diespiter*» appel-
 6 latus, id est diei et lucis pater. Idcircoque simili nomine
Iovis «*Dioris*» dictus est et «*Lucetius*», quod nos die et
 7 luce quasi vita ipsa afficeret et iuvaret. «*Lucetium*» autem
Iovem Cn. Nævius in libris belli Pœnici appellat.

8 Cum *Iovem* igitur et *Diovem* a *iuvando* nominassent,
 eum(que) contra deum, qui non iuvandi potestatem, sed
 vim nocendi haberet — nam deos quosdam, ut prodessent,
 celebrabant, quosdam, ut ne obsessent, placabant —, «*Ve-*
diovem» appellaverunt, dempta atque detracta iuvandi fa-
 9 cultate. «*Ve*» enim particula, quæ in aliis atque aliis voca-
 bulis varia, tum per has duas litteras, tum a littera media
 inmissa dicitur, duplicem significatum eundemque inter
 10 sese diversum capit. Nam et augendæ rei et minuendæ
 valet, sicuti aliæ particulæ plurimæ; propter quod accidit,
 ut quædam vocabula, quibus particula ista præponitur,
 ambigua sint et utroqueversum dicantur, veluti «*vescum*»,
 «*vemens*» et «*vegrande*», de quibus alio in loco, uberiore
 tractatu facto, admonuimus; «*vesani*» autem et «*vecordes*»
 ex una tantum parte dicti, quæ privativa est, quam Græci
 «*κατὰ στέρησιν*» dicunt.

11 Simulacrum igitur dei *Vediovis*, quod est in æde, de qua
 supra dixi, sagittas tenet, quæ sunt videlicet partæ ad no-
 12 cendum. Quapropter eum deum plerumque Apollinem esse

nevek úgy származtak, hogy a régi latinok a *Jovis* nevet 4
a *iuvare* (segíteni) igéből képezték s ugyanezt egy más szó-
val kapcsolva össze *pater*-nak mondták. Az egyes betűk 5
elhagyásával vagy megváltoztatásával képzett *Jupiter* ugyanis
teljesen és csonkítatlanul «*Jovis pater*». Ily összeköttetés-
ben mondták: *Saturnus pater*, *Janus pater* és *Mars pater*,
vagy a mi ezzel ugyanez: *Marspiter*, nevezték *Jovist Dies-*
piternek is, azaz a nap és fény atyjának. Ezért mondták 6
egy *Jovishoz* hasonló névvel *Diovisnak* és még *Lucetiusnak*,
mivel ő lát el és segít bennünket nappal és fénynyel, mint-
egy magával az étellel. *Lucetius* névvel Cn. Nævius nevezi 7
Jovist a pún háborúról írott művében.

Mikor *Jovist* és *Diovist* a *iuvare* (segít) igétől nevezték 8
el, ezzel szemben azt az istent, a ki hatalmát nem a segít-
ségre használta, hanem az ártó erőt képviselte — mert
némely isteneket azért ünnepeltek, hogy használjanak,
másokat azért engeszteltek, hogy ne ártsanak — *Vediovist*
névvel illették, annak a lehetőségnek a kizárásával és levo-
násával (el nem ismerésével), hogy használ. Az itt szereplő 9
«*ve*» szócska, mely különféle szavakban különféleképen,
néha ezzel a két betűvel, néha egy harmadik közbeszúrásá-
val (*vae*) van írva, kettős és egymással ellenkező jelentéssel
bir. Majd a fogalom nagyobbodását, majd kisebbedését fejezi 10
ki, mint igen sok más szócska is; innen van, hogy némely
szavak, ha e szócska van elébök téve, mindkét értelemben
használatosok, mint a *vescus*, *vemens* és *vegrandis*, melyekre
már egy más helyen, bővebben tárgyalásuk alkalmából fel-
hívtam a figyelmet; a *vesanus*, és *vecors* ellenben csak egy
értelemben, t. i. a görögöktől *κατα στέργειν*-nak nevezett fosztó
jelentésben használatosak.

Vediovist istennek a fentemlített templomban levő képe 11
nyilakat tart kezében, a melyek neki természetesen az ártásra
szolgálnak. Ezért sokszor Apollónak tartották s emberi szo- 12

dixerunt; immolaturque ritu humano capra eiusque anima-
 13 lis figmentum iuxta simulacrum stat. Propterea Vergilium
 quoque aiunt, multæ antiquitatis hominem sine ostenta-
 tionis odio peritum, numina læva in *georgicis* deprecari,
 significantem, vim quandam esse huiusmodi deorum in
 lædendo magis quam in iuvando potentem. Versus Vergilii
 sunt:

In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
 Numina læva sinunt auditque vocatus Apollo.

14 In istis autem diis, quos placari oportet, uti mala a nobis
 vel a frugibus natis amoliantur, «*Auruncus*» quoque habe-
 tur et «*Robigus*».

XIII.

De officiorum gradu atque ordine moribus populi Romani observato.

1 Seniorum hominum et Romæ nobilium atque in morum
 disciplinarumque veterum doctrina memoriaque præstantium
 disceptatio quædam fuit, præsentem et audientem me, de gradu
 atque ordine officiorum. Cumque quæreretur, quibus nos ea
 prioribus potioribusque facere oporteret, si necesse esset,
 in opera danda faciendoque officio alios aliis anteferre,
 2 non † constituebat. Conveniebat autem facile constabatque,
 ex moribus populi Romani primum iuxta parentes locum
 tenere pupillos debere, fidei tutelæque nostræ creditos;
 secundum eos proximum locum clientes habere, qui sese
 itidem in fidem patrociniūque nostrum dediderunt; tum in
 tertio loco esse hospites; postea esse cognatos adfinesque.
 3 Huius moris observationisque multa sunt testimonia at-

kás szerint kecskét áldoztak neki s ez az állat alakja is ott áll szobra mellett. Azt mondják, hogy Vergilius, a régi szo- 13 kások alapos ismerője is, «*Georgica*»-jában nem gyűlöletes kérdésből, hanem azért könyörgött az ellenséges istenekhez, mert ezzel azt akarta kifejezni, hogy ezeknek az isteneknek inkább van képességük az ártásra, mint a segítésre; Vergilius e szavai így hangzanak:

«Olykor még a szerény művet is koszorúzza dicsőség,
Hogyha az ég kegye van veled és nem bánja Apolló.»

Ez említett istenek közé számítják *Auruncust* és *Robi-* 14 *gust* is, kikhez azért kell könyörögni, hogy rólunk és zsenge vetéseinkről a bajokat fordítsák el.

XIII. FEJEZET.

A rangfokozat udvarias betartása a régi római szokások szerint.

Egy ízben Rómában oly idősebb előkelő férfiak közt, kik 1 a régi erkölcsöket és szokásokat alaposan ismerték, jelenlétben és fülem hallatára arról folyt a társalgás, hogy milyen sorrendben kell embertársainkkal szemben szolgálatkészeknek lennünk. Mikor az a kérdés került szőnyegre, hogy abban az esetben, ha a segélynyújtásban és szolgálat-tételben egyeseket másoknak elébe kell helyeznünk, kiknek kell inkább elsőséget adnunk, nem tudták eldönteni. De 2 abban igen könnyen megegyeztek s világos volt előttük, hogy a régi római erkölcs szerint szüleink után az első hely a hűséges oltalmunkra bízott árvákat illeti meg, mindjárt utánuk közvetlenül védenczeink következnek, kik szintén a mi lelkiismeretes védelmünkbe ajánlották magukat; harmadsorban jönnek a vendégbarátok, végül vérrokonaink és az atyafiság.

E szokás szigorú betartásának sok bizonyítékát találjuk 3

que documenta in antiquitatibus perscripta, ex quibus unum hoc interim de clientibus cognatisque, quod præ manibus 4 est, ponemus. M. Cato in oratione, quam dixit apud censores in Lentulum, ita scripsit: «Quod maiores sanctius habuere, defendi pupillos quam clientem non fallere. Adversus cognatos pro cliente testatur, testimonium adversus clientem nemo dicit. Patrem primum, postea patronum proximum nomen habuere.»

5 Masurius autem Sabinus in libro *iuris civilis* tertio antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. Verba ex eo libro hæc sunt: «In officiis apud maiores ita observatum est, primum tutelæ, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea adfini. Aequa causa feminae viris potiores habitæ pupillarisque tutela muliebri prælata. Etiam adversus quem adfuissent, eius filiis tutores relict, in eadem causa pupillo aderant.»

6 Firmum atque clarum isti rei testimonium perhibet auctoritas C. Cæsaris pontificis maximi, qui in oratione, quam *pro Bithynis* dixit, hoc principio usus est: «Vel pro hospitio regis Nicomedis vel pro horum necessitate, quorum (de) re agitur, refugere hoc munus, M. Iunce, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deseriri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.»

ugyan a régi feljegyzésekben, mindazáltal ezt az egyet, amely a védenczekre és vérrokonokra vonatkozik, épen kezem ügyében lévén, felemlítem. M. Cato az erkölcsbirák 4 előtt Lentulus ellen mondott beszédében következőleg ír: «Tény, hogy őseink szentebb kötelességüknek tartották az árvákat megvédelmezni, mint védenczeiket meg nem csalni. Védenczeik érdekében vérrokonaik ellen tanuskodnak, de védencze ellen senki sem. Első sorban atyjukat tisztelték legjobban, de mindjárt utána kegyurokat.»

Masurius Sabinus azonban a *Polgári jogról* szóló művé- 5 nek 3-ik könyvében a vendégbarátnak elsőbb helyet tulajdonít, mint a védencznek. Nevezett könyvének idevágó szavai a következők: «A szolgálattételben oly sorrendet tartottak, hogy első helyen állottak az árvák, azután jöttek a vendégbarátok, ezek után a védenczek, majd a vérrokonok s végül a távolabbi rokonok. Egyenlő esetben a nőknek előnyük volt a férfiak felett s az árva elébbvaló volt a hites feleségnél. Egyesek, ha valakinek valami ügyben ellenfelei voltak is s az őket végrendeletben gyermekei gyámjául rendelte, ugyanazon dologban az árvák érdekében szállottak sikra.»

Fontos és jelentős bizonyítékot nyújt erre az állításra C. 6 Caesar főpapnak egy, a *bithyniaiak érdekében* tartott beszéde elején álló következő nyilatkozata: «Egyfelől a Nicomedes királylyal való vendégbarátságomnál, másfelől azok iránti baráti érzületemnél fogva, kiknek ügye most tárgyalás alatt van, nem vonhatom ki magam, M. Juncus, e kötelezettségem alól (a szíves támogatás alól). Mert a mint a megholtakra való kegyeletes emlékezésnek a halállal nem szabad megszűnnie, sőt hozzátartozóiknak még ápolniok kell, épúgy védenczeinket sem hagyhatjuk cserben a nélkül, hogy a legnagyobb gyalázatba ne esnénk, a meny nyiben azoknak még rokonainkkal szemben is segélynyújtásra köteleztük magunkat.»

XIV.

Quod Apion, doctus homo, qui Plistonices appellatus est, vidisse se Romae scripsit recognitionem inter sese mutuam ex vetere notitia hominis et leonis.

1 Apion, qui «Plistonices» appellatus est, litteris homo
 multis præditus rerumque Græcarum plurima atque varia
 2 scientia fuit. Eius libri non incelebres feruntur, quibus
 omnium ferme, quæ mirifica in Aegypto visuntur audiun-
 3 turque, historia comprehenditur. Sed in his, quæ vel audisse
 vel legisse sese dicit, fortassean vitio studioque ostentatio-
 nis sit loquacior — est enim sane quam in prædicandis
 4 doctrinis sui venditator —, hoc autem, quod in libro *Aegypti-*
tiacorum quinto scripsit, neque audisse neque legisse, sed
 ipsum sese in urbe Roma vidisse oculis suis confirmat.
 5 «In circo maximo» inquit «venationis amplissimæ pugna
 6 populo dabatur. Eius rei, Romæ cum forte essem, specta-
 7 tor» inquit «fui. Multæ ibi sævientes feræ, magnitudines
 bestiarum excellentes omniumque invisitata aut forma erat
 8 aut ferocia. Sed præter alia omnia leonum» inquit «imma-
 9 nitas admirationi fuit præterque omnis ceteros unus. Is
 unus leo corporis impetu et vastitudine terrificoque fremitu
 et sonoro, toris comisque cervicum fluctuantibus, animos
 10 oculosque omnium in sese converterat. Introductus erat
 inter compluris ceteros ad pugnam bestiarum datos servus
 11 viri consularis; ei servo Androclus nomen fuit. Hunc ille
 leo ubi vidit procul repente», inquit, «quasi admirans stetit
 ac deinde sensim atque placide, tamquam noscitabundus,

XIV. FEJEZET.

A tudós Apion Plistonices azon feljegyzése, hogy Rómában szemtanúja volt, miképen ismerték fel egymást egy oroszlán és egy ember, kik már régebben ismerősei voltak egymásnak.

Apion Plistonices¹² sokféle tudományban kiváló volt, különösen azonban a görög történet különféle részeinek ismeretében tűnt ki. Jó hírnévnek örvendő könyveiben csaknem minden Egyiptomban látható és hallható csodálatos dolgot elbeszél. Néha azonban azokban, a miket saját állítása szerint vagy hallott, vagy olvasott, talán abból a hibás törekvésből, hogy állításait valószínűeknek tüntesse fel, kissé fecsegővé válik, mert kelleténél jobban fitogtatja ismereteit, hogy hitelre találjon. Van azonban az *«Egyptomi történetek»* 4 cz. művének 5-ik könyvében egy hitelt érdemlő feljegyzése, melyet állítása szerint, sem nem hallomásból, sem nem könyvekből tud, hanem Rómában saját szemeivel látott.

«Egyszer — mondja ő — a circus maximusban egy igen fényes kiállítású állatviadalt rendeztek a nép számára. Mivel ekkor épen Rómában voltam, magam is megnéztem az előadást. Sok vérengző vadállat volt itt, óriási nagy fenevadak; mindegyikőjük kivált vagy szokatlan nagyságával, vagy dühösségével. De mindenekfelett az oroszlánok keltek bámulatot rengeteg nagyságukkal s ezek közt is különösen egy. Ez az egy testi erejével, nagyságával, rémület gerjesztő s mennydörgésszerű ordításával, izomzatával s hullámozó sörényével mindenki figyelmét és tekintetét magára vonta. Sok más, a vadállatokkal való küzdésre ítéltkel együtt bevezettek egy volt consul Androclus nevű szolgáját is. A mint ezt az oroszlán távolról megpillantja, 11 hirtelen, mintegy csudálkozva megáll, majd lassan és szeliden, mintegy felismerni törekedve, hozzája közeledik.

12 ad hominem accedit. Tum caudam more atque ritu adulan-
tium canum clementer et blande movet hominisque se cor-
pori adiungit cruraque eius et manus, prope iam exanimati
13 metu, lingua leniter demulcet. Homo Androclus inter illa
tam atrocis feræ blandimenta amissum animum recuperat,
14 paulatim oculos ad contuendum leonem refert. Tum quasi
mutua recognitione facta lætos inquit «gratulabundos vi-
deres hominem et leonem».

15 Ea re prorsus tam admirabili maximos populi clamores
excitados dicit, accersitumque a (C.) Cæsare Androclum quæ-
sitamque causam, cur illi atrocissimus leo uni parsisset.
16 Ibi Androclus rem mirificam narrat atque admirandam.
17 «Cum provinciam» inquit «Africam proconsulari imperio
meus dominus obtineret, ego ibi iniquis eius et cotidianis
verberibus ad fugam sum coactus et, ut mihi a domino,
terræ illius præside, tutiores latebræ forent, in camporum
et arenarum solitudines concessi ac, si defuisset cibus, con-
18 silium fuit, mortem aliquo pacto quærere. Tum sole medio»
inquit «rabido et flagranti specum quandam nactus remo-
19 tam latebrosamque, in eam me penetro et recondo. Neque
multo post ad eandem specum venit hic leo, debili uno et
cruento pede, gemitus edens et murmura, dolorem crucia-
tumque vulneris commiserantia».

20 Atque illic primo quidem conspectu advenientis leonis
21 territum sibi et pavefactum animum dixit. «Sed postquam
introgressus» inquit «leo, uti re ipsa apparuit, in habita-
culum illud suum, videt me procul delitescentem, mitis
et mansues accessit et sublatum pedem ostendere mihi
22 et porgere quasi opis petendæ gratia visus est. Ibi» inquit
«ego stirpem ingentem, vestigio pedis eius hærentem, re-

Erre hízlgő kutyák módjára farkát szeliden, hizelegve csó- 12
válni kezdi, Androclus testéhez dörgölődik s mialatt az a
félelemtől már csaknem halálra válik, lábszárait és kezeit
szeliden nyalogatja. Androclus a szörnyű vad ezen híz- 13
gései közben elvesztett lélekjelenlétét visszanyeri s szemeit
lassanként az oroszlán megfigyelésére fordítja. S abban a 14
pillanatban — végzi be Apion — láthattatok volna, hogy az
ember és az oroszlán mintegy kölcsönösen felismerve egy-
mást, mint örültek s üdvözltek egymást.»

Ez a valóban annyira csodálatos dolog, szerinte a népet 15
nagy zsívajgásra ragadta s erre C. Cæsar, Androclust ma-
gához szólítva, megkérdezte tőle, hogy miért csak ő iránta
volt kimélettel az a vérszomjas oroszlán. Ekkor ez egy szinte 16
hihetetlen történetet beszélt el. «Mikor uram — így kezdé — 17
Afrika tartományt proconsuli hatalommal kormányozta s
engem igazságtalanul mindennap megvesszőztetett, szökni
kényszerültem s hogy tőle, ama föld parancsnokától biztos
rejtekhelyem legyen, a sivár mezőség pusztaságába mene-
kültem s elhatároztam, hogyha táplálékot nem találok, va-
lami módon elpusztítom magamat. E közben egy heves, 18
perzselő déli napon egy félreeső rejtett barlangra találtam
s ebbe belépve elrejtöztem. Nem sokkal ezután ugyanoda 19
jött ez az oroszlán, egyik lábával véresen és sántítva s e
közben nyögve és morogva, fájdalmas és kínos sebéről pa-
naszkodott.»

Állítása szerint az oroszlán megpillantására először ter- 20
mészetesen megijedt s lelke mélyében megrendült. «A mint 21
tehát — folytatá — az oroszlán ide, a barlangba, a hogy
világossá lett előttem, mint saját tartózkodási helyére lépett
be, engem ott rejtekhelyemen megpillantva, nyájasan és
szeliden jött közelembe és úgy tetszett, hogy felemelt lábát
mutatja s mintegy segélyért könyörögve nyújtja felém. Erre 22
én egy talpába szúródott nagy töviset kihúztam és a mély

velli conceptamque saniem vulnere intimo expressi accuratiusque sine magna iam formidine siccavi penitus atque
23 deteresi cruorem. Illa tunc mea opera et medella levatus,
24 pede in manibus meis posito, recubuit et quievit atque
ex eo die triennium totum ego et leo in eadem specu
eodemque et victu viximus. Nam, quas venabatur feras,
25 membra opimiora ad specum mihi subgerebat, quæ ego,
ignis copiam non habens, meridiano sole torrens ede-
26 bam. Sed ubi me» inquit «vitæ illius ferinæ iam pertæsum
est, leone in venatum profecto, reliqui specum et viam
ferme tridui permensus a militibus visus adprehensusque
27 sum et ad dominum ex Africa Romam deductus. Is me
statim rei capitalis damnandum dandumque ad bestias cu-
28 ravit. Intellego autem» inquit «hunc quoque leonem, me
tunc separato captum, gratiam mihi nunc beneficii et medi-
cinæ referre».

29 Hæc Apion dixisse Androclum tradit, eaque omnia scripta
circumlataque tabula populo declarata, atque ideo cunctis
petentibus dimissum Androclum et pœna solutum leonem-
30 que ei suffragiis populi donatum. «Postea» inquit «videba-
mus Androclum et leonem, loro tenui revinctum, urbe tota
circum tabernas ire, donari ære, Androclum, floribus spargi
leonem, omnes ubique obvios dicere: «Hic est leo hospes
hominis, hic est homo medicus leonis».

sebben összegyűlt gennyet kinyomtam s már minden nagyobb félelem nélkül felszárítottam s a vért letöröltem. Ennek 23 megtörténte után segítségemtől és gyógykezelésemtől megkönnyebbülve, lábát kezeim közé helyezve lefeküdt és elaludt s ettől a naptól fogva három évig vele együtt ugyanazon 24 táplálékon éltem. A zsákmányul ejtett vadak jobb részeit 25 ugyanis nekem a barlangba hordta s ezeket én, minthogy tüzet nem rakhattam, az izzó napon megszáritva költöttem el. De midőn ettől a vadállati élettől megundorodtam, egy 26 izben, a mint lakótársam zsákmány után indult, odahagytam a barlangot s körülbelül három napi barangolásom után a katonák megpillantottak, elfogtak s Afrikából uramhoz, Rómába tolonczoltak. Ő engem rögtön halálra, még pedig 27 a vadállatok elé dobásra ítéltetett. Most azonban látom, 28 hogy elválásunk után ez az oroszán is fogságba került s most jótettemért és orvosi segélyemért háláját nyilvánítja.»

Apion szerint Androclus ezeket maga beszélte el s aztán 29 szavait írásba foglalva s egy táblán körülhordozva a népnek tudomására hozták; erre büntetését közkívánatra elengedve, szabadon bocsájtották s azonfelül a nép óhajára az oroszánt is neki ajándékozták. «Ezután — folytatá — 30 gyakran láttuk Androclust, a mint az oroszánt vékony szíjon vezetve az egész városon keresztül, a sátrak közt járt, miközben neki pénzt ajándékoztak, az oroszánra pedig virágot hintettek s a ki csak velük összetalálkozott, mind e szavakat hangoztatta: «Im ez oroszán, az ember barátja, im ez ember, az oroszán orvosa.»

XV.

Corpusne sit vox an ἀσώματον, varias esse philosophorum sententias.

1 Vetus atque perpetua quæstio inter nobilissimos philoso-
2 phorum agitata est, corpusne sit vox an incorporeum. Hoc
enim vocabulum quidam finxerunt proinde quod Græce
3 dicitur «ἀσώματον». Corpus autem est, quod aut efficiens
est aut patiens; id Græce definitur «τὸ ἢτοι ποιοῦν ἢ πά-
4 σχον». Quam definitionem significare volens Lucretius poeta
ita scripsit:

Tangere enim aut tangi, nisi corpus, nulla potest res.

5 Alio quoque modo corpus esse Græci dicunt, «τὸ τριχῇ
6 διάστατον». Sed vocem Stoici corpus esse contendunt eam-
7 que esse dicunt ictum æra, Plato autem non esse vocem
corpus putat: «non enim percussus» inquit «aer, sed plaga
8 ipsa atque percussio, id vox est». Democritus ac deinde
Epicurus ex individuis corporibus vocem constare dicunt
eamque, ut ipsis eorum verbis utar, «ῥεῖμα ἀτόμων» appel-
9 lant. Hos aliosque talis argutæ delectabilisque desidiæ acu-
leos cum audiremus vel lectitarem neque in his scrupulis
aut emolumentum aliquod solidum ad rationem vitæ perti-
nens aut finem ullum quærendi videremus, Ennianum *Neo-*
ptolemum probabamus, qui profecto ita ait:

«Philosophandum est, (set) paucis;
Nam omnino haut placet.»

XV. FEJEZET.

A bölcsészek különféleképen vélekednek arról, hogy a hang test-e vagy test nélküli.

Régi és állandó vizsgálat tárgya a legtekintélyesebb bölcsészek közt az a kérdés, hogy a hang test-e vagy test nélküli. Ezt a szót (incorporeum) képezték ugyanis némelyek a görög *ἀσώματος* mintájára. Testen azonban oly valamit értünk, a mi vagy cselekedni, vagy szenvedni képes; ép így határozza meg a görög is: «a mi cselekszik, vagy szenved». Erre a meghatározásra akarván czélozni következőleg ír Lucretius költő:

«Mozdítás s mozgásra csakis a test maga képes.»

Van a görögöknek egy más, következő meghatározása is a testre: «három kiterjedéssel bíró». A stoicusok a hangot szintén testnek állítják s szerintök nem egyéb, mint a mozgásba hozott levegő. Plato azonban nem tartja testnek, szerte ugyanis nem a mozgásba hozott levegő adja a hangot, hanem maga az ütő és mozgató erő. Democritus és Epicurus megoszthatatlan testekből állónak és hogy saját szavaikkal éljek, «a parányok kifolyásának» nevezik. Valahányszor ezeket és e fajta henye szellemeskedő és tetszetős elmefuttatásokat hallottam vagy olvastam s ezekben a szórshasogatásokban a gyakorlati életre vonatkozólag semmi valódi előnyt, sem semmi vizsgálódásra érdemes czélt nem találtam, mindannyiszor igazat adtam Ennius *Neoptolemusának*, ki helyesen szól így:

«Bölcselkedni kell, ám csakis egy keveset,
Mindig azt csinálni, bizony, nem élvezet.»

XVI.

De vi oculorum deque videndi rationibus.

- 1 De videndi ratione deque cernendi natura diversas esse
 2 opiniones philosophorum animadvertimus. Stoici causas
 esse videndi dicunt radiorum ex oculis in ea, quæ videri
 3 queunt, emissionem ærisque simul intentionem. Epicurus
 affluere semper ex omnibus corporibus simulacra quædam
 corporum ipsorum eaque sese in oculos inferre atque ita
 fieri sensum videndi putat.
- 4 Plato existimat, genus quoddam ignis lucisque de oculis
 exire idque coniunctum continuatumque vel cum luce solis
 vel cum alterius ignis lumine, sua vi et externa nixum
 efficere, ut quæcumque offenderit inlustraveritque cerna-
 5 mus. Set (et) hic ea, quæ non diutius muginandum, eius-
 demque illius Enniani *Neoptolemi*, de quo supra scripsi-
 mus, consilio utendum est, qui «*degustandum*» ex philo-
 sophia censet, «*non in eam ingurgitandum*».

XVII.

*Quam ob causam dies primi post Kalendas, Nonas, Idus atri ha-
 beantur; et cur diem quoque quartum ante Kalendas vel Nonas vel
 Idus quasi religiosum plerique vitent.*

- 1 Verrius Flaccus in quarto de verborum significatione dies,
 qui sunt postridie Kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus im-
 perite «*nefastos*» dicit, propter hanc causam dictos habitos-
 2 que «*atros*» esse scribit. Vrbe, inquit, a Gallis Senonibus
 recuperata, L. Atilius in senatu verba fecit, Q. Sulpicium

XVI. FEJEZET.

A látóképességről és a látás előidéző okairól.

Tapasztalatom szerint a bölcészek különböző vélemény- 1
ben vannak arról, hogy mi okozza a látást és hogy honnan 2
van megkülönböztető képességünk. A stoicusok véleménye 3
szerint a látás előidézői a szemekből a látható tárgyakra
kiözlő sugarak, kapcsolatban a levegő kiterjedésével.
Epicurus úgy vélekedik, hogy minden egyes testből folyto- 3
nosan áradnak ki önmaguknak bizonyos képmásai s ezek a
szemekbe nyomulnak s így származik a látás érzete.

Plato szerint a szemekből valami tűzi vagy fényerő ömlik 4
ki s ez vagy a napfényvel, vagy valami más tűz világával
összekötve és egymásba kapcsolódva, saját erejéből és a
külső hatástól támogatva eredményezi, hogy mindent, a mit
útjában talál és megvilágít, megláthassunk. De ezekkel se 5
lopjuk tovább az időt, hanem éljünk ebben is ugyancsak
Ennius fentemlített Neoptolemusának következő tanácsával:
«A bölcselkedésből egy kis kóstoló jó, de nem kell benne
egészen elmerülni.»

XVII. FEJEZET.

*Miért tartják a közvetlen Calendæ, Nonæ és Idus utáni napokat
gyásznapoknak (szerencsétlen); s miért félnek sokan a Calendæ,
Nonæ és Idus előtti 4-iktől is, mint valami rossz jelentőségűtől?*

Verrius Flaccus: ¹⁴ «A szavak jelentéséről» cz. műve 4-ik 1
könyvének egy följegyzése szerint a közvetlenül Calendæ,
Nonæ és Idus után következő napokat, melyeket a köznép
tudatlanul «nefasti»-nak (vészthozó)¹⁵ nevez, a következő ok-
ból mondják és tartják veszélyesnek. A városnak a senoni 2
gallusoktól való visszavívása után L. Atilius szót emelt a

tribunum militum ad Aliam adversus Gallos pugnaturum rem divinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse; tum exercitum populi Romani occisione occisum et post diem tertium eius diei urbem præter Capitolium captam esse; compluresque alii senatores recordari sese dixerunt, quotiens belli gerendi gratia res divina postridie Kalendas, Nonas, Idus a magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio rem publicam male gestam esse. Tum senatus eam rem ad pontifices reiecit, ut ipsi quod videretur statuerent. Pontifices decreverunt, nullum his 3 diebus sacrificium recte futurum. Ante diem quoque quartum Kalendas vel Nonas vel Idus tamquam inominalem 4 diem plerique vitant. Eius observationis an religio ulla sit 5 tradita, quæri solet. Nihil nos super ea re scriptum invenimus, nisi quod Q. Claudius *annalium* quinto cladem illam pugnae Cannensis vastissimam factam dicit ante diem quartum Nonas Sextiles.

XVIII.

In quid et quantum differat historia ab annalibus; superque ea re verba posita ex libro rerum gestarum Sempronii Asellionis primo.

- 1 «*Historiam*» ab «*annalibus*» quidam differre eo putant, quod, cum utrumque sit rerum gestarum narratio, earum tamen proprie rerum sit «*historia*», quibus rebus gerendis 2 interfuerit is, qui narret; eamque esse opinionem quorun-

tanácsban, hogy Q. Sulpicius hadi tribun a gallusokkal az Allia folyónál megütközni szándékozván, a harc szerencsés kimeneteléért áldozatot mutatott be, még pedig az Idus után következő napon. Ez azt eredményezte, hogy a római hadsereget egy öldöklő csatában felkoncizolták s harmadnapra rá a várost, a Capitoliumon kívül, elfoglalták. Erre sok más tanácsos erősítette, hogy emlékezetük szerint, valahányszor a háború sikeréért a Calendæ, Nonæ vagy az Idus után következő napon mutatott be római állami tisztviselő áldozatot, az erre következő háborúban az első összecsapásnál mindannyiszor ők húzták a rövidebbet. Ekkor a tanács ezt az ügyet a főpapok elé utasította, hogy határozzanak róla, a mint jónak látják. A főpapok úgy döntöttek, hogy ezeken a napokon semmiféle áldozat sem kedves az isteneknek.» Sokan a Calendæ, Nonæ és az Idus előtti 4-iktől is tartanak, mint valami vészthozó naptól. Ma is vizsgálgtják, hogy ennek a betartásában nem valami vallásos hagyomány működik-e. Erre vonatkozólag Q. Claudius 5-ik Évkönyvének azon állításán kívül, hogy az a cannæi ütközetben szenvedett szörnyű vereség az Augusztus Nonája előtti 4-ik napon történt, semmi más feljegyzést nem találtam.

XVIII. FEJEZET.

Miben és mennyiben különbözik a történet fogalma az évkönyvektől; Sempronius Asellio «Hadtettek» cz. műve első könyvének erre vonatkozó szavai.

Némelyek abban a véleményben vannak, hogy a *historia* (történet) fogalma abban különbözik az *annalesétől* (évkönyvek), hogy bár mind a kettő tényeket beszél el, mindazáltal *historia* az azokról a tényekről szóló előadás, a melyek kivitelében maga az elbeszélő is részt vett; s arról, hogy ez

dam. Verrius Flaccus refert in *libro de significato verborum* quarto.

Ac se quidem dubitare super ea re dicit, posse autem videri putat, nonnihil esse rationis in ea opinione, quod «*ιστορία*» Græce significet rerum cognitionem præsentium.

3 Sed nos audire soliti sumus, «*annales*» omnino id esse,
4 quod «*historiae*» sint, «*historias*» non omnino esse id, quod
5 «*annales*» sint: sicuti, quod est homo, id necessario animal
esse, quod est animal, non id necesse est hominem
6 esse. Ita «*historias*» quidem esse aiunt rerum gestarum vel
expositionem vel demonstrationem vel quo alio nomine id
dicendum est, «*annales*» vero esse, cum res gestæ plurium
annorum, observato cuiusque anni ordine, deinceps compo-
7 nuntur. Cum vero non per annos, sed per dies singulos res
gestæ scribuntur, ea historia Græco vocabulo «*ἐφημερίς*»
dicitur, cuius Latinum interpretamentum scriptum est in
libro Semproni Asellionis primo, ex quo libro plura verba
ascripsimus, ut simul, ibidem quid ipse inter *res gestas* et
annales esse dixerit, ostenderemus.

8 «Verum inter eos, inquit, qui *annales* relinquere voluissent,
et eos, qui res gestas a Romanis perscribere conati essent,
omnium rerum hoc interfuit. Annales libri tantummodo
quod factum quoque anno gestum sit, ea demonstrabant,
id est quasi qui diarium scribunt, quam Græci «*ἐφημερίδα*»
vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset,
id pronuntiare, sed etiam, quo consilio quaque ratione gesta
9 essent, demonstrare.» Paulo post idem Asellio in eodem
libro: «Nam neque alacriores, inquit, ad rempublicam de-
fendundam, neque segniores ad rem perperam faciundam
annales libri commovere quicquam possunt. Scribere autem

egyes írók véleménye volt, Verrius Flaccus szól: *A szavak jelentéséről* írott műve 4-ik könyvében.

E helyen azt mondja, hogy e felett a dolog felett maga sincs tisztában, de véleménye szerint kell benne valami igaznak lenni, mivel a *ιστορία*¹⁶ görögül a saját jelenlétünkben történt események ismeretét jelenti.

De én sokszor azt az elméletet hallottam, hogy az *annales* egyetemes fogalom, s a *historiát* magában foglalja, a *historia* ellenben részleges s nem képezi részét az *annales* ép úgy, mint a hogy mindaz, a ki ember, szükségképen állat, de a mi állat, az nem mindenképen ember. Így némelyek szerint a *historia* tények előadása vagy rajza, vagy valamely más ily névvel nevezhető, az *annales* ellenben csak későbbi írásba foglalva több év eseményeinek az egyes évek sorrendének betartásával. Ha azonban nem évről-évre, hanem napról-napra jegyzik fel az eseményeket, az így származó históriát görög szóval *ἐφημερίς*-nek hívják. E szónak egy latin nyelvű magyarázata Sempronius Asellio 1. könyvében előfordul, a honnan több mondatát is közlök, hogy egyúttal azt is megmutassam, miféle különbséget tett a *historia* és az *annales* közt.

«Azok közt — mondja — kik *annalest* szándékoztak írni s és azok közt, kik a rómaiak tetteit törekedtek írásba foglalni, mindenekfelett ez volt a különbség: az annalisták csak magát az eseményt és az évszámot adták, vagyis mintegy csak egy a görögül *ἐφημερίς*-nek nevezett naplót írtak. Nekem azonban nem tetszik elégnék, hogy csak pusztán az eseményt adják elő, hanem magát a szándékot és indító okot is.» Kissé hátrább ugyanő ugyanezen könyvében így folytatja: «Mert ezek az annalisok egyáltalában nem képesek arra, hogy az embereket a haza védelmére lelkesítsék vagy valami igazságtalan tett elkövetésétől visszariaszszák. Hiszen leírni azt, hogy valamely háború kinek a consul-

bellum initum quo consule et quo confectum sit et quis triumphans introierit ex eo et eo libro quæ in bello gesta sint (iterare id fabulas) non prædicare aut interea quid senatus decreverit aut quæ lex rogatiove lata sit neque quibus consiliis ea gesta sint iterare: id fabulas pueris est narrare, non historias scribere.»

XIX.

Quid sit adoptatio, quid item sit adrogatio, quantumque hæc inter se differant; verbaque eius quæ qualiaque sint, qui in liberis adrogandis super ea re populum rogat.

1 Cum in alienam familiam inque liberorum locum extranei
 2 sumuntur, aut per prætorem fit aut per populum. Quod per
 prætorem fit, «*adoptatio*» dicitur, quod per populum, «*arro-*
 3 *gatio*». *Adoptantur* autem, cum a parente, in cuius potestate
 sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur atque ab eo, qui
 adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, vindicantur;
 4 *adrogantur* hi, qui, cum sui iuris sunt, in alienam sese
 5 potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt. Sed
adrogationes non temere nec inexplorate committuntur:
 6 nam *comitia* arbitris pontificibus præbentur, quæ «*curiata*»
 appellantur, ætasque eius, qui adrogare vult, an liberis
 potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur,
 ne insidiose adpetita sint, consideratur iusque iurandum a
 Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in
 7 *adrogando* iuraretur. Sed *adrogari* non potest, nisi iam
 8 vesticeps. «*Adrogatio*» autem dicta, quia genus hoc in alie-

sága alatt kezdődött s kié alatt végződött be s hogy ki vult be abból diadalmenetben s ugyane mű keretében előadni mindazt, a mi a háborúban történt, de nem hozni fel azt, hogy e közben mit határozott a tanács, vagy hogy mi csoda törvényt vagy indítványt terjesztettek be s nem említeni fel, hogy mindezek kiknek a kezdeményezésére történtek: ez gyermekeknek való mese, nem pedig történetírás.»

XIX. FEJEZET.

Mi az adoptatio (örökbefogadás) s az arrogatio, miben különböznek egymástól, továbbá, hogy hangzanak az örökbefogadónak ily alkalmmal, a gyermekek örökbefogadásánál a néphez intézett szavai?

Az az eljárás, mikor valamely idegen családba más gyermekeket fogadják örökbe, vagy a praetor vagy a nép útján történik. Ha a praetor segédkezése mellett történik, *adoptatio*,² ha pedig a népevel, *arrogatio* a neve. Az *adoptatio* akkor áll be, ha a gyermek törvényes atyja kezéből háromszoros átadás után törvényesen megy át más kezébe s a fölfogadó a közreműködő törvényes hatóság előtt magáénak ismeri; az *arrogatio* pedig akkor, ha olyanok adják magukat más hatalmába, kik önállóak s önmaguk járnak el az egész ügyben. De az *arrogatio* nem hajtható végre megfontolás és előleges vizsgálat nélkül. Előbb ugyanis egy főpapokból álló birói testület *comitia curiata*-t tart s itt megvizsgálják, hogy az örökbe fogadó koránál fogva már többé nem képes-e gyermekek nemzésére s hogy vajjon ravaszul nem az örökbe fogadandó vagyona után vágyakoznak-e. Állítólag Q. Mucius főpap az *arrogatio* alkalmával mondandó esküre egy ünnepléses esküformát szerzett. De *arrogatio* útján örökbe fogadni senkit se lehetett, ha még a férfikort el nem érte. Magát az eljárást *arrogation*nak azért nevezték, mivel az ilyen s

9 nam familiam transitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc sunt: «Velitis, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset, utique ei vitæ necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. Hæc ita uti dixi, ita vos,
10 Quirites, rogo.» Neque pupillus autem neque mulier, quæ in parentis potestate non est, *adrogari* possunt: quoniam et cum feminis nulla comitiorum communio est et tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suæ commissum alienæ (con)dicioni
11 subiciant. Libertinos vero ab ingenuis *adoptari* quidem iure
12 posse, Masurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per *adoptiones* in iura ingenuorum invadant.
13 Alioquin, inquit, si iuris ista antiquitas servetur, etiam servus a domino per prætorem dari in adoptionem potest.
14 Idque ait plerosque iuris veteris auctores posse fieri scripsisse.

15 Animadvertimus in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum de moribus, inter ea, quæ reprehendebat, quod contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpavisse, quod filius adoptivos patri adoptatori inter præmia patrum prodesset. Verba ex ea oratione hæc sunt: «In alia tribu patrem, in alia filium suffragium ferre, filium adoptivum tam procedere, quam si se natum habeat; absentis censeri iubere, ut ad censum nemini necessus sit venire.»

más család kötelékébe való átlépés a nép megkérése (*rogatio*) útján történt. Ez a megkérés e szavakból állott: «Egyez- 9
zetek bele és rendeljétek el, hogy L. Valerius oly jogosan
és oly törvényesen legyen L. Titius fia, mintha apai és anyai
ágról édes fia volna s hogy annak e fiú élete és halála fölött
oly hatalma legyen, mint az apának saját fia felett. Kérem
e szavaimba beleegyezésteket, polgárok.» De sem árva, sem 10
apai hatalom alatt álló asszony nem fogadható fel *adrogatio*
útján: minthogy egyfelől az asszonyok semmiféle törvé-
nyes összeköttetésben nem állnak a comitiával, másfelől
pedig a gyámoknak az árvákkal szemben nincs az a joguk
és hatalmuk, hogy hűségükre bizott szabad embert más ha-
talmába kényszerítsenek. Masurius Sabinus szerint azonban 11
a szabadon bocsátottakat szabad születésűek *adoptio* útján
jogosan felfogadhatják. De ehhez azt teszi, hogy sem most 12
nincs megengedve, sem véleménye szerint sohasem enged-
hető meg, hogy a szabadon bocsájtottak *adoptio* útján a
szabadszületésűek jogait örököljék. Különben — folytatja — 13
ha az a régi jog épségben marad, még a rabszolgát is örökre
adhatja ura a praetor közbenjárása mellett. Állítása szerint 14
ez a jogi lehetőség sok régi jogtudós irataiban fellelhető.

Megjegyeztem magamnak, hogy P. Scipio erkölcsbíró ko- 15
rában a nép előtt az erkölcsökre vonatkozólag tartott beszé-
dében az ősök intézményeivel ellenkező egyéb dolgok meg-
rovása közben azt is kárhoztatta, hogy a fogadott fiú a két
atyjának adandó tiszteletben az elsőséget fogadott atyjának
adja. Ezen beszédének e szavai így hangzanak: «Nem járja, 16
hogy más tribusban szavaz az atya és másban az édes
fia, hogy a fogadott fiú úgy használ fogadott atyjának,
mintha annak saját fia volna; s hogy a távollevők mások-
kal vallatják be vagyonukat, úgy hogy a censuson senkinek
sem kell személyesen megjelennie.»

XX.

Quod vocabulum Latinum soloecismo fecerit Capito Sinnius, quid autem id ipsum appellaverint veteres Latini; quibusque verbis soloecismum definierit idem Capito Sinnius.

- 1 «*Soloecismus*», Latino vocabulo a Sinnio Capitone eiusdemque ætatis aliis «*inparilitas*» appellatus, vetustioribus Latinis «*stribiligo*» dicebatur, a versura videlicet et pravitate
2 tortuosæ orationis, tamquam «*strobiligo*» quædam. Quod vitium Sinnius Capito in litteris, quas ad Clodium Tuscum dedit, hisce vercis definit: «*Soloecismus* est, inquit, impar atque inconueniens compositura partium orationis.»
3 Cum Græcum autem vocabulum sit «*soloecismus*», an Attici homines, qui elegantius locuti sunt, usi eo sint, quæri
4 solet. Sed nos neque «*soloecismum*» neque «*barbarismum*»
5 apud Græcorum idoneos adhuc invenimus; nam sicut
6 «*βάρβαρον*», ita «*σόλοικον*» dixerunt. Nostri quoque antiquiores «*soloecum*» facile «*soloecismum*» haut scio an umquam,
7 dixerunt. Quod si ita est, neque in Græca neque in Latina lingua «*soloecismus*» probe dicitur.

XXI.

«Pluria» qui dicat et «compluria» et «compluriens», non barbare dicere, sed Latine.

- 1 «*Pluria*» forte quis dixit sermocinans vir adprime doctus, meus amicus, non hercle studio (se) ferens ostentandi neque
3 quo «*plura*» non dicendum putaret. Est enim doctrina homo

XX. FEJEZET.

Micsoda latin szót képzett Sinius Capito a soloecismus jelölésére; hogy nevezték azonban ezt a fogalmat a régi latinok s hogyan határozta meg ugyancsak Sinius Capito?

Sinius Capito és több kortársa a *soloecismust* egy latin 1 szóval *imparilitas*-nak (egyenlőtlenség, különbözőség, hibás szófűzés), nevezték, a régebbi latinok ellenben *stribiligo*-nak (nyelvhiba) mondták, nyilván mintegy a *strobiligo*-ra, (toboz, nyakatekertség), a keresett (erőltetett) beszéd mód nehézkes fordulatára gondolva. Ezt a hibát Sinius Capito a Clodius 2 Tuscushoz írott levelében következő szavakkal határozza meg: «A *soloecismus* nem egyéb, mint a beszéd részeinek helytelen és össze nem illő egybefűzése.»

Daczára annak, hogy a *soloecismus* görög szó, fel szokták 3 vetni azt a kérdést, hogy az oly finoman beszélő attikaiak használták-e ezt. De eddig én egyetlen kiváló görög írónál 4 se találtam se a *soloecismust* se a *barbarismus* kifejezést; ugyanis vagy βάρβαρος-t vagy σόλοιχος-t mondtak. A mi ré- 5,6 gabb íróink is helyesen *soloecus*-t irtak, de hogy *soloecismust* használtak-e valahol, nem tudom. Ha pedig ez áll, a *soloe-* 7 *cismus* elnevezés sem görögül, sem latinul nem lehet helyes.

XXI. FEJEZET.

A ki pluria-t, compluria-t és compluriens-t mond, helyes latinsággal, nem helytelenül beszél.

Egy nagytudományú barátom beszéd közben véletlenül 1 «*pluria*»-t mondott, bizonyára nem kérkedési viszketegséből, sem azért, mintha a *plura*-t helytelennek tartotta volna. Ez az ember ugyanis komoly tudós és tanításában az élet 2

- seria et ad vitæ officia devincta ac nihil de verbis laborante.
- 3 Sed, opinor, assidua veterum scriptorum tractatione inoleverat linguæ illius vox, quam in libris sæpe offenderat.
- 4 Aderat, cum ille hoc dicit, reprehensor audaculus verborum, qui perpauca eademque a volgo protrita legerat habebatque nonnullas disciplinæ grammaticæ inauditunculas, partim rudes incoatasque, partim non probas, easque quasi pulverem ob oculos, cum adortus quemque fuerat,
- 5 adaspergebat. Sicut tunc amico nostro «barbare» inquit «dixisti *«pluria»* ; nam neque rationem verbum hoc neque
- 6 auctoritates habet». Ibi ille amicus ridens, «amabo te» inquit «vir bone, quia nunc mihi a magis seriis rebus otium est, velim doceas nos, cur *«pluria»* sive *«compluria»*, nihil enim differt, non Latine, sed barbare dixerint M. Cato, Q. Claudius, Valerius Antias, L. Aelius, P. Nigidius, M. Varro, quos subscriptores approbatoresque huius verbi habemus præter poetarum oratorumque veterum multam copiam».
- 7 Atque ille nimis arroganter «tibi» inquit «habeas auctoritates istas, ex Faunorum et Aboriginum sæculo repetitas, satque huic rationi respondeas. Nullum enim vocabulum neutrum comparativum numero plurativo, recto casu, ante extremum *a* habet *i* litteram, sicuti *«meliora, maiora, graviora»*. Proinde igitur *«plura»*, non *«pluria»* dici convenit, ne contra formam perpetuam in comparativo *i* littera sit ante extremum *a»*.
- 9 Tum ille amicus noster, cum hominem confidentem pluribus verbis non dignum existimaret, «Sinni» inquit «Capitonis, doctissimi viri, epistolæ sunt uno in libro multæ
- 10 positæ, opinor, in templo Pacis. Prima epistula scripta est

kötelességeinek teljesítését, nem pedig a hiú szöszátyárkodást tartja végeznélnak. Hanem — véleményem szerint — a régi írókkal való folytonos foglalkozása folytán nyomódott emlékezetébe az a régi szó, mivel olvasmányaiiban gyakran került szeme elébe. Ez alkalommal ezt a kifejezését egy szavakban kapczáskodó egyén jelenlétében használta, kinek igen kevés olvasottsága volt, még pedig teljesen elcsépelt dolgokról s voltak némi esetlen, kezdetleges és helytelen nyelvészeti megjegyzései s ezeket, mint port szórta azok szemébe, a kikre nyelvét rátette. Ép így mondta ekkor barátomnak is: «Helytelenül mondtál *pluriat*, mert ez sem nem a nyelvtörvény szerint van mondva, sem példát nem találsz rá». Erre barátom mosolyogva így válaszolt: «Óh te derék ember, mivel most komolyabb dolgokkal nem vagyok elfoglalva, szívesen venném, ha felvilágosítanál, hogy a *pluria* vagy *compluria* kifejezést — mert hisz semmi különbség nincs köztük — mért nem mondták helyesen, hanem hibás latinsággal M. Cato, Q. Claudius, Valerius Antias, L. Aelius, P. Nigidius és M. Varro, a kiket én mind úgy ismerek, mint a kik ezt a szólásformát jónak tartják és helyeslik, nem is említve a régi költők és szónokok nagy tömegét. Erre az még nagyobb önhittséggel így folytatta: «Csak tartsd meg magadnak azokat az erdei isteneink¹⁷ és dédapáink szavadából vett remekírókat, s válaszolj erre a nyelvtani szabályra: «Egyetlen középfokban álló melléknév többes semleges alany esetében sincs az *a* előtt *i* betű, a mint például ezekben sincs: «*meliora, maiora, graviora.*» Ezért tehát *plura*, nem *pluria* mondandó, hogy ez állandó szabály ellenére a középfokban *i* ne legyen a végső *a* előtt.»

Erre említett barátom, mivel ezt a kotnyeles embert több szóra nem tartotta érdemesnek, így válaszolt: «Úgy tudom, Sinnius Capitonak, ennek a nagy tudósnak sok levele van egy kötetbe foglalva a Béke templomában.»¹⁸ Első levelének, 10

ad Pacuvium Labeonem, cui titulus præscriptus est «*pluria*,
 11 non *plura* dici debere». In ea epistula rationes grammaticas
 posuit, per quas docet, «*pluria*» Latinum esse, «*plura*» bar-
 12, 13 barum. Ad Capitonem igitur te dimittimus. Ex eo id quoque
 simul disces, si modo assequi poteris, quod in ea epistula
 scriptum est, «*pluria*» sive «*plura*» absolutum esse et
 simplex, non, ut tibi videtur, comparativum».
 14 Huius opinionis Sinnianæ id quoque adiumentum est,
 quod, «*complures*» cum dicimus, non comparative dicimus.
 15 Ab eo autem, quod est «*compluria*», adverbium est factum
 16 «*compluriens*». Id quoniam minus usitatum est, versum
 Plauti subscripsi ex comœdia, quæ *Persa* inscribitur:

T. Quid metuis ?

D. Metuo hérele vero ; sènsi ego complúriens.

17 Item M. Cato in IV. originum eodem in loco ter hoc verbum
 posuit: «*Compluriens* eorum milites mercennarii inter se
 multi alteri alteros (in castris) occidere, *compluriens* multi
 simul ad hostis transfugere, *compluriens* in imperatorem
 impetum facere.»

LIBER SEXTVS.

I.

Admiranda quaedam ex annalibus sumpta de P. Africano superiore.

1 Quod de Olympiade, Philippi regis uxore, Alexandri matre,
 in historia Græca scriptum est, id de P. quoque Scipionis
 matre, qui prior Africanus appellatus est, memoriæ datum
 2 est. Nam et C. Oppius et Iulius Hyginus, aliique, qui de

melyet Pacuvius Labeohoz¹⁹ írt, czíme ez: «*Pluria*, nem *plura* mondandó». Ebben a levélben oly nyelvtani szabályokat hoz fel, melyekkel a *pluria* helyes s a *plura* hibás latinságát bizonyítja. Ezért Capitóhoz utasítlak. Az ezen^{12,13} levélben levő feljegyzésből egyúttal, ha csak fel tudod fogni azt is megtanulhatod, hogy a *plura* vagy *pluria* egyszerű alapfok, nem pedig közép fok, mint te gondolod.»

Sinnius eme felfogását az a körülmény is támogatja, hogy¹⁴ mikor *complurest* mondunk, nem közép fokú értelemben használjuk. A *compluriens* határozó pedig *compluriaból* van¹⁵ képezve. Mivel ez a szó kevésbbé használatos, itt közlöm¹⁶ Plautus *Persa* cz. darabjának e verssorát:

F. Félsz?

D. Félek bizony. Sokszor (*compluriens*) megégetém már ujjamat.²⁰

M. Cato is háromszor használja a szót Östörténetének 4-ik¹⁷ könyvében ugyanazon helyen így: «Sok zsoldos katonájuk sokszor (*compluriens*) egymást öldöste a háborúban, sokan sokszor (*compluriens*) együttesen az ellenséghez szöktek, sokszor (*compluriens*) saját vezérük ellen támadtak.»

HATODIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Az évkönyvek egyes csodálatos feljegyzései az idősebb P. Africanusról.

A mit a görög történetben Olympiasról, Fülöp király feleségéről s Nagy Sándor anyjáról feljegyeztek, ugyanazt annak a P. Scipionak az anyjáról is megörökítették, ki először kapta az Africanus melléknevet. C. Oppius,¹ Julius Hygi-²

vita et rebus Africani scripserunt, matrem eius diu sterilem existimatam tradunt, P. quoque Scipionem, cum quo nupta
3 erat, liberos desperavisse. Postea in cubiculo atque in lecto mulieris, cum absente marito cubans sola condormisset, visum repente esse iuxta eam cubare ingentem anguem eumque his qui viderant territis et clamantibus elapsum inveniri non quisse. Id ipsum P. Scipionem ad aruspices retulisse; eos, sacrificio facto, respondisse, fore ut liberi
4 gignerentur, neque multis diebus postquam ille anguis in lecto visus est, mulierem cœpisse concepti fetus signa atque sensum pati; exinde mense decimo peperisse natumque esse hunc P. Africanum, qui Hannibalem et Carthaginienses in
5 Africa bello Pœnico secundo vicit. Sed et eum inpendiō magis ex rebus gestis quam ex illo ostento virum esse virtutis divinæ creditum est.

6 Id etiam dicere haut piget, quod idem illi, quos supra nominavi, litteris mandaverint, Scipionem hunc Africanum solitavisse noctis extremo, priusquam dilucularet, in Capitolium ventitare ac iubere aperiri cellam Iovis atque ibi solum diu demorari, quasi consultantem de republica cum Iove, æditumosque eius templi sæpe esse demiratos, quod solum id temporis in Capitolium ingredientem canes semper in alios sævientes neque latrarent eum neque incurrerent.

7 Has volgi de Scipione opiniones confirmare atque approbare videbantur dicta factaque eius pleraque admiranda.

8 Ex quibus est unum huiusmodi. Assidebat oppugnabatque oppidum in Hispania situ, mœnibus, defensoribus validum et munitum, re etiam cibaria copiosum, nullaue eius po-

nus és más, Africanus életéről és tetteiről író szerzők állítása szerint ugyanis anyját sokáig meddőnek tartották s férje, P. Scipio is feladta a reményt, hogy valaha tőle gyermekei legyenek. Később, mikor egyszer férje távollétében 3 hálószobájában asszonyi ágán egyedül feküdve elaludt, hirtelen egy nagy kigyót pillantottak meg mellette; ez azonban felfedezőinek rémes kiáltásaira elmenekült s többé nem tudták feltalálni. Ezt a tényt P. Scipio közölte a jósokkal s ezek előbb áldozatot mutatván be, azt válaszolták, hogy még fognak gyermekei születni. S csakugyan pár nappal ez eset 4 után, felesége a magzatfogantatás ismertető jeleit és előérzetét kezdte észlelni; majd tíz hónap múlva megszülte gyermekét, azt a P. Africanust, a ki Hannibált és a carthagoiakat a második pún háborúban, Afrikában legyőzte. De 5 mégis sokkal inkább tetteiért tartották őt oly halhatatlan erényű férfinak, mint ama csodás eseményért.

Habozás nélkül mondom el azt is, a mit ugyancsak azok 6 a fentemlített írók jegyeztek föl. T. i. ez a Scipio Africanus hajnalhasadás előtt, az éjszaka vége felé gyakran eljárt a Capitoliumra s ott felnyittatva Jupiter szentélyét, benne sokáig időzött egyedül, mintha Jupiterrel az állam jólétéről tanácskoznék s az említett templom őrei gyakran csodálkoztak, hogy ha ő ebben az időben egyedül jött a Capitoliumra, a kutyák, noha másokkal szemben mindig dühösök voltak, ő rá nem hogy rá nem támadtak, de még meg sem ugatták.

Ezeket a róla általánosan elterjedt véleményeket több- 7 nyire csodálatos tettei és nyilatkozatai látszólag csak megerősítették. Ime ezek közül egy. Egy alkalommal Hispaniá- 8 ban egy úgy fekvését mint falait és védőit tekintve, hatalmasan megerősített várost szándékozott ostrommal elfoglalni, a mely város a mellett az élelmi szereknek is bőviben volt, úgy hogy semmi remény sem lehetett bevehetésére.

tiundi spes erat, et quodam die ius in castris sedens dicebat atque ex eo loco id oppidum procul visebatur.

- 9 Tum e militibus, qui in iure apud eum stabant, interrogavit quispiam ex more, in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet: et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod ob-
- 10 sidebatur, arcem protendens, «perendie» inquit «sese si-
- 11 stant illo in loco». Atque ita factum: die tertio, in quem vadari iusserat, oppidum captum est eodemque eo die in arce eius oppidi ius dixit.

II.

De Cæselli Vindicis pudendo errore, quem offendimus in libris eius quos inscripsit lectionum antiquarum.

- 1 Turpe erratum offendimus in illis celebratissimis commentariis *lectionum antiquarum* Cæselli Vindicis, hominis
- 2 hercle pleraque haut indiligentis. Quod erratum multos fugit, quamquam multa in Cæsellio reprehendendo etiam
- 3 per calumnias rimarentur. Scripsit autem Cæsellius, Q. Ennius in *XIII. annali* «cor» dixisse genere masculino.
- 4 Verba Cæselli subiecta sunt: Masculino genere, ut multa alia, enuntiavit Ennius. Nam in *XIII. annali* «quem cor»
- 5 dixit. Ascripsit deinde versus Ennii duo:

Hannibal audaci dum pectore de (me) hortatur,

Ne bellum faciam, quem credidit esse meum cor?

- 6 Antiochus est, qui hoc dixit, Asiæ rex. Is admiratur et permovetur, quod Hannibal Carthaginensis bellum se
- 7 facere populo Romano volentem dehortetur. Hos autem

Egy napon ott ült táborában törvényt látva s ülőhelyére oda látszottak az említett város körvonalai.

Egyszerre az előtte ítélet alatt lévő katonák közül valamelyik azt a szokásos kérdést intézte hozzá, mely napra és mely helyre parancsolja, hogy a döntő ítéletre megjelenjenek. Erre Scipio kezét az ostromlandó város vára felé ki-⁹nyújtván, így szólt: *«Holnap ott, azon a helyen álljatok elő.»* S úgy történt; harmadnap, mikorra az ítélethozatalt kitűzte,¹⁰ a várost bevették s ugyanakkor, ugyanazon a napon, a nevezett városban szolgáltatott igazságot.

II. FEJEZET.

Caesellius Vindexnek egy szégyenletes, az «Ósdi kifejezések» cz. művében található tévedése.

A valóban többnyire lelkiismeretes Caesellius Vindexnek¹ ismeretes, igen híres *«Ósdi kifejezések»* című művében egy nagy hibára akadtam. Ez a hiba sokak figyelmét elkerülte,² noha sok mindent rosszakaratból is kifogásolnak, mikor őt rovgatják. Ez alkalommal azonban tényleg hibázik, mikor³ azt írja, hogy Q. Ennius 13. *Évkönyv*-ében a *cor* (szív) szót himnemben használta.

Im itt adom saját szavait: A *«cort»*-t is, mint sok más szót,⁴ himnemben használta Ennius. 13-ik *Évkönyv*-ében ugyanis *«quem cor»*-t mond. Erre mindjárt közli Ennius e két vers-⁵sorát:

«Míg az oroszlánszívű Hannibal azt javasolja,
Hogy ne keressem a harczot, milyen nyúl szívűnek tart?
(quem credidit esse meum cor.)»

Antiochus, Asia királya mondja ezt, csodálkozik és fel-⁶ingerül ugyanis azon, hogy a karthagói Hannibal le akarja beszélni a római nép elleni háborús szándékáról. Caesellius⁷

versus Cæsellius sic accipit, tamquam si Antiochus sic dicat:

«Hannibal me, ne bellum geram, dehortatur; quod cum facit, ecquale putat cor habere me et quam stultum esse me credit, cum id mihi persuadere vult?»

8,9 Hoc Cæsellius quidem, sed aliud longe Ennius. Nam tres versus sunt, non duo, ad hanc Ennii sententiam pertinentes, ex quibus tertium versum Cæsellius non respexit:

Hannibal audaci dum pectore de me hortatur,
Ne bellum faciam, quem credidit esse meum cor
Suasorem summum et studiosum robore belli.

10 Horum versuum sensus atque ordo sic, opinor, est: «*Hannibal* ille audentissimus atque fortissimus, *quem* ego credidi — hoc est enim: «*cor meum credidit*», proinde atque diceret «quem ego stultus homo credidi» — summum fore suasorem ad bellandum, is me dehortatur dissuadetque, ne bellum
11 faciam». Cæsellius autem forte *παρρηγόρεον* iunctura ista verborum captus «*quem cor*» dictum putavit et «quem» accentu acuto legit, quasi ad «cor» referretur, non ad Han-
12 nibalem. Sed non fugit me, si aliquis sit tam inconditus, sic posse defendi «cor» Cæselli masculinum, ut videatur tertius versus separatim atque divise legendus, proinde quasi decisis interruptisque verbis exclamet Antiochus «*suasorem summum!*» Sed non dignum est, eis, qui hoc dixerint, responderi.

azonban úgy fogja fel a verset, mintha Antiochus ezt mondaná :

«Hannibal arról akar lebeszélni, hogy háborút viseljek s ezzel a tettevel azt hiszi, hogy magam is hasonló érzülettel viseltetem s mennyire dőrének tart engem, mikor erre rá akar venni?»

Így Cæsellius ; hanem Ennius egészen mást mond. Ennius- s, 9
nak ugyanis e gondolatra vonatkozólag nem két, hanem három verse van s e harmadikat Cæsellius nem veszi figyelembe :

«Míg az oroszlánszívű Hannibal azt javasolja,
Hogy ne keressem a harczot, lám én balgatagul őt
Úgy néztem, mint teljes erőből harczra törekvőt.»

Ezen versek értelme és gondolatmenete véleményem szerint a következő : «*Hannibal*, az az igen bátor és rettenthetetlen katona, *a kiről szívem azt hitte*, — mert ezt jelentik e szavak : «*quem cor meum credidit*, ép úgy, mintha ezt mondaná : *quem ego stultus homo credidi*» (a kiről én balga azt hittem), — hogy a legnagyobb tüzzel fogja tanácsolni a háborút, intő szavakat hallat és azt javasolja, hogy ne indítsak háborút.» Cæselliust azonban, ki véletlenül nem egész 11 jól figyelt, megkapta az a szófűzés s úgy vette, hogy a «*quem cor*» összetartozik s a «*quem*»-et élesen hangoztatta, mintha nem Hannibalra, hanem a «*cor*»-ra vonatkoznék. — Még 12 azt az esetleg felmerülhető különczködő véleményt sem hagyom említés nélkül, hogy úgy is megvédhető a Cæselliustól himneműnek vett «*cor*», hogy a harmadik verssor egészen külön és önmagában véve olvasandó, mintha Antiochus beszéde közepén félbeszakíttatván, ily felkiáltásba törne ki : «*Óh a kitűnő tanácsadó!*» De azoknak, a kik így beszélnek, nem érdemes válaszolni.

III.

Quid Tiro Tullius, Ciceronis libertus, reprehenderit in M. Catonis oratione, quam pro Rodiensibus in senatu dixit; et quid ad ea, quae reprehenderat, responderimus.

1 Civitas Rodiensis et insulae opportunitate et operum nobilitatibus et navigandi sollertia navalibusque victoriis celebrata est. Ea civitas, cum amica atque socia populi Romani foret, Persa tamen, Philippi filio, Macedonum rege, cum quo bellum populo Romano fuit, amico usa est, conixique sunt Rodienses legationibus Romam saepe missis id bellum
2 inter eos componere. Sed, ubi ista pacificatio perpetrari nequivit, verba a plerisque Rodiensibus in contionibus eorum ad populum facta sunt, ut, si pax non fieret, Rodienses regem adversus populum Romanum adiutarent. Sed nullum
3 super ea re publicum decretum factum est. At ubi Perses victus captusque est, Rodienses pertimere ob ea, quae conpluriens in coetibus populi acta dictaque erant, legatosque Romam miserunt, qui temeritatem quorundam popularium suorum deprecarentur et fidem consiliumque publicum
4 expurgarent. Legati postquam Romam venerunt et in senatum intromissi sunt, verbisque suppliciter pro causa sua factis
5 e curia excesserunt, sententiae rogari coeptae; cumque partim senatorum de Rodiensibus quererentur maleque animatos eos fuisse dicerent bellumque illis faciendum censerent, tum M. Cato exurgit et optimos fidissimosque socios, quorum opibus diripiendis possidendisque non pauci ex summatis viris intenti infensique erant, defensum conserva-

III. FEJEZET.

Mit rótt meg Tiro Tullius, Cicero szabadosa M. Catonak a rodusiak érdekében, a tanács előtt tartott beszédében, s válasz erre a támadásra.

A ródusi állam úgy magának a szigetnek kedvező fekvésénél és épületeinek szépségénél, mint lakóinak tengerre termettsége- és tengeri győzelmeinél fogva nagy hírben áll. Ez az állam, noha a római nép barátja és szövetségese volt, mégis Fülöp fiával, a római néppel hadilábon álló macedon Perses királylyal baráti viszonyban állott s ezért polgárai arra törekedtek, hogy a háborút a két hadakozó fél közt megszüntessék, miért is több ízben követséget küldtek Rómába. De a békét létrehozni nem sikerülvén, többen népgyűlésükben azt az indítványt tették, hogy ha a békekötés lehetetlen, nyujtsanak segílyt a királynak a római nép ellen. Ám ebben semmi közhatározatot nem hoztak. De Perses leveretése és elfogatása után rémület szállotta meg őket népgyűlésükben többször felhozott és kifejezésre jutott véleményük miatt, s követeket küldtek Rómába, hogy egyes népkegy vadászó honfitársaik meggondolatlanságáért kérjenek bocsánatot s mossák le a megbizhatóságukon és közérzetükön esett foltot. Miután követeik Rómába érkezve a tanács elé bebocsátást nyertek s ügyük érdekében könyörgő szavakat mondva eltávoztak, megkezdődött a tanácskozás; s mikor a tanácsosok egy része panaszra fakadva úgy nyilatkozott ellenük, hogy gonosz indulattal voltak a rómaiak ellen, s azért háborút kell ellenük indítani, egyszerre felemelkedett M. Cato s a vádlottakat, mint legjobb és leghűségesebb szövetségeseket — a kik kincsének elrablására és megkaparítására a legelőbbkelők nem kevesen törnek és intéznek támadást — védeni és oltalmazni kezdte,

tumque pergit orationemque inclutam dicit, quæ et seorsum fertur inscriptaque est *pro Rodiensibus* et in quintæ originis libro scripta est.

8 Tiro autem Tullius, M. Ciceronis libertus, sane quidem fuit ingenio homo eleganti et hautquaquam rerum litterarumque veterum indoctus, eoque ab ineunte ætate liberaliter instituto adminiculatore et quasi administro in studiis
9 litterarum Cicero usus est. Sed profecto plus ausus est
10 quam ut tolerari ignoscique possit. Namque epistolam conscripsit *ad Q. Axium*, familiarem patroni sui, confidenter nimis et calide, in qua sibimet visus est orationem istam
11 pro Rodiensibus acri subtilique iudicio percensuisse. Ex ea epistula lubitum forte nobis est reprehensiones eius quasdam attingere, maiore scilicet venia reprehensuri Tironem, cum ille reprehenderit Catonem.

12 Culpavit autem primum hoc, quod Cato «inerudite et ἀναγώγως», ut ipse ait, principio nimis insolenti nimisque acri et obiurgatorio usus sit, cum vereri sese ostendit, ne patres, gaudio atque lætitia rerum prospere gestarum de statu mentis suæ deturbati, non satis consiperent neque ad
13 recte intellegendum consulendumque essent idonei. «In principiis autem, inquit, patroni, qui pro reis dicunt, conciliare sibi et complacare iudices debent sensusque eorum expectatione causæ suspensos rigentesque honorificis verecundisque sententiis commulcere, non iniuriis atque imperio-
14 sis minationibus confutare.» Ipsum deinde principium apposuit, cuius verba hæc sunt: «Scio solere plerisque hominibus rebus secundis atque prolixis atque prosperis animum excellere atque superbiam atque ferociam augescere atque crescere. Quo mihi nunc magnæ curæ est, quod

s megtartá ama híres beszédét, mely külön is megvan: «*A ródusiak érdekében*» cz. alatt s *Östörténete* 5. könyvében is befoglaltatik.

Tiro Tullius, M. Cicero szabadosa mindenesetre művelt s lelkülettől birt s behatóan ismerte a régi történetet és irodalmat s Cicero, mivel fiatal korában szabad emberként neveltette, irodalmi munkálkodásában segítőül és munkatársul használta. Jelen alkalommal azonban nagyobb szabadságot enged meg magának, mint eltűrhetnők és megbocsáthatnók. Ura barátjához ugyanis, *Q. Axiushoz* nagy önbizalommal és hevenyében egy levelet írt, a melyben önhiedelme szerint az említett ródusiak érdekében tartott beszédet élel-műen és finom ítélőképességgel bírálta meg. Ezen levélből talán szabad lesz egyik-másik megrovását érintenem, abban a hiedelemben, hogy jogosabban róhatjuk meg őt, mint a hogy ő Catót megróttá.

Első sorban azt hibáztatja, hogy Cato rendetlenül, vagy saját szavaival: ἀναγώνως, szerfölött hánya-veti módon, élesen és czivakodó hangon kezdi meg beszédét, mikor a fölötti félelmének ad kifejezést, hogy az atyák vállalatuk sikerülte fölötti örömkben és elragadtatásukban, elméjükben megzavarodva, nincsenek egészen eszüknél s nem ismerhetik fel helyesen a tényállást, s nem hozhatnak határozatot. «Hiszen — mondja — a védőügyvédeknek a bevezetésben a bírák jóindulatát és jóakarátát kell megnyerniök s azoknak az ügy eldőltere való várakozásban még ingadozó és merev érzületét tiszteletreméltó és szerény érvekkel megindítani, nem pedig sértegetésekkel és kemény fenyegetésekkel felfelingerelni.» Azután magát a bevezetést közli szóról-szóra így: «Tudom, hogy igen sok embernek kedvező, áldásos és szerencsés körülmények közt esze a fellegek közt jár s dolyfe és szilajsága nagyobbá és hatalmasabbá lesz. Ezért nagy gondot okoz most nekem, hogy ezen ügyünknek

hæc res tam secunde processit, ne quid in consulendo advorsi eveniat, quod nostras secundas res confutet, neve hæc lætitia nimis luxuriose eveniat. Advorsæ res edomant et docent, quid opus siet facto, secundæ res lætitia transvorum trudere solent a recte consulendo atque intelligendo. Quo maiore opere dico suadeoque, uti hæc res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in potestatem nostram redeamus».

- 15 Quæ deinde Cato iuxta dicit, ea, inquit, confessionem faciunt, non defensionem, neque propulsationem translationemve criminis habent, sed cum pluribus aliis communicationem, quod scilicet nihil ad purgandum est. Atque etiam, inquit, insuper profitetur, Rodienses, qui accusabantur, quod adversus populum Romanum regi magis cupierint faverintque, id eos cupisse atque favisse utilitatis suæ gratia, ne Romani Perse quoque rege victo ad superbiam ferociamque et inmodicum modum insolescerent. Eaque ipsa
16 verba ponit, ita ut infra scriptum: «Atque ego quidem arbitror, Rodienses noluisse, nos ita depugnare, uti depugnatum est, neque regem Persen vinci. Sed non Rodienses modo id noluere, sed multos populos atque multas nationes idem noluisse arbitror atque haut scio, an partim eorum fuerint, qui non nostræ contumeliæ causa id noluerint evenire; sed enim id metuere, (ne), si nemo esset homo, quem vereremur, quidquid luberet faceremus. Ne sub solo imperio nostro in servitute nostra essent, libertatis suæ causa in ea sententia fuisse arbitror. Atque Rodienses tamen Persen publice numquam adiuvere. Cogitate, quanto nos inter nos privatim cautius facimus. Nam unusquisque nostrum,

oly szerencsés végződése folytán jelen határozatunkban valami balul üt ki, s ez szerencsés helyzetünket szerencsétlenre változtatja, vagy hogy ez örömünk dőlyfre változik. A szerencsétlen események ugyanis megszelídítenek és megtanítanak bennünket arra, hogy mit kell tennünk, a szerencsések ellenben örömünkben eltérítenek a helyes tanácskozás és belátás útjáról. Ezért nagyobb nyomatékkal ismétlem azon tanácsot, hogy ezt az ügyet pár napra halasszuk el, míg elragadtatásunkból önuralmunkhoz visszatérünk.»

Cato közvetlen erre következő szavai — folytatja Tiro — 15.
inkább beismerést foglalnak magukban, mint hogy védelmet nyujtanának, vagy a vádat megsemmisítenék, vagy elhárítanak, sőt sokaknak részvételét mutatják, a mi egyáltalán nem ment föl a vád alól. Azonfelül — fűzi tovább — a római nép ellen, a király iránt nagyobb jóindulat és nagyobb hajlandóság tanusítással vádolt ródusiakról azt vallja, hogy ők ezt csak a saját érdekükben tették, azért, hogy a rómaiak Perses legyőzése után, határtalan dőlyfre és szilajságra ne vetemedjenek. Erre közli Cato eme szavait: «Az én véleményem szerint a ródusiak semmi esetre nem akarták sem azt, hogy oly teljes győzelmet arassunk, mint a hogy tényleg sikerült, sem azt, hogy Persest legyőzzük. De ezt nem csak ők, hanem hitem szerint ép úgy sok nép és néptörzs sem akarta, s valószínűleg egy részük nem a mi megfélemlítésünk céljából nem óhajtotta győzelmünket, hanem azért, mert féltek, hogy ha nem lesz oly ellenfelünk, kitől tartsunk, azt tesszük, a mi nekünk tetszik. Meg vagyok tehát győződve, hogy saját szabadságuk érdekében azért voltak ily érzülettel Perses iránt, hogy ne egyedül a mi főhatalmunk alatt, ne a mi rabszolgaságunkban görnyedjenek. S a ródusiak még sem segítették soha nyíltan Persest. Gondoljátok meg csak, mennyivel számítóbban járunk el mi a mi ügyeinkben. Ha ugyanis közülünk bárki is abban a véle-

si quis advorsus rem suam quid fieri arbitrantur, summa vi contra nititur, ne advorsus eam fiat; quod illi tamen perpassi».

- 17 Sed, quod ad principium reprehensum attinet, scire oportuit Tironem, defensos esse Rodienses a Catone, sed ut a senatore et consulari et censorio viro, quidquid optimum esse publicum existimabat suadente, non ut a patrono cau-
18 sam pro reis dicente. Alia namque principia conducunt reos apud iudices defendenti et clementiam misericordiamque undique indaganti, alia, cum senatus de republica consulitur, viro auctoritate præstanti, sententiis quorundam iniquissimis permoto et pro utilitatibus publicis ac pro salute sociorum graviter ac libere indignanti simul ac dolenti.
- 19 Quippe recte et utiliter in disciplinis rhetorum præcipitur, iudices de capite alieno deque causa ad sese non pertinenti cognituros, ex qua præter officium iudicandi nihil ad eos vel periculi vel emolumenti redundaturum est, conciliandos esse ac propitiandos placabiliter et leniter existimationi salutique eius, qui apud eos accusatus est. At cum dignitas et fides et utilitas omnium communis agitur, ob eamque rem aut suadendum quid ut fiat, aut, fieri iam cœpto, differendum est, tum qui se in eiusmodi principiis occupat, ut benivolos benignosque sibi auditores paret, otiosam ope-
20 ram in non necessariis verbis sumit. Iamdudum enim negotia, pericula ipsa rerum communia consiliis eos capiendis conciliant et ipsi potius sibi exposcunt consultoris benivo-
22 lentiam. Sed quod ait, confessum Catonem, noluisse Rodiensis ita depugnari, ut depugnatum est, neque regem Per-

ményben van, hogy valami az ő érdeke ellen történik, teljes erejével ellenszegül, hogy meg ne rövidítsék; a ródusiak ellenben ebben a dologban megadással tűrtek.»

De a mi Tirónak a bevezetésre vonatkozó gáncsát illeti, 17 tudnia kellett volna, hogy Cato védte ugyan a ródusiakat. de úgy, a hogy egy senator, volt consul és erkölcsbíró, — a ki semmi mást nem tanácsol, csak a mit az államra leg-üdvösebbnek tart, — nem pedig úgy, a mint a védőügyvéd szokta védenzeit. Más bevezetés előnyös ugyanis annak, 18 a ki a törvényszék előtt vádlottakat véd és mindenütt csak a szelidséget és szánalmat keresi, és ismét más az oly nagytekintélyű férfiúnak, a ki az állam érdekéről tanácskozó tanács előtt, egyesek igaztalan véleményén felindulva, a közjólét és szövetségesek üdve érdekében méltatlankodását és szomorkodását nagy méltósággal és nemesen fejezi ki. Hiszen helyesen és ügyesen tanítják a szónoki iskolákban, 19 hogy ha a bírák valamely idegen ember sorsa felett, vagy valamely őket nem érintő ügyben ítélkeznek, a melyből bírói tisztük teljesítésén kívül rájuk semmi veszély, vagy előny nem háramlik, igyekezni kell jóindulatukat és elnézésüket megnyerni, hogy a vádlott érdekében szelid és jóakarátú véleménynyel legyenek. De ha valaki ily helyzetben, 20 midőn mindnyájunk közös méltóságáról, becsületéről és érdekéről van szó, s vagy tanácsolnunk kell, hogy mi történjék, vagy ha már hozzá kezdtek, hogy mi halasztandó el, az előbbihez hasonló bevezetéssel arra törekednék, hogy hallgatói jóindulatát és jóakarátát magának megnyerje, hiábavaló fecsegésével hasztalan lopná az időt. Az ily ügyek 21 ugyanis s maguk ezek az államot fenyegető közveszélyek önmaguk megmondják, mi a teendő s így kezdettől fogva megnyervén a hallgatók lelkét, inkább ők követelik a tanácsadó jóindulatát maguknak. De Tiro állítása szerint Cato azt 22 vallotta, hogy a ródusiak nem akartak oly teljes győzelmet,

sem a populo Romano vinci. atque id eum dixisse non Rodienses modo, sed multas quoque alias nationes noluisse, sed id nihil ad purgandum extenuandumve crimen valere, 23 iam hoc primum Tiro inprobe mentitur. Verba ponit Cato- 24 nis et aliis tamen eum verbis calumniatur. Non enim Cato confitetur, noluisse Rodienses victoriam esse populi Romani, sed sese arbitrari dixit, id eos noluisse, quod erat procul dubio opinionis suæ professio, non Rodiensium culpæ con- 25 fessio. In qua re, ut meum quidem iudicium est, non culpa tantum vacat, sed dignus quoque laude admirationeque est, cum et ingenue ac religiose dicere visus est contra Rodienses quod sentiebat et parta sibi veritatis fide ipsum illud tamen, quod contrarium putabatur, flexit et transtulit, ut eos idcirco vel maxime æquum esset acceptiores carioresque fieri populo Romano, quod cum et utile is esset et vel- lent regi esse factum, nihil tamen adiuvandi eius gratia fecerint.

26 Postea verba hæc ex eadem oratione ponit: «Ea nunc derepente tanta beneficia ultro citroque, tantam amicitiam relinquemus? quod illos dicimus voluisse facere, id nos 27 priores facere occupabimus?» «Hoc, inquit, enthymema nequam et vitiosum est. Responderi enim potuit, occupabimus certe: nam, si non occupaverimus, opprimemur incident- 28 dumque erit in insidias, a quibus ante non caverimus. Recteque, inquit, hoc vitio dat Lucilius poetæ Euripidæ, quod, cum Polyphontes rex propterea se interfecisse fratrem dice-

a milyet a rómaiak kivívtak, sem Perses legyőzetését, s továbbá, hogy nemcsak a ródusiak, hanem több más néptörzs sem akarta ezt; de ez mit sem ér arra, hogy a vád alól kitisztázzon, vagy azt gyengébbé tegye, s már éppen az első szemrehányásában rosszindulatúan hátat fordított az igazságnak. Idézi ugyanis Cato saját szavait, de elferdítve, más 23 szavakkal hamisan vádolja. Cato ugyanis nem vallja, hanem csak föltételesen állítja, hogy a ródusiak nem akarták a római nép győzelmét, a mi kétségtelenül saját véleménye nyilvánításának, nem pedig a ródusiak vétkeisége bizonyítékának tekintendő. Ebben a tekintetben azonban, véleménye 25 nyem szerint, nem csak meg nem róható Cato, hanem inkább dicséretet és csodálatot érdemel azért, a miért érzelmeit, látszólag a ródusiak ellen oly őszintén és oly lelkiismeretesen mondotta ki, s így igazságossága iránt bizalmat nyerve, a mit látszólag ellenük mondott, elhárította róluk s oly fordulatot adott a dolognak, hogy ép azért érdemlik meg a legnagyobb mértékben a római nép kegyét és szeretetét, mert noha az hasznos lett volna rájuk nézve s óhajtották volna is, hogy a király vereséget ne szenvedjen, mégse tettek semmit megsegítésére.

Majd a következő szavakat idézi a beszédből: «S most 26 egyszerűen elfeledjük azokat a nagy szolgálataikat, melyeket nekünk majd itt, majd ott tettek, s fölbontsuk azt a nagy barátságot? Ebben, a mit szerintem csak akartak, nem fogjuk mi őket teljes erőnkől megelőzni?» «Ez a követ- 27 keztetés — folytatja Tiro — hibás és el nem fogadható. Hiszen azt lehet rá válaszolni: Bizonyára meg fogjuk előzni, mert ha nem előzzük meg őket, elnyomnak bennünket és hálójukba kerülünk, a mitől előbb nem óvakodtunk. Szerinte 28 Lucilius helyesen rója meg Euripidest, ki Polyphontes király azon nyilatkozatára, hogy azért ölette meg testvérét, mert az előbb életére akart törni, Meropával, ennek a megölt

ret, quod ipse ante de nece eius consilium cepisset, Meropa fratris uxor hisce adeo eum verbis eluserit:

«Εἰ γὰρ σ' ἔμελλεν, ὥς σὺ φῆς, κτείνειν πόσις,
Χρὴ καὶ σὲ μέλλειν, ὥς χρόνος παρήλυθεν.»

29 «At hoc enim, inquit, plane stultitiæ plenum est, eo consilio
atque ea fini facere velle aliquid, uti numquam id facias,
30 quod velis.» Sed videlicet Tiro animum non advertit, non
esse in omnibus rebus cavendis eandem causam, neque hu-
manæ vitæ negotia et actiones et officia vel occupandi vel
differendi vel etiam ulciscendi vel cavendi similia esse pu-
31 gnæ (et) gladiatoriae. Nam gladiatori composito ad pugnan-
dum pugnae hæc proposita sors est, aut occidere, si occupa-
32 verit, aut occumbere, si cessaverit. Hominum autem vita
non tam iniquis neque tam indomitis necessitatibus con-
scripta est, ut idcirco prior iniuriam facere debeas, quam
33 nisi feceris pati possis. Quod tantum aberat a populi Ro-
mani mansuetudine, ut sæpe iam in sese factas iniurias ul-
34 cisci neglexerit. Post deinde usum esse Catonem dicit in eadem
oratione argumentis parum honestis et nimis audacibus ac
non viri iusti alioqui, sed vafri ac fallaciosi et quasi Græco-
35 rum sophistarum sollertiis. «Nam: cum obiceretur, inquit, Ro-
diensibus, quod bellum populo Romano facere voluissent,
negavit poena esse dignos, quia id non fecissent, etsi ma-
xime voluissent,» induxisseque eum dicit, quam dialectici
«ἐπαγωγὴν» appellant, rem admodum insidiosam et sophi-

fivérnek feleségével, hasonló szavakban tétet szemrehányást a gyilkosoknak :

*«Ha férjem véred csak akarta ontani,
Végperczedig tenned neked sem volt szabad.»*

«De az ilyen felelet — mondja Tiro — valóban merő²⁹ balgaság, abban a szándékban és oly czélzattal akarni valamit tenni, hogy soha ki ne vigye az ember azt, a mit akar.» De Tiro természetesen nem figyel arra, hogy nem minden³⁰ egyes esettől való óvakodásban egy és ugyanazon ok működik, s hogy az emberi életben felkerülő ügyek, tevékenységek és kötelezettségek, akár siettetni, akár halasztani kelljen azokat, akár boszút kelljen értük állani, akár óvakodni tőlük, nem hasonlíthatók valami harcshoz, még pedig valami bajvivó küzdelemhez. Mert egy viadalra felkészült³¹ bajvivó számára csak ez a harci esély áll: vagy megölni ellenfelét, ha meg tudja előzni, vagy elesni kezétől, ha meghátrál. De az emberi élet nincs oly méltánytalan és hajt-³² hatatlan kényszerítő körülményekkel összeköttetésben, hogy azért kövessen el az ember előbb jogtalanságot, mert ha ő nem teszi, maga szenvedheti. Ez annyira távol áll a római³³ nép jámborságától, hogy gyakran a már rajta elkövetett sérelmekért sem állott boszút. Aztán azt mondja, hogy Cato³⁴ ugyanezen beszédében kevésbé tisztességes és szerfölött merész, sőt furfangos és csalárd érveket használ, mintha nem is valamely hozzá hasonló igazságszerető ember beszélne, hanem mintegy a görög álbolesek fitogtatnák elmés-ségöket. «Mert noha — folytatja — a ródusiaknak szemére³⁵ hányja, hogy a római nép ellen háborút akartak indítani, mégis azt állítja, hogy nem érdemelnek büntetést, mivel nem indították meg, bár szívük mélyéből akarták is;»¹ azt mondja továbbá, hogy Cato egy igen ravasz és furfangos, a dialektikusoktól epagogenak² nevezett okoskodást hasz-

sticam neque ad veritates magis quam ad captiones reper-
tam, cum conatus sit exemplis decipientibus conligere con-
firmareque, neminem, qui male facere voluit, plecti æquum
36 esse, nisi, quod factum voluit, etiam fecerit. Verba autem
ex ea oratione M. Catonis hæc sunt: «Qui acerrime adver-
sus eos dicit, ita dicit «hostes voluisse fieri». Ecquis est
tandem, qui vestrorum, quod ad sese attineat, æquum cen-
seat, poenas dare ob eam rem, quod arguatur male facere
voluisse? Nemo, opinor; nam ego, quod ad me attinet, no-
37 lim». Deinde paulo infra dicit: «Quid nunc? ecqua tandem
lex est tam acerba, quæ dicat» si quis illud facere voluerit,
mille, minus dimidium familiæ multa esto; si quis plus
quingenta iugera habere voluerit, tanta poena esto; si quis
maiores pecuniam numerum habere voluerit, tantum dam-
nas esto?» Atqui nos omnia plura habere volumus et id
38 nobis impune est». Postea ita dicit: «Sed si honorem non
æquum est haberi ob eam rem, quod bene facere voluisse
quis dicit neque fecit tamen, Rodiensibus oberit, quod non
male fecerunt, sed quia voluisse dicuntur facere?»

39 His argumentis Tiro Tullius M. Catonem contendere et con-
ficere dicit, Rodiensibus quoque impune esse debere, quod
hostes quidem esse populi Romani voluissent, ut qui maxime
40 non fuissent. Dissimulari autem non posse ait, quin paria et
consimilia non sint, plus quingenta iugera habere velle,
quod plebiscito Stolonis prohibitum fuit, et bellum iniustum
atque impium populo Romano facere velle, neque item in-
fitari posse, quin alia causa in præmio sit, alia in pœnis.

nált, a melyet nem annyira az igazság kiderítésére, mint annak elcsavarására találtak föl. Hamis példákból ugyanis azt törekedett következtetni és bizonyítani, hogy egy rosszat tervező embert sem méltányos megbüntetni, ha csak azt, a mit akart, ki is nem vitte.» Cato ugyanazon beszédének 36 erre vonatkozó szavai így hangzanak: «A ki a leghevesebben kél is ki ellenük, csak azt mondja: ellenségeink akartak lenni? Nos hát, van köztetek valaki olyan, a ki, ha ő róla van szó, méltányosnak tartaná, hogy azért büntetést szenvedjen, mert olyan gonosz tettel vádolják, a mit csak akart elkövetni? Én azt hiszem, nincsen; én ugyanis, a mi engem illet, nem szeretném.» Kissé alább így folytatja: 37 «Nos hát, úgyé végre is egy szigorú törvényünk ezt mondja: Ha valaki ezt a gonosztettet el akarta követni, vagyonának felével,³ kevesebbel mint ezer forinttal lakoljon, ha valaki 500 holdnál többel akar bírni, annyival büntetessék; ha pedig csak barmai számát akarja növelni, ennyi és ennyi pénzbírsággal lakoljon?» «Mi pedig mindezekből többet akarunk, s mégis büntetlenek maradunk.» Majd így szól: 38 «De ha nem tartjuk méltányosnak, hogy valaki büntetést kapjon azért, mert azt állítja, hogy jót akart cselekedni, s mégis nem cselekedte, hát a ródusiaknak ártalmára legyen az, ha rosszat nem cselekedtek, hanem csak állítólag akartak cselekedni?»

Tiro Tullius szerint M. Cato ezen érveivel azon igyeke- 39 zett és azt akarta bebizonyítani, hogy a ródusiaknak is büntetlenül kell maradniok, a mennyiben a római népnek akartak ugyan ellenségei lenni, de tényleg mégsem voltak. Azt pedig — folytatja tovább — elsimítani nem lehet, hogy 40 nem rokon és hasonló dolog 500 holdnál több birtokra vágyni, — a mit a Stolo-féle⁴ néphatározat tilalmazott — és a római nép ellen jogtalan és ádáz háború indítását szándékozni, továbbá az sem tagadható, hogy más az indító

41 Nam: beneficia, inquit, promissa opperiri oportet neque
ante remunerari quam facta sint, iniurias autem imminen-
42 tis præcavisse iustum est quam expectavisse. Summa enim
professio stultitiæ, inquit, est, non ire obviam sceleribus
cogitatis, sed manere opperirique, ut, cum admissa et perpe-
trata fuerint, tum denique, ubi, quæ facta sunt, infecta fieri
non possunt, pœniantur.

43 Hæc Tiro in Catonem non nimis frigide neque sane ina-
44 niter; sed enim Cato non nudam nec solitariam nec inpro-
tectam hanc ἐπαγωγὴν facit, sed multis eam modis præfulcit
multisque aliis argumentis convelat et, quia non Rodiensi-
bus magis quam reipublicæ consultabat, nihil sibi dictu
factuque in ea re turpe duxit, quin omni sententiarum via
45 servatum ire socios niteretur. Ac primum ea non incallide
conquisivit, quæ non iure naturæ aut iure gentium fieri
prohibentur, sed iure legum rei alicuius medendæ aut tem-
poris causa iussarum; sicut est de numero pecoris et de
46 modo agri præfinito. In quibus rebus, quod prohibitum est,
fieri quidem per leges non licet; velle id tamen facere, si
47 liceat, inhonestum non est. Atque eas res contulit sensim
miscuitque cum eo, quod neque facere neque velle per sese
honestum est; tum deinde, ne disparilitas conlationis evi-
dens fieret, pluribus id propugnaculis defensat, neque tenues
istas et enucleatas voluntatum in rebus illicitis reprehenden-

ok a jutalmazásra és ismét más a büntetésre. Ugyanis — 41 mondja tovább — az ígért jó tetteket be kell várni, s nem kell megtörténtük előtt jutalmazni, de a fenyegető veszélyektől inkább óvakodni helyes, mint bevárni. Mert a leg- 42 nagyobb dőreségről tennénk bizonytságot, ha a tervbe vett gazságokkal szembe nem szállanánk, hanem várnánk és tétlenül néznők, hogy akkor sujsunk le büntető kezekkel, mikor már teljesen végrehajtották s mikor már a megtörténteket meg nem történtekké nem lehet tenni.

Ezeket veti Tiro Cato szemére, nem teljesen hétköznapi 43 módon s valóban nem minden alap nélkül, de Cato ezt az 44 epagogét (következtetést) nem csupaszon, egymagában és védelem nélkül alkalmazza, hanem sokféleképen támogatja és sok más érveléssel veszi körül, s mivel nem egyedül a ródu- siaknak, hanem főleg az államnak akart tanácscsal szolgálni, úgy vélekedett, hogy sem beszédében, sem tetteiben semmit nem vethetnek szemére, azért, hogy szónoklatával mindent elkövetett a szövetségesek megvédésére. S először 45 is ügyesen oly példákat szed össze bizonyítékul, melyek sem a természeti, sem a népjog szerint nem foglalnak tilalmat magukban, hanem a melyeket a kötelező törvények rendelete szerint azért hoztak, hogy bizonyos visszaélést megszüntessenek, vagy veszedelmet elhárítsanak; mint a milyen a baromállomány nagyságáról és a szántóföld nagyságának korlátozásáról szóló. Ezekben az esetekben ugyan, 46 a törvények értelmében a tilalmat nem szabad áthágni, mégis, ha a szándék meg van engedve, az akarás magában nem megbecstelenítő. Ezeket az eseteket hozza fel higgad- 47 tan és vegyíti azzal, a mit önmagában véve sem tenni, sem akarni nem tisztességes dolog; majd aztán, hogy az összehasonlítás különfelesége feltűnő ne legyen, azt az állítását sok erős érveléssel támogatja, s nem sokra becsüli az emberi hajlamoknak a meg nem engedett körülményekben nyilván-

siones, qualia in philosophorum otio disputantur, magni facit, sed id solum (ex) summa ope nititur, ut causa Rodiensium, quorum amicitiam retineri ex republica fuit, aut æqua iudicaretur aut quidem certe ignoscenda. Atque interim neque fecisse Rodienses bellum neque facere voluisse dicit, interim autem facta sola censenda dicit atque in iudicium vocanda, sed voluntates nudas inanesque neque legibus neque poenis fieri obnoxias; interdum tamen, quasi deliquisse eos concedat, ignosci postulat et ignoscentias utiles esse rebus humanis docet ac, nisi ignoscant, metus in republica rerum novarum movet; sed enim contra, si ignoscatur, conservatum iri ostendit populi Romani magnitudinem.

- 48 Superbiæ quoque crimen, quod tunc præter cetera in
senatu Rodiensibus obiectum erat, mirifica et prope divina
49 responsionis figura elusit et eluit. Verba adeo ipsa pone-
50 mus Catonis, quoniam Tiro ea prætermisit: «Rodiensis super-
bos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi et liberis meis
minime † dici velim. Sint sane superbi. Quid id ad vos atti-
51 net? Idne irascimini, si quis superbior est quam nos?» Nihil
prorsus hac compellatione dici potest neque gravius neque
munitius adversus homines superbissimos facta, qui super-
biam in sese amarent, in aliis reprehenderent.
- 52 Præterea animadvertere est, in tota ista Catonis oratione
omnia disciplinarum rhetoricarum arma atque subsidia
mota esse; sed non proinde ut in decursibus ludicris aut

nuló emez egyszerű és gyenge szemrehányásait, mint a hogy az a bölcsészek időtöltése alkalmával szokásos, hanem minden erejéből arra törekszik, hogy a ródusiak ügyét, kiknek barátságát megtartani az államnak érdekében állott, vagy méltányosan ítéljék meg, vagy legalább elnézhetőnek tartásák. Majd azt vitatja, hogy a ródusiak sem nem indítottak, sem indítani nem akartak háborút, majd pedig, hogy egyedül a tetteket kell vizsgálat alá vetni és bíróság elé vinni, míg a csak tervbe vett és végre nem hajtott szándékok sem törvényes eljárásnak, sem megtorlásnak alá nem vethetők; majd, mintha megengedné, hogy hibáztak — mégis bocsánatot kér számukra s arra tanít, hogy a megbocsátás mindig használ az emberi ügyeknek, s ha mégis így sem bocsátanak meg, ez az államban a lázadástól való félelmet kelti föl, ellenben, ha megbocsátanak, biztosítja őket, hogy a római nép nagysága sértetlen állapotban fog maradni.

A büszkeség vádját is, melyet akkor a tanácsban egyéb 48 vádakkal szintén szemükre vetettek a ródusiaknak, egy csodálatos, majdnem hasonlíthatatlan minőségű válaszzal játszotta ki és enyészttette el. Ezért, mivel Tiro ezt elmellőzte, 49 közölnöm kell idevonatkozó saját szavait: «Azt mondják, 50 hogy a ródusiak büszkék s ezzel oly valamit hánynak szemükre, a mit legkevésbé szeretném, hogy nekem, vagy gyermekeimnek mondanának. Hadd legyenek büszkék. Mit tartozik az rátok? Azért haragudtok, ha valaki büszkébb nálunk?» Valóban, sem komolyabb, sem erősebb szemre-51 hányást nem lehet tenni ennél a leggőgösebb emberek ellen intézett megrovásnál, a kik a kevélységet önmagukban szívesen ápolják, másokban pedig megrójják.

Azonkívül észrevehető, hogy ebben az egész beszédben a 52 szónoki művészet összes fegyverei és segédeszközei mozgásba vannak hozva; de nem úgy, mint a tréfás fegyveres játékok alkalmával, vagy a mulattató harczjátékoknál lát-

simulacris proeliorum voluptariis fieri videmus. Non enim, inquam, distincte nimis atque compte atque modulate res acta est, sed quasi in ancipiti certamine, cum sparsa acies est, multis locis Marte vario pugnatur, sic in ista tum causa Cato, cum superbia illa Rodiensium famosissima multorum odio atque invidia flagraret, omnibus promisce tuendi atque propugnandi modis usus est et nunc ut optime meritos commendat, nunc tamquam si innocentes purgat (nunc), ne bona divitiæque eorum expetantur, obiurgat, nunc (et) quasi sit erratum deprecatur, nunc ut necessarios reipublicæ ostentat, nunc clementiæ, nunc mansuetudinis maiorum, nunc utilitatis publicæ commonefacit. Eaque omnia distinctius numerosiusque fortassean dici potuerint, fortius atque vividius potuisse dici non videntur. Inique igitur *Tiro Tullius*, quod ex omnibus facultatibus tam opulentæ orationis aptis inter sese et cohærentibus parvum quippiam nudumque sumpsit, quod obtrectaret tamquam non dignum M. Catone fuerit, quod delictorum non perpetratorum voluntates non censuerit poeniendas.

Commodius autem rectiusque de his meis verbis, quibus Tullio Tironi respondimus, existimabit iudiciumque faciet, qui et orationem ipsam totam Catonis acceperit in manus et epistulam Tironis ad Axium scriptam requirere et legere curaverit. Ita enim nos sincerius exploratisque vel corrigere poterit vel probare.

hatjuk. Mert itt szerintem (úgyszólván) az egész tárgyalás nem oly kimérten, pontosan és ütemszerűen folyik, hanem mint egy heves küzdelemben, mikor a hadsorok szétszóródva különféle helyeken és változó szerencsével harcolnak; ép így Cato ez ügyben, mikor a ródusiak hirhadt büszkeségükért sokak gyűlölete és irigysége miatt annyit szenvedtek, vegyesen használ minden védelmi és oltalmazó eszközt, s most úgy ajánlja őket, mint a kik arra legéremesebbek, majd úgy tisztázza, mintha ártatlanok volnának, majd azért fakad perlekedő szavakra, hogy ne törjenek javaik és gazdagságuk ellen, majd úgy könyörög érettük, mintha hibáztak volna, majd azt bizonyítgatja, hogy az államnak föltétlenül szükségesek, majd őseik kegyességére és szelidségére, majd a közhaszonra emlékezteti honfitársait. Mind eme szavait elmondani talán kerekdedebben és hang-⁵³ zatosabban mondhatta volna el, de bátrabban és élénkebben bizonyára nem. Nem helyesen járt el tehát *Tiro Tullius*,⁵⁴ hogy annak a remek beszédnek következetes és egymással összefüggésben levő egészéből csak bizonyos töredéket vett ki s ebből tákolta össze azt a szemrehányását, mintha nem lett volna méltó Catóhoz az el nem követett hibák szándékolását büntetendőnek nem tartani.

Ezekről az én Tiro Tulliusnak válaszul adott szavaimról⁵⁵ jobb és helyesebb véleményt és ítéletet alkothat magának bárki is, ha mind Cato egész beszédét kezébe veszi, mind Tiro Axiushoz írt levelét nem átallja fölkeresni és átolvasni. Mert így lesz módjában az én állításomat vagy elvetni, vagy mint helyesebbet és alaposabbat elfogadni.

IV.

Cuiusmodi servos et quam ob causam Caelius Sabinus, iuris civilis auctor, pilleatos venundari solitos scripserit; et quae mancipia sub corona more maiorum venierint; atque id ipsum «sub corona» quid sit.

1 Pilleatos servos venum solitos ire, quorum nomine venditor nihil præstaret, Cælius Sabinus iurisperitus scriptum
2 reliquit. Cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in vendundo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex vendundi operiendi esset, sed oculis iam præciperent, quodnam esset
3 mancipiorum genus; sicuti, inquit, antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta veniebant et idcirco dicebantur «sub corona» venire. Namque ut ea corona signum erat captivorum venalium, ita pilleus impositus demonstrabat eiusmodi servos venundari, quorum nomine emptori venditor nihil præstaret.

4 Est autem alia rationis opinio, cur dici solitum sit, captivos «sub corona» venundari; quod milites custodiæ causa captivorum venalium greges circumstarent eaque circum-
5 statio militum «corona» appellata sit. Sed id magis verum esse, quod supra dixi, M. Cato in libro, quem composuit de re militari, docet. Verba sunt hæc Catonis: «Ut populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat quam re male gesta coronatus veniat.»

IV. FEJEZET.

Mily rabszolgákról mondja Caelius Sabinus jogi író, hogy eladatásuk alkalmával kalapot szoktak viselni; hogy adja ennek okát? Továbbá mily rabszolgák kerültek ősi szokás szerint vásárra: «koszoru alatt», s mit jelent ez a «sub corona» (koszoru alatt) kifejezés?

Caelius jogtudós fönmaradt följegyzése szerint azok a rabszolgák kerültek kalaposan eladásra, a kikről gazdájuk nem állott jól. Szerinte ez azért volt így, mert az áruba ily feltétel alatt bocsátottaknak meg kellett jelölve lenniök, hogy a vevők ne csalódhassanak, s ne kelljen az eladási szerződésre várakozniök, hanem saját szemükkel azonnal előre lássák, miféle rabszolgákkal van dolguk; valamint — mondja — hajdan a hadijog szerint fogságba esett rabszolgák koszorúban kerültek vásárra s azért azt mondták róluk, hogy «sub corona» (koszorú alatt) bocsátattak áruba. Mert a mint ez a koszorú az áruba bocsátandó rabszolgák jelzésére szolgált, úgy mutatta az a föltett kalap azt, hogy oly rabszolgák kerültek áruba, kikért a vevőnek az eladó egyáltalában nem áll jól.

De van egy más vélemény is arra, hogy mi okból szokták ezt a «sub corona» kifejezést használni. Ime innen: Az eladásra szánt foglyok csapatait őrzés czéljából katonák vették körül s ennek a katonai gyűrűnek is (corona) «koszorú, kör» volt a neve. De hogy a tölem fentebb említett vélemény inkább valószínű, bizonyítja M. Cato a «Hadügy»-ről szóló művében. Ide vonatkozó szavai így hangzanak: «Hogy a nép szerencsésen kivivott ütközet után inkább saját erejéből menjen felkoszorúzva hálát adni, mint leveretve vigyék koszorú alatt vásárra.»

V.

Historia de Polo histrione memoratu digna.

1 Histrion in terra Græcia fuit fama celebri, qui gestus et
 2 vocis claritudine et venustate ceteris antistabat: nomen
 fuisse aiunt Polum, tragœdias poetarum nobilium scite atque
 3 asseverate actitavit. Is Polus unice amatum filium morte
 4 amisit. Eum luctum quoniam satis visus est eluxisse, rediit
 ad quæstum artis.

5 In eo tempore Athenis *Electram* Sophoclis acturus ge-
 6 stare urnam quasi cum Oresti ossibus debebat. Ita compo-
 situm fabulæ argumentum est, ut veluti fratris reliquias
 ferens Electra compleret commisereaturque interitum eius
 existimatum.

7 Igitur Polus, lugubri habitu Electræ indutus, ossa atque
 urnam e sepulcro tulit filii et, quasi Oresti amplexus, opple-
 vit omnia non simulacris neque imitamentis, sed luctu
 8 atque lamentis veris et spirantibus. Itaque cum agi fabula
 videretur, dolor actus est.

VI.

*Quid de quorundam sensuum naturali defectione Aristoteles
scripserit.*

1 Ex quinque his sensibus, quos animantibus natura tri-
 buit, visu, auditu, gustu, tactu, odoratu, quas Græci «αἰσθη-
 σεις» appellant, quædam animalium alia alio carent et aut

V. FEJEZET.

Polus színész emlékezetes története.

Volt Görögországban egy Polus nevű színész, a ki kiváló^{1,2} költők szomorú játékait játszotta igen finoman és szigorú élethűséggel s mozdulataival és kellemes csengő hangjával összes társait fölülmulta. Egyszer súlyos csapás érte: egyet-³ len fiát elragadta a halál. Mikor már azt hitte, hogy fájdal-⁴ mát eléggé kisírta, visszatért művészi foglalkozásához.

Ebben az időben az athénei színpadon Sophocles «*Electra*»-ját volt játszandó s az Orestesének gondolt csontokat magában foglaló hamvvedret kellett behoznia. A darab tar-⁶ talma szerint a testvérenek hitt csontokat vivő Electra zo-⁷ kogva panaszkodik annak állítólagos halála fölött.

Polus tehát ez alkalommal Electra gyászöltözetében saját fiának sírjából az annak csontjait tartalmazó hamvvedret hozta el, s ezt Oresteséként ölelve körül oly szívreható zo-
kogásban tört ki, hogy mindenki szívét szánakozással tölté el fájdalma iránt, a mely nem tettetett és utánzott érzelem, hanem igaz szomorúság s valódi, szívből jövő igazi kifakadások voltak. Mialatt tehát látszólag a darabot játszotta, s saját lelki fájdalmát adta elő.

VI. FEJEZET.

Mit jegyzett fel Aristoteles az egyes érzéki szervek természet szerinti hiányáról?

Abból a görögöktől αἰσθητικ-nek (érzéki szerv) nevezett¹ öt érzékből, melyet a természet az élő lényeknek adott, a látásból, hallásból, ízlésből, tapintásból, szaglásból, némely állatok egyikkel vagy másikkal nem bírnak, vagyis termé-

2 cæca natura gignuntur aut inodora inauritave. Nullum autem ullum gigni animal Aristoteles dicit, quod aut gustus sensu careat, aut tactus.

3 Verba ex libro eius, quem *περὶ μνήμης* composuit, hæc sunt: «Τὴν δὲ ἀφῆν καὶ τὴν γεῦσιν πάντα ἔχει, πλὴν εἴ τι τῶν ζώων ἀτελές.»

VII.

An «affatim», quasi «admodum», prima acuta pronuntiandum sit; et quaedam itidem non incuriose tractata super aliarum vocum accentibus.

1 Annianus poeta præter ingenii amœnitates litterarum quoque veterum et rationum in litteris oppido quam peritus
2 fuit et sermocinabatur mira quadam et scita suavitate. Is «*affatim*», ut «*admodum*» prima acuta, non media, pro-
3 nuntiabat atque ita veteres locutos. censebat. Itaque se audiente Probum grammaticum hos versus in Plauti *Cistellaria* legisse dicit:

Pótime tu homo fácinus facere strénuum?

Aliorum áffatim es.

Quí faciant; sane égo me nolo fórtem perhiberí virum,

4 causamque esse huic accentui dicebat, quod «*affatim*» non essent duæ partes orationis, sed utraque pars in unam vocem coaluisset, sicuti in eo quoque, quod «*exadversum*» dicimus, secundam syllabam debere acui existimabat, quoniam una, non duæ essent partes orationis; atque ita oportere apud Terentium legi dicebat in his versibus:

In quo hæc discebat lúdo, exadversúm loco
Tostrina erat quædam.

szettől vagy vakon, vagy szagló,- vagy halló szerv nélkül jönnek a világra. De Aristoteles szerint egy állat sem szű-² letik ízlő vagy tapintó szerv nélkül.

Az «Emlékezésről» című műve idevonatkozó szavai így³ hangzanak: «A tapintó és ízlő szerve azonban minden állatnak megvan, kivéve, ha az illető lény nincs kifejlődve.»

VII. FEJEZET.

Vajjon az «*affatim*», valamint az «*admodum*» szavak első szótagja és hangsúlylyal ejtendő-e; egyszersmind alapos vizsgálódások más szavak hangsúlyáról.

Annianus költő, azonkívül hogy szeretetreméltó jellem-¹ vonásai voltak, a régi irodalomban és nyelvtani szabályokban is igen jártas volt s valami csodálatosan finom kellemmel társalgott. Ő az «*affatim*», valamint az «*admodum*»² szavak első, nem pedig második szótagját ejtette és hangsúlylyal s véleménye szerint a régiek így beszéltek. Azt³ mondja, saját füle hallatára így olvasta Probus, a nyelvész, Plautus *Cistellaria*jának következő verseit:

Képes vagy-e, ficzkó, nagy tetre te?
Vannak sokan (*affatim*), kik megteszik, de én
Nem óhajtok deréknek látszani,

s ennek a hangsúlynak szerinte az az oka, hogy az «*affa*-⁴
tim» nem két külön beszédrészt mutat, hanem a két alkatrész egy szóban olvadt össze, mint az *exadversum* (ellenében)-ban mondjuk, a melyben véleménye szerint a második szótagot kell élesen ejteni, minthogy ez egy beszédrész, nem kettő; s állítá, hogy így kell olvasni Terentius következő verseiben is:

«Hol a leány tanult,
Átellenben (*exadversum*) van egy borbélyműhely.»⁵

5 Addebat etiam, quod «*ad*» præverbium tum ferme acueretur, cum significaret ἐπίτασιν, quam «*intentionem*» nos dicimus, sicut «*adfabre*» et «*admodum*» et «*adprobe*» dicuntur.

6 Cetera quidem satis commode Annianus. Sed si hanc particulam semper, cum intentionem significaret, acui putavit, non id perpetuum videtur; nam et «*adpotus*» cum dicimus et «*adprimus*» et «*adprime*», intentio in his omnibus demonstratur, neque tamen «*ad*» particula satis commode
8 accentu acuto pronuntiatur. «*Adprobus*» tamen, quod significat «*valde probus*», non infitias eo quin prima syllaba
9 acui debeat. *Caecilius* in comœdia, quæ inscribitur *Triumphus*, vocabulo isto utitur:

Hiérocles hospes ést mi adulescens ádprobus.

10 Num igitur in istis vocibus, quas non acui diximus, ea causa est, quod syllaba insequitur natura longior, quæ non ferme patitur acui priorem in vocabulis syllabarum plurium
11 quam duarum? «*Adprimum*» autem *longe primum* L. *Livius* in *Odyssia* dicit in hoc versu:

Ibidémque vir súmmus ádprimús Patróclus.

12 Idem *Livius* in *Odyssia* «*praemodum*» dicit, quasi *admodum*: «*parcentes*», inquit, «*praemodum*», quod significat «*supra modum*», dictumque est quasi «*praeter modum*»; in quo scilicet prima syllaba acui debeat.

Ehhez azt is hozzáadja, hogy az «*ad*» előljárót csaknem 5 mindig élesen kell hangsúlyozni, mivel a görögül ἐπίτασις-nak, latinul *intentio*-nak nevezett fokozó jelentéssel bír, mint a hogy az *adfabre* (művészi tökélylyel), *admodum* (mértéken felül) és *adprobe* (egész helyesen) szavaknál használjuk.

Egyebekben ugyan teljesen igaza van Annianusnak, de 6 ha úgy vélekedik, hogy ezt az előljárót, valahányszor csak fokozást jelent, mindannyiszor éles hangsúlylyal kell ejteni, e felfogása nem állhat meg mindenben; mert mikor az *ad* 1 *potus* (nagyon részeg), *adprimus* (legelső) és *adprime* (kiváltképen) szókat mondjuk, mindezekben nyilvánvaló a fokozás, mégsem egészen helyesen ejtenők az «*ad*» előljárót éles hangsúlylyal. Mindazonáltal az *adprobus*-nál, mivel egyenlő 8 ezzel: *valde probus* (igen derék), nem vonom kétségbe, hogy első szótagja élesen ejtendő. *Caecilius* ezt a szót így hasz- 9 nálja *Triumphus* című vígjátékában:

Hierocles nekem vendégbarátom,

A fiatalság legbecsületesbje (*ad probus*).

Hogy a fentebb említett szavakban az éles hangsúly nem 10 az első szótagra esik, vajjon nem az-e az oka, hogy rá egy természeténél fogva hosszú szótag következik, a mely a kettőnél több szótagból álló szavakban rendszerint nem tűri az előtte álló szótag hosszú ejtését? *Livius* az *adprimus* 11 szót *longe primus* (legeslegelső) értelemben használja *Odyssea*-ja következő versében:

«Imé *Patroclus* is, a legnagyobb vitéz» (*adprimus*).

Ugyancsak *Livius* *Odyssea*-jában a *praemodum*-ot *admodum* 12 (szerfőlött) jelentésben alkalmazza, így: «*parcentes praemodum*» (szerfőlött kiméletesen), a mi annyit tesz: *supra modum* (mértéken fölül), vagy *praeter modum* (mértéken túl); ebben természetesen éles hangsúlylyal ejtendő az első szótag.

VIII.

Res ultra fidem tradita super amatore delphino et puero amato.

1 Delphinos venerios esse et amasios non modo historiae
2 veteres, sed recentes quoque memoriae declarant. Nam et
sub Cæsaris (Augusti imperio) in Puteolano mari, ut *Apion*
scriptum reliquit, et aliquot sæculis ante apud Naupactum,
ut *Theophrastus* tradidit, amatores flagrantissimi delphi-
3 norum cogniti compertique sunt. Neque hi amaverunt quod
sunt ipsi genus, sed pueros forma liberali in naviculis forte
aut in vadis litorum conspectos miris et humanis modis
arserunt.

4 Verba subscripsi Ἀπίωνος, eruditi viri, ex *Aegyptiacorum*
libro quinto, quibus delphini amantis et pueri non abhor-
rentis consuetudines, lusus, gestationes, aurigationes refert
eaque omnia sese ipsum multosque alios vidisse dicit:

5 «Αὐτὸς δ' αὖ εἶδον περὶ Δικαιοκρατίας (παιδός), Ὑάκινθος ἐκαλεῖτο,
πόθοις ἐπτοημένον δελφίνα. Προσσαινει τὴν φωνὴν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν
πτερούμενος ἐντὸς τὰς τε ἀκάνθας ὑποστέλλων, μή τι τοῦ ποθοῦ-
μένου χρωτὸς ἀμύξῃ φειδόμενος, ἱππηδὸν τε περιβεβηκότα μέχρι
διακοσίων ἀνῆγε σταδίων. Ἐξερχεῖτο ἡ Ῥώμη καὶ πᾶσα Ἰταλία
6 τῆς Ἀφροδίτης ξυνορῶντες ἡγιοχούμενον ἰχθύον.» Ad hoc adicit
rem non minus mirandam. «Postea» inquit «idem ille puer
7 delphineromenus morbo adfectus obit suum diem. At ille
amans, ubi sæpe ad litus solitum adnavit et puer, qui in

VIII. FEJEZET.

*Egy csaknem hihetetlen történet egy delphinnek egy gyermek iránt,
mint szerelme tárgya iránt nyilvánított szerelméről.*

Hogy a delphineket buják és ledérek, nem csak régi, hanem új történeti följegyzések is bizonyítják. Apion följegyzése szerint ugyanis Cæsar uralkodása alatt a puteoli tengerben, valamint néhány századdal előbb Naupactusnál, a mint Theophrastus írja, láttak ily fülig szerelmes természetű delphineket. S ezek nem csak a saját nemükből való lények iránt mutattak érdeklődést, hanem csudálatos módon emberi szerelemmel lángoltak oly formás testű gyermekek iránt, kiket véletlenül sajkákon, vagy sekélyes partokon pilantottak meg.

Közlöm itt a tudós Apion *«Egyptomi történetek»* cz. műve ötödik könyvének ama szavait, melyekben azt adja elő, hogy mint szeretett egy delphin egy gyermeket, s hogy ez a gyermek mily félelem nélkül hozzá szokott, mint játszott, mily kirándulásokat tett vele, mint nyergelte meg s állítja, hogy mindezt mind maga, mind vele együtt többen saját szemükkel látták.

«Magam láttam — mondja — Dicæarchia-nál egy delphint, a mely egy Hyacinthus nevű gyermek iránt szerelmi lánggal égett. A gyermek hangjára azonnal szívesen ott termett, uszonyait bevonva, mindent kikerülve, hogy a bálványozott testet valami meg ne sértse, s vitte körben, a mint az rajta, mint lovon ült, körülbelül húsz stadiumnyira. Egész Róma, egész Italia odagyűlt ennek a szerelmi vágytól üzött hálnak látására.» Ehhez egy nem kevésbé csodás történetet fűz. «Később — folytatja — ez a delphintől szeretett gyermek betegségbe esve meghalt. Szerelmes delphinje ezután is gyakran oda uszott az ismert parthoz és

primo vado adventum eius opperiri consueverat, nusquam fuit, desiderio tabuit exanimatusque est et in litore iacens inventus ab his, qui rem cognoverant, in sui pueri sepulcro humatus est.»

IX.

«Peposci» et «memordi», «pepugi» et «spedondi» et «cecurri» ple-
rosque veterum dixisse, non, uti postea receptum est dicere, per «o»
aut per «u» litteram in prima syllaba positam, atque id eos Graecae
rationis exemplo dixisse; praeterea notatum, quod viri non indocti
neque ignobiles a verbo «descendo» non «descendi», sed «descendidi»
dixerunt.

- 1 «Poposci», «momordi», «pupugi», «cucurri» probabiliter
dici videtur atque ita nunc omnes ferme doctiores hisce
- 2 verbis utuntur. Sed Q. Ennius in saturis memorderit dixit
per «e» litteram, non «memorderit»:

Meum, inquit, nón est, ac si mé canis memórderit.

- 3 Item Laberius in Gallis:

de íntegro património meo céntum milia númmum
Memórdi.

- 4 Item idem Laberius in Coloratore:

Itáque leni pruná percoctus símul sub dentes múlteris
Vení, bis, ter memórdit.

- 5 Item P. Nigidius de animalibus libro II.: «Ut serpens si
memordit, gallina diligitur et opponitur».
- 6 Item Plautus in Aulularia:

Vt ádmemordit hóminem.

Sed idem Plautus in Trigemini neque «praememor-
disse» dicit, sed «praemorsisse»:

a gyermeket, ki a sekélyes víz szélén szokott megjelenésére várakozni, sohasem találva ott, elsorvadt az utána való vágytól s páráját kilehelte, s azok, kik ezt a viszonyt ismerték, ott találták a parton elterülve, s oda temették szerelme tárgyának sírjába.»

IX. FEJEZET.

Sok régi író így képezte az egyes végzett jelen alakokat: «*peposci*» (kértem), «*memordi*» (megharaptam), «*pepugi*» (megszúrtam), «*spepondi*» (megigérttem) és «*cecurri*» (futottam), még pedig a görög szabály mintájára, nem mint a későbbi szokás használatba vette, az első szótagban «u» vagy «o» betűvel; azonkívül az az észrevétel, hogy tudós és híres írók a «*descendo*» (leszáll) igétől nem *descendi*-t, hanem *descendidi*-t mondtak a végzett jelenben.

A «*poposci*, *momordi*, *pupugi*, *cucurri*» alakok helyes képviselőeknek látszanak, s így most csaknem minden művelt ember így használja őket. De *Ennius Satirái*-ban *memorderit*-et mond «e» betűvel, nem pedig *momorderit*-et; így:

«Nem tartozik reám, s ha egy eb megharap (*memorderit*).»

Ép így *Laberius* a «*Galli*» című darabjában: 3

«*Elettem (memordi) jussomból már százezer fillért.*»

Ugyancsak *Laberius* «*Colorator*»-ában ezt mondja: 4

«*Így kerültem gyöngé tűzről egy nő foga közé,
S ez még fogát hatszor belém vágta (memordit).*»

Szintén így alkalmazza *P. Nigidius* az állatokról írt műve 5 2-ik könyvében: «Ha kígyó harapott meg, egy kakast veszünk elő s ráteszszük a sebre.»

Így *Plautus* is *Aululariájában*: 6

«Az emberhez a mint hozzá kapott (*admemordit*).»

De ugyancsak *Plautus Trigemini*-jében nem *praememor*-7 *disse*, hanem *praemorsisse* alakot használ, így:

Nisi fugissem, inquit, (in) médium, credo, praémorsisset.

8 Item *Atta* in *Conciliatrice* :

ursum sé memordisse autumat.

9 «*Peposci*» quoque, non «*peposci*», *Valerius Antias* libro *annalium* XLV. scriptum reliquit: «Denique Licinius tribunus plebi perduellionem ei diem dixit et comitiis diem a
10 M. Marcio prætore peposcit». «*Pepugero*» æque *Atta* in *Aedilicia* dicit:

Sed si pepugero, métuet.

11 *Aelium* quoque *Tuberonem* libro ad *C. Oppium* scripto «occecurrit» dixisse, *Probus* adnotavit et hæc eius verba apposuit: «Si generalis species occecurrerit.»

12 Idem *Probus Valerium Antiatem* libro *historiarum* XXII. *speponderant* scripsisse annotavit verbaque eius hæc posuit: «Tiberius Gracchus, qui quæstor C. Mancino in Hispania fuerat, et ceteri qui pacem speponderant».

13 Ratio autem istarum dictionum hæc esse videri potest: quoniam Græci in quadam specie præteriti temporis, quod «*παράκειμενον*» appellant, secundam verbi litteram in «e» plerumque vertunt, ut

γράφω γέγραφα,
ποιῶ πεποίηκα,
λαλῶ λελάληκα,
κρατῶ κεκράτηκα,
λούω λέλουκα,

14 sic igitur mordeo «*memordi*», posco «*peposci*», tendo «*tetendi*», tango «*tetegi*», pungo «*pepugi*», curro «*cecurri*»,
15 tollo «*tetuli*», spondeo «*spepondi*» facit. Sic M. *Tullius* et C. *Caesar* mordeo «*memordi*», pungo «*pepugi*», spondeo «*spe-*

«Ha nem futok, hiszem, belém harap (præmorsisset).»

Atta⁶ is ekként szól *Conciliatrix*-ában:

8

«Egy medve — mondja — megharapta (memordisse).»

Valerius Antias 45-ik *Évkönyv*-ében is «peposci»-t, nem 9
«poposci»-t találunk, így: «Licinius néptribunus hazaáru-
lásért törvényszék elé idézte, s M. Marcius prætortól határ-
napot kért (peposci-t) a comitia magtartására.» Ép így mond 10
Atta: «*Aedilicia*»-jában «pepugero»-t:

«Ha megszurom (pepugero), remegni fog.»

Probus följegyzése szerint *Aelius Tubero* is «occecurrit»-ot 11
mondott *C. Oppiushoz* írott könyvében így: «Ha az általa-
nos alak jön elő (occecurrerit).»

Ugyancsak *Probus* jegyzete szerint *Valerius Antias* 22-ik 12
Történeti könyv-ében *speponderant*»-ot írt, így: «*Tiberius*
Gracchus, a ki *C. Mancinusnak* ⁷ *Hispaniában* quaestora volt
és a többiek is, kik ünnepélyesen kötelezték magokat
(speponderant) a békére.»

Mindezen kifejezéseknek szemmel láthatólag az lehet az 13
oka, hogy a görögök a mult bizonyos alakjában, a mit ők
παράκειμενος-nak (mult idő) neveztek, az ige második betűjét
többnyire «e»-re változtatják, mint pl.:

γράφω (ír) — γέγραφα,
ποιῶ (tesz) — πεποίηκα,
λαλῶ (beszél) — λελάληκα,
κρατῶ (uralkodik) — κεκράτηκα,
λούω (mos) — λέλουκα,

ezek mintájára mondták aztán nálunk: *mordeo* — *memordi*, 14
posco — *peposci*, *tendo* — *tetendi*, *tango* — *tetigi*, *pungo* —
pepugi, *curro* — *cecurri*, *tollo* — *tetuli*, *spondeo* — *spe-*
pondi. Így írtak *M. Tullius* és *C. Caesar* is «*mordeo*»-tól 15
«*memordi*»-t, «*pungo*»-tól «*pepugi*»-t, «*spondeo*»-tól «*spe-*

pondi» dixerunt. Præterea inveni, a verbo «*scindo*» simili ratione non «*sciderat*», sed «*sciciderat*», dictum esse. *L. Accius* in *Sotadicorum* libro I. *sciciderat* dicit. Verba hæc sunt:

Num érgo aquila ita,
Ut hí(ce) prædicánt, *sciciderat* pectus?

17 *Ennius* quoque in *Melanippa*:

— — — — — «cum saxum *sciciderit*.»

18 *Valerius Antias* in libro *historiarum* LXXV. verba hæc scripsit: «Deinde funere locato ad forum descendidit». *Laberius* quoque in *Catulario* ita scripsit:

«égo mirabar, quómodo mammaé mihi
Déscendiderant * * *

X.

Vt «*ususcapio*» copulate recto vocabuli casu dicitur, ita «*pignoriscapio*» coniuncte eadem vocabuli forma dictum esse.

1 Vt hæc «*ususcapio*» dicitur copulato vocabulo, «*a*» littera in eo tractim pronuntiata, ita «*pignoriscapio*» iuncte (sunt)
2 et producte dicebatur. Verba *Catonis* sunt ex primo *epistolicarum quaestionum*: «*Pignoriscapio* ob æs militare, quod æs a tribuno ærario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit». Per quod satis dilucet, hanc «*capiōem*» posse dici, quasi hanc «*captionem*», et in usu et in pignore.

pondi»-t. Azonkívül azt találtam, hogy hasonló módon a «*scindo*» (hasít) igétől sem «*sciderat*»-ot, hanem «*sciderat*»-ot mondtak. Így írja *L. Accius* «*Sotadesi versek*»⁸ című 16 műve 1-ső könyvében. Szavai így hangzanak:

«*A sas szívét nem úgy tépdesgeté (sciderat),
Miként ezek beszélík?*»

Ennius is így szól *Melanippa*-jában:

17

«*Midőn a sziklát széthasítá (sciderit).*

Valerius Antias 75-ik évkönyvében következőleg ír: «Azután, mikor a gyászpompát megrendelte, leszállt (*descendit*) a forumra. *Laberius* is így mondja *Catularius*-ában: 18

«*Csodálkozám, mi módon szállott alá (descenderant) csecsem.*»

X. FEJEZET.

Hogy az «*ususcapio*» (elévülés útján szerzett birtokjog) szót az alanyesetben egy szóvá vonva használják s hogy ugyanily szóalakban a «*pignoriscapio*»-t (zálogolás) szintugy egybevonva mondjuk.

Valamint ezt a szót: «*ususcapio*» összetett szóként használjuk s benne az «*a*» betűt nyujtva ejtjük, ép úgy mondták a «*pignoriscapio*»-t is egynek nyujtott «*a*»-val. Erre vonatkozólag *Cato* «*Kutató levelek*» című művének első könyvében a következő szavak olvashatók: «*A pignoriscapio*» (zálogolás, cserepénz), ez a különös szó annak a katonai illetéknek a jelölésére szolgált, melyet minden katonának a kincstárnoktól kellett kapnia.» Ebből eléggé világos, hogy úgy a 3 *capio*, mint a *capto* (vétél) szó, egyformán mondható mind az *usus*-, mind a *pignussal* kapcsolatban.

XI.

Neque levitatem neque nequitiam ea significatione esse, qua in vulgi sermonibus dicuntur.

- 1 «*Levitatem*» plerumque nunc pro inconstantia et mutabilitate dici audio et «*nequitiam*» pro sollertia astutiaque.
- 2 Sed veterum hominum qui proprie atque integre locuti sunt «*leves*» dixerunt, quos vulgo nunc viles et nullo honore dignos dicimus, et «*levitatem*» appellaverunt proinde quasi vilitatem et «*nequam*» *** hominem nihili rei neque frugis bonæ, quod genus Græci fere «*ἄσωτον*» vel «*ἀκόλαστον*» dicunt.
- 3 Qui exempla horum verborum requirit, ne in libris nimium remotis quærat, inveniet ea in M. Tullii secunda Antonia-
4 narum. Nam cum genus quoddam sordidissimum vitæ victus M. Antoni demonstraturus esset, quod in caupona delitisceret, quod ad vesperum perpotaret, quod ore involuto iter faceret ne cognosceretur, hæc aliaque eiusdemmodi cum in eum dicturus esset: «videte, inquit, hominis levitatem»; tamquam prorsus ista dedecora hoc (con)vicio in homine notarentur.
- 5 At postea, cum in eundem Antonium probra quædam alia ludibriosa et turpia ingessisset, ad extremum hoc addidit:
«O hominem nequam! nihil enim magis proprie possum dicere.»
- 6 Sed ex eo loco M. Tullii verba compluscula libuit ponere:
«At videte levitatem hominis! Cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque

XI. FEJEZET.

Hogy sem a levitas, sem a nequitia nem a közbeszédben használt értelemmel bírnak.

Gyakran hallom, hogy a *levitas* szót most többnyire «áll-¹ hatatlanság», «változékonyság», a «*nequitia*»-t pedig «ra-
vaszság» és «agyafurtság» értelemben használják. A régiek²
közül ellenben mindazok, a kik tisztán és helyesen beszél-
tek, azokat mondták «*levis*»-eknek, a kiket ma hitványok-
nak és becesteleneknek nevezünk, s így a «*levitas*»-al a hit-
ványságot jelölték «*nequam*»-nak pedig a görögül körülbelül
ἄσωτος (hitvány), vagy ἀκόλαστος (féktelen, szemtelen) szóval
jelölt haszontalan és semmire kellő embert neveztek.

A ki ezekre a szókra példát keres, ne kutasson igen távol³
eső könyvekben, meg fogja találni M. Tullius második Phi-
lippikájában. Mikor ugyanis M. Antoniusnak⁴ egyes fertel-
mes szokásait és életmódját szándékozik ecsetelni, hogy t. i.
korcsmában rejtőzködött, hogy estig öntötte magába a bort,
hogy beburkolt fővel utazott, csak hogy föl ne ismerjék,
ezeket és több más ily tettét akarván előadni, így szólt:
«Lássátok ennek az embernek a semmirevalóságát» (*levi-
tatem*); mintha az emberben minden undokságot csak épen
ez a szidalom fejezne ki.

Később pedig, mikor egyéb más gúnyos és szidalmazó⁵
szavakban támad ugyancsak Antoniusra, végül még ezeket
füzi beszédéhez:

«Oh semmire kellő (*nequam*) ember, mert ennél nem
tudok jellemzőbb kifejezést találni.»

De jónak látom M. Tullius ezen helyéből több szót idézni.⁶
Íme: «De lássátok ezen ember hitványságát. Mikor körül-
belől délután 4 órakor a Saxa rubrahoz¹⁰ érkezett, egy kis
csapszékbe húzódott meg, s ott elrejtőzve estig öntötte ma-

ibi se occultans perpotavit ad vesperum; inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit ore involuto. Ianitor rogat: »Quis tu?» «A Marco tabellarius». Confestim ad eam, cuius causa venerat, deducitur eique epistulam tradit. Quam illa cum legeret flens — erat enim scripta amatorie, caput autem litterarum hoc erat: sibi cum illa mima post-hac nihil futurum, omnem se amorem abiecisse + illi atque in hanc transfudisse —, cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit: caput aperuit, in collum invasit. O hominem nequam! — nihil enim magis proprie possum dicere: ergo ut te catamitum nec opinato cum ostendisses, præter spem mulier aspiceret, ideoque urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti?»

7 Consimiliter Q. quoque *Claudius* in primo *annalium* «*nequitiam*» appellavit luxum vitæ prodigum effusumque in hisce verbis: «Persuadenti cuidam adulescenti Lucano, qui adprime summo genere gnatus erat, sed luxuria et nequitia
8 pecuniam magnam consumpserat». *M. Varro* in libris *de lingua Latina*: «ut ex «non» et ex «volo», inquit, «nolo», sic ex «ne» et «quicquam» media syllaba extrita compositum
9 est «nequam». *P. Africanus* pro se contra Tiberium Asellum de multa ad populum: «Omnia mala, probra, flagitia, quæ homines faciunt, in duabus rebus sunt, malitia atque nequitia. Vtrum defendis, malitiam an nequitiam an utrumque simul? Si nequitiam defendere vis, licet; si tu in uno scorto maiorem pecuniam absumpsisti quam quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti, si hoc ita est: qui spondet mille nummum? si tu plus tertia parte pecu-

gába a bort; ekkor egy kis könnyű kocsin a város felé indult s elburkolt arczczal hazament. A kapus ezen kérdéseire: «Ki vagy?» így válaszolt: «Levelet hozok Marcustól!» Erre rögtön ahhoz vezetik, a kihez szerelmeteskedni jött s ő átnyújtja neki a levelet. A mint ez könyezve olvasni kezdi — ugyanis szerelmes hangon volt írva s tartalma ez volt: Ő már ezután semmit sem törődik azzal a színésznővel, elfordult tőle egész szerelmével s most ő hozzá pártolt át — s átolvasása után még hevesebben kezd sirni, ez a könyörületes ember tovább nem tudja tűrni, leveszi fejéről a leplet s nyakába borúl. Oh semmire-kellő ember! mert ennél nem tudok jellemzőbb kifejezést találni; tehát te kéjencz, mikor ismeretlenül mutatkoztál, csak azért zavartad fel éjjel a várost félelemmel s Itáliát több napig tartó aggodalommal, hogy életed párja váratlanul láthasson.»

Hasonlóan jelöli *Q. Claudius* is első *Évkönyv*-ében *nequitia*-val a pazar és mértéktelen, feslett életmódot következő szavaiban: «Egy Lucanus nevű ifjú rábeszélésére, a ki a lehető legjobb családból származott, de tékozló és feslett életmódjával (*nequitia*) nagy összeg pénznek hágott a nyakára.» *M. Varro* a *Latin nyelv*-ről írott művében így szól: «Valamint a «non»-tól s a «volo»-ból a «nolo», úgy származik a «ne» és «quicquam» összetételéből a középső szótag kihagyásával a «nequam». *P. Africanus* a saját védelmére Tiberius Asellus ellen, a pénzbírságról így beszél a néphez: «Mindazon gonoszság, gyalázatosság és bűn, miket az emberek elkövetnek, két szóba «a gonoszság és feslettség» (*nequitia*) szavakba foglalhatók. Melyiket véded most, a gonoszságot vagy a feslettséget, vagy egyszerre mind a kettőt? Ha a feslettséget akarod, tessék; «ha egy rimára nagyobb összeget pazaroltál el, mint a mily értékűnek vallottad sabinusi birtokod összes felszerelését az adóbevallás alkalmával, ki fog érted most ezer sesterciusig kezeskedni? ha atyai

niæ paternæ perdidisti atque absumpsisti in flagitiis, si hoc ita est qui spondet mille nummum? Non vis nequitiam. Age malitiam saltem defende. Si tu verbis conceptis coniuravisti sciens sciente animo tuo, si hoc ita est: qui spondet mille nummum?»

XII.

De tunicis chiridotis; quod earum [usum] P. Africanus Sulpicio Gallo obiecit.

- 1 Tunicis uti virum prolixis ultra brachia et usque in primores manus ac prope in digitos, Romæ atque in omni
- 2 Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri «*chiridotas*» appellaverunt feminisque solis vestem longe lateque diffusam decere existimaverunt ad ulnas cruraque
- 3 adversus oculos protegenda. Viri autem Romani primo quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt; postea substrictas et breves tunicas citra umerum desinentis habebant,
- 4 quod genus Græci dicunt «*ἐξωμίδας*». Hac antiquitate inbutus *P. Africanus* Pauli filius, vir omnibus bonis artibus atque omni virtute præditus, *P. Sulpicio Gallo*, homini delicato, inter pleraque alia, quæ obiectabat, id quoque
- 5 probro dedit, quod tunicis uteretur manus totas operientibus. Verba sunt hæc Scipionis: «Nam qui cotidie unguentatus adversum speculum ornetur, cuius supercilia radantur, qui barba vulsa feminibusque subvulsis ambulet, qui in conviviis adolescentulus cum amatore, cum chiridota tunica interior accubuerit, qui non modo vinosus, sed virosus quoque

örökségednek több mint harmadrészét bűnös életmódodban elpocsékoljad, ki fog érted ezer sesterciusig kötelezettséget vállalni. Nem akarod feslettségedet védni? No rajta, legalább védd gonoszságodat. Ha te a hivatalos eskü szerint, tudva és készakarva megesküdtél, ki fog érted ezer sestercius felajánlani?»

XII. FEJEZET.

A hosszú újjú tunikákról (alsó ruha); hogy ezek használatát P. Africanus, Sulpicius Gallusnak szemére vetette.

Rómában és egész Latiumban illetlennek tartották, hogy 1 férfi oly alsó ruhát viseljen, melynek újja az alsó karon alól egész a kézfejig s majdnem az ujjakig nyúlt. Az ily ruha- 2 darabot őseink egy görög kifejezéssel: «*chirodota*»-nak (ujjas) nevezték s úgy vélekedtek, hogy hosszú és bő ruha egyedül csak asszonyoknak illik, hogy vele karjaikat és lábszáraikat a (kiváncsi) szemek elől elrejtsek. Hajdanában a ró- 3 mai férfiak alsó ruha nélkül, egyedül tógát viseltek, később azonban egy rövid, testhez álló, vállnál végződő inget hordtak, melyet görögül ἐξωπίς-nak (ujjnélküli férfiruha) neveztek. A szépművészetek minden ágában s az összes ér- 4 nyekben kiváló *Publius Africanus*, Paulus fia, ehhez a régi ruhához lévén szokva, *P. Sulpicius Gallus*nak, egy buja embernek, más egyéb megrovások közt azt is szemére vetette, hogy ilyen, egész kezét elfödő inget hord. Scipio erre vonatkozó szavai a következők: «Mert a ki nap mint nap 5 kezegeti s a tükör előtt csinosítja magát, a ki szemöldökeit borotváltatja, a ki szálanként kitépett szakállal s kopasz czombokkal sétál, a ki lakomák alkalmával, már kamasz korában, szeretője mellett hosszú újjú ingben ül az asztal végén, s a ki nemcsak iszákos, hanem buja is, az ily em-

sit, eumne quisquam dubitet, quin idem fecerit, quod cinædi facere solent?»

- 6 *Vergilius* quoque tunicas huiuscemodi quasi femineas, probrosas criminatur:

«Et tunicæ, inquit, manicas et habent redimicula mitræ.»

- 7 Q. quoque *Ennius* Carthaginensium «*tunicatam* iuventutem» non videtur sine probro dixisse.

XIII.

Quem «classicum» dicat M. Cato, quem «infra classem».

- 1 «*Classici*» dicebantur non omnes, qui in (quin)que classibus erant, sed primæ tantum classis homines, qui centum
2 et viginti quinque milia æris ampliusve censi erant. «*Infra classem*» autem appellabantur secundæ classis ceterarumque
3 omnium classium, qui minore summa æris, quod supra dixi, censebantur. Hoc eo strictim notavi, quoniam in M. Catonis oratione, qua Voconiam legem suasit, quæri solet, quid sit «*classicus*», quid «*infra classem*».

XIV.

De tribus dicendi generibus; ac de tribus philosophis, qui ab Atheniensibus ad senatum Romæ legati sunt.

- 1 Et in carmine et in soluta oratione genera dicendi probabilia sunt tria, quæ Græci «*χαρακτήρας*» vocant nominaque
2 eis fecerunt «*ἁδρόν, ἰσχυρόν, μέσον*». Nos quoque, quem pri-

berrel szemben ki fog kétkedni, hogy ép úgy cselekszik, mint a kéjenczek szoktak.»

Vergilius is úgy rója meg az ily ingeket, mint asszonyi és megbecstelenítő ruhákat

«*Ujjasokat hordtok s szalagoktól cifra süvegtek!*»¹¹

Úgy látszik, hogy *Ennius* se megrovás nélkül nevezte a 7 carthagói ifjúságot: *tunicata*-nak (inges, pongyola).

XIII. FEJEZET.

Melyik polgárt nevezi M. Cato a «classicus» s melyiket az «infra classem» kifejezéssel?

Az öt osztályba beosztott polgároknak nem mindegyikét¹ nevezték *classicus*-nak, hanem csak az elsőét, vagyis azokat, a kik 125 ezer, vagy ennél több asnyi vagyont vallottak be. *Infra classem* névvel pedig a második és az azutáni többi² osztályba tartozókat jelölték, kik a fentebb említett összegnél kevesebb vagyonnal bírtak. Ezt röviden azért jegyeztem³ föl, mert gyakran kérdés tárgyát képezi, hogy mit jelent Catonak a Voconiusi törvény érdekében tartott beszédében az «*infra classem*» és mit a «*classicus*» kifejezés.

XIV. FEJEZET.

A három szónoki előadásmód s az atheniektől a római tanácshoz követségbe küldött három bölcs.

Úgy a kötött, mint a kötetlen beszédben három elfogad-¹ható előadásmódot különböztetünk meg, melyet a görögök *χαρακτήρες* szóval (stilsajátság) jelölnek s külön-külön a következő nevekkal neveznek: *ἄδρως* (virágos, díszes stíl)

num posuimus, «*uberem*» vocamus, secundum «*gracilem*», tertium «*mediocre*m».

3 Vberi dignitas atque amplitudo est, gracili venustas et subtilitas, medius in confinio est utriusque modi particeps.

4 His singulis orationis virtutibus vitia agnata sunt pari numero, quæ earum modum et habitum simulacris falsis ementiuntur.

5 Sic plerumque sufflati atque tumidi fallunt pro uberibus, squalentes et ieiunidici pro gracilibus, incerti et

6 ambigui pro mediocribus. Vera autem et propria huiusmodi formarum exempla in Latina lingua *M. Varro* esse

dicunt ubertatis *Pacuvium*, gracilitatis *Lucilium*, mediocritatis

7 *Terentium*. Sed ea ipsa genera dicendi iam antiquitus tradita ab Homero sunt tria in tribus: magnificum in *Vlixe* et ubertum, subtile in *Menelao* et cohibitum, mixtum moderatumque in *Nestore*.

8 Animadversa eadem tripartita varietas est in tribus philosophis, quos Athenienses Romam ad senatum (populi)

legaverant inpetratum, uti multam remitteret, quam fecerat is propter *Oropi* vastationem. Ea multa fuerat talentum fere

9 quingentum. Erant isti philosophi *Carneades* ex Academia,

Diogenes Stoicus, *Critolaus* Peripateticus. Et in senatum quidem introducti interprete usi sunt *C. Acilio* senatore;

sed ante ipsi seorsum quisque ostentandi gratia magno

10 conventu hominum dissertaverunt, Tum admirationi fuisse

aiunt *Rutilius* et *Polybus* philosophorum trium sui cuiusque

ἁπλός (egyszerű), μέσος (középső). Mi is az első helyen em- 2
 litettet *uber*-nek (teljes, díszes, virágos), a másodikat *graci-*
lis-nek (egyszerű, szelid), a harmadikat *mediocris*-nak (kö-
 zépső) mondjuk.

A díszes stylt méltóság és fönség, az egyszerűt kellem és 3
 finomság jellemzik, rokonuk pedig a középső, mindkettő
 tulajdonságából bír valamivel. Ennek a három kiváló elő- 4
 adásmódnak ugyanoly számú hibás styl faj-rokona van,
 melyek amazok módját és sajátságait hamis színekben tűn-
 tetik fel.

Így tartják magukat többnyire hamisan fönséges előadá- 5
 súaknak a virágos és dagályos szónokok, egyszerűeknek a
 szárazak és erőtlenek, középszerűeknek a határozatlanok és
 homályosak. Az ily előadási formák valódi és hamisítatlan 6
 képviselőiül *M. Varro*, a latin nyelvben a fönséges előadásra
Pacuvius, az egyszerűre *Lucilius*, a középszerűre *Teren-*
tius hozza föl. De ezt a három előadási formát már a régi 7
 korban *Homerus* említette három férfrőben: *Ulysses*ben a
 fönséget és gazdagságot, *Menelaus*ban a finomságot és hig-
 gadtságot, *Nestor*ban a két előbbi tulajdonsággal együtt a
 mérsékeltséget.

Ugyanezt a háromféle előadási különbséget észlelték ab- 8
 ban a három bölcsészben, a kiket az atheniek az *Oropus*
 földulásáért rájuk kivetett birság leszállításának kieszköz-
 lésére küldtek a római tanácshoz. Ez a birság körülbelül
 500 talentum volt. Az említett bölcsészek az *academicus* 9
Carneades, a *stoicus Diogenes* s a *peripateticus Critolaus*
 valának. Valóban a senatus elé bebocsátást is nyertek s ott
 tolmácsuk *C. Acilius*¹² tanácsos volt; előbb azonban külön-
 külön mindegyik beszélt nagy tömeg ember előtt, hogy szó-
 noki művészetét bemutassa. *Rutilius* és *Polybius* szerint ez 10
 alkalommal e három bölcsész mindegyike csodálat tárgya
 volt a saját előadási módjában nyilvánuló szónoki képessé-

generis facundiam. «Violenta» inquiunt «et rapida Carneades dicebat, scita et teretia Critolaus, modesta Diogenes et sobria».

- 11 Vnumquodque autem genus, ut diximus, cum caste pudiceque ornatur, fit illustrius, cum fucatur atque praelinitur, fit praestigiosum.

XV.

Quam severe moribus maiorum in fures vindicatum sit; et quid scripserit Mucius Scaevola super eo, quod servandum datum commodatumve esset.

- 1 *Labeo* in libro de duodecim tabulis secundo acria et severa iudicia de furtis habita esse apud veteres scripsit, idque *Brutum* solitum dicere, et furti damnatum esse, qui iumentum aliorum duxerat quam quo utendum acceperat, item
2 qui longius produxerat quam in quem locum petierat. Itaque *Q. Scaevola* in librorum, quos de iure civili composuit, XVI. verba hæc posuit: «Quod cui servandum datum est, si id usus est, sive quod utendum accepit, ad aliam rem atque accepit usus est, furti se obligavit».

XVI.

Locus exscriptus ex satura M. Varronis, quae περὶ ἐδεσμάτων inscripta est, de peregrinis ciborum generibus; et appositi versus Euripidi, quibus delicatorem hominum luxuriantem gulam confutavit.

- 1 *M. Varro* in satura, quam περὶ ἐδεσμάτων inscripsit, lepide admodum et scite factis versibus cenarum, ciborum exquisitas delicias comprehendit. Nam pleraque id genus, quæ
2

geért. Szerintök Carneades ¹³ hevesen és rohamosan, Critolaus ¹⁴ finoman és kerekdeden, Diogenes ¹⁵ szerényen és józanul beszélt.

Ez előadási módok mindegyike, mint említém, ha szeméremmel és erkölcsösséggel ékesítve jelenik meg, csak tisztább fényben tűnik föl, ha ellenben csak fölciczomázva és sallangosan jelentkezik, merő szemfényvesztéssé lesz.

XV. FEJEZET.

Mily szigoruan jártak el az ősi törvények a tolvajokkal szemben; s mit jegyzett föl Mucius Scaevola a valakinek megőrizni vagy kölcsönbe adott dolog használatáról?

Labeo a tizenkét törvénytábláról írott művének 2-dik 1 könyvében azt írja, hogy őseinknél a tolvajlási esetekben kemény és szigorú ítéleteket hoztak s állítása szerint *Brutus* gyakran nyilatkozott úgy, hogy azt is el kell tolvajlásért itélni, a ki az iga-vonó jószágot máshova vitte, mint a hova használatra kapta, úgyszintén azt is, a ki nagyobb távolságra hajtotta, mint a mennyire kérte. Így jegyezte fel 2 *Q. Scaevola* is a polgári jogról szóló műve 16-dik könyvében a következő szavakat: «Lopás bűnébe esett az, a ki a neki őrizetre átadott dolgot használta, vagy azt, a mit használatra kapott, másra használta, mint a mire kapta.»

XVI. FEJEZET.

M. Varro az «Eledelekről» című szatirája egy helyének kivonata a külföldi élelmi czikkekről; egyszersmind *Euripides* egy pár, az ingyenczek féktelen torkosságát korlátozó verse.

M. Varro az élelmi czikkekről szóló szatirájában igen 1 élczes és szellemes versekben sorolja elő a lakomákon szereplő keresett nyalánkságokat. Mindazokat ugyanis, a miket 2

helluones isti terra et mari conquirunt, exposuit inclusitque
 3 in numeros senarios. Et ipsos quidem versus, cui otium erit,
 4 in libro, quo dixi, positos legat; genera autem nominaque
 edulium et domicilia ciborum omnibus aliis præstantia, quæ
 profunda ingluvies vestigavit, quæ Varro obprobrans execu-
 5 tus est, hæc sunt ferme, quantum nobis memoriæ est: pavus
 e Samo, Phrygia attagena, grues Melicæ, hædus ex Ambra-
 cia, pelamys Chalcedonia, muræna Tartesia, aselli Pessi-
 nuntii, ostrea Tarenti, pectunculus ***, helops Rhodius,
 scari Cilices, nuces Thasiæ, palma Aegyptia, glans Hibe-
 6 rica. Hanc autem peragrantis gulæ et in sucos inquirentis
 industriam atque has undiquevorsum indagines cuppediarum
 maiore detestatione dignas censebimus, si versus *Euripidi*
 recordemur, quibus sæpissime Chrysippus philosophus usus,
 tamquam edendi *** repertas esse non per usum vitæ ne-
 cessarium, sed per luxum animi parata atque facilia fasti-
 dientis per inprobam satietatis lasciviam.

7 Versus *Euripidi* adscribendos putavi:

Ἐπεὶ τί δέῃ βροτοῖσι, πλὴν δυεῖν μόνον,
 Δήμητρος ἀκτῆς, πώματος θ' ὕδρευχόου,
 Ἄπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;
 ὦν οὐκ ἀπαρκεῖ πλησμονή, τρυφῇ δέ τοι
 Ἄλλων ἐδεστώων μηχανὰς θηρώμεθα.

az úgynevezett dorbézolók szárazon és vizen összekeresnek, hatos versekbe, foglalva apróra elsorolja. Magokat ezeket a verseket, a ki ráér, feltalálhatja és elolvashatja az említett könyvben; azonban az élelmi cikkek fajai és nevei s minden többi felett kiváló előfordulási helyei, a melyeket a határtalan élvezetvágy felkutatott, s a melyeket Varro szemrehányó szavak kíséretében sorol elő, a mennyire emlékszem, körülbelől a következők: a samosi páva, phrygiai császármadár, médiai darvak, ambraciai gödölye, chalcedoni tinnhal, tartesiaí angolna, pessinuntiumi lazac, tarentumi osztrigák, fésűkagyló, rodusi kecsge, siciliai sügér, thasusi dió, egyptomi datolya, iberiai makk. Ezt a mohó, mindenüvé behatoló s vágya tárgyát idegen földön kutató torkosságot s a nyalánk tárgyaknak ezt a keresve keresését még nagyobb megvetésre tartjuk méltónak, ha *Euripides*nek azon Chrysippustól gyakran használt verseire gondolunk, melyek mintegy azt jelentették, hogy némely ín- csiklandozó ételeket nem az életfentartás szükségére, hanem csak az érzéki szerv ingerléseül s a minden könnyen szerzett eledelt megvető féktelen buja élvezetvágyból talál- tak föl.

Úgy gondolom, hogy *Euripides* ezen verseit itt közöl- nöm kell; íme:

«Aztán mi kell nekünk e két dolgon kívül:
Kenyér, meg aztán még egy jó pohárka víz,
Mi mindkettő a mi táplálásunkra van.
Tőlük csömört sohasem kapunk, de sőt egyéb
Táplálékot nagyobb örömmel élvezünk.»

XVII.

Sermo habitus cum grammatico insolentiarum et inperiliarum pleno de significatione vocabuli, quod est «obnoxius»; deque eius vocis origine.

- 1 Percontabar Romæ quempiam grammaticum primæ in docendo celebritatis, non hercle experiundi vel temptandi gratia, sed discendi magis studio et cupidine, quid significaret «*obnoxius*» quæque eius vocabuli origo ac ratio esset.
- 2 Atque ille aspicit me, inludens levitatem quæstionis pravitatemque; «Obscuram» inquit «sane rem quæris multaque
- 3 prorsus vigilia indagandam. Quis adeo tam linguæ Latinæ ignarūs est, quin sciat, eum dici «*obnoxium*», cui quid ab eo, cui esse «*obnoxius*» dicitur, incommodari et noceri potest † ei qui habeat aliquem noxæ, id est culpæ suæ, consciū? «Quin potius» inquit «hæc mittis nugalia et affers ea, quæ digna quæri tractarique sint?»
- 4 Tum vero ego permotus, agendum iam oblique, ut cum homine stulto, existimavi et «cetera» inquam «vir doctissime, remotiora gravioraque si discere et scire debuerō, quando mihi usus venerit, tum quæram ex te atque discam, sed enim quia dixi sæpe «*obnoxius*» et quid dicerem nescivi, didici ex te et scire nunc cœpi, quod non ego omnium solus, ut tibi sum visus, ignoravi, sed, ut res est, *Plautus* quoque, homo linguæ atque elegantiae in verbis Latinæ princeps, quid esset «*obnoxius*», nescivit; versus enim est in *Sticho* illius ita scriptus:

«† Nunc ego hercle perii plâne, non obnóxie,»

XVII. FEJEZET.

Egy göggel és tudatlansággal telt nyelvészszel folytatott társalgás az «obnoxius» szó jelentése és eredete felől.

Egyszer Rómában, egy a tanításban nagyhírű nyelvész-¹ hez kérdést intéztem, valóban nem azért, hogy tudományát vizsgáljam vagy próbára tegyem, hanem inkább azon buzgó vágyból, hogy megtudjam tőle, mit jelent az «obnoxius» szó s honnan ered s mit kell rajta érteni. Az illető kérdésem² csekélysege és fonáksága fölött gúnyolódva szemét rám emelve, így szólt: «Valóban homályos kérdést vetettél föl s ennek megfejtése, istenemre, sok álmatlan éjszakámba fog kerülni. Mert hát volna-e oly járatlan ember a latin nyelv-³ ben, ki ne tudná, hogy «obnoxius»-nak azt mondják, a kit annak a részéről, a kinek hatalmába esett, mert az hibájáról, vagyis bűnéről tud, kellemetlenség vagy baj érhet? Nem! — folytatá — ily kicsiségeket ne kérdezz tőlem, inkább olyakat hozz fel, a melyek megérdemlik a vizsgálódást és tárgyalást.»

Erre én fölindulva úgy vélekedtem, hogy leplezett gúny-⁴ nyal úgy beszélhetek vele, mint valami ostoba emberrel s így szóltam hozzá: «Nagytudományú férfiú, ha majd alkal-
milag más rejtélyesebb és fontosabb dolgokat kell meg-
tanulnom, hozzád fogok kérdést intézni és tőled fogom meg-
tanulni, de mivel az «obnoxius» kifejezést gyakran hasz-
náltam s ilyenkor magam sem értettem, mit mondtam, most tőled megtanultam s arról kezdek meggyőződni, hogy nemcsak én nem ismertem ezt — a mint te gondolod — ha-
nem tényleg *Plautus*, a latin nyelvnek és kifejezésbeli finom-
ságnak legnagyobb képviselője sem, mert *Stichus*-ában egy
verssora így hangzik:

«Elveszttem én, nem félig, teljesen»,

quod minime congruit cum ista, quam me docuisti, significatione; composuit enim Plautus tamquam duo inter se contraria «*plane*» et «*obnoxie*», quod a tua significatione longe abest».

5 Atque ille grammaticus satis ridicule, quasi «*obnoxius*» et «*obnoxie*» non declinatione sola, sed re atque sententia different, «ego» inquit «dixi, quid esset *obnoxius*, non quid
6 «*obnoxie*». At tunc ego admirans insolentis hominis inscientiam, «mittamus» inquam «sicuti vis, quod Plautus «*obno-*
7 *xie*» dixit, si id nimis esse remotum putas, atque illud
8 quoque prætermittamus, quod *Sallustius in Catilina* scribit: «Minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret», et quod videtur novius pervulgatiusque esse, id me doce. Versus enim Vergilii sunt notissimi:

Nam neque tunc astris acies obtunsa videri,
Nec fratris radiis obnoxia surgere luna,

quod tu ais «*culpae suae conscium*».

9 Alio quoque loco Vergilius verbo isto utitur a tua sententia diverse in his versibus:

— — — — — iuvat arva videre
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ;

cura enim prodesse arvis solet, non nocere, quod tu de
10 «*obnoxio*» dixisti. Iam vero illud etiam *Q. Enni* quo pacto congruere tecum potest, quod scribit in *Phoenice* in hisce versibus:

Séd virum verá virtute vivere animatum áddecet,
Fórtiterque † innoxium vocare ádversum ádversários.

a mi egyáltalában nem egyezik meg azzal a jelentéssel, a mire engem tanítottál; Plautus ugyanis a *plane* (egészen) és *obnoxie* (bünnélkül) szokat, mint egymással ellenkező két fogalmat állítá egymás mellé s ez az általad mondott jelentéstől igen-igen messze esik.»

Erre ellenfelem egész nevetségesen, mintha az *obnoxius* 5 és *obnoxie* nem épen csak tőalakjok, hanem tartalmuk és értelmük szerint is különbözőek volnának, így válaszolt: «Én az *obnoxius* jelentéséről szoltam, nem az *obnoxie*-jéről. Ekkor én elcsodálkozva ez öntelt ember tudatlanságán, így 6 feleltem: «Kivánságodra hagyjuk, mit értett Plautus az «*obnoxie*» szón, ha ezt a példát te igen messzeesőnek tartod, sőt azt se bántsuk, a mit *Sallustius* a *Catilinában* ír: «Fegyverrel is fenyegetni kezdte, ha akarata előtt meg nem 7 hajlik, (ni sibi obnoxia foret)», csak abban az egyben adj hát 8 felvilágosítást, a mi sokkal közelebb áll és sokkal ismeretesebb. Ugyanis *Vergilius* eme versei világszerte ismeretesekek:

«Ekkor a csillagfény nem látszik veszni homályba,

És a kelő holdnak sem kell testvére sugára.»

(Fratris radiis obnoxia luna.)

Vagy szerinted az «*obnoxius*» itt is azt teszi: «*culpaе suae* 9 *consciус*» (bűnének ismerője)?

Más helyütt is használja *Vergilius* ezt a szót egy a te véleményedtől eltérő jelentésben, a következő verseiben:

«Kellemetes látnunk oly földet, a melyet

Emberi kéz s művelés még eddig meg nem igazzott.» (*obnoxia*).

A gondozás ugyanis a mezőnek használni, nem pedig ártani szokott; a mint te tartod. Még az *Ennius Phœnix*-éből való 10 következő mondás is hogy egyezhetik meg a te magyarázatoddal:

«Ki feddhetetlen, bátran éljen az,

Ha büntelen, bátran álljon helyet;

Éa libertas ést, qui pectus púrum et firmum géstitat,
Áliæ res obnóxiosæ nócte in obscurá latent.?’

- 11 At ille oscitans et alucinanti similis: «nunc» inquit «mihi operæ non est. Cum otium erit, revises ad me atque disces. quid in verbo isto et Vergilius et Sallustius et Plautus et Ennius senserint».
- 12 At nebulo quidem ille, ubi hoc dixit, digressus est; si quis autem volet non originem solam verbi istius, sed significationem quoque eius varietatemque recensere, ut hoc etiam Plautinum spectet, adscripsi versus ex *Asinaria*:

Máximas opimitates gaúdio effertíssimas
Súis eris ille úna mecum páriet gnatoque ét patri;
Ádeo ut ætatem ámbó ambóbus nóbis sint obnóxii
Nóstro devinctí beneficio.

- 13 Qua vero ille grammaticus finitione usus est, ea videtur in verbo tam multiplici unam tantummodo usurpationem eius notasse, quæ quidem congruit cum significatu, quo *Caecilius* usus est in *Chrysio* in his versibus:

«quamquam ego mercéde huc conducús tua
Advénio, ne tibi me ésse ob eam rem obnóxium
Reáre; audibis mále, si maledicís mihi.»

XVIII.

*De observata custoditaque apud Romanos iurisiurandi sanctimonia;
atque inibi de decem captivis, quos Romam Hannibal deiurio ab
his accepto legavit.*

- 1 Iusiurandum apud Romanos inviolate sancteque habitum servatumque est. Id et moribus legibusque multis ostenditur,

Ez a szabadság: nyílt s erős kebel,
Másként a lét csupán éj és homály.» (obnoxia).

Erre tudós barátunk tátott szájjal és álmódózóhoz hasonlóan így szólt: «Most nincs időm. Ha lesz, látogass el hozzám s meg fogod tudni, hogy Vergilius és Sallustius, valamint Plautus és Ennius mit értettek a kérdéses kifejezésen.»

E szavai után távozott a szélhámos. Ha azonban valaki ennek a szónak nemcsak eredetét, hanem sokféle jelentését is vizsgálat tárgyává óhajtja tenni, hogy ezt a Plautusi kifejezést is megfigyelje, közlöm *Szamárvásárjának* következő verseit:

«Segítségemmel roppant kincseket
S nagy örömet szerez mindkét urunknak,
Az aggastyánnak és fiának is
S mindkettőt hozzánk fogja majd kötni,
Egész éltére e jótétemény.»

Úgy látszik azonban, hogy említett nyelvészünk erről a sok jelentésű szóról adott meghatározásában csak egyetlen egy használatát jegyezte meg s ez valóban megegyezik az-
zal a jelentéssel, a mit *Caecilius* alkalmaz *Chrysiumának* következő verseiben:

«Bár pénzedért állék e helyre be,
Ne hidd azért, mindent hogy eltűrök, (obnoxius)
Ha szidni fogsz, magam se hallgatok.»

XVIII. FEJEZET.

Mily szigoruan megtartották és megőrizték a rómaiak az eskü szentségét; egyszersmind a Hannibáltól megeskettet és Rómába követtségbe küldött tíz fogolyról.

A rómaiak az esküt szentnek és sérthetetlennek tartották. Ezt sok szokás és törvény bizonyítja s a következő eset

et hoc, quod dicemus, ei rei non tenue argumentum esse potest. (Post) proelium Cannense Hannibal, Carthaginiensium imperator, ex captivis nostris electos decem Romam misit mandavitque eis pactusque est, ut, si populo Romano videretur, permutatio fieret captivorum et pro his, quos alteri plures acciperent, darent argenti pondo libram et sex libram. Hoc, priusquam proficiscerentur, iusiurandum eos adegit, redituros esse in castra Pœnica, si Romani captivos non permutarent.

4,5 Veniunt Romam decem captivi. Mandatum Pœni imperatoris in senatu exponunt. Permutatio senatui non placita. 7 Parentes, cognati adfinesque captivorum amplexi eos postliminio in patriam redisse dicebant statumque eorum integrum incolumemque esse, ac ne ad hostes redire vellent sorabant. Tum octo ex his postliminium iustum non esse sibi responderunt, quoniam deiurio vincti forent, statimque, 9 uti iurati erant, ad Hannibalem profecti sunt. Duo reliqui Romæ manserunt solutosque esse se ac liberatos religione dicebant, quoniam, cum egressi castra hostium fuissent, commenticio consilio regressi eodem, tamquam si ob aliquam fortuitam causam, issent atque ita iureiurando satisfacto 10 rursum iniurati abissent. Hæc eorum fraudulenta calliditas tam esse turpis existimata est, ut contempti vulgo discerp-tique sint censoresque eos postea omnium notarum et damnis et ignominiis adfecerint, quoniam, quod facturos deie- 11 verant, non fecissent. *Cornelius* autem *Nepos* in libro *exemplorum* quinto id quoque litteris mandavit, multis in senatu placuisse, ut hi, qui redire nollent, datis custodibus ad Hannibalem deducerentur, sed eam sententiam numero plurium,

sem csekély bizonyítékát nyújtja állításomnak. A cannaei ütközet után a karthagói fővezér, Hannibal, rabjául esett katonáink közül tizet azzal a megbizással és kikötéssel küldött Rómába, hogy ha a római népnek úgy tetszik, cseréljék ki a foglyokat és az egyik vagy másik félnél feles számmal levőkért fejenként másfél font ezüst váltságdíjat fizessenek. Mielőtt azonban elindultak, megesküdtette őket, hogyha honfitársaik nem volnának hajlandók a cserére, a pun táborba visszatérnek.

A tíz fogoly megérkezik Rómába. A pun fővezér megbizását a tanácsban előterjesztik. A tanács a cserére nem hajlandó. A foglyoknak szüleik, rokonaik és atyafiaik nyakába borúlva azt mondogatják, hogy ezzel a fogságból hazájukba való visszatérésükkel régi polgárjoguk ismét ép és csorbitatlan tulajdonukká lőn s szánakozva könyörögnek, hogy ne térjenek vissza az ellenséghez. Erre a tíz közül s nyolcz azt válaszolja, hogy ezzel a visszatérésükkel régi jogukba nem léphetnek vissza jogosan, minthogy őket eskü köti a visszatérésre, s esküjökhöz híven visszaindulnak Hannibalhoz. A többi kettő Rómában marad s azt állítják, hogy őket esküjük nem köti s a lelki furdalás alól is mentek, mert mikor az ellenség táborát odahagyták, közös elhagyatással még egyszer visszatértek, mintha valami véletlen eset miatt mentek volna, s így esküjöknek eleget tévén, újabb eskü nélkül távoztak. Ezeknek ezt a rosszaságát 10 annyira becsstelennek tartották, hogy közmegvetés és gyalázat tárgyává lőnek, s aztán az erkölcsbirák később büntetésekkel, megbélyegzéssel és mindenféle gyalázatokkal illeték, mert nem tartották meg, a minek megtartására meg esküdtek. *Cornelius Nepos*: «Példák» című művének 5-dik 11 könyvében azt is feljegyezte, hogy többen azt javasolták a tanácsban, hogy ezeket a visszatérni nem akarókat őrizet alatt vezessék vissza Hannibalhoz, de ezt az indítványt a

quibus id non videretur, superatam; eos tamen, qui ad Hannibalem non redissent, usque adeo intestabiles invisosque fuisse, ut tædium vitæ ceperint necemque sibi consciverint.

XIX.

Historia ex annalibus sumpta de Tiberio Graccho, Gracchorum patre, tribuno plebis; atque inibi tribunicia decreta cum ipsis verbis relata.

1 Pulcrum atque liberale atque magnanimum factum Tiberii
Sempronii Gracchi in *exemplis* repositum est. Id exemplum
2 huiusmodi est: L. Scipioni Asiatico, P. Scipionis Africani
superioris fratri, C. Minucius Augurinus tribunus plebi mul-
tam irrogavit eumque ob eam causam prædes poscebat.
3 Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum
provocabat petebatque, ut virum consularem triumphalemque
4 a collegæ vi defenderent. Octo tribuni cognita causa decre-
verunt.

5 Eius decreti verba, quæ posui, ex *annalium* monumentis
exscripta sunt: «Quod P. Scipio Africanus postulavit pro
L. Scipione Asiatico fratre, cum contra leges contraque
morem maiorum tribunus pl. hominibus accitis per vim
inauspicato sententiam de eo tulerit multamque nullo
exemplo irrogaverit prædesque eum ob eam rem dare cogat
aut, si non det, in vincula duci iubeat, ut eum a collagæ
vi prohibeamus. Et quod contra collega postulavit, ne sibi
intercedamus, quominus suapte potestate uti liceat, de ea
re nostrum sententia omnium ea est: si L. Cornelius Scipio
Asiaticus collegæ arbitrato prædes dabit, collegæ ne eum in
vincula ducat intercedemus; si eius arbitrato prædes non

többség elvetette; mindazáltal ez a két esküszegő annyira megvetetté és gyűlöletessé lőn, hogy életüket megunva, öngyilkosokká lettek.

XIX. FEJEZET.

Egy az évkönyvekből idézett történet a Gracchusok atyjáról, a néptribun Tiberius Gracchusról, egyszersmind két fölemlítendő tribuni rendelet szószerinti közlése.

A «Példák»-ban Tiberius Gracchusnak¹⁶ egy szép, nemes és nagylelkű tette van előadva. Íme: L. Scipio Asiaticusra, az idősebb P. Scipio Africanus testvérére C. Minucius Augurinus néptribun pénzbírságot rótt, s ezért tőle kezeseket követelt. Scipio Africanus, testvére nevében, a tribuni testülethez felebbezett, s kérte őket, hogy azt a férfiút, a ki consuli méltóságot viselt s diadalmenetet tartott, társuk erőszakoskodásától mentsék meg. Nyolcz tribunus megvizsgálván az ügyet, fölötte határozatot hoztak.

Ezen határozat tőlem idézett szavai az *Évkönyvek* följegyzéseiből vannak kivéve s így hangzanak: «Tekintettel arra, hogy P. Scipio Africanus testvére, L. Scipio Asiaticus érdekében védelmünket kérte, mivel egyik társunk a törvények és ősi szokások ellenére erőszakosan népgyűlést hívott össze, s a nélkül, hogy a jósokat megkérdezte volna, fölötte ítéletet mondott, s példátlan pénzbüntetéssel sújtotta, azonkívül kényszeríteni akarta, hogy ezért kezeseket állítson, vagy ha nem ad, börtönbe vetteti; tekintettel továbbá arra, hogy vele szemben tisztársunk is kért bennünket, hogy ne akadályozzuk hivatalos hatalma érvényesítésében, ez ügyben közös megállapodásunk a következő: ha L. Cornelius Scipio, tisztársunk ítélete értelmében, kezeseket adni hajlandó, meg fogjuk akadályozni, hogy tribun társunk börtönbe vettesse; ha ítéletére a kezesek adását megtagadja,

dabit, quominus collega sua potestate utatur non intercedemus».

- 6 Post hoc decretum cum Augurinus tribunus L. Scipionem prædes non dantem prendi et in carcerem duci iussisset, tunc Tiberius Sempronius Gracchus tr. pl., pater Tiberi atque C. Gracchorum, cum P. Scipioni Africano inimicus gravis ob plerasque in republica dissensiones esset, iuravit palam in amicitiam inque gratiam se cum P. Africano non redisse, atque ita decretum ex tabula recitavit. Eius decreti
7 verba hæc sunt:

«Cum L. Cornelius Scipio Asiaticus triumphans hostium duces in carcerem coniectarit, alienum videtur es se dignitate reipublicæ, in eum locum imperatorem populi Romani duci, in quem locum ab eo coniecti sunt duces hostium: itaque L. Cornelium Scipionem Asiaticum a collegæ vi prohibeo.»

- 8 Valerius autem Antias contra hanc decretorum memoriam contraque auctoritates veterum annalium post Africani mortem intercessionem istam pro Scipione Asiatico factam esse a Tiberio Graccho dixit, neque multam irrogatam Scipioni, sed damnatum eum peculatus ob Antiochinam pecuniam, quia prædes non daret, in carcerem duci cœptum atque ita intercedente Graccho exemptum.

XX.

Quod Vergilius a Nolanis ob aquam sibi non permissam sustulit e versu suo «Nolam» et posuit «oram»; atque ibi quaedam alia de iucunda consonantia litterarum.

- 1 Scriptum in quodam commentario repperi, versus istos a Vergilio ita primum esse recitados atque editos:

nem tiltakozunk az ellen, hogy társunk hivatalos hatalmával éljen.»

Mikor azután a határozat után Augurinus tribun L. Scipiot, mivel kezeseket nem adott, elfogatta és börtönbe vetette, Tiberius Sempronius Gracchus néptribun, a két Gracchus, Tiberius és Caius atyja, mivel P. Scipio Africanusnak több, az államot illető véleményeltérésük miatt heves ellensége volt, nyilvánosan megesküdt, hogy ő Publius Africanussal se barátságra nem lépett, sem irányában meg nem engesztelődött, de táblájáról a következő határozatot olvasta le:

«Mivel L. Cornelius Scipio Asiaticus, mint diadalmas hadvezér, az ellenség vezéreit vetette börtönbe, úgy tetszik nekem, nem fér össze az állam méltóságával, hogy a római nép e hadvezérét arra a helyre dobjuk, a hova ő az ellenség vezéreit dobta: s ezért én L. Cornelius Scipio Asiaticust védem tisztársam erőszakoskodása ellen.»

De Valerius Antias e két ránk maradt határozat s a régis évkönyvek szavahihetősége ellenére, azt állítja, hogy Tiberius Gracchusnak ez a Scipio Asiaticus érdekében nyilvánult közbelépése Africanus halála után történt, s nem valami Scipiora kiszabott pénzbírság miatt emelt szót, hanem azért, mert mikor az Antiochustól zsákmányul ejtett pénz elsikkasztása miatt elítélték, kezeseket nem akart adni, s már kezdtek börtönbe hurczolni s ekkor szabadult meg Gracchus beavatkozására.

XX. FEJEZET.

Hogy Vergilius, mivel a nolaiai vizüket nem bocsátották rendelkezésére, egy verssorából «Nola»-t kitörölve, helyébe «ora»-t tett; egyuttal némely más észrevétel a hangzók kellemes összecsengéséről.

Egy magyarázatban arra a följegyzésre bukkantam, hogy Vergilius így olvasta és így adta ki először e verssorait:

Talem dives arat Capua et vicina Vesevo
Nola iugo;

postea Vergilium petisse a Nolanis, aquam uti duceret in propinquum rus, Nolanos beneficium petatum non fecisse, poetam offensum nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo derasisse, «*oramque*» pro «*Nola*» mutasse atque ita reliquisse:

— — — — — et vicina Vesevo
Ora iugo.

- 2 Ea res verane an falsa sit, non laboro; quin tamen melius
suaviusque ad aures sit *ora* quam *Nola*, dubium id non est.
3 Nam vocalis in priore versu extrema eademque in sequenti
4 prima canoro simul atque iucundo hiatu tractim sonat. Est
adeo invenire apud nobiles poetas huiuscemodi suavitatis
multa, quæ appareat navata esse, non fortuita; sed præter
5 ceteros omnis apud Homerum plurima. Vno quippe in loco
tales tamque hiantes sonitus in assiduis vocibus pluribus
facit:

Ἥ δ' ἐτέρῃ θέρπει προρέει εἰκνῖα χαλάζει
Ἥ χιόνι ψυχρῇ ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ,

atque item alio loco:

Λᾶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον.

- 6 *Catullus* quoque elegantissimus poetarum in hisce ver-
sibus:

Minister vetuli puer Falerni
Inger mi calices amariore,
Vt lex Postumiæ iubet magistræ
Ebria acina ebriosioris,

cum dicere «*ebrio*» posset et, quod erat usitatius, «*acinum*» in neutro genere appellare, amans tamen hiatus illius Homericæ suavitatem, «*ebriam*» dixit propter insequentis «*a*» lit-

«Talem dives arat Capua et vicina Vesevo

Nola iugo.»

«Ilyen a föld, mit a gazdag Capua s a Vezuv alján
Nola művelget.»

Később azonban, mikor a nólaiak azt a kérését, hogy engedjék meg vizüket közeli jószágára bevezetni, megtagadták, fölgerjedésében városuk nevét költeményéből úgy kitörülte, akárcsak az emberi emlékezetből s a «Nola» szót «ora»-ra változtatta. Tehát így hagyta ránk:

. et vicina Vesevo
Ora iugo.

E dolog igaz, vagy nem igaz voltával nem törődöm, hanem ahhoz, hogy az «ora» kellemesebb a fülnek a «Nola»-nál, kétség se fér. Az első verssor végső s a második sor első magánhangzója ugyanis ugyanaz s így e zengzetes és kellemes hangűr következtében lassú csengés áll be. Sőt kiváló költőknél, mindenekfelett azonban Homerusnál sok ily kellemes hangzású, nem is természetes, hanem keresett részt lehet találni. Magán ezen az egy helyen ugyanis:

«Másika nyár derekán hidegen, mint jégzivatar foly,
Vagy mint hószakadás, vagy vízből egybefagyott jég»,

több közvetlen egymásra következő hangzónál több ily hangűr következtében keletkező hangzót alkalmaz; ép így másutt:

«Sziklát gördített fel a lejtőn».

Nemkülönben Catullus, a legválasztékosabb költő következő verseiben:

«Hé fiú a legjavát:
Hozz Falernum lángborát!
Asszonyod is ezen kap,
Mámore is, mint a csap.»¹⁷

daczára annak, hogy «ebrio»-t és a semlegesként inkább használatos «acinum»-ot mondhatott volna, kedvelvén azt az említett kellemes homerusi hangürt, «ebria»-t mondott

teræ concentum. Qui «*ebriosa*» autem Catullum dixisse putant aut «*ebrioso*», nam id quoque temere scriptum invenitur, in libros scilicet de corruptis exemplaribus factos inciderunt.

XXI.

«*Quoad vivet*» «*quoad*»-que «*morietur*», cur id ipsum temporis significant, cum ex duobus sint facta contrariis.

- 1 «*Quoad vivet*» (cum dicitur), cum item dicitur «*quoad morietur*», videntur quidem duæ res dici contrariæ; sed
- 2 idem atque unum tempus utraque verba demonstrant. Item cum dicitur «*quoad senatus habebitur*» et «*quoad senatus dimittetur*», tametsi «*haberi*» atque «*dimitti*» contraria sunt, unum atque id ipsum tamen utroque in verbo ostenditur.
- 3 Tempora enim duo cum inter sese opposita sunt atque ita cohærentia, ut alterius finis cum alterius initio misceatur, non refert, utrum per extremitatem prioris an per initium sequentis locus ipse confinis demonstretur.

XXII.

Quod censores equum adimere soliti sunt equitibus corpulentis et praepinguibus; quaesitumque, utrum ea res cum ignominia an incolumi dignitate equitum facta sit.

- 1 Nimis pingui homini et corpulento censores equum adimere solitos scilicet, minus idoneum ratos esse cum tanti

a rákövetkező «a» hangzóval való összecsenzés kedvéért. Azoknak a kezében, a kik abban a véleményben vannak, hogy Catullus «*ebriosa*»-t vagy «*ebrioso*»-t írt — mert így is lehet minden alap nélkül találni — természetesen romlott szöveg után készült kiadások vannak.

XXI. FEJEZET.

Miért jelölik egyazon időpontot a «quoad vivet» és «quoad morietur» kifejezéssel, noha két ellenkező fogalomból származtak.

Látszólag, mikor a «*quoad vivet*» (addig, míg él) és a 1 «*quoad morietur*» (addig, míg meghal) kifejezést használjuk, valóban két ellenkező fogalmat mondunk; de ennek daczára mindegyikőjük egy és ugyanazon időpontot jelöli. Ép úgy, 2 ha azt mondjuk: «*quoad senatus habebitur*» (addig, míg a senatus tart) vagy pedig: «*quoad senatus dimittitur*» (addig, míg a tanácsülés feloszlik), noha a «*haberi*» (tart) és a «*dimitti*» (szétoszlik) ellenkező fogalmak, mégis mind a két kifejezés egyugyanazon időpontot jelöli. Mert ha két idő- 3 pontot úgy állítunk szembe és hozunk egymással összekötetésbe, hogy az egyiknek végpontja a másik kezdetével szorosan egybekapcsolódik, teljesen mindegy: akár az előző idő végpontjával, akár a következő kezdőpontjával jelöljük e szorosan egymásba kapcsolódó két határpontot.

XXII. FEJEZET.

Az erkölcsbírák az elhízott lovagoktól a lovat el szokták venni; s annak a vizsgálása, hogy ez a lovagoknak gyalázatára volt-e, vagy méltóságukon ezzel csorbát nem ütöttek-e?

A szerfölött kövér s elhízott emberektől az erkölcsbírák 1 el szokták venni a lovat, természetesen azért, mert vélemény-

2 corporis pondere ad faciendum equitis munus. [Non enim
 pœna id fuit, ut quidam existimant, sed munus sine igno-
 3 minia remittebatur. Tamen Cato in oratione, quam de sacri-
 ficio commisso scripsit, obicit hanc rem criminosius, uti
 4 magis videri possit cum ignominia fuisse.] Quod si ita ac-
 cipias, id profecto existimandum est, non omnino incul-
 patum neque indesidem visum esse. cuius corpus in tam
 inmodicum modum luxuriasset exuberassetque.

LIBER SEPTIMVS.

I.

*Quem in modum responderit Chrysippus adversum eos, qui
 providentiam consistere negaverunt.*

1 Quibus non videtur mundus dei et hominum causa insti-
 tutus neque res humanæ providentia gubernari, gravi se
 argumento uti putant, cum ita dicunt: «si esset providentia,
 nulla essent mala».

Nihil enim minus aiunt providentiæ congruere, quam
 in eo mundo, quem propter homines fecisse dicatur, tan-
 2 tam vim esse aerumnarum et malorum. Adversus ea
Chrysippus cum in libro περὶ προνοίας quarto dissereret,
 «nihil est prorsus istis» inquit «insubidius, qui opinan-
 3 tur bona esse potuisse, si non essent ibidem mala. Nam

nyük szerint ily nagy testsúlylyal kevésbbé alkalmasok a lovagi szolgálat teljesítésére. Ez nem volt büntetés, mint² némelyek gondolják, hanem az illetőt gyalázat nélkül bocsátották el a szolgálatból. Cato az áldozati eljárásról tartott³ beszédében ezt a dolgot mégis büntetésnek tünteti fel, hogy annál inkább megbecstelenítésnek látszhassék. Ha így fog-⁴juk fel, mindenesetre azt kell hinnünk, hogy nem tartották annyira feddhetetlennek és alkalmasnak azt, kinek teste oly szertelen módon elhizott és kiment a formájából.

HETEDIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Hogy felelt meg Chrysippus azoknak, kik a gondviselés létezését tagadták?

Azok, a kik sem azt nem akarják belátni, hogy a világ¹ az isten és az emberek gyönyörűségére van alkotva, sem, hogy az emberi dolgokat a gondviselés kormányozza, azt gondolják, hogy e véleményükre e szavaikkal «Ha gondviselés volna, semmiféle baj nem volna» igen súlyos bizonyítékot hoznak föl.

Mert semmi sem felel meg szerintök kevésbbé a gondviselésnek, mint az, hogy abban az úgynevezett emberek gyönyörűségére teremtett világban oly sok baj és nyomorúság létezik. *Chrysippus*,¹ midőn a *Gondviselés*-ről szóló művé-² nek 4-ik könyvében e szavak ellenében kifejti álláspontját, így válaszol: «Valóban nincs együgyűbb azok felfogásánál, kik azt hiszik, hogy a jó létezhetnék, ha ugyanakkor a rossz nem léteznék. Mivel ugyanis a jó csak a rosszal szemben³

cum bona malis contraria sint, utraque necessum est opposita inter sese et quasi mutuo adversoque fulta nisu consistere; nullum adeo contrarium est sine contrario altero.

4 Quo enim pacto iustitiæ sensus esse posset, nisi essent iniuriæ? aut quid aliud iustitia est quam iniustitiæ privatio? quid item fortitudo intellegi posset, nisi ex ignaviæ adpositione? quid continentia, nisi ex intemperantiæ? quo item
5 modo prudentia esset, nisi foret contra imprudentia? Proinde inquit «homines stulti cur non hoc etiam desiderant, ut veritas sit et non sit mendacium? Namque itidem sunt bona et mala, felicitas et infortunitas, dolor et voluptas.

6 Alterum enim ex altero, sicuti Plato ait, verticibus inter se contrariis deligatum est; si tuleris unum, abstuleris utrumque».

7 Idem Chrysippus in eodem libro tractat consideratque dignumque esse id quæri putat, εἰ αἱ τῶν ἀνθρώπων νόσοι κατὰ φύσιν γίνονται, id est, (si) natura ipsa rerum vel providentia, quæ compagem hanc mundi et genus hominum fecit, morbos quoque et debilitates et ægritudines corporum,
8 quas patiuntur homines, fecerit. Existimat autem non fuisse hoc principale naturæ consilium, ut faceret homines morbis obnoxios, numquam enim hoc convenisse naturæ auctori
9 parentique omnium rerum bonarum. «Sed cum multa» inquit «atque magna gigneret pareretque aptissima et utilissima, alia quoque simul adgnata sunt incommoda his ipsis, quæ faciebat, cohærentia»; eaque (neque) per naturam, sed per sequellas quasdam necessarias facta dicit,
10 quod ipse appellat «κατὰ παρακολούθησιν». «Sicut» inquit

létezik, szükségképen egymással szemben s mintegy kölcsönös és ellentétes egymásra hatástól védve áll fön mind-egyik, mert egyáltalán egy ellentétes fogalom sem létezik egy más ellentétes nélkül. Ugyan hogy észlelhetnők az igazságot, ha igazságtalanság nem léteznék? Vagy mi más az igazság, mint az igaztalanságtól való mentesség? Ép így, hogy képzelhetnők el a bátorságot, ha csak a gyávaság mellé való állításából nem? Hogy gondolhatnók az önmérséklést, ha csak a mértéktelenséggel kapcsolatban nem? Ép e szerint, hogy létezhetnék okosság, ha vele szemben oktalanság nem volna? Miért nem óhajtják e szerint a balga emberek azt is, hogy igazság létezzék, de hazugság ne? Mert ép így van jó és rossz, boldogság és boldogtalanság, fájdalom és gyönyör.

Egyik ugyanis a másikból következik, a mint Plato mondja: «Egymással mintegy ellentétes végeikkel összekötve; ha egyiket elvesszük, mindkettőt vesszük».

Ugyancsak Chrysippus ugyanazon művében felveti, vizsgálja és méltónak hiszi a kutatásra azt a kérdést, hogy vajjon az emberi betegségek természeti törvény következtében vannak-e, azaz vajjon a teremtetett dolgok végoka, vagy a gondviselés, mely ezt a világalkotmányt és az emberi nemet létrehozta, alkotta-e ama betegségeket, testi bajokat és sanyarúságokat is, melyekben a halandók szenvednek. Szerinte a természetnek nem volt eredetileg az a szándéka, hogy a halandókat betegségeknek vesse alá, mert ez sehogyse egyeznék meg a teremtő erővel, a minden jók atyjának szándékával. «De mivel sok nagy, pompás és hasznos dolgot alkotott, ezekhez a teremtményeihez több velők összeköttetésben levő baj és tökéletlenség is társult», s ezek, szerinte, nem a természetből, hanem bizonyos kényszerítő következményekből származtak, a mit a «κατὰ παρακολούθησιν» (következetességből) szavakkal fejez ki. «Valamint, mikor a ter- 10

«cum corpora hominum natura fingeret, ratio subtilior et utilitas ipsa operis postulavit, ut tenuissimis minutisque
 11 ossiculis caput compingeret. Sed hanc utilitatem rei maiorem alia quædam incommoditas extrinsecus consecuta est, ut fieret caput tenuiter munitum et ictibus offensionibusque
 12 parvis fragile. Proinde morbi quoque et ægritudines partæ sunt, dum salus paritur. Sicut hercle», inquit «dum virtus
 13 hominibus per consilium naturæ gignitur, vitia ibidem per adfinitatem contrariam nata sunt».

II.

Quo itidem modo et vim necessitatemque fati constituerit et esse tamen in nobis consilii iudiciûque nostri arbitrium confirmaverit.

1 Fatum, quod «είμαρμένην» Græci vocant, ad hanc ferme sententiam Chrysippus, Stoicæ princeps philosophiæ, definit «Fatum est» inquit «sempiterna quædam et indeclinabilis series rerum et catena, volvens semetipsa sese et implicans per æternos consequentiæ ordines, ex quibus apta nexaque est».

2 Ipsa autem verba Chrysippi, quantum valui memoria, ascripsi, ut, si cui meum istud interpretamentum videbitur esse obscurius, ad ipsius verba animadvertat. In libro enim
 3 περὶ προνοίας quarto εἴμαρμένην esse dicit φυσικὴν τινὰ σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ αἰδίου τῶν ἐτέρων τοῖς ἐτέροις ἐπακολουθούντων καὶ μεταπολουμένων ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης ἐπιπλοκῆς.
 4 Aliarum autem opinionum disciplinarumque auctores huic
 5 definitioni ita obstrepunt: «Si Chrysippus» inquiunt «fato

mészet az emberi testet alkotta, a magasabb szándék s a teremtésben nyilvánuló hasznossági célzat azt követelte, hogy a fejet a leggyengébb és legfinomabb csontokból alkossa össze. De ennek a testrésznek ezt a valóban hasznosabb berendezését egy más külső hátrány követte, az, hogy a fej igen gyengén van megerősítve s kis ütések és bántalmakra is könnyen törik. Ép így keletkeznek a betegségek és sérelmek is, mikor a testi jóllét teremődik. És, istenemre, mint mikor a természet szándéka szerint az emberekben az erény megszületik, ugyanakkor ép így származnak a bűnök egy az ellentétességben nyilvánuló rokonság szerint.»

II. FEJEZET.

Ugyancsak Chrysippus hogy bizonyította a végzet hatalmát és kényszerítő erejét, mégis hogy erősítette, hogy minden elhatározásunkban és ítéletünkben szabad akaratunk van?

A görögöktől εἰζαγγελνῆ-nek nevezett végzetről Chrysippus, a stoa bölcsészete feje ilyen forma értelmű meghatározást adott: «A végzet a dolgoknak örök és változhatatlan sorozata és az őt szülő következmények végtelen során önmagába visszatérő és azokkal szoros összefüggésben levő lánczolat».

Ime, ha valakinek ez az én magyarázatom kissé homályosnak tetszenék, itt közlöm Chrysippus meghatározását — emlékezetből — szóról-szóra is, hogy az ő saját szavait figyelje meg. A *Gondviselés-ről* szóló könyvében ugyanis így szól: «A végzet a világegyetem egyik részének a másik részszel való folytonos összefüggésében és változásában nyilvánuló természetes sorozat és annak állandó és változhatlan kapcsolata». Azonban más vélemények és más tanok vallói ez ellen a meghatározás ellen így prédikálnak: «Ha Chry-

putat omnia moveri et regi nec declinari transcendique posse agmina fati et volumina, peccata quoque hominum et delicta non suscensenda neque inducenda sunt ipsis voluntatibusque eorum, sed necessitati cuidam et instantiæ, quæ oritur ex fato», omnium quæ sit rerum domina et arbitra, per quam necesse sit fieri, quicquid futurum est; et propterea nocentium pœnas legibus inique constitutas, si homines ad maleficia non sponte veniunt, sed fato trahuntur.

- 6 Contra ea Chrysippus tenuiter multa et argute disserit; sed omnium fere, quæ super ea re scripsit, huiuscemodi
7 sententia est: «Quamquam ita sit», inquit «ut ratione quadam necessaria et principali coacta atque conexa sint fato omnia, ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa et qualitas.
8 Nam si sunt per naturam primitus salubriter utiliterque ficta, omnem illam vim, quæ de fato extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusque transmittunt. Sin vero sunt aspera et inscita et rudia nullisque artium bonarum adminiculis fulta, etiamsi parvo sive nullo fatalis incommodi conflictu urgeantur, sua tamen scævitate et voluntario impetu in
9 assidua delicta et in errores se ruunt. Idque ipsum ut ea ratione fiat, naturalis illa et necessaria rerum consequentia
10 efficit, quæ «fatum» vocatur. Est enim genere ipso quasi fatale et consequens, ut mala ingenia peccatis et erroribus non vacent».

sippus véleménye szerint mindent a végzet mozgat és kormányoz, akkor a végzet menetét és kanyarulatait se útjából elfordítani, sem pedig átlépni nem lehet, s a halandók vétkei és bűneit sem ő nekik és szándékuknak, hanem annak a végzetből származó bizonyos kényszerűségnek és sürgető erőnek lehet felróni és beszámítani», a mely minden létező dolognak parancsol és minden fölött ítélkezik, s a melynek parancsszavára kell minden megtörténhetőknek történnie. Ezért a törvények igaztalanul szabnak büntetést a bűnösökre, ha az emberek nem saját akaratukból, hanem a végzet kényszerítéséből követik el a gonoszságot.

Ezen állításuk ellenében Chrysippus sokat értekezett, igen 6
finoman és elmésen, azonban mindannak, a mit erről írt, 7
körülbelül ez a rövid tartalma: «Bár úgy van, hogy minden 7
létező valami kényszerítő törvénynek van alárendelve s a végzetnek bizonyos rendeletével van kezdettől fogva 8
összekötve, mégis maguk a mi szellemi tulajdonságaink, sajátságaik és minőségük szerint vannak a végzetnek alávetve. Mert ha a természet e sajátságainkat kezdettől fogva üdvö- 8
seknek és hasznosaknak teremttette, mindazon erőszakos külső befolyást, mely őket a végzet részéről fenyegeti, nagyobb ellenállás és erőlködés nélkül kikerülik. Ha ellenben e sajátságok durváknak, oktalanoknak és nyerseknak van 9
nak alkotva s egyáltalában nem támaszkodhatnak kiváló tulajdonságok oltalmára, az ily tulajdonságokkal bíró emberek, még ha valami végzetes bajnak csekély és alig észrevehető csapása nehezedik rájuk, saját fonákságuk és valami 9
belső ösztön sugallatára folytonos bűnökbe és hibákba rohannak, s hogy ez ily módon történjék, a dolgoknak az a 9
természetes és kényszerítő rendje okozza, a mit «végzet» névvel jelölünk. Van ugyanis egy általános, végzetszerű kö- 10
vetkezetesség, hogy t. i. a gonosz hajlamú emberek nem lehetnek el bűn és szenvedések nélkül».

- 11 Huius deinde fere rei exemplo non hercle nimis alieno neque inlepido utitur «Sicut» inquit «lapidem cylindrum si per spatia terræ prona atque derupta iacias, causa quidem ei et initium præcipitantiæ fueris, mox tamen ille præceps volvitur, non quia tu id iam facis, sed quoniam ita sese modus eius et formæ volubilitas habet: sic ordo et ratio et necessitas fati genera ipsa et principia causarum movet, impetus vero consiliorum mentiumque nostrarum actionesque ipsas voluntas cuiusque propria et animorum ingenia moderantur». Infert deinde verba hæc, his, quæ dixi, congruentia: Διὸ καὶ ὁπὸ τῶν Πυθαγορείων εἴρηται.

«Γνώσει δ' ἀνθρώπους αὐθαίρετα πῆματ' ἔχοντας.»

- ὥς τῶν βλαβῶν ἐκάστοις παρ' αὐτοῖς γινομένων καὶ καθ' ὁρμὴν αὐτῶν ἀμαρτανόντων τε καὶ βλαπτομένων καὶ κατὰ τὴν
13 αὐτῶν διάνοιαν καὶ θέσιν. Propterea negat oportere ferri audirique homines aut nequam aut ignavos et nocentes et audaces, qui, cum in culpa et in maleficio revicti sunt, perfugiant ad fati necessitatem, tamquam in aliquod fani asylum et, quæ pessime fecerunt, ea non suae temeritati, sed fato esse attribuenda dicunt.

- 14 Primus autem hoc sapientissimus ille et antiquissimus poetarum dixit hisce versibus:

«ὦ πόποι, οἷόν νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιῶνται.

Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κακ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ

Σφῆσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόνον ἄλγε' ἔχουσιν.»

- 15 Itaque M. Cicero in libro, quem *de fato* conscripsit, cum quæstionem istam diceret obscurissimam esse et implicatissimam, Chrysippum quoque philosophum non expedis se

Ezen állítás bebizonyítására egy valóban az életből vett, 11
 igen találó és szellemes példával él: «Mintha — mondja —
 egy gömbölyű követ egy lefelé irányuló meredek síkon el-
 dobsz, te lész ugyan indító oka lefelé gördülésének, mégis
 aztán magától gördül sebesen előre, s nem azért, mert már
 te taszítod, hanem mert a benne rejlő tulajdonság és alakjá-
 nak gördülékeny volta hozza így magával: ép így a végzet
 rendje, törvénye és szükségszerűsége szerepelnek általában
 indító okul, de elhatározásaink és érzületeink további folya-
 mát s egész eljárásunkat kinek-kinek saját akarata és vele
 született lelki hajlama kormányozzák». Ezután szavaimnak 12
 megfelelőleg a következőket idézi:

«Látod az embereket, nekik im önválasztotta bajuk van»,

mert maguktól lesz maguknak romlásuk, erőszakkal rohan-
 nak a bűnbe és a romlásba, saját akaratak és szándékuk-
 ból. Szerinte azért nem kell túrni vagy meghallgatni a sem- 13
 mirekellő, gyáva és vakmerő emberek mentségeit, a kik, ha
 bűnüket és gonoszságukat rájuk bizonyították, a végzet kény-
 szerítő erejében, mint valami szent menedékhelyben keresik
 menekülésüket, azt állítván, hogy elkövetett gáztetteiket
 nem saját esztelenségüknek, hanem a végzetnek kell be-
 tudni.

Ezt a véleményt legelőször a hajdankor legbölcsebb köl- 14
 tője fejezte ki, következő verseiben:

«Szörnyűség, mi reánk fognak mindent a halandók,
 Hogy bajaik tőlünk vannak: pedig önbűneikkel
 Zuditják fejükre a bajt sorsvégzetük ellen.»²

Midőn M. Cicero *A végzetről* cz. művében azt a nyilat- 15
 kozatot teszi, hogy ez a kérdés igen homályos és bonyolódott,
 azt mondja, hogy ebben Chrysippus bölcész sem tudott el-
 igazodni; szavai így hangzanak: «Chrysippus, bár teljes
 erejével azon volt, hogy mi módon fejtse meg azt a kérdést,

in ea (ait) his verbis: «Chrysippus æstuans laboransque, quonam (hoc modo) explicet, et fato omnia fieri et esse aliquid in nobis, intricatur (hoc modo)».

III.

Historia sumpta ex libris Tuberonis de serpente invisitatae longitudinis.

- 1 *Tubero in historiis scriptum reliquit, bello primo Pœnico Atilium Regulum consulem in Africa, castris apud Bagradam flumen positis, prœlium grande atque acre fecisse adversus unum serpentem in illis locis stabulantem invisitatae inmanitatis, eumque magna totius exercitus confliccione balistis atque catapultis diu oppugnatum, eiusque interfecti corium longum pedes centum et viginti Romam misisse.*

IV.

Quid idem Tubero novae historiae de Atilio Regulo a Carthaginiensibus capto litteris mandaverit; quid etiam Tuditanus super eodem Regulo scripserit.

- 1 Quod satis celebre est de Atilio Regulo, id nuperrime legimus scriptum in *Tuditani* libris: Regulum captum ad ea, quæ in senatu Romæ dixit suadens, ne captivi cum Carthaginiensibus permutarentur, id quoque addidisse, venenum sibi Carthaginienses dedisse, non præsentarium, sed eiusmodi quod mortem in diem proferret, eo consilio, ut viveret quidem tantisper quoad fieret permutatio, post autem grassante sensim veneno contabesceret.
- 2 Eundem Regulum *Tubero* in *historiis* redisse Carthaginem novisque exemplorum modis excruciatum a Pœnis dicit:

hogy egyfelől minden csak a végzet parancsára történik, másfelől bennünk is van valami indító erő, (nem tudott eredményre jutni, sőt) mindig jobban belebonyolódott»

III. FEJEZET.

Tubero művének egy rengeteg hosszú kigyóról szóló története.

Egy, *Tubero Történeti könyvei*-ben található följegyzés szerint Atilius Regulus consul az első pun háború alatt, Afrikában, midőn táborát a Bagrada folyónál ütötte fel, nagy és heves küzdelmet vívott egy ott tartózkodó rengeteg nagyságú kigyóval s az egész sereg hatalmas támadást intézve e szörny ellen, hadigéppel és hajító-lövegekkel sokáig ostromolták s végre megölése után 120 láb hosszú bőrét Rómába küldötte.

IV. FEJEZET.

Micsoda ismeretlen történetet jegyzett föl Tubero a carthagoiak fogóságába esett Atilius Regulusról; s mit örökitett meg Tuditanus is ugyanerről a hadvezérről?

A napokban olvastam Regulusról azt a *Tuditanus*³ művé-¹ben található általánosan ismert történetet, hogy ő mint fogoly a tanács előtt Rómában a foglyoknak a carthagoiakkal való kicserélése ellen mondott szavaihoz még azt is hozzá fűzte, hogy neki a carthagoiak mérget adtak be, nem gyorsan ölt, hanem olyat, melylyel életét bizonyos ideig elhúzhatja, azzal a szándékkal, hogy csak addig éljen, a mikorra a foglyok kicserélése megtörténik, ezután azonban lassan sorvadjon el.

Ugyanerről a Regulusról mondja *Tubero Történeti köny-²vei*-ben, hogy Carthagóba visszatért, s ott a punok a legválogatottabb kinzásokkal györtörték halálra.

- 3 «In atras, inquit, et profundas tenebras eum claudebant ac diu post, ubi erat visus sol ardentissimus, repente educabant et adversus ictus solis oppositum continebant atque intendere in cælum oculos cogeabant. Palpebras quoque eius, ne conivere posset, sursum ac deorsum diductas insuebant.»
- 4 Tuditanus autem somno diu prohibitum atque ita vita privatum refert, idque ubi Romæ cognitum est, nobilissimos Pœnorum captivos liberis Reguli a senatu deditos et ab his in armario muricibus præfixo destitutos eademque insomnia cruciatos interisse.

V.

Quod Alfenus iureconsultus in verbis veteribus interpretandis erravit.

- 1 *Alfenus* iureconsultus, *Servii Sulpicii* discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro *digestorum* tricesimo et quarto, *coniectaneorum* autem secundo: «in fœdere, inquit, quod inter populum Romanum et Carthaginienses factum est, scriptum invenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus «argenti puri puti», quæsitumque est, quid esset «*purum putum*»?

Respondi, inquit, ego «*putum*» esse «*valde purum*», sicut «*novum*» «*novicium*» dicimus et «*proprium*» «*propicium*», augere atque intendere volentes novi et proprii significationem».

- 2 Hoc ubi legimus, mirabamur eandem adfinitatem visam esse *Alfeno* «*puri*» et «*puti*», quæ sit «*novicii*» et «*novi*»;
- 3 nam, si esset «*puricium*», tum sane videretur dici quasi

«Egy sötét földalatti börtönbe csukták — beszéli szer-³zőnk — s majd hosszú idő múlva, mikor a nap leghevesebben sütött, hirtelen kivezették s a perzselő sugarak felé fordítva kényszerítették, hogy szemeit az égboltra irányítsa. Szemhéjait pedig, hogy szemeit be ne csukhassa, széjjel húzták s fölülről és alulról odavarták.» Tuditanus ezzel⁴ szemben azt mondja, hogy hosszú ideig nem hagyták aludni, s így fosztották meg életétől, s a mint ezt Rómában megtudták, a tanács a legelőkelőbb carthagói foglyokat Regulus gyermekeinek kiszolgáltatta és ezektől egy hegyes szegekkel kivert szekrénybe csukatra, ugyanolyan álmatlanságtól gyötörtetve pusztultak el.

V. FEJEZET.

Hogyan követett el hibát Alfenus jogtudós némely régi kifejezések magyarázatában?

A régiségekben igen járatos jogtudós, *Alfenus*,⁴ *Servius*¹ *Sulpicius* tanítványa, *Jogi szabályok gyűjteményé*-nek 34-ik, s *Vegyes iratai*-nak (s jegyzeteinek) 2-ik könyvében ezeket mondja: «Egy, a római nép és a carthagóiak közt kötött szerződésben az a följegyzés olvasható, hogy a carthagóiak kötelesek a rómaiaknak bizonyos súlyú tiszta szín (puri puti) ezüstöt adni; erre vonatkozólag azt a kérdést vetették föl, hogy mi az a «*purum putum*»?

Én azt válaszoltam, hogy a «*purum putum*» annyi mint «*valde purum*», ép úgy mint a «*novum*»-ból «*novicium*»-ot és «*proprium*»-ból «*propicium*»-ot mondunk, mikor az alapszók jelentését tágitni és fokozni akarjuk».

Ennek olvasása közben csodálat fogott el, hogy hogyan² láthatott Alfenus a «*purum*» és «*putum*» között ugyanolyan hasonlóságot, a milyen a «*novum*» és «*novicium*» közt van; mert akkor, ha az említett szó «*puricium*» volna, való-³

- 4 «*noviciū*». Id etiam mirum fuit, quod «*noviciū*» per augendi figuram dictum existimavit, cum sit «*noviciū*» non quod «*magis novum*» sit, sed quod a «*novo*» dictum sit inclinatumque.
- 5 His igitur assentimus, qui «*putum*» esse dicunt a «*putando*» dictum et ob eam causam prima syllaba brevi pronuntiant, non longa, ut existimasse Alfenus videtur, qui a «*puro*» id
- 6 esse factum scripsit. «*Putare*» autem veteres dixerunt vacantia ex quaque re ac non necessaria aut etiam obstantia et aliena auferre et quod esse utile ac sine vitio videtur
- 7 tur relinquere. Sic namque *arbores et vites* et sic *rationes*
- 8 etiam «*putari*» dictum. Verbum quoque ipsum «*puto*», quod declarandæ sententiæ nostræ causa dicimus, non significat profecto aliud, quam id agere nos in re dubia obscuraque, ut decisis amputatisque falsis opinionibus, quod videatur esse verum et integrum et incorruptum retineamus.
- 9 Argentum ergo in Carthaginensi fœdere «*putum*» dictum est quasi exputatum excoctumque omnique aliena materia carens omnibusque ex eo vitiis detractis emaculatum et candefactum.
- 10 Scriptum est autem «*purum putum*» non in Carthaginensi solum fœdere, sed cum in multis aliis veterum libris, tum in *Q.* quoque *Ennii* tragœdia, quæ inscribitur *Alexander*, et in satira *M. Varronis*, quæ inscripta est *ὁς παῖδες οἱ γέροντες*.

ban úgy látszanék, hogy ép úgy van mondva, mint a «*novicium*». Az is csudálatos volt előttem, hogy a «*novicium*»-ot 4 fokozó alaknak képzelte, noha nem annyit tesz, hogy «*magis novum*» (újabb, egészen új), hanem csak úgy tekintendő, mint a «*novum*»-mal egyenértékű s belőle származott szó. Én e szerint azok véleményéhez csatlakozom, a kik szerint 5 a «*putum*» a *putare* igétől származik, s ezért az első szótagot röviden ejtik, nem hosszan, a mint látszólag Alfenus hitte, a ki a «*purum*»-tól származtatja. A régiek pedig a 6 «*putare*» igét oly értelemben használták, hogy mindazt, a mi bármely dolognál fölösleges vagy ártalmas és oda nem tartozó, eltávolítani és lemetszeni és csak azt hagyni meg, a mi hasznosnak és ártalmatlannak látszik. Így mondták 7 pl. «*putare arbores et vites*» (a fákat és szőlőtökéket megnyesni) és «*putare rationes*» (számadásokat tisztába hozni). Így a «*puto*» ige magában is, ha véleményünk nyilvánítá- 8 sára használjuk, bizonyára semmi mást nem jelent, mint azt, hogy valamely kétes és bizonytalan esetben úgy cselekszünk, hogy a hamis véleményeket lemetszvéen és kiirtván, azt tartjuk meg, a mi igaznak, épnek és hamisítatlannak látszik. Ennélfogva a carthagói szerződésben az ezüst jelző- 9 jéül használt «*putum*» annyit jelent, mint tiszta, salak nélküli, minden idegen anyagtól ment, minden hamis alkatrésztől megtisztított és fehérre tett.

A «*purum putum*» kifejezés azonban nemcsak a carthagói 10 szerződésben fordul elő, hanem egyfelől sok más régi iratban, másfelől pedig Q. Ennius «*Alexander*» cz. szomorújátékban és M. Varro-nak «*Az öregek kétszer (második!) gyermekek*» cz. satirájában is.

VI.

Temere inepteque reprehensum esse a Iulio Hygino Vergilium, quod «praepetes» Dædali pennas dixit; atque inibi, quid sint aves praepetes et quid illae sint aves, quas Nigidius «inferas» appellavit.

- 1 Dædalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
 Præpetibus pennis ausus se credere cælo.
- 2 In his Vergilii versibus reprehendit Iulius Hyginus «pen-
 3 nis præpetibus» quasi inproprie et inscite dictum. «Nam»
 «praepetes» inquit «aves ab auguribus appellantur, quæ aut
 4 opportune prævolant aut idoneas sedes capiunt». Non apte
 igitur usum verbo augurali existimavit in Dædali volatu
 nihil ad augurum disciplinam pertinente.
- 5 Sed Hyginus nimis hercle ineptus fuit, cum quid «præ-
 petes» essent, se scire ratus est. Vergilium autem et Cn.
 Matium, doctum virum, ignorasse, qui in secundo *Iliadis*
 Victoriam volucrem «*praepetem*» appellavit in hoc versu:

Dum dat vincendi præpes Victoria palman..

- 6 Cur autem non Q. quoque *Ennium* reprehendit, qui in *an-*
 nalibus non pennas Dædali, sed longe diversius

Brundisium, inquit, pulcro præcinctum præpete portu?

- 7 Set si vim potius naturamque verbi considerasset neque id
 solum, quod augures dicerent, inspexisset, veniam prorsus
 poetis daret similitudine ac translatione verborum, non si-
 8 gnificatione propria utentibus. Nam quoniam non ipsæ tan-

VI. FEJEZET.

Julius Hyginus igazságtalanul és okatlanul rójja meg Vergiliust, hogy Daedalus szárnyainak ezt a jelzõt adja: «praepetes»; egyúttal mit jelent az «aves praepetes» kifejezés, s végül miféle madarakat nevezett Nigidius «inferae»-nek?

Vergilius ezen verseiben:

1

«Minos elöl futván — mint mondják — Dædalus egykor
Üdvöt adó szárnyán (præpetibus pennis) az eget kísérleni merte.»

Julius Hyginus megrójja a «*praepetibus pennis*» kifeje-
zést, mint nem megfelelő, ügyetlen szófüzést. «Ugyanis —
mondja ő — *praepetes* jelzővel a madárjósok a kedvező
irányban repülő, vagy szerencsés helyekre telepedő mada-
rakat jelölik». Így tehát Vergilius nem helyesen használta e
madárjós kifejezést Dædalus repülésére, a kinek a menek-
vése semmi kapcsolatban sincs a madárjós mesterséggel.

De épen Hyginus volt szerfözlött idétlen, mikor azt kép-
zelte, hogy egyedül maga ismeri a «*praepetes*» jelentését,
Vergilius pedig és a tudós Cn. Matius⁵ nem, kik közül az
utóbbi *Ilias*-ának 2-ik könyvében a szárnyas *Victoriá*-t
«*praepes*»-nek nevezte következő versében:

«Nékie a szárnyas Victoria nyújtja a pálmát».

Miért nem rójja meg *Q. Enniust* is, a ki *Évkönyvei*-ben
nem Dædalus szárnyairól, hanem sokkal eltérőbben hasz-
nálja e kifejezést, így:

«Brundisium remekül bekerítve a biztos öbölben» (*præpete portu*).

Hiszen, ha e szó jelentését és használatát jobban meg-
vizsgálta, s nem egyedül csak a madárjósoktól használt ér-
telmet tekintette volna, bizonyára elnézte volna a költőnek,
a ki más szavakat is használ átvitt értelemben, nem pedig
csak egy különös jelentésben. Minthogy ugyanis nem csak

tum aves, quæ prosperius prævolant, sad etiam loci, quos capiunt, quod idonei felicesque sunt, «*praepetes*» appellantur, idcirco Dædali pennas «*praepetes*» dixit, quoniam ex locis, in quibus periculum metuebat, in loca tutiora pervenerat. Locos porro «*praepetes*» et augures appellant et Ennius in *annalium* primo dixit:

præpetibus sese pulcrisque locis dant.

10 Avibus autem «*praepetibus*» contrarias avis «*inferas*» appellari, Nigidius Figulus in libro primo *augurii privati*
 11 ita dicit: «Discrepat dextra sinistra, præpes inferæ». Ex quo est coniectare, «*praepetes*» appellatas, quæ altius sublimiusque volitent, cum differre a «*praepetibus*» Nigidius «*inferas*»
 12 dixerit. Adulescens ego Romæ, cum etiamtum ad grammaticos itarem, audiui Apollinarem Sulpicium, quem inprimis sectabar, cum de iure augurio quæreretur et mentio «*præpetum avium*» facta esset, Erucio Claro præfecto urbi dicere, «*praepetes*» sibi videri esse alites, quas Homerus «*τανυπτερογας*» appellaverit, quoniam istas potissimum augures spectarent, quæ ingentibus alis patulæ atque porrectæ prævolarent. Atque ibi hos Homeri versus dixit:

«Τὴν δ' οἰωνοῖσι τανυπτερόγεσσι κελεύεις
 Πείθεσθαι, τῶν οὐ τι μετατρέπομ' οὐδ' ἀλεγίζω.»

a szerencsés irányban repülő madarakat, hanem azokat a helyeket is nevezik «*praepetes*»-nek, a melyeken megtelepednek, s a melyek ezért szerencsésekké és üdvhozókká válnak, mondhatta Vergilius a szárnyakról, hogy: «*praepetes*,» mivel a veszélyeseknek tartott helyekről biztosabb helyekre érkezett. A helyek jelzőjéül használják a *praepetest* a madárjósok is; s ily értelemben mondja Ennius is első *Évkönyvé*-ben:

«Biztos és gyönyörű helyekre vonulnak»
(*praepetibus sese pulcrisque locis dant*).

Azt, hogy a «*praepetes*»-nek nevezett madarakkal ellen-¹⁰tétés madarakat «*inferae*»-nek nevezték, *Nigidius* bizonyítja a *Magán jóslásról* írott művének első könyvében így: «Harczol a jobboldali a baloldalival, a *praepes* az *inferával* (az előre repülő a lefelé repülővel).» Ebből, mivel *Nigidius* ¹¹az *infera*-t (lefelé vagy alant repülőt) a *praepetes* ellentétéül használja, azt lehet következtetni, hogy «*praepetes*»-nek a magasabban és föntebb repülő madarakat nevezték. Mikor ¹²még serdülő koromban Rómában a nyelvészeket hallgattam, egy ízben legkedvesebb mesterem, *Sulpicius Apollinaris* egy a jóslási jog fölötti társalgás közben a «*praepetum avium*» kifejezés kerülván elő, fülem hallatára e szavakat intézte *Erucius Clarus* városparancsnokhoz: «Nekem úgy tetszik, hogy «*praepetes*»-en az oly madarak értendők, melyeket Homerus «széles röptűek»-nek nevezett, minthogy leginkább az olyanokat szokták megfigyelni, melyek nagy szárnyaikkal kiterjeszkedve és elterülve szoktak repülni.» S erre idézte Homerus következő verssorait:

«És te kiterjesztett szárnyu madaraknak erőltetsz
Hinni, de fel se veszem, nincs semmi figyelmem azokra».

VII.

De Acca Larentia et Gaia Taracia; deque origine sacerdotii fratrum arvalium.

1 *Accae Larentiae et Gaiæ Taraciae*, sive illa *Fufetia* est,
nomina in antiquis annalibus celebria sunt. Earum alteræ
post mortem, Taraciæ autem vivæ amplissimi honores a
2 populo Romano habiti. Et *Taraciam* quidem virginem Vestæ
fuisse lex Horatia testis est, quæ super ea ad populum lata.
Qua lege ei plurimi honores fiunt, inter quos ius quoque
testimonii dicendi tribuitur «*testabilis*» que una omnium
feminarum ut sit datur. Id verbum est legis ipsius Horatiæ;
3 contrarium est in duodecim tabulis scriptum: «*Inprobus in-*
4 *testabilisque esto*». Præterea si quadraginta annos nata sa-
cerdotio abire ac nubere voluisset, ius ei potestasque exau-
gurandi atque nubendi facta est munificentiae et beneficii
gratia, quod campum Tiberinum sive Martium populo con-
donasset.

5 Sed *Acca Larentia* corpus in vulgus dabat pecuniamque
6 emeruerat ex eo quæstu uberem. Ea testamento, ut in *An-*
tiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut quidam
autem alii tradiderunt, populum Romanum bonis suis he-
7 redem fecit. Ob id meritum a flamine Quirinali sacrificium
8 ei publice fit et dies e nomine eius in fastos additus. Sed
Sabinus Masurius in primo *memorialium*, secutus quosdam
historiæ scriptores, *Accam Larentiam* Romuli nutricem
fuisse dicit. «Ea, inquit, mulier ex duodecim filiis maribus
unum morte amisit. In illius locum Romulus Accæ sese
filium dedit seque et ceteros eius filius «*fratres aruales*»

VII. FEJEZET.

Acca Larentia és Gaia Taracia s a mezei testvérek papitestületének eredete.

Az *Acca Larentia* és *Gaia Taracia*, vagy *Fufetia* nevek igen híresek a régi évkönyvekben. Közülök az első iránt L. la után, az utóbbi iránt pedig már életében igen nagy tisztelettel viseltetett a római nép. *Taraciaról* az ő érdeké-² ben a nép előtt hozott horatiusi törvény bizonyítja, hogy Vesta-szűz volt. Ez a törvény igen sok tiszteletet rendelt számára, többek között a tanuskodási jogot is, s minden asszony közt egyedül ő neki engedélyezték a *«testabilis»* (tanuúl hívható) nevet. Ezt a szót használja maga a hora-³ tiusi törvény. A tizenkét táblás törvényben egy ezzel ellen-³ kezdő rendelet van följegyezve, így: «Becstelen legyen és tanuúl ne hivattathassék» (*intestabilis*). Azonkívül, ha majd⁴ negyven éves korában a papi testületből ki akart lépni és férjhez kívánt menni, bőkezűségéért és jótéteményéért meg-⁴ adatott neki a jog és engedély, hogy kilépése után ezt tehetette, mivel a Tiberis melletti, vagy Marsnak szentelt föld-⁴jét a népnek ajándékozta.

Acca Larentia pedig nyilvános kéjhölgy volt s ebből az⁵ üzletből nagy összeg pénzt szerzett. Majd egy, *Antias törté-⁶ net*-ében található följegyzés szerint a római népet tette va-⁶gyona örökösévé. Ezen érdeméért Mars papja nyilvános⁷ áldozatot mutatott be neki, s egyszersmind a naptárban egy⁷ napot az ő nevéről neveztek el. De *Masurius Sabinus* né-⁸ mely történetírók véleményét követve *Emlekirat*-ainak első⁸ könyvében azt állítja, hogy *Acca Larentia* Romulus dajkája⁸ volt. «Ettől az asszonytól — mondja — tizenkét fiú gyer-⁸meke közül a halál egyet elragadott. Ennek helyébe került⁸ be Romulus *Acca* fiául s magát és *Acca* többi fiait *«fratres*

appellavit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arvalium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spīcea corona et albæ infulæ».

VIII.

Notata quaedam re rege Alexandro et de P. Scipione memoratu digna.

¹ Ἀπίων, Græcus homo, qui Πλειστονείκης appellatus est,
² facili atque alacri facundia fuit. Is cum de Alexandri regis laudibus scriberet: «Victi, inquit, hostis uxorem, facie incluta mulierem, vetuit in conspectum suum deduci, ut eam
³ ne oculis quidem suis contingeret». Lepide igitur agitari potest, utrum videri continentior par sit, Publiumne Africanum superiorem, qui, Carthagine ampla civitate in Hispania expugnata, virginem tempestivam, forma egregia, nobilis viri Hispani filiam captam perductamque ad se patri inviolatam reddidit, an regem Alexandrum, qui Darii regis uxorem eandemque eiusdem sororem, proelio magno captam, quam esse audiebat exuperanti forma, videre noluit perducique ad sese prohibuit.

⁴ Sed hanc utramque declamatiunculam super Alexandro et Scipione celebraverint, quibus abunde et ingenii et otii
⁵ et verborum est; nos satis habebimus, quod ex historia est, id dicere: «Scipionem istum, verone an falso incertum, fama tamen, cum esset adulescens, haud sincera fuisse et prope-modum constitisse, hosce versus a Cn. Nævio poeta in eum scriptos esse:

«Etiám qui † res manu magnas sæpe gæssit glorióse,
 Cuius fácta viva núnc vigent, qui apud géntes solus præestat,
 Eum suús pater eum † pallio uno ab amica abduxit.»

⁶ His ego versibus credo adductum *Valerium Antialem* ad-

arvales» (mezei testvérek)-nek nevezte. Ettől fogva maradt fenn a mezei testvér papi testület tagjainak 12-es száma, mely testület jelvénye a kalászkoszoru és a fehérszalagok».

VIII. FEJEZET.

Egyes, említésre méltó följegyzések Sándor királyról és P. Scipióról.

A görög származásu könnyed és eleven előadásu *Apion*¹ *Plistonices*, Sándor király dícséretes tulajdonságairól írván,² ezeket mondta: «Megtiltotta, hogy legyőzött ellenségének gyönyörű szép feleségét szemei elé vezessék, hogy még szeme pillantásával se illesse.» Itt tréfásan felvethető az a³ kérdés, melyiket kell a kettő közül önmegtartóztatóbbnak tartanunk, az idősebb Publius Africanust-e, a ki Carthagónak, Hispania e jelentékeny városának meghódítása után egy hispaniai nemes gyönyörű szép, foglyul ejtett és hozzávezetett eladó leányát atyjának érintetlenül visszaszolgáltatta, vagy Sándor királyt-e, ki egy nagy háboruban Darius király feleségét és vele együtt annak nagy szépség hírében álló nővérét foglyul ejtve, látni se akarta és megtiltotta, hogy elébe vezessék.

Azok, a kiknek élesebb elméjük, több idejük és nagyobb⁴ előadó képességük van, ezt a két, Sándorra és Scipiora vonatkozó beszédgyakorlatot feldolgozhatják, én magam elég⁵ nek tartom a történelem alapján a következőket adni elő: «Mindamellett ez a Scipio igaz-e, vagy nem, nem tudom, ifjú korában nem épen jó hírnek örvendett, s csaknem bizonyos, hogy Cn. Nævius költő reá írta következő versét:

«Ki hős karjával annyi dicső dolgot mívelt

És tettei élnek, és első a világban,

Azt apja egy ingben hozta haza kedvesétől.»⁶

Azt hiszem, hogy *Valerius Antias* e versek hatása alatt⁶

versus ceteros omnis scriptores de Scipionis moribus sensisse et eam puellam captivam non redditam patri scripsisse contra quam nos supra diximus, sed retentam a Scipione atque in deliciis amoribusque ab eo usurpatam.

IX.

Locus exemptus ex annalibus L. Pisonis historiae et orationis lepidissimae.

- 1 Quod res videbatur memoratu digna, quam fecisse *Cn. Flavium, Anni* filium, ædilem curulem, *L. Piso* in tertio *annali* scripsit, eaque res perquam pure et venuste narrata a *Pisone*, locum istum totum huc ex *Pisonis annali* transposuimus.
- 2 «*Cn.*, inquit, *Flavius*, patre libertino natus, scriptum faciebat, isque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur, eumque pro tribu ædilem curulem
- 3 renuntiaverunt. Aedilem qui comitia habebat negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum ædilem fieri.
- 4 *Cn. Flavius, Anni* filius, dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse, isque ædilis curulis factus est.
- 5 Idem *Cn. Flavius, Anni* filius, dicitur ad collegam venisse visere ægrotum. Eo in conclave postquam introivit, adulescentes ibi complures nobiles sedebant. Hi contemnentes
- 6 eum, assurgere ei nemo voluit. *Cn. Flavius, Anni* filius, ædilis, id arrisit, sellam curulem iussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset utique hi omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem.»

vélekedett minden többi íróval szemben másképen Scipio erkölcsösségéről, s azért írta előbbi állításommal ellenkezőleg, hogy azt a foglyul esett leányt nem adta vissza atyjának, hanem magánál tartotta és saját szerelmi gyönyörűségére használta.

IX. FEJEZET.

Egy igen szép történeti elbeszélésre vonatkozó részlet L. Piso évkönyveiből.

Mivel egy, a *L. Piso*⁷ 3-dik *Évkönyv*-ének tanusága szerint *Annius* fiától, *Cn. Flavius*⁸ curulis ædilistől elkövetett dolog említésre méltónak tűnt föl előttem, s magát az esetet *L. Piso* igen tisztán és kellemesen adja elő, művének erre vonatkozó részletét szóról-szóra közlöm.

«*Cn. Flavius* — mondja ő — egy szabadon bocsátott fia, ² ép abban az időben, mikor a hivatalnokok tisztújítás alá kerültek, mint irnok a curulis ædilis mellett szolgált s a választó gyűlésben megválasztották ædilis curulissá. A választási elnök azt mondta, hogy nem fogadja el megválasztatását, mert nem tetszik neki, hogy egy irnok legyen ædilissé. Erre *Annius* fia, *Cn. Flavius*, állítólag letéve író- ⁴ szerét, felhagyott az irnoksággal és ő lön ædilissé.

Ugyancsak ez a *Cn. Flavius*, *Annius* fia, állítólag egyszer ⁵ egy betegen fekvő tiszttársa látogatására ment. Midőn hozzá megérkezve szobájába lépett, már több nemes ifjú ült ott. Ezek őt semmibe sem vevén egyikőjük sem akart előtte felemelkedni. Erre ædilisünk elmosolyodva előhozatta curulisi ⁶ székét s a küszöbre tétette, hogy amazok közül egyik se távozhassék, s akaratuk ellenére is lássák őt curulisi székén ülve».

X.

Historia super Euclida Socratico, cuius exemplo Taurus philosophus hortari adulescentes suos solitus ad philosophiam naviter sectandam.

- 1 Philosophus Taurus, vir memoria nostra in disciplina
Platonica celebratus, cum aliis bonis multis salubribusque
exemplis hortabatur ad philosophiam capessendam, tum vel
maxime ista re iuvenum animos expergebat, *Euclidem*
2 quam dicebat Socraticum factitavisse. «Decreto» inquit «suo
Athenienses caverant, ut qui Megaris civis esset, si intulisse
Athenas pedem pressus esset, ut ea res ei homini capitalis
3 esset; tanto Athenienses», inquit, «odio flagrabant finitimo-
4 rum hominum Megarensium. Tum Euclides, qui indidem
Megaris erat quique ante id decretum et esse Athenis et
audire Socratem consueverat, postquam id decretum san-
xerunt, sub noctem, cum advesperasceret, tunica longa mu-
liebri indutus et pallio versicolore amictus et caput rica
velatus, e domo sua Megaris Athenas ad Socratem comnea-
bat, ut vel noctis aliquo tempore consiliorum sermonumque
eius fieret particeps, rursusque sub lucem milia passuum
5 paulo amplius viginti eadem veste illa tectus redibat. At
nunc», inquit, «videre est, philosophos ultro currere, ut
doceant, ad fores iuvenum divitum eosque ibi sedere atque
opperiri prope ad meridiem, donec discipuli nocturnum
omne vinum edormiant».

XI.

Verba ex oratione Q. Metelli Numidici, quae libuit meminisse, ad officium gravitatis dignitatisque vitae ducentia.

- 1 Cum inquinatissimis hominibus non esse convicio decer-
tandum neque in maledictis adversum inpudentes et impro-

X. FEJEZET.

Egy történet a Socratest követő Euclidesről, a kinek példájával szokta Taurus bölcsész ifju hallgatóit a bölcsészet utáni buzgó törekvésre buzdítani.

Taurus bölcsész, korunk híres platonistája, míg egyfelől jó és hasznos példával szokott a bölcsészettel való foglalkozásra buzdítani, másfelől leginkább a következő *Euclides-sel*¹ történt esettel tüzelgette föl az ifjak lelkiületét: «Az atheniek egy rendeletükben kimondották, hogyha megarai polgár Athenbe teszi lábát, és ott elfogják, halállal lakoljon; ily szörnyű gyűlölet fogta el őket szomszédjaik, a megaraiak iránt. Ez időben a rendelet kibocsátása előtt, a szintén megarai születésű Euclides Athénben nemcsak megfordulni, hanem Socratest hallgatni is szokta, s majd e rendelet szentesítése után is este felé, minden nap hosszú női ruhát és tarka köpenyt véve magára, s fejét fátyolba burkolva Megarából elindult Socrateshez Athenbe, hogy legalább az éjszaka egy részén részt vehessen tanácsaiban és tanításaiban s hajnal felé e husz ezer lépésnél hosszabb úton ugyanazon ruhában hazáig ismét megtette az utat. 5 Mostanában meg azt lehet látni, hogy még maguk a tanító bölcsek futnak a gazdag ifjak ajtóihoz, s ott ülnek és vára-koznak, csaknem délig, míg tanítványaik az éjszakai dorbézolás mámorát ki nem alusszák».

XI. FEJEZET.

Q. Metellus Numidicus egy beszédének szavai, melyeket azért láttam jónak fölemlíteni, mert arra mutatnak rá, hogy miként kell az életben tekintélyünket és méltóságunkat megőrizni.

Hogy nem tanácsos alávaló emberekkel perlekedésbe bocsátkoznunk, se szemérmetlenek és gonoszok ellen rágal-

bos velitandum, quia tantisper similis et compar eorum fias, dum paria et consimilia dicas atque audias, non minus ex oratione *Q. Metelli Numidici*, sapientis viri, cognosci potest quam ex libris et disciplinis philosophorum.

- 2 Verba hæc sunt *Metelli* adversus *C. Manlium*, tribunum plebis, a quo apud populum in contione lacessitus iactatusque
 3 fuerat dictis petulantibus: «Nunc quod ad illum attinet, Quirites, quoniam se ampliorem putat esse, si se mihi inimicum dictitarit, quem ego mihi neque amicum recipio neque inimicum respicio, in eum ego non sum plura dicturus. Nam cum indignissimum arbitror, cui a viris bonis benedicatur, tum ne idoneum quidem, cui a probis maledicatur. Nam si in eo tempore huiusmodi homunculum nomines, in quo punire non possis, maiore honore quam contumelia adficias».

XII.

Quod neque «testamentum», sicuti *Servius Sulpicius* existimavit, neque «sacellum», sicuti *C. Trebatius*, duplicia verba sunt, sed a testatione productum [alterum], alterum a sacro imminutum.

- 1 *Servius Sulpicius* iureconsultus, vir ætatis suæ doctissimus, in libro *de sacris detestandis* secundo, qua ratione adductus «testamentum» verbum esse duplex scripserit, non
 2 reperio; nam compositum esse dixit a *mentis contestatione*.
 3 Quid igitur «calciamentum», quid «paludamentum», quid «pavimentum», quid «vestimentum», quid alia mille per

makkal küzdenünk, mivel az által, hogy ugyanazokat és hasonlókat mondunk, a milyeneket tőlük hallunk, csak hozzájuk leszünk hasonlókká, sőt egészen olyanokká válunk mint ők: erre nézve nemcsak a böles *Q. Metellus Numidicus* egy beszédéből, hanem a bölesészek irataiból és tanai-
ból is meggyőződhetünk.

Metellus nevezetesen *C. Manlius* néptribun ellen, ki őt 2 egy népgyűlésen ingerelte, és szemtelen szavakkal támadta meg, a következő szavakban kelt ki: «Most, a mi ezt az 3 embert illeti, polgárok, minthogy azt hiszi, hogy ha magát örökösen ellenségemnek hirdeti, előttek nagyobb tekintéllyel fog birni, én őt sem barátomúl nem fogadom, sem ellenségemnek nem tekintem, rá többé egy szót sem pazarlok, mert míg egyfelől teljesen érdemetlennék tartom a becsületes emberek dicséretére, másfelől arra se tartom méltónak, hogy derék emberek még csak szidalommal is illessék. Mert ha az ily hitvány ember nevét oly időben említjük, mikor nem büntethetjük, inkább megtiszteljük, mint meg-
gyalázzuk».

XII. FEJEZET.

Hogy sem a «testamentum», a mint Servius Sulpicius tartotta, sem a «sacellum», a hogy C. Trebatius hitte, nem összetett szavak, hanem az előbbi a «testatio» tőnek továbbképzése, az utóbbi pedig a «sacrum» kicsinyítése.

Nem tudom kitalálni, micsoda ok birhatta rá *Servius* 1 *Sulpiciust*, korának legkiválóbb jogtudósát, hogy «*A kötelező szerződésokról való lemondásról*» czimű művének 2. könyvében a «*testamentum*»-ot összetett szónak állítja. Szerinte 2 ugyanis ebből a két szóból van összetéve «*mentis contestatio*» (az érző és gondolkozó erő utolsó rendelkezése). De hát 3 a «*calciamentum*» (lábbeli), «*paludamentum*» (hadi köpeny), «*pavimentum*» (padlózat), «*vestimentum*» (ruházat) s ezer

huiusmodi formam producta. etiamne ista omnia compo-
 4 sita dicemus? Obrepsisse autem videtur Servio, vel si quis
 est, qui id prior dixit, falsa quidem, sed non abhorrens ne-
 que inconcinna quasi *mentis* quædam in hoc vocabulo
 significatio, sicut hercle C. quoque *Trebatio* eadem concin-
 5 nitas obrepsit. Nam in libro *de religionibus* secundo: «*sac-*
cellum» est, inquit, locus parvus deo sacratus cum ara.
 Deinde verba hæc. «*Sacellum*» ex duobus verbis arbitror
 6 compositum «*sacri*» et «*cellae*», quasi «*sacra cella*». Hoc
 quidem scripsit *Trebatius*; set quis ignorat, «*sacellum*» et
 simplex verbum esse et non ex «*sacro*» et «*cella*» copulatum,
 sed ex «*sacro*» deminutum?

XIII.

De quaestiunculis apud Taurum philosophum in convivio agitis,
quæ «sympôticæ» vocantur.

1 Factitatum observatumque hoc Athenis est ab his, qui
 2 erant philosopho *Tauro* iunctiores: cum domum suam nos
 vocaret, ne omnino, ut dicitur, immunes et asymboli veni-
 remus, coniectabamus ad cenulam non cuppedias ciborum,
 3 sed argutias quæstionum. Vnusquisque igitur nostrum com-
 mentus paratusque ibat quod quæreret, eratque initium lo-
 4 quendi edundi finis. Quærebantur autem non gravia nec
 reverenda, sed ἐνδομημᾶτια quædam lepida et minuta et
 florentem vino animum lacescentia, quale hoc ferme est
 subtilitatis ludicræ, quod dicam.

más ily meghosszabbított alakú szót is egytől-egyig összetettnek mondjuk? Úgy látszik azonban, hogy ez a magyarázat csak kicsuszott száján, vagy már előbb is nyilvánította valaki e véleményt, a mi ugyan helytelen, de mégsem egészen eltérő és össze nem egyeztethető ebben a kifejezésben a «mens» valamelyik jelentésével. Még pedig valóban ép úgy csalatkozott, mint *C. Trebatius* is megcsalta egy ugyanilyen művészi összetételre való gondolás. Az *isteni tiszteletről* című műve 2. könyvében ugyanis így szól: «*A sacellum* egy az istennek szentelt kis hely s véleményem szerint a *sacer* és a *cella* szavakból van összetéve; így e helyett áll: *sacra cella* (szent fülke.)» Így *Trebatius*; de ki ne tudná, hogy a «*sacellum*» egyszerű szó, s nem a «*sacer*» és «*cella*»-ból van összetéve, hanem a «*sacer*» kicsinyítése.

XIII. FEJEZET.

A Taurus bölcsésznél lakomák alkalmával vitatott sympoticæ (asztali társalgások)-nak nevezett apró kérdések.

Mindazok, a kik Athénben *Taurus* bölcsésszel szorosabb 1 összeköttetésben voltunk, köteleztük magunkat azon figyelemztetése megtartására, hogy, mikor házába meghív, egyikünk se menjen hozzá — a közbeszéd — szerint üres kezekkel, a nélkül, hogy valamit hozna. Ezért a lakomához mindig vittünk valamit, nem ugyan ingyencz falatokat, hanem elmés társalgási anyagot. E szerint mindegyikünk megállapított, kész kérdéssel jött, s ebéd végével megkezdődött a társalgás. De nem nehéz, komoly kérdésekről beszélgettünk, 4 hanem bizonyos ἐνθουσιασμός-nak nevezett vidám, jelentőség nélküli ötletekről, melyek a bor élvezésétől fölhevült lelket ingerelték; ilyen körülbelül a következő finom elmés-ség is.

5 Quæsitum est, quando moriens moreretur? cum iam in
morte esset, an cum etiamtum in vita foret; et quando
surgens surgeret? cum iam staret, an cum etiamtum sede-
ret; et qui artem disceret, quando artifex fieret? cum iam
6 esset, an cum etiamtum non esset. Vtrum enim horum di-
ces, absurde atque ridicule dixeris, multoque absurdus
videbitur, si aut utrumque esse dicas aut neutrum.

7 Sed ea omnia cum captiones esse quidam futiles atque
inanes dicerent, «nolite» inquit *Taurus* «hæc quasi nugarum
8 aliquem ludum aspernari. Gravissimi philosophorum super
hac re serio quæsiverunt: et alii moriendi verbum atque
momentum manente adhuc vita dici atque fieri putaverunt,
alii nihil in eo tempore vitæ reliquerunt totumque (illum
9 que) illud, quod mori dicitur, morti vindicaverunt: item de
ceteris similibus in diversa tempora et in contrarias sen-
10 tentias discesserunt. Sed «*Plato*» inquit «noster neque vitæ
id tempus neque morti dedit, idemque in omni consimilium
11 rerum disceptatione fecit. Vidit quippe utrumque esse pu-
gnans neque posse ex duobus contrariis, altero manente,
alterum constitui quæstionemque fieri per diversorum inter
se finium mortis et vitæ cohærentiam, et idcirco peperit
ipse expressitque aliud quoddam novum in confinio tempus,
quod verbis propriis atque integris τὴν ἐξαιρήνης φύσιν appel-
lavit idque ipsum ita, uti dico», inquit «in libro, cui *Par-*
12 *menides* titulus est, scriptum ab eo reperietis». Tales aput

Fölvetették azt a kérdést, mikor mondjuk a haldoklóról, 5
 hogy meghalt? Mikor már halálra vált, vagy mikor még
 életben van? És mikor mondható a fölkelőről, hogy föl-
 kelt? Mikor már áll, vagy mikor még ül; s végül azt, a ki
 művészettel foglalkozik, mikor nevezhetjük művésznek?
 Mikor már megtanulta művészetét, vagy mikor még tanulja?
 Akármelyikre adsz ugyanis igenlő választ, izetlen és nevet- 6
 séges lesz állításod, s még inkább annak fogsz látszani, ha
 mindkettőt igenled, vagy pedig egyiket sem.

Mikor azonban egyesek mindezekre azt mondták, hogy 7
 haszontalan, hiábavaló kérdések, *Taurus* így szólt: «Ne
 vessétek meg ezeket, mint valami bohóskodó hiábavaló-
 ságot. A legtekintélyesebb bölcsészek vizsgálódtak e fölött 8
 komolyan, s némelyikük szerint a meghalás fogalma és az
 pillanat, mikor még valaki életben van, egészen egynek
 vehető; mások azonban az élet idejének fogalmát teljesen
 kizárják s mindazt, a mit a meghalás nevével nevezünk,
 egyedül a (tényleg beállt) halálra vonatkoztatják; ép így a 9
 többi hasonló kérdésben is más-más volt véleményük az
 időkülönbségre vonatkozólag. De a mi *Platónk* sem az 10
 élethez, sem a halálhoz nem számította ezt az időpontot,
 s ugyanígy járt el a többi hasonló dolgok mindegyikének
 vizsgálatánál is. Belátta ugyanis, hogy ezek mindegyike 11
 ellentéte egyik a másiknak, s hogy két ellentétes esetből az
 egyiket addig határozottnak nem vehetjük, míg a másik
 áll, s hogy ellenmondás származik, ha az életnek és halál-
 nak ellentétes határpontjait egymással összekapcsoljuk.
 Ezért a határpontra álló időpontnak a kifejezésére egy
 más új időfogalmat létesített, s ezt egy különös, épen csak
 erre választott mondással «τῇ ἐξαιφνης φούγῃ», azaz «hir-
 teleni elválasztás» vagy «hirteleni elválás pillanata» név-
 vel nevezte; ezen állításom bizonyítékát megtalálhatjátok
 «*Parmenides*» cz. művében». Ilyenekkel járultunk mi *Tau-* 12

Taurum symbolæ taliaque erant mensarum secundarum, ut ipse dicere solitus erat, «τραγημάτια».

XIV.

Pœniendis peccatis tres esse rationes a philosophis attributas; et quamobrem Plato duarum ex his meminerit, non trium.

1 Pœniendis peccatis tres esse debere causas existimatum
2 est. Vna est causa, quæ Græce vel («κόλασις» vel) «νουθεσία»
dicitur, cum pœna adhibetur castigandi atque emendandi
gratia, ut is, qui fortuito delinquit, attentior fiat correctior-
3 que. Altera est, quam hi, qui vocabula ista curiosius divi-
serunt, «τιμωρίαν» appellant. Ea causa animadvertendi est,
cum dignitas auctoritasque eius, in quem est peccatum,
tuenda est, ne prætermissa animadversio contemptum eius
pariat et honorem levet; idcircoque id ei vocabulum a
4 conservatione honoris factum putant. Tertia ratio vindicandi
est, quæ «παράδειγμα» a Græcis nominatur, cum pœnitio
propter exemplum necessaria est, ut ceteri a similibus pec-
catis, quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ
deterreantur. Idcirco veteres quoque nostri «*exempla*» pro
maximis gravissimisque pœnis dicebant.

Quando igitur aut spes magna est, ut is, qui peccavit,
citra pœnam ipse sese ultro corrigat, aut spes contra nulla
est, emendari eum posse et corrigi, aut iacturam digni-
tatis, in quem peccatum est, metui non necessum est, aut

rusnál a lakomához, s ilyenek voltak az ő szavaival azok a csemegénél felszolgált: «τραγηματία» (nyalánkságok).¹⁰

XIV. FEJEZET.

A bűnök büntetésénél a bölcsészek három eljárási módot vettek föl; s miért csak kettőt és nem hármat említett ezek közül Plato?

Az a felfogás, hogy a bűnök büntetésénél három oknak¹ kell közreműködnie. Az első görög neve: κόλασις (büntetés)² vagy νομοθεσία (jogszolgáltatás) s ez akkor szerepel, mikor fenyítés, vagy javítás céljából büntetünk, vagyis azért, hogy az esetleges bűnös jobban vigyázzon magára és javítsa meg magát. A másik neve az ezen kifejezéseket gon-³ dosabban megkülönböztetőknél τιμωρία (a jogtalanság megbosszulása). Ez a büntési indok akkor forog fenn, mikor annak a méltóságát és tekintélyét kell megóvni, a ki ellenében a bűnt elkövették, hogy a büntetés elengedése az ő megvettetését ne eredményezze és becsületén foltot ne ejt-⁴ sen; s közfelfogás szerint azért van a becsület (τιμή) megőrzésétől képezve. A harmadik büntetési indok, a mit a görögök παράδειγμα (intő példa) névvel neveznek, akkor áll be, ha a büntetés példaadás kedvéért szükséges, hogy másokat az ismert büntetéstől való félelem oly hasonló bűnöktől, melyeket az államnak megakadályozni érdekében van, visszariaszson. Ezért használták őseink is a legnagyobb és legsúlyosabb büntetések jelölésére az *exempla* (példák) szót.

Mikor tehát alapos remény volt arra, hogy a bűnös, büntetés nélkül, önkényt megjavítja magát, vagy ha ellenkezőleg egyáltalán nem lehetett hinni, hogy az illető megjavul és jobb útra tér, vagy nem kellett attól tartani, hogy az, a ki ellen a bűn irányult, méltóságában kárt szenved; vagy a

non id peccatum est, cuius exemplum necessario metu sanciendum sit: tum, quicquid ita delictum est, non sane
 5 dignum esse imponendi pœnæ studium visum est. Has tris uleiscendi rationes et philosophi alii plurifariam et noster *Taurus* in primo commentariorum, quos in *Gorgian Platonis* composuit, scriptas reliquit.

6 *Plato* autem ipse verbis apertis duas solas esse pœniendi causas dicit: unam, quam primo in loco propter corrigendum, alteram, quam in tertio propter exempli metum posuimus.

7 Verba hæc sunt *Platonis* in *Gorgia*: «Προσέχει δὲ παντὶ τῷ ἐν τιμωρίᾳ ὄντι ὅπ' ἄλλου ὀρθῶς τιμωρουμένῳ ἢ βελτίονι γίνεσθαι καὶ ὀνύασθαι, ἢ παραδείγματι ἄλλοις γίνεσθαι, ἵνα ἄλλοι οἱ ὀρῶντες πάσχοντα φοβοῦμενοι βελτίους γίγνωνται».

8 In hisce verbis facile intellegas, «τιμωρίαν» *Platonem* dixisse, non ut supra scripsi quosdam dicere, sed ita ut promisce dici solet pro omni punishmente. Anne autem quasi
 9 omnino parvam et contemptu dignam præterierit pœnæ sumendæ causam propter tuendam læsi hominis auctoritatem an magis quasi ei, quam dicebat, rei non necessariam prætermiserit, cum de pœnis, non in vita neque inter homines, sed post vitæ tempus capiendis scriberet, ego in medium relinquo.

büntett nem olyan volt, hogy példaadás céljából, félelemből szükségképen meg kellett volna torolni: az ilyenféle hibát nem tartották érdemesnek arra, hogy buzgón igyekezzünk rá a büntetést kiróni. Ezt a három büntetési módot egyfelől más bölcsészek sok helyen, másfelől a mi *Taurusunk* is följegyezte *Plato* «*Gorgias*»-ához irt magyarázatainak első könyvében.

Plato maga azonban világos szavakban csak két büntetési okot említ: az egyik az, a melyet az első helyen, mint javítást célzót említék, a másik, melyet harmadjára hoztam föl, mint a büntetéstől való félelem céljából alkalmazottat.

Plato saját szavai *Gorgias*ában így hangzanak: «Kell, hogy mindaz, a ki büntetést szenved, ha valaki más helyesen büntette meg, vagy megjobbuljon, vagy abból haszna legyen, vagy a többieknek például szolgáljon, hogy mások őt szenvedni látván, megijedjenek s jobbakká legyenek.»

Könnyen beláthatjuk, hogy *Plato* eme szavaiban a «*τιμωρίζω*»-t nem oly részleges jelentésben használta, mint a hogyan fentebbi szavaim szerint némelyek vették, hanem, a mint általában használják, mindenféle büntetés helyett. Azt azonban, hogy ezt a büntetési okot azért nem említi-e, mert egyáltalán oly kisszerűnek és figyelemre méltónak se tartja azért büntetni, hogy valamely megsértett ember tekintélyét megvédelmezzük, vagy inkább azért, mert ebben az esetben nem tartotta szükségesnek, mivel ő sem az életben, sem az emberek közt, hanem a túlvilágon szenvedendő büntetésekről irt, eldöntetlenül hagyom.

XV.

De verbo «quiesco», an «e» littera corripitur an produci debeat.

1 Amicus noster, homo multi studii atque in bonarum di-
 2 sciplinarum opere frequens, verbum «*quiescit*» usitate «e»
 3 littera correpta dixit. Alter item amicus, homo in doctrinis,
 4 quasi in præstigiis, mirificus communiumque vocum re-
 5 spuens nimis et fastidiens, barbare eum dixisse opinatus
 6 est, quoniam producere debuisset, non corripere. Nam
 «*quiescit*» ita oportere dici prædicavit, ut «*calescit*», «*ni-*
 «*tescit*», «*stupescit*» et alia huiuscemodi multa. Id etiam
 5 addebat, quod «*quies*» e producto, non brevi diceretur. No-
 6 ster autem, qua est rerum omnium verecunda mediocritate,
 ne si Aelii quidem, Cincii et Santrae dicendum ita censuis-
 sent, obsecuturum se fuisse ait contra perpetuam Latinæ
 linguæ consuetudinem, neque se tam insignite locuturum,
 6 ut absona inauditaque diceret; litteras tamen super hac re
 fecit inter exercitia quædam ludicra et «*quiesco*» non esse
 his simile, quæ supra posui, nec a «*quiete*» dictum, sed ab
 eo «*quietem*», Græcæque vocis et modum et originem ver-
 bum istud habere demonstravit, rationibusque haut sane
 frigidis docuit, «*quiesco*» «e» littera longa dici non convenire.

XV. FEJEZET.

Vajjon a «*quiesco*» igében az «*e*» röviden vagy hosszan ejtendő-e?

Egy nagyon törekvő és a szép tudományokkal való foglalkozásban fáradhatatlan barátom a «*quiesco*» igét az általános használat szerint rövid «*e*»-vel ejtette. Egy másik ellenben, ki a tudományokban szintén majdnem a szemfényvesztésig csodálatra méltó volt, s a közönséges kifejezéseket lelke mélyéből megvetette és utálta, úgy vélekedett, hogy az a kiejtés helytelen, minthogy hosszan kellett volna mondania, nem röviden. Állítása szerint ugyanis a «*quiescit*»-et ép úgy kell kiejteni; mint a *calescit* (melegedik), *nitescit* (fényesedik), *stupescit* (bámul) és sok más ilyen igét. Azt is hozzátette, hogy a «*quies*» szót is hosszú, 4 nem rövid *e*-vel kellene hangoztatni. Erre előbbi barátom, 5 az ő minden körülmények közt szerény mérsékletével azt válaszolta, hogy még ha oly férfiak véleménye szerint is, mint *Aelius*, *Cincius* és *Santra* úgy kellene kiejteni, ő nem követi ezt a latin nyelvhasználattal ellenkező kiejtést, s nem fog oly feltűnően beszélni, csak azért, hogy rosszhangzású és hallatlan kiejtést használjon; mégis a saját szórakoztatására irt sokféle dolgozatai közt irt erről a dologról egy levelet, a melyben azt bizonyítja, hogy a *quiesco* nem hasonló a fentebb említettekhez, sem a *quies*-től nem származik, hanem éppen megfordítva a *quies* származik tőle, s hogy mértékét és eredetét egy görög szótól veszi, s valóban nem hitvány okokkal bizonyította, hogy a «*quiesco*»-t nem járja hosszú «*e*»-vel ejteni.

XVI.

Verbum «deprecor» a poeta Catullo inusitate quidem, sed apte positum et proprie; deque ratione eius verbi exemplisque veterum scriptorum.

1 Eiusmodi quispiam, qui tumultuariis et inconditis linguæ
 exercitationibus ad famam sese facundiæ promiserat neque
 orationis Latinæ usurpationes (rationes)ve ullas didicerat,
 cum in *Lycio* forte vespera ambularemus, ludo ibi et volup-
 2 tati fuit. Nam cum esset verbum «*deprecor*» doctiuscule
 positum in *Catulli* carmine, quia id ignorabat, frigidissimos
 versus esse dicebat omnium quidem iudicio venustissimos,
 quos subscripsi:

Lesbia mi dicit semper male nec tacet umquam
 De me: Lesbia me dispeream nisi amat.

Quo signo? quia sunt totidem mea; deprecor illam
 Assidue, verum dispeream nisi amo.

3 Deprecor hoc in loco vir bonus ita esse dictum putabat, ut
 plerumque a vulgo dicitur, quod significat «*valde precor*»
 et «*oro*» et «*supplico*», in quo «*de*» præpositio ad augen-
 4 dum et cumulandum valet. Quod si ita esset, frigidi sane
 5 versus forent. Nunc enim contra omnino est: nam «*de*»
 præpositio, quoniam est anceps, in uno eodemque verbo +
 dum capit. Sic enim deprecor a *Catullo* dictum est, quasi

XVI. FEJEZET.

A deprecor igét Catullus költő szokatlanul ugyan, de mégis találóan és megfelelően használta; ez ige jelentése régi írókból vett példák alapján.

Mikor egy estve történetesen a *Lyceumban* sétáltunk, ¹ egy ember akadt elébünk gunyunk és tréfánk czéltáblájául. Ez, bár a latin nyelvbeli előadás közönséges szabályait és egyes szavainak jelentését sem ismerte, hebe-hurgya és zagyva nyelvgyakorlataival szónoki hírnevet jósolt magának. A *deprecor* ige ugyanis *Catullus* ¹¹ egy versében egy ² kissé tudós színezettel lévén alkalmazva, s ő ezt a jelentését nem ismervén, ezeket a verseket,

Lesbia csak szakadatlan
Szid, gyaláztat engemet
Bizony isten sülyedjek el,
Ha Lesbia nem szeret.

Honnan tudom? jó magamról:
Ez történik épp' velem,
Átkozom (*deprecor*) őt szüntelenül
S halálosan szeretem,

noha általában igen kellemeseknek tartják, igen izetleneknek nyilvánította. Azt gondolta a jó lélek, hogy a nevezett ³ ige e helyen a köznyelvben általában használt értelemben, tudniillik «*valde precor*» (nagyon kér) s «*oro*» és «*supplico*» (esd, könyörög) jelentésben áll, s hogy benne a «*de*» előjáró erősítésre és fokozásra szolgál. Ha így volna, tényleg ⁴ izetlenek volnának e versek. De ennek teljesen az ellenkezője áll. A «*de*» előjáró ugyanis, minthogy kétféle jelen- ⁵ tése van, egy ugyanazon szóban két jelentést vehet föl. Így használja például *Catullus* a következő igék jelentése-

«*detestor*» vel «*execror*» vel «*depello*» vel «*abominor*»;
 6 contra autem valet, cum *Cicero* pro *P. Sulla* ita dicit:
 7 «Quam multorum hic vitamst a Sulla deprecatus». Item in
 dissuasionem legis agrariæ: «Si quid deliquero, nullæ sunt
 imagines, quæ me a vobis deprecentur».

8 Sed neque solus *Catullus* ita isto verbo usus est. Pleni
 sunt adeo libri similis in hoc verbo significationis, ex qui-
 9 bus unum et alterum, quæ subpetierant, apposui. *Q. Ennius*
 in *Erechtheo* non longe secus dixit quam *Catullus*:

Qui nunc, inquit, ærumna meâ libertatém paro,
 Quibus sérvitutem meâ miseria déprecor;

signat «abigo» et «amolior», vel prece adhibita vel quo alio
 10 modo. Item *Ennius* in *Cresphonte*:

† Ego cum meæ vitæ parcam, létum inimico déprecer.

11 *Cicero* in libro sexto de republica ita scripsit: «Quod quidem
 eo fuit maius, quia, cum causa pari collegæ essent, non
 modo invidia pari non erant, sed etiam *Claudi* invidiam
Gracchi caritas deprecabatur»; hic quoque item non est
 «valde precabatur», sed quasi propulsabat invidiam et de-
 fensabat (invidiam), quod Græci propinqua significatione
 «*παραιτεῖσθαι*» dicunt.

12 Item pro *Aulo Caecina* consimiliter *Cicero* verbo isto uti-
 tur. «Quid, inquit, huic homini facias? nonne concedas
 interdum, ut excusatione summæ stultitiæ summæ impro-

ben: *detestor* (átkoz), *execror* (elátkoz), *depello* (megtagad), *abominor* (megutál); ezzel ellenkező értelemben mondja 6 *Cicero* a *P. Sulla* érdekében tartott beszédében, így: «Mily soknak életéért könyörgött (*deprecatus*) ez Sulla előtt.» Ép így a földtörvény ellenzését tárgyaló szónoklatában: «Ha 7 valami bűnt követek el, nekem nincsenek ősi képeim, a melyek személyemet töletek kikönyöröggjék (*deprecatur*).»

De nemcsak egyedül *Catullus* használta oly értelemben. 8 Hiszen hasonló jelentésével telve vannak a könyvek s ezek közül egyet-mást, a mik eszembe jutnak, ide iktatok. *Q. Ennius Erechtheus*-ában a *Catullus*-étól nem sokkal eltérő 9 jelentésben vette így:

«Kinek nyújtok bajomban most menekvést,
Kit sir ki (*deprecor*) vesztet most a szolgaságból.»

Itt annyit jelent, hogy: eltávolít, elhárít, vagy kéréssel, vagy valami más módon. Ugyancsak *Ennius* így szól 10 *Cresphontes*-ében:

«Ha védem életem, megmentem (*deprecor*) ellenem.»

Cicero így ír az államról szerzett művének 6-ik könyvé- 11 ben: «Ez annyival csodálatosabb volt, mert, noha a tiszt-társak mindegyikének ügye egyforma volt, mégsem egyformán állottak gyűlöletben, sőt a *Gracchus* iránt tanúsított kegy *Claudius*-ról is elfordította (*deprecabatur*) a gyűlöletet». Itt sem azt jelenti: «nagyon kérte», hanem mintegy: elfordította róla a gyűlöletet és megvédte tőle, a mire a görögök hasonló jelentésben a: *παραιτεῖσθαι* (kéréssel elfordítani) igét használják.

Ennek megfelelően használja *Cicero* az *Aulus Caecina* 12 érdekében tartott beszédében: «Mit akarsz — mondja — ezzel az emberrel? Nemde néha megengedjük, hogy nagyfokú együgyűségét használva mentségül a nagyfokú gonosz-ságaért őt megillető gyűlöletet elhárítsa magáról (*deprece-*

13 bitatis odium deprecetur?» Item in Verrem actionis secundæ primo: «Nunc vero quid faciat Hortensius? avaritiæne crimina frugalitatis laudibus deprecetur? At hominem flagitiosissimum, libidinosissimum nequissimumque defendit». Sic igitur *Catullus* eadem se facere dicit, quæ *Lesbiam*, quod et malediceret ei palam respueretque et recusaret detestareturque assidue et tamen eam penitus deperiret.

XVII.

Quis omnium primus libros publice præbuerit legendos; quantusque numerus fuerit Athenis ante clades Persicas librorum in bibliothecis publicis.

1 Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum præbendos primus posuisse dicitur *Pisistratus* tyrannus. Deinceps studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt; sed omnem illam postea librorum copiam *Xerxes*, Athenarum potitus, urbe ipsa præter arcem incensa, abs-
2 tulit asportavitque in Persas. Eos porro libros universos multis post tempestatibus *Seleucus* rex, qui *Nicanor* appel-
3 latus est, referendos Athenas curavit. Ingens postea numerus librorum in Aegypto ab *Ptolemaeis* regibus vel conquisitus vel confectus est ad milia ferme voluminum septingenta; sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea civitas, non sponte neque opera consulta, sed a militibus forte auxiliaris incensa sunt.

tur)?» Ép így a *Verres* elleni 2-ik vádbeszédének 1-ső 13 részében: «Most azonban mit tegyen Hortensius? Kapzsisága vádját deréksége dicséretével czáfolja meg (*deprecetur*)? De hiszen ő a legbűnösebb, legfeszlettebb és legsemmirekellőbb embert védi.» Azt mondja tehát *Catullus*, hogy ő ugyanazt teszi, a mit *Lesbia*, t. i. nyilvánosan rágalmazza, megveti, visszautasítja és folyton átkozza, mégis halálosan bele van gabalyodva.

XVII. FEJEZET.

Ki alapított leelőször nyilvános olvasó könyvtárt; s mily nagy volt ebben a könyvek száma, Athénben, a perzsáktól szenvedett vereség előtt?

Állítólag Athénben leelőször *Pisistratus*¹² kényúr ala- 1
pitott olvasó könyvtárt, hogy abból a művészet minden ágára vonatkozó könyveket bárkinek is adjanak ki olvasni. Ezt azután maguk az atheniek gyarapították nagy buzgalommal, de később *Xerxes*, Athén elfoglalása után, mikor az egész város elhamvadt, ezt az egész könyvhalmazt elvitetvén, Perzsiába szállíttatta. Majd hosszú idő multán 2
Seleucus Nicanor király Athénbe visszaszállíttatta. Később 3
Ptolemaeus királyok Egyiptomban rengeteg számú könyvet válogattak és hordattak össze, úgy hogy körülbelül 700 ezerre ment a tekercsek száma; de mindezek az első alexandriai háborúban, a város pusztítása alkalmával, nem ugyan szándékosan, kiadott parancsra, hanem véletlenül, a segédcsapatok hibája miatt a tűz martalékává lettek.

LIBER OCTAVVS.

Capitvla (et reliqvæ).

I.

«*Hesterna noctu*» rectene an cum vitio dicatur et quænam super istis verbis grammatica traditio sit; item quod decemviri in XII. tabulis «*nox*» pro «*noctu*» dixerunt. (v. Macr. Sat. I. 4.)

II.

Quæ mihi decem verba ediderit Favorinus, quæ usurpentur quidem a Græcis, sed sint adulterina et barbara; quæ item a me totidem acceperit, quæ ex medio communique usu Latine loquentium minime Latina sint neque in veterum libris reperiantur?

III.

Quem in modum et quam severe increpuerit audientibus nobis Peregrinus philosophus adulescentem Romanum ex equestri familia, stantem segnem apud se et assidue oscitantem. «Et adsiduo oscitantem vidit, atque illius quidem delicatissimas mentis et corporis halucinationes.» (Non. Marc. s. v. halucinari p. 121, 20 M.)

IV.

Quod Herodotus, scriptor historiæ memoratissimus, parum vere dixerit, unam solamque pinum arborum omnium cæsam numquam denuo ex isdem radicibus pullulare; et quod item de aqua pluviali et nive rem non satis exploratam pro comperta posuerit.

NYOLCZADIK KÖNYV.

(Csak a címek maradtak fönn.)

I. FEJEZET.

Helyesen vagy helytelenül van-e mondva: *hesterna noctu* (tegnap éjjel); mit szól a nyelvészeti hagyomány e kifejezéshez; továbbá, hogy a decemvirek (tizes tanács) a 12 törvénytáblán a *nox* szót használták a *noctu* helyett (l. Macrobius sat. I. 4).

II. FEJEZET.

Micsoda tiz, a görögöktől ugyan használt, de hamisan és idegenszerűen alkalmazott szót mutatott nekem Favorinus, s viszont mely 10, habár egyáltalán nem *latinos* s a régi írók műveiben nem található, de a köznyelvben közönségesen használt szót soroltam elő neki én is?

III. FEJEZET.

Hogyan és mily keményen támadott meg Peregrinus¹ bölcsész fülem hallatára egy mellette tunyán álló, folyton ásitózó lovagrendű római ifjút. «És tekintete egy folytonosan ásitózóra esett s annak teljesen elfajzott lelki és testi elposványodására.» (l. Non. Marc.-nál a *halucinari*-ige alatt p. 121, 20. M.)

IV. FEJEZET.

A nagyhirű történetíró, Herodotus az az állítása, hogy minden megcsonkított fa közül egyedül a fenyő nem hajt soha új hajtásokat, nem egészen helyes; ugyancsak ő az esővízről és a hóról egy nem eléggé megvizsgált kérdést megfejtettként tett közzé.

V.

Quid illud sit, quod Vergilius «*caelum stare pulvere*», et quod Lucilius «*pectus sentibus stare*» dixit. (v. Non. Marc. s. v. *stare* p. 391, 17 M.)

VI.

Cum post offensiunculas in gratiam redeatur, expostulationes fieri mutuas minime utile esse, superque ea re et sermo Tauri expositus et verba ex Theophrasti libro sumpta; et quid M. quoque Cicero de amore amicitiae senserit, cum ipsius verbis additum.

VII.

Ex Aristotelis libro, qui *περὶ μνήμης* inscriptus est, cognita acceptaque de natura memoriae et habitu; atque inibi alia quaedam de exuberantia aut interitu eius lecta auditaque. (v. Non. Marc. s. v. *meminisse* p. 441, 4 M.)

VIII.

Quid mihi usu venerit, interpretari et quasi effingere volenti locos quosdam Platonicos Latina oratione?

IX.

Quod Theophrastus philosophus omnis suae ætatis facundissimus verba pauca ad populum Atheniensem facturus deturbatus verecundia obtinuerit; quodque idem hoc Demostheni apud Philippum regem verba facienti evenerit.

X.

Qualis mihi fuerit in oppido Eleusino disceptatio cum grammatico quodam præstigioso, tempora verborum et

V. FEJEZET.

Mit jelent Vergilius ezen mondása: «*Caelum stare pulvere*» (az ég porban áll) és Lucilius ezen kifejezése: «*pectus sentibus stare*» (a mell tövisektől duzzad)? (L. Non. Marc.-nál a *stare* ige alatt p. 391, 17. M.)

VI. FEJEZET.

Legkevésebbé sem hasznos a feleknek, ha kis viszálykodások után kibékültek, kölcsönösen panaszkodni egymás ellen. Taurus e felől tartott beszéde s Theophrastusnak egy művéből idézett szavai; mint gondolkodott M. Cicero is a baráti érzelemről; erre vonatkozó szavai.

VII. FEJEZET.

Megjegyzések és észrevételek az emlékezet lényegéről és nyilvánulásáról, Aristoteles *περί μνήμης* (az emlékezetéről) cz. műve alapján; egyszersmind némely más, részint könyvekből, részint hallomásból vett észrevételek annak túltengéséről, vagy elvesztéről. (L. Non. Marc.-nál a *meminisse* ige alatt p. 441, 4. M.)

VIII. FEJEZET.

Mire akadtam, mikor Plato egyes helyeit akartam magyarázni és latinra fordítani?

IX. FEJEZET.

Theophrastus bölcsész, egész korának legnagyobb szónoka, pár szót akarván az athenei néphez intézni, valami lámpaláztól megzavarodva, egy szót se tudott szólani; ugyanez történt Demosthenessel is, mikor Fülöp király előtt beszélni akart.

X. FEJEZET.

Mily vitatkozásom volt egy eleusisi városban egy handabandázó nyelvészszel, a kinek az ige-időkről s az elemi

puerilia meditamenta ignorante, remotarum autem quæstionum nebulas et formidines capiendis imperitorum animis ostentante, *halophantam mendacem* velit. (Non. Marc. s. v. *halophantam* p. 120, 12 M.)?

XI.

Quam festive responderit Xanthippæ uxori Socrates petenti, ut per Dionysia largiore sumptu cenitarent.

XII.

Quid significet in veterum libris scriptum «*plerique omnes*»; et quod ea verba accepta a Græcis videntur.

XIII.

«*Eupsones*» (?), quod homines Afri dicunt, non esse verbum Pœnicum, sed Græcum.

XIV.

Lepidissima altercatio Favorini philosophi adversus quendam intempestivum de ambiguitate verborum disserentem; atque inibi verba quædam ex Nævio poeta et Cn. Gellio non usitate collocata; atque ibidem a. P. Nigidio origines vocabulorum exploratæ.

XV.

Quibus modis ignominiatus tractatusque sit a C. Cæsare Laberius poeta; atque inibi appositæ versus super eadem re eiusdem Laberii. (v. Macr. Sat. II. 7.) (Fragmentum cap. inc.) Historia ex libris Heraclidæ Pontici iucunda memoratu et miranda. (Prisc. Inst. gr. VI § 61 p. 705 P.)

kérdésekről se volt fogalma, s daczára ennek elvont, homályos kérdésekkel és más ijesztő dolgokkal tudatlan hallgatói lelkét hálóba ejtette, *halophantam mendacem velit* (a hazug gazembert akarja). (L. Non. Marc. halophanta szó alatt p. 120, 12 M)?

XI. FEJEZET.

Mily jóízűen válaszolt Socrates feleségének, Xantippének, mikor az arra kérte, hogy a Bacchus ünnepek alatt nagyobb költséget fordítsanak lakomára.

XII. FEJEZET.

Mit jelent a régi írók művében található: «*plerique omnes*» (többsnyire mindnyájan) kifejezés és hogy ezt látszólag a görögöktől vettük.

XIII. FEJEZET.

Hogy az afrikaiaknál használt: «*Eupsones*» kifejezés nem pun, hanem görög szó.

XIV. FEJEZET.

Mily nagy elmeéllel vitatkozott Favorinus bölcész egy alkalmatlan emberrel, a ki némely szavak kétértelműségéről beszélt; egyszersmind egyes; Nævius költőtől és Cn. Gellius-tól szokatlanul használt szó; végül P. Nigidius kutatásai némely szó eredetéről.

XV. FEJEZET.

Hogyan szidalmazta Laberius költőt és hogy bánt vele C. Caesar; egyúttal ugyanazon Laberius erre vonatkozó versei (l. Marc. sat. II. 7.). (Egy bizonytalan fejezet töredéke.) Egy említésre méltó, kellemes és csodálatos történet a pontusi Heraclides műveiből (Prisc. Inst. gr. VI. 61. p. 705 P.).

LIBER NONVS.

I.

Quamobrem Quintus Claudius Quadrigarius in undevicesimo annali scripserit, rectiores certioresque ictus fieri, si sursum quid mittas quam si deorsum.

- 1 *Quintus Claudius* in undevicesimo annali, cum oppidum a *Metello* proconsule oppugnari, contra ab oppidanis desuper e muris propugnari describeret, ita scripsit: «Sagittarius cum funditore utrimque summo studio spargunt fortissime. Sed sagittam atque lapidem deorsum an sursum mittas, hoc interest: nam neutrum potest deorsum versum recte mitti, sed sursum utrumque optime. Quare milites *Metelli* sauciabantur multo minus et, quod maxime opus erat, a pinnis hostis defendebant facillime funditore».
- 2 Percontabar ego *Antonium Iulianum* rhetorem, cur hoc ita usu veniret, quod *Quadrigarius* dixisset, ut contigui magis directioresque ictus fiant, si vel lapidem vel sagittam sursum versus iacias quam deorsum, cum proclivior faciliorque iactus sit ex supernis in infima quam ex infimis in
3 superna. Tum *Iulianus*, comprobato genere quæstionis, «quod de sagitta» inquit «et lapide dixit, hoc de omni fere
4 missili telo dici potest. Facilior autem iactus est, sicuti dixisti, si desuper iacias, si quid iacere tantum velis, non
5 ferire. Sed cum modus et impetus iactus temperandus derigendusque est, tum, si in prona iacias, moderatio atque
6 ratio mittentisque præcipitantia qualicumque ipsa et pon-

KILENCZEDIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

Miért írta Q. Claudius Quadrigarius 21-ik évkönyvében, hogy fölfelé hajítani egyenesebben és biztosabban lehet, mint lefelé?

Quintus Claudius 21-ik Évkönyv-ében, mikor azt írja le, hogy Metellus proconsul miként ostromolt egy várost és vele szemben mint védekeztek falaikról a város lakói, így szól: «Az íjjászok és parittyások mindkét részről nagy kitartással és igen vitézül működtek. De abban, hogy a követ vagy a nyilat lefelé, vagy fölfelé löjjük-e, különbség van: egyiket se lehet ugyanis lefelé egyenesen irányítani, de fölfelé mindkettőt remekül. Ezért Metellus katonái sokkal kevesebb sebet kaptak, s a mi igen fontos volt, parittyásaik nagyon könnyen visszatartották az ellenséget bástyái védelmezésétől».

Erre vonatkozólag kérdést intézvén Antonius Julianus ¹ 2 szónokhoz, mi bírta Quadrigariust arra az állításra, hogy a dobás fölfelé, akár nyilat, akár követ löjjünk, inkább találhat és egyenesebben megy, mint a lefelé hajítás, noha felülről lefelé dobni gyorsabban és könnyebben lehet, mint alulról ³ fölfelé, a mester helyénvalónak tartva kérdésemet, így válaszolt: «A mit a nyilról és kőről mondott, csaknem minden más lövedékről elmondható. Dobni e szerint előbbi állításod ⁴ értelmében könnyebb, ha lefelé dobunk, de csak akkor, ha csak hajítani, nem egyszersmind találni is akarunk. De ha ⁵ a dobás célját is meg kell állapítanunk és sebességét is irányítanunk kell, akkor ez a szándékolt cél úgy a dobó bármínemű elhirtelenkedése, mint a dobott lövedék súlya következtében elhibázható. De ha fölfelé lövünk s szemün- ⁶

- ad percutiendum superne aliquid manum et oculos conlinies, quo motus a te datus tulerit, eo telum ibit, quod ieceris».
- 7 Ad hanc ferme sententiam *Iulianus* super istis *Q. Claudii* verbis nobiscum sermocinatus est.
- 8 Quod ait idem *Q. Claudius*: «a pinnis hostis defendebant facillime», animadvertendum est, usum esse eum verbo «defendebant» non ex vulgari consuetudine, sed admodum proprie et Latine. Nam «defendere» et «offendere» inter sese adversa sunt, quorum alterum significat «ἐμποδὼν ἔχειν», id est incurrere in aliquid et incidere, alterum «ἐκποδὼν ποιεῖν», id est avertere atque depellere, quod hoc in loco *Claudius* dicitur.

II.

Qualibus verbis notarit Herodes Atticus falso quempiam cultu amictuque nomen habitumque philosophi ementientem.

- 1 Ad *Herodem Atticum*, consularem virum ingenioque amœno et Græce facundia celebrem, adiit nobis præsentibus palliatus quispiam et crinitus barbaque prope ad pubem
- 2 usque porrecta ac petit, æs sibi dari «εἰς ἄρτους». Tum
- 3 *Herodes* interrogat, quisnam esset. Atque ille, vultu sonituque vocis obiurgatorio, philosophum sese esse dicit et mirari
- 4 quoque addit, cur quærendum putasset quod videret. «Video», inquit *Herodes*, «barbam et pallium, philosophum
- 5 nondum video. Quæso autem te, cum bona venia dicas mihi, quibus nos uti posse argumentis existimas, ut esse te
- 6 philosophum noscitemus?» Interim aliquot ex his, qui cum

ket és kezünket valami föntálló tárgy eltalálására irányítjuk, az általunk ellőtt lövedék oda fog találni, a hova irányítottuk.» Körülbelől ily szavakban beszélgetett velem *Julianus* 7 *Q. Claudius* ama nyilatkozatáról.

Ugyancsak *Claudius* ama szavaira: «*a pinnis hostis defendebant facillime*» (igen könnyen visszatartották az ellenséget bástyái védelmezésétől) meg kell jegyeznem, hogy ő itt a «*defendebant*» igét nem a közönséges, hanem egészen sajátos és valódi latin értelemben használta. A «*defendere*» 9 (megvéd) és «*offendere*» ugyanis (megtámad) egymással ellentétes jelentésűek s egyikük, az *offendere*, teljesen annyi, mint a görög «ἐμποδῶν ἔχειν», azaz nekirontani és nekitámadni valaminek, a másik, mint az «ἐκποδῶν ποιεῖν», azaz elfordítani és elűzni; s ebben az értelemben használja *Claudius* is e helyen.

II. FEJEZET.

Mily szavakkal bélyegzett meg Herodes Atticus egy embert, a ki tetetett viselkedésével és öltözetével a bölcsész nevet és annak külsejét bitorolta?

Egy alkalommal a consuli hivatalt viselt *Herodes At-* 1 *ticus* elé, ki kellemes modoráért s görög szónoki képességeért nagy hírben állott, jelenlétemben egy köpenybe burkolt, hosszúhajú és csaknem köldökig érő szakállal bíró ember toppant be s tőle kenyérre való pénzt kért. Erre *He-* 2 *rodes* foglalkozását kérdezte. Ez most szemrehányó arczczal 3 és hanggal azt válaszolta, hogy bölcsész, s csodálkozik, miért tartja szükségesnek olyat kérdezni, a mit láthat. Ekkor 4 *Herodes* így szólt: «Szakállt és köpönyeget látok ugyan, de bölcsészt még nem. Azért kérlek, légy szíves megmondani, 5 micsoda ismertető jelekre támaszkodhatunk, véleményed szerint, hogy téged bölcsésznek ismerjünk el?» Közben több 6

Herode erant, erraticum esse hominem dicere et nulli rei incolamque esse sordentium ganearum, nisi accipiat quod petit convicio turpi solitum incessere; atque ibi Herodes «demus» inquit «huic aliquid æris, cuicumodi est, tamquam
7 homines, non tamquam homini», et iussit dari pretium panis triginta dierum.

8 Tum nos aspiciens, qui eum sectabamur, «Musonius» inquit «æruscanti cuipiam id genus et philosophum sese ostentanti dari iussit mille nummum, et cum plerique dicerent, nebulonem esse hominem malum et malitosum et nulla re bona dignum, tum Musonium subridentem dixisse
9 aiunt: «ἄξιός οὖν ἐστὶν ἀργουρίου». Sed hoc potius» inquit «dolori mihi et ægritudini est, quod istiusmodi animalia spurca atque probra nomen usurpant sanctissimum et philo-
10 sophi appellantur. Maiores autem mei Athenienses nomina iuvenum fortissimorum Harmodii et Aristogitonis, qui libertatis recuperandæ gratia Hippiam tyrannum interficere adorsi erant, ne umquam servis indere liceret, decreto publico sanxerunt, quoniam nefas ducerent, nomina liber-
11 tati patriæ devota servili contagio pollui. Cur ergo nos patimur nomen philosophiæ inlustrissimum in hominibus deterrimis exordescere? Simili autem», inquit, «exemplo ex contraria specie antiquos Romanorum audio prænomena patriciorum quorundam male de republica meritorum et ob eam causam capite damnatorum censuisse, ne cui eiusdem gentis patricio inderentur, ut vocabula quoque eorum defamata atque demortua cum ipsis viderentur».

jelenlevő úgy nyilatkozván, hogy a kéregető egy csavargó, semmirekellő ember s a szennyes korcsmák törzsvendége, a ki, ha nem kapja meg, a mit kér, fertelmes szitkozódással szokott fellépni, Herodes így válaszolt: «Akármiféle, adjunk neki egy pár garast, mint emberek, ha nem mint embernek is», s egyszersmind 30 napra kenyérre valót adott neki. 7

Majd reánk, követőire nézve így szólt: «Musonius² egy ilyféle, magát bölcsésznek állító kéregetőnek ezer fillért 8 adott, s mikor többen azt mondták, hogy az illető egy semmirekellő rossz, gonosz ficzkó és egyáltalában nem érdemli meg a pénzt, bölcsészünk állítólag mosolyogva úgy válaszolt: «Akkor hát megérdemli a pénzt». «De sokkal in- 9 kább bánt és aggaszt engem az — folytatá —, hogy ilyen aljas és utálatos lények a fenséges bölcsész nevet használják és úgy is nevezik őket. Az én őseim, az athéniek egy nyil- 10 vános rendeletben megtiltották, hogy annak az oroszlán-szívű két ifjunak, a kik a szabadság visszaszerzése érdekében magukra vállalták Hippias zsarnok megölését, Harmodius és Aristogitonnak nevét valaha rabszolgáknak adhassák, mivel istentelenségnek tartották ezt a haza szabadságának szentelt két nevet a szennyes rabszolgákkal megszentés-teleníttetni. Hát mi miért tűrjük, hogy a bölcsészet magas- 11 tos nevét ily hitvány emberek megfertőztessék? Hasonlóképen tudomásom van — folytatá — egy a régi rómaiaknál határozatba ment ellenkező fajta példáról is, melynek rendelete szerint egyes, az állam ellen bűnbeesett s ezért halálra ítélt patriciusok előnevét saját családjuk egyik tagjának se volt szabad fölvenni, hogy életükkel együtt nevük is feledésbe és pusztulásba menjen».

III.

Epistula Philippi regis ad Aristotelem philosophum super Alexandro recens nato.

- 1 *Philippus, Amyntae filius, terræ Macedoniæ rex, cuius*
 virtute industriaque Macetæ locupletissimo imperio aucti
 gentium nationumque multarum potiri cœperant et cuius
 vim atque arma toti Græciæ cavenda metuendaque incli-
 tæ illæ Demosthenis orationes contionesque vocificant, is
- 2 *Philippus, cum in omni fere tempore negotiis belli victoriis-*
 que adfectus exercitusque esset, a liberali tamen Musa et a
 studiis humanitatis numquam afuit, quin lepide comiterque
- 3 *pleraque et faceret et diceret. Feruntur adeo libri epistula-*
 rum eius, munditiæ et venustatis et prudentiæ plenarum,
 velut sunt illæ litteræ, quibus *Aristoteli* philosopho natum
- 4 *esse sibi Alexandrum nuntiavit. Ea epistula, quoniam curæ*
 diligentiaque in liberorum disciplinas hortamentum est,
 exscribenda visa est ad commonendos parentum animos.
- 5 *Exponenda est igitur ad hanc ferme sententiam: «Philip-*
pus Aristoteli salutem dicit. Filium mihi genitum scito.
Quod equidem dis habeo gratiam, non proinde quia natus
est, quam pro eo, quod nasci contigit temporibus vitæ tuæ.
Spero enim fore, ut eductus eruditusque a te dignus existat
et nobis et rerum istarum susceptione».
- 6 *Ipsius autem Philippi verba hæc sunt: «Φίλιππος Ἀριστο-*
τέλει χαίρειν. Ἰσθι μοι γεγονότα υἱόν. Πολλήν οὖν τοῖς θεοῖς
ἔχω χάριν, οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδός, ὥς ἐπὶ τῇ
κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι· ἐλπίζω γάρ, αὐτὸν ὑπὸ
σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν καὶ τῆς
τῶν πραγμάτων διαδοχῆς.»

III. FEJEZET.

Fülöp király levele Aristoteles bölcsészhez, újszülött fiát, Sándort illetőleg.

Amyntas fia, Fülöp, a macedonok királya, kinek vitézsége és fáradhatatlansága következtében a macedonok hatalmukban igen megnövekedtek, s sok nép és néptörzs fölött kezdtek hatalmukat kiterjeszteni, s a kinek hatalmától és fegyvereitől Demosthenes³ ama híres, népgyűlésekben mondott beszédeinek tanúsága szerint egész Görögországnak óvakodnia és rettegnie kellett, ez a Fülöp, noha csaknem egész idejét a hadi tettek foglalták le és csak a diadalok sarkalták, mindazáltal a szépművészetektől és a nemesítő tudományoktól sohasem idegenkedett, sőt igen sok szerencse, méltóság és nyájasság volt úgy tetteiben, mint szavaiban. Azonfelül közkézen forog egy pompával, kellemmel és bölcsességgel telt levélgyűjteménye. E tulajdonságoknak igen szép példája az a levele is, a melyben fia, Sándor születését adja hírül Aristotelesnek. Jónak láttam ezt a levelet, mivel a gyermekek nevelésénél szükséges gondra és figyelemre buzdít, a szülők sziveinek figyelmeztetésére leírni.

Tartalma nyelvünkön körülbelül ez: «Fülöp üdvözli Aristoteles⁵ telet. Tudd meg, fiam született. Ezért is hálát adok az isteneknek, de nemcsak épen azért, hogy született, hanem inkább azért, hogy a te életedben jöhetett világra. Ugyanis az a reményem, hogy a te vezetésed és nevelésed alatt egykor méltó lesz arra, hogy nékem és ama hatalomnak örökébe lépjen». Fülöp saját szavai így hangzanak. (A görög⁶ szöveg megfelel a latinnak.)

IV.

De barbararum gentium prodigiis miraculis; deque diris et exitiosis effascinationibus; atque inibi de feminis repente versis in mares.

1 Cum e Græcia in Italiam rediremus et Brundisium iremus
egressique e navi in terram in portu illo inclito spatiare-
mur, quem *Q. Ennius* remotiore paulum, sed admodum
scito vocabulo «*praepetem*» appellavit, fascēs librorum ve-
2 naliū expositos vidimus. Atque ego avide statim pergo ad
3 libros. Erant autem isti omnes libri Græci miraculorum
fabularumque pleni, res inauditæ, incredulæ, scriptores ve-
teres non parvæ auctoritatis: *Aristeas Proconnesius* et
Isigonus Nicaeensis et *Ctesias* et *Onesicritus* et *Philoste-*
4 *phanus* et *Hegesias*; ipsa autem volumina ex diutino situ
5 squalebant et habitu aspectuque tætro erant. Accessi tamen
percontatusque pretium sum et, adductus mira atque inspe-
rata vilitate, libros plurimos ære paucō emo eosque omnis
duabus proximis noctibus cursim transeo; atque in legendo
carpsi exinde quædam et notavi mirabilia et scriptoribus
fere nostris intemptata eaque his commentariis aspersi, ut
qui eos lectitarit ne rudis omnino et ἀνήχους inter istiusmodi
rerum auditiones repperiatur.

6 Erant igitur in illis libris scripta huiuscemodi: Scythas
illos penitissimos, qui sub ipsis septentrionibus ætatem
agunt, corporibus hominū vesci eiusque victus alimento
vitam ducere et «*ἀνθρωποφάγους*» nominari; item esse ho-
mines sub eadem regione cæli unum oculum in frontis
medio habentes, qui appellantur *Arimaspi*, qua fuisse facie

IV. FEJEZET.

A vad népek szörnycsodáiról; egyszersmind romlást és pusztulást okozó varázslatokról; s végül oly nőkről, kik hirtelen férfiakká változtak.

Mikor Görögországból Italiába visszatérésemben Brundi-¹ siumba érkeztem s a hajóból a partra lépve, abban a híres kikötőben sétálgattam, melyet *Quintus Ennius* egy homályos, de igen találó kifejezéssel *praepes*-nek (szerencsés, kedvező) nevezett, egy nagy csomó, eladásra kirakott könyv ötlött szemembe. Azonnal kíváncsian feléjük tartottam. Mindegyik^{2,3} görög nyelven volt írva, telve csodálatos mesékkel, közöttük hallatlan és hihetetlen történetek, melyeknek szerzői nem kis tekintélyű régi írók, mint például: *Proconnesusi Aristeas*,⁴ *Nicaei Isigonus*,⁵ *Ctesias*,⁶ *Onesicritus*,⁷ *Philostephanus*⁸ és *Hegesias*⁹ voltak; maguk a kötetek azonban a folytonos he-⁴ veréstől elpiszkosodtak, s külső kinézésük ronda volt. Mind-⁵ azáltal odaléptem, áruk után tudakozódtam, s csodálatos és nem remélt olcsóságuktól indítva, a legtöbb kötetet potomon megvettem, s a két legközelebbi éjszaka alatt rajtuk gyorsan keresztülfutva, olvasás közben egyet-mást kiválogattam belőlük, s némely, a mi íróinktól jóformán nem is érintett csodálatos dolgot kijegyeztem, s e szemelvényeimbe beillesztettem, hogy olvasóim az ily csodadolgok szóba hozásánál ne látszanak egészen tapasztalatlanoknak és tudatlanoknak.

Ime ilyen dolgokat tartalmaztak: Azok az óriási messze,⁶ épen az északi sark alatt lakó scythák emberhússal táplálkoznak s e táplálékkal tartják fenn életüket; ezért «ember-evők» a nevök. Ugyancsak ez alatt az égöv alatt vannak oly emberi lények is, az *arimaspok*, kiknek egy szemök van a homlokuk közepén s úgy néznek ki, a hogy a költők a

Cyclopas poetæ ferunt; alios item esse homines apud eandem cæli plagam singulariæ velocitatis, vestigia pedum habentes retro porrecta, non, ut ceterorum hominum, pros(profi)um (petet anti)spectantia; præterea traditum esse memoratumque, in ultima quadam terra, quæ «Albania» dicitur, gigni homines, qui in pueritia canescant et plus cernant oculis per noctem quam interdiu; item esse compertum et creditum, Sauromatas, qui ultra Borysthenen fluvium longe colunt, cibum capere semper diebus tertiis, medio abstinere.

- 7 Id etiam in isdem libris scriptum offendimus, quod postea in libro quoque *Plinii Secundi naturalis historiae* septimo legi, esse quasdam in terra Africa hominum familias voce
 8 atque lingua effascinantium, qui si impensius forte laudaverint pulchras arbores, segetes lætiores, infantes amœniores, egregios equos, pecudes pastu atque cultu opimas, emoriantur repente hæc omnia, nulli aliæ causæ obnoxia. Oculis quoque exitialem fascinationem fieri, in isdem libris scriptum est traditurque, esse homines in Illyriis, qui interimant videndo quos diutius irati viderint, eosque ipsos mares feminasque, qui visu ita nocenti sunt, pupillas in
 9 singulis oculis binas habere. Item esse in montibus terræ Indiæ homines caninis capitibus et latrantibus eosque vesci avium et ferarum venatibus; atque esse item alia apud ultimas orientis terras miracula homines, qui «monocoli» appellantur, singulis cruribus saltatim currentes, vivacissimæ pernicitatis; quosdam etiam esse nullis cervicibus, oculos in humeris habentes. Iam vero hoc egreditur omnem
 10 modum admirationis, quod idem illi scriptores gentem esse aiunt apud extrema Indiæ, corporibus hirtis et avium ritu

cyclopsokat írják le. Ugyancsak e vidéken élnek még más emberek is, utólérhetetlen gyorsfutók, kiknek lábuk a többi halandókéval ellentétben visszafelé van fordulva. Azonkívül egy más följegyzés szerint egy, a világ végén eső országban, Albániában, oly emberek jönnek a világra, kik már gyermekkorukban megöszülnek s éjszaka jobban látnak, mint nappal. Bizonyosnak és hihetőnek vehető az is, hogy a Borysthenes folyón messze túl lakó szarmaták csak minden harmadik napban vesznek magukhoz táplálékot s a közbesőkön böjtölnek.

Ugyanezen könyvekben egy oly följegyzést is találtam, a 7
melyet később *Plinius Secundus*¹⁰ Természetrájk-ának 7-ik
könyvében is olvastam, hogy t. i. Afrikában élnek oly nép-
fajok, melyeknek hangjuk és beszédük varázserővel bír, s
ezek ha véletlenül szép fákat, viruló vetéseket, szép gyerme- 8
keket, kiváló paripákat, a táplálás és ápolás következtében
meghízott szarvasmarhákat erősen megdicsérnek, mindezek
nagy hamarsággal elpusztulnak, a nélkül, hogy valami más ok
hatna rájuk. Az ugyancsak itt található állítás szerint Illyriá-
ban vannak oly emberek is, kiknek szemeiben is vészthozó
bűbáj van, s azokat, kikre hosszabb ideig haragosan néz-
nek, pillantásukkal megölik, s ezeknek az ártalmas tekintetű
lényeknek, legyenek férfiak vagy nők, mindegyik szemük-
ben két-két golyó van. Úgyszintén India hegyei közt élnek 9
kutyafejű emberek is, a kik ugatnak, s vadászatban zsák-
mányul ejtett madarak és vadak húásával táplálkoznak; nem-
különb a legszélső keleti vidékeken található más, egy-
lábúaknak nevezett csodás emberi lények, kik egy lábon
ugrándozva, a legnagyobb gyorsasággal futnak; s még olya-
nok is léteznek, kiknek nyakuk egyáltalán nincs, s szemeik
vállaikon vannak. De van valami, a mi még a csoda határán 10
is felül van, hogy t. i. ezen írók nyilatkozata szerint India
legszélső vidékein van egy nép, melynek teste szőrös és

plumantibus, nullo cibatu vescentem, sed spiritu florum
naribus hausto victitantem; Pygmæos quoque haut longe
ab his nasci, quorum qui longissimi sint, non longiores
esse quam pedes duo et quadrantem.

11,12 Hæc atque alia istiusmodi plura legimus, sed, cum ea
scriberemus, tenuit nos non idoneæ scripturæ tædium, ni-
13 hil ad ornandum iuvandumque usum vitæ pertinentis. Libi-
tum tamen est in loco hoc miraculorum notare id etiam,
quod *Plinius secundus*, vir in temporibus ætatis suæ ingenii
dignitatisque gratia auctoritate magna præditus, non audisse
neque legisse, sed scire sese atque vidisse in libro *naturalis*
14 *historiæ* septimo scripsit. Verba igitur hæc, quæ infra po-
sui, ipsius sunt, ex eo libro sumpta, quæ profecto faciunt,
ut neque respuenda neque ridenda sit notissima illa vete-
15 rum poetarum de *Caenide* et *Caeneo* cantilena. «Ex feminis,
inquit, mutari in mares, non esse fabulosum. Invenimus in
annalibus, *Q. Licinio Crasso*, *C. Cassio Longino* consulibus,
Casini puerum factum ex virgine sub parentibus iussuque
haruspicum deportatum in insulam desertam. *Licinius Mu-*
cianus prodidit, visum esse a se *Argis Arescontem*, cui
nomen *Arescusæ* fuisset, nubsisse etiam, mox barbam et
virilitatem provenisse uxoremque duxisse; eiusdem sortis
et *Zmyrnæ* puerum a se visum. Ipse in Africa vidi mutatum
in marem die nuptiarum *L. Cossitium* civem *Thysdritanum*
vivebatque, cum proderem hæc».

16 Idem *Plinius* in eodem libro verba hæc scripsit: «Gignun-

mint a madaraknak, tollakkal van fedve s ezek semmiféle ételt nem vesznek magukhoz, hanem az orrukkal fölszítt virágillattal élnek. Tőlük nem messzire találhatók a pygmaeusok, a kik közt a legnagyobb nem magasabb $2\frac{1}{4}$ lábnál.

Ezekkel kapcsolatban több ily fajta dolgot olvastam, de 11 mikor aztán írásba foglaltam, elfogott az undor e haszon-12 talan írka-fírka fölött, a mely az életet sem diszessé, sem gyönyörködtetővé nem teszi. Mindazonáltal jónak láttam 13 ezek közt a csodák közt azt is följegyezni, a miről *Plinius Secundus*, ez a korában szellemi tehetsége és méltósága miatt nagy tekintélyben álló férfiú *Természetrajz-ának* 7-ik könyvében állítja, hogy se nem hallomásból, se nem könyvek után mondja, hanem saját maga tapasztalta és önszemével látta. Ezek az alább közlendő szavak tehát az ő említett 14 könyvéből idézvék s valóban arra akarnak rábírni, hogy a régi költőknek amaz általában ismeretes meséjét, mely egy később *Caeneus* nevű fiúvá változott *Caenis* nevű leányra vonatkozik, nem kell megvetni és kinevetni. «Az — mondja 15 ő — hogy nők férfiakká változhatnak át, nem mese. Az évkönyvekben olvastam, hogy *Q. Licinius Crassus* és *C. Cassius Longinus* consulsága alatt Casinumban egy hajadon, szülei szemeláttára fiúvá változott át s ezt a jósok tanácsára egy elhagyott szigetre tették ki. *Licinius Mucianus* beszéli, hogy ő maga látott Argosban egy *Arescon* nevű fiút, a ki azelőtt *Arescusa* nevű leány volt, s mint ilyen férjhez is ment, de később szakálla nőtt s férfi természet jelentkezett nála, s így megnősült; ugyanő látott Smyrnában is egy ép ily tulajdonságú fiút. Én magam is láttam Afrikában egy *L. Cossitius* nevű thysdrusi polgárt, a ki lakodalma napján változott át férfivá, s akkor még életben volt, mikor ezeket írtam».

Ugyancsak *Plinius* ugyanezen könyvében a következő szavakat írja: «Születnek oly emberek is, a kik mint kétneműek

tur homines utriusque sexus, quos «*hermaphroditos*» vocamus, olim «*androgynos*» vocatos et in prodigiis habitos, nunc vero in deliciis».

V.

Diversae nobilium philosophorum sententiae de genere ac natura voluptatis; verbaque Hieroclis philosophi, quibus decreta Epicuri insectatus est.

1 De voluptate veteres philosophi diversas sententias dixe-
2 runt. *Epicurus* voluptatem summum bonum esse ponit, eam
3 tamen ita definit «*σαρκὸς ἐβ̄σταθὲς κατάστημα*». *Antisthenes*
4 *Socraticus* summum malum dicit: eius namque hoc verbum
est «*μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθεῖην*». *Speusippus* vetusque omnis
Academia voluptatem et dolorem duo mala esse dicunt
opposita inter sese, bonum tamen esse quod utriusque me-
dium foret.

5 *Zeno* censuit, voluptatem esse indifferens, id est ne-
utrum, neque bonum neque malum, quod ipse Græco vo-
6 cabulo «*ἀδιάφορον*» appellavit. *Critolaus* Peripateticus et
malum esse voluptatem ait et multa alia mala parere ex
sese, iniurias, desidias, obliviones, ignavias.

7 *Plato* ante hos omnis ita varie et multiformiter de volup-
tate disseruit, ut cunctæ istæ sententiæ, quas exposui, vide-
antur ex sermonum eius fontibus profluxisse; nam proinde
unaquaque utitur, ut et ipsius voluptatis natura fert, quæ
est multiplex, et causarum, quas tractat, rerumque, quas
efficere volt, ratio desiderat.

8 *Taurus* autem noster, quotiens facta mentio *Epicuri* erat,
in ore atque in lingua habebat verba hæc *Hieroclis* Stoici,

jönnek a világra. Ezeket mi *hermaphroditáknak* (csirák), hajdan *androgyni-nek* (férfi-asszony) nevezték és akkor csodáknak tartották, most pedig szerelmeskedésre használják».

V. FEJEZET.

Kiváló bölcsészek eltérő nézetei a gyönyör fájáról és természetéről; s Hierocles bölcsésznek Epicurus tanait kárhóztató szavai.

A gyönyörről a régi bölcsészek eltérő véleményben voltak. *Epicurus*¹¹ a legfőbb jónak tartja s így határozza meg: 2 «Egyenlően nyugodt testi állapot.» *Antisthenes*¹², *Socrates* 3 tanítványa, a legnagyobb rossznak állítja; meghatározása ugyanis így hangzik: «Inkább óhajtom az örületet, mint a gyönyört.» *Speusippus* és az egész ó-akadémia szerint a 4 gyönyör és a fájdalom két egymással ellenkező rossz és csak a kettőjük közt eső a jó.

Zeno úgy gondolkozott, hogy a gyönyör teljesen közöm- 5 bős valami, az az semleges, se nem jó, se nem rossz, az ő görög kifejezésével: ἀδιάφορον. A peripateticus *Critolaus* 6 szerint a gyönyör nemcsak maga rossz, hanem sok más rossznak, a jogtalanságnak, a lomhaságnak, feledékenységnak és az erélytelenségnek is szülője.

Plato mindezek előtt a bölcsészek előtt oly különféle- 7 képen és sokféleképp értekezett ezen érzetről, hogy látszólag az összes említett nézetek mind az ő előadásainak forrásából eredtek; ő ugyanis mindegyik nézetét úgy alkalmazza, a mint egyfelől magának a gyönyörnek sokféleképen jelentkező lényege hozza magával, másfelől, a hogy a tárgyalt okoknak és a kifejtendő körülményeknek viszonya követeli.

A mi *Taurusunk* pedig, valahányszor *Epicurus* szóba jött, 8 a feddhetetlen és szigorú stoicus *Hieroclesnek* következő szavait idézte: «A gyönyört tenni végcélul annyi, mint az

viri sancti et gravis, «Ἡδονὴ τέλος, πόρνης δόγμα· οὐκ ἔστιν πρόνοια, οὐδὲ πόρνης δόγμα».

VI.

Verbum, quod est ab «ago» frequentativum, in syllaba prima quoniam sit modulo pronuntiandum.

¹ Ab eo, quod est «ago» et «egi», verba sunt, quæ appel-
² lant grammatici «frequentativa», «actito» et «actitavi». Hæc
 quosdam non sane indoctos viros audio ita pronuntiare, ut
 primam in his litteram corripiant, rationemque dicunt, quo-
 niam in verbo principali quod est «ago», prima littera bre-
³ viter pronuntiatur. Cur igitur ab eo, quod est «edo» et
 «ungo», in quibus verbis prima littera breviter dicitur,
 «esito» et «unctito», quæ sunt eorum frequentativa, prima
 littera longa promimus et contra «dictito» ab eo verbo,
 quod est «dico», correpte dicimus? num ergo potius «ac-
 tito» et «actitavi» producenda sunt? quoniam frequentativa
 ferme omnia eodem modo in prima syllaba dicuntur, quo
 participia præteriti temporis ex his verbis, unde ea profecta
 sunt, in eadem syllaba pronuntiantur, sicuti «lego, lectus»
 facit «lectito»; «ungo, unctus» «unctito»; «scribo, scriptus»
 «scriptito»; «moveo, motus» «motito»; «pendeo, pensus»
 «pensito»; «edo, esus» «esito»; «dico» autem «dictus»
 «dictito» facit; «gero, gestus» «gestito»; «veho, vectus»
 «vectito»; «rapio, raptus» «raptito»; «capiō, captus» «cap-
 tito»; «facio, factus» «factito». Sic igitur «actito» producte
 in prima syllaba pronuntiandum, quoniam ex eo fit quod
 est «ago» et «actus».

elfajulást hirdetni: nem hinni a gondviselésben annyi, mint fajtalaniséget hirdetni.»

VI. FEJEZET.

Az «ago»-tól származott gyakorító ige első szótagja hosszan, vagy röviden ejtendő-e?

Az «ago-egi» (hajt, hajtott) igétől származik a nyelvészek-¹ től gyakoritónak nevezett «actito-actitavi» (hajtogat, hajtogatott). Ennek első betűjét, úgy hallom, néhány nem épen² tudatlan ember röviden ejti, még pedig állításuk szerint azért, mert alapszavában, az «ago»-ban, az első betű rövidnek hangzik. Miért ejtjük hát hosszúnak a rövid első betű-³ vel bíró «edo»- és «ungo»-ból származó «esito» és «unctito» gyakorítók első szótagját, s ezzel szemben miért hangoztatjuk röviden a «dictito» első i-jét, holott a «dico»-tól származik? Vajjon e szerint nem inkább hosszúnak kell-e ejtenünk az *actito* első szótagját? Minthogy csaknem mindazon gyakorítók, melyek alapigékük melléknévi igenevének mult idejéből származnak, első szótagjukban hosszan hangzanak, mint például: *lego-lectus*-tól, *lectito*; *ungo-unctus*-tól *unctito*; *scribo-scriptus*-tól *scriptito*; *moveo-motus*-tól *molito*; *pendeo-pensus*-tól *pensito*; *edo-esus*-tól *esito*; ezzel szemben: *dico-dictus*-tól *dictito*; majd ismét hosszan: *gero-gestus*-tól *gestito*; *veho-vectus*-tól *vectito*; *rapio-raptus*-tól *raptito*; *capio-captus*-tól *captito*; *facio-factus*-tól *factito*. E szerint az *actito* első szótagja hosszúnak ejtendő, mert az *ago*: «actus» alakjából származik.

VII.

*De conversione foliorum in arbore olea brumali et solstitiali die;
deque fidibus id temporis ictu alieno sonantibus.*

- 1 Volgo et scriptum et creditum est, folia olearum arborum brumali et solstitiali die converti et quæ pars eorum fuerit inferior atque occultior, eam supra fieri atque exponi
- 2 ad oculos et ad solem. Quod nobis quoque semel atque iterum experiri volentibus ita esse propemodum visum est.
- 3 Sed de fidibus rarius dictu et mirabilius est; quam rem et alii docti viri et *Suetonius* etiam *Tranquillus* in libro *ludicrae historiae* primo satis compertam esse satisque super ea constare adfirmat: nervias in fidibus brumali die alias digitis pelli, alias sonare.

VIII.

*Necessum esse, qui multa habeat, multis indigere; deque ea re
Favorini philosophi cum brevitate eleganti sententia.*

- 1 Verum est profecto, quod observato rerum usu sapientes viri dixere, multis egere, qui multa habeat, magnamque indigentiam nasci non ex inopia magna, sed ex magna copia: multa enim desiderari ad multa, quæ habeas, tuenda.
- 2 Quisquis igitur multa habens cavere atque prospicere velit, ne quid egeat neve quid desit, iactura opus esse, non quæstu,

VII. FEJEZET.

Az olajfa leveleinek téli és nyári napfordulatkor való megfordulásáról; s hogy ugyancsak ekkor egyes hurok, ha nem is őket, hanem a mellettük levőket ütik meg, azokkal együtt megszólalnak.

Általánosan írják és hiszik, hogy az olajfa levelei a téli és nyári napfordulat napján megfordulnak s az előbb alsó és rejtett oldaluk fordulván felfelé, az tárul szemünk és a nap elé. Ez nekem is több ízben csaknem egészen úgy tűnt fel, mikor ez irányban vizsgálódni akartam.

De a mit a hurokról (hangszer-húr) beszélnek, kevésbbé ismeretes és igen csodálatos. Sok tudós ugyanis, közöttük *Suetonius Tranquillus*¹³ is a «Szórakoztató történetek» cz. művének I. könyvében azt bizonyítják, hogy biztosan tudják s teljesen egy véleményen vannak a fölött, hogy ha a téli napfordulat napján egyes hurokat megütnek, ezekkel együtt több más is megszólal.

VIII. FEJEZET.

Feltétlenül áll, hogy a ki sokkal bir, még többnek érzi hiányát; Favorinus bölcsésznek egy erre vonatkozó rövidke, finom gondolata.

Valóban igaz a bölcseknek az a gyakorlati élet alapos megfigyelésén alapuló állítása, hogy soknak a hiányát érzi az, a ki sokkal bir, s hogy a nagy szükségérzetet nem a nagy szűkölködés, hanem a nagy bőség szüli: mert sok új vagyta támad az oly embernek, a kinek sok birtokát kell megőriznie. Annak tehát, a kinek sok birtoka van s azt mindenképen meg akarja oltalmazni, hogy valaminek szükségét, vagy hiányát ne érezze, nem birvágyának nagyobbítására, hanem csökkentésére van szüksége, s kevesebbel

3 et minus habendum esse, ut minus desit. Hanc sententiam
 memini a *Favorino* inter ingentes omnium clamores detor-
 natam inclusamque verbis his paucissimis: «Τὸν γὰρ μυρίων
 καὶ πεντακισχιλίων χλαμύδων δεόμενον οὐκ ἔστι μὴ πλείονων
 δεῖσθαι· οἷς γὰρ ἔχω προσδεόμενος, ἀφελὼν ὧν ἔχω, ἀρκοῦμαι
 οἷς ἔχω».

IX.

*Quis modus sit vertendi verba in Graecis sententiis; deque his
 Homeri versibus, quos Vergilius vertisse aut bene apteque aut in-
 prospere existimatus est.*

1 Quando ex poematis Graecis vertendæ imitandæque sunt
 insignes sententiæ, non semper aiunt enitendum, ut omnia
 omnino verba in eum, in quem dicta sunt, modum verta-
 2 mus. Perdunt enim gratiam pleraque, si quasi invita et
 3 recusantia violentius transferantur. Scite ergo et considerate
Vergilius, cum aut *Homeri* aut *Hesiodi* aut *Apollonii* aut
Parthenii aut *Callimachi* aut *Theocrili* aut quorundam alio-
 4 rum locos effingeret, partim reliquit, alia expressit. Sicuti
 nuperrime, aput mensam cum legerentur utraque simul
Bucolica Theocriti et *Vergilii*, animadvertimus, reliquisse
Vergilium, quod Græcum quidem mire quam suave est,
 5 verti autem neque debuit neque potuit. Sed enim quod
 substituit pro eo, quod omiserat, non abest, quin iucundius
 lepidiusque sit:

«Βάλλει καὶ μάλοισι τὸν αἰπόλον ἡ Κλεαρίστα
 Τὰς αἴγας παρελθόντα καὶ ἄδύ τι ποπυλιάζει, —»

6 «Malo me Galatea petit, lasciva puella,
 Et fugit ad salices et se cupit ante videri »

kell birnia, hogy kevesebbnek a hiányát érezze. Emlékszem, 3 hogy ezt a véleményt *Favorinus* általános tetszészaj közepett öntve szép formába, a következő pár sorban foglalta össze: «Mert, a kinek 1500 ruhára van szüksége, lehetetlen, hogy még többnek ne érezné szükségét, de hogyha elveszem, a mire vágyódom, abból, a mim van, megelégszem azzal, a mim van.»

IX. FEJEZET.

Hogy kell eljárni a hamisítatlan görög kifejezések fordításánál; egyszersmind Homerus azon versei, a melyeket Vergilius, közhiedelem szerint, részben jól és helyesen, részben helytelennül fordított.

Mikor görög költői művekből kiváló gondolatokat akarunk fordítani, vagy utánozni, állítólag nem kell mindig arra törekednünk, hogy minden kifejezést teljesen szóról-szóra adjunk vissza. A legtöbb részlet ugyanis elveszti kel- 2 lemét, ha mintegy természete ellenére kényszerítve és erőszakosan fordítjuk le. Ezért ügyesen és okosan járt el Ver- 3 gilius, mikor *Homerus*, *Hesiodus*, *Apollonius*¹⁴, *Parthenius*, *Callimachus*, *Theocritus*, vagy némely más költők egyes helyeit utánozva, belőlük egyet-mást elhagyott, másokat kifejezésre juttatott. Így észleltük a napokban, mikor ebéd 4 alkalmával egyidejűleg *Theocritus* és *Vergilius* ugyanazon pásztori költeményét olvastuk, hogy *Vergilius* egy, a görögben valóban csodálatos bájosan hangzó részletet kihagyott, még pedig azért, mert vagy nem kellett fordítnia, vagy nem tudta visszaadni. Hanem az, a mit ennek az elhagyott rész- 5 nek a helyére tett, majdnem kellemesebb és pompásabb. Ime:

«Ám Klearissa, a mint nyájam mellette tereltem,
Almával doba meg s ajkával csókokat inte.»

«Almákat hajigál pajkos Galathea utánam
És fut a fű közé s int, menjek el én is utána.»¹⁵

6

7 Illud quoque alio in loco animadvertimus caute omissum,
quod est in Græco versu dulcissimum :

«Τίτουρ' ἐμὴν τὸ καλὸν πεφιλημένε, βόσκει τὰς αἴγας
καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε, Τίτυρε· καὶ τὸν ἐνόρχαν·
Τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο, μὴ το κορύξῃ.»

8 Quo enim pacto diceret : τὸ καλὸν πεφιλημένε, verba hercle
9 non translaticia, sed cuiusdam nativæ dulcedinis? Hoc igitur
reliquit et cetera vertit non infestiviter, nisi quod «*caprum*»
dixit, quem *Theocritus* «ἐνόρχαν» appellavit — auc-
10 tore enim *M. Varrone* is demum Latine «*caper*» dicitur, qui
excastratus est — :

11 «Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas
Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
Occursare capro, cornu ferit ille, caveto.»

12 Et quoniam de transferendis sententiis loquor, memini
audisse me ex *Valerii probi* discipulis, docti hominis et in
legendis pensitandisque veteribus scriptis bene callidi, so-
litum eum dicere, nihil quicquam tam inprospere *Vergilium*
ex *Homero* vertisse quam versus hos amœnissimos, quos de
Nausicaa *Homerus* fecit :

«Οἷη δ' Ἄρτεμις εἴσι κατ' οὖρεος ἰοχέαιρα,
Ἥ κατὰ Τηθύγετον περιμήκετον ἦ Ἑρύμανδον
Τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισιν·
Τῇ δέ θ' ἄμα νύμφαι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο,
Ἄγρονόμοι παῖζουσι· γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ·
Πασάων δ' ὕπερ ἥ γε κάρη ἔχει ἡδὲ μέτωπα,
Ῥεῖα δ' ἀριγνώτη πέλεται, καλά δέ τε πάσαι.» —

Akadunk más helyen egy más oly részlet figyelmes elhall- 7
gatására is, a mely a görög versben igen kellemesen hang-
zik. Ez a következő:

«Hón szeretett Tityrus, kecskéid hajtsd legelőre
S vidd el a forráshoz, hadd oltsák szomjukat ottan,
Ámde vigyázz, valahogy testedbe ne döfjön a lib kos.»

Ugyanis, hogy tudta volna ezt a valóban le nem fordít- 8
ható, de eredetiben oly bájos: τὸ καλὸν περιηγμένε (óh te
gyönyörű szeretett lény) kifejezést visszaadni? Ezért el is 9
hagyta, de a többi egészen ügyesen fordította le; csak a
*Theocritus*tól ἐνὸρχης-nek nevezett baknak *caper*-rel való
fordításában téved. *M. Varro* tanúsága szerint ugyanis ki- 10
válóan a herélt hímet nevezték latinul *caper*-nek. E vers
így hangzik:

«Egyszeriben jövök én, kecskéink hajtsd ki legelni, 11
És oltsd szomjukat aztán, ámde ha még Tityrus, majd
Arra vigyázz: a kos szarvával meg ne bökődjön.»

S minthogy a gondolatok fordításáról beszélek, eszembe 12
jut *Valerius Probus*nak¹⁷, ennek a nagy tudósnak s a régi
irodalmi művek ismeretében és bírálatában oly elmés férfiú-
nak tanítványaitól hallott ama nyilatkozata, hogy *Vergilius*
Homerusból egyetlen részletet sem fordított oly szerencsét-
lenül, mint a következő rendkívül kellemes, Nausikaara
vonatkozó verssorait:

«Artemis, a nyilazó lejt így a hegyek sűrűjében, 13
Bérczes Taygetuson s Erymanthusnak vadonában.
S űzi a szarvasokat s vadkant kéjjel tele szívvel,
S oldalain nymphák követik, Kronides ivadéki,
Vígán lejtve körül, s Létó szive duzzad a kéjtől,
Mert valamennyi közül kitűnik szépfürtű fejével,
S könnyű felismerni, noha szebbnél-szebb valamennyi.»¹⁶
«Mint partjain Eurotának,
Vagy Delos hegyein, mikor szűz Cynthia lejtő

Exercet Diana choros, quam mille secutæ
 Hinc atque hinc glomerantur Oriades. Illa pharetram
 Fert humero gradiensque deas supereminet omnis.
 Latonæ tacitum pertemptant gaudia pectus.»

- 14 Primum omnium id visum esse dicebant *Probo*, quod apud
Homerum quidem virgo Nausicaa ludibunda inter familiares
 puellas in locis solis recte atque commode confertur cum
 Diana venante in iugis montium inter agrestes deas, nequa-
 quam autem conveniens *Vergilium* fecisse, quoniam Dido in
 urbe media ingrediens inter Tyrios principes cultu atque
 incessu serio, instans operi, sicut ipse ait, regnisque futu-
 15 venatibus Dianæ congruat; tum postea, quod *Homerus*
 studia atque oblectamenta in venando Dianæ honeste aper-
 teque dicit, *Vergilius* autem cum de venatu deæ nihil dixis-
 set, pharetram tantum facit eam ferre in humero, tamquam
 sit onus et sarcina; atque illud impense *Probum* esse de-
 miratum in *Vergilio* dicebant, quod *Homerica* quidem Ἀητῶ
 gaudium gaudeat genuinum et intimum atque in ipso pe-
 netrali cordis et animæ vicens siquidem non aliud est:
 γέγηθε δέ τε φρένα Ἀητῶ, ipse autem, imitari ea volens, gaudia
 fecerit pigra et levia et cunctantia et quasi in summo pec-
 tore supernantia: nescire enim sese, quid significaret aliud
 16 «pertemptant»; præter ista omnia florem ipsius totius loci
Vergilium videri omisisse, quod hunc *Homeri* versum exigue
 secutus sit:

«Ρεῖα δ' ἀριγνώτῃ πέλεται, καλὰ δέ τε πᾶσαι,»

- 17 quando nulla maior cumulatorque pulcritudinis laus dici

Tündérkörben időz, s bájos nymphái a bérznek
 Ezrével körzik, vállán íjjával előlép
 S kartársnői közül felséges alakja kiválik,
 Szive szülőjének titkon repes a nagy örömtől.»

Szerintök *Probus*nak mindenek fölött az tűnt fel először, 14
 hogy *Homerus*nál Nausikaa, ez a pajkos, jókedvű szűz bizalmas
 játszótársnői körében azokon a zajtalan helyeken helye-
 sen és találóan van a hegyek bércein, a mezei nymphák-
 kal vadászó Dianával összehasonlítva, *Vergilius* hasonlata
 azonban egyáltalában nem találó, minthogy Dido, ki a
 város közepén előkelő tyrusi emberei között tiszteletet
 parancsoló külsővel lépked előre — a mint maga mondja —
 sürgetve a munkát s birodalma leendő nagyságát, azon
 hasonlat egy részének sem felel meg, a mely őt a vadászat
 gyönyörűségének áldozó Dianával állítja egymás mellé;
 majd később, hogy *Homerus* Diana gyönyörködtető vadász- 15
 hevét oly tisztelettel és találóan írja le, *Vergilius* pedig,
 mivel az istennő vadászatát egy szóval sem említi, a tegezt
 csak úgy viteti vele vállán, mint valami terhet, vagy zsá-
 kot; szerintök azt is erősen csodálta *Probus Vergilius*ban,
 hogy noha Létó *Homerus*nál valódi belső örömben örven-
 dezik s szive és lelke mélyében áradozó örömben uszik —
 ha ugyan a: γέγηθε δὲ τε φρένα Λητώ (szívében örült Létó)
 mást nem jelent — szerzőnk ezt a részletet utánozni akar-
 ván, csak gyenge, alig észrevehető, visszafojtott, s mintegy
 csak a szívben hullámozó örömről tesz említést: mert nem
 tudja, hogy mi más jelentése is van a «pertemptant»-nak
 (áthat); mindezekon kívül úgy tetszett neki, hogy *Vergilius* 16
 ennek az egész részletnek fénypontját elhagyta azzal, hogy
Homerus következő verssorát csak kissé követte:

«Könnyű felismerni, noha szebbnél-szebb valamennyi.»

Noha nem lehet nagyobb és hathatósabb dicséretet mondani 17

potuerit, quam quod una inter omnis pulcras excelleret, una facile et ex omnibus nosceretur.

X.

Quod Annaeus Cornutus versus Vergilii, quibus Veneris et Vulcani concubitum pudice aperteque dixit, reprehensione spurca et odiosa inquinavit.

1 *Annianus* poeta et plerique cum eo eiusdem Musæ viri summis adsiduisque laudibus hos *Vergilii* versus ferebat, quibus Vulcanum et Venerem iunctos mixtosque iure coniugii, rem lege naturæ operiendam, verecunda quadam translatione verborum, cum ostenderet demonstraretque, protexit.

2 Sic enim scripsit:

— — — — — «Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.»

3 Minus autem difficile esse arbitrabantur, in istiusmodi re dicenda verbis uti uno atque altero brevi tenuique eam signo demonstrantibus, sicut *Homerus* dixerit: παρθενίην
4 ζώνην λέκτροιο θεσµὸν et ἔργα φιλοτήσια, tot vero et tam evidentibus ac tamen non prætextatis, sed puris honestisque verbis venerandum illud concubii pudici secretum neminem quemquam alium dixisse.

5 Sed *Annaeus Cornutus*, homo sanè pleraque alia non indoctus neque imprudens, in secundo tamen librorum, quos de figuris sententiarum composuit, egregiam totius istius verecundiæ laudem insulsa nimis et odiosa scrutatione vio-

szépségéről, mint hogy minden szép leány között egyedül ő tűnt ki, úgy, hogy őt magát mind közül (noha mind szépek voltak) könnyen fel lehetett ismerni.

X. FEJEZET.

*Annaeus Cornutus*¹⁸ *Vergilius* azon verseit, melyekben *Venus* és *Vulcanus* nemi egyesülését szemérmesen és burkolva írja le, izetlen és gyűlöletes megrovással szennyezte be.

Annianus és vele együtt több költőtársa állandóan nagy 1 dicséretekkel illették *Vergilius* azon verseit, melyekben *Vulcanus*nak és *Venus*nak a házassági jog szerint megengedett ölelkezését és egyesülését ecseteli, azért, hogy ennek lefolyását, melyet a természeti törvény tilt nyíltan kifejezni, bizonyos körülírással leplezi. Következőleg írt ugyanis: 2

«Így szólt s csókokkal fedvén epedő, kecses ajkit.
Hitvese karjai közt édes szenderbe merült el.»

Az említett írók abban a véleményben, hogy ily dolgok 3 leírásánál oly kifejezéseket használni nem nehéz, a melyek egyetlenegy, vagy más rövid és finom jelképes kifejezéssel világosan elibénk állítják azt az eljárást, a mint *Homerus* is írta: «megoldotta szüzi övét» és: «mindketten a nyoszolya helyére érkeztek» s: «bevégezte a szerelem munkáját», de annyi és oly világos, mindazáltal nem trágár, hanem tiszta 4 és tisztességes szavakban kivüle (*Homerus*on kívül) senki más nem juttatta az erényes házasság e szent titkát úgy kifejezésre.

De *Annaeus Cornutus*, ez a több más tekintetben való- 5 ban nem tudatlan és ítélő képesség nélküli ember, mégis megsértette az egész gyöngédségnek ezt a remek előadását egy a képes beszédről írott műve második könyvében található izetlen és gyűlöletes szörszálhasogatásával.

6 lavit. Nam cum genus hoc figuræ probasset et satis circum-
specte factos esse versus dixisset, «*membra*» tamen, inquit,
paulo incantius nominavit.

XI.

De Valerio Corvino; et unde Corvinus.

1 De *Maximo Valerio*, qui *Corvinus* appellatus est ob auxi-
lium propugnationemque corvi alitis, haut quisquam est
2 nobilium scriptorum, qui secus dixerit. Ea res prorsus mi-
3 randa sic profecto est in *libris annalibus* memorata: «Adu-
lescens tali genere editus, *L. Furio, Claudio Appio* consu-
4 libus fit tribunus militaris. Atque in eo tempore copiæ Gal-
lorum ingentes agrum Pomptinum insederant instruebantur-
turque acies a consulibus de vi ac multitudine hostium
5 satis agentibus. Dux interea Gallorum, vasta et ardua pro-
ceritate armisque auro præfulgentibus, grandia ingrediens
et manu telum reciprocans incedebat perque contemptum
et superbiam circumspiciens despiciensque omnia, venire
iubet et congregari, si quis pugnare secum ex omni Romano
6 exercitu auderet. Tum *Valerius* tribunus, ceteris inter me-
tum pudoremque ambiguis, impetrato prius a consulibus,
ut in Gallum tam inaniter adrogantem pugnare sese per-
mitterent, progreditur intrepide modestèque obviam; et
congregantur et consistunt et conserebantur iam manus.
7 Atque ibi vis quædam divina fit: corvus repente improvisus
advolat et super galeam tribuni insistit atque inde in ad-
versari os atque oculos pugnare incipit; insilibat, obtur-
babat et unguibus manum laniabat et prospectum alis ar-
8 cebat atque, ubi satis sævierat revolabat in galeam tribuni. Sic

Ugyanis, noha ezt a képes előadást helyesli és szerinte *Ver-*
gilius e verseket nagy körültekintéssel írta meg, mégis a
 «*membra*» (tagok) szót kissé gondatlannak tartja.

XI. FEJEZET.

Miért kapta Valerius Corvinus a Corvinus nevet?

*Maximus Valerius Corvinus*ról minden kiváló író egyfor-
 mán vallja, hogy e melléknevét egy hollótól (*corvus*) nyert
 segítettése és védelmezése után kapta. Ez a merőben cso-
 dalatos eset az *Évkönyvek*-ben szavahihetően így van elő-
 adva: «Egy ebből a családból való ifjú *L. Furius* és *Appius*
Claudius consulsága alatt katonai tribunná lőn. Ebben
 az időben egy hatalmas gallus csapat lepte el a pomptini
 mezőt, s noha a consulok az ellenség ereje és sokasága miatt
 aggódtak, mégis felállították a csatasorokat. E közben a gal-
 lusok vezére, egy szörnyű hústorony, aránytól ragyogó fegy-
 verben nagy léptekkel s kezeiben dárdáját pörgetve kilé-
 pett a sorból s tekintetét megvetéssel és dölyfösen hordozva
 körül, mindenkit lenézve harsány hangon elrivallta magát,
 hogyha a római seregből bárki is sikra mer vele szállani,
 álljon elő és mérje össze vele fegyverét. Erre, mialatt a
 többiek félelem és szégyen közt ingadoztak, *Valerius* tribu-
 nus a consuloktól előbb engedélyt kérván a nagy hangon
 kérkedővel való megvívásra, félelem nélkül, szerényen elébe
 lép; egymásra törnek, állást vesznek és már-már kéztusára
 kelnek. Egyszerre valami isteni erő lép közbe: hirtelen,
 váratlanul egy holló röppen közéjük s a tribunus sisakjára
 telepedik, innen az ellenfél arcza és szemei ellen harcot
 kezd, majd rá ugrik, zavarja, karmaival kezét tépi, s szár-
 nyaival a látásban akadályozza, s mikor eléggé kidühöngi
 magát, visszaröppen a tribunus sisakjára. Így a tribunus

tribunus, spectante utroque exercitu, et sua virtute nixus et opera alitis propugnatus, ducem hostium ferocissimum vicit interfecitque atque ob hanc causam cognomen habuit *Corvinus*. Id factum est annis quadringentis quinque post Romam conditam.» Statuam *Corvino* isti divus *Augustus* in foro suo statuendam curavit. In eius statuæ capite corvi simulacrum est, rei pugnæque, quam diximus, monimentum.

XII.

De verbis, quae in utramque partem significatione adversa et reciproca dicuntur.

1 Vt «*formidulosus*» dici potest et qui formidat et qui formidatur, ut «*invidiosus*» et qui invidet et cui invidetur, ut «*suspiciosus*» et qui suspicatur et qui suspectus est, ut «*ambitosus*» et qui ambit et qui ambitur, ut item «*gratiosus*» et qui adhibet gratias et qui admittit, ut «*laboriosus*» et qui laborat et qui labori est, ut pleraque alia huiuscemodi in utramque partem dicuntur, ita «*infestus*» quoque ancipiti significatione est. Nam et is «*infestus*» appellatur, qui malum infert cuipiam, et contra, cui aliunde impendet malum, is quoque «*infestus*» dicitur. Sed quod prius posui, profecto exemplis non indiget: sic adeo multi locuntur, ut «*infestum*» dicant inimicum atque adversum; alterum autem illud ignorabilius obscuriusque est. Quis enim e medio facile dixerit, «*infestum*» esse, cui alter infestus est? Sed et veteres plerique ita dixerunt et *M. Tullius* in oratione, quam pro *Cn. Plancio* scripsit, vocabulo hoc sic usus est: «Dolebam, inquit, iudices, et acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod

saját vitézségével küzdve s a madár segélyétől támogatva az ellenség határtalanul szilaj vezérét mindkét sereg szeme láttára legyőzve megöli s ezért a *Corvinus* melléknevet kapja. Ez Róma alapítása után a 405. évben történt.» — 9 Ennek a *Corvinus*nak a fönséges *Augustus* saját forumán 10 szobrot állított. E szobor fején, az említett küzdelem emlékére ott van a holló alakja.

XII. FEJEZET.

Némely kettős, ellentétes és kölcsönös jelentésben használt szó.

A mint a «*formidulosus*» oly egyénről mondható, a ki ijeszt, vagy maga ijed, s az «*invidiosus*» olyanról, a ki irigykedik valakire, vagy a kire irigykednek, s valamint a «*suspiciosus*» olyanról, a ki gyanakszik, vagy a kire gyanakszanak, s a mint az «*ambitiosus*» arról, a ki valami után jár, vagy a ki után járnak, s ugyancsak a «*gratiosus*» olyanról, a ki a kegyet nyilvánítja, vagy a ki élvezi, s a hogy a «*laboriosus*» arról, a ki a munkás, vagy a ki fáradt, s vala- 2 mint több más ily kifejezés használatos kettős értelemben, úgy «*infestus*»-nak nevezik, a ki valaki ellen valami gonosz- ságot követ el, s ezzel szemben azt is, a kit más részéről fenyeget veszély. Az «*infestus*» tölem előbb említett (cse- 3 lekvő) használata bizonyára nem szorul példára: olyan sokszor használják az ellenség és az ellenfél jelölésére; de a másik jelentése már ismeretlenebb és nehezebben érthető. Ki mondaná ugyanis közülünk habozás nélkül «*infestus*»- 4 nak azt, a ki iránt egy más ember viseltetik ellenséges indulattal. De úgy több régi író, mint *M. Tullius* is a *Cn. Plancius* érdekében tartott beszédében használta e kifejezést ily értelemben: «Szomorkodtam birák — mondja ő — s fájdalom 5 mal türtem, hogy ennek az embernek a boldogsága azért

is meam salutem atque vitam sua benivolentia, præsidio
 6 custodiæque texisset». Nos igitur de origine et ratione verbi
 quærebat, atque ita in *Nigidianis* scriptum invenimus:
 «*Infestum*» est a *festinando* dictum; nam qui instat, in-
 quit, alicui eumque properans urget opprimereque eum
 studet festinatque, aut contra de cuius periculo et exitio
 festinatur, is uterque «*infestus*» dicitur ab instantia atque
 imminetia fraudis, quam vel facturus cuipiam vel passurus
 est.»

7 Ne quis autem de «*suspicioso*», quod supra posuimus, et
 de «*formiduloso*» in eam partem, quæ minus usitata est,
 exemplum requirat, de «*suspicioso*» apud *M. Catonem de re*
Floria ita scriptum: «Sed nisi qui palam corpore pecuniam
 quæreret aut se lenoni locavisset, etsi famosus et suspici-
 osus fuisset, vim in corpus liberum non æcum censuere
 8 adferri». «*Suspiciosum*» enim *Cato* hoc in loco suspectum
 9 significat, non suspicantem; «*formidulosum*» autem, qui
 formidetur, *Sallustius in Catilina* ita dicit: «Igitur talibus
 viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus
 10 erat, non armatus hostis formidulosus». Item *C. Calvus* in
 poematis, «*laboriosus*» dicit, non, ut vulgo dicitur, qui laborat
 sed in quo laboratur:

«Durum, inquit, rus fugit et laboriosum.»

11 Eadem ratione *Laberius* quoque in *Sororibus*:

«† Ecce, inquit, mustum *somniculosum*,»

et *Cinna* in poematis:

«*Somniculosam* ut *Poenus* aspidem *Psyllus*.»

legyen nagyobb veszélynek kitéve (*infestior*), mert az én életemet és jólétemet saját jóakaratóval, oltalmával és örökösével fedezte.» Ezért kutatni kezdvén eredetét és jelentését így találtam feljegyezve *Nigidius* műveiben: «Az *infestus* szó a *festinare* igéből származik; a ki ugyanis valaki ellen 6 tör és sürgősen szoritva sietve törekszik elnyomni, vagy ezzel ellenkezően a kinek vesztére és romlására sietnek, mindkettőt «*infestus*»-nak mondják arról a közelgő és fenyegető cselvetésről, a melyet valaki elkövetni, vagy pedig szenvedni fog.»

Hogy azonban a fentebb említett «*suspiciosus*» és «*formidulosus*» szó kevésbé használatos jelentésére példa után bárki is ne keressen, ime közlöm *M. Catonak* ezt a *suspiciosus*-ra vonatkozó följegyzését a *Flora ünnepélyről* írott művéből: «De nem tartották méltanyosnak szabad ember ellen erőszakot használni, hacsak testét nyilvánosan árúba nem bocsátotta vagy magát valami kerítőnek bérbe nem adta, még ha rossz hírű és gyanús (*suspiciosus*) volt is.» *Cato* 8 itt e szót «gyanús» (*suspectus*), nem pedig «gyanakvó» (*suspicans*) értelemben veszi; a «*formidulosus*»-t pedig «rettegette» 9 jelentésben *Sallustius* használja *Catilina*-jában így: «E szerint az ily férfiaknak semmi munka sem volt szokatlan, sem hely megközelíthetlen, sem semmiféle ellenség rettegette (*formidulosus*).» Ugyanígy mondja költeményeiben 10 *C. Calvus* ¹⁹ a «*laboriosus*»-t, nem mint közönségesen mondjuk, arról, a ki fárad, hanem arról, a mi fárasztó:

«Kerüli a kemény és fárasztó mezőt,»

Ép így közli *Laberius* a «*somniculosus*»-t «*Nővérek*» című 11 művében:

«Castorra, im elálmosít e must.»

S. Cinna ²⁰ is *Költeményei*-ben:

«Miként a pún *Psyllus* halált hozó kigyót,»

13 «*Metus*» quoque et «*iniuria*» atque alia quædam id ge-
 nus sic utroqueversum dici possunt: nam «*metus hostium*»
 14 recte dicitur, et cum timent hostes et cum timentur. Itaque
Sallustius in historia prima «*metum Pompei*» dixit, non
 quo Pompeius metueret, quod est usitatius, sed quod me-
 tueretur. Verba hæc *Sallusti* sunt: «Id bellum excitabat me-
 15 tus Pompei victoris, Hiempsalem in regnum restuentis». Item
 alio in loco: «Postquam remoto metu Punico simultates
 16 exercere vacuum fuit». «*Iniurias*» itidem dicimus tam illorum
 qui patiuntur, quam qui faciunt, quarum dictionum exempla
 sunt facilia inventu.

17 Illud etiam dictum a *Vergilio* eandem habet formam com-
 municatæ ultro et citro significationis:

— — — — — «et vulnere, inquit, tardus Vlixi,»

cum diceret «*vulnus*», non quod accepisset Vlixes, sed quod
 18 dedisset. «*Nescius*» quoque dicitur tam is, qui nescitur,
 19 quam qui nescit. Sed super eo, qui nescit, frequens huius
 vocabuli usus est, infrequens autem est de eo, quod nesci-
 20 tur: «*Ignarus*» æque utroqueversum dicitur, non tantum
 21 qui ignorat, set et qui ignoratur. *Plautus* in *Rudente*:

«*Quae in locis nesciis nescia spē sumus.*»

22 *Sallustius*: «More humanæ cupidinis ignara visendi.» *Ver-*
gilius:

— — — — — «ignarum Laurens habet ora Mimanta.»

A «*metus*»-t, «*iniuria*» t s némely más ily szókat is lehet 13 két értelemben használni: ugyanis e kifejezés «*metus hostium*» egyaránt helyes, akár oly ellenségről mondjuk, a ki fél, akár arról, a kitől félünk. Így mondta *Sallustius* is tör- 14 ténete I-ső könyvében: «*metus Pompeii*», nem oly értelemben, mint gyakrabban veszik, hogy Pompeius fél, hanem hogy tőle félnek. *Sallustius* ezen szavai így hangzanak: «Ezt a háborút a győztes Pompeiustól való félelem támasztotta, a ki Hiempsalt birodalmába visszahelyezte.» Ép így egy más helyen: «Miután a púnoktól való félelem elmúltá- 15 val volt idő az ellenségeskedések tökélyre vitelére.» Hasz- 16 náljuk ugyanis az «*iniuriæ*»-t, akár azokról, a kik szenvedik, akár azokról a kik elkövetik s ezen két használatára könnyen találhatni példákat.

Vergilius következő mondása is teljesen megegyezik a 17 közölt kettős jelentéssel:

«Az, ki Ulixestől nyert sérültében alélldoz (vulnere tardus),»

mert mikor itt a «*seb*»-et említi, nemi az *Ulixes*re mért, hanem a tőle adottra czéloz. A «*nescius*»-t is ép úgy mond- 18 juk arról, a ki nem tud, mint a kiről nem tudunk. De oly 19 egyénről, a ki nem tud, gyakoribb, mint arról, a kiről nem tudunk. Az «*ignarus*»-nak is meg van e kettős jelentése, mert 20 nemcsak arról mondják, a kinek nincsen ismerete, hanem arról is, a kit nem ismernek. Így mondja *Plautus* «*Ru- 21 dens*»ében (Hajókötel):

«Ez ismeretlen földön reményt sem ismerünk.»

(*Quæ in locis nesciis nescia spe sumus*).

Majd *Sallustius*: «Azon szokásos emberi vágy szerint, hogy 22 ismeretlen vidékeket szemléljünk meg» (More humanæ cupidinis ignaravisendi.) Végül *Vergilius*:

«Mimast Laurens idegenje takarja» (ignarum Laurens habet ora Mimanta.)

XIII.

Verba ex historia Claudii Quadrigari, quibus Manli Torquati, nobilis adolescentis, et hostis Galli provocantis pugnam depinxit.

- 1 *Titus Manlius* summo loco natus adprimeque nobilis fuit.
- 2,3 Ei *Manlio* cognomentum factum est *Torquatus*. Causam cognomenti fuisse accepimus torquis ex auro induvies, quam
- 4 ex hoste, quem occiderat, detractam induit. Sed quis hostis et quid genus, quam formidandæ vastitatis et quantum insolens provocator et cuimodi fuerit pugna decertatum, *Q. Claudius* primo *annalium* purissime atque inlustrissime simpliciue et incompta orationis antiquæ suavitatem descripsit. Quem locum ex eo libro philosophus *Favorinus* cum
- 5 legeret, non minoribus quati adflicteque animum suum motibus pulsibusque dicebat, quam si ipse coram depugnantes eos spectaret.
- 7 Verba *Q. Claudii*, quibus pugna ista depicta est, adscripsi: «Cum interim Gallus quidam nudus præter scutum et gladios duos torque atque armillis decoratus processit, qui et viribus et magnitudine et adulescentia simulque vitute ceteris antistabat. Is maxime prælio commoto atque utrisque summo studio pugnantibus, manu significare cœpit utrisque,
- 9, 10 quiescerent. Pugnæ facta pausa est. Extemplo silentio facto cum voce maxima conclamat, si quis secum depugnare vellet, uti prodiret. Nemo audebat propter magnitudinem atque
- 11 inmanitatem facies. Deinde Gallus inridere cœpit atque
- 12 linguam exertare. Id subito perdolitum est cuidam *Tito Manlio*, summo genere gnato, tantum flagitium civitati ad-

XIII. FEJEZET.

Claudius Quadrigarius történeti művének azon szavai, melyekkel egy előkelő római ifjúnak, Manlius Torquatusnak, egy kihívó gall ellenféllel vívott harczát írja le.

A magas származású és igen nemes lelkületű *Titus Man-* 1,2
lius a *Torquatus* nevet kapta melléknévül. Úgy tudom, 3
 ennek a melléknévnek elnyerésére az az arany nyakláncz-
 ékszer adta az okot, a melyet egy megölt ellenfeléről tépve
 le, viselt nyakán. De azt, hogy ki volt ez az ellenség, hon- 4
 nan származott, mily rettentő nagy volt és mily döllyfösen
 hívta ki harczra és hogy micsoda harczmóddal viaskodtak,
Q. Claudius írta le első *Évkönyv*-ében igen tisztán és bájo-
 san, a régi előadásmód egyszerű, cziczomázatlan kellemével.
 Erről a helyről mondja *Favorinus*, hogy mikor olvasta, nem 5
 kevésbbé rázta meg és hatott rá mozgalmasságával és erő-
 teljességével, mintha maga saját szemeivel szemlélte volna
 ezeknek párviadalát.

Itt közlöm *Q. Claudius*nak ezt a küzdelmet ecsetelő sza- 6
 vai: «E közben egy meztelen gallus lépett elő, a ki paizsán 7
 és két kardján kívül csak egy nyaklánczczal és karperecczel
 volt ékesítve s a ki testi erejével, nagyságával, ifjúságával
 és bátorságával összes társai fölött kimagaslott. Ez, mikor 8
 heves ütközet indult meg s úgy a római, mint a gall részről
 a legnagyobb tüzzel harczoltak, mindkét kezével integetni
 kezdett, hogy hagyjanak föl a harczczal. Erre a csatát be- 9
 szüntették. A hirtelen beállott csendben nagy hangon elri-10
 vallotta magát, hogy ha vele valaki sikra akar szállani, áll-
 jon elő. Nagysága és szörnyű külseje miatt mindenkinek 11
 inába szállott a bátorsága. Ekkor gúnyolódni kezdett és 12
 nyelvét kiöltötte. Most hirtelen fájdalom nyilallott keresz-13
 tül egy előkelő ifjú, *Titus Manlius* szívéen, hogy mikor ily

14 cidere, e tanto exercitu neminem prodire. Is, ut dico, processit neque passus est virtutem Romanam ab Gallo turpiter spoliari. Scuto pedestri et gladio Hispanico cinctus contra
 15 Gallum constitit. Metu magno ea congressio in ipso ponti,
 16 utroque exercitu inspectante, facta est. Ita, ut ante dixi, constiterunt: Gallus sua disciplina scuto proiecto cunctabundus; Manlius, animo magis quam arte confisus, scuto
 17 scutum percussit atque statum Galli conturbavit. Dum se Gallus iterum eodem pacto constituere studet, Manlius iterum scuto scutum percutit atque de loco hominem iterum deiecit; eo pacto ei sub Gallicum gladium successit atque Hispanico pectus hausit; deinde continuo umerum dextrum eodem concessu incidit neque recessit usquam, donec sub
 18 vertit, ne Gallus impetum in ictu haberet. Vbi eum evertit, caput præcidit, torquem detraxit eamque sanguinolentam
 19 sibi in collum inponit. Quo ex facto ipse posterique eius
 20 Torquati sunt cognominati.»

Ab hoc Tito Manlio, cuius hanc pugnam Quadrigarius descripsit, imperia et aspera et immitia «Manlia» dicta sunt, quoniam postea bello adversum Latinos cum esset consul, filium suum securi percussit, qui speculatum ab eo missus, *** interdicto, hostem, a quo pro- vocatus fuerat, occiderat.

XIV.

Quod idem Quadrigarius «huius facies» patrio casu probe et Latine dixit; et quaedam alia adposita de similium vocabulorum declinationibus.

1 Quod autem supra scriptum est in Q. Claudii verbis: «Propter magnitudinem atque inmanitatem facies», id nos

nagy gyalázat éri hazáját, ebből a nagy seregből senki sem lép érte sorompóba. Majd, a mint mondtam, előre lépett, 14 nem tűrve, hogy a római babért a gallus gyalázatosan megtépdesse. Gyalogsági paizszsal és hispániai karddal övezve a gallussal szemben állást vőn. Nagy aggodalmak közt 15 mindkét sereg szemeláttára, épen a hidon találkoztak össze. Itt — a mint már mondtam — állást foglaltak: a gallus 16 saját harczmodora szerint előre nyújtott paizszsal várakozva állott; Manlius inkább bátorságában, mint erejében bízva, paizsát annak paizsához szorítá s így kizavarta állásából. Mialatt ez előbbi helyét ugyanúgy ismét vissza akarta fog- 17 lalni, vitézünk paizsát megint paizsához szorítván, újból kiverte helyéből; így ellenfele gallus kardja alatt átesűszva, hispániai kardját mellébe meríté, azután jobb vállát ugyan- ily sikerrel folytonosan szabdalva, nem szűnt meg addig, míg úgy földre nem terítette, hogy többé nem volt ereje a visszacsapásra. Mikor leterítette, fejét vette, nyaklánczát le- 18 tépte s még azon véresen saját nyakába akasztotta. Ezért 19 a tettéért lőn neki és utódainak a Torquatus melléknevük.»

Erről a Titus Manliusról, kinek ezt a viadalát Quadriga- 20 rius leírta, nevezik a kemény és hajthatatlan parancsokat manliusiaknak, minthogy később a latinok elleni háborúban való consulkodása alatt saját, kémszemlére küldött fiát, a miért egy öt párbajra hívó ellenséget a tilalom ellenére megölt, lefejeztette.

XIV. FEJEZET.

Hogy ugyancsak *Quadrigarius* helyesen és latinosan használta, mint birtokos esetet e kifejezést: «*huius facies*»; s példák némely más hasonló szó ily ejtegetésére.

Q. Claudius fentebb írt ezen szavaiban rejlő kifejezésére 1 vonatkozólag: «*Propter magnitudinem atque immanitatem*

aliquot veteribus libris inspectis exploravimus atque ita esse,
 2 ut scriptum est, comperimus. Sic enim pleraque ætas veterum
 declinavit: «*haec facies, huius facies*», quod nunc propter
 rationem grammaticam «*faciei*» dicitur. Corruptos autem
 quosdam libros repperi, in quibus «*faciei*» scriptum est, illo,
 3 quod ante «scriptum erat, oblitterato. Meminimus etiam in
 Tiburti bibliotheca invenire nos in eodem Claudii libro
 scriptum utrumque «*facies*» et «*facii*». Sed «*facies*» in or-
 4 dinem scriptum fuit et contra per «*i*» geminum «*facii*»,
 neque id abesse a quadam consuetudine prisca existimavi-
 mus; nam et ab eo, quod est «*hic dies*», tam («*huius
 dies*», quam) «*huius dii*», et ab eo, quod est «*haec fames*»,
 (tam «*huius famis*»,) quam «*huius fami*» dixerunt.

5 Q. Ennius in XVI. annali *dies* scripsit pro «*diei*» in hoc
 versu:

«† Postrema longinqua dies quod fecerit ætas.»

6 Ciceronem quoque adfirmat Caesellius in oratione, quam pro
P. Sestio fecit, *dies* scripsisse pro «*diei*», quod ego impensa
 opera conquisitis veteribus libris plusculis ita, ut Cæsellius
 ait, scriptum inveni.

7 Verba sunt hæc M. Tullii:

«Equites vero daturus illius dies pœnas»; quocirca factum
 hercle est, ut facile his credam, qui scripserunt, idiographum
 librum Vergilii se inspexisse, in quo ita scriptum est:

«Libra dies somnique pares ubi fecerit horas,»

8 id est «*libra diei somnique*». Sed sicut hoc in loco *dies* a
Vergilio scriptum videtur, ita in illo versu non dubium est,
 quin *dii* scripserit pro «*diei*»:

facies» (nagysága és szörnyü külseje miatt) néhány munkát átnézve, kutatást végeztem s arra az eredményre jutottam, hogy így helyesen van írva. A régi korban ugyanis több-² nyire így ejtegettek: «*haec facies, huius facies,*» mely utóbbit a mai nyelvtani szabálynál fogva: «*faciei*»-nek mondjuk. Találtam azonban egy pár romlott szöveget is, a hol az előbbi «*facies*» alak kitörlése után «*faciei*» áll. Emlékszem, a³ a tiburi könyvtárban is Claudius ugyanezen művében a birtokos esetet kétféleképen találtam, így: «*facies*» és «*facii*.» De a «*facies*» a rendes sorban, a kettős «i»-vel írott «*facii*»⁴ pedig a könyv szélire volt írva s azt hiszem, az e fajta ejtegetés nem ellenkezik némely régi szokással; mert egyformán mondanak úgy a *dies* szótól: «*huius dies* és *huius dii*-t, mint a *fames*-től *huius famis* és *huius fami*-t.

Q. Ennius 16. Évkönyv-ében *dies*-t írt a *diei* helyett, kö-⁵ vetkező verssorában:

«Majd egykor, ha a nap legutolsó pontja (postrema longinqua dies)
[előtt áll.]»

Ciceróról is azt állítja Caesellius, hogy a P. Sestius érde-⁶ kében mondott beszédében *dies*-t alkalmazott a birtokos esetben álló *diei* helyett s én Caesellius ezen állítását, nem kimélve a fáradságot, sok régi könyv átkutatása után igazolva találtam.

M. Tullius ezen szavai így hangzanak:

«A római lovagok azonban megadják annak a napnak (illius dies) az árát;» azért istenemre, habozás nélkül hiszek azoknak, a kik azt állítják, hogy Vergiliusnak egy sajátkezü kéziratában a következőleg látták írva e sort:

«Majd ha a mérleg egyenlővé teszi a napot (libra dies), éjet.» azaz «*libra diei somnique.*» De valamint e helyen Vergi-⁸ lius a *dies*-t szemmeláthatólag *diei* helyett írta, úgy nem kételkedhetünk, hogy ama másik verssorában is a *dii*-t ugyan- csak amaz alak helyett használta így:

«Munera lætitiæque dii,»

quod inperitiores *dei* legunt, ab insolentia scilicet vocis
 9 istius abhorrentes. Sic autem «*dies, dii*» a veteribus decli-
 natum est, ut «*fames, fami*», «*perniciēs, pernicii*», «*proge-*
 10 *nies, progenii*», «*luxuries, luxurii*», «*acies, acii*» *M.* enim
Cato in oratione, quam de bello Carthaginensi composuit,
 ita scripsit: «Pueri atque mulieres extrudebantur fami
 11 causa». *Lucilius* in XII.:

«Rugosum atque fami plenum.»

12 *Sisenna* in *historiarum* libro VI.: «Romanos inferendæ per-
 13 nicii causa venisse». *Pacuvius* in *Paulo*:

«*Patér* supreme nóstræ progenií patris.»

14 *Cn. Matius* in *Iliadis* XXI.:

«Altera pars acii vitassent fluminis undas.»

15 *Idem Matius* in (X)XIII.:

«An maneat specii simulacrum in morte silentum.»

16 *C. Gracchus* de legibus promulgatis: «Ea luxurii causi aiunt
 17 institui;» et ibidem infra ita scriptum est: «Non est ea luxu-
 18 ries, quæ necessario parentur vitæ causa», per quod apparet,
 eum ab eo, quod est «*luxuries*», «*luxurii*» patrio casu dixisse.
 19 *M.* quoque *Tullius* in oratione, qua *Sextum Roscium* defen-
 dit, *pernicii* scriptum reliquit. Verba hæc sunt: «Quorum

«Ajándékul a nap (dii) örömére.»

Ezt a tudatlanok *dei*-nek (istené) olvassák, semmit sem akarván tudni e szokatlan kifejezésről. Pedig a régiek úgy 9 mondtak a birtokos esetben *dii*-t a *diestől*, mint *fami*-t a *famestől*, *pernicii*-t a *perniciestől*, *progenii*-t a *progeniestől*, *luxurii*-t a *luxuriestől*, *acii*-t az *aciestől*. *M. Cato* ugyanis a 10 karthagói háborúról szerzett beszédében így írt: «A gyermekeket és az asszonyokat az éhség (*fami causa*) miatt kiűzték.» *Lucilius* 12-ik könyvében: 11

«A ránczos arcú éhhez holt.» (*Rugosum atque fami plenum.*)

*Sisenna*²¹ *Történelmi művei*-nek 6-ik könyvében így ír: 13
«A rómaiak pusztulást okozni (*pernicii causa*) jöttek,» *Pacu*-14
vius ezt mondja *Paulus*-ban:

«Te legfőbb atyja törzsökünk atyjának.»
(*Pater supreme nostræ progenii patris.*)

Cn. Matius *Ilias*-ának a 21-ik könyvében: 14

«A csatasor más része menekvett a folyamárból,
(*Altera pars acii vitassent fluminis undas.*)»

Ugyancsak *Matius* ugyanezen műve 23-ik könyvében: 15

«Vagy tán még a halálban is él alakunknak a mása
(*An maneat speciei simulacrum in morte silentum.*)»

C. Gracchus a törvények közzététele alkalmával így szól: 16
«Ezeket a határozatokat állítólag fényűzési (*luxurii causa*)
célból hozzák;» ugyancsak itt alább így: «Az nem fény-17
űzés (*luxuries*), a mit életünk fenntartására kell beszerez-
nünk.» Ebből világos, hogy a *luxuries*-t a birtokos esetben 18
luxurii-nek mondta.

M. Tullius is *pernicii* birtokos eset-alakot hagyott föl- 19
jegyezve a *Sextus Roscius* mellett tartott védbeszédében.
Ide vonatkozó szavai így hangzanak: «Véleményünk szerint

nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitu-
 20 dine rerum factum putamus». Aut «*facies*» ergo in casu pa-
 trio aut «*facii*» *Quadrigarium* scripsisse existimandum est ;
 «*facie*» autem in nullo veteri libro scriptum repperi.

21 In casu autem dandi qui purissime locuti sunt non «*fa-*
 22 *ciei*», uti nunc dicitur, sed «*facie*» dixerunt. *Lucilius* in *sa-*
turis :

— — «primum, inquit, facie quod honestæ † Tantis accedit.»

23 *Lucilius* in libro septimo :

«Qui te diligit, ætati facieque tuæ se
 Fautorem ostendat, (se) fore amicum polliceatur ;»

24, 25 sunt tamen non pauci, qui utrobique *facii* legant. Sed
C. Caesar in libro *de analogia* secundo «*huius die*» et «*huius*
specie» dicendum putat. Ego quoque in *Iugurtha* *Sallustii*
 summæ fidei et reverendæ vetustatis libro *die* casu patrio
 scriptum inveni. Verba hæc ita erant : «Vix decima parte
 die reliqua». Non enim puto argutiolam istam recipiendam,
 ut *diē* dictum quasi «*ex die*» existimemus.

XV.

De genere controversiæ, quod Græce «ἀπορον» appellatur.

1 Cum *Antonio Iuliano* rhetore per feriarum tempus æsti-
 varum decedere ex urbis æstu volentes Neapolim concesse-
 2 ramus. Atque ibi erat adulescens tunc quispiam ex ditioribus
 cum utriusque linguæ magistris meditans et exercens ad
 causas Romæ orandas eloquentiæ Latinæ facultatem ; atque
 3 is rogat *Iulianum*, uti sese audiat declamantem. It auditum

romlásunkra (*pernicii causa*) ezek közül semmise isteni szándékból, hanem az események ereje és hatalma következtében történt.» Tehát azt kell tartanunk, hogy *Quadrigenus* a birtokos esetben vagy *facies*-t, vagy *facii*-t írt; a «*facie*» alakot azonban egy régi könyvben sem találtam.

A részes határozó esetben azonban a legtisztábban beszé-²¹ lők, nem mint most, *faciei*-t, hanem *facie*-t mondtak. Így mondja *Lucilius Satirai*-ban: 22

«Először, mert ez tisztos arczhoz (*facie honestæ*) illik.»

Ugyancsak *Lucilius* 7-ik könyvében; 23

«A ki szeret, korod és arczod (*aetati facieque*) kedvelnie kellend,
És kötelezni baráti segélyre magát te irántad;»

mindazonáltal sokan mindkét helyen *facii*-t olvasnak. De ²⁴*C. Caesar* az *analogiá*-ról írt műve 2-ik könyvében azon vé-²⁵ leményen van, hogy a birtokos esetben *huius die* és *huius specie* mondandó. Magam is *Sallustius Jugurtháról* írott ²⁶művének egy egészen hiteles és régisége miatt tiszteletet érdemlő kiadásban a *dies* szót a birtokos esetben *die*-nek találtam írva. E szavak így hangzanak: «Alig volt hátra a nap (*die*) tizedrésze.» Nem tartom ugyanis elfogadhatónak azt az okoskodást, hogy a *die*-t mintegy *ex die* helyett mondottnak tekintsük.

XV. FEJEZET.

A görögül *ἄπορον*-nak (*megfejtethetlen*) nevezett vitás kérdések.

Antonius Julianus szónokkal együtt az őszi ünnepek alatt ¹a városi hőség elől akarván menekülni, Nápolyba utaztunk. Volt akkor itt egy igen gazdag ifjú is, a ki mind a két ²nyelvben mesterekkel gyakorolta magát, főleg azonban a latin ékesszólást akarta alaposan elsajátítani, hogy majd Rómában törvényszéki ügyeket védhessen. Ez kérte *Julianust*, hogy hallgassa meg egyszer szónoklatát. *Julianus* kész ³

- 4 Iulianus imusque nos cum eo simul. Introit adulescens et
præfatur arrogantius et elatius quam ætatem eius decebat,
ac deinde iubet exponi controversias.
- 5 Aderat ibi nobiscum Iuliani sectator, iuvenis promptus
et proficiens et offendens iam in eo, quod ille apud Iuliani
aures in præcipiti stare et subitaria dictione periculum sui
6 facere audebat. Exponit igitur temptamenti gratia controver-
siam parum consistentem, quod genus Græci «ἄπορον» vocant,
Latine autem id non nimis incommode «*inexplicabile*» dici
7 potest. Ea controversia fuit huiusmodi: «De reo septem iudi-
ces cognoscant eaque sententia sit rata, quam plures ex eo nu-
mero dixerint. Cum septem iudices cognovissent, duo cen-
suerunt reum exilio multandum, duo alii pecunia, tres re-
8 liqui capite puniendum. Petitur ad supplicium ex sententia
9 trium iudicum et contradicit.» Hac ille audita nec consi-
derata neque aliis, ut proponerentur. expectatis, incipit
statim mira celeritate in eandem hanc controversiam prin-
cipia nescio quæ dicere et involucra sensuum verborumque
volumina vocumque turbas fundere, ceteris omnibus ex co-
horte eius, qui audire eum soliti erant, clamore magno exul-
tantibus, Iuliano autem male ac misere rubente et sudante.
- 10 Sed ubi deblateratis versuum multis milibus finem ali-
quando fecit egressique inde sumus, amici familiaresque eius
Iulianum persecuti, quidnam existimaret, percontati sunt.
- 11 Atque ibi Iulianus festivissime «nolite quærere» inquit
«quid sentiam; adulescens hic sine controversia disertus est».

volt reá, elindult s vele tartottunk mi is. Az ifjú megkezdi 4 előadását s rögtön kérkedőbb és dölýfősebb hangon beszél, mint korához illenék, aztán arra szólít fel bennünket, hogy adjunk fel neki vitás kérdéseket.

Ez alkalommal velünk volt Julianusnak egy követője, egy 5 élénk s tudományokban nagy előmenetelt tett ifjú, a ki már abban sértve érezte magát, hogy ez Julianus füle hallatára hamarosan felállt és hevenyében vitatkozásra merte felhívni az ottlevőket. Próbául tehát feladott egy kissé ingatag ala- 6 pon álló vitás kérdést, a melyet a görögök *ἀπορον*-nak hívnak (megfejtethetlen, hozzáférhetetlen), mi pedig egy teljesen találó szóval: *inexplicable*-nek (megfejtethetlen) nevezhetünk. A megvitatandó kérdés így hangzott: «Egy vádlott 7 felett hét bírónak kellett vizsgálatot folytatni s az ítélet kimondásánál a többség véleménye lett a döntő. Mikor a hét bíró befejezte vizsgálatát, kettőnek véleménye szerint a vádlott számkivetéssel volt büntetendő, más kettő szerint pénzbírsággal, a többi három pedig halálbüntetésre szavazott. E három bíró véleménye alapján halálra ítélik s az 8 elítélt tiltakozik.» A mint ezt említett szónokunk meghallotta, a nélkül, hogy fölötte gondolkozott, vagy más egyéb kérdésre várakozott volna, rögtön csodálatos gyorsasággal elkezdett mindenféle alapelveket hadarni s nagy csomó homályos szóvirágot és szóáradatot ontani, mialatt rendes hallgatói nagy tetszésnyilvánításban törtek ki, Julianus pedig e szorult és szánalmas helyzetben a szégyentől pirult s kiverte az izzadság.

Miután a szónok ezer meg ezer mitsem érő szavait el- 10 kerepelte s valahára befejezte beszédét s e helyről távoztunk, Julianustól kíséretében lévő bizalmas barátai véleményét kérdezték. Erre a következő igen szellemes választ 11 adta: «Ne kérdezzétek véleményemet; ez az ifjú vita nélkül 22 nagy szónok.»

XVI.

Quod Plinium Secundum, non hominem indoctum, fugerit latueritque vitium argumenti, quod «ἀντιστρέφον» Graeci dicunt.

1 *Plinius Secundus* existimatus est esse ætatis suæ doctis-
 2 *simus*. Is libros reliquit, quos *studiosorum* inscripsit, non
 3 medius fidius usquequaque aspernandos. In his libris multa
 varie ad oblectandas eruditorum hominum aures ponit.
 4 Refert etiam plerasque sententias, quas in declamandis
 5 controversiis lepide arguteque dictas putat. Sicuti hanc
 quoque sententiam ponit ex huiuscemodi controversia: «Vir
 fortis præmio, quod optaverit, donetur. Qui fortiter fecerat,
 petit alterius uxorem in matrimonium et accepit. Is deinde,
 cuia uxor fuit, fortiter fecit. Repetit eandem; contradicatur».
 6 «Eleganter, inquit, et probabiliter ex parte posterioris viri
 fortis uxorem sibi reddi postulantis, hoc dictum est: «Si
 7 placet lex, redde; si non placet, redde». Fugit autem *Pli-*
nium, sententiolam istam, quam putavit esse argutissimam,
 vitio non carere, quod Græce «ἀντιστρέφον» dicitur. Et est
 vitium insidiosum et sub falsa laudis specie latens; nihil
 enim minus converti ex contrario id ipsum adversus eun-
 dem potest, atque ita a priore illo viro forte dici: «Si pla-
 cet lex, non reddo; si non placet, non reddo».

XVI. FEJEZET.

A tudós *Plinius Secundus* figyelmét kikerülte és rejtve maradt előtte egy, a görögül ἀντιστρέφον-nak (megfejtethetetlen) nevezett következtetésben levő hiba.

Plinius Secundus, kora legnagyobbnak tartott tudósa, egy 1 «Ékesszólásra törekvők számára» cz., minden tekintetben 2 kiváló művet hagyott hátra. Ebben sok különféle, a művelt 3 embereknek kellemesen hangzó feljegyzés van. Sok szelle- 4 mes és élczes gondolatformát közöl t. i., melyeknek, véleménye szerint, a vitás kérdések vitatásánál hasznukat lehet venni. Közli többek közt egy ily vitás kérdésből a követ- 5 kező gondolatmenetet: «A bátor embert azonnal meg kell jutalmazni azzal a jutalommal, a mit kíván. Egy ily bátor tett elkövetője egy más ember feleségét kérte hitestársul s megkapta. Később az asszony előbbi ura is hősi tettet vitt véghez. Ezért feleségét visszakövetelte, de elutasították.» *Plinius* szerint: «Finom és tetszetős ennek a később hőssé 6 lett, feleségét visszakövetelő férjnek ez a felszólalása: «Ha helyesled a törvényt, add vissza, ha pedig nem, akkor meg épen add vissza.» De itt kikerüli *Plinius* figyelmét, hogy ez 7 a kis, tőle igen szellemesnek hitt tétel nem ment a görögül ἀντιστρέφον-nak nevezett formahibától. Mert a forma igen ravasz s dicséretet igazán nem érdemel; ellenfele ugyanis, a ki előbb vitte véghez a hőstettet, épen úgy fordíthatja ellene e csalárd okoskodást és ép így mondhatja neki: «Ha kötelezőnek tartom a törvényt, nem kell visszaadnom, ha nem tartom annak, akkor meg épen nem tartozom visszaadni.»

JEGYZETEK.

ELŐSZÓ.

1. Arany János: Aristophanes Békái 340—43 és 356—58-ig.

ELSŐ KÖNYV.

1. Plutarchus, görög történetíró és műbíráló, szül. Kr. u. 50-ben Chæroneaban, Boeotiában. Majd Rómában Hadrianus tanítója volt. Trajanus és Hadrianus alatt államhivatalokat viselt. Meghalt Kr. u. 120. Életrajzokat és egy sokféle tartalmu, Moralia cz. művet írt.

2. Pythagoras bölcseész, Pherecydes tanítványa, született Samosban Kr. e. 584., meghalt. 504-ben. Rendkívüli mély szellemmel és éles megfigyelő tehetséggel volt megáldva. Alsó-Itáliában, Krotonban, iskolát alapított. Föltealálója a róla nevezett pythagorasi tanítételnek.

3. Pisa, Elis régi fővárosa. A spártaiaktól feldúlva, romjaiból alakult meg Olympia, hol négy évenként Juppiter tiszteletére híres játékokat rendeztek.

4. A szobrászok véleménye szerint az egész emberi test magassága az illető egyén talphosszaságának hatszorosa. Pausanias szerint Hercules 4 rőf és egy láb, Apollodorus szerint négy rőf magas volt.

5. Tiberius Claudius Herodes Atticus Marathonban született. Élete a Kr. u. 2-ik századra esik. Megmérhetetlen vagyonnal rendelkezett. Titus Antonius császár utódainak, M. Aurelius és Lucius Verusnak nevelését reábizta. Nagy szónoki tehetségéért a «görögök nyelvé»-nek, az ékesszólás királyának nevezték.

6. A cynicus bölcseészet alapján építette föl Kr. e. 340-ben Cyprus szigetén a stoicus bölcseészet rendszerét Zeno. Maga a név az előadás helyéül szolgáló «tarka csarnok» (ποικίλη σκιά)-ból képződött.

7. A stoicusoktól «κυριεύων» (uralkodó)-nak nevezett érv oly

alkövetkeztetési alakzat, melyben három ellenmondó föltétel van adva s ezek közül kettő helyeselhető, egy elvetendő. A «ἡσυχάζων» (megnyugtató) oly érv, a melynek segélyével magunkat megvédhetjük, mikor valamely lánczokoskodással szorítanak. A «σωπείτης» lánczokoskodás.

8. Epictetus Kr. u. 50 körül született, Phrygia Hierapolis városában, mint rabszolga. Ura fölszabadítván, Rómában Musonius Rufussal taníttatta. Itt a stoicus bölcsészetet igyekezett terjeszteni, de 94-ben Domitianus parancsára a többi bölcsészekkel neki is távoznia kellett. Így Epictetus Nikopolis városába került. Majd Domitianus halála után ismét Rómában találjuk s itt is fejezi be életét igen magas korban. Elveit röviden e szavakban fejezte ki «ἀνέχου καὶ ἀπέχου» = «tűrj és tartóztasd meg magad».

9. Flavius Arrianus körülbelöl Kr. u. 100-ban, Bithynia Nicomedia városában született. Foglalkozott történetírással, bölcsészettel, földrajzzal és hadtudománynyal s Epictetus kedvencz tanítványa volt. Mestere kézikönyvét, valamint annak szóbeli előadásait 8 könyvben kiadta: «Epictetus bölcsészeti társalgásai» czímen. E műből azonban csak 4 könyv maradt fenn.

10. Hellanicus földrajzíró, fénykora Kr. e. 460.

11. A cynicus Diogenes született Sinopeban. Össze nem tévesztendő a Gell. VI. (VII.) 14. 9. fejezetében említett stoicus Diogenessel. Ez Chrysippust és a tarsusi Zenót hallgatta, s Critolaussal és Carneadessel Kr. e. 155 az atheniek küldöttjeként jelent meg a római senatus előtt. Szerinte a legfőbb jó a természeti törvények szerinti okos választásban áll; megkülönbözteti a jót a hasznostól, a mennyiben ez utóbbi a jónak esetleges következménye.

12. Chrysippus, Cleanthes utóda, egyike a legszellemesebb stoicusoknak és legnagyobb gondolkozóknak. Neve a következtetések tanából ismeretes. Ezek megfejtéséről egy művet is írt.

13. Cleanthes Troas Assus városából. 18 évig Zeno tanítványa volt, majd 264-től Kr. e. utóda és Chrysippus tanítója. Művei kis töredékeken kívül elvesztek, s csak egy Jupiterre hexameterben írott hymnusa maradt fenn.

14. Chilo a 7 görög böles egyike, Kr. e. 600. körül élt.

15. Lucilius, római lovag, Kr. e. 148-ban Campaniában született. A satira formájának és lényegének megalapítója.

16. Theognis, elegikus költő született az attikai Megaraban. Élete Kr. e. 550. körül esik. A néptől szenvedett sérelmei s ebből folyó gyűlölete élénk színekkel vannak költeményeiben ecsetelve.

17. Theophrastus, eredetileg Tyrtanus, Lesbos szigetének Eretus városában Kr. e. 392-ben született s meghalt 286-ban. Tanítója, Aristoteles, kellemes beszédéért szépen beszélőnek (Euphrastus), majd istenesen beszélőnek (Theophrastus) nevezte el. Aristoteles utódaként, igen öreg korában hunyt el. Itt említett műve nem maradt ránk.

18. Az itt említett nyilatkozatot sokan Biasnak is tulajdonítják.

19. Antonius Julianus spanyol származásu szónok, Gellius kortársa.

20. Az atheni születésű Demosthenes, a leghíresebb ókori szónok, született Kr. e. 385. Philippikáival az athenieket a macedon Fülöp növekvő hatalma ellen lázította. 62 éves korában, hogy ellenfeleinek ki ne adják honfitársai, méreggel vetett véget életének.

21. Quintus Hortensius Hortalus, kiváló szónok, Kr. e. 114-ben született; költeményeket is írt. Ezeket azonban Ovidius, Gellius és Catullus nem tartják hozzá méltónak.

22. Qu. Cæcilius Metellus, a Jugurtha fölött aratott győzelméért Numidicus, Calvus fia és Dalmaticus testvére, diadalmenetet tartott. Majd alvezérének, Mariusnak hosszas áskálódása után, erre bízták a fővezérséget. Ekkor Metellus önkéntes számkivetésbe ment s innen 99-ben tért vissza. Nemsokára azonban meghalt, valószínűleg méregtől.

23. Titus Castricius római szónok, Hadrianus alatt Gellius tanítója.

24. M. Tullius Tiro, Cicero szabadosa, kis korától Cicero házában nevelkedett. A tudományok iránti fogékonysága és szorgalma miatt, gazdája tudóssá képezte ki. Mennyire szerette Cicero, tanuskodnak róla hozzá intézett levelei. Az ő érdeme Cicero leveleinek összegyűjtése. Urának ugy tudományos, mint házi ügyeiben jobb keze volt. Gellius szerint megírta Cicero életrajzát.

25. C. Sempronius Gracchus, a bátyjánál hevesebb vérű, kiváló szellemű nagy szónok, szavának erejével és hatalmával mindenkit magával ragadott. Sógora, Scipio alatt Numantiánál szolgált; később Sardinia quæstora s végül néptribun lön. Ez állásában fölélesztette bátyja terveit s e földfelosztást célzó törvényjavaslatával magára vonva az aristokraták haragját, életével lakolt Kr. e. 121-ben.

26. A Claudius Quadrigarius egy nagy terjedelmű történeti munka szerzője. E munka majd Annales, majd Historia, majd Rerum Romanorum librinek van nevezve.

27. Q. Valerius Antias egy terjedelmes, Róma alapításától Sulláig szóló történelmi mű írója.

28. Decimus Laberius nagy tehetségű római lóvág Kr. e. 107—44.

Bár versenytársain: Publius Siruson és Cn. Mattiuson fölül állott szókimondásáért Cæsar ezeknek utána helyezte.

29. Az itt említett Sotion alexandriai peripateticus bölcész élete a Kr. u. első századra Tiberius uralkodására esik. Tanítója volt Senecának s egy «Amalthea szarva» cz. gyűjteményes művet szerzett, melyben valószínűleg Indiáról szóló mesés elbeszélések voltak. Stobæus szerint írt egy könyvet a harágról is. Amalthea némelyek szerint egy nymphea, a ki Jupitert gyermek korában kecske-tejjel és mézzel táplálta. Mások szerint magát azt a kecskét jelölte, a melyet Jupiter hálából csillagzattá tön s szarvából alkotta a kimeríthetetlen bőség szarvát.

30. A phœniciai Berytusból származott Taurus Calvisius platói bölcész, Gellius barátja és tanítója volt. Antonius Pius alatt élt. Gellius szerint Plato Gorgiasához magyarázatot írt.

31. A plebeius származású Manius Curius Dentatus a legritkább egyszerűség és önzetlenség mintaképe, leverte a samnitokat, sabinokat s Pyrrhust a Beneventum melletti csatában.

32. C. Fabricius Luscinus, Pyrrhus ellenfele Kr. e. 279-ben.

33. Coruncanius Cic. 820; Sen. ep. 114. Liv. 138. Tac. A 11, 24.

34. Aurunci: Közép és Alsó-Itália őslakói.

35. Sicani, egy Spanyolországból bevándorolt ibériai néptörzs, mely Itália nyugoti parthosszában lakott és innen Siciliába húzódott.

36. Pelasgi: Görögország legrégebb lakói.

37. Evander, Carmenta és Mercur fia.

38. Thucydides a híres görög történet író, szül. Athenben 470. Kr. e. Megírta a peloponnesusi háború történetét, de a hat utolsó év híjával.

39. «procincta classis» harczra kész sereg.

40. Alyattes, Lydia királya, Croesus atyja, meghalt 400-ban Kr. e.

41. A római jogírókra nézve I: Vécsey T: Római jog.

42. Quindecimviri (sacrisfaciundis) a Jupiter templomában tartott Sibylla könyvek őrizetére rendelt tizenötös papi testület. Feladatuk abban állott, hogy ha az állam végveszedelemben forgott, a Sibylla könyveibe kellett tekinteniök s annak rendeleteit végrehajtaniok.

43. Septemviri epulonum, az istenek tiszteletére adott lakomák rendezői.

44. A saliusok (tánczolók) testülete 12 tagból állott. Márciusban Mars tiszteletére körmenetet tartottak. Szent helyök a Palatinuson volt.

45. C. Ateius Capito, Rómában egy híres régi iskola alapítója s Q. Antistius Labeo ellenfele volt. Augustusnak s Tiberiusnak állandóan hízelt. Tanítványa volt Masurius Sabinus.

46. Valószínű, hogy az Amata ős pelasz, vagy görög eredetű s az ἀμῶτα (ἀμῶτος, ἀμῶτος = hajadon, szűz) szóból származik.

47. A Flamen dialis Jupiter szolgálatára, a pontifex maximustól választott pap.

48. P. Licinius Crassus Mucianus, P. Mucius Scævola édes, majd P. Crassus fogadott fia, gazdagságáért, szónoki képességeiért és jogismeretéért pontifex maximussá lön.

49. P. Sempronius Asellio, a Gracchusok kortársa, megírta a rómaiaknak Numantia elleni (143—133) háborúját, melyben maga is részt vett.

50. A spanyol C. Julius Hyginus, Augustus szabadosa, tudós nyelvész s a palatinusi könyvtár őre. Sokféle művéből alig maradt fenn valami. «De vita rebusque illustrium virorum» cz. munkája kiváló férfiak politikai életének és tetteinek rajza. «Astronomicon poeticon» és «fabularum liber» művein kívül több ránc nem maradt.

51. Fabricius Luscinus szónoki tehetségét nem használta gazdagodásra, inkább akart szegényül gazdagokon uralkodni, mint gazdagul szegényeken.

52. Eupolis, a régi attikai vígjáték egy jeles művelője, Cratinus és Aristophanes kortársa. Aristophanessal eleinte belső barátságban élt, de később meghasonlás támadván közöttük, kölcsönösen plagiummal vádolták egymást.

53. Epicharmus, a sicíliai vígjáték megteremtője kosi születésű. Gyermekekorában Siciliába került s idővel ott Hiero udvaránál Kr. e. 470-ben a pythagorasi bölcsészetet tanulta. 52 verses vígjátékot írt s ezekben rakta le pythagorasi elveit. 97 éves korában halt meg Kos szigetén.

54. Valerius Probus Nero korában élt, mint katona, majd nyelvészetre s kritikai tanulmányokra adta magát. Valószínűleg több nyelvészeti írat szerzője. Római Aristarchusnak nevezik.

55. Aristophanes a régi attikai vígjáték-írók leghíresebbje. 11 műve maradt ránc. Platoval benső barátságban élt. Magyarra fordította Arany János. Az itt közölt 3 verssor is Arany fordításából, a Békák 747—9.

56. Luc. Aelius Stilo szül. Lanuviumban, körülbelül Kr. e. 154-ben. Nagy tudós ugy a latin, mint a görög tudományokban; nagytudományu nyelvész, fáradhatatlan író és régiségbuvár, a kiváló régész Varro és Cicero tanítója. Metellus Numidicussal Kr. e. 100-ban

számkiyetésbe ment. Kora nagy szellemeivel barátságban élt s Lucilius is neki ajánlotta Satiráinak egy könyvét. Szófejtési és egyéb nyelvészeti műveket írt. Fejtegette a legrégibb nyelvemlékeket, így a XII. táblás törvényekhez, a saliusi dalokhoz és a főpapi könyvekhez magyarázatokat írt, továbbá egy czímsorozatot Plantus kéteseknek nevezett darabjairól.

57. M. Terentius Varro, szül. Kr. e. 116-ban a sabinumi Reateban. Csudálatos tudományszomjával a tudományok minden forrásából ivott s nyelvészeti, költői, bölesészeti, encyclopaediai, irodalomtörténeti és jelentékeny történelmi iratai a rómaiak legnagyobb és legtermékenyebb írójává avatták.

58. Furvus (tulajdonkép: Fusvus a Fus többl, a melyből ered a Fusvus gyöke, a Fu a honnan van a Fumus, Fuligo).

59. Euclides, az alexandriai iskola feje Kr. e. 480-ban Egyptom fővárosában nagy számu hallgatóság előtt, kik közt I. Ptolemaeus király is volt, a matematikát tanította.

60. «Iovem lapidem». Mielőtt Itália lakói a görögökkel közelebbi érintkezésbe nem jutottak, az istenekről való tanaik igen színtelenek és költőietlenek voltak, a mennyiben az egyes elvont természeti erőket, különféle nyilvánulásaik szerint imádták istenekül, s ezeket pusztá jelvényekkel jelölték. Így Jupitert kovakövel, Marst lándzsával, Vestát lobogó-lánggal. (Innen az eskü: per Iovem lapidem).

61. C. Lælius, az idősebb Scipio Africanus barátja Kr. e. 190-ben consul. Nagy szónok, szeretetre méltó egyéniség, Polybiussal is barátságban volt, művét róla nevezte el. Consul volt Kr. e. 140-ben.

62. Julius Paulus költő, kit Gellius ezen helyen kívül még V. 4, 1, XVI. 10, 9 és XIX. 7 és 1 fejezeteiben említ. Róla különben mit sem tudunk. Össze nem tévesztendő a Sept. Severus alatt élt hasonló nevű római jogászszal.

63. Q Ennius szül. Kr. e. 239-ben, Calabria Rudiaë nevű városában. Mint katona Sardiniában magára vonta M. Cato quæstor figyelmét, a ki 204-ben magával vitte Rómába. Kora nevezetes embereivel barátságban állott, így a Scipiokkal és M. Fulvius Nobilior consullal. «Annales» cz. hexameteres nagy költeményében a római történelmet chronologiailag írta meg saját koráig.

64. C. Asinius Pollio magas műveltségű államférfiú és szónok, ki haladottabb korában egész a tudományoknak szentelte magát, szül. Kr. e. 76-ban. Ő alapította az első nyilvános könyvtárt. Híres a polgárháborúról szóló nagy munkája, melyből azonban csak töredé-

kek jutottak ránk. Vergiliusnak és Horatiusnak védője és barátja volt.

65. E két verssor Csiky G. Plautus vígjátékai: Szamárvásár 1, 1, 1—2.

66. Toga praetexta, vagyis bíbor-szegélyű felsőruha, melyet az előkelők s a még 17 éves korukat el nem ért polgárgyermekiek viseltek. Ez évükben lettek ifjakká s cserélték fel öltözetüket a toga virilis-sel, vagy toga pura, vagy toga liberával. Ekkor kezdődött a katonai szolgálat is.

67. Cn. Naevius egy campaniai görög, a ki az 1-ső punháborúban szolgált, s vígjátékaival nagy hírré tőn szert. Mivel, a görög költők módjára, darabjaiban az állam előkelőit, a Metellusokat s Scipiókat pelengérre állította, börtönbe került s innen megszabadulva, Afrika Utica nevű városában 204-ben száműzött-ként halt el. Csak jelentéktelen töredékek s jelen sírverse maradtak fenn. Legérdemesebb műve a saturnusi mértékben írott, «Bellum punicum» cz. hőskölteménye.

68. Naevius sírfelirata P. Thewrewk Emil fordításában.

69. T. Maccius Plautus, az umbriai Sarsinából, Ennius kortársa, mint költő és színész egy kis vagyonra tett szert, de aztán üzleti vállalatokban elvesztette. Így aztán egy pék szolgálatában, kézimalom forgatásával kellett kenyerét keresnie. E helyzetben sem vált meg a muzsáktól. Nagy költői tehetsége és szellemi frissége bámulatot érdemel. Görög minták után dolgozott. Meghalt Kr. e 184-ben. Sírfelirata: E. Ph. K. V. 397.

70. Marcus Pacuvius szül. Kr. e. 219-ben Brundisiumban. Nyelvének ereje és fenkölsége, nagy tanultsága és a leleményben való önállósága folytán, minden elődjét fölülmulta. Élete végén Romából Tarentumba vonult, hol a nála 50 évvel fiatalabb Acciussal társalkodott s 90 éves korában hunyt el. Műveiből csak töredékek vannak. Sírfelirata: P. Thewrewk Emil fordításában.

71. Aurelius Opilius, egy szabadon bocsátott, a ki Rómában bölcsészetet, szónoklatot és nyelvészetet tanított, később azonban iskoláját felosztatva, a méltatlanul elítélt Rutilius Rufus államférfiút és bölcsészt Kr. e. 92-ben Smyrnába követte. Itt is fejezte be életét. Több bölcsészeti és retorikai művet szerzett, melyek közül egy a muzsák nevével nevezett 9 könyves, vegyes tartalmu is van. Iratai elvesztek.

MÁSODIK KÖNYV.

1. Sigillaria, egy hely Rómában, a hol képeket, szobrocskákat és könyveket árultak. Tulajdonképen a Saturnaliák hetedik napjának a neve, a melyen az emberek egyéb ajándékokon kívül különös kis viasz-, vagy agyag-alakokat cseréltek ki. Az itt közölt két verssort, l. Barna Ignác, Verg. Aeneise II. 469—70.

2. Gavius (Gabius) Bassus, Macrobius szerint, Traianus alatt pontusi helytartó, történelmi és irodalmi ismereteiért nagy tekintélyben állott. Van egy, az istenekről írott műve.

3. Eurystheus, Perseus unokája, a ki Herculesnek a 12 munkát adta. Busiris, Egyptom régi királya, Poseidon fia, a ki az országába került idegeneket föláldozta.

4. Mikor Hercules Busirist megölte, végeszakadt az emberi áldozatnak.

5. E verssorokat l. Barna Ignác Verg. Aeneise X. 314.

6. Megfelel a közmondásnak a magyar: «Néha a vak tyuk is talál szemet».

7. L. Barna Ignác id. munka XI. 770—71.

8. Lucius Accius (Attius), egy szabados fia, szül. Kr. e. 170-ben. Pacuviusnak fiatalabb kortársa volt. Azt tartották róla, hogy eleven, erőteljes a jellemzése, de a külalakban pongyola. Archaismusokat és helytelen szófűzéseket is vetnek szemére. De még is kora legnevezetesebb tragikus.

9. L. Sergius Catilina, a Cicero korából ismert összeesküvő.

10. L. Hostilius Tubulus, egy kicsapongó, elvetemült praetor, a kinek neve azonos volt a bűnnel.

11. P. Clodius Pulcher istentelen kéjvágya kielégítésére női ruhában lopózott be a Bona Dea szentélyébe s csak megvesztegetés útján menekült meg a büntetéstől. Cicerónak, a ki e gonoszságát felfedezte, engesztelhetetlen ellenfele volt. Az ő indítványára jutott Cicero száműzetésbe.

12. Plato szül. Athenben Kr. e. 428-ban s meghalt 347-ben. Miután Socrates tanításain és utazásai alatt szerzett tapasztalataival magát kiképezte, megalapította az academicus bölcsészeti iskolát. Aristoteles az ő tanítványa volt. Tanította a dialecticát, természet-tant, erkölcsant, melybe a lélektant is számította. A lelket, mint az egyetemes világszellem egy részét, ő tanította először hallhatatlannak. Számos tanítványa hirdette tanait széles körben, s isko-

lája hosszú életet élt. Utána Speusippus fejtette tovább tanait, majd Xenocrates és az atheni Polemo, kiket tarsusi Crates és a solii Crantor váltottak föl. Hozzájuk sorakoznak még Arcesilaus, Carneades, larissai Philon és az ascaloni Antiochus.

13. Solon, atheni királyok sarja, korának leghíresebb utazója és bölcese, szül. körülbelül Kr. e. 639-ben. Ő szervezte a köztársasági államszervezetet. Meghalt Cyprusban, körülbelül 559-ben.

14. Az itt közölt verseket l. Barna Ignác: Verg. Aeneise VI. 760—66.

15. Sulpicius Apollinaris az Antoniusok alatt Carthagóban született. Tanítója volt a később császárrá lett Pertinaxnak s nyelvészeti tanulmányokkal, nevezetesen Vergilius nyelvvel foglalkozott. Tanítványa volt Alfenus Varus.

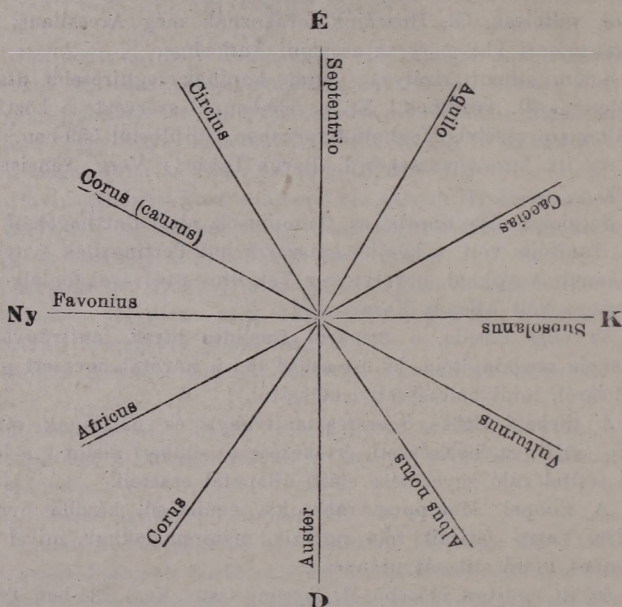
16. Az elisi Phædo, a megarai Euclides híres tanítványa, az elisi iskola megalapítója, ki híresebbé lön a nevére nevezett platói társalgásról, mint bölcsészeti iskolájáról.

17. A thebaei Cebes, Socrates tanítványa és halálának tanúja, «πίναξ» (rajz) cz. bölcsészeti értekezése az emberi életet s a léleknek a testtel való egyesülése előtti állapotát ecseteli.

18. A sinopei Menippus rabszolga születésű, később cynicus bölcsész. Varro satiráit róla nevezik menippusiaknak, mivel bennük ennek maró stilusát utánozza.

19. Az itt említett idősebb M. Porcius Cato, Kr. e. 234-ben Tusculumban született. Nemesak hivatalaiért, hanem széleskörű ismeretei miatt is nagy tekintélyben állott kortársai előtt. Ifjú korában atyja sabinumi birtokán gazdálkodott. 195-ben consul s 184-ben censor volt. Ez állásában oly nagy szigorúsággal járt el s oly mérséken szállt síkra a fényűzés ellen, hogy 84-szer helyezték vád alá, de mindannyiszor megmenekült. 17 éves korában Fabius Maximus alatt Beneventumnál harcolt Hannibal ellen, Scipióval átkelt Afrikába is. A régi erkölcsök meglazulása miatti félelmében a hellenizmusnak kérlelhetetlen ellenfele volt. Mondása: «Ceterum censeo Carthaginem esse delendam.» — Szavai beteljesedését 149-ben bekövetkezett halála miatt meg nem érte. Itt említett műve a hazája történelmével foglalkozó Annalese (Origines = Őstörténet) 7 könyvben, a melyben a köztársaság története van megörökítve, mondaszerű eredetétől szerző koráig. Ebből azonban csak töredékek maradtak fenn. A gazdálkodásról (de re rustica) írott műve megvan.

20. A római szélrózsa szerint a szelek nevei a következők:

21. Menander az új görög vígjáték írók legjelesebbje. Szül. Kr. e. 342-ben. Tanítványa volt Theophrastusnak; száznál több vígjátékot írt, de ezekből csak töredékek maradtak fenn. Versenyháza, Philemon, sikere fölötti irigységében a pyrausi kikötő vizébe ölte magát. A «Nyakláncz» egy Cæcilius révén elterjedt darabja.

22. Posidippus Macedóniában Cassandreában született. Az új görög vígjáték írók jelesebbjeinek egyike. Kr. e. 288-ban lépett föl mintegy 40 darabot írt.

23. Apollodorus atheni komikus költő. 47 darabot szerzett s ötször nyert díjat.

24. A Thuriából származott Alexis 245 vígjáték szerzője. Számos töredékei szellemes és élénk megfigyelő tehetségű költőnek mutatják. 106 éves kort ért, de leelő pontját 360-ban érte el s Menander nagybátyja volt.

25. Caecilius Statius, egy igen művelt insuber, mint rabszolga került Rómába (meghalt Kr. e. 168-ban). Itt nagy sikerrel dolgo-

zott Menander-féle vígjátékokon. Csak töredékek maradtak fenn műveiből. Cicero szerint nyelve kemény.

26. C. Fannius Strabo, a stoicus Panætius tanítványa, történelmi évkönyveket írt.

27. A fényűzés az ázsiai hódítások óta általában a mindennapi élet minden ágába beférkőzött s az éttermek feldíszítésére fordított szörnyű költség, az edények pompája, az ételek sokfélesége, drágasága és ritkasága következtében hallatlan mértéket öltött. E bajon a fényűzés elleni törvények (leges sumptuariæ) ép oly kevéssé segíthettek, mint a censorok és ædilisek szigora. Legrégibbek a temetésnél nyilvánuló pazarlást tiltó törvények, így a Lex Numæ és a XII táblás törvények sok más rendeletei; az első tulajdonképeni fényűzés elleni törvény, a lex Oppia, Kr. e. 215-ből, a nők fényűzése ellen szól. A többiek, csaknem kivétel nélkül mind, az étkezésben nyilvánuló pazarlást tiltják; így a lex Orchia Kr. e. 183, a vendégek számáról intézkedik; majd az ezt Kr. e. 163-ban felújító lex Fannia bizonyos ételeket tilt el s az ünnepnapokra egy határozott étkezési költséget állapít meg. A lex Didia Kr. e. 143-ban az előbbi törvényt az összes Itáliában élő római polgárokra kiterjesztette s a Kr. e. 100-ban hozott lex Licinia, a Fannia második kiadása, a lakodalmi vendégség költségeit szabta meg. Az ezt Kr. e. 81-ben követő lex Cornelia az előbbi törvényeket megszigorította, a mennyiben a mindennapi élelemre igen csekély költséget rendelt. Erre jött a M. Aemilius Lepidustól kiadott lex Aemilia. A legkimerítőbb a Cæsartól hozott Lex Julia, a mely minden haszontalan fényűzés ellen gátat emelt. Végül az Augustustól kiadott második lex Julia, amely, természetesen eredmény nélkül, az ősi egyszerűséget akarta visszaállítani.

28. A samothracei híres nyelvész és kritikus Aristarchus, Kr. e. 170 körül tanított Alexandriában Ptolemæus Philopator alatt, s görög költőket, mint például: Homerust, Pindarust, Aristophanest, a tragikusokat stb. fejtegetett, s hozzájuk Suidas szerint körülbelül 800 magyarázatot írt. Légnagyobb érdemre Homerus magyarázataival s helyes szövegének megállapításával tett szert. Ellenfele a mallosi Crates volt.

29. Mallosi Crates, a híres Aristarchus ellenfele és kortársa, a pergamumi nyelvész-iskola megalapítója, a finom ízlés és kritikai élesség természetes kellékei tekintetében ellenfelének utána áll. Mint Attalus király küldöttének jutott neki az a dicsőség, hogy a görög irodalmi és nyelvészeti tanulmányt Rómában meghonosította.

Nagyszámú hallgatóihoz intézett beszédei ébresztették föl a rómaiak irodalmi ízlését.

30. L. Cornelius Sisenna törte magát a régies kifejezések után.

31. M. Cornelius Fronto, Domitianus és Nerva idejében, az afrikai Cirtában született. Tanítóul Athenodotus és Dionysius Tenuior szónokokat említi. Mint a szónoklat tanítója és ügyvéd Rómában nagy tekintélyre tett szert különösen megnyerte Hadrianus és Antonius Pius kegyét, úgy, hogy a császári utódoknak, M. Aurelius és L. Verusnak nevelője lőn. Szónoki oktatásaival oly nagy vagyonra tett szert, hogy Mæcenas kertjét megvásárolta. Betegeskedése és azon családi bajai, hogy hat gyermeke közül egy leánya kivételével mind elragadta tőle a halál, legszebb életéveit megkeserítették. Valószínűen Kr. u. 170-ben halt meg.

32. P. Nigidius Figulus-ról l. Gell. IV. 9, 1 V. 13.

33. Sertorius római vezér, a ki Sulla ellen Spanyolországban nagy ellenállást fejtett ki, a sabinumi Nursiában plebejus családból született. Kr. e. 102-ben Marius alatt Aquæ Sextiænél harczolt s 72-ben egy Pompeiustól megvesztegetett emberétől, Perpennától elárulva, orgyilkosság áldozata lőn. Benne a legönzetlenebb és legnagyobb római polgárok egyike veszett el.

34. Aesopus, a mese tulajdonképeni megalapítója, Herodotus szerint Kr. e. 570 körül Phrygiában született. Ifjúságában mint rabszolga az atheni Dæmarchusnál, majd a samosi Xanthusnál, végül Jadmon bölcsésznél szolgált, a ki felszabadította. Cræsus, a ki szívesen társalgott vele, Delphibe küldte s itt a lakosoktól az isten megsértésével vádoltatva, a Hyampia szikláról letaszították.

HARMADIK KÖNYV.

1. A néptribunoknak Rómát a latin ünnepeken kívül nem volt szabad egy egész napra elhagyniok.

2. A rendesen pontifex maximusnak nevezett Mucius Scævola szigoruan igazságos és önzetlen jellem, mint ázsiai helytartó a rosszlelkű uzsoráskodó adóbérlők ellen hajthatatlan szigorral lépett föl. Alapos jogismeretével tűnt ki, a mi különben családjában mintegy hagyományos volt. 95-ben Crassussal együtt consulkodott. 85-ben a fiatalabb Marius parancsára orgyilkosságnak esett áldozatul. Annak a hős Muciusnak volt leszármazottja, a ki Porsenna előtt jobbát elégette, s e tettéért a Scævola (balog, sete) nevet kapta.

3. E verssorokat l. Barna Ignác Vergil. Aeneis V. 738—39.

4. E fejezet majdnem teljesen P. Thewrewk Emil: «Plautus» egyetemi előadásában megjelent fordítás után.

5. Romában a vádlottakat barátaik és hozzátartozóik a vizsgálat alatt rongyos, piszkos ruhában, nyíratlan hajjal és borotválatlanul szokták kísérni, hogy így a vádlott iránt a népben részvétet keltsenek.

6. Az aëliai Pitaneban Kr. e. 300-ban született Arcesilaus a közép Académia megalapítója volt. Szerinte: «Legjobb minden háttározott véleménytől tartózkodni».

7. P. Cornelius Dolabella, egy kicsapongó kéjencz, Cicero veje, kinek leányával, Tulliával, atyja beleegyezése nélkül lépett házasságra. A polgár-háború elején Pompeius párti volt, majd Cæsarhoz szegődött s ennek halála után Syriát kormányozta s Smyrnat meghódította. Cæsar egyik gyilkosát, Treboniust, Ephesusban megölette s ezért száműzetett. Majd midőn tartózkodási helyén, Laodiceában Cassius támadást intézve ellene hirtelen meglepte, egy rabszolgájával hirtelen kivégeztette magát, a ki ura halála után önmagát is megölte.

8. M. Varro: Hebdomades, vagy De Imaginibus, azaz Hetek vagy Életképek czímű műve 700 görög és római költő, író, tudós, művész, államférfiu, hadvezér érdekes arcképesarnoka.

9. T (e) riones. A pleiadok a bika nyakán lévő hét csillag, nevük vergiliæ is, mivel feljövetelüket a tavasz (ver) és ezzel az enyhe idő, lemenetelüket pedig a zord évszak követte. A hajósokra nézve ez a csillag fontos volt, mert a hajózás feltűntükkkel kezdődött és leszálltukkal végződött. Ezért van nevük Servius szerint a hajózástól: ἀπο τοῦ πλέειν. V. ö. Gell. XIII. 9., 6.

10. Az athenei Philochorus megírta Athén történetét a legrégibb időkől Antiochus Deus koráig (Kr. e. 246.) 17 könyvben, Demetrius Poliorcetes ellenfelei közé tartozott, a ki aztán Athén megszállása után megölette. 200-nál több töredéke maradt ránk. Alapos buvár, szorgalmas gyűjtő és sokat olvasott író volt.

11. A colophoni Xenophanes körülbelül 580—480 közt élt. Az akkor perzsa uralom alatt levő szülővárosát elhagyva, vándorútra kelt Hellasba, Siciliába és Alsó-Italiába, s úgy látszik, részes lön Elea gyarmat megalapításában. Ő volt az eleai bölesészeti iskola megalapítója. A ioniai iskolának a világ eredetéről való elméletét elvetve, létesíté a pantheimust és az eszményi bölesészetet. Tanítása szerint az egyetemes egy. Ez a legnagyobb egyszerűsége.

törekvő elmélete nyílt ellenségévé tette a homerusi költészetnek és mythológiának s ezért az istenségnek emberi alakban való ábrázolását gyűlölte s Homerus és Hesiodus ellen gúnykölteményeket írt.

12. A cumæi Ephorus, Isocrates tanítványa, Polybius szerint először vetette fel egy egyetemes történelem tervét. Sokat felölelő, rendszeres s rhetorikai szellemben írott műve 750 évi időközt foglal magában. E mű Diodorus felhasználása révén ismeretes.

13. Callistratus híres atheni szónok Aphidnæből, a kinek Oropus fölötti beszéde keltette föl Demosthenesben a szónoklat iránti szeretetet. 373-ban Chabriassal és Iphicratessel együtt hadvezéreskedett. Az atheni csöcselékuralom alatt halálra ítélve, odahagyta a várost. Engedély nélkül visszatérve, 363-ban halállal lakolt. A mint egyszer valaki Demostheneshez ezt a kérdést intézte: «Ki a nagyobb szónok?», Ulpianus szerint így válaszolt: «Olvasva én, hallgatva Callistratus».

14. Philippides új görög vígjáték író, élt Kr. e. 336 körül.

15. Pancratistæ oly vívók, kik a küzdelem mindkét nemében gyakorlottak voltak, úgy a birkózásban, mint az ökölharczban, azaz a buzogánnyal és a hatalmas bőrkezttyükkel való küzdelemben és verekedésben.

16. Az itt olvasható verssorokat l. Csiky G.: *Plautus vígjátékai*, Ládika.

17. A così Hippocrates a leghíresebb ókori orvos, a ki a gyógyászatot tudományos alapra fektette, körülbelöl Kr. e. 460—377. élt. A természet megfigyelésére támaszkodott szelid, kíméletes gyógymódjában s nem elméletekkel vezettette magát, hanem a gyógyító életerővel. E mellett fölfedezéseit nem burkolta a titok leplébe. mint Asclepiadesnek nevezett társai, hanem az emberiség közjólétére nyilvánosságra hozta. Hat munkája veendő valódinak, köztük aphorismái.

18. Livius Andronicus, a legrégebb római költő, Tarentumból származott. Szülőföldre elfoglalásakor hadifogolyként került Rómába s Livius Salinatorhoz jutván, ez fõlszabadította s róla tartotta meg a Livius nevet. Kr. e. 240-ben Rómába ő hozta be először a görög minta után írott drámát s ezzel megadta az alkalmat a drámai irodalom kifejlődésére. Szomoru és vígjátékokon kívül lefordította még az Odysseát is saturnusi versmértékben. Ez volt az első római iskolai kézikönyv, a melyen még Horatius is képezte magát. Csak kevés töredék maradt fenn tőle.

19. Attius vagy Tettius általában fölvelt jelölése a jogi személyeknek, mint például nálunk: Kiss Péter vagy Nagy Pál.

20. Masurius Sabinus, római jogász, Ateius Capito tanítványa, megalapítója a róla nevezett Sabinusi iskolának, Tiberiustól Neroig tanított. «Tres libri iuris civilis» című művében rendszeresen foglalkozik a polgári joggal. E műnek sok magyarázója akadt. Semmi se maradt tőle ránk.

21. A pythagorasi Philolaus, Diogenes Laërtius szerint crotoni, Jamblichus szerint tarentumi, Plato előadása után Socrates kortársa, először foglalta írásba Pythagorasnak addig még csak szájhagyomány után őrzött tanait. Valószínűleg nem közvetlen tanítványa volt Pythagorasnak, hanem Archytasnak. Irataiból csak kevés töredék maradt ránk.

22. Speusippus, Plato egyik nővérének fia, született 395-ben. Neveléséről nagybátyja, Plato gondoskodott. Ő volt Plato akadémiai tanszékén közvetlen utóda, mely állását aztán betegeskedése miatt Xenocratesnek engedte át.

23. A phliusi Timon scepticus bölcész és drámaíró. Hexameteres sillusaiban, szarkasztikus gúnykölteményeiben 3 könyvben gúnyolja a bölcészeket, Pyrrho és a többi scepticusok kivételével.

24. Timæus, Plato egyik dialogusa. Különbözik Timæus Plato tanítója.

HEGYEDIK KÖNYV.

1. Sextus Aelius Pætus Catus, Kr. e. 189-ben consul, 184-ben censor, alapos jogász, írta a «Commentarii de iure civili» című művet s kiváló jogi ismereteiért Ennius a Catus (okos, tapasztalt, elmés, ravasz) melléknevet adta neki.

2. Horatius Cocles, a ki Kr. e. 570-ben egyedül védte az etruszok ellen a Tiberis hidját, míg csak azt övéi, háta mögött egészen le nem rombolták, s ekkor a vízbe vetve magát, honfitársaihoz visszaúszott. Ezért ércszobrot emeltek neki.

3. Hesiodus, a leghíresebb görög költők egyike, valószínűleg Kr. e. 900 körül élt. Az aolisi Cyme-ben született, de mivel a bœotiai Ascraban nevelkedett, ascrabelinek nevezik. Két testvére Locrisban meggyilkolta.

4. E verssorok Csiky G. fordításában.

5. P. Nigidius Figulus, Cicero kortársa és barátja, kit Timæusa bevezetésében, mint a pythagorasi bölcészlet visszaállítóját ünnepel.

Széles körű ismereteiért Gellius gyakran teszi Varro mellé. Nagy hajlama volt az elménc szörszálhasogatásra és a mélységes, ködös bölcsekedésre. A csillagjóslás — s egyetemes jóslásban szerzett pontos ismereteit a «De extis» és «De auguriis» cz. művében rakta le. Kimerítő, legalább 19 könyvből álló «De diis» munkájában theologiai vizsgálódásait adja.

Nyelvészeti jegyzetei, a melyek legalább 28 könyvben terjedelmes, tudományos nyelvészeti észrevételeket foglaltak magukban, rendszertelensége miatt kis körre szorítkoztak.

Ugylátszik, a «De animalibus» és a «De sphæra» csillagászati könyve is kevésbé terjedtek el.

Pratori hivatalt is viselt. Mint Pompeius pártinak, pártvezére leveretése után számkivetésbe kellett mennie s itt is halt meg Kr. e. 44-ben. Műveiből csak töredékek vannak.

6. Callimachus a Battiadesek híres nemzetségéből származott Cyrenéből; Alexandriában élt s ott nyitott nyelvész-iskolát; Appollonius Rhodius, Eratosthenes, byzanczi Aristophanes tanítványai valának s Ptolemæus Philadelphus a királyi könyvtár őrévé tévén, ennek élén állott Kr. e. 240—230. Nagy tudós és termékeny író volt.

Híresek a Catulustól utánzott Berenice hajfürtjéről szóló költeménye, s az Ovidiustól 20 Heroidájában feldolgozott «Kydippe» című elégiája és «Ibis» című gyalázó költeménye. Elveszett darabjai közé tartoznak az «Ἄλκις» és a «Ἐξάλη» című hőskölteménye.

7. Aristoxenus tarentumi bölcseész és zenetanító Kr. e. 318 körül Aristoteles tanítványa, sok mű szerzője, melyek közül ránk «Az összhang elemei» 3 könyvben és «A rhythmusról» című legrégibb zenei értekezés töredékei maradtak.

8. Xenophilus pythagorasi bölcseész, Aristoxenus tanítója.

9. A siciliai Agrigentumból származott Empedocles görög bölcseész volt Kr. e. 400 körül. Mint orvost varázslóként és próféta-ként tisztelték. Tanítása szerint a négy elem: a tűz, víz, levegő és föld mellett még két ható erő létezik, egyik az egyesítő szeretet (φιλία), másik az elkülönítő viszály (ῥιζος). Szerinte, midőn a viszály a szeretet által egybefűzött egységbe behatolt, elválást eszközölt és így származott a világ. Az ő négyelemű rendszerét csak a 19. században nagy előrehaladást tett chemia döntötte meg.

Az agrigentumiak felajánlották neki az uralkodói koronát, ő azonban visszautasította. Egész bölcseészeti rendszerét magába foglaló tankölteményéből csak töredékeink vannak.

10. Dicæarchus, a siciliai Megarából származott peripateticus bölcseész, Aristoteles tanítványa földrajzíró, matematikus és szónok, Kr. e. 330 körül a lelket halandónak, de az emberi nemet halhatatlannak tartja. — Írt egy történelmi földrajzi munkát Görögországról, melyből csak töredék van.

11. A ciliciai Soliból való Clearchus, Aristoteles legtudósabb és legderékabb tanítványainak egyike, számos bölcseészeti és valószínűleg történelmi munkát is szerzett. Csak töredékek vannak műveiből.

12. Pyranthius, a kibe Pythagoras lelke átszállott.

13. Euphorbus egyik legvitézebb trojai, Patroclus megsebzője, kit Menelaus ölt meg. Pythagoras azt állította, hogy ő egykor ez az Euphorbus volt. Mindez Pythagorasnak Egyiptomból hozott lélekvándorlási tanára vonatkozik.

14. Democritus szül. Kr. e. 470-ben a thraciai Abderában. Gazdag atyja halála után tekintélyes vagyonát Egyiptomba és a rejtelmes keletre tett utazásokra fordította. A természet alapelemeiül, mikből minden származott, ép úgy, mint mestere: Leukippos, az atomokat tekintette; a testi és szellemi életet szintén a rendkívül finom atomok ki- és beáramlásából magyarázta, s véleménye szerint, magok az istenek is ily atomok tömörülései. Szerinte az ember legfőbb java a kedélyességben áll, vagyis egy derült, félelem és reménytől meg nem zavart lelki hangulatban; egy a kellemes és kellemetlen érzelmek közti megfontolt választásban. Ezért nevezték nevető bölcseknek.

15. Cicero Cæsar leghevesebb ellenfelére, Uticai Catora, egy dicső beszédet írt, erre válaszolt Cæsar a két könyves «Anticato»-val.

16. Csiky G. fordítása, Epidicus II. 2.

17. Barna Ignác: Verg. Aeneise V. 2. 365—66.

18. M. Varro libri Λογιστικῶν-ja bölcseészeti tartalmú vizsgálódások, gazdag történeti tanulság, melléklettel a mythusból és történelemből.

ÖTÖDIK KÖNYV.

1. Gaius Musonius Rufus tusciai római lovag, stoicus bölcseész, különösen tanítványa, Epictetus révén lett híressé. Nero alatt gyanúba keveredett s száműzetésbe kellett mennie. Vespasianus alatt ismét visszatért Rómába s becsületes jelleméért oly nagy becsületben állott a császár előtt, hogy az összes ott levő bölcse-

szek közül egyedül csak őt nem sújtották kiutasítással. Volt egy más Musonius is Julianus császár idejében.

2. Chares Mytilenæből megírta Nagy Sándor életét, mely művéről Athenæus igen dicsérőleg emlékezik meg. Az egyiptomi Ptolemæus Soter király alatt, Kr. e. 300 körül élt.

3. Az abderai görög bölcsész, Protagoras, Democritus tanítványa, Kr. e. 480—410. élt. Szerinte igaz csak az, a mi mindenki előtt anniak tetszik; azért csak alanyi igazságot ismer. Mint istentagadónak, egy törékeny kis járművön Athenből menekülnie kellett, s állítólag a hullámokban lelte halálát. Ő gyűjtötte először össze a közhelyeket, azaz azon általános mondásokat, a melyeket a szónokok részint a bizonyítás erősítésére, részint arra használnak, hogy csekélyebb fáradsággal mindenről beszélhessenek.

4. Roscius és Aesopus két igen képzett színész. Roscius komikus, Aesopus tragikus. Mindketten Cicero kortársai. Művészetükkel rengeteg vagyont szereztek. Igen nagy becsületben állottak a legelőkelőbb államférfiaknál, kik szívesen látták őket környezetükben.

5. Hajléka... stb. verssorokat l. Barna Ignác, Verg. Aeneise III. 618—4.

6. Fatua (A statua helyett olvasva). Fauna vagy Luperca, a Faunusnak megfelelő női istenség. Faunus (Faveo-tól) a jó, kegyes mezei és erdei isten, az erdei nyájak őre; innen Silvanusnak rokona. Fatuus neve a jóslási adománytól (Fari) s Lupercus (Farkas-üző) mellékeve mint a nyájak védőistenének van.

7. E verssort l. Barna Ignác Verg. Aeneise VI. 167.

8. Az ἀντιστροφήν oly hibás következtetési alakzat, a mely használója ellen visszafordítható.

9. A Vediovis temploma a Capitoliumon a nevezett halom két csúcsa közti völgyben feküdt. Benne állt az isten szobra, kezében a nap sugarait jelentő nyílesomóval, mellette egy kecske.

10. Auruncus (t. i. deus) oly istenről, a ki valamit rólunk elfordít.

11. Robigus római isten, a kihez a ragya elfordításáért szoktak könyörögni.

12. Apion Plistonices az egyiptomi Oasisból származott. Utazgatott Görögországban, letelepedett Rómában s ott Tiberius és Claudius alatt nyelvészetet és szónoklatot tanított. Mindenesetre nagy tudományával nagy önhitséget kötött össze. Feje volt azon alexandriai kiküldötteknek, a kik Caligulától a zsidók kiűzetését kérték. Ezért Josephus, a híres zsidó történetíró, egy különös műben czáfolgatja. Írt Egyiptomról egy öt könyvből álló művet, a melyben

ez ország nevezetességeivel foglalkozik. Ebből merítette Gellius jelen cikkét, az Androclusra és oroszlánjára vonatkozó híres történetet s azt a 6-ik könyve 8. fejezetében előadott, a delphinnek Hyacinthus iránti szerelmi historiáját.

13. Lucretius Carus szül. Kr. e. 95-ben, meghalt egy szerelmi bájítaltól Kr. e. 32-ben. Epicureus bölcsész volt; szerzője a híres «De rerum natura» cz. bölcsészeti tankölteménynek.

14. Verrius Flaccus nyelvész, a Kr. u. 1-ső században élt; szabadon bocsátása után Rómában iskolát alapított, a melyet, midőn Augustus unokáinak nevelőjévé lett, a palotába tett át. Több, előttünk ismeretlenné lett történelmi munkát írt, így a «Rerum memoria dignarum libri» és a «De verborum significatione» czímműket. Ez a 20 könyvből álló — tudomásunk szerint a legrégibb — «latin szótár» elveszett.

S. Pomp. Festus (Kr. u. 120.) csinált belőle egy betűrendes — de fájdalom! — igen rövid kivonatot. Azonkiül szerkesztett Flaccus egy naptárt is, melynek egyes töredékeire Prænesteben akadtak rá, s mint prænestei naptárt többször kiadtak.

Flaccus öreg korban, Tiberius császár alatt hunyt el.

15. Dies atri (vagy religiosi) oly napok valának, melyeken valamely nemzeti csapásra emlékezés miatt, semmiféle fontos ügyet nem lehetett intézni, mint pld. az alliai csata napján, vagy olyanok, a melyeken valami kedvezőtlen előjel miatt semmi nyilvános jogügyletet végezni nem volt szabad. A római babona ugyanis szerencsés és szerencsétlen (atri) napokat különböztetett meg, s ez utóbbin a praetor törvényt nem láthatott. Ennek ugyanis az igazság szolgáltatást mindig e szavakkal kellett megnyitnia: «do, dico, addico», a mennyiben t. i. megadta (dabat) a panaszosnak az engedélyt a vádra, azután az ítéletet kimondta (dicebat) s végre a hitelezőnek átnyujtá az őt megillető részt. Mivel tehát a szerencsétlen napokon e három szót nem szokta mondani (fari), vagyis nem ítélezhetett, innen e napok neve: dies nefasti, a törvénykezési napok pedig: dies fasti.

16. «ἰστορία» a «ἰστορέω» = saját szemlélés és tapasztalás útján megismerni igétől.

17. A latin szövegben Faunusok; Faunus, ős latin király, Saturnus unokája, Picus fia és Latinus atyja. Később isten, kitől az Albula melletti berekben kértek jóslatot.

18. A Béke temploma. Ez a Vespasianustól épített arany, ezüst fogadalmi ajándékokkal, sok szoborral és festményvel díszített

minden templomok leggazdagabbika. L. Aurelius Commodus császár alatt lángok martaléka lőn. Ebben a templomban volt egy könyvtár.

19. Pacuvius Antistius Labeo, a híres Antistius Labeo jogász atyja, maga is jogász.

20. E verssorokat l. Csiky G. Plautus vigjátékai, Perzsa IV. 4.

HATODIK KÖNYV.

1. Gaius Oppius, Caesar barátja. Az alexandriai, hispaniai, afrikai háborúról írott mű szerzőjének tartják, míg mások e munkát Hirtiusnak tulajdonítják.

2. Az epagoge oly következtetési alakzat, melyben egyes hasonló esetekből és példákból inductive következtetünk az egyetemesre.

3. A bírság nem haladhatta meg a megbírságotl egyén vagyonának felét.

4. L. Licinius Calvus Stolo Kr.e. 376-ban L. Sextiussal volt néptribun s ezzel három törvényjavaslatot terjesztett elő, u.m.: a plebeiusok adósságának eltörléséről, a földtörvényekről s a plebeiusoknak a consulságban való részvételéről. Kr. e. 361. legyőzte a herniciaikat. A saját magától hozott földtörvény megszegése miatt, mivel 500 hold föld helyett ezerrel bírt, bevádolták a patriciusok s ezért pénzbírságra ítélték.

5. E verssorokat l. Dr. Kiss Sándor, Terentius Élőldi 106—7.

6. T. Quinctius Atta vigjátékíró, meghalt Kr. e. 78-ban.

7. C. Hostilius Mancinus consul Kr. e. 137. oly vereséget szenvedett a numantiaiaktól, hogy serege megmentésére gyalázatos alkuba kellett beleegyeznie, a melyet ellenfelei csak az ifjú Tib. Sempronius Gracchus kezességére kötöttek meg, a ki az egyezményért magára vállalta a nép előtti felelősséget.

8. Sotadesi versek rejtett, gonosz értelmű költemények. Nevök Sotades, a thráciai Marenéből származott görög költőtől ered, a ki oly fajtalan verseket írt, a melyek visszafelé olvasva, vagy ocsmány értelműek valának, vagy a nagyokat támadták, a miért büntetésül a tengerbe fojtották.

9. Marcus Antonius triumvir, egy ősrégi patricius család ivadéka, a praetor fia és a szónok unokája, szül. Kr. e. 68-ban. Anyja, Julia révén Caesar rokona, a ki a lovasság parancsnokává s Itália helytartójává tette. Caesar meggyilkolása után korlátlanul uralkodott

Rómában s ezért tartotta ellene Cicero ama híres beszédeit. Octavianus, Cæsar örököse, Mulinánál leverte; erre az Alpokon át Lepidushoz menekült. Most Octavianus mindkettőjük ellen síkra szállt és hárman megalapíták a triumviratust. Ezt követte a köztársaságpártiak üldözése, melynek Cicero is áldozata lön. Majd a triumvirek leverték Brutust és Cassiust. Ezután Antonius, meghalván felesége, Fulvia, Octavianus nővérét, Octaviát vette nőül. Majd szere-tője Cleopatra kedvéért megsértette az állam érdekeit. Elvált Octaviától s 31-ben Actiumnál Octavianustól leveretve Egyiptomba menekült s ott kivégezte magát.

10. Saxa rubra, sok kőbányával a flaminiusi úton Róma és Veii közt, az etrusiai Cremera szomszédságában.

11. E verssorokat l. Barna Ignác Vergilius Aeneise IX. 616.

12. C. Acilius Glabrio — szerzője egy görög nyelvű római történelemnek, melyet Claudius Quadrigarius latinra fordított — a tanács előtt föllépett 3 követnek tolmácsul szolgált.

Az itt szóban levő ügy ez volt:

Az atheniek feldúlták a szomszédságukban levő Oropus várost, mire ennek lakói panasszal fordultak a tanács elé. Ez a sycionbelieket bírta meg a kár megbecsülésével és azzal, hogy az adandó kárpótlást az atheniekre kiróják. Az athenbeliek nem jelenvén meg a sycionbeliek meghívására, 500 attikai talentumra ítéltettek.

E rengeteg összeg elengedésének kérésére küldték a nevezett három bölcsészt Rómába, Kr. e. 155-ben.

Itt ékesszólásukkal rendkívüli hatást tettek, különösen az ifjúságra. Végre Cato azt a javaslatot tette, hogy a bírságot egy ötödére szállítsák le.

13. A cyrenei Carneades Kr. e. 160. Az új akadémia megalapítója. Megsemmisítő szónoki képessége tette híressé: a mi ellen ő beszélt, annak engednie kellett. Tana az erkölcsre kárhozatos volt, a mennyiben úgy a jogosság, mint a jogtalanságra nézve minden szilárd alapot elvetett. Ő volt a feje ennek a Rómába küldött atheni követségnek, a mely kétségkívül a legnagyobb fontossággal bírt Róma mívelődésére. Legtöbb hatást tett a Carneades beszéde. Catot azzal ingerelte fel maga ellen, hogy egyik napon az igazságot juttatta diadalra, a következőn pedig ugyanazon tűzzel a jogtalanságot védelmezte. Ezért javasolta, hogy csak szállítsák le egy ötödére a bírságot, s küldjék őket tüstént vissza hazájokba. Kr. e. 126-ban halt meg.

14. A stoicus Diogenesre l. Gellius I. 2. 10. jegyzet.

15. A lydiai Phaselisből való Critolaus, peripateticus bölcseész; bölcsészeti rendszerében hű maradt Aristoteleshez; azonban, bár meg volt benne a szónoki tehetség, a beszédnek nem volt barátja.

16. Tiberius Sempronius Gracchus. Anyja, Cornelia kitűnően nevelte, Kr. e. 130-ban mint reformátor síkra szállott az elszegényedett nép érdekében, egy földfelosztási törvényjavaslatot terjesztvén a nép elé s ezzel az aristokraták engesztelhetetlen gyűlöletét vonta magára. Tribunsága letelte után a szokás ellenére ismét pályázott a hivatalra. A választás napján nagyszámú hívével jelent meg a Capitoliumon. A mint itt egy pillanatban, a népnek azt akarván jelezni, hogy élete veszélyben forog, kezét homlokához emelte, úgy magyarázták, hogy korona után tör. Erre a senatorok fűtykösökkel és széklábakkal támadtak a népre; sokan menekültek, sokat agyonverték s maga Gracchus is ott esett el a Capitolium lejtőjén, a Jupiter-templom ajtajánál. A következő éjjel testét a Tiberisbe vetették.

17. Catullus e versét l. Dr. Csengeri János Catullus fordításában. (26.)

HETEDIK KÖNYV.

1. Chrysippust illetőleg l. Gell. I. 2, 10. jegyzet.

2. E verssorok Kempf József fordításában Odyssea I. 32—34.

3. C. Sempronius Tuditanusnak, mint consulnak, a Tib. Gracchus földtörvénye körüli vitáknál döntő bírónak kellett volna lennie, azonban ez alól ki tudta magát vonni. 129-ben Illyriában győzelmet aratott; kiváló szónok volt, s írt egy történeti művet.

4. A cremonai Publius Alfenus Varus kezdetben szülővárosában varga, majd Rómába kerülve, az ünnepelt Servius Sulpicius Rufus tanítványa volt, pótconsul lön; mint jogász nagy hírnévre tett szert s mint író is fellépett.

5. Cn. Matius egy szellemes férfi, a nyelv nagy ismerője, Julius Cæsar barátja, szül. Kr. e. 84-ben lovagi családból. Talán nem előadásra szánt mimusait mimijambusoknak nevezték. Az Iliasnak egy latin fordítását készítette.

6. E verssorok P. Tewrewk Emil fordításában.

7. L. Calpurnius Piso Frugi, Kr. e. 149-ben néptribun, igazságszereteteért nyerte a Frugi melléknevet; a legönzetlenebb ember, először terjesztett be törvényjavaslatot a zsarolás ellen.

Mint consul, 133-ban leverte a föllázadt szicíliai rabszolgákat,

ellenfele volt C. Gracchusnak s évkönyveket írt, melyeket Livius fölhasznált. Szónoki beszédei már Cicero korában elvesztek.

8. C. Flaviusnak, egy szabadon bocsátott fiának, mint Appius Claudius pontifex irnokának alkalmá volt az akkoriban a főpapoktól őrzött s titokban tartott törvényformákat leírni. Mivel eddig csak a főpapok birtokában voltak meg a törvényczikkek, egyedül csak ők tudtak felvilágosítást adni, s jogi tanácsaikért nagy hírből állottak.

Ezeket az eljárásformákat és «a jogi naptárt, vagyis a törvénykezési és szünnapokat Flavius mint curulis aedilis Kr. e. 304-ben a nemesség iránti bosszúból, mert az neki a curulisi hivatal elnyerésében ellenfele volt, ismeretessé tette. Ez a gyűjtemény az u. n. «ius Flavianum».

9. A megarai iskola megalapítója, Euclides tanítása szerint csak egy igazság van, a melynek neve a «jó», de más néven is előfordúl, mint isten, okosság stb., a mi a dolgok sokféleségét és lényegét meghazudtolja. A megarai iskola tanítványai a scepticusok előfutárainak tekinthetők. Egy másik Euclides, a matematikus, az alexandriai iskola megalapítója, (l. Gell. I. 20, 9. jegyz.) a ki azonban 90 évvel később Ptolemæus Lagi alatt élt.

10. *τραχηλία* a dór *«τράχω»* (attikai *τρώχω*) = «rág» származéka; latinul: *bellaria* (csemege).

11. Q Valerius Catullus, híres szellemes és jóízű római költő született Veronában Kr. e. 86-ban. Első átültetője a különféle görög versformáknak. Szellemes férfiakkal, így Ciceroval, Corn. Nepossal, L. Memmius Gemellus praetorral, a szónok Hortensiussal, C. Licinius Calvussal stb. barátságban állott. Szenvedélyes szerelemmel viseltett Metellus Celer felesége, a romlott P. Clodius néptribun nővére, Clodia iránt, kit költeményében Lesbiának nevez. Lyrai költeményei görög minták után készültek, így a Peleus és Thetisről szóló nász-költeménye, azután a Berenice hajfürtjéről írt elégiája Callimachus után. Halálózása évét nem tudjuk; valószínűleg igen fiatalon hunyt el. Itt közölt verse dr. Csengeri János fordítása.

12. Pisistratus egy gazdag, szellemes, híres atheni király sarja, Solon rokona, közreműködött Salamis meghódításában és csellel testőrcsapatot szervezett magának. Solon önkéntes száműzetése alatt Kr. e. 561-ben magához ragadta az uralmat. Egy pártküzdelemből kifolyólag száműzetésbe kellett mennie. Ellenfelei, Lyeurgus és Megacles meghasonlottak s ez utóbbi neki adván leányát nőül, a trónt ismét megszerezte számára. Még egyszer menekülnie kellett,

de újból Athén felébe került. Érdemessé tette magát a homerusi eposok összegyűjtésével. Meghalt Kr. e. 527-ben.

NYOLCZADIK KÖNYV.

1. A hellespontusi Pariumból való tehetséges, de tulzó Peregrinus Proteus cynicus bölcsész, Lucianus elbeszélése folytán híres arról a ritka színjátékról, a melyet a Kr. u. 166. vagy 168. évben az olympiai játékokon előadott, s mely után magát a nézők szemeláttára elevenen megégette.

KILENCZEDIK KÖNYV.

1. Antonius Julianusról l. Gell. I. 4, 1. jegyzet.
 2. Musoniusról l. Gell. V. 1. jegyzet.
 3. Demosthenes v. ö. Gell. I. 5, 1. jegyzet.
 4. A proconnesusi Aristeas Croesus uralkodása alatt élt Kr. e. 550 körül. Nagy utazásokat tett a Fekete-tenger északi partjain az Uralig lakó népek közt s az Arimaspokról egy valósággal és mondával vegyes Ἀριμάσπεια cz. költeményt írt. Honfitársai nem tartották szavahihetőnek.

5. A Nicæai Isigonus görög történetíró. Műve: «De fabulis miraculis rebusque incredibilibus et inauditis».

6. Ctesias görög történetíró és orvos, Xenophon kortása, született a cariai Cnidusban; Kr. u. 416 körül a perzsa udvarba került; Artaxerxes Mnemont mint udvari orvosa követte a Cyrus elleni hadjáratba; a perzsa viszonyokról széles körű ismereteket szerzett, s ezeket 23 könyvből álló Περσικά cz. művében bocsátotta közre. A régi írók gyakran használták e munkát, de hitelességét kétségbe vonták.

Második művéből a természetrajzi tartalmú Ἰνδικά-ból ép úgy, mint az elsőből, csak töredéket ismerünk.

7. Onesicritus, a cynicus Diogenes tanítványa, s Nagy Sándornak ázsiai hadjáratában kísérője, e hadjáratról egy nem igen megbízható művet szerzett.

8. Polystephanus (Philostephanus), Callimachus költő tanítványa és barátja, tekintélyes görög történetíró, II. Ptolemæus idejében. Több munkát írt, de ránk ezek közül egy sem maradt.

9. Hegesias, vagy az Aristippustól alapított cyrenei iskola követője, a ki oly elevenen tudta ecsetelni az élet nyomorúságait, hogy több tanítványa eldobta magától az életet, vagy a Kr. e. 300 körül élt magnesiaai álbölcsész és szónok, a ki az u. n. ázsiai dagályos és színes előadásnak az attikai helyére való behozása miatt az irodalmi rossz izlés megalapítójaként szerepel. Nagy Sándor tetteiről különféle áradozó és túlhajtott rajzokat írt.

10. Caius Plinius Secundus (Maior) a legműveltebb római tudósok egyike, Vespasianus alatt ugy békében, mint háborúban több államhivatalt viselt. Mint a misenumi hajóhad parancsnoka, Kr. e. 79-ben a Vezuv kitörését közelről akarván megfigyelni, ott vesztette életét. Terjedelmes, 37 könyves encyclopædicus Természettudományi műve ma is megvan.

11. Az attikai Gargettusból való Epicurus Kr. e. 341-ben született. Harminczadik évét betöltve, Athenbe költözött, ott egy kertet vásárolva három testvérével: Aristobulus, Chæredemus és Neoclessel, valamint nagy számú tanítványaival bölcsészeti kérdésekről társalgott. Szülei iránt gyermeki tisztelet, testvéreivel szemben nemes támogatás, az alárendeltek irányában szelidség és általános ember szeretet voltak jellemvonásai. Tanítása a stoicusok tanának ellentéte volt. Szerinte 'az élet végcélja a háboríthatlan nyugalom s tevékenység nélküli élvezet.

12. Az atheni Antisthenes a cynicus iskola megalapítója, Gorgias követőjéből Socrates lelkes tanítványa lőn. A cynicus iskola nevét a cynosargesi gymnasiumtól vette, a melyben Antisthenes tanított. Mivel tanítványai az ő alapelvét túlhajtották, később e nevezetet «κύων» (kutya) szótól származtatták. Aristoteles egy régi magyarázója, Ammonius, következőleg jellemzi őket: «A cynicusok nevüket szókimondó beszédük és igazságszeretetük után nyerték; ugyanis bennök, mint a kutyákban, van valami ösztönszerű bölcselmi elv, a mely arra oktatja őket, hogy a személyek közt különbséget tegyenek, az idegeneket megugassák, a háziaknak hizelegjenek; így szeretik ők az erényt és az arra törekvőket, ellenben az emberi balgaságokat és szenvedélyeket még az uralkodókban is dorgálással illetik.

13. Suetonius Tranquillus, római történetíró, Domitianus, Traianus és Hadrianus alatt, Kr. u. 70—121. élt s a fiatalabb Pliniussal szoros összeköttetésben állott. Megírta Julius Cæsar s az első 11 császár életrajzát; azonkívűt a híres római nyelvészekről, szónokokról, államférfiakról és költőkről egy 4 könyves művet szerzett.

14. A rhodusi Apollonius, Callimachus tanítványa. Mestere pompás előadásmódját azonban nem követte, hanem a Homerustól megkezdett egyszerűség ösvényére lépett s ezzel mestere haragját magára vonta. Műve «Argonautika» epos. A nagy befolyású Callimachus azonban kivitte, hogy e munka, midőn szerzője Alexandriában felolvasta, megbukott. E fölötti boszankodásában Rhodusba távozott s ott, mint a retorika tanítója, polgárjogot nyert; később visszatért Alexandriába s V. Ptolemæus Epiphanes alatt (Kr. e. 196.) a koros Eratosthenest helyettesíté a könyvtárfelügyelői tisztben. Fent említett művén kívül írta még a «τίσεις»-t (több város alapítása) és epigrammákat, főleg Callimachus ellen.

15. Az itt közölt versek dr. Vietorisz József fordítása.

16. E versek Kempf József fordítása, Odyssea VI. 12. stb.

17. Valerius Probus körülbelül Kr. u. 88-ig élt s így Gellius még személyes tanítványa volt.

18. L. Annæus Cornutus született az afrikai Leptisben Kr. u. 20-ban. Vergiliushoz egy magyarázatot írt. Nyelvész és szónok volt; felváltva írt latinul és görögül. Latin nyelvű volt a «libri de figuris sententiarum» cz. műve. A stoicus bölcészet híve volt s mivel véleményét nyíltan kimondta, Nero nem jó szemmel nézte s száműzetésbe küldte. Baráti és tanácsadói viszonyban állott Persius költővel. Egy műve maradt ránk a «περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως».

19. C. Licinius Macer Calvus, epigrammák és szerelmi költemények szerzője, de szónoki hírneve költészetét elhomályosította.

20. C. Helvius Cinna, Catullus barátja, Cæsar lelkes párthíve, költő, különösen mint a görög mondák feldolgozója nevezetes; írt egy homályos epost Smyrna czímen s syriai apróságokat és epigrammákat.

21. L. Cornelius Sisenna, született Kr. e. 120-ban s meghalt mint Pompeius legatusa Creta szigetén, Kr. e. 64-ben. Mint római évkönyvíró tett névre szert; valószínűen írt magyarázatokat is Plautus vígjátékaihoz és latinra fordítá Aristides miletusi (pajkos) költeményeit.

22. Sine controversia = ha ellenfele nincs és senki sem mond neki ellen.

TARTALOM.

Lap

A fordítók előszava	5
A. Gellius életrajza	7
Előszó	19

ELSŐ KÖNYV.

<i>I. fejezet.</i> — Plutarchus véleménye Pythagoras bölcsésznek Hercules testi nagyságának megállapítására vonatkozó elméletéről	31
<i>II. fejezet.</i> — A híres Herodes Atticus alkalomszerű idézete a stoicus Epictetusból egy hányaveti, dicsekvő ifjúra, ki csak színleg volt a bölcsészet követője; e szavakkal szokta maga Epictetus elmésen megkülönböztetni a valódi stoicusoktól azon fecsegő ingyenélők csapatát, a kik magukat csak nevezik stoicusoknak	33
<i>III. fejezet.</i> — Milyen furfangot eszelt ki (tervet szőtt) a lacedæmoni Chilo egy barátja megmentésére; továbbá mily körültekintően és mily gonddal kell megfontolni, ha vajjon barátaink érdekében szabad-e bármikor törvénysértést követnünk el; s mit mond e tárgyra nézve Theophrastus és Cicero?	37
<i>IV. fejezet.</i> — Mily finoman és éleselméjűleg kutatta ki Antonius Julianus Marcus Tulliusnak egy beszédéből a benne rejlő elmés álokoskodást, a mely egy tőle elmagyarázott szóból származott	49
<i>V. fejezet.</i> — Mennyire szemére hányták Demosthenesnek, hogy testét és ruházatát nagy gonddal ápolta s mily rossz hirbe keverték keresett tisztaságáért; s úgyszintén hogy rótták meg Hortensiust ép ezért s hogy illették Dionysia tánczosnő gúnynévvel a miatt, hogy előadása közben a színészek taglejtését utánozta	53
<i>VI. fejezet.</i> — Metellus Numidicus censor szavai a népet nősülésre buzdító beszédéből; miért támadták meg e beszédet és e támadással szemben hogy védelmezték?	55
<i>VII. fejezet.</i> — Cicero Verres ellen tartott 5-ik beszédének ezen szavaiban: «hanc sibi rem præsidio sperant futurum» (= azt	

- hitték, ennek birtoka oltalmukra lesz) se írás, se nyelvhiba nincs s tévednek azok, kik a helyes szöveget megrontják s «futuram»-ot írnak; aztán egy más Cicero féle kifejezés, a melyet, habár helyesen van írva, tévesen megváltoztatnak; végül egy pár szó azokról az ósdiságokról, melyeket Cicero az irány zengzetessége és arányossága érdekében keresve keresett 59
- VIII. fejezet. — Egy, Sotion bölcész könyvében olvasható, Laï rimára és Demosthenes szónokra vonatkozó történet 65
- IX. fejezet. — Micsoda eljárás és sorrend érvényesült a pythagoristáknál a bölcészlet tanításában, s meddig kellett ott kinek-kinek, mint hallgatónak, tanulnia? 67
- X. fejezet. — Mily szavakkal rótt meg Favorinus egy szerfelett régiesen és ósdiasan beszélő ifjút? 71
- XI. fejezet. — A híres Thucydides szerint a lacedæmonok a csatában nem trombitát, hanem fuvolát használtak; erre vonatkozó saját szavai; továbbá Herodotus azt állítja, hogy Alyattes király környezetében hárfás nőket tartott; végül egy pár szó Gracchus népgyűléseken használt sípjáról 73
- XII. fejezet. — A lányokat Vesta szüzeknek hány éves korukban, mily családból, micsoda szokás, miféle szertartások és mily vallási ténykedés szerint s mily névvel választotta be a pontifex maximus, s bevalásuk esetén, rögtön mily jog birtokába jutottak; továbbá, hogy Labeo szerint oly egyéntől nem örökölhettek, ki végrendelet nélkül halt meg, s viszont ő tőlük sem örökölhett senki, ha végrendeletet nem tettek 79
- XIII. fejezet. — Az a philosophiai kérdés, hogy mi a helyesebb a magunkra vállalt megbízatásban: teljesen úgy cselekedni, a mint megbízatásunk szól, vagy néha el is térhetünk tőle, ha véleményünk szerint ezzel megbízónknak inkább használunk; az ezen kérdés feletti különféle vélemények 85
- XIV. fejezet. — Mit mondott és mit tett a dicsőségben és nagy tettekben gazdag, de az anyagi javakban szegény C. Fabricius, midőn a samnitok neki, mint szegény embernek, nagy tömeg aranyat akartak ajándékozni? 89
- XV. fejezet. — Mily otromba és gyűlöletes hiba a hiú és üres fecsegés, s mily sok alkalommal sujtották ezt megérdemlett büntetéssel kiváló görög és római férfiak 91
- XVI. fejezet. — Quadrigarius 3-dik Évkönyvének ezen szavai: «ibi mille hominum occiditur» nem merészen, sem költői

szabadsággal, hanem határozott és helyes grammatikai szabály szerint vannak írva	97
<i>XVII. fejezet.</i> — Mily lelki nyugalommal tűrte Socrates feleségének szenvedhetetlen természetét; ezzel kapcsolatban mit mondott Varro a férj kötelességéről?	101
<i>XVIII. fejezet.</i> — Hogy M. Varro az emberi dolgokról írt művének 14-ik könyvében mesterét, L. Aeliust megrójjá hibás szószármaztatásáért; s hogy ő maga ugyanezen művében a «fur» szót hibásan származtatja.....	103
<i>XIX. fejezet.</i> — A Sibylla-féle könyvek és Tarquinius Superbus király	105
<i>XX. fejezet.</i> — Mit neveznek a mérnökök «ἐπιπεδον»-nak (síknak), «στερεόν» (testnek), «κύβος»-nak (kockának) s «γραμμή»-nak (vonalnak); s mind e fogalmakat hogy fejezik ki latinul?	107
<i>XXI. fejezet.</i> — Julius Hyginus határozottan vitatja, hogy olvasott egy a költő családjának birtokában levő Vergiliusi szöveget s abban így volt ez a rész: «et ora Tristia tantum sensus torquebit amaror» (a kóstolók arcát szomorúvá torzítja a keserű íz), nem pedig mint közönségesen olvassák: «sensus torquebit amaro»	109
<i>XXII. fejezet.</i> — Vajjon helyes és latinos-e az a védő ügyvédi szólás, hogy: ő fölös azoknak, a kiket véd (superesse se iis, quos defendit); e kifejezés tulajdonképeni jelentése	111
<i>XXIII. fejezet.</i> — Ki volt Papirius Prætextatus; mi okból kapta ezt a melléknevet; és ez az egész rávonatkozó jóízű történet	119
<i>XXIV. fejezet.</i> — Három régi költőnek: Næviusnak, Plautusnak és Pacuviusnak sírkövébe véselt, önmaguk készítette sírfelirata	121
<i>XXV. fejezet.</i> — Micsoda szavakkal határozta meg M. Varro a fegyverszünetet (indutiæ); egyszersmind tüzetesebb vizsgálása e szó jelentésének	123
<i>XXVI. fejezet.</i> — Hogyan válaszolt Taurus azon kérdésünkre, hogy a böles haragudhatik-e?	127

MÁSODIK KÖNYV.

<i>I. fejezet.</i> — Hogy szokta a böles Socrates testét a türelemben gyakorolni, s mily önmérsékletet tanusított?	131
<i>II. fejezet.</i> — A tisztelet adásban micsoda szabálynak és figye-	

	Lap
lemnek kell érvényesülni az atya és fiú közt, az asztalnál és a leülésnél és akár a családi, akár a nyilvános életben előforduló hasonló esetekben, ha a fiúk állami hivatalt viselnek, atyjuk pedig magán ember; Taurus bölcsnek vizsgálódása e kérdést illetőleg; egy példa a római történelemből	133
III. fejezet. — Micsoda szabálynál fogva szurják közbe a régi írók némely igéknél és névszóknál a <i>h</i> betűt, a mi tulajdonképen hehezet	135
IV. fejezet. — Gavius feljegyzése a birói vizsgálat egyik fajáról: a <i>divinatio</i> -ról (ihletés, vádló kijelölés); mit mondanak mások ugyane kifejezés létrehozójának?	137
V. fejezet. — Favorinus bölcsész szeretetre méltó s jellemző véleménye a Plato és Lysias előadásmódja közti különbségről	139
VI. fejezet. — Mely szavakról mondják, hogy Vergilius gondatlanul és hanyagul használta; s mit kell ezeknek hibás állítására válaszolni?	141
VII. fejezet. — A gyermekeknek atyjok iránti kötelességéről; vélemények e kérdést illetőleg az arról szóló és azt vitató bölcsészeti könyvekről, hogy vajjon az atya minden parancsának kell-e engedelmeskedni	149
VIII. fejezet. — Mily kevésbé illeti meg Epicurust az a megrovás, a mivel Plutarchus egy következtetésének felállításáért illette?	153
IX. fejezet. — Mily feltűnő rosszakarattal támadta meg ugyan- csak Plutarchus Epicurusnak egy más kifejezését?	155
X. fejezet. — Mit jelent a « <i>favisæ capitolinæ</i> » (capitoliumi földalatti raktárak); mit válaszolt M. Varro Servius Sulpiciusnak, a ki ebben a dologban kérdést intézett hozzá?	157
XI. fejezet. — Sok említésre méltó dolog Sicinius Dentatusról, a kiváló harcossról	159
XII. fejezet. — Solonnak egy okos és megfontolt törvénye, a mely első tekintetre helytelennek és igazságtalannak látszik ugyan, de közelebből nézve egészen hasznos és előnyös mentő eszközül tűnik fel	159
XIII. fejezet. — A régiek, ha egy fiúról, vagy egy leányról szólottak is, a « <i>liberi</i> » (gyermekek) többes számú nevet használták	163
XIV. fejezet. — Hogy M. Cato: «A száműzött Tiberius ellen» című művében « <i>i</i> » betűvel mondja e kifejezést: « <i>stitisses</i>	

vadimonium» (megjelentél volna a törvényszék előtt), nem pedig: «stetisses»; ennek a kifejezésnek indokolása	165
XV. fejezet. — Mily nagy tiszteletet tanúsítottak hajdanta az öregkor iránt? Miért ment át később e megtiszteltetés a férjekre és családapákra? Ezzel kapcsolatban egy pár szó a Juliusi törvény 7-ik cikkéről	165
XVI. fejezet. — Hogy róttta meg Sulpicius Apollinaris Cæsellius Vindexet egy Vergiliusi részlet fejtegetéséért?	167
XVII. fejezet. — M. Cicero észrevétele némely előljáró sajátosságáról; egyszersmind vizsgálódás ezen észrevétele fölött	171
XVIII. fejezet. — Hogy a Socratest követő Phædo és sok más nevezetes ember szolgátságban sinylett	173
XIX. fejezet. — A «rescire» ige mit jelent és mi a tulajdonképeni jelentése?	175
XX. fejezet. — A ma közönségesen használt «vivaria» (vadás kert) kifejezéssel a régiek nem éltek; mit használt e helyett P. Scipio a néphez tartott beszédében s mit mondott helyette M. Varro a gazdálkodásról irt művében?	179
XXI. fejezet. — A görög ζυγα, vagyis a mi «septentriones»-nek nevezett csillagzatunk jelentése és eredete (szekér, vagy nagy medve, vagy hetes csillagzat, gönczölszekér)	181
XXII. fejezet. — Az iapyx és más egyéb szelek neve és iránya Favorinus beszéde alapján	185
XXIII. fejezet. — Egy Menander után Cæciliustól feldolgozott Plocium (nyakláncz) cz. vígjáték egyes helyeinek vizsgálata és bírálata	191
XXIV. fejezet. — A régi takarékoság s a régi fényűzés elleni törvények	199
XXV. fejezet. — Mit neveznek a görögök «analogia»-nak és mit ezzel szemben «anomalía»-nak?	205
XXVI. fejezet. — M. Fronto és Favorinus beszélgetése a különféle színekről s azoknak görög és latin neveiről; egyszersmind miféle szín a spadix?	207
XXVII. fejezet. — T. Castricius véleménye Sallustius és Demosthenes azon szavairól, melyekkel emez Fülöpöt, amaz Sertoriust irta le	213
XXVIII. fejezet. — Nem bizonyos, hogy földrengés alkalmával mely istennek kell áldozni	215
XXIX. fejezet. — A phrygiai Aesopus egy említésre méltó meséje	219

XXX. fejezet. — Mit észleltek a tengeri hullámok mozgását illetőleg, hogy az más meg más a szerint, a mint déli vagy északi szél fú	223
---	-----

HARMADIK KÖNYV.

I. fejezet. — Mi alapon állítja Sallustius, hogy a kapzsiság nem csak a férfias lelketet, hanem a testet is satnyává teszi?	225
II. fejezet. — M. Varro szerint melyik nap azoknak születésnapja, kik az éj hatodik órája (éjfél) előtt vagy azután születtek; egyszersmind a polgári napok tartamáról, határpontjairól, s hogy ezt, a hány nép, annyiféleképen osztotta be; végül Q. Mucius feljegyzése arról az asszonyról, ki törvényesen nem válhatott el férjétől, minthogy a polgári évre vonatkozó rendeletet figyelmen kívül hagyta	229
III. fejezet. — Plautus vígjátékainak felismerése és kipuhatlása, minthogy az ő neve alatt vegyesen fordulnak elő igaziak és nem igaziak; egyszersmind hogy Plautus és Nævius fogságukban szindarabokat irtak	235
IV. fejezet. — Hogy P. Africanus s azon kor több kiváló embere állukat és arczukat ősi szokás szerint már az öreg kor kezdete előtt borotváltatták	239
V. fejezet. — Arcesilaus bölcsnek egy szemeivel és testével bujálkodási bűnre és elpuhultságra valló emberre tett éles és csintalan megjegyzése	241
VI. fejezet. — A pálmafa sajátságos erejéről, hogy ha levágják s rá sulyokat raknak is, ismét fölegyenesedik	241
VII. fejezet. — Egy, az évkönyvekből vett, Q. Cædicius hadi tribunról szóló történet; s M. Cato Östörténetének pár szava, melyekkel e Cædicius vitézségét a spártai Leonidaséhoz hasonlítja	243
VIII. fejezet. — C. Fabricius és Q. Aemilius consuloknak Pyrrhus királyhoz intézett, Q. Claudius történetirótól megörökített levele	247
IX. fejezet. — Mi volt az a közmondás: «Seius lova» s milyen a színük a «spadices»-nek (pej) nevezett lovaknak; e szó (spadix) eredete	249
X. fejezet. — A hetes számnak sok természeti jelenségben bizonyos befolyását és jelentőségét észlelték; M. Varro tüzetes értekezése erről a «Hetek» (hebdomades) című művében	253

- XI. fejezet.* — Mily jelentéktelen érveket hoz fel Accius színi jegyzékeiben annak bizonyítására, hogy Hesiodus Homerus-nál előbb élt? 257
- XII. fejezet.* — Az igen sokat és mohón ivó embert a nagytudományú P. Nigidius egy új és csaknem elképzelhetetlen szóval «bibosus» (iszákos)-nak mondja 259
- XIII. fejezet.* — Hogy Demosthenes ifjú korában, mikor még Plato tanítványa volt, véletlenül Callistratus szónokot egy népgyűlésen szónokolni hallván, ehhez szegődött hallgatóul... 261
- XIV. fejezet.* — Az, a ki így beszél: «dimidium librum legi» (a könyvet félig olvastam), vagy: «dimidiam fabulam audiui» (a történetet félig hallottam), vagy más ily kifejezést használ, hibásan beszél; M. Varro véleménye e hiba okáról; egy régi író sem használta e kifejezéseket így 261
- XV. fejezet.* — Könyvek bizonyítják és a szájhagyomány is állítja, hogy a váratlan nagy öröm sok embert rögtön megölt, mivel lelkük a hirtelen meglepetésben e nagy és szokatlan indulat erejét nem bírta kiállani... 267
- XVI. fejezet.* — Az orvosok és bölcsészek mily különbözőnek mondják az asszonyi szülés időpontját, egyszersmind a régi költők erre vonatkozó véleményei, sok egyéb meghallgatásra és emlékezetre méltó dologgal; Hippocrates orvosnak erre vonatkozó szavai «A táplálkozásról» című művéből... 269
- XVII. fejezet.* — Kiváló férfiak feljegyzése szerint Plato a pythagoreus Philolausnak 3 könyvét s Aristoteles Speusippusnak egy pár rövidke értekezését hihetetlen árért vásárolta meg... 277
- XVIII. fejezet.* — Mit értünk a «pedarii senatores» kifejezésen, s miért nevezték a senatorokat így; mi az eredete a consulok hagyományos rendeletében következően hangzó szavaknak: «a senatorok, kiknek a tanácsban szavazati joguk van» 279
- XIX. fejezet.* — Mi alapon lehet Gavius Bassus szerint valakit «parcus» (takarékos)-nak nevezni, s mi ennek a szónak az eredete; hogy gúnyolta ki Favorinus Bassus ezen nézetét? ... 281

NEGYESEDIK KÖNYV.

- I. fejezet.* — Favorinusnak egy socratesi módszer szerint folytatott társalgása egy igen nagyképű nyelvészszel; egyszersmind e társalgás folyamán felkerül, hogy mily szavakkal határozta meg Q. Scævola a «penus»-t; hogy hibáztatták s rótták meg e meghatározást? 285

- II. fejezet. — Miben különböznek a «morbus» (betegség) és a «vitium» (testi fogyatkozás) egymástól; micsoda jelentésük van e szavaknak az ædilisi rendeletben; s vajjon a herélt férfi és a meddő nők visszautasíthatók-e; erre vonatkozólag több különféle vélemény 293
- III. fejezet. — Rómában Carvilius elválása előtt hozomány miatt semmiféle perlekedés nem volt; egyszersmind mit jelent tulajdonképen a pælex (ágyas), s honnan ered? 297
- IV. fejezet. — Mit jegyzett fel Servius Sulpicius a hozományról írott művében a régi eljegyzéseknél követett jogi rendelkezésről és szokásról? 299
- V. fejezet. — Egy, az etruszk jósok megbizhatatlanságáról szóló történet, s hogy ezért a római gyermekek városszerte ezt a verset énekelték: «A rossz tanács leginkább — ki adja — annak árt» 301
- VI. fejezet. — Egy régi tanácshatározatban található szavak, melyekkel azt rendelték el, hogy ha a Marsnak szentelt lándzsák a szentélyben megmozdulnak, nagyobb áldozati barmokkal mutatandó be engesztelő áldozat; egyszersmind a «hostiæ succidaneæ» s úgyszintén a «porca præcidaneæ» megmagyarázása; mit nevezett Ateius Capito præcidaneæ ünnepélynek? 303
- VII. fejezet. — Valerius Probus nyelvésznek egy Marcellushoz, némely pun szó hangsúlyozására vonatkozólag írt levele 307
- VIII. fejezet. — Hogy nyilatkozott C. Fabricius Cornelius Rufinusról, a kit, noha lelke mélyéből gyűlölt, mégis consulnak jelöltetett? 307
- IX. fejezet. — Mit jelent tulajdonképen a «religiosus»; s micsoda jelentésbeli változáson ment keresztül; végül Nigidius Figulus «Magyarázatai»-nak ide vonatkozó szavai 309
- X. fejezet. — Mit határoztak a tanácsban való véleménynyilvánítás sorrendjére nézve? C. Cæsar pörlekedése M. Catoval a tanácsülés alatt, mivel ez utóbbi beszédével a napot lopta 315
- XI. fejezet. — Mily nagyon valószínű dolgot örökölt meg Aristoxenus Pythagorasról; úgyszintén Plutarchus ugyanígy mit jegyzett fel ugyancsak Pythagorasról? 317
- XII. fejezet. — Régi írásokban található híres erkölcsbírói megrovások és büntetések 321
- XIII. fejezet. — Hogy bizonyos fuvolahangok gyógyító hatással bírnak a csípőbántalmakra 323

XIV. fejezet. — Hostilius Mancinus ædilis és Manília kéjhölgy története; mily szóbeli rendeletet hoztak a tribunok, mikor Manilia hozzájok felebbezett?	323
XV. fejezet. — Egy, a Sallustius történelmében előforduló gondolat védelme, a mely gondolatot ellenfelei rosszakaratulag megtámadtak és kárhoztattak	325
XVI. fejezet. — Egyes főnevekről, melyeket M. Varro és Nigidius a mindennapi nyelvszokás ellenére ragoznak; egyszersmind több ilyen szónak régi példákkal való megvilágítása	327
XVII. fejezet. — Egyes igék elébe tett s hosszan és nyújtva ejtett előljárók idegenszerűeknek és esetleneknek látszanak; ennek több példával és okkal való bizonyítása	331
XVIII. fejezet. — Az évkönyvek egyes említésre méltó adatai az öregebb P. Africanusról	335
XIX. fejezet. — Mit jegyzett föl M. Varro «Elmés ötletei»-ben a kis gyermekek táplálásának mérsékléséről?	339
XX. fejezet. — Hogy büntették az erkölesbirók azokat, a kik előttük alkalmoszerűtlenül élczeltek; s hogy egy szemük előtt ásitó emberen már-már végrehajtották a büntetést	339

ÖTÖDIK KÖNYV.

I. fejezet. — Mennyire megróttá és helytelenítette Musonius böles azt, hogy a bölesészt előadás közben hallgatói zajongva és elragadtatásukban tombolva éljenezzék	343
II. fejezet. — Nagy Sándor király Bucephalus nevű lova	345
III. fejezet. — Mi adta Protagorasnak állítólag az első ösztönt és okot a bölesészeti tudományokkal való foglalkozásra?	347
IV. fejezet. — A közönséges emberek előtt ismeretlen, de a tudósoktól sok helyütt alkalmazott «duo (et) vicesimo» kifejezés	349
V. fejezet. — Mily csípős tréfával válaszolt Antiochus királynak a pun Hannibal?	351
VI. fejezet. — A katonai koszorúkról; mi az a diadalmeneti-, ostrom-, polgári-, bástyás-, tábori-, hajós-, kisebb diadalmeneti- és olajgalyas koszorú?	351
VII. fejezet. — Mily szellemesen magyarázza s származtatja Gavius Rassus a persona (álarcz) szót?	357
VIII. fejezet. — Vergilius egy Julius Hyginus nyelvésztől hibáztatott versének igazolása, egyszersmind a lituus szó magyarázata és eredete	359

	Lap
IX. fejezet. — Croesus néma fiának története Herodotus művei alapján	361
X. fejezet. — A görögül ἀντιστρέφον-nak s latinul reciproca-nak (visszatérő) nevezett következtetési alakzat	363
XI. fejezet. — Biasnak a házasságra vonatkozó következtetése nem tekinthető ἀντιστρέφον-nak	367
XII. fejezet. — A rómaiak Diovis és Vediovis istennevei	369
XIII. fejezet. — A rangfokozat udvarias betartása a régi római szokások szerint	373
XIV. fejezet. — A tudós Apion Plistonices feljegyzése, hogy Rómában szemtanuja volt, miképen ismerték fel egymást egy oroszlán és egy ember, kik már régebben ismerősei voltak egymásnak	377
XV. fejezet. — A bölcsészek különféleképen vélekednek arról, hogy a hang test-e, vagy test nélküli	383
XVI. fejezet. — A látóképességről és a látás előidéző okairól	385
XVII. fejezet. — Miért tartják a közvetlen Calendæ, Nonæ és Idus utáni napokat gyásznapoknak (szerencsétlen); s miért félnek sokan a Calendæ, Nonæ és Idus előtti 4-iktől is, mint valami rossz jelentőségűtől?	385
XVIII. fejezet. — Miben és mennyiben különbözik a történet fogalma az évkönyvekéétől; Sempronius Asellio «Hadi tettek» cz. műve első könyvének erre vonatkozó szavai	387
XIX. fejezet. — Mi az adoptatio (örökbefogadás) s az arrogatio, miben különböznek egymástól, továbbá, hogy hangzanak az örökbefogadónak ily alkalommal, a gyermekek örökbefogadásánál a néphez intézett szavai?	391
XX. fejezet. — Micsoda latin szót képzett Sinnius Capito a solæcismus jelölésére; hogy nevezték azonban ezt a fogalmat a régi latinok s hogyan határozta meg ugyancsak Sinnius Capito?	395
XXI. fejezet. — A ki pluria-t, compluria-t és compluriens-t mond, helyes latinsággal, nem helytelenül beszél	395

HATODIK KÖNYV.

I. fejezet. — Az évkönyvek egyes csodálatos feljegyzései az idősebb P. Africanusról	399
II. fejezet. — Cæsellius Vindexnek egy szégyenletes, az «Ósdi kifejezések» cz. művében található tévedése	403
III. fejezet. — Mit rótt meg Tiro Tullius, Cicero szabadosa	

M. Catonak a rodusiak érdekében, a tanács előtt tartott beszédében, s válasz erre a támadásra	407
IV. fejezet. — Mily rabszolgákról mondja Caelius Sabinus jogi író, hogy eladatásuk alkalmával kalapot szoktak viselni; hogy adja ennek okát? Továbbá mily rabszolgák kerültek ősi szokás szerint vásárra: «koszoru alatt», s mit jelent ez a «sub corona» (koszoru alatt) kifejezés?	427
V. fejezet. — Polus színész emlékezetes története	429
VI. fejezet. — Mit jegyzett fel Aristoteles az egyes érzéki szer- vek természet szerinti hiányáról?	429
VII. fejezet. — Vajjon az «affatim», valamint az «admodum» szavak első szótagja éles hangsúlylyal ejtendő-e; egyszer- smind alapos vizsgálódások más szavak hangsúlyáról	431
VIII. fejezet. — Egy csaknem hihetetlen történet egy delphin- nek egy gyermek iránt, mint szerelme tárgya iránt nyilvá- nított szerelméről	435
IX. fejezet. — Sok régi író így képezte az egyes végzett jelen alakokat: «peposci» (kértem), «memordi» (megharaptam), «pepugi» (megszúrtam), «spepondi» (megigérttem) és «cecurri» (futottam), még pedig a görög szabály mintájára, nem mint a későbbi szokás használatba vette, az első szótagban «u» vagy «o» betűvel; azonkívül az az észrevétel, hogy tudós és híres írók a «descendo» (leszáll) igétől nem descendi-t, des- cendidi-t mondtak a végzett jelenben	437
X. fejezet. — Hogy az «ususcapio» (elévülés útján szerzett birtokjog) szót az alanyesetben egy szóvá vonva használják s hogy ugyanily szóalakban a «pignoriscapio»-t (zálogolás) szintűgy egybevonva mondjuk	441
XI. fejezet. — Hogy sem a levitas, sem a nequitia nem a köz- beszédben használt értelemmel bírnak	443
XII. fejezet. — A hosszú újjú tunikákról (alsó ruha); hogy ezek használatát P. Africanus, Sulpicius Gallusnak szemére vetette	447
XIII. fejezet. — Melyik polgárt nevezi M. Cato «classicus» s melyiket az «infra classem» kifejezéssel?	449
XIV. fejezet. — A három szónoki előadásmód s az atheniektől a római tanáchoz követségbe küldött három böles	449
XV. fejezet. — Mily szigorúan jártak el az ősi törvények a tolvajokkal szemben; s mit jegyzett föl Mucius Scævola a valakinek megőrizni vagy kölcsönbe adott dolog használatáról?	453

- XVI. fejezet.* — M. Varro az «Eledelekről» című szatírája egy helyének kivonata a külföldi élelmi czikkekről; egyszersmind Euripides egy pár, az ingyenczek féktelen torkosságát korlátozó verse 453
- XVII. fejezet.* — Egy göggel és tudatlansággal telt nyelvész-szel folytatott társalgás az «obnoxius» szó jelentése és eredete felől 457
- XVIII. fejezet.* — Mily szigorúan megtartották és megőrizték a rómaiak az eskü szentségét; egyszersmind a Hannibaltól megeskettetett és Rómába követségbe küldött tíz fogolyról 461
- XIX. fejezet.* — Egy az évkönyvekből idézett történet a Gracchusok atyjáról, a néptribun Tiberius Gracchusról, egyszersmind két főlemlítendő tribuni rendelet szószerinti közlése 465
- XX. fejezet.* — Hogy Vergilius, mivel a nolaiak vizüket nem bocsátották rendelkezésére, egy verssorából «Nola»-t kitörölve, helyébe «ora»-t tett; egyúttal némely más észrevétel a hangzók kellemes összecsengéséről 467
- XXI. fejezet.* — Miért jelölik egyazon időpontot a «quoad vivet» és «quoad morietur» kifejezéssel, noha két ellenkező fogalomból származtak 471
- XXII. fejezet.* — Az erkölcsbirák az elhízott lovagoktól a lovat el szokták venni; s annak a vizsgálása, hogy ez a lovagoknak gyalázatára volt-e, vagy méltóságukon ezzel csorbát nem ütöttek-e? 471

HETEDIK KÖNYV.

- I. fejezet.* — Hogy felelt meg Chrysippus azoknak, kik a gondviselés létezését tagadták? 473
- II. fejezet.* — Ugyancsak Chrysippus hogy bizonyította a végzet hatalmát és kényszerítő erejét, mégis hogy erősítette, hogy minden elhatározásunkban és ítéletünkben szabad akaratunk van? 477
- III. fejezet.* — Tubero művének egy rengeteg hosszú kigyóról szóló története 483
- IV. fejezet.* — Micsoda ismeretlen történetet jegyzett föl Tubero a carthagoiak fogságába esett Atilius Regulusról; s mit örökített meg Tuditanus is ugyanerről a hadvezérről? 483
- V. fejezet.* — Hogyan követett el hibát Alfenus jogtudós némely régi kifejezések magyarázatában? 485
- VI. fejezet.* — Julius Hyginus igazságtalanul és oktanul rójja

meg Vergiliust, hogy Dædalus szárnyainak ezt a jelzõt adja: «præpetes»; egyúttal mit jelent az «aves præpetes» kifejezés, s végül miféle madarakat nevezett Nigidius «inferæ»-nek?	489
VII. fejezet. — Acca Larentia és Gaia Taracia s a mezei testvérek papitestületének eredete	493
VIII. fejezet. — Egyes, említésre méltó följegyzések Sándor királyról és P. Scipióról	495
IX. fejezet. — Egy igen szép történeti elbeszélésre vonatkozó részlet L. Piso évkönyveiből	497
X. fejezet. — Egy történet a Socratest követõ Euclidesről, a ki- nek példájával szokta Taurus bölcész ifjú hallgatóit a böl- csészet utáni buzgó törekvésre buzdítani	499
XI. fejezet. — Q. Metellus Numidicus egy beszédének szavai, melyeket azért láttam jónak fölemlíteni, mert arra mutatnak rá, hogy miként kell az életben tekintélyünket és méltósá- gunkat megõrizni	499
XII. fejezet. — Hogy sem a «testamentum», a mint Servius Sulpicius tartotta, sem a «sacellum», a hogy C. Trebatius hitte, nem összetett szavak, hanem az elõbbi a «testatio» tõ- nek tovább képzése, az utóbbi pedig a «sacrum» kicsinyítése	501
XIII. fejezet. — A Taurus bölcésznel lakomák alkalmával vi- tatott sympoticæ (asztali társalgások)-nak nevezett apró kér- dések	503
XIV. fejezet. — A bûnök büntetésénél a bölcészek három el- járási módot vettek föl; s miért csak kettõt és nem hármat említett ezek közül Plato?	507
XV. fejezet. — Vajjon a «quiesco» igében az «e» röviden vagy hosszan ejtendõ-e?	511
XVI. fejezet. — A deprecor ígét Catullus költõ szokatlanul ugyan, de mégis találóan és megfelelően használta; ez ige jelentése régi írókból vett példák alapján	513
XVII. fejezet. — Ki alapított legelõször nyilvános olvasó könyv- tárt; s mily nagy volt ebben a könyvek száma, Athénben, a perzsáktól szenvedett vereség elõtt?	517

NYOLCZADIK KÖNYV.

(Csak a címek maradtak fenn.)

- I. fejezet. — Helyesen vagy helytelenül van-e mondva: *hes- terna noctu* (tegnap éjjel); mit szól a nyelvészeti hagyomány

- e kifejezéshez; továbbá, hogy a decemvirek (tizes tanács) a 12 törvénytáblán a *nox* szót használták a *noctu* helyett... 519
- II. fejezet.** — Micsoda tiz, a görögöktől ugyan használt, de hamisan és idegenszerűen alkalmazott szót mutatott nekem Favorinus, s viszont mely 10, habár egyáltalán nem latinos s a régi írók műveiben nem található, de a köznyelvben közönségesen használt szót soroltam elő neki én is? ... 519
- III. fejezet.** — Hogyan és mily keményen támadott meg Peregrinus bölcsész fülem hallatára egy mellette tunyán álló, folyton ásitózó lovagrendű római ifjút. «És tekintete egy folytonosan ásitózóra esett s annak teljesen elfajzott lelki és testi elposványosodására ... 519
- IV. fejezet.** — A nagyhirű történetíró, Herodotus az az állítása, hogy minden megcsontított fa közül egyedül a fenyő nem hajt soha új hajtásokat, nem egészen helyes; ugyancsak ő az esővízről és a hóról egy nem eléggé megvizsgált kérdést megfajzottként tett közzé ... 519
- V. fejezet.** — Mit jelent Vergilius ezen mondása: «*Caelum stare pulvere*» (az ég porban áll) és Lucilius ezen kifejezése: «*pectus sentibus stare*» (a mell tövisektől duzzad)? ... 521
- VI. fejezet.** — Legkevéssbé sem hasznos a feleknek, ha kis viszálykodások után kibékültek, kölcsönösen panaszkodni egymás ellen. Taurus e felől tartott beszéde s Theophrastusnak egy művéből idézett szavai; mint gondolkodott M. Cicero is a baráti érzelemről; erre vonatkozó szavai ... 521
- VII. fejezet.** — Megjegyzések és észrevételek az emlékezet lényegéről és nyilvánulásáról, Aristoteles *περί μνήμης* (az emlékezetéről) cz. műve alapján; egyszersmind némely más, részint könyvekből, részint hallomásból vett észrevételek annak túltengéséről vagy elvesztéről ... 521
- VIII. fejezet.** — Mire akadtam, mikor Plato egyes helyeit akartam magyarázni és latinra fordítani? ... 521
- IX. fejezet.** — Theophrastus bölcsész, egész korának legnagyobb szónoka, pár szót akarván az atheni néphez intézni, valami lámpa-láztól megzavarodva, egy szót se tudott szólani; ugyanez történt Demosthenessel is, mikor Fülöp király előtt beszélni akart ... 521
- X. fejezet.** — Mily vitatkozásom volt egy eleusisi városban egy handa-bandázó nyelvészszel, a kinek az ige-időkről s az elemi kérdésekről se volt fogalma, s daczára ennek elvont, homá-

- lyos kérdésekkel és más ijesztő dolgokkal tudatlan hallgatói
lelkét hálóba ejtette, *halophantem mendacem velit* (a hazug
gazembert akarja) ... 521
- XI. fejezet. — Mily jóízűen válaszolt Socrates feleségének,
Xantippének, mikor az arra kérte, hogy a Bacchus ünnepek
alatt nagyobb költséget fordítsanak lakomára ... 523
- XII. fejezet. — Mit jelent a régi írók művében található:
«*plerique omnes*» (többszörfőre mindnyájan) kifejezés és hogy
ezt látszólag a görögöktől vettük ... 523
- XIII. fejezet. — Hogy az afrikaiaknál használt: «*Eupsones*»
kifejezés nem pun, hanem görög szó ... 523
- XIV. fejezet. — Mily nagy elmeéllel vitatkozott Favorinus
bölcsest egy alkalmatlan emberrel, a ki némely szavak két-
értelműségéről beszélt; egyszersmind egyes, Nævius költőtől
és Cn. Gelliustól szokatlanul használt szó; végül P. Nigidius
kutatásai némely szó eredetéről ... 523
- XV. fejezet. — Hogyan szidalmazta Laberius költőt és hogy
bánt vele C. Cæsar; egyúttal ugyanazon Laberius erre vo-
natkozó versei. Egy említésre méltó kellemes és csodálatos
történet a pontusi Heraclides műveiből ... 523

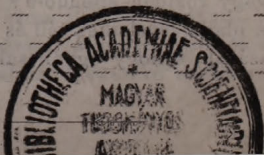
KILENCZEDIK KÖNYV.

- I. fejezet. — Miért írta Q. Claudius Quadrigarius 21-dik év-
könyvében, hogy fölfelé hajítani egyenesebben és biztosabban
lehet, mint lefelé? ... 525
- II. fejezet. — Mily szavakkal bélyegzett meg Herodes Atticus
egy embert, a ki tettetett viselkedésével és öltözetével a böl-
csész nevet és annak külsejét bitorolta? ... 527
- III. fejezet. — Fülöp király levele Aristoteles bölcsesthez, új-
szülött fiát, Sándort illetőleg ... 531
- IV. fejezet. — A vad népek szörnycsodáiról; egyszersmind
romlást és pusztulást okozó varázslatokról; s végül oly nők-
ről, kik hirtelen férfiakká változtak ... 533
- V. fejezet. — Kiváló bölcsestszek eltérő nézetei a gyönyör fajá-
ról és természetéről; s Hierocles bölcsestsznek Epicurus tanait
kárhoztató szavai ... 539
- VI. fejezet. — Az «ago»-tól származott gyakorító ige első szó-
tagja hosszan, vagy röviden ejtendő-e? ... 541
- VII. fejezet. — Az olajfa leveleinek téli és nyári napfordulatkor
való megfordulásáról; s hogy ugyancsak ekkor egyes húrok,

	Lap
ha nem is őket, hanem a mellettük levőket ütik még, azokkal együtt megszólalnak	543
VIII. fejezet. — Feltétlenül áll, hogy a ki sokkal bír, még többnek érzi hiányát; Favorinus bölcsésznek egy erre vonatkozó rövidke, finom gondolata	543
IX. fejezet. — Hogy kell eljárni a hamisítatlan görög kifejezések fordításánál; egyszersmind Homerus azon versei, a melyeket Vergilius, közhiedelem szerint, részben jól és helyesen, részben helytelenül fordított	545
X. fejezet. — Annæus Cornutus Vergilius azon verseit, melyekben Venus és Vulcanus nemi egyesülését szemérmesen és burkolva írja le, ízetlen és gyűlöletes megrovással szennyezte be	551
XI. fejezet. — Miért kapta Valerius Corvinus a Corvinus nevet?	553
XII. fejezet. — Némely kettős, ellentétes és kölcsönös jelentésben használt szó	555
XIII. fejezet. — Claudius Quadrigarius történeti művének azon szavai, melyekkel egy előkelő római ifjúnak, Manlius Torquatusnak, egy kihívó gall ellenféllel vívott harcát írja le	561
XIV. fejezet. — Hogy ugyancsak Quadrigarius helyesen és latinosan használta mint birtokos esetet e kifejezést: «huius facies»; s példák némely más hasonló szó ily ejtegetésére	563
XV. fejezet. — A görögül ἀπορον-nak (megfejtethetlen) nevezett vitás kérdések	569
XVI. fejezet. — A tudós Plinius Secundus figyelmét kikerülte és rejtve maradt előtte egy, a görögül ἀντιστροφον-nak nevezett következtetésben levő hiba	573

JEGYZETEK.

Előszó	575
Első könyv	575
Második könyv	582
Harmadik könyv	586
Negyedik könyv	589
Ötödik könyv	591
Hatodik könyv	594
Hetedik könyv	596
Nyolczadik könyv	598
Kilenczedik könyv	598

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

PLATON THEAITETOSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor**

Ára füzve 1 K 20 f. — Görögül és magyarul 2 K 40 f.

GÖRÖG ANTHOLOGIALBELI EPIGRAMMÁK.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 2 K. — Görögül és magyarul 4 K.

CATO BÖLC'S MONDÁSAI.

Szövegét megállapította, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Geréb József.**

- I. kötet. I—III. könyv. 2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.
II. kötet. IV—VI. könyv. 2 K 40 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.
III. kötet. VII—IX. könyv. 2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.

LYKURGOS BESZÉDE LEOKRATES ELLEN.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Fináczy Ernő.**

Ára füzve 1 K — Görögül és magyarul 1 K 40 f.

C.Velleius PATERCULUS. Róma történetéről irt két könyve.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Szölgyémy Ferencz.**

Ára füzve 1 K 60 f. — Latinul és magyarul 3 K.

DEMOSTHENES BESZÉDEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Gyomlay Gyula.**

Második rész. Második kötet.

Ára füzve 4 K. — Görögül és magyarul 6 K.

SUETONIUS CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Székely István.**

Ára füzve 4 K 80 f. — Latinul és magyarul 8 K.

A Franklin-Társulat kiadásában **Budapesten** megjelent:

PROPERTIUS ELÉGIÁI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON EUTHYPHRONJA,

SOKRATES VÉDŐBESZÉDE, KRITONJA ÉS PHAIDONJA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 2 K 40 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CICERO BRUTUSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Posch Árpád.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

BACCHYLIDES KÖLTEMÉNYEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Hegedüs István.**

Ára füzve 1 K 80 f. — Görögül és magyarul 2 K 60 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO ECLOGÁI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Vietórisz József.**

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

A. GELLIUS „ATTIKAI ÉJSZAKÁK“

Fordították **Barcza József és Soós József.**

I. kötet. I–IX. könyv füzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.

II. kötet. X–XX. könyv füzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.
